

VILNIAUS UNIVERSITETAS

JOLANTA APOLEVIČ

**TARPTAUTINĖS APLINKOS TEISĖS PRINCIPŲ ĮTAKA
BRANDUOLINEI TEISEI**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01S)

Vilnius 2014

Disertacija rengta 2008 – 2014 m. Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Skirgailė Žalimienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01S).

PADĖKOS

Nuoširdžiai dėkoju

už vertingus patarimus ir metodologinę pagalbą:

mokslinei vadovei doc. dr. Skirgailei Žalimienei,

TEST Instituto vadovui prof. dr. Dainiui Žalimui,

VU TF Prodekanui prof. habil. dr. Gintarui Švedui,

VĮ Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo agentūros Radioaktyviųjų atliekų laidojimo skyriaus viršininkui dr. Stasiui Motiejūnui,

Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos kolektyvui;

už suteiktą galimybę stažuotis užsienyje:

JAV vyriausybės programai Fulbright,

OECD International School of Nuclear Law;

už neišsekancią kantrybę ir visapusišką palaikymą:

prof. habil. dr. Vytautui Nekrošiui,

savo VU TF kolegoms.

Turinys

ĮVADAS	16
1. SKYRIUS. Aplinkos teisės principai ir branduolinė teisė	57
1.1. Branduolinės teisės savarankiškumas ir sąlyčio taškai su aplinkos apsauga.....	61
1.1.1. Istorinės branduolinės teisės susikūrimo prielaidos, dėl kurių kai kuriems teisės principams teikiami skirtingi (nei šiuolaikinės aplinkos teisėje) prioritetai	62
1.1.2. Aplinkos apsauga ir branduoliniai sprogimai: skirtingas branduolinės teisės požiūris į karinius branduolinius sprogimus, dėl kurių negrįžtamai žalojama aplinka.....	64
1.1.2.1. „Taikūs sprogimai“	65
1.1.2.2. Kariniai sprogimai	67
1.2. Branduolinės teisės specifika.....	69
1.3. Aplinkos teisės skverbimasis į branduolinę teisę	78
2. SKYRIUS. BENDRADARBIAVIMO PRINCIPAS.....	82
2.1. Geros kaimynystės, valstybių pareigos nesukelti žalos kitoms valstybėms principai branduolinėje teisėje	82
2.2. Tarpvalstybinio bendradarbiavimo principas branduolinėje teisėje ..	89
2.2.1. Siaurai (t. y., tik kaip pareigos įspėti dėl pavojaus įvykus branduolinei avarijai) suprantamo bendradarbiavimo principo įgyvendinimo trūkumai....	91
2.2.2. Bendradarbiavimo principo turinio plėtimas, įtraukiant į jį pareigą kurti bendrus ekstremalių situacijų valdymo planus.....	104
2.2.3. Bendradarbiavimo principo turinio plėtimas, įtraukiant į jį technologijų tiekėjų pareigą suteikti, o technologijų gavėjų pareigą atsižvelgti į gautą saugos informaciją.....	119
2.2.4. Kiti bendradarbiavimo aspektai	120
2.3. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai....	122

3. SKYRIUS. DARNAUS VYSTYMOŠI PRINCIPAS	127
3.1. Darnaus vystymosi principas tarptautinės aplinkos apsaugos teisės srityje	128
3.1.1. Darnaus vystymosi principo genezė ir samprata	128
3.1.2. Intergeneracinės ir intrageneracinės lygybės sampratos	131
3.1.3. Ryšys tarp darnaus vystymosi ir atsargumo principų	135
3.1.4. Darnaus vystymosi principas nacionaliniuose teismuose ir tarptautinėse ginčų sprendimo institucijose	136
3.2. Darnaus vystymosi principas branduolinėje teisėje	139
3.2.1. Ekocentriškosios darnaus vystymosi principo atmainos įgyvendinimo trūkumai: neišspręstos aplinkos darninimo mažinant arba pašalinant branduolinės energetikos eksternalijas problemos	140
3.2.1.1. Reikalavimų BEO projektuose numatyti radioaktyviųjų atliekų tvarkymo planus nebuvimo problema	141
3.2.1.1.1. Pirmoji problemos priežastis: neišspręsti NIMBY (angl. – <i>not-in-my-back-yard</i>) ir tarptautinių atliekynų įrengimo klausimai	145
3.2.1.1.2. Antroji problemos priežastis: neišspręstas ilgalaikių prognozių klausimas: kiek toli į priekį turėtų planuoti valstybė, norėdama užtikrinti atliekynų saugą?	148
3.2.1.2. Tarptautinių radioaktyviųjų atliekų režimų netaikymo kariniuose reaktoriuose susidarančioms radioaktyvioms atliekoms problema	155
3.2.1.3. Reguliavimo, kuriuo draudžiamas radioaktyviųjų atliekų šalinimas jūroje, trūkumai	156
3.2.1.4. Tarptautinių režimų, draudžiančių šalinti radioaktyvias atliekas jūroje, netaikymo kariniams reaktoriams bei kariniuose reaktoriuose susidarančioms radioaktyvioms atliekoms problema	159
3.2.1.5. Radioaktyviųjų atliekų iš urano rūdos kasybos ir smulkinimo tvarkymo reguliavimo spragos	163

3.2.1.6. Kitų branduolinės energijos eksternalijų reguliavimo trūkumai (aplinkai palankaus reikalavimo diegti uždaro ciklo aušinimo vandens sistemos nesukūrimas).....	166
3.2.2. Antropocentriškosios darnaus vystymosi principo atmainos sėkmingas įgyvendinimas: urano kuro ciklo darnumo siekis	167
3.2.3. 100 % darni branduolinė energetika: uždaras kuro ciklas kaip sprendimas, padedantis spręsti darnaus vystymosi principo įgyvendinimo problemas branduolinės teisės srityje.....	170
3.2.4. Teisinė darnaus uždaro kuro ciklo diegimo problema: ginklų neplatavimo režimo modifikavimas.....	173
3.3. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai....	176
4. SKYRIUS. PREVENCIJOS PRINCIPAS.....	181
4.1. Radiacinės saugos priemonių antropocentriškumo problema, nulemianti silpną (aplinkos apsaugos atžvilgiu) prevencijos principo įgyvendinimą.....	186
4.1.1. Aplinkos apibrėžimų trūkumas branduolinės teisės dokumentuose ..	187
4.1.2. Antropocentrinis radiacinės saugos dokumentų požiūris (aplinkos apsaugos neminėjimas radiacinės saugos dokumentuose).....	190
4.1.3. Antropocentrinis TATENA pagrindinių branduolinės saugos standartų (BSS) požiūris	192
4.1.4. TATENA abejingumas poreikiui sukurti vienodą branduolinės energetikos objektų poveikio aplinkai vertinimo dokumento standartą (kaip antropocentrinio požiūrio apraiška).....	197
4.1.5. Euratom antropocentrinis požiūris	201
4.2. Valstybių suverenitetas v. branduolinė sauga: branduolinės saugos (prevencinių) priemonių privalomumo ir įgyvendinimo užtikrinimo problemos, nulemiančios silpną (ir žmonių, ir aplinkos apsaugos atžvilgiu) prevencijos principo įgyvendinimą.....	208

4.2.1. Prevencinių (saugos) priemonių, įtvirtintų TATENA organizacijos soft law šaltiniuose (saugos standartuose) privalomumo stokos problemos.....	211
4.2.2. Prevencinių priemonių, įtvirtintų TATENA organizacijos soft law šaltiniuose (saugos standartuose) įgyvendinimo priežiūros stokos problemos	228
4.2.3. Prevencinių (saugos) priemonių, įtvirtintų Branduolinės saugos konvencijoje, privalomumo bei įgyvendinimo priežiūros stokos problemos	231
4.3. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai....	241
5. SKYRIUS. ATSARGUMO PRINCIPAS	253
5.1. Atsargumo principas aplinkos teisėje	253
5.1.1. Nesutarimai dėl atsargumo principo turinio.....	257
5.1.2. Nesutarimai dėl atsargumo principo statuso	263
5.1.2.1. Nesutarimai valstybiniu lygmeniu.....	263
5.1.2.2. Mokslininkų nesutarimai	265
5.1.2.3. Nesutarimai tarptautinių dokumentų lygmeniu	267
5.2. Netiesioginis atsargumo principo įgyvendinimas branduolinėje teisėje: radiacinės saugos atitikmuo	270
5.3. Tiesioginis atsargumo principo įgyvendinimas: vandenių apsaugos klausimų reguliavimas.....	278
5.3.1. Atsargumo principo įgyvendinimas „pagal ES modelį“	278
5.3.1.1. Atsargumo principo taikymas radioaktyvių atliekų importui.....	279
5.3.1.2. Atsargumo principo taikymas radioaktyvių atliekų šalinimui.....	281
5.3.2. Atsargumo principo įgyvendinimas „pagal JAV modelį“	285
5.3.2.1. Atsargumo principo taikymas mažinant neradiologinį poveikį (uždaro aušinimo ciklo sistemų diegimo klausimas).....	286
5.3.2.2. Atsargumo principo pagal JAV modelį taikymas sprendžiant tarptautinius ginčus dėl branduolinės energetikos objektų.....	296
5.4. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai....	301

6. SKYRIUS. PRINCIPAS TERŠĖJAS MOKA.....	304
6.1. Principas teršėjas moka aplinkos teisėje.....	304
6.2. Principo <i>teršėjas moka</i> perkėlimas į branduolinę teisę: civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijų problemos.....	305
6.2.1. Civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijos – principo <i>teršėjas moka</i> ir tarptautinės prekybos ir investicijų skatinimo principų balanso išraiška?.....	308
6.2.2. Atsakomybės dalyko ir atsakingų subjektų disproporcija.....	310
6.2.2.1. Pirmasis atsakomybės dalyko ir subjektų disproporcijos problemos sprendimo būdas: atsakomybės dalyko maksimizavimas papildomų fondų (subsidiarių atsakovų) sąskaita	318
6.2.2.2. Antrasis atsakomybės dalyko ir subjektų disproporcijos problemos sprendimo būdas: subjektų, atsakingų už branduolinę žalą, rato maksimizavimas, išimtinės atsakomybės (angl. – channeling) atsisakymas	320
6.2.3. Reikšmingų sąvokų apibrėžimų stoka.....	327
6.2.4. Netipinis atsakomybės standartas.....	334
6.3. Vengimas kurti operatoriaus valstybės tarptautinės atsakomybės už branduolinę žalą precedentus	337
Fukušima	340
6.4. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai....	347
7. SKYRIUS. INFORMAVIMO (DĖL BŪSIMO POVEIKIO) PRINCIPAS	354
7.1. Valstybių ir visuomenės informavimo, dalyvavimo aplinkos apsaugos sprendimų priėmimo principų ir poveikio apinkai vertinimo atlikimo principų sąsaja.....	354
7.2. Espoo Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste įgyvendinimo svarba reglamentuojant branduolinės energetikos objektų poveikio apinkai vertinimą.....	360

7.3. Espoo konvencijos taikymo branduolinės energetikos projektams problemos, trukdančios sėkmingam informavimo principo (t. y., Rio deklaracijos 17 principo) įgyvendinimui	364
7.3.1. Nesutarimai dėl pagal konvenciją informuojamų valstybių rato	367
7.3.2. Nesutarimai dėl alternatyvų.....	370
7.3.3. Nesutarimai dėl branduolinės saugos aspektų eliminavimo iš branduolinės energetikos objektų poveikio apinkai vertinimo; poveikio apinkai vertinimo ir saugos analizės ataskaitų ribos	381
7.3.3.1. Nepritarimo saugos analizės ataskaitos aspektų įtraukimui į poveikio apinkai vertinimą pozicija	382
7.3.3.2. Pritarimo saugos analizės ataskaitos aspektų įtraukimui į poveikio apinkai vertinimą pozicija.....	384
7.3.4. Dėl blogiausio scenarijaus ir ypač mažos tikimybės, bet didelę žalą sukeliančių įvykių eliminavimo iš branduolinės energetikos objektų poveikio apinkai vertinimo.....	385
7.3.5. Dėl teroristų atakos rizikos eliminavimo iš branduolinės energetikos objektų poveikio apinkai vertinimo.....	390
7.3.5.1. Priežastinio ryšio nustatymo problemos.....	392
7.3.5.2. Saugumo klausimai – ne poveikio apinkai vertinimo, o kitų agentūrų kompetencija.....	393
7.3.5.3. Dėl saugumo klausimų priklausomybės ne aplinkos apsaugos (poveikio apinkai vertinimo), o kitiems forumams	395
7.3.5.4. Nepamatuojamos rizikos problemos	396
7.3.6. Nesutarimai dėl branduolinio kuro ciklo galo sprendimų įtraukimo į jėgainės poveikio apinkai vertinimą.....	399
7.3.7. Nesutarimai dėl to, kas yra laikoma „svariu poveikiu aplinkai“	403
7.3.8. Nesutarimai dėl poveikio apinkai vertinimo proceso atnaujinimo	412
7.3.9. Poveikio apinkai vertinimo dokumente numatytų stebėsenos ir taisomųjų veiksmų atlikimo priežiūros stoka.....	417

7.4. Espoo ir Orhuso konvencijų svarba įgyvendinant visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principus vykdant branduolinės energetikos projektus	422
7.5. Espoo ir Orhuso konvencijų taikymo branduolinės energetikos projektams problemos, trukdančios sėkmingam visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principų (t. y., Rio deklaracijos 10 principo) įgyvendinimui	431
7.5.1. Skaidrumas v. konfidencialumas ir saugumas.....	432
7.5.2. Konkretumo dėl aplinkosauginių nevyriausybinių organizacijų teisių stoka.....	437
7.5.3. Tiesioginio informavimo stoka	439
7.5.4. Visuomenės įsiterpimo termino nustatymo problema.....	440
7.5.5. Visuomenės dalyvavimo veiksmingumas	445
7.5.6. Administracinio pobūdžio klausimai	450
7.6. Branduolinės energetikos objektų tarpvalstybinio poveikio apinkai vertinimo rengimas santykiuose su ne Espoo konvencijos narėmis: Rusijos pavyzdys.....	451
7.7. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai....	456
IŠVADOS.....	472
PASIŪLYMAI.....	480
TYRIMO ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	487
AUTORĖS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS	589
PRIEDAI.....	590
Disertacijoje vartojamų terminų žodynas	590
Lentelės.....	605
Paveikslai	623

LENTELIŲ SĄRAŠAS:

- Lentelė Nr. 1. *Branduolinės teisės sistema ir aplinkos teisės principai*
- Lentelė Nr. 2. *Žemo aktyvumo radioaktyvių atliekų saugyklų (LLW) sąrašas*
- Lentelė Nr. 3. *Branduoliniai įvykiai, avarijos ir jų sukelta tarša I-131*
- Lentelė Nr. 4. *Tarptautinis civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimas*
- Lentelė Nr. 5. *Reaktorių skaičius pasaulyje ir valstybių, kuriuose jie yra, priklausomybė civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimams*

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS:

- Paveikslas Nr. 1. *Branduolinio kuro ciklas*
- Paveikslas Nr. 2. *Branduolinių jėgainių statybų pradžia (1955 – 2009 m.)*
- Paveikslas Nr. 3. *Tarptautinės aplinkos teisės principų daromos tiesioginės ir netiesioginės įtakos branduolinei teisei ir branduolinės energetikos objektų reglamentavimui pavyzdžiai*
- Paveikslas Nr. 4. *Žmogaus apšvitos šaltiniai*
- Paveikslas Nr. 5. *Valstybių santykis su TATENA standartais esant bendradarbiavimo sutarčiai ir be jos*
- Paveikslas Nr. 6. *Intergeneracinės lygybės, tvaraus vystymosi, prevencijos, atsargumo ir PAV principų sąveika*
- Paveikslas Nr. 7. *Černobylio avarijos poveikis Europai*
- Paveikslas Nr. 8. *Atsakomybės už branduolinę žalą objekto ir subjekto disproporcija ir kovos su ja būdai*
- Paveikslas Nr. 9. *Informavimo (apie būsimą poveikį) principas*

DISERTACIJOJE VARTOJAMI TRUMPINIAI IR TERMINAI

BAE	–	Baltijos branduolinė jėgainė Kaliningrade (rus. – <i>Балтийская атомная электростанция</i>)
BEO	–	branduolinės energetikos objektas (branduolinis įrenginys) OECD 1963 m. Konvencija dėl 1960 m. liepos 29 d.
BSC	–	Paryžiaus konvencijos papildymo (angl. – <i>Brussels Supplementary Convention</i>), Briuselio Konvencija
BTA	–	geriausios prieinamos technologijos (angl. – <i>Best technology available/Best available technology</i>)
CSA	–	visapusiški saugos garantijų susitarimai (angl. – <i>Comprehensive Safeguards Agreements</i>), sudaromi tarp TATENA ir valstybės
CSC	–	TATENA 1997 m. Papildomos kompensacijos už branduolinę žalą konvencija (angl. – <i>Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage</i>), Papildomos kompensacijos konvencija
DOE	–	Jungtinių Valstijų Energetikos departamentas (angl. – <i>Department of Energy</i>)
ENSREG	–	Europos branduolinę saugą reguliuojančiųjų institucijų grupė (angl. – <i>European Nuclear Safety Regulators Group</i>)
EPA	–	Amerikos Aplinkos apsaugos agentūra (angl. – <i>Environmental Protection Agency</i>)
ESA	–	Euratom tiekimo agentūra (angl. – <i>Euratom Supply Agency</i>)
EURATOMAS	–	Europos atominės energijos bendrija ¹

¹ Lietuvių kalbos komisijos 2000 m. spalio 26 d. nutarimu Nr. 2 (76) „Dėl Europos bendrijų pavadinimų ir valstybių Europos Sąjungos narių bendradarbiavimo sričių pavadinimų santrumpų“ (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 93-2912) trumpinys rašomas mažosiomis raidėmis.

FSAR	– galutinė saugos analizės ataskaita (angl. – <i>Final Safety Analysis Report</i>)
FSP	– pagrindiniai saugos principai (angl. – <i>Fundamental Safety Principle</i>)
GSR	– bendrieji saugos reikalavimai (angl. – <i>General Safety Requirements</i>)
HNS	– 1996 m. Tarptautinė konvencija dėl atsakomybės ir kompensacijos už žalą, susijusią su pavojingų ir kenksmingų medžiagų vežimu jūra (angl. – <i>International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea</i>)
ICPR	– Tarptautinis radiologinės saugos komitetas (angl. – <i>International Commission on Radiological Protection</i>), taip pat žr. UNSCEAR
INFCIRC	– oficialus TATENA leidinys (angl. – <i>Information Circular</i>)
JP	– OECD 1988 m. Bendras Protokolas dėl Vienos konvencijos dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir Paryžiaus konvencijos dėl atsakomybės prieš trečiąją šalį atominės energijos srityje (angl. – <i>Joint Protocol</i>), Bendras Protokolas branduolinis kuras, kurio pagrindas – urano oksido ir plutonio oksido (MOX) mišinys
MOX kuras	– JAV Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos aktas (angl. – <i>National Environmental Policy Act</i>), pirmasis teisės aktas, kuriame įtvirtinta pareiga įvertinti poveikį aplinkai
NEPA	– branduolinio ginklo neturinčios valstybės (angl. – <i>non-nuclear-weapon-state</i>)
NNWS valstybės	– sutartis dėl branduolinio ginklo neplatavimo (angl. – <i>Non-Proliferation Treaty</i>)
NPT	

NRC	–	Jungtinių valstijų Branduolinės energetikos reguliavimo komisija (angl. – <i>Nuclear Regulatory Commission</i>)
NWS valstybės	–	branduolinį ginklą turinčios valstybės (angl. – <i>nuclear-weapon-state</i>)
OECD NEA	–	Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. – <i>Organization for Economic Cooperation and Development</i>) Branduolinės energetikos agentūra (angl. – <i>Nuclear Energy Agency</i>)
PAV	–	poveikio aplinkai vertinimas, taip pat žr. SEA
PC	–	OECD 1960 m. Paryžiaus konvencija dėl atsakomybės prieš trečiąją šalį atominės energijos srityje su 1964 m. ir 1982 m. Papildomais protokolais
PRC	–	OECD 2004 m. Protokolas, keičiantis 1960 m. Paryžiaus konvenciją (su pakeitimais) (angl. – <i>Revised Paris Convention</i>), Peržiūrėta Paryžiaus Konvencija
PSAR	–	preliminari saugos analizės ataskaita (angl. – <i>Preliminary Safety Analysis Report</i>)
RBSC	–	OECD Briuselio konvencijos papildymas 2004 m. Protokolu (angl. – <i>Revised Brussels Supplementary Convention</i>), Peržiūrėta Briuselio konvencija
RVC	–	TATENA 1997 m. Vienos protokolas, keičiantis 1963 m. Vienos konvenciją dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą (angl. – <i>Revised Vienna Convention</i>), Peržiūrėta Vienos Konvencija
SAR	–	saugos analizės ataskaita (angl. – <i>The Safety Analysis Report</i>)
SDR	–	specialioji skolinimosi teisė (angl. – <i>special drawing rights</i>) (civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų

	kontekste)
SEA	– strateginis padarinių aplinkai vertinimas
SF	– saugos pagrindai (angl. – <i>safety fundamentals</i>)
SMR	– mažojo modulio branduoliniai reaktoriai (angl. – <i>Small Modular Reactors</i>)
TATENA	– Tarptautinė atominės energijos agentūra (angl. – <i>International Atomic Energy Agency</i>)
TEPCO	– Tokijo elektros energijos kompanija (angl. – <i>Tokyo Electric Power Company</i>), Fukušima Daiichi branduolinės jėgainės operatorius
TTT	– Jungtinių Tautų Tarptautinio Teisingumo Teismas Jungtinių Tautų Mokslo komitetas dėl jonizuojančios
UNSCEAR	– spinduliuotės poveikio (angl. – <i>United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation</i>)
VAE	– Visagino atominė elektrinė
VATESI	– Valstybinė atominės energetikos saugos inspekcija
VC	– TATENA 1963 m. Vienos konvencija dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą (angl. – <i>Viena Convention</i>) Vakarų Europos šalių branduolinės saugos reguliuojančiųjų
WENRA	– institucijų asociacija (angl. – <i>Western European Nuclear Regulators Association</i>)
WNA	– Pasaulio branduolinės energetikos asociacija (angl. – <i>World Nuclear Association</i>)

ĮVADAS

Sena indėnų patarlė byloja, kad šios žemės nepaveldėjome iš savo protėvių, o tik pasiskolinome ją iš savo vaikų. Tai – atsakymas į klausimą, kodėl tarptautinė aplinkos teisė, sukurianti įvairius aplinkos apsaugos mechanizmus, skverbiasi į kitas žmogaus veiklos sritis, turi įtakos kitoms teisės šakoms.

Šiandien aplinkos teisė yra viena didžiausių teisinio reguliavimo sričių visoje teisinėje sistemoje ir nuo kitų teisės šakų skiriasi nepaprastai plačiu apsaugos objektu², tikslais, ją sudarančių nuostatų pobūdžiu³, reguliavimo metodų specifiką⁴ ir tarptautinio reglamentavimo imlumu (juk vienos valstybės aplinka

² Kai kurie autoriai iki šiol nesutaria, kas yra laikoma aplinka – ar tik biosfera, ar šis terminas apima ir žmogaus veiklos padarinius, ką laikyti apsauga – ar organizacinę, techninę, visuomeninę veiklą, kuria siekiama sumažinti ar panaikinti žmogaus sukeliama neigiamą poveikį aplinkai, ar siauresnę, teisinę apsaugą.

³ Tos nuostatos, *inter alia* principai, gali būti net kelių rūšių (tokia klasifikacija galėtų būti pritaikoma net principų lygmenyje):

- 1) nuostatos, bendrai nustatančios pagrindines sąvokas, bendrus principus, bendrais bruožais apibūdinančios institucijų ir kitų aplinkos teisės subjektų veiklą, tikslus, nubrėžiančios asmenų atsakomybę už aplinkos teisės normų pažeidimą bei už aplinkai sukeltą žalą (pvz., *bendradarbiavimo principas*);
- 2) materialinės teisės nuostatos, detalai apibūdinančios teises ir pareigas, suskirstytos į tris pogrupius:
 - a) nuostatos, kuriomis aplinka yra saugojama nuo užteršimo, t. y., nuo įvairių medžiagų ar energijos į ją paleidimo, kas pažeidžia gamtos pusiausvyrą: vandenių ir oro apsaugos nuo užteršimo nuostatos, apsauga nuo triukšmo ir apšvitos, bei nuo užteršimo atliekomis; (pvz., *prevencijos (branduolinėje teisėje vadinamas apsaugos) principas*);
 - b) nuostatos, kuriomis yra reguliuojami kiti naudojimosi aplinkos ištekliais būdai – vandenių naudojimas ir jų apsauga nuo neracionalių eksploatavimo būdų (pvz., *atsargumo principas*);
 - c) nuostatos, reguliuojančios veiklą, turinčių neigiamą poveikį aplinkai, vykdymą (pvz., *principas teršėjas moka*);
- 3) santvarkos nuostatos, reguliuojančios organizacinę struktūrą ir funkcijų, uždavinių, tikslų pasiskirstymą tarp administravimo ir kitų subjektų (pvz., principas, kad branduolinėje teisėje branduolinę energetiką reguliuojanti ir ją skatinanti institucija (angl. – *regulator and promotor*) negali būti ta pati);
- 4) procedūrinės nuostatos (pvz., *informavimo principas*).

⁴ Mokslininkai pastebi (citata iš MARCIJONAS, Antanas, SUDAVIČIUS, Bronius, *Ekologinė teisė*, Eugrimas, 1996, p. 28), kad „Ekologinėje teisėje naudojamas specifinis ekologizavimo metodas, pagrįstas teisės subjektų elgesio atitikimu objektyviems ekologiniams reikalavimams. <...> Ekologinėje teisėje nėra tos teisės subjektų veikimo laisvės, kuri būdinga civiliniam teisiniam visuomeninių santykių reguliavimo metodui. Kita vertus, ir įgalinimai (administracinio teisinio reguliavimo metodo elementas), kuriuos turi valstybės įgalioti subjektai, taip pat yra pagrįsti tam tikrais ekologiniais reikalavimais“.

Be to, „Aplinkos teisė išsiskiria savo metodų *kompleksiškumu*, kas iš tiesų yra visų teisėje egzistuojančių metodų kompiliacija“. (PACZUSKI, Ryszard. *Funkcja prawa w ochronie środowiska i wynikające z niej zadania dydaktyczno-wychowawcze. Człowiek i Środowisko*, 1987, t. 11, Nr. 4, s. 459-465).

seniai nustojo būti nacionaline vertybe, ji priklauso jau bendro, viso pasaulio, gėrio kategorijai, saugomai tarptautinės teisės – *res omnium communis*). Šiuolaikinė aplinkos teisė yra nuolat besivystanti sistema, kuri, atsiradus naujiems poreikiams ir aplinkybėms, apima vis daugiau visuomenės, ekonominio, politinio, kultūrinio gyvenimo sričių, kuriomis anksčiau aplinkos teisės normų kūrėjai nesidomėjo. Taip aplinkos teisės principai **skverbiasi** į klimato kaitos, genetiškai modifikuotų organizmų (GMO) problemų, ar, pvz., SMR (angl. – *small modular reactors*) gamybos ir eksploatavimo reguliavimą. Be to, tokiais aplinkos teisės principais, kaip darnaus vystymosi principas, aukštos aplinkos apsaugos lygio palaikymo principas, aplinkos apsaugos reikalavimų prioriteto prieš kitus reikalavimus principas, jau pradėdama naudotis ne tik atskirų teisės šakų, bet ir visoje teisinėje sistemoje.

Bet kuris principas, perkeltas į kitą teisės šaką, gali „elgtis“ trejopai: jis gali prieštarauti kitiems šios šakos principams, gali būti taikomas vietoj jų ar gali modifikuoti jų turinį. Būtent trečiasis veikimo modelis taikomas aplinkos teisės principams, kadangi jie modifikuoja valstybės valdymo, administracinę, konstitucinę teisę ir priverčia išvardintų šakų nuostatas aiškinti aplinkos teisės principų kontekste.

Aplinkos teisės mechanizmai apima visas veiklas, kurios gali sukelti žalą aplinkai, ir, be abejonės, branduolinė veikla yra viena iš tokių veiklų. Nelaimės Černobylyje ir Fukušimoje⁵ valstybėms dar kartą priminė apie poreikį geriau saugoti aplinką nuo branduolinės žalos rizikos poveikio, o aplinkos teisė, *inter alia* jos principai, yra tinkamas instrumentas įgyvendinti šį tikslą. Darbe analizuojama tokia branduolinės teisės ir aplinkos teisės sąsaja.

Darbo aktualumas

⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad darbo eigoje sunku gretinti nelaimes Černobylyje ir Fukušimoje. Fukušimos atveju reikia kelti ne branduolinės veiklos, sukeliančios žalą aplinkai, klausimą, o gamtinės aplinkos (žemės drebėjimo ir cunamio kombinacija), sukeliančios branduolinę žalą, klausimą.

Darbo tema yra aktuali keliais aspektais. Visų pirma, pasaulio mastu tarptautinės aplinkos teisės principų įtaka branduolinės energetikos objektams (toliau ir, – BEO) yra apskritai beveik nenagrinėjama, geriausiu atveju, kalbant apie aplinkos teisės ir branduolinės teisės sandūrą, apsiribojama teiginiais apie tai, kad branduolinės energijos gamyba neturi CO₂ emisijų, o branduolinės energetikos išsaugojimas ir net valstybių energetikos portfelio padidinimas yra vienintelė priemonė, kuri gali realiai padėti pasiekti šiandien svarbiausią ir ambicingiausią aplinkos apsaugos 450 ppm (angl. – *parts-per-million*) CO₂ emisijų scenarijaus tikslą – planetos temperatūros sumažinimą dviem laipsniais, įvardintą JT Tarpvyriausybės Klimato kaitos komisijos (angl. – *Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*) ir OECD Tarpvyriausybės Tarptautinės energijos agentūros (angl. – *International Energy Agency*) 2008 m. publikacijoje *Energetikos technologijų perspektyvos* (angl. – *Energy Technology Perspectives*)⁶ (kitais tariant, dėmesys skiriamas *galutiniam* aplinkai palankiam rezultatui). Tuo tarpu mažai diskutuojama, ar aplinka tinkamai apsaugota dar *siekiant* minėtų ambicingų kovos su klimato kaita tikslų, t. y., dar tik *planuojant*, statant branduolinės energetikos objektus bei *išgaunant* branduolinę energiją. Taip pat mažai kalbama apie tai, kokios aplinkos apsaugos problemos (*inter alia* aplinkos teisės principų netinkamo įgyvendinimo problemos) atsiranda branduolinio ciklo⁷ metu. Vienintelis būdas mažinti tarptautinės bendruomenės susirūpinimą yra *atsakyti* į šiuos klausimus, pateikiant objektyvią ir faktais

⁶ „<...> per paskutinius 250 metų į atmosferą buvo išmesta 227 mlrd. t anglies. Maždaug pusė šio žmonijos sukkelto pertekliaus kiekio yra sugerama augmenijos ir ištirpsta okeanuose. Likusi jo dalis kaupiasi atmosferoje, įtakodamas klimato kaitą, kadangi CO₂ yra šiltnamio dujos, kurios sulaiko dalį saulės šilumos, taip skatindamos Žemės paviršiaus išilimą. Štai kodėl yra būtini skubūs radikalūs veiksmai, siekiant sustabdyti CO₂ koncentracijos atmosferoje augimą iki kritinio 450 ppm lygio artimiausiais dešimtmečiais (*iš čia kyla minėtasis 450 ppm tikslas, atitinkantis temperatūros sumažinimą 2 laipsniais – aut. pastaba*). Mokslininkai ekspertai pripažįsta, kad viršijus šitą lygį, nebus galima išvengti dramatiškų pasekmių. 2013 m. vasarį CO₂ koncentracija atmosferoje pasiekė 396,8 ppm, o metinis prieaugis per pastarąjį dešimtmetį siekia 2,1 ppm!“ (ŠLIAUPA, Saulius; ir ŠLIAUPIENĖ, Rasa. Klimato kaita ir CO₂ geologinis saugojimas: perspektyvos Lietuvoje. *Energijos erdvė=Energy world*, 2013, Nr. 2 (17), p. 10-11).

⁷ Žr. Paveikslas Nr. 1. *Branduolinio kuro ciklas*.

pagrįstą informaciją (kas ir yra viena iš šio darbo užduočių).

Antra priežastis, kodėl aplinkos teisės ir branduolinės teisės sąveikos tematika aktuali tarptautinėje bendruomenėje, yra susijusi su šiuolaikiniame pasaulyje augančiu *branduolinės energijos poreikiu*. Kalbant skaičių kalba, tarptautinių organizacijų ir JAV Energetikos ministerijos teigimu, energijos suvartojimas pasaulyje iki 2025 m. padidės 50%, o iki 2050 m. – trigubai. Šiame kontekste net įvykiai Japonijoje Fukušimos Daiichi komplekse (kur pirmą kartą istorijoje branduolinė jėgainė susidūrė vienu metu su žemės drebėjimo, cunamio ir žmogaus faktoriaus iššūkiais) nepakeitė branduolinės energetikos ekonomikos⁸: išsivysčiusios ir besivystančios šalys vis dar renkasi branduolinę energetiką, nes daugelis jų sutaria, kad branduolinė energija, būdama iš esmės saugi (šiandienai, visiems 14 910 reaktorių gyvavimo metams tenka tik 3 dideli incidentai penkiose jėgainėse), vaidins svarbų vaidmenį tenkinant didėjančią minėtą energijos poreikį ir tuo pačiu padės pasiekti 450 ppm scenarijaus tikslą (juk norint tai įgyvendinti, CO₂ emisijas reikės sumažinti 80% – to neįmanoma įvykdyti vien tik alternatyvių⁹

⁸ Reikia pripažinti, kad iš pradžių buvo jaučiamos kiek pesimistinės branduolinės energetikos ateities prognozės – vien tik Prancūzijos Areva bendrovė po įvykių Fukušimoje per dvi savaites dėl 1000 atšauktų kontraktų prarado 400 mln. JAV dolerių, o Vokietijoje buvo pasiektas politinis sprendimas visai atsakyti branduolinės energetikos (angl. – *phase out*). Vis dėlto, manytina, nelaimė Fukušimoje nesukels didesnės branduolinės energijos gamybos veiklos nutraukimo ar statybos licencijų stabdymo bangos – lygiai taip pat, kaip pvz., po naftos išsiliejimo Golfo įlankoje (angl. – *Deepwater Horizon spill*) nebuvo atsakyta naftos išgavimo jūroje, o JAV prezidento Obamos naftos išgavimo moratoriumas tęsėsi vos mėnesį (JAV Naujojo Orleano apygardos teismas, dėl įrodymų apie moratoriumo būtinumą stokos, taip pat dėl to, kad nebuvo pateiktas terminas, reikalingas rekomenduojamoms saugumo priemonėms įdiegti, panaikino prezidento šešių mėnesio naftos gręžinių gręžimo moratoriumą, kuris buvo paskirtas siekiant iširti nelaimės priežastis).

⁹ Iš 2013 m. gruodžio 9 d. ELTA pranešimo spaudai matyti, kad prieš 22-ojo Pasaulio energetikos kongreso pradžią Pasaulio energetikos taryba išleido pareiškimą dėl tam tikrų mitų apie energetikos pramonę, *inter alia* dėl naujų švarių energijos šaltinių pajėgumo patenkinti energijos paklausos augimą, griovimo: „PET atlikta analizė „Pasaulio energetikos scenarijų studijoje“ rodo, kad nepaisant pastebimo santykinio atsinaujinančių energijos išteklių energetikos indėlio augimo nuo 15% šiandien iki pasiekiančio rodiklio nuo 20% iki 30% 2050 metais, <...> To bus per maža, kad atsinaujinantys ištekliai galėtų patenkinti reikšmingesnę pasaulinės energijos paklausos dalį“. Be to, „<...> net ir geriausiu atveju pasaulinių šiltnamio efektą sukeliančių dujų (ŠESD) emisijų kiekis iki 2050 m. padidės beveik dvigubai, palyginus su numatytu tikslu 2050 metais, atitinkančiu 450 ppm ŠESD emisijų kiekį. Blogiausiu atveju ŠESD išlakos gali padidėti daugiau nei keturis kartus“. Plačiau: *Prieš 22-ojo Pasaulio energetikos kongreso pradžią Pasaulio energetikos taryba išleido pareiškimą*: pranešimas spaudai [interaktyvus]. In *ELTA pranešimai spaudai*, 2013 m. gruodžio 9 d. [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://pranesimai.elta.lt/news/public_view/61630>.

energijos gamybos šaltinių pagalba, o, pasitelkus į pagalbą branduolinę energiją, iki 2020 m. užtenka padvigubinti branduolinių jėgainių skaičių pasaulyje¹⁰). Vyraujant tokioms tendencijoms (nors ir nesulyginamoms su branduolinių jėgainių projektų bumu 1970 m.), reikia manyti, kad pasaulyje branduolinių reaktorių poreikis neišvengiamai didės¹¹ (šiuo metu 30 valstybių yra 437 komerciniai reaktoriai, kurie pagamina 16% energijos pasaulyje ir 34% – ES, o papildomai statomi dar 72 reaktoriai¹²). Didėjant šiam poreikiui ir branduolinės energetikos objektų statyboms apskritai, kartu didėja tobulesnio šių objektų reguliavimo poreikis. Todėl, siekiant užkirsti kelią potencialiai iš šių objektų atsirandančiai žalai aplinkai, būtina *inter alia* aplinkos apsaugos dimensijoje parengti patobulintą bei pagal mokslinių analizių rezultatus pakoreguotą teisinę bazę.

Pagaliau tarptautinių aplinkos teisės principų įtakos branduolinės energetikos objektams tema – dėl mūsų šalies specifinės geopolitinės padėties ir dviejų gretimai statomų užsienio branduolinių jėgainių koncentracijos – tapo ypač aktuali ir Lietuvai. Spręsdama bendras regionines aplinkos apsaugos problemas, tokias kaip planuojamų Baltarusijoje ir Kaliningrado anklave statyti branduolinių

Be to, kalbant apie minėtų švarių energijos šaltinių trūkumus, būtina pažymėti, kad anglies elektrinės ir atsinaujinantys šaltiniai yra subsidijuojami daugiau nei branduolinė energetika.

¹⁰ 26 t sunaudoto U₃O₈ sutaupo 1 mln. t CO₂, kuris būtų susidaręs iš anglies deginimo (plačiau: CAMERON, Ron; and TAYLOR, Martin. *The 2050 Roadmap for Nuclear: Making a Global Difference* [interaktyvus]. 35th World Nuclear Association Annual Symposium, 2010 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d]. Prieiga per internetą: <<http://www.world-nuclear.org/sym/2010/papers/cameron.pdf>>). Dar išsamiau apie branduolinės energetikos indėlį į CO₂ emisijų mažinimą aiškinama OECD atliktoje studijoje: „Kiekviena didelė 1 GWe (gigavatų) galingumo branduolinė jėgainė kompensuoja apie 1,75 mln. t metinės anglies dvideginio emisijos, jei energijos pagaminimui yra naudojama anglis, apie 1,2 mln. t emisijos, jei naudojama nafta ir 0,7 mln. t emisijos, jei naudojamos gamtinės dujos“, taip pat „kompensuojamos sieros oksido ir azoto oksido emisijos <...> prisidedant prie oro kokybės“. (plačiau: OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *Nuclear Energy in a Sustainable Development Perspective* [interaktyvus]. OECD Publications, 2000 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.oecd-ne.org/ndd/docs/2000/nddsustdev.pdf>).

¹¹ Paveikslas Nr. 2 *Branduolinių jėgainių statybų pradžia (1955 – 2009 m.)*

¹² Pasaulio branduolinės energetikos asociacijos (angl. – *World Nuclear Association*) duomenimis, ateityje planuojamos statyti 155 naujos branduolinės jėgainės ir pateikta daugiau nei 320 statybų pasiūlymų (šaltinis: INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA) THE POWER REACTOR INFORMATION SYSTEM (PRIS). *The Database on Nuclear Power Reactors* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/pris/>>).

jėginių poveikis aplinkai, Lietuva susiduria su skirtingu aplinkos teisės principų vertinimu bei nevienoda tarptautinių instrumentų taikymo galimybe. Pvz., įgyvendinant tarpvalstybinio poveikio aplinkai vertinimo procedūras, keičiantis informacija tarp valstybių apie planuojamos ūkinės veiklos (jėginės statybų) įtaką aplinkai, kyla sunkumų ne tik santykiuose su Espoo konvencijos neratifikavusia Rusija, bet ir santykiuose su Baltarusija, kuri, nors ir yra šios konvencijos šalis, tačiau nevykdo konvencinių įsipareigojimų. Reikia tikėtis, kad Lietuvos ir Lenkijos, planuojančios statyti savo branduolinę jėgainę, bendradarbiavime nekils didelių tarpvalstybinių PAV problemų.

Atsižvelgiant į aukščiau išdėstytus teiginius, galima drąsiai teigti, kad sudėtingų ir nevienareikšmiškų – tiek savo turiniu, tiek taikymu – tarptautinės aplinkos teisės principų įtaka branduolinei teisei ir branduolinės energetikos objektų reglamentavimui tema yra labai aktuali tiek tarptautinei bendruomenei, tiek Lietuvos Respublikai.

Darbo teorinė ir praktinė reikšmė, tarpdiscipliniškumas

Disertacijos teorinė ir praktinė reikšmė tiesiogiai susijusi su vienu, deja, branduolinei teisei ypač būdingu, specifiniu bruožu – jos retrospektyvumu. Branduolinė teisė, reikia pripažinti, yra ne apriorinė, o labai retrospektyvi, jos vystymasis ir naujovių, *inter alia* siūlomų moksliniuose darbuose, įvedimas dažniausiai nulemtas incidentų, kilusių branduolinės energetikos objektuose, ar kitų įvykių: pvz., po nelaimingo atsitikimo Three Mile Island branduolinėje jėgainėje JAV 1979 m.¹³, Černobylio branduolinėje jėgainėje Ukrainoje ir Sandoz gamykloje Šveicarijoje 1986 m., valstybių ir visuomenės tarpe kilo susirūpinimas aplinkos apsaugos ir saugos klausimais, tad didesnę dėmesį pradėta skirti

¹³ Radiacija praktiškai nepasiekė aplinkos – žr. Lentelė Nr. 3. *Branduoliniai įvykiai, avarijos ir jų sukelta tarša I-131*.

radiacinei ir branduolinei saugai, atliekų tvarkymui, buvo sukurta teisinė ir administracinė struktūra šių veiklų reguliavimui. Siekiant reaguoti į situaciją netrukus po šių įvykių buvo patobulintos civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijos, o jeigu ne nelaimė Černobylyje, Sovietų Sąjunga niekada nebūtų sutikusi prisijungti prie konvencijų kūrimo ir įsipareigoti pagal naujas ankstyvo informavimo apie branduolines avarijas ir pagalbos suteikimo konvencijas: nors atitinkamos nuostatos iki tol egzistavo kaip rekomendaciniai TATENA dokumentai ar buvo įtrauktos į įvairius dvišalius susitarimus, Černobylis pastūmėjo tarptautinę bendruomenę suteikti šioms nuostatoms *privalomąją* galią, tad nuo avarijos praėjus vos šešiams mėnesiams buvo sukurtos ir pateiktos prisijungimui net dvi naujos konvencijos – 1986 m. Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją (angl. – *Convention on Early Notification of a Nuclear Accident*)¹⁴ bei 1986 m. Konvencija dėl pagalbos įvykus branduolinei avarijai arba kilus radiologiniam pavojui (angl. – *Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency*)¹⁵. Panašios veiksmų sekos buvo laikytasi po 2001 m. rugsėjo 11 d. JAV įvykdytos teroristų atakos, kai taip pat labai greitai buvo priimtos Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijos (angl. – *Physical Protection of Nuclear Material Convention*) pataisos bei nauja Konvencija dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmis (angl. – *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*)¹⁶.

¹⁴ 1986 m. Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją (angl. – *Convention on Early Notification of a Nuclear Accident*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2004-02-28, Nr. 32-1013 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=227770&p_query=&p_tr2=2>.

¹⁵ 1986 m. Konvencija dėl pagalbos įvykus branduolinei avarijai arba kilus radiologiniam pavojui (angl. – *Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2000-08-09, Nr. 67-2021 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=106809&p_tr2=2>.

¹⁶ 2005 m. Tarptautinė konvencija dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmis (angl. – *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*). *Valstybės žinios*, 2007-06-16, Nr. 67-2603 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą:

Grižtant prie disertacijos praktinės reikšmės, darbo rašymo metu įvykusi nelaimė Fukušimoje taip pat turėjo įtakos (be abejonės, turės ir ateityje) branduolinės teisės pokyčiams ir naujovėms, kurios apžvelgiamos moksliniame darbe pateikiant savo sprendimų variantus. Be to, kaip rodo istorija, dabar, kol politinės jėgos linkusios susivienyti ir priimti įsipareigojimus tarptautiniu mastu, kaip niekada *tinkamas laikas moksliniame ir politikos lygmenyse iš naujo kelti svarbias aplinkos apsaugos problemas* branduolinės energetikos objektų reglamentavimo srityje, siekiant politinio konsensuso dėl naujovių branduolinės saugos ir aplinkos apsaugos srityje įvedimo. Walt Patterson, nepriklausomos Londono agentūros Chatham House atstovės, teigimu, dėl nelaimės 2011 m. kovo 11 d. Fukušimoje tarptautinės bendruomenės dėmesys nuo branduolinės energetikos ekonominio efektyvumo bus nukreiptas į jos saugą¹⁷.

Pažymėtina, kad šis disertacinis tyrimas yra *tarpdiscipliniškas ta apimtimi*, kad, nors jo branduolys yra pozityviosios teisės ištyrimas, neatsiejamos jo dalys yra (a) socialinių-teisinių aspektų analizė ir (b) teisinio reguliavimo vertybinio pagrindo nagrinėjimas.

(a) Natūralu, kad neįmanoma suformuluoti pasiūlymų įstatymų leidėjui remiantis vien formaliosios teisės (angl. – *law in books*) analize, nenagrinėjant realiosios teisės (angl. – *law in action*), o „tobulos“ vien tik norminių tekstų pagrindu sukurtos teorinės konstrukcijos neveiks, jeigu nebus pakankamai atsižvelgta į teisės realųjį veikimą. Atsižvelgiant į tai, kai kuriose disertacijos išvadose išskirtos su aplinkos teisės principų įgyvendinimu susijusios *teisinės* problemos ribojasi su *materialaus* pobūdžio problemomis (t. y. siekiama parodyti, kad teisiškai nereglamentavus tam tikrų nurodytų materialaus pobūdžio klausimų

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=299805&p_query=&p_tr2=> bei
<<http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv13.pdf>>.

¹⁷ Plačiau: TIMMONS, Heather; and BAJAJ, Vikas. Emerging Economies Move Ahead With Nuclear Plans [interaktyvus]. In *The New York Times*, 14 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nytimes.com/2011/03/15/business/energy-environment/15power.html?pagewanted=all>>.

ar nepasiekus dėl jų politinio konsensuso, aplinkos teisės principas negali būti gerai įgyvendinamas: pavyzdžiui, manytina, kad darnaus vystymosi principas negali būti pilnai įgyvendinamas neįdiegus uždaro branduolinio kuro ciklo ar uždaro aušinimo vandens ciklo sistemų, bendradarbiavimo principo veiskmingumas neįsivaizduojamas be bendrų avarinės parengties planų reikalavimo įvedimo, atsargumo ir prevencijos principas – be mokslinių spinduliuotės poveikio aplinkai tyrimų).

(b) Kitas darbo taprpdiscipliniškumo aspektas susijęs su tuo, kad teikiant pasiūlymus (lygiai taip pat, kaip teisėjui argumentuojant savo sprendimą byloje) neišvengiamai užimama tam tikra vertybinė pozicija tarp prioriteto aplinkos apsaugai suteikimo bei prioriteto materialinės naudos išgavimui (minėtasis vertybinis aspektas ypač išryškėja darbo dalyje apie tiesioginį atsargumo principo veikimą branduolinėje teisėje, kai kalbama apie uždarų aušinimo vandens ciklo sistemų kaštų-naudos analizę).

Disertacija išsiskirtinumas – tai, kad joje buvo atlikta visiškai *skirtingų* aplinkos teisės principų poveikio analizės, atskirų jos *skyrių* tyrimo reikšmė yra *skirtinga*: kai kurių disertacijos skyrių turinys svarbus labiau teorine, o kitų skyrių turinys – labiau praktine reikšme. Pvz., valstybių ir visuomenės informavimo principo, toks, koks jis yra įtvirtintas Espoo konvencijoje, nagrinėjamo atskirame darbo skyriuje, identifikuotos problemos ir jų sprendimo būdai, šį principą taikant branduolinės energetikos objektams, turi praktinės reikšmės *teismams*, nagrinėjantiems ginčus dėl informavimo apie branduolinės energetikos objektus principo pažeidimo. Kitame disertacijos skyriuje nagrinėjamo tvaraus vystymosi principo analizė turi daugiau *teorinės* reikšmės, nors galutinės išvados gali turėti įtakos ir pačiam *įstatymų leidėjui*, vystančiam politiką ir reglamentuojančiam teisinius santykius. Prevencijos principo skyriaus analizė gali pasitarnauti branduolinės teisės *praktikams* identifikuojant problemas ir rengiant įvairių teisės aktų projektus ir t. t.

Pažymėtina, kad visu darbu *in corpore*, kaip tam tikromis gairėmis, gali pasinaudoti *nacionalinis įstatymų leidėjas*, kurdamas teisinę bazę tokiam naujam branduolinėje teisėje reiškiniui kaip mažo modulio reaktoriai (angl. – *Small Modular Reactors, SMR*): nors numatoma, kad šie greitai metu į plačią gamybą pateksiantys reaktoriai bus labai populiarūs, jų reglamentavimas dar nėra parengtas nei tarptautiniu, nei nacionaliniais lygmenimis.

Be jau nurodytos teorinės ir praktinės reikšmės teismams, įstatymų leidėjams, teisės mokslo plėtrai, tikimasi, jog praktiniu požiūriu ši disertacija, apimanti kone visas branduolinės teisės sritis, bus naudinga branduolinę ir aplinkos teisę studijuojantiems ir praktikuojantiems asmenims, kurie šiame darbe ras išsamią, sistemiškai išdėstytą informaciją apie branduolinę teisę *per se*, apie aplinkos teisės principų įtaką tarptautinei branduolinei teisei ir branduolinės energetikos objektų reguliavimui. Kita vertus, tikėtina, jog ši disertacija prisidės prie branduolinės teisės mokslinės tiriamosios srities terminologijos vystymo ir vienodinimo.

Tyrimo objektas

Šios disertacijos *tyrimo objektas* – aplinkos teisės principų įtaka tarptautinei branduolinei teisei ir branduolinės energetikos objektų reguliavimui (o savo ruožtu galutinis šios įtakos tikslas – apsaugota aplinka). Pažymėtina, kad vienoje disertacijoje išnagrinėti *visos* aplinkos teisės sąveikos su *visa* branduoline teise ir branduolinės energetikos objektų reguliavimu problematiką būtų nerealu, todėl iš karto disertacijos pavadinime, tekste ir tyrimo objekto apibrėžime būtina patikslinti vartojamas sąvokas, tokiu būdu patikslinant ir patį tyrimo objektą.

Atkreiptinas dėmesys, kad, minint bazinius tarptautinės aplinkos teisės principus (angl. – *guiding principles*), jie tarptautinės aplinkos teisės literatūroje ir

skirtingų lygių tarptautiniuose ar regioniniuose teisės aktuose (pvz., 1972 m. Jungtinių Tautų Stokholmo deklaracijoje¹⁸ (toliau – ir Stokholmo deklaracija¹⁹), 1992 m. Rio de Žaneiro²⁰ konferencijoje priimtoje deklaracijoje (toliau – ir Rio deklaracija), 2002 m. Johanesburgo pasaulinio aukščiausiojo lygio susitikime darnaus vystymosi klausimais priimtame Johanesburgo darnaus vystymosi įgyvendinimo plane²¹ (toliau – ir Darnaus vystymosi planas)) turinio ir formos prasme yra įvardijami tapačiai. JT Aplinkos apsaugos programos rėmuose sukurtame tarptautinės aplinkos teisės vadove²² šių principų sąrašas susideda iš (a) tvaraus vystymosi, integracijos ir tarpusavio priklausomybės principo, (b) intergeneracinio ir intra-generacinio lygiateisiškumo principo, (c) atsakomybės už tarpvalstybinę žalą principo, (d) skaidrumo, visuomenės dalyvavimo ir informavimo principo, (e) bendradarbiavimo, bendrų, bet diferencijuotų pareigų principo, (f) atsargumo principo, (g) prevencijos principo, (h) principo *teršėjas moka*, (i) dalijimosi nauda iš bendrų gamtos išteklių ir prieigos prie jų principo, (j) žmonijos bendro palikimo ir bendro susirūpinimo principo, (k) gero valdymo principo²³. Europos Bendrijos sutartyje išdėstyti tokie pagrindiniai aplinkos

¹⁸ Jungtinių Tautų Žmogaus aplinkos konferencija (angl. – *United Nations Conference on the Human Environment*, taip pat žinoma kaip Stokholmo konferencija). Stokholmo Konferencijoje buvo pripažintas ekonominės plėtros ribų egzistavimas ir nuostata, kad, siekiant pačios žmonijos gerovės su ekonomikos ir visuomenės plėtra, būtina derinti ekologinius sprendimus.

¹⁹ 1972 m. birželio 16 d. Jungtinių tautų konferencijos (taip pat žinomos kaip Stokholmo konferencija) deklaracija Dėl žmogaus aplinkos (angl. – *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*) [interaktyvus]. Patvirtinta 1972 m. Jungtinių tautų Rezoliucija A/RES/2995(XXVII) [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503>>.

²⁰ Jungtinių Tautų Aplinkos ir plėtros konferencija (dar žinoma kaip Žemės susitikimas arba Rio konferencija).

²¹ 2002 m. Johanesburgo darnaus vystymosi deklaracija, įgyvendinimo planas (*Johanesburgo Deklaracija*) (angl. – *Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*) [interaktyvus]. U.N. Doc. A/CONF.199.20, 2002, §§ 15(b), 19(b) [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>> ir <<http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>>.

²² UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME. *Training Manual on International Environmental Law* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unep.org/environmentalgovernance/Portals/8/documents/training_Manual.pdf>, p. 24-25.

²³ Angliškai šių principų pavadinimai skamba taip: *Sustainable Development, Integration and Interdependence; Inter-Generational and Intra-Generational Equity; Responsibility for Transboundary Harm; Transparency, Public Participation and Access to Information and Remedies; Cooperation, and*

politikos principai kaip aukštas aplinkos apsaugos lygis, atsargumo ir prevencinių veiksmų principai, žalos šaltinio principas, principas *teršėjas moka*, integracijos principas (reikalaujantis derinti veiksmų kryptis su aplinkos apsaugos reikalavimais) bei darnaus vystymosi principas²⁴.

Vadovaujantis pateiktu principų sąrašu, šiame darbe nagrinėjami visi minėti (tik kiek kitaip sugrupuoti) tarptautinės aplinkos teisės principai. Šie principai turi *didelę įtaką* branduolinei teisei: numato gaires bei kryptis tarptautinėms branduolinės teisės normoms plėtotis, nustato gamtos apsaugos režimą (saugiklius) bei tarptautinę atsakomybę, atsirandančią dėl branduolinės energetikos objektų sukulto žalingo poveikio aplinkai, t. y. (1) bendradarbiavimo (*inter alia* informavimo apie įvykusią avariją) ir pareigos nesukelti žalos kitoms valstybėms principai, (2) darnaus vystymosi, (3) prevencijos, (4) atsargumo, (5) *teršėjas moka* bei (6) informavimo apie planuojamo branduolinės energetikos objekto poveikį aplinkai principai.

Atkreiptinas dėmesys, kad teiginys *aplinkos teisės principo įtaka branduolinei teisei* gali reikšti ne tik įtaką *branduolinės teisės konvencijoms ir kitiems dokumentams*, bet ir įtaką *konkreitiems* branduolinės energetikos objektams, t. y., konkrečių branduolinės teisės objektų grupių reguliavimui. Jeigu įtaka branduolinės teisės reguliuojamiems objektams daroma per aplinkos teisės instrumentus (pvz., aplinkos teisės informavimo apie planuojamą veiklą principas veikia per Espoo konvenciją ar prevencijos ir tvaraus vystymosi principas – per radioaktyvių atliekų šalinimą jūroje draudžiančias konvencijas), ji darbe vadinama „*tiesiogine*“, o jei – per juos prieš tai perėmusius įvairaus lygmens branduolinės

Common but Differentiated Responsibilities; Precaution; Prevention; „Polluter Pays“ Principle; Access and Benefit Sharing regarding Natural Resources; Common Heritage and Common Concern of Humankind; Good Governance.

24 Pirmą kartą termino „aplinkos apsauga“ apibrėžtis buvo pateikta ne pirminėje EB teisėje, o tik Sutartyje dėl ES veikimo (Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos Veikimo suvestinė redakcija (SESV), 4 str. 2 d., 11 str., 114 str. 3-5 d., 191-192 str. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/fxac081151tc_002.pdf> bei <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:lt:PDF>>.

teisės instrumentus (kas sutinkama dažniau) – „*netiesiogine*“ (žr. Paveikslas Nr. 3 *Tarptautinės aplinkos teisės principų daromos tiesioginės ir netiesioginės įtakos branduolinei teisei ir branduolinės energetikos objektų reglamentavimui pavyzdžiai*).

Tokiu netiesioginio veikimo atveju aplinkos teisės principai branduolinėje teisėje įgyja *savo pavadinimus*, pvz., principas *teršėjas moka* vadinamas specialios atsakomybės už branduolinę žalą principu, prevencijos principas – branduolinės saugos principu ir t. t. (žr. Lentelė Nr. 1. *Branduolinės teisės sistema ir aplinkos teisės principai*).

Pasiekus šios disertacijos tikslą, t. y., išsiaiškinus, koku būdu tarptautiniai aplinkos teisės principai veikia branduolinę teisę ir branduolinės energetikos objektų reguliavimą, galima bus atsakyti į klausimą, ar *aplinka tinkamai apsaugota* nuo branduolinės veiklos keliamos rizikos. Vadinasi, disertacijoje būtina išaiškinti ir apibrėžti, kaip suprantami terminai *aplinka*, *aplinkos apsaugos objektas*, *aplinkos apsaugos tikslai*, *aplinkos teisė* ir *branduolinė teisė*, *branduolinės energetikos objektai*.

Terminas *aplinka* disertacijoje vartojamas įprastine prasme – tai gamtoje funkcionuojanti visuma tarpusavyje susijusių elementų (juos sudaro žemės paviršius ir gelmės, oras, vanduo, dirvožemis, augalai, gyvūnai, organinės ir neorganinės medžiagos, antropogeniniai komponentai) bei juos vienijančios natūralios ir antropogeninės sistemos.

Terminas *aplinkos apsaugos objektas* disertacijoje suprantamas ir apibrėžiamas taip, kaip jį yra apibrėžusi Tarptautinė atominės energijos agentūra (toliau – ir TATENA) išleistuose saugos standartuose: „Aplinkos apsauga apima tokių objektų apsaugą kaip: nežmoginės rūšys (angl. – *non-human species*), t. y., gyvūnai ir augalai, ir jų biologinė įvairovė; iš aplinkos kylantys produktai, tokie kaip maisto ir pašarų gamyba; išteklių, naudojami žemės ūkyje, miškininkystėje, žuvininkystėje ir turizme; paslaugos (angl. – *amenities*), naudojamos dvasinėje, kultūrinėje ir poilsio organizavimo veikloje; dirvožemis, vanduo ir oras; natūralūs

procesai kaip anglies, azoto ir vandens ciklai (angl. – *carbon, nitrogen and water cycles*)²⁵ “. Siekiant, kad *aplinkos apsaugos* terminas disertacijoje tiksliai atspindėtų į jį talpinamą turinį, vertėtų pabrėžti, kad jis taip pat apima visuomenės ir valstybės kuriamas teises *priemonės*, užtikrinančias harmoningą visuomenės ir aplinkos sąveikos raidą.

Terminas *aplinkos apsaugos tikslai* darbe suprantamas kaip siekis apriboti aplinkai žalingą veiklą, būsimos veiklos poveikio aplinkai įvertinimas bei žalos ar aplinkos atstatymo kaštų kompensavimo užtikrinimas.

Klasikinė termino *aplinkos teisė* (Lietuvos vadovėliuose vartojamas terminas *ekologinė teisė*) apibrėžtis – „tai yra ekologinių teisės normų, reguliuojančių visuomeninius aplinkos apsaugos ir naudojimo santykius, remiantis elgesio atitikimu ekologiniams reikalavimams, siekiant užtikrinti žmogaus teisės į sveiką ir švarią aplinką realizavimą, sistema“²⁶.

Klasikinė termino *branduolinė teisė* apibrėžtis paimta iš Branduolinės teisės vadovo: tai yra „visuma specialių teisės normų, kuriomis reglamentuojamas juridinių ar fizinių asmenų, besiverčiančių veiklomis, susijusiomis su skiliosiomis medžiagomis, jonizuojančia spinduliuote ir apšvita, kylančia iš natūralių spinduliuotės šaltinių, elgesys“. Pagrindinis branduolinės teisės tikslas – „pateikti teisinę bazę, (skirtą) vykdyti veiklas, susijusias su branduoline energija ir jonizuojančia spinduliuote tokiu būdu, kuris tinkamai apsaugotų individus, nuosavybę ir aplinką“²⁷.

Darbe vartojamas terminas *branduolinės energetikos objektai* (toliau – ir BEO) reiškia branduolinę jėgainę, branduolinės jėgainės energijos bloką,

²⁵ 2011 m. TATENA standartas: Radiacinė sauga ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumas: Tarptautiniai pagrindiniai saugos standartai: Pagrindiniai saugos reikalavimai (angl. – *Radiation Protection and Safety of Radiation Sources: International Basic Safety Standards: General Safety Requirements*). Interim Ed. [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2011, No. GSR Part 3 (Interim) [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/p1531interim_web.pdf>.

²⁶ MARCIJONAS, Antanas; ir SUDAVIČIUS, Bronius. *Ekologinė teisė: vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas, 1996, p. 26.

²⁷ STOIBER, Carlton, *et al.* *Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 4-5.

neenergetinį branduolinį reaktorių, branduolinių medžiagų saugyklą, radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginį²⁸.

Kitų specifinių darbe sutinkamų teisinių terminų apibrėžimus galima rasti disertacijoje pateikiamame Trumpinių ir terminų žodynyje. Darbe vartojama daug tarptautinės aplinkos teisės ir branduolinės teisės terminų anglų kalba. Oficialiuose teisės aktų tekstuose lietuvių kalba šių terminų nėra arba jie yra verčiami nevienodai, todėl siekiant aiškumo sudėtingų terminų atitikmenys skliaustuose pateikiami anglų kalba.

Dalykas

Darbo dalykas – tai tarptautiniai aplinkos teisės ir branduolinės teisės aktai, kuriuose įtvirtinti tarptautinės aplinkos teisės principai, tiesiogiai arba netiesiogiai veikiantys branduolinę teisę ir branduolinės energetikos objektų reglamentavimą, JT Tarptautinės teisės komisijos (toliau – ir TTK) parengti bei rengiami straipsnių projektai, susiję su tokiu reglamentavimu (pvz., *Tarptautinės atsakomybės už žalą, kylančią iš veiklos, kuri neuždrausta tarptautinės teisės, straipsnių projektas*), nacionalinių ir tarptautinių ginčų sprendimo institucijų praktika aplinkos teisės ginčiuose dėl branduolinės energetikos objektų. Regioniniai ir nacionaliniai teisės aktai nėra šio darbo dalykas ir minimi tik lyginamosios analizės kontekste (pvz., Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/35/EB dėl atsakomybės už aplinkos apsaugą siekiant išvengti žalos aplinkai ir ją ištaisyti (atlyginti) (toliau – ir ES direktyva dėl atsakomybės aplinkos apsaugos srityje)²⁹, Europos Parlamento

²⁸ Žr. 1996 m. lapkričio 14 d. Branduolinės energijos įstatymo Nr. I-1613 2 str., p. 10 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 119-2771, nauja įstatymo reakcija nuo 2011 m. sausio 1 d.: Nr. XI-1537, 2011 m. birželio 28 d., *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4314 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=445753>.

²⁹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/35/EB dėl atsakomybės už aplinkos apsaugą siekiant išvengti žalos aplinkai ir ją ištaisyti (atlyginti) (angl. – *Directive on Environmental Liability with Regard to The Prevention and Remedying of Environmental Damage*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.].

ir Tarybos direktyva 2011/92/ES dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo (toliau – ir PAV direktyva)³⁰, JAV Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos aktas (angl. – *National Environmental Policy Act*) (toliau – ir NEPA)³¹.

Darbo dalykas yra susijęs su taikiu atomu, taikiu branduolinės energetikos panaudojimu, neliečia branduolinio ginklo problemų³² ar branduolinių medžiagų panaudojimo medicininiais tikslais (nors, reikia pastebėti, reguliavimo disbalansas yra paradoksalus: branduolinės energetikos gamyba yra detalai sureglamentuota, nors iš tiesų žmogui turi mažiausiai įtakos palyginus su kitais radioaktyvumo šaltiniais³³), taip pat darbe nebus tiriami branduolinės energetikos socialiniai ar ekonomikos aspektai (tokie, kaip branduolinės energetikos kaštai).

Žvelgiant per branduolinio ciklo prizmę (žr. Paveikslas Nr. 1. *Branduolinio kuro ciklas*), darbo dalykas apima šio ciklo pradžią ir pabaigą, tad disertacijoje nebus nagrinėjami branduolinių ir radioaktyvių medžiagų transportavimo klausimai.

Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0035:LT:HTML>>.

³⁰ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo, kuria buvo panaikinta Tarybos Direktyva 85/337/EEB su pakeitimais, padarytais direktyvomis 97/11/EB ir 2003/35/EB (*PAV direktyva*).

Plačiau apie PAV procesą ES lygmeniu: RAGULSKYTĖ-MARKOVIENĖ, Rasa. *Aplinkos teisė: Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos reikalavimais*. Vilnius: Eugrimas, 2005.

³¹ JAV 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos įstatymas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*). 42 U.S.C. §§4321 *et seq.* (plačiau: NASH, Jonathan, R. *Environmental Law and Policy: The Essentials*. New York: Aspen Publishers, 2010, p. 130).

³² Todėl, pvz., darbe vartojamas terminas *saugos standartai* neapima branduolinio ginklo neplatrinimo/taikaus naudojimo garantijų (angl. – *safeguards*), priimtų TATENA organizacijos vadovaujantis jos Statuto A II ir A III 5 str.

³³ Iš pateiktos žmogaus apšvitos diagramos, kurią sudarė Abel J. González, Argentinos atstovas UNSCEAR, TATENA Saugos standartų komiteto narys ir buvęs ICPR vicepirmininkas (žr. Paveikslas Nr. 4. *Žmogaus apšvitos šaltiniai*), matyti, kad nors žmogus medicininiais tikslais apšvitinamas žymiai daugiau, nei jam įtakos turi branduolinė energetika, tačiau medicinos tyrimų vykdymas, palyginti su branduoline energetika, yra beveik neregamentuotas, o juk netinkamas rentgeno aparato panaudojimas, netinkamas darbas ar kiti veiksniai kelia didelę grėsmę žmogaus sveikatai ir gyvybei. Kitas reguliavimo disbalansas pasireiškia tuo, kad teisinėmis priemonėmis bandoma kontroliuoti tik branduolinę energetiką, nušalyje paliekant kitų gamtinių radiacijos šaltinių kontrolę: po Fukušimos įvykių iš nelaimės vietos buvo evakuoti gyventojai, tuo tarpu niekas neevakuoja 10 kartų už normą didesnę radiacijos dozę gaunančių gyventojų Ramsar Talesh Mahalleh vietovėje Irane ar neskelbia informacijos apie garsios Niujorko traukinių stoties Grand Central (kurios skliautai yra pastatyti iš radioaktyvios uolienos, o sienų granito sudėtyje yra urano) darbuotojų sveikatos problemas.

Pabrėžtina, kad disertacijoje laikomasi ekocentrinio, o ne antropocentrinio požiūrio, t. y., yra siekiama išsiaiškinti tarptautinės aplinkos teisės principų įtaką branduolinės energetikos objektų reglamentavimui labiau per aplinkos, negu per žmogaus interesų apsaugos prizmę. Tiesa, ekocentrinio ir antropocentrinio požiūrio ribos nėra aiškiai apribotos, tačiau akivaizdu, kad, pvz., gyvūnų teisės patenka į ekocentrinį požiūrį, kai tuo tarpu teisė į sveiką aplinką – antropocentrinį požiūrį.

Vadovavimasis ekocentrišku požiūriu disertacijoje iš dalies paaiškina darbo dalyko susiaurinimą iki *tarptautinių* teisės aktų, paliekant už darbo ribų tokios *regioninės* organizacijos, kaip Europos atominės energijos bendrijos (toliau – ir Euratom) kuriamus teisės aktus. Minėtina, kad Euratom dokumentuose aplinkos apsauga yra tik tarpinė užduotis siekiant pirminio, žmogaus sveikatos apsaugos, tikslo (nors ir Europos atominės energijos bendrijos steigimo sutartį (toliau – ir Euratom sutartis)³⁴ dėl aplinkos apsaugos ryšio su privaloma *aqui communautaire*, mokslininkų nuomone, galima laikyti vienu pirmųjų šiuolaikinės aplinkos teisės šaltinių pasaulyje).

Tikslas, uždaviniai

Atsižvelgiant į tyrimo objektą, šia tarpdisciplininių bruožų turinti disertacija siekiama atlikti visapusišką ir kompleksišką tarptautinės aplinkos teisės principų įtakos tarptautinei branduolinei teisei ir branduolinės energetikos objektų reguliavimui probleminių aspektų analizę (kuri yra susijusi su materialiomis ir politinėmis BEO reguliavimo problemomis) ir išsiaiškinti, ar dėl minėtosios įtakos *aplinka* yra tinkamai apsaugota nuo branduolinės veiklos keliamos tarpvalstybinės

³⁴ Europos atominės energijos bendrijos steigimo sutarties suvestinė redakcija (2012/C 327/01)(Euratom sutartis) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:327:FULL:LT:PDF>> bei anglų kalba: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:084:0001:0112:EN:PDF>>.

žalos rizikos: ar vykdoma branduolinių įvykių tarpvalstybinės žalos, sukeltos aplinkai, prevencija, ar mažinamas žalos aplinkai dydis įvairiomis atsako technikomis, ar įdiegti kompensavimo už branduolinių įvykių aplinkai sukeltą žalą mechanizmai; taip pat siekiama atskleisti minėtų aplinkos teisės principų aiškinimo ir taikymo trūkumus ir pasiūlyti naujus įvardintų problemų sprendimo būdus.

Analizuojant aplinkos teisės principų įgyvendinimą branduolinėje teisėje, moksliniame darbe siekiama išskirti būtent *aplinkai* daromą branduolinės energetikos poveikį (neįtraukiant socialinio ar ekonominio poveikio) ir pateikti įstatymų leidėjui naujausią informaciją apie pagrindinius iššūkius, kuriuos reikia įveikti siekiant, kad branduolinė energetika kiek įmanoma veiksmingiau prisidėtų įgyvendinant *aplinkos apsaugos* tikslus.

Kitaip tariant, disertacijoje nesiekama aiškintis, ar branduolinė energetika³⁵ gali būti laikoma „žaliąja“, aplinkai palankiąja, technologija, nesiekama siūlyti keisti atskirų valstybių strategiją branduolinės energetikos atžvilgiu.

Siekiant šio tikslo yra iškelti tyrimo uždaviniai, bendri visiems šešioms pagal savo esmę skirtingiems principams:

- 1) istoriškai ir sistemiškai *išanalizuoti* pagrindinių tarptautinės aplinkos teisės principų, kurių poveikis branduolinei teisei bus tiriamas, statusą, turinį, ribas, įgyvendinimo būdus, priemones, taikymo ypatumus, *aptarti tik tam principui būdingus specifinius bruožus*, kurie šį principą padaro nepatrauklų taikyti kitoje teisės šakoje;
- 2) *įvertinti silpnąsias ir stipriąsias minėtų tarptautinės aplinkos teisės principų taikymo konkrečiai branduolinėje teisėje puses, įvertinti teisinio ir – kiek tai nulemia principo įgyvendinimo sėkmę – materialaus pobūdžio sunkumus (inter alia paaiškėjusius po avarijos Fukušimoje)*, su kuriais gali

³⁵ Šiame darbe terminas *branduolinė energetika* suprantamas kaip padengiantis platų veiklų spektrą, įtraukiant reaktorių dizainą, statybas, veikimą, branduolinio kuro ir atliekų klausimus.

- būti susidurta minėtam aplinkos interesus ginančiam principui skverbiantis į branduolinės energetikos objektų reguliavimą;
- 3) *nustatyti*, ar valstybės vykdo (skatinamos vykdyti) įvairias sudėtingas minėtų aplinkos teisės principų nustatytas pareigas, bei *išanalizuoti* teismų praktiką, kurioje, vadovaujantis šiais principais, buvo sprendžiami aplinkos teisės ginčai dėl BEO;
 - 4) *pateikti rekomendacijas* tarptautinėms institucijoms, nacionaliniam įstatymų leidėjui, teismams ir doktrinai dėl aplinkos teisės principų raidos ir įgyvendinimo branduolinėje teisėje ir branduolinės energetikos objektų reguliavimo srityje, pateikti pasiūlymus, kokių teisinių priemonių (kurios kartais susijusios su nurodytomis materialaus pobūdžio problemomis) turi būti imtasi siekiant sustiprinti minėtų principų poveikį, kad aplinka būtų maksimaliai apsaugota nuo tarvalstybinės BEO keliamos žalos rizikos;
 - 5) *pateikti išvadą, kuris* iš minėtų aplinkos teisės principų veikimo modelių – tiesioginis ar netiesioginis – veiksmingesnis siekiant įgyvendinti užsibrėžtus aplinkos apsaugos tikslus.

Pabrėžtina, kad įvykdžius darbo uždavinius galima bus atsakyti į labai svarbų klausimą, užkoduotą darbo hipotezėje: kuris iš minėtų aplinkos teisės principų veikimo branduolinę teisę ir branduolinės teisės objektų reglamentavimą modelių – tiesioginis ar netiesioginis – yra veiksmingesnis siekiant įgyvendinti užsibrėžtus aplinkos apsaugos tikslus.

Disertacijos struktūra

Disertacijos struktūrą nulėmė pasirinktas darbo tyrimo objektas. Disertaciją sudaro keturios **dalys**: a) įvadas, kuriame, *inter alia*, pateikiama atliktų tyrimų apžvalga ir aprašomi taikyti metodai; b) tiriamoji – dėstomoji dalis su pagrindiniais teiginiais (tarpinėmis išvadomis) ir pasiūlymais, kurioje detalčiai ir visapusiškai nagrinėjamas pasirinktas tyrimo objektas – atskiri tarptautinės

aplinkos teisės principai; c) apibendrintų tyrimo rezultatų dalis, kurioje pateikiamos išvados ir pasiūlymai; d) disertacijai rengti naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas.

Disertacijos tiriamąją–dėstomąją dalį sudaro septyni **skyriai**. Pirmame skyriuje bendrai aprašomi tarptautinės aplinkos teisės ir branduolinės teisės sąlyčio taškai. Kituose šešiuose skyriuose atskirai nagrinėjami tarptautinės aplinkos teisės principai, esantys šio darbo objektu. Kiekvieną skyrių sudaro keletas poskyrių, kuriuose nagrinėjami skirtingi pasirinkto tyrimo objekto aspektai.

Kiekviename iš minėtų **poskyrių**, visų pirma, apibrėžiamas aplinkos teisės principas, kurio tiesioginė ar netiesioginė įtaka yra analizuojama, detalizuojamas jo turinys ir nustatoma jo vieta *aplinkos teisės* sistemoje (kartais – jei mokslininkų polemikos dėl aplinkos teisės principo statuso, turinio, taikymo ypatumų yra mažai, ji glaustai pateikiama ne pagrindiniame tekste, o išnašose). Kitame poskyryje išskirtą principo sąvoką siekiama pritaikyti jau visiškai skirtingoje *branduolinės teisės* „koordinačių sistemoje“, galiausiai analizuojama šio principo taikymo branduolinės energetikos objektams specifika. Kartu pateikiama nacionalinių teismų ir tarptautinių ginčų sprendimo institucijų dėl branduolinės energetikos objektų praktika įgyvendinant aplinkos teisės principus. Kiekvieno skyriaus pabaigoje išskiriami pagrindiniai teiginiai ir problemos dėl aplinkos teisės principų raidos ir perspektyvų branduolinės energetikos objektų reglamentavimo srityje.

Aplinkos teisės principai, esantys šio darbo objektu, dažnai būna persipynę, sunkiai atskiriami vienas nuo kito. Iš dalies tai apsprendžia aplinkos teisės specifika: net JT Tarptautinės teisės komisija yra pabrėžusi, kad neretai aplinkos teisę ir kitas teisės šakas sudėtinga atskirti vieną nuo kitos (tai, be abejonės,

apsunkina aplinkos teisės principų taikymą³⁶). Tokia aplinkos teisės principų specifiška diktuoja viso darbo **sandarą**: atskirų principų skyriai yra nevienodo ilgio ir net nevienodos struktūros. Be to, siekiant aiškumo ir norint išvengti kartojimų, kiekvienas principas analizuojamas santykinai izoliuotai nuo kitų, o, pasitaikius besikartojantiems aspektams, kurie būdingi iš karto keliems principams vienu metu, pateikiama nuoroda į pagrindinį darbo skyrių, kuriame šis bendras aspektas yra analizuojamas iš esmės.

Kalbant apie pačią principų nagrinėjimo **seką**, ji yra sukurta pagal jų veikimo kontekstą. Pradedama nuo makrolygmens, t. y., nuo principų, kurių įgyvendinimui reikia globalių iniciatyvų ir veiksmų visos tarptautinės bendruomenės mastu (pvz., bendradarbiavimo, darnaus vystymosi principai), ir baigiama mikrolygmeniu, t. y., labai konkrečiu principu – visuomenės informavimo principu, individų teisėmis į informaciją apie branduolinės energetikos objektų sukuriama poveikį aplinkai, kuris geriausiai įtvirtintas regioninėje Espoo konvencijoje.

Aplinkos teisės principų ir branduolinės teisės tema pradedama nagrinėti nuo pirmojo skyriaus, kurio tikslas – parodyti, kad branduolinė teisė susiformavo ir egzistuoja atskirai nuo aplinkos teisės (kitaip nekiltų poreikio tirti vienos teisės šakos principų poveikį kitai šakai). Be to, minėtame skyriuje siekiama parodyti, kodėl branduolinėje teisėje prioritetas teikiamas kiek skirtingiems, palyginti su aplinkos teise, principams (pvz., nors branduolinėje teisėje, ginant aplinkos interesus, lygiai kaip aplinkos teisėje, pasisakoma prieš taikius branduolinius sprogimus, tačiau kariniai testavimai nedraudžiami). Toliau darbe trumpai supažindinama su branduolinės teisės koncepcijomis ir branduolinės teisės institucijomis, su kuriomis bus susiduriama vėliau, nagrinėjant pačių aplinkos

³⁶ 2006 m. JT Tarptautinės teisės komisijos ataskaita: Tarptautinės teisės skilimas: sunkumai, kylantys iš tarptautinės teisės diversifikavimo ir plėtros (angl. – *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*) [interaktyvus]. Finalized by Maretii Koskenniemi, Fifty-eighth session, Geneva, 1 May-9 June, 3 July-11 August 2006, para. 55, p. 34 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.helsinki.fi/eci/Publications/MKFragmentation.pdf>>.

teisės principų įtaką branduolinei teisei.

Pirmasis tarptautinės aplinkos teisės principas, kurio įtaka branduolinei teisei tiriama, yra **bendradarbiavimo** principas. Skyriaus pradžioje, prieš analizuojant aplinkos teisės bendradarbiavimo principą (kuris įtvirtintas Rio deklaracijos 18 principu bei Stokholmo deklaracijos 24 ir 25 principai) ir jo įtaką branduolinei teisei, pirmiausia apžvelgiami *motininiai jo atžvilgiu geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principai* (pastarasis principas, beje, nėra tapatus principui *teršėjas moka*, analizuojamam atskirame darbo skyriuje). Iš anksto nurodoma, kad nors žalos nesukėlimo aplinkinėms valstybėms ir bendradarbiavimo principų turinys gali būti suprantamas labai plačiai ir susidėti iš įvairių prievolių (tokių, kaip prievolės apsaugoti, informuoti, konsultuoti ir atstatyti žalą ir t. t.), tačiau visos jos nagrinėjamos atskirai kituose darbo skyriuose (pvz., pirmoji prievolė bus analizuojama kaip sudėtinė prevencijos principo branduolinėje teisėje dalis, antroji ir trečioji prievolė – informavimo (dėl PAV, t. y., poveikio aplinkai vertinimo) principo dalis, o atstatymo prievolė yra tiesioginė atskiro principo *teršėjas moka* išraiška). Pateikus žalos nesukėlimo aplinkinėms valstybėms principo bei geros kaimynystės principo apibrėžimus ir genezę, analizuojama, ar jie yra realiai taikomi teisminiuose ginčiuose ir apskritai branduolinėje teisėje, ar jų laikomasi statant ar eksploatuojant BEO, ar jais saugoma aplinka, ar, priešingai, jie atlieka tik deklaratyvią funkciją.

Betarpiškai pereinant prie antrinio (geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principų atžvilgiu) *bendradarbiavimo* principo ir siekiant išsiaiškinti, ar branduolinėje teisėje aplinkos teisės bendradarbiavimo principas įdiegtas sėkmingai, o aplinka laikoma efektyviai apsaugota nuo tarpvalstybinės žalos rizikos, analizuojama, ar valstybės vykdo (yra skatinamos vykdyti) įvairias sudėtines bendradarbiavimo pareigas, tokias, kaip pareigą įspėti dėl pavojaus įvykus branduolinei avarijai (aptariamai Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją ir informavimo apie Fukušimos avariją trūkumai), pareigą derinti savo atsaką branduolinei avarijai ir teikti abipusę

paramą ar gal net pareigą kurti *bendrus tarpvalstybinius* ekstremalių situacijų valdymo planus, siekiant apsaugoti *bendrus* (pvz., vandens) resursus ar tankiai apgyvendintas kaimyninės valstybės vietas. Kartu aptariami šalutiniai, jau materialaus pobūdžio klausimai, kurie taip pat turi įtakos aplinkos apsaugos interesams ir kurių neišsprendus aplinkos teisės bendradarbiavimo principas negali būti sėkmingai įgyvendinamas: adekvačių avarinės parengties zonų reglamentavimo stoka, tarptautinės atsako branduolinėms avarijoms komandos ir su tuo susijusios teisinės bazės sukūrimas, kiti bendradarbiavimo aspektai (pvz., analizuojama, ar, įgyvendindamos bendradarbiavimo principą, valstybės-technologijų tiekėjos privalo teikti valstybėms-technologijų gavėjoms saugos informaciją visą pateiktos branduolinės technologijos eksploatacijos periodą, ir ar valstybės-technologijų gavėjos privalo pritaikyti savo reguliavimą prie šios naujai gautos informacijos).

Antrasis tarptautinės aplinkos teisės principas, kurio įtaka branduolinei teisei yra tirama (jis, kaip ir bendradarbiavimo principas, veikia makro lygmeniu), yra **darnaus vystymosi** principas (Rio deklaracijos 3 principas). Šiame skyriuje, visų pirma, pabrėžiamas darnaus vystymosi principo unikalumas ir globalumas, svarba formuojant gaires būsimam reglamentavimui, šio principo dichotominė reikšmė, kuri apima dvi (a) *intergeneracinės* ir (b) *intrageneracinės* lygybės sąvokas, nurodoma šio principo sąsaja su aplinkos teisės tikslais, įvairiomis aplinkos apsaugos priemonėmis (pvz., poveikio aplinkai vertinimas), atsargumo požiūriu ir kitais aplinkos teisės principais. Betarpiškai pereinant prie darnaus vystymosi principo taikymo branduolinėje teisėje parodoma, kad šios teisės aplinkoje aplinkos teisės darnaus vystymosi principas išlaikė savo formą, tačiau jo klasikiniai intergeneracinės ir intrageneracinės lygybės bruožai pasitraukė į antrąjį planą ir užleido vietą kitokio pobūdžio dichotomijai. Branduolinėje teisėje darnaus vystymosi principas yra taikomas kaip (a) *ekocentriškas* požiūris, kuriuo siekiama apsaugoti tvarią ir darnią aplinką (pvz., reikalavimas itin atsargiai elgtis su

radioaktyviomis atliekomis) ir (b) *antropocentriškas* požiūris, kuriuo siekiama apsaugoti ne tiek aplinką *per se*, kiek žmogaus interesus vykdant taupaus branduolinio kuro naudojimo politiką. Darbo skyriuje svarstoma, ar šie du darnaus vystymosi principo įgyvendinimo būdai specifinėje branduolinės teisės srityje yra veiksmingi, ir ar aplinka gali būti laikoma apsaugota tinkamai. Be konkrečių siūlymų, atskiroje šio skyriaus dalyje analizuojama vis populiarėjančios idėjos paversti branduolinę energiją beveik visiškai darnia ir įdiegti uždaro branduolinio kuro ciklo sistemą bei uždaro ciklo aušinimo vandens sistemas, taip pat pristatyti su tuo susijusias teisinės problemas (dėl tokių idėjų pristatymo darnaus vystymosi principo skyrius labiausiai pasižymi savo tarpdiscipliniškumu ir globaliu požiūriu į problemas).

Atskiras disertacijos skyrius skirtas žalos **prevencijos** principui, dar vadinamam prevenciniu požiūriu (angl. – *prevention approach*) ir aplinkos apsaugos politikos *la raison d'être*, iš kurio išsivystė atskirame skyriuje aptartas jį papildantis atsargumo principas ir kurio žinioje yra poveikio aplinkai vertinimo (toliau – ir PAV) bei strateginio poveikio aplinkai vertinimo instrumentai (analizuojami disertacijos skyriuje apie informavimo principą). Nors plačiuoju požiūriu prevencijos principas gali aprėpti minėtą PAV atlikimą, atsakomybės už žalą režimus ir daugelį kitų aspektų, šiame skyriuje prevencijos principas suprantamas siaurai, t. y., tik kaip principas, įpareigojantis valstybes imtis prevencinių (saugos) priemonių, užkertančių kelią žalos *aplinkai* atsiradimui. Taip suprantamas principas įtvirtintas Stokholmo deklaracijos 6 ir 24 principuose, Rio deklaracijos 14 principe.

Kadangi branduolinėje teisėje prevencijos principas (dar vadinamas „avarijų išvengimo principu“) yra branduolinės saugos, kurios galutinis tikslas – visuotinis gerbūvis, tuo pačiu – ir išsaugota *aplinka*, pagrindas, tai daugiausia dėmesio šiame

darbo skyriuje skiriama prevencinių (saugos) priemonių³⁷ efektyvumui: jei šios priemonės pasirodys gebančios tinkamai apsaugoti *aplinką*, tai galima bus konstatuoti aplinkos teisės prevencijos principo įgyvendinimo branduolinės teisės plotmėje sėkmę. Tuo tarpu minėtam sėkmingam principo įgyvendinimui trukdo trys iš anksto apibrėžtos grupės prevencinių priemonių trūkumų, kurie padiktavo toliau sekančios analizės struktūrą.

Viename pjūvyje nagrinėjami radiacinės saugos priemonių *antropocentriškumo* bruožai (nepateikimas aplinkos, t. y., saugotino objekto sampratos; radiacinėje saugoje gyvuojanti klaidinga prezumpcija „apsaugotas žmogus – apsaugota aplinka“; TATENA abejingumas poreikiui kurti BEO PAV standartus; Euratom antropocentriškumas, susijęs su Euratom teisėkūros specifika), trukdantys sėkmingam (aplinkos teisės atžvilgiu) prevencijos principo įgyvendinimui.

Kitame pjūvyje analizuojamos TATENA saugos standartuose ir Branduolinės saugos konvencijose minimų branduolinės saugos priemonių (ar jos būtų antropocentriškos, ar ekocentriškos) *neprivalomumo* ir įgyvendinimo *priežiūros* problemos, kurios iš dalies susijusios su pateikiama valstybės suvereniteto, kuris yra pozicijonuojamas aukščiau už branduolinę saugą ir aplinkos apsauga, paradigma. Pažymėtina, kad prevencinių priemonių, įtvirtintų TATENA organizacijos *soft law* šaltiniuose (saugos standartuose), privalomumo stokos ir įgyvendinimo priežiūros (TATENA inspekcijų ribotų galių) problemos yra atskirtos nuo prevencinių priemonių, įtvirtintų Branduolinės saugos konvencijoje, privalomumo bei įgyvendinimo kontrolės mechanizmo stokos problemų. Toks skirstymas yra tikslingas, nes minėtos problemos reikalauja skirtingų sprendimų.

Prevencijos principo skyriaus pabaigoje trumpai apžvelgiama specifinė

³⁷ Pabrėžtina, kad tad terminas „saugos standartai“ neįjungia į save (branduolinio ginklo neplatavimo/taikuso naudojimo) *saugos garantijų* (angl. – *safeguards*) (darbo objektas, minėta, apribotas iki taikuso atomo naudojimo).

prevencinė priemonė – „žmogiškųjų technologijų“ (angl. – *peopled technology*) (omenyje turimas ne tik operatorių, bet ir operatorius prižiūrinčių institucijų personalas) tobulinimas.

Skyriaus pabaigoje, įprastai pateikiant pagrindinius teiginius ir nurodytų problemų sprendimų variantus, taip pat užsimenama apie prevencijos principo branduolinėje teisėje paradoksą, t. y., apie santykį tarp, viena vertus, *sankcijų* už prevencinių priemonių nevykdymą ir šio vykdymo *priežiūros stokos* ir, antra vertus, *absoliučios* (griežtos) civilinės *atsakomybės* už branduolinę žalą taikymo.

Kitame disertacijos skyriuje analizuojama **atsargumo** principo (Rio deklaracijos 15 principas) įtaka branduolinei teisei. Skyriaus pradžioje, tradiciškai, nagrinėjama principo genezė, atsargumo principas atribojamas nuo kitų su juo susijusių principų (pvz., avarių išvengimo (prevencijos) principas). Išskirtinis dėmesys skiriamas atsargumo principo problematiškumui: analizuojami aplinkos teisės ginčai dėl principo turinio ir statuso, kuriais gali būti (jei iš viso) susilpninamas atsargumo principo įgyvendinimas, ir siekiama atsakyti į klausimą, ar iš tikrųjų dėl egzistuojančių šio principo taikymo trūkumų jis tampa nepatrauklus taikyti kitiems specifiniams objektams, tarp jų – ir branduolinės energetikos.

Po minėtos analizės nagrinėjamas jau pats aplinkos teisės atsargumo principo taikymas branduolinėje teisėje. Visų pirma, branduolinėje teisėje atrandamas labai artimas, tačiau atsargumo principui netapatus atitikmuo – radiacinės saugos principas. Išanalizavus radiacinės saugos antropocentriškumą bei mokslinio elemento stoką, nusprendžiama toliau netirti tokio netiesioginio atsargumo principo taikymo branduolinėje teisėje ir pereiti prie tiesioginio taikymo per aplinkos (daugiausia vandenų apsaugos) teisės aktus. Natūralu, kad atsargumo principą taikant tiesiogiai neišvengiamai susiduriama su dar įvardiniame poskyryje minėtais dviem atsargumo principo percepcijos modeliais (JAV modelis įvardintas „atsargumas kaip požiūris“ modeliu, o ES modelis – „atsargumas kaip

principas“ modeliu). Vienose branduolinės teisės srityse atsargumo principas įgyja savo griežtą atmainą, artimesnę tai, kuri egzistuoja ES (taigi dėl mokslinio netikrumo potencialiai aplinkai žalingi veiksmai yra draudžiami), kitose srityse – švelnesnę atmainą, kuri propaguojama JAV: esant moksliniam netikrumui, tiesiog vykdomas rizikos valdymas su labai kontraversiška priemonių kaštų ir naudos analize, o pats projektas nebūtinai sustabdomas. Darbe pateikiama JAV teismų praktikoje pagarsėjusios bylos analizė dėl uždaro ciklo aušinimo sistemų įrengimo jėgainėse, iliustruojanti kaštų-naudos analizės, joje naudojamų duomenų (ir kartu – viso atsargumo principo) pritaikomumo problemas aplinkos apsaugos ir branduolinės teisės sandūros kontekste. Skyriaus pabaigoje nagrinėjama, ar negausiuose tarptautiniuose ginčuose dėl branduolinės energetikos objektų yra taikomas atsargumo principas, aiškinamasi, kurio požiūrio – JAV ar ES – dažniau laikosi teisėjai, ir ar sprendimų logika yra panaši į klasikinių aplinkos teisės bylų sprendimų logiką.

Sekančiame skyriuje pagrindinis dėmesys skiriamas principui *teršėjas moka*. Aplinkos teisės principas *teršėjas moka* (Rio deklaracijos 16 principas) labai plačiai apžvelgtas mokslinėje literatūroje, tad disertacijos skyriaus apie principą *teršėjas moka* pradžioje jo genezei skiriama mažai vietos, visą dėmesį sutelkiant į šio principo įtaką branduolinei teisei. Minėtoji įtaka yra netiesioginė, tad skyriuje analizuojama ne aplinkos teisės instrumentų įtaka branduolinės energetikos objektams, o branduolinės teisės instrumentų, t. y., civilinės atsakomybės už branduoline veikla sukeltą žalą konvencijų taikymo trūkumai. Kalbant apie žalą dėmesys nukreipiamas į žalos *aplinkai* kompensavimą, kadangi pagal gebėjimą kompensuoti žalą aplinkai bus sprendžiama apie aplinkos teisės principo *teršėjas moka* įgyvendinimo branduolinėje teisėje sėkmę ir apie tai, ar aplinka yra pakankamai apsaugota branduolinės teisės instrumentų.

Rio deklaracijos 16 principas įtvirtina principo *teršėjas moka* taikymo ribas – teršėjas turi mokėti tol, kol tai neiškreipia *tarptautinės prekybos ir investicijų*.

Perkeliant šią taisyklę į civilinės atsakomybės už branduolinę žalą kontekstą, šiame darbo skyriuje siūloma tokia tezė: principo *teršėjas moka* įgyvendinimas ir tuo pačiu aplinkos apsaugos interesų užtikrinimas bus laikomas sėkmingu tik tuomet, kai egzistuos aiški civilinės atsakomybės *dalyko* (t. y., *kokia* žala yra kompensuotina, iš kokių *šaltinių*, dėl kokių *priežasčių* ji kyla; atsakomybės dalykas koreliuoja su atsakomybės dydžiu) ir *subjektų* (turimi omenyje asmenys, tiesiogiai sukėlę ir atsakingi už žalą) rato proporcija. Jeigu atsakingų už žalą subjektų finansiniai ištekliai tampa mažesni už į kompensaciją pretenduojančių subjektų reikalavimus (o tai, sprendžiant iš atsakomybės konvencijų, jau įvyko), bet koks papildomas kompensavimo dalyko praplėtimas (*inter alia* žalos aplinkai kompensavimas) bus fiktyvus. Poskyriuose pateikiami šios disproporcijos problemos sprendimų scenarijai ir įvertinamas kiekvieno scenarijaus realumas, jo įgyvendinimo teigiamos ir neigiamos pasekmės, po to apžvelgiami kitų civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų trūkumai (pvz., sąvokų dviprasmiškumas). Skyriaus gale analizuojama nebe operatoriaus, o operatoriaus *valstybės* subsidiari atsakomybė už branduolinę žalą, trumpai aptariami klausimai, kuriuos, įvykus branduolinei avarijai Fukušimoje, pradėjo kelti tarptautinė bendruomenė, paliečiamas TEPCO ir Japonijos valstybės atsakomybės klausimas.

Didžiausią disertacijos dalį užima paskutinis *informavimo* (apie būsimą BEO poveikį) principo skyrius. Skyriaus pradžioje yra apribojami trys jame nagrinėjami ir labai tarpusavyje susiję, praktiškai iš esmės tapatūs principai: valstybių ir visuomenės informavimo (Rio deklaracijos 17 principas), dalyvavimo aplinkos teisės sprendimų priėmimo principas (Rio deklaracijos 10 principas) bei PAV atlikimo principas. Toliau yra paaiškinama, kad branduolinėje teisėje nėra sukurta dokumentų, kuriuose būtų išsamiai nustatyta valstybių ir visuomenės informavimo apie BEO projektus tvarka, tad šiuo atveju naudojamosi atitinkamais tarptautinės aplinkos teisės aktais (vad. tiesioginis informavimo principo veikimas).

Rio deklaracijos 17 principo įtakos branduolinei teisei veiksmingumas yra vertinamas pagal tai, ar šį principą įtvirtinanti Espoo konvencija sėkmingai taikoma projektams, susijusiems su branduoline energetika. Analizės metu šalia kiekvienos aptiktos Espoo taikymo problemos yra aprašoma JAV patirtis BEO PAV srityje. Egzistuojant tarptautinių ginčų sprendimo institucijų jurisprudencijos šiuo klausimu stokai, susipažinimas su JAV ginčų sprendimo institucijų patirtimi atrodo ypač naudingas ieškant realių sprendimų ir vystant gerąsias BEO PAV praktikas.

Kitame poskyryje Rio deklaracijos 10 principo įtakos branduolinei teisei veiksmingumas yra vertinamas pagal tai, ar šį principą įtvirtinančios Espoo ir Orhuso konvencijos sėkmingai taikomos BEO projektams. Poskyryje yra pateikiama Europos šalių patirtis sprendžiant klausimus dėl valstybių ir visuomenės dalyvavimo priimančiam sprendimams dėl BEO, taip pat įvairūs žaliųjų judėjimų nuogaštavimai.

Darbo skyriaus pabaigoje yra analizuojama labiausiai problematiška (ir Lietuvai aktuali) situacija, kai nėra tarptautinės sutarties, nustatančios pareigą atlikti tarpvalstybinį PAV, o projektas (*inter alia* BEO statybos) kelia pavojų padaryti tarpvalstybinę žalą. Pvz., Rusija, projektuojanti tarpvalstybinį taršos poveikį turintį objektą – Baltijos branduolinę jėgainę Kaliningrade – nėra Espoo konvencijos dalyvė, tad kyla klausimas, ar ji apskritai saistoma kokios nors pareigos atlikti tarpvalstybinį PAV ir konsultuotis su kaimyninėmis valstybėmis bei kaip vertinti tokios valstybės atsakomybę, jei toks PAV atliktas neadekvačiai.

Disertacijos pabaigoje pateikiami **priedai**, kurie naudingi sisteminant darbe pateiktą informaciją.

Tyrimų metodologija

Disertacijoje tyrimo objektas nagrinėjamas iš daugelio perspektyvų, o tyrimo rezultatai buvo pasiekti naudojant empirinius ir teorinius tyrimo metodus. Siekiant

užsibrėžto tikslo ir sprendžiant jį suponuojančius uždavinius, didžiausią reikšmę turėjo loginio, abstrakcijos, sisteminės analizės, lyginamojo, istorinio-empirinio, teleologinio (teisės aktų leidėjo ketinimo) mokslinio tyrimo metodų taikymas.

1) *Loginis metodas* yra esminis šio, kaip ir kiekvieno kito, tiriamojo darbo metodas, kuris yra naudojamas mokslinio darbo hipotezių, uždavinių, tikslų formulavimui, problemų nustatymui ir jų analizavimui bei – galiausiai – konkrečių išvadų ir pasiūlymų teikimui. Atliekant šį tyrimą, loginis metodas naudojamas aplinkos teisės principų perkėlimo į branduolinės teisės sritį dėsningumams atskleisti, aplinkos teisės ir branduolinės teisės požiūriams į tą patį objektą lyginti ir vertinti bei disertacijos išvadoms formuluoti.

2) *Abstrakcijos metodas* buvo naudotas (a) darbo objekto nustatymui, *išskiriant* tarpusavyje susijusius, kartais labai sunkiai atribojamus aplinkos teisės *principus* (pvz., PAV vykdymo ir informavimo principus), kurių įtaka branduolinei teisei bus toliau nagrinėjama bei (b) *nustatant kriterijus*, kuriais remiantis ši įtaka bus pripažinta veiksminga. Minėtasis darbe naudojamas kriterijus yra vienas ir jis yra ekocentriškas, t. y., apsaugotos aplinkos rezultatas: tik tuomet, kai aplinkos teisės principas branduolinę teisę ir branduolinės energetikos objektų reguliavimą veikia taip, kad aplinkos (o ne tik žmogaus) interesai yra apsaugoti nuo branduolinės žalos, toks poveikis darbe bus pripažintas sėkmingu. Pvz., sprendžiant dėl branduolinės saugos (prevencinių) priemonių, prevencijos principo efektyvumo, visų pirma yra žiūrima, ar šiomis priemonėmis yra užkertamas būtent žalos *aplinkai* atsiradimas; sprendžiant dėl principo *teršėjas moka* efektyvumo branduolinėje teisėje, dėmesys visų pirma nukreipiamas į žalos *aplinkai* kompensavimą ir t. t.

3) *Sisteminis* (arba *sisteminės analizės*) *metodu* kiekvieno darbo skyriaus pradžioje atskleidžiami aplinkos teisės *principų* tarpusavio priklausomybės ryšiai bei šių principų santykis su kitomis sampratomis, tokiomis kaip

aplinkos teisės *tikslai* ir aplinkos teisės *priemonės*, t. y., principų dispozicijoje esantys „instrumentai“ (pvz., santykis darnus vystymasis – intergeneracinė lygybė). Vėliau, nagrinėjant jau pačią šių principų tiesioginę ir netiesioginę *įtaką* branduolinei teisei ir BEO reglamentavimui, į aplinkos teisės ir branduolinės teisės šakas žiūrima kaip į sudėtingas *vieningos tvarkos*, pajungtos aplinkos interesų gynybai, dalis. Pvz., tiriant principų evoliuciją (didesnio ekocentriškumo link), ypatingas dėmesys skirtas aplinkos teisės principų *atitikmenų* branduolinėje teisėje paieškai, jų vietai nacionalinės ir tarptautinės teisės sistemoje (pvz., atsargumo principo percepcija ES ir JAV yra skirtinga), nagrinėtas jų sisteminis ryšys su kitomis, už disertacijos tyrimo ribų likusiomis, specifinėmis branduolinio saugumo ir netaikaus atomo srities teisės normomis. Be to, sisteminės analizės metodas disertacijoje naudotas siekiant kompleksiškai išanalizuoti sudėtingas *aplinkos teisės problemas*, kurių negalima nagrinėti pavieniui, jų nesiejant su įvairiais glaudžiai susijusiais reiškiniais ir visai skirtingų principų įgyvendinimo problemomis. Pvz., radioaktyvių atliekų problemos siejamos ir su prevencijos, atsargumo ir darnaus vystymosi principų įgyvendinimo kokybe. Naudojant sisteminį metodą, disertacijoje išryškinti aplinkos teisės ir branduolinės teisės principų santykio probleminiai aspektai, į tiriamą problematiką pažvelgta kaip į visumą.

4) Nors ši disertacija nėra lyginamojo pobūdžio studija, rengiant darbą didelė reikšmė teikta ir *sinchroniniam lyginamajam metodui*. *Lyginamasis* metodas nėra pagrindinis, o skirtas tik aplinkos teisės principo taikymo kitoje teisės šakoje problemai identifikuoti ir jos sprendimui pasiūlyti (beje, tokį sprendimų perkėlimą ir įvykių eigos numatymą galima pavadinti *ekstrapoliacijos* metodo taikymu).

Pirma, nemažai vietos disertacijoje yra skirta branduolinės teisės principų įgyvendinimo JAV pavyzdžiams pateikti (kitų, daugiausia Espoo konvencijos regiono, valstybių praktika taip pat yra analizuojama, bet jos

nėra gausu). JAV, kuri yra didžiausia branduolinės energijos gamintoja bei pirmoji valstybė, sukūrusi aplinkos apsaugos politikos aktą, patirtis, t. y., visuomenės skundų bei bylų prieš branduolinės energetikos objektų savininkus ir prieš reguliatorių veiksmus, vykdant licencijų išdavimo procesus, analizė yra pasitelkiama į pagalbą net keliuose darbo skyriuose, siūlant problemos *sprendimus*. Atskirais atvejais vadovaujantis JAV patirtimi darbe yra tik *signalizuojama* apie kol kas tik JAV mastu egzistuojantį bendrą aplinkos teisės ir branduolinės teisės *klausimą*, kuris ateityje, tikėtina, gali būti aktyviai keliamas kitose valstybėse (pvz., ginčai dėl uždaro vandens ciklo sistemų įrengimo būtinumo).

Antra, lyginamuoju aspektu tirti *pozityviosios teisės* pokyčiai, kurie daromi dažniausiai jau įvykus kokiai nors branduolinei avarijai ar branduoliniam incidentui. Be to, taikant lyginamąjį metodą, pateikiama tarptautinių ginčų sprendimo institucijų ir nacionalinių institucijų *bylų*, kilusių dėl aplinkosauginių branduolinės energetikos objektų aspektų, *analizė* (pvz., darbe siekiama parodyti, kad klasikinių aplinkos teisės bylų ir bylų dėl BEO logika, taikant atsargumo principą, skiriasi).

Trečia, lyginamuoju aspektu vertinti užsienio mokslininkų pasiūlyti aplinkos teisės ir branduolinės teisės santykio išaiškinimai.

Disertacijos objekto tyrimas, taikant lyginamąjį metodą, leido pasiekti moksliniu požiūriu naujų rezultatų.

- 5) Atsižvelgiant į principų evoliucinį pobūdį, rengiant šią disertaciją, svarbus buvo ir *istorinis-empirinis* (arba *diachroninis lyginamasis*) *metodas*. Visų pirma, siekiant istoriškai pagrįsti branduolinės teisės specifiką, disertacijos pradžioje atsirado atskiri *poskyriai* apie netaikų atomą, kurio pagrindu susiformavo specifiniai taikaus atomo reguliavimo bruožai ir apie branduolinių sprogimų draudimo sutartis, kurios laikomos pirmąja aplinkos teise. Antra, naudojant istorinį-empirinį metodą, atskleistas tikrasis principų (tiek tarptautinės aplinkos teisės, tiek juos atitinkančių

branduolinės teisės) turinys, požymiai ir funkcijos, kaitos, vieno ar kito principo dominavimo atitinkamu laikotarpiu *priežastys ir pasekmės* (pvz., prevencijos ir atsargumo principai ne visada dominavo tarptautiniame jūrų apsaugos nuo radioaktyvių atliekų režime). Trečia, istorinė-lyginamoji analizė leido suvokti principų ir tarptautinių ginčų sprendimo institucijų *jurisprudencijos* pokyčių aplinkybes ir priežastis (pvz., TTT PAV atlikimo principą jau laiko „bendruoju tarptautinės teisės reikalavimu“), išryškino aplinkos teisės ir branduolinės teisės principų santykio vystymosi ekocentriškumo link dinamiką. Galiausiai, būtent istorinė principų analizė leido atsakyti į klausimą, kodėl kai kurie iš jų, dar prieš kelis dešimtmečius *neegzistavusių* doktrinoje, (pvz., darnaus vystymosi principas, reguliuojantis, *inter alia*, atliekynų koncepcijos atsiradimą), šiandien yra centrinis diskusijų objektas, ir prognozuoti būsimus atitinkamų principų vertinimo pokyčius.

- 6) Rengiant šį darbą, svarbus vaidmuo teko ir *teleologiniam metodui*: jis naudotas tarptautinių teisės normų, kuriomis įgyvendinami darbe analizuojami principai, turiniui išaiškinti ir jų vystymosi perspektyvoms numatyti. Pvz., siekiant atskleisti tikruosius Branduolinės saugos konvencijos, kurios pagalba įgyvendinamas prevencijos principas, ar civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų, be kurių neveiktų principas *teršėjas moka*, šalių ketinimus, buvo analizuojamos vad. konvencijų *Exposé des Motifs*.
- 7) Disertacijoje naudoti ir empiriniai tyrimo metodai. Teisės aktams, jų parengiamiesiems dokumentams, aiškinamiesiems raštams, BEO PAV ir teisminių institucijų sprendimams tirti taikytas dokumentų analizės metodas. Be to, šį tyrimą neabejotinai praturtino valstybių ir operatoriaus veiksmų Fukušimos įvykių metu stebėjimo metodas bei pusiau struktūrizuotų ir nestruktūrizuotų interviu metodas, naudotas diskutuojant su tarptautiniais, Euratom, TATENA ir nacionaliniais ekspertais, kurių

pagalba buvo siekiama identifikuoti probleminius darbo aspektus ir sukurti kriterijus, nustatančius principo įgyvendinimo efektyvumą (pvz., A.J.González, T.Lazo, W.Kilb, O.Jankowitsch-Prevor, J.Aurela, P.Bowden, C.Stoiber, J.Schwartz, P.Bradford, A.Rzepliński).

Disertacijos hipotezės ir ginamieji teiginiai

Darbe iškeliamos dvi hipotezės.

Pirmoji hipotezė. Nors branduolinės ir aplinkos teisės šakas jungia vienas reglamentavimo objektas – branduolinės energetikos veikla, tačiau jos savo reguliavimu siekia skirtingų tikslų: tarptautinė aplinkos teisė siekia tausoti aplinką, tarptautinė branduolinė teisė visų pirma siekia apsaugoti žmogų ir nuosavybę nuo branduolinės energetikos objektų keliamų grėsmių, todėl dėl skirtingų prioritetų branduolinė teisė nesėkmingai, neveiksmingai saugoja aplinką.

Antroji hipotezė kyla iš aplinkos teisės principų veikimo mechanizmų, per kuriuos jie paveikia branduolinę teisę ir branduolinės energetikos objektų reguliavimą, kad veikimo rezultate aplinka liktų tinkamai apsaugota nuo branduolinės veiklos sukeltos žalos rizikos:

- a) jei aplinkos teisės principai veikia branduolinę teisę ir branduolinės energetikos objektų reguliavimą tiesiogiai, aplinkos teisės instrumentais, vyraujant ekocentriškumo požiūriui, principų taikymo tikslas – apsaugota aplinka – yra laikomas pasiektu;
- b) jei aplinkos teisės principai veikia branduolinę teisę ir branduolinės energetikos objektų reguliavimą netiesiogiai, prieš tai perkėlus juos į branduolinės teisės dokumentus, vyraujant antropocentriškumo požiūriui, jie įgyvendinami ne taip veiksmingai. Tokiu atveju principų tikslas – apsaugota aplinka – nėra pilnai įgyvendintas.

Disertacijos *ginamieji teiginiai* yra šie:

- 1) Bendradarbiavimo principo turinys branduolinės teisės kontekste talpina specifines su BEO susijusias valstybių ir operatorių pareigas dėl branduolinės žalos aplinkai rizikos minimizavimo.
- 2) Darnaus vystymosi principo poveikio BEO reguliavimui sėkmė aplinkos apsaugos atžvilgiu priklauso nuo to, kuri šio specifinio dichotominio principo atmaina yra taikoma. Ekocentriškos atmainos atveju teisinis reguliavimas turi daugiau trūkumų, nei antropocentriškos atmainos atveju.
- 3) Prevencijos arba branduolinės saugos principas, būdamas visos branduolinės teisės kvintesencija ir pagrindinis tikslas, yra labiausiai antropocentriškas branduolinėje teisėje, nes nėra orientuotas į aplinkos apsaugą, todėl negali būti veiksmingas užkertant kelią žalos aplinkai atsiradimui.

Net jei branduolinės saugos principas pradėtų ginti aplinkos interesus, nesant *sankcijų* už saugos priemonių (*inter alia* skirtų žalos aplinkai prevencijai) nevykdymą bei šių priemonių vykdymo *priežiūros*, principo veiksmingumas aplinkos interesų apsaugos atžvilgiu yra labai mažas.

- 4) Atsargumo principo taikymo BEO reguliavimui sėkmė aplinkos apsaugos atžvilgiu priklauso nuo to, kokios yra vadinamosios BEO eksternalijos, kurioms šis principas taikomas (pvz., radioaktyviųjų atliekų atveju jis taikomas sėkmingai).
- 5) Principas *teršėjas moka*, kuris kaip taisyklė įtvirtintas civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijose, didele savo dalimi aplinkos apsaugos atžvilgiu yra deklaratyvus, nes kompensacijų už BEO sukeltą žalą aplinkai priteisimas yra praktiškai neįmanomas.
- 6) *Valstybių* informavimo apie būsimą poveikį aplinkai principą ir PAV principą įtvirtinanti Espoo konvencija turi trūkumų, kurie reikšmingi branduolinei teisei.
- 7) *Visuomenės* informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo įtvirtinančios

Espoo ir Orhuso konvencijos turi trūkumų, kurie reikšmingi branduolinei teisei.

Tyrimo šaltiniai ir disertacijos tema atliktų tyrimų apžvalga

Šiame darbe remiamasi ne tik galiojančiomis tarptautinės aplinkos teisės ir branduolinės teisės normomis (Jungtinių Tautų, iš dalies Euratom bei Europos Sąjungos, nacionalinės teisės normos), bet ir naujausiais teisės aktų projektais (TTK straipsnių projektai, konvencijų protokolų projektai, išvados, komentarai), tarptautinės teisės specialistų komentarais. Bibliografinių nuorodų sąrašė šalia teisės mokslų publikacijų yra pateikiamos specializuotų branduolinės teisės leidinių publikacijos – tai turėtų palengvinti naudojimąsi tarpdisciplininėmis žiniomis.

Kalbant apie nacionalinių ir tarptautinių ginčų institucijų nagrinėtų bylų medžiagą, reikia pastebėti, kad darbe, kaip šaltiniu, retai remiamasi JT Tarptautinio teisingumo teismo (toliau – TTT) praktika: TTT nėra branduolinės energetikos ginčų sprendimo forumas: nors TATENA Statuto³⁸ XVII. A. str. yra įtvirtinta, kad „visi klausimai ar ginčai dėl šio Statuto aiškinimo ar taikymo, nepavykus juos išspręsti derybų keliu, yra perduodamos į TTT <...>“, o TATENA politikos kūrimo organai, vadovaujantis Statuto XVII. B. str., gali kreiptis į TTT su prašymu pateikti nuomonę dėl „bet kurio teisinio klausimo, kylančio iš Agentūros veiklos srities“, TATENA dar nė karto nėra pasinaudojusi šiomis nuostatomis. Galimybe kreiptis į TTT dėl Espoo konvencijos nuostatų pažeidimo, numatyta Konvencijos 15 str., taip pat nė karto nebuvo pasinaudota.

³⁸ 1957 m. Tarptautinės atominės energijos agentūros Statutas (angl. – *IAEA Statute*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/statute.html>>.

Svarbus šaltinis, siūlant darbe išgrynintų problemų sprendimo variantus, yra kitų valstybių nacionalinių teismų praktika, visų pirma, JAV ginčų sprendimo institucijų praktika. JAV yra didžiausias branduolinės energijos gamintojas pasaulyje, jų teisės aktų procesas yra labiausiai evoliucionavęs nuo branduolinės eros pradžios, tad ši valstybė turi didžiausią patirtį reglamentuojant branduolinę energetiką. Atsižvelgiant į tai, kad JAV gerokai pranoksta likusią tarptautinę bendruomenę su savo institucine sąranga bei praktikos branduolinės teisės srityje gausa, galima ieškoti atsakymų ir savo sistemos problemas lyginti su JAV praktikoje siūlomais šių problemų sprendimų variantais, panagrinėti šiuo klausimu JAV Aukščiausiojo Teismo (angl. – *Supreme Court*) ir Branduolinės energetikos komisijos (angl. – *Nuclear Regulatory Commission, NRC*) (toliau – ir NRC) praktiką.

Antra, JAV 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos aktas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*) (toliau – ir NEPA) yra laikomas pareigos įvertinti poveikį aplinkai pirmtaku pasaulyje, todėl NEPA – vienas reikšmingiausių JAV indėlių tarptautinei aplinkos teisei.

Trečia, NEPA buvo taikytas visoms šalyje esančioms 104 branduolinėms jėgainėms, o iš šio įstatymo taikymo ginčų JAV teismai turi susiformavę unikalią, 60 m. trunkančią praktiką.

Pereinant prie *mokslinių tyrimų apžvalgos*, pažymėtina, kad mokslinių publikacijų tarptautinės aplinkos teisės ir branduolinės teisės tematika lietuvių kalba yra labai mažai, todėl pagrindiniai šaltiniai, atliekant šį tyrimą, buvo mokslinė literatūra užsienio kalbomis. Visus nagrinėtus užsienio mokslininkų darbus iš esmės būtų galima suskirstyti į literatūrą *tarptautinės aplinkos teisės principų* tematika ir literatūrą, kurioje tiriama *branduolinė teisė*.

Tarptautinės aplinkos teisės literatūra remtasi analizuojant tarptautinės aplinkos teisės principų genezę, struktūrą, funkcijas, taikymo specifiką. Didelis dėmesys skirtas šiuolaikinės tarptautinės aplinkos teisės doktrinos atstovų, tokių

kaip P. Sandsas³⁹, P. Birnie ir A. E. Boyle'as⁴⁰, E. Louka⁴¹ klasika tapusiems darbams, o taip pat tokių autorių kaip pvz., N. A. Robinsonas⁴², L. Gündling⁴³, K. H. Whiteside⁴⁴, A. Trouwborstas⁴⁵, T. Jasudowiczius,⁴⁶ P. Korzeniowski⁴⁷, G. Aguilar⁴⁸ mokslinėms publikacijoms apie atskirų aplinkos teisės principų tyrimus.

Kas dėl literatūros apie branduolinę teisę, nors pati branduolinė energetika yra plačiai tiriama kitų technologijos ir socialinių mokslų atstovų, teisės mokslininkai kol kas šią sritį nagrinėja labai mažai. Net ir visuomenėje labiau girdimos ir pristatomos ekonomikos, fizikų, aplinkosaugininkų, viešojo administravimo praktikų bei teoretikų pozicijos. Tuo tarpu teisės mokslininkų indėlis į branduolinės teisės sistemos tyrimus ir vertinimą dar nėra pakankamas. Nagrinėjant tarptautinės branduolinės teisės sistemą ir jos elementus, ypatinga reikšmė skirta bene vieninteliam tokių plačių tyrimo ribų C. Stoiber, et. al. *Branduolinės teisės vadovui*⁴⁹, taip pat pažymėtinos OECD NEA išleistos publikacijos⁵⁰ ir D. Bodansky⁵¹ darbas. Pastebėtina, kad branduolinės teisės tema

³⁹ SANDS, Philippe J. *Principles of International Environmental Law*. 2nd ed. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2003.

⁴⁰ BIRNIE, Patricia W.; and BOYLE, Alan E. *International Law and the Environment*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.

⁴¹ LOUKA, Elli. *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006.

⁴² ROBINSON, Nicholas A. International Trends in Environmental Impact Assessment. *Boston College Environmental Affairs Law Review*, 1992, Vol. 19, No. 3, p. 591-621.

⁴³ GÜNDLING, Lothar. The Status in International Law of the Principle of Precautionary Action. *International Journal of Estuarine and Coastal Law*, 1990, Vol. 5, No. 1/4, p. 23-30.

⁴⁴ WHITESIDE, Kerry H. *Precautionary Politics: Principle and Practice in Confronting Environmental Risk*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006.

⁴⁵ TROUWBORST, Arie. *Evolution and Status of the Precautionary Principle in International Law*. The Hague; London: Kluwer Law International, 2002.

⁴⁶ JASUDOWICZ, Tadeusz. „Dobre sąsiedztwo“ w konwencji prawa morza z 1982 r. *Prawo Morskie*, 1990, t. IV, s. 53-74.

⁴⁷ KORZENIOWSKI, Piotr. *Zasady prawne ochrony środowiska*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010, s. 14-117.

⁴⁸ AGUILAR, Grethel R.; IZA, Alejandro O.; and CEDEÑO, Marianela B. *Evaluación de Impacto Ambiental Transfronteriza en Centroamérica: Lineamientos Generales*. San José, Costa Rica: UICN, Oficina Regional para Mesoamérica, 2006.

⁴⁹ STOIBER, Carlton, et al. *Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003.

⁵⁰ Pz., darbe cituojamos ištraukos iš periodinio leidinio *OECD Nuclear Law Bulletin* arba tos pačios organizacijos išleistos knygos *OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD

atliekami tyrimai ir parengtos mokslinės publikacijos dažniausiai apsiriboja gana siaura apimtimi. Kitaip tariant, tyrimo objektu pasirenkamas atskiras branduolinės teisės sistemos elementas – paprastai tam tikrų santykių grupės reglamentavimas. Pvz., pastebėtina, kad daugiausia teisės mokslininkai yra linkę analizuoti kompensavimo principą ir civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimą (D. Currie⁵², G. Handl⁵³, N. Pelzer⁵⁴ ir kt.). Deja, branduolinės teisės ir aplinkos teisės sąveikai skiriama nepakankamai dėmesio: dažniausiai tik tam tikri aplinkos apsaugos aspektai paliečiami atskirose mokslinėse publikacijose (šiam darbe analizuojami S. Emmerechts⁵⁵, A. E. Boyle'o⁵⁶, K. S. Coplano⁵⁷, E. N. Lazo⁵⁸, A. Z. Roismano *et al.*⁵⁹ ir minėtos OECD NEA⁶⁰ atlikti tyrimai). Kalbant konkrečiai apie tarptautinės aplinkos teisės *principų* įtaką branduolinei teisei, tokių tyrimų analizuotoje užsienio mokslinėje literatūroje nepavyko rasti.

Publications, 2010.

⁵¹ BODANSKY, David. *Nuclear Energy: Principles, Practices, and Prospects*. 2nd ed. New York: Springer, 2004.

⁵² CURRIE, Duncan E.J. The Problems and Gaps in the Nuclear Liability Conventions and an Analysis of How an Actual Claim Would Be Brought Under the Current Existing Treaty Regime in the Event of a Nuclear Accident. *Denver Journal of International Law and Policy*, 2006, Vol. 35, No. 1, p. 85-127.

⁵³ Pvz., HANDL, Günther. Paying the Piper for Transboundary Nuclear Damage: State Liability in a System of Transnational Compensation. In MAGRAW, Daniel B. (ed.). *International Law and Pollution*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991, p. 150-174.

⁵⁴ PELZER, Norbert. Concepts of Nuclear Liability Revisited: A Post-Chernobyl Assessment of the Paris and Vienna Conventions. In CAMERON, Peter; HANCHER, Leigh; and KÜHN, Wolfgang (eds.). *Nuclear Energy Law after Chernobyl*. London: Graham&Trotman, 1988, p. 97-114.

⁵⁵ EMMERELTS, Sam. Environmental Protection under Nuclear Law: Still a Long Way to Go. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 121-156.

⁵⁶ BOYLE, Alan E. Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective. *British Year Book of International Law*, 1989, Vol. 60 (1), p. 257-313.

⁵⁷ COPLAN, Karl S. The Externalities of Nuclear Power: First, Assume We Have a Can Opener... [interaktyvus]. In *Ecology Law Currents*, 2008, Vol. 35, p. 17-28 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elq.typepad.com/currents/2008/04/currents35-04-coplan-2008-0411.html#more>>.

⁵⁸ LAZO, Edward Nicholas. International System of Radiological Protection. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 105-120.

⁵⁹ ROISMAN, Anthony Z.; HONAKER, Erin; and SPANER, Ethan. Regulating Nuclear Power In The New Millennium (The Role Of The Public). *Pace Environmental Law Review*, 2009, Vol. 26, p. 317-363.

⁶⁰ OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *Nuclear Energy in a Sustainable Development Perspective* [interaktyvus]. OECD Publications, 2000 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.oecd-neo.org/ndd/docs/2000/nddsustdev.pdf>.

Darbe pateiktas bibliografinių nuorodų sąrašas, nors ir nepretenduoja maksimaliai atspindėti darbo problematiką, turėtų paskatinti vykdyti tolimesnes studijas dėl aplinkos teisės principų vietos branduolinėje teisėje, išsiaiškinti kitus jų sąlyčio taškus.

Darbo mokslinis naujumas

Šios tarpdisciplininių bruožų turinčios disertacijos naujumą rodo pagrindiniai mokslinio tyrimo rezultatai, teikiami viešai ginti. Siekiant užpildyti užsienio teisės doktrinos spragas, šioje disertacijoje, priešingai nei daugelyje užsienio mokslininkų darbų, pasirinktas gana platus tyrimo objektas – aplinkos teisės principų įtaka tarptautinei branduolinei teisei ir branduolinės energetikos objektų reguliavimui. Tokiu būdu maksimaliai praplėstas disertacijos objektas leidžia plačiau išanalizuoti šį vieną problemiškesnių aplinkos teisės ir branduolinės teisės sąveikos aspektų. Tokio ambicingo tikslo, turimomis žiniomis, nebuvo bandyta siekti ES ar JAV mokslininkų tarpe. Manytina, savo darbuose mokslininkai vengia kelti ir spręsti bendrąsias aplinkos teisės ir branduolinės teisės *sąveikos* problemas, nes jų išvados *a priori* gali būti kritiškai priimtos abiejų „stovyklų“ specialistų. Be to, panašaus pobūdžio analizė nepatraukli mokslininkų tarpe, nes reikalauja tarpšakinių, o kartais net tarpdisciplininių žinių.

Disertacijoje, skirtingai nei užsienio teisės doktrinoje, siekiama palyginti ir kritiškai įvertinti *kontraversiškus, radikaliai skirtingus* tarptautinės viešosios, tarptautinės aplinkos teisės ir tarptautinės branduolinės teisės *specialistų požiūrius* į aplinkos teisės principų daromą įtaką ir reikšmę, palyginti šių principų taikymą JAV ir Europos tradicijose, JAV, tarptautiniuose ir ES teismuose, pasiūlyti alternatyvius įvairių problemų sprendimo variantus.

Galiausiai, šiame darbe, kitaip nei daugelyje užsienio mokslininkų darbų, aplinkos teisės ir tarptautinės branduolinės teisės suderinamumo problematika tirama išryškinant *branduolinės teisės specifiką*, siekiant nustatyti esamus ir

numatyti būsimus tarptautinės bendruomenės kuriamus branduolinės teisės pokyčius, kuriuos lemia aplinkos teisės principai.

Iš to, kas išdėstyta, akivaizdu, jog, nepaisant to, kad kitų valstybių mokslininkai nagrinėjo pavienius šiame darbe tiriamos problematikos aspektus, daugelis disertacijoje keliamų ir analizuojamų problemų yra naujos Lietuvos ir užsienio teisės doktrinos požiūriu, todėl ši disertacija gali būti laikoma *nauja* ir *originalia* ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių teisės doktrinos požiūriu.

Apibendrinant galima teigti, kad šios disertacijos originalumą ir aktualumą Lietuvos ir kitų valstybių teisės doktrinai lemia ne tik darbe nagrinėjamos problematikos naujumas teisės moksle, bet ir pasirinkto unikalios tyrimo pjūvio teorinė ir praktinė reikšmė. Tai leidžia daryti moksliniu požiūriu naujas ir originalias išvadas, nepaisant to, kad kai kurie disertacijoje analizuojami klausimai fragmentiškai jau buvo nagrinėti užsienio doktrinoje.

1. SKYRIUS. APLINKOS TEISĖS PRINCIPAI IR BRANDUOLINĖ TEISĖ

Šiuolaikinė aplinkos teisė Lietuvos aplinkos teisės vadovėliuose apibūdinama kaip „ekologinių teisės normų, reguliuojančių visuomeninius aplinkos apsaugos ir naudojimo santykius, remiantis elgesio atitikimu ekologiniams reikalavimams, siekiant užtikrinti žmogaus teises į sveiką ir švarią aplinką realizavimą, sistema“⁶¹.

Visų pirma, būtina skirti šiek tiek dėmesio aplinkos teisės principų genezei, juk, kaip pasakė Ogiustas Kontas (pranc. – *Auguste Comte*), „nė viena idėja negali būti gerai suprasta, nežinant jos istorijos“⁶² (kitai tariant, jeigu nežinome kažkokio mokslo istorijos, tai reiškia, kad apskritai nežinome šio mokslo).

Alberto Einšteino (vok. – *Albert Einstein*) teigimu, kiekvienam teoretikui reikia tam tikro pagrindo, bendrų nuostatų, vadinamų principais, kuriais remiantis galima būtų kurti išvadas, taigi iš esmės skiriami du etapai: pirmame reikia atrasti šiuos principus, antrame – vystyti iš principų kylančias išvadas. A. Einšteino manymu, tyrėjas turi gebėti rasti gamtoje preciziškai suformuluotus bendrus principus, kurie atspindi bendrus rinkinio bruožus⁶³.

Kalbant apie principus konkrečiai teisės srityje, tai jie laikomi bet kurios teisės pagrindu (dar Herbert Lionel Adolphus Hart kalbėjo apie jų įtraukimą į teisės sistemą⁶⁴), teisės esmės atspindžiu, nulemiančiu tolimesnę jos raidą, taip pat „rišamąją medžiagą“, jungiančią normų turinį į vieną visumą, paaiškinančią kiekvienos normos funkciją ir prasmę. Pažymėtina, kad tarptautinėje teisėje net konvencijų lygmeniu nekonkretizuoti principai yra laikomi pirminiu tarptautinės teisės šaltiniu.

⁶¹ MARCIJONAS, Antanas; ir SUDAVIČIUS, Bronius. *Ekologinė teisė: vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas, 1996, p. 26.

⁶² KONTAS, Ogiustas. Pozityviosios filosofijos kursas. In GENZELIS, Bronius (sud.), *et al. Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974, p. 88.

⁶³ EINSTEIN, Albert. Fizyka a rzeczywistość. In EINSTEIN, Albert. *Pisma filozoficzne* (wybór S. Butryn, tłum. K. Napiórkowski). Warszawa: Wydaw. IFiS PAN, 1999, p. 123-125.

⁶⁴ HART, Herbert Lionel Adolphus. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 406.

Aplinkos teisės principų konstruktas neturi vieno savo pagrindo (šaltinio) teisės teorijoje, neseka iš vieno filosofinio postulato, nėra vienaarūšių politinių pažiūrų į žmogaus gyvenimą atspindys⁶⁵. Tai yra elementų, apimančių teisinės apsaugos dalyką, t. y., aplinką, konglomeratas.

Didelę įtaką aplinkos teisės principų formavimui turėjo prigimtinės teisės (lot. – *lex naturalis*) ir visuomenės sutarties doktrinos⁶⁶:

- 1) Pirmosios (prigimtinės teisės) doktrinos rėmuose pirmą kartą buvo atkreiptas dėmesys į žmogaus ir aplinkos, kuriame jis gyvena, ryšį (tada aplinka buvo vadinama gamta, t. y., natūralia žmogaus aplinka). Šios doktrinos pagrindu išsivystė gamtos apsaugos ir aplinkos apsaugos principai, kurie vėliau virto gamtos apsaugos *teisės* ir aplinkos apsaugos *teisės* principais⁶⁷. Doktrinoje yra teigiama, kad teisė turi atitikti moralę bei stiprinti visuotinio teisingumo taisyklę, o, pasak Roman Tokarczyk, daugelio filosofų nuomone, *lex naturalis* esmė yra panteistiškai suprantama gamta⁶⁸. Dar *ius naturale* susikūrimo (stoikų) laikais derinimasis prie gamtos taisyklių buvo laikoma sąžiningo žmogaus dorybe, o teisingumas suprantamas kaip saikingo, sąmoningo ir harmoningo elgesio laikymasis (vėliau, kaip žinoma, Platonas, Aristotelis, Ciceronas, Markas Aurelijus šią teoriją išvystė, įveddami gėrio ir blogio kategorijas).
- 2) XVII a. Hugas Grocijus (angl. – *Hugo Grotius*) sukūrė naują prigimtinės teisės mokyklą, davusią pradžią minėtai antrajai doktrinai. Filosofas savo

⁶⁵ Pati aplinkos teisė, kaip teigia P.Korzeniowski, yra tarpdisciplininis mokslas, kilęs iš gamtos, socialinių, filosofinių mokslų įdarbio (KORZENIOWSKI, Piotr. *Zasady prawne ochrony środowiska*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010, s. 14).

⁶⁶ Plačiau apie šiame skyriuje minimas teorijas: KORZENIOWSKI, Piotr. *Zasady prawne ochrony środowiska*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010, s. 14-117.

⁶⁷ SOBAŃSKI, Remigiusz. Prawo naturalne i jego praktyczne implikacje. In MIKOSZ, Ryszard (red.). *Rozprawy prawnicze: Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Profesora Antoniego Agopszowicza*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000, s. 296.

⁶⁸ TOKARCZYK, Roman. *Klasyki praw natury*. Wyd. 4. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2009, p. 10.

veikale „Trys knygos apie karo ir taikos teisę“⁶⁹ išskyrė tris gamtos teisės principus: *pacta sunt servanda*, kompensavimo už žalą bei atsakomybės už savo nusikaltimus. Veikiant šiems principams, prigimtinė teisė virsta subjektyvių teisių teorija, visuotinės sutarties teorija. H.Grocijus laikomas žmogaus teisių koncepcijos kūrėju, o šios koncepcijos pagrindu vėliau išsivystė *inter alia* žmogaus teisė į sveiką aplinką.

Tomas Hobsas (angl. – *Thomas Hobbes*) visas gamtos teisės (lot. – *ius naturalia*) nuostatas sujungė į vieną – „nedaryk kitam to, ko nenorėtum, kad padarytų tau“⁷⁰. Galutinai prigimtinės teisės teoriją su visuotinės sutarties teorija sujungė Žanas Žakas Russo (pranc. – *Jean-Jacques Rousseau*)⁷¹.

Pažymėtina, kad pirmoji, prigimtinės teisės, teorija su savo principais bei pirmąja katalikų filosofo ir teologo Šv. Tomo Akviniečio praktinio proto taisykle „daryk gera, venk blogio“⁷², išgyvenusi antikinį, viduramžių ir naujųjų amžių laikotarpius, šiuo metu, lenkų mokslininkės Maria Szyszkowska nuomone, išgyvena savo renesansą⁷³. Dar daugiau – šiais laikais tai reikšmingiau ir svarbiau nei anksčiau, nes „dabar esame įsisąmoninę savo priklausomybę vieni nuo kitų ir geidžiame, kad valstybės atsižvelgtų į bendrus visuotinius žmonijos gėrius“⁷⁴.

⁶⁹ GENZELIS, Bronius (sud.), et al. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas*. Vilnius: Mintis, 1986, p. 490.

⁷⁰ HOBBS, Thomas. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 141, 169.

⁷¹ Kaip rašo G.Jellinek, Ž.Ž.Russo veikale „Apie visuomenės sutartį“ nepripažino individo teisių, atsietų nuo bendruomenės valios (pranc. – *volonte generale*), kas reiškia, kad „visos asmeninės teisės visiškai perduodamos bendruomenei“.

JELLINEK, Georg. *The Declaration of the Rights of Man and of Citizens: A Contribution to Modern Constitutional History*. Westport, Conn.: Hyperion Press, 1979, p. 9.

⁷² Galbūt todėl Petras Leonas rašo, jog „Šv. Tomo etika yra Aristotelio mokslo pritaikymas krikščionybės idėjai“ (žr. LEONAS, Petras. *Teisės filosofijos istorija*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 122).

⁷³ Prisimenant, kad XIX a. buvo nutolta nuo gamtos teisės koncepcijos, koncentruojantis ties žmogaus teisėmis kaip subjektyviomis teisėmis, tampriai susijusiomis su valstybe.

⁷⁴ SZYSZKOWSKA, Maria. *Filozofia prawa i jej współczesne znaczenie*. Warszawa: Wydawn. Zrzeszenia Prawników Polskich, 2002, p. 63.

Aukščiau išdėstyta paaiškina, kaip išsivystė gamtos apsaugos ir aplinkos apsaugos principai, tačiau kodėl vėliau jie virto gamtos apsaugos *teisės* ir aplinkos apsaugos *teisės* principais?⁷⁵

Kiekviena būtybė užprogramuota ginti savo gyvybę ir ją supančią aplinką, be kurios jiniai neišgyventų. Gamtoje šis elgesys pagrįstas savisaugos instinktu, tačiau žmogaus gyvenimas toje pačioje planetoje yra kur kas platesnio masto bei sudėtingesnis, tad savo gyvenimo apsaugai užtikrinti žmogus atitinkamai priverstas ne pasikliauti savisauga, o kurti aplinkos apsaugos teisės mechanizmus, visų pirma, aplinkos teisės principus. Vadovaujantis minėtomis šių principų kilmės doktrinomis, žmogus turi pareigą (instinktą) apsaugoti savo aplinką nuo užteršimo, tad *ius naturales* įpareigoja jį sukurti aplinkos apsaugos principus, išplaukiančius iš pagrindinės Šv. Tomo Akviniečio taisyklės: „daryk gerą“.

Pagal visuotinės sutarties teoriją solidari visuomenė, negalinti pavieniui pasiekti tikslo, perduoda kompetenciją saugoti aplinką, kurti aplinkos teisės principus valstybei. Deja, čia įvyko paradoksas: valstybė, vykdanči jai pavestą pareigą saugoti aplinką ir nustatyti teisinį režimą, pati pradėjo šį režimą pažeidinėti. Tokiomis aplinkybėmis 1979 m. profesorius Karel Vasak⁷⁶ iškilmingoje paskaitoje Tarptautiniame žmogaus teisių institute Strasbūre pristatė savo sukurtą, taip vadinamąją, trečiosios kartos teisių teoriją, taip pat pagrįstą kiek kitokiu solidarumo aspektu: jo pateiktas žmogaus teisių katalogas apėmė teisę į švarų vandenį ir sveiką orą, kuri vėliau virto teise į sveiką aplinką, sugretinta su vystymosi teise⁷⁷. Lygiateisiškumo principas numatė tolygų ir teisingą bendrų pasaulio gėrybių pasidalinimą. XIX a. pab. – XX a. pr. atsakomybė už ekonomiką ir socialines piliečių teises buvo perkelta valstybei, tad – kartu su valstybės

⁷⁵ Įdomumo dėlei pastebėsiu, kad, nors ir kaip būtų keista, minėti principai niekada nebuvo perkelti į *religijos* plotmę: pasaulio religijos neakcentuoja aplinkos apsaugos svarbos žmogaus gyvenime.

⁷⁶ Plačiau: MORGAN-FOSTER, Jason. Third Generation Rights: What Islamic Law Can Teach the International Human Rights Movement. *Yale Human Rights & Development Law Journal*, 2005, Vol. 8, p. 84.

⁷⁷ Plačiau: VASAK, Karel. A 30-year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier*, November 1977, 30th year, p. 29.

administravimo subjektų ingerencija į ekonomiką, ūkininkavimą, socialinį gyvenimą – ir į žmogaus teises pradedama žiūrėti kiek kitaip: jų tarpe atsiranda socialinių teisių kategorija, iš kurių ilgainiui išsivystė teisė į ekologinį saugumą bei garsusis, šiame darbe analizuojamas, darnaus vystymosi principas. Beje, darnaus vystymosi principas gali būti suprantamas kaip socialinio teisingumo teorijos tąsa aplinkos teisės kontekste: juk John Rawls⁷⁸ siūlomi terminai „teisingų nuostatų sutvarkyta visuomenė“ gali reikšti ir racionalią, teisingą prieigą prie bendrųjų planetos resursų.

Šioje darbo dalyje aiškiai pabrėžiama, kad aplinkos teisė nėra tapati ekologijos mokslui⁷⁹ bei ilgą istoriją skaičiuojančiai gamtos teisei: iš gamtos teisės, *ius naturale*, mūsų analizuojami principai atėjo į gamtos apsaugos teisę⁸⁰, o iš jos – į šiuolaikinę aplinkos apsaugos teisę.

1.1. Branduolinės teisės savarankiškumas ir sąlyčio taškai su aplinkos apsauga

⁷⁸ RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1971, section 11.

⁷⁹ Terminą *ekologija*, daugelio autorių nuomone, sukūrė neologizmų kūrėjas, vokiečių Ernst Haeckel. Šis terminas ilgą laiką konkuravo su kitokiais terminais, pvz., *mesologija* (aplinkos teorija). Pasak Charles J. Krebs, ekologija būna aprašomoji, pateikianti visus augmenijos darinius, funkcionali, ieškanti ir analizuojanti sudėtinis aplinkos elementų tarpusavio priklausomybės santykius bei bendrus ekologinių sistemų veikimo principus, ir evoliucijos ekologija, nurodanti ryšius tarp ekologinių sistemų (plačiau: KREBS, Charles J. *Ekologia. Eksperymentalna analiza rozmieszczenia i liczebności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996, p. 8).

⁸⁰ O.Konto nuomone, seniausi gamtos apsaugos principai yra konkrečių gamtos *elementų* apsaugos principai. Pvz., pagoniškoje kultūroje seni medžiai buvo laikomi okultizmo vietomis. Viduramžiais dėl tų pačių religinių motyvų, vienuolynų (pvz., karmelitų) žemėse buvo įtvirtinti miškų (visų pirma, eglių ir pušų) apsaugos principai, po to sekė karalių suteikiamos privilegijos, įtvirtinančios, pvz., medžioklės monopolijas (plačiau: KONTAS, Ogiustas. Pozityviosios filosofijos kursas. In GENZELIS, Bronius (sud.), *et al. Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas*. Vilnius: Mintis, 1974). Čia galima būtų paminėti 1347 m. Kazimiero teisyną su konkrečiomis baudomis už ažuolų, vaismedžių kirtimą, miškų padegimą bei 1529 m. Lietuvos Statuto nuostatas dėl medžioklės ir žvejybos, pirmąjį Europoje miškų įstatymą – Anglijos karaliaus Henriko III laikų *Carta de Foresta* ar 1872 m. JAV Kongreso įstatymą, kuriuo buvo įsteigtas pirmasis pasaulyje Jeloustono nacionalinis parkas.

1.1.1. Istorinės branduolinės teisės susikūrimo prielaidos, dėl kurių kai kuriems teisės principams teikiami skirtingi (nei šiuolaikinės aplinkos teisėje) prioritetai

Branduolinė teisė, vadovaujantis Branduolinės teisės vadovu⁸¹, yra „visuma specialių teisės normų, kuriomis reglamentuojamas juridinių ar fizinių asmenų, besiverčiančių veiklomis, susijusiomis su skiliosiomis medžiagomis, jonizuojančia spinduliuote ir apšvita, kylančia iš natūralių spinduliuotės šaltinių, elgesys“. Pagrindinis branduolinės teisės tikslas – „pateikti teisinę bazę, (skirtą) vykdyti veiklas, susijusias su branduoline energija ir jonizuojančia spinduliuote tokiu būdu, kuris tinkamai apsaugotų individus, nuosavybę ir aplinką“⁸².

Nors kai kurie autoriai mano, kad „branduolinė teisė priskiriama tarptautinės aplinkos teisės šakai“, kuri „derina du vienas kitam prieštaraujančius principus“: valstybės suverenios teisės naudoti savo gamtos išteklius principą ir pareigos nekelti žalos gretimų valstybių aplinkai principą⁸³, tačiau manytina, kad toks teiginys yra klaidingas, nes **branduolinės energetikos teisė grindžiama visai kitokių principų katalogu ir gimė kiek anksčiau nei šiuolaikinė tarptautinė aplinkos teisė (bendresnio taikymo tarptautinė aplinkos teisė susiformavo ir įgijo svorio tik tada, kai branduolinės teisės teisiniai pagrindai jau buvo susiformavę).**

Šiuolaikinė tarptautinė aplinkos teisė, kaip pastebi teisės mokslininkai⁸⁴, kilo dėl susirūpinimo bendraisiais ištekliais (vandenynas ir jo iškasenos, jūros gyventojai ir kt.). Šiai teisei būdingi tokie bruožai, kaip atsargumas, rūpinimasis žemės resursais, įrodinėjimo naštos uždėjimas ant asmens, kurio veiksmai

⁸¹ STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 4-5.

⁸² *Ibidem*, p. 6.

⁸³ ŠEŠTOKAS, Ovidijus. Tarptautinės teisės formuojamos poveikio priemonės naujos atominės elektrinės statybos projektą vystančiai šaliai. *Justitia*, 2011, t. 2 (76), p. 66.

⁸⁴ Žr. pvz., Elli LOUKA, Elli. *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006, p. 1.

skundžiami, principas *teršėjas moka*, teisingo atlygio už padarytą žalą reikalavimas. Tokios tarptautinės aplinkos teisės susikūrimo aplinkybės nulėmė savitą šios teisės principų *vystymosi* kryptį visuomenės informavimo, jos dalyvavimo sprendimų priėmimo procese, valstybių geros kaimynystės, valstybių abipusių teisių ir pareigų ir pan. kontekste.

Praktiškai lygiagrečiai formavosi tarptautinė branduolinė teisė. Svarbiausia jos istorinė prielaida ta, kad branduolių skilimas (angl. – *fission*), atrastas JAV⁸⁵, pirmiausia buvo naudojamas kariniams tikslams (būtent todėl branduoliniu kuru buvo pasirinktas ne reaktoriuje praktiškai iki galo sunaudojamas toris, o uranas, paliekantis daug radioaktyvių atliekų, galinčių būti panaudotomis karinėje pramonėje). Tik vėliau, kai tapo akivaizdu, kad JAV negalės izoliuoti ir monopolizuoti branduolių skilimo technologijos, JAV prezidentas Dvaitas Eizenhaueris (angl. – *Dwight Eisenhower*) 1953 m. nusprendė paskatinti taikų branduolinės energijos naudojimą ir inicijuoti „Atomas taikai“ (angl. – *Atoms for Peace*) programą. Būtent dėl specifinių susikūrimo aplinkybių, t. y., dėl to, kad branduolinės atliekos galėtų būti pakartotinai prisodrintos ir pritaikytos kariniams tikslams, o taip pat dėl tarptautinių atominių ginklų neplatavimo, fizinės medžiagų apsaugos sutarčių sudarymo – branduolinės teisės, pradėjusios reglamentuoti jau civilinius branduolinės energetikos objektus, **principai buvo vystomi kiek kitokia linkme, negu aplinkos teisės principai**. Branduolinės teisės principuose – o Branduolinės teisės vadove jų yra keliolika (saugumas (angl. – *Safety*), apsauga (angl. – *Security*), atsakomybė (angl. – *Responsibility*), leidimai (angl. – *Permission*), nuolatinė kontrolė (angl. – *Continuous Control*), kompensavimas, subalansuota plėtra, atitikimas (angl. – *Compliance*), reguliatorių

⁸⁵ Pirmoji savarankiška branduolinė grandininė reakcija įvyko Čikagos universitete 1942 m. Pirmąją atominę bombą su kodiniu pavadinimu „Manheteno projektas“ 1945 m. išbandė JAV kariuomenės inžinierių grupė (angl. – *U.S. Army's Manhattan Engineer District*). 1957 m. Shippingport, Pensilvanijoje, buvo paleista pirmoji komercinė branduolinė jėgainė.

Plačiau: ATKINS, Stephen E. *Historical Encyclopedia of Atomic Energy*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2000, p. 329-330.

nepriklausomumas, skaidrumas (angl. – *Transparency*), tarptautinis bendradarbiavimas) – **iki šiol akcentuojamas branduolinis saugumas, pateikiama daug konfidencialios, plačiai visuomenei neprieinamos informacijos, visuomenės dalyvavimas sprendimų priėmimo procese yra žymiai mažesnis nei aplinkos teisėje.**

Galima manyti, kad dėl prioriteto teikimo skirtingiems principams, skirtingų susikūrimo prielaidų tarptautinė branduolinė ir šiuolaikinė aplinkos teisė turi skirtingus požiūrius į branduolinio ginklo panaudojimo galimybę. Tai dar kartą įrodo, kad šios šakos yra atskiros.

1.1.2. Aplinkos apsauga ir branduoliniai sprogimai: skirtingas branduolinės teisės požiūris į karinius branduolinius sprogimus, dėl kurių negrįžtamai žalojama aplinka

Nors šio darbo objektas yra susijęs su taikiu atomu (ir kitaip būti negali, nes būtų sunku analizuoti aplinkos teisės sąlyčio taškus su netaikiu atomu: branduolinių medžiagų panaudojimas kariniams tikslams beveik visada priklauso taikymo iš aplinkos teisės aktų išimčiai), tačiau kalbant apie aplinkos apsaugą būtina trumpai užsiminti apie atominių bombų sprogimus, nes būtent jie yra daugiausiai radiacinės taršos sukeliantis šaltinis (žr. paveikslas Nr. 4 *Žmogaus apšvitos šaltiniai ir Žmogaus apšvita, sukelta branduolinių bandymų*). Nuo atominės bombos sukūrimo laikų 1945 m. iki 1996 m. pasaulyje nugriaudėjo 2056 branduoliniai sprogimai, įskaitant 116 testavimų⁸⁶ arba „taikių sprogimų“ (vidutiniškai tai sudaro 1 testą kas 9 dienas per pastaruosius 50 m.), kurių 438 Mt (megatonų) galia prilygsta 30 000 ant Hirošimos numestų bombų ir kurios visiems laikams užteršė mūsų atmosferą radioaktyviomis medžiagomis.

⁸⁶ Testavimas yra bene svarbiausia atominės bombos kūrimo stadija, nes, jo neatlikusi, valstybė negali žinoti, ar jai pavyko šia bombą sukurti.

1.1.2.1. „Taikūs sprogimai“

Savaime suprantama, kad suvokiant nepataisomas branduolinių sprogimų pasekmes, aplinkos teisėje pagaliau atsisakyta įprastos pasyvumo praktikos (juk iki šiol karinis BEO panaudojimas nepriklauso aplinkos teisės aktu reguliavimo sričiai) bei imta laikytis griežtos pozicijos aiškiai drausti *testuoti branduolinį ginklą*. Taigi, Stokholmo deklaracijos, pirmojo svarbaus tarptautinės aplinkos teisės dokumento, 26 principu užsimenama apie branduolinių ginklų pašalinimą iš žmogaus aplinkos: „<...> Valstybės turi skubiai siekti susitarimo atitinkamuose institucijose, kad šie ginklai būtų visiškai pašalinti ir sunaikinti“⁸⁷.

Panašaus požiūrio laikomasi branduolinėje teisėje: galima net teigti, kad pirmas tarptautinės aplinkos teisės instrumentas, kuriame buvo pasisakyta prieš „taikų testavimą“ („taikius sprogius“), priklauso visai ne tarptautinei aplinkos teisei, o būtent branduolinei teisei – tai yra specialios branduolinio ginklo bandymų draudimo konvencijos. Prie šių konvencijų yra priskiriamos, pvz., 1996 m. Visuotinio branduolinių bandymų uždraudimo sutartis (angl. – *The Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBD*) (toliau – ir CTBT)⁸⁸, 1959 m. Antarkties sutartis⁸⁹, ar 1996 m. sutartis dėl Afrikos zonos be branduolinių ginklų (*Pelindabos sutartis*) (angl. – *African Nuclear-Weapon-Free zone treaty*

⁸⁷ 1972 m. birželio 16 d. Jungtinių tautų konferencijos (taip pat žinomos kaip Stokholmo konferencija) deklaracija Dėl žmogaus aplinkos (angl. – *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*) [interaktyvus]. Patvirtinta 1972 m. Jungtinių tautų Rezoliucija A/RES/2995(XXVII) [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503>>.

⁸⁸ 1996 m. Visuotinio branduolinių bandymų uždraudimo sutartis (angl. – *The Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBD*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1999-11-25, Nr. 100-2894 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=90747&Condition2=>>>.

⁸⁹ 1959 m. Antarkties sutartis (angl. – *Antarctic Treaty*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ats.aq/e/ats.htm>> bei 1991 m. Antarkties sutarties aplinkos apsaugos protokolas (angl. – *The Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ats.aq/e/ep.htm>>.

(*Pelindaba Treaty*)⁹⁰, nuo kurios įsigaliojimo 2009 m. liepos 15 d. žemėje nebeliko vietos, kur galima testuoti branduolinį ginklą, *etc.* CTBT uždraudžia visus įmanomus branduolinius bandymus: atmosferoje, kosmose, vandenyse, po žeme ir kitus branduolinius bandymus, įskaitant taikius sproгимus. Nors konvencija nėra įsigaliojusi (tai įvyks, kai ją ratifikuos aštuonios⁹¹ valstybės)⁹², tačiau jos preambulėje yra pažymėti aplinkos teisės tikslai ir laikinosios priemonės (angl. – *provisional measures*), vadinasi, net konvencijos neratifikavusios, o tik ją pasirašiusios valstybės įsipareigoja nevykdyti branduolinių bandymų, nes kitaip jų veiksmai prieštarautų sutarties objektui ir tikslui bei užtrauktų valstybės atsakomybę (1969 m. Vienos konvencijos dėl sutarčių teisės⁹³ 18 str.). Tokios konvencijos nuostatos akivaizdžiai pasiteisino – praktikoje, nuo 1996 m., kai JT Generalinė asamblėja priėmė konvencijos tekstą, įvyko vos trys sproгимai: 1998 m. Indijoje ir Pakistane bei 2006 m. ir 2009 m. Šiaurės Korėjoje. Be to, CTBT – kas atitinka aplinkos teisės tikslus – priešingai nei kitos branduolinius sproгимus draudžiančios konvencijos, turi savo inspektoratą⁹⁴.

Pagaliau, kalbant apie „taikius sproгимus“, reikia pasakyti, kad optimistiškai

⁹⁰ 1996 m. sutartis dėl Afrikos zonos be branduolinių ginklų (*Pelindabos sutartis*) (angl. – *African Nuclear-Weapon-Free zone treaty (Pelindaba Treaty)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC40/Documents/pelindab.html>>.

⁹¹ Tai dvi branduolinį ginklą turinčios Kinija ir JAV, branduolinio ginklo neplatavimo sutarčiai nepriklausančios Indija, Izraelis, Pakistanas bei Egiptas, Irano Islamo Respublika bei Šiaurės Korėja, kuri pradėjo pasitraukimo iš branduolinio ginklo neplatavimo režimo (NPT sutarties) procedūras.

⁹² Kai kurios valstybės, (pvz., Slovėnija ir Vokietija), nelaukdamos, kol įsigalios CTBT konvencija, vedamos *inter alia* aplinkos apsaugos tikslų, bandymų draudimą įtraukė į savo nacionalinę teisę ir taip, per kriminalizavimą, suteikė jam privalomąją galią. Šios šalys CTBT draudimą perkėlimą į nacionalinę teisę mato kaip viešosios politikos ir aplinkos apsaugos priemonę, o ne tik kaip būdą įgyvendinti CTBT nuostatas ar 2004 m. JT ST Rezoliuciją 1540 („imtis ir įgyvendinti efektyvias nacionalinės kontrolės priemones tam, kad užkirstų kelią branduolinių ginklų platinimui“), arba įsipareigojimus pagal NPT sutarties II str. (įpareigojimas ne branduolinio ginklo šalims nekurti sproгимųjų branduolinių prietaisų).

⁹³ 1969 m. Vienos konvencija „Dėl tarptautinių sutarčių teisės“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2002-02-06, Nr. 13-480 [žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159769&p_tr2=2#>.

⁹⁴ Pagal sutarties IV str. 34 p., kiekviena šalis turi teisę reikalauti įvykdyti inspekciją bet kokioje sutarties šalies teritorijoje ar jos jurisdikcijos ar kontrolės teritorijoje, ar bet kurioje kitoje teritorijoje, nepriklausančioje jokiai valstybei ar jos kontrolei. Tokios inspekcijos nėra periodiškos ir reikalauja vykdomojo komiteto pritarimo. Savo inspektoratu panašiam kontekste gali pasigirti nebent 1959 m. Antarkties sutartis, kuria saugomas visai žmonijai priklausantis turtas – Antarktidos aplinka, ir kuri nereikalauja inspekcijos misijos pateisinimo, norint tokią įvykdyti.

nuteikia geranoriškas žalos kompensavimas, vykdomas valstybių-žalos sukelėjų. Pvz., JAV prisiėmė atsakomybę už 67 branduolinių bandymų⁹⁵, atliktų tarp 1946 m. birželio 30 d. ir 1958 m. rugpjūčio 18 d., žalą, sukeltą Maršalo salų ar Federalinių Mikronezijos valstijų žmonėms ir nuosavybei. Prieš vykdant sprogimus buvo planuota laikinai (3-5 m.) perkelti Enivetoko ir Bikinio atolų gyventojus, tačiau 1970 m. sugrįžusių ir 8 m. gimtinėje pragyvenusių čiabuvių medicininiai tyrimai parodė, kad aplinka vis dar labai pavojinga žmogaus sveikatai⁹⁶. Pagal 1983 m. sutartį⁹⁷, JAV pripažino žalą, padarytą Maršalo salos gyventojams, nustatė kompensavimo režimą, skyrė 150 mln., kiekvienais metais papildydama 18 mln. JAV dolerių (per penkiolika metų tai sudarys 270 mln. JAV dolerių) bei įsteigė specialų tribunolą, nagrinėsiantį esamos ir būsimos kartos Maršalo salų gyventojų skundus dėl negalėjimo naudotis savo nuosavybe, moralinę žalą. Aplinkos apsaugos interesai neliko užmiršti, nes Tribunolas, remiantis TATENA principu, teigiančiu, kad už valstybės ribų esančių žmonių radiacinė apsauga nuo radioaktyvių medžiagų turi būti ne mažesnė už taršos valstybės žmonių radiacinę saugą, yra įgaliotas priteisti sumas už aplinkos atstatymą, o tai šioje byloje reiškia griežtesnių JAV standartų taikymą⁹⁸.

1.1.2.2. Kariniai sproginiai

⁹⁵ Galingiausias jų buvo Bravo testas, savo galia prilygstantis 1000 Hirošimos bombų.

⁹⁶ Nuclear Claims Tribunal of Republic of the Marshall Islands, Memorandum of Decision and Order. *In the Matter of the People of Bikini, et al.* Claimants for Compensation, NTC No. 23-04134, 5 March 2001 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nuclearclaimstribunal.com>>.

⁹⁷ 1985 m. JAV tarpvyriausybiniis susitarimas: Compact of Free Association between the Government of the United States of America and the Government of the Federated States of Micronesia, and between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of the Marshall Islands. Included in U.S. Pub. Law 99-239, Compact of Free Assoc. Act of 1985, 48 USC 1681 note. 59 Stat. 1031 and amended Dec. 17, 2003 by House Jt. Res. 63; U.S. Pub. Law 108-188, section 177.

⁹⁸ Pvz., Bikinio atolo atveju Tribunolas jau priteisė 278 mln. JAV dolerių už prarastą galimybę naudotis žeme, 34 mln. JAV dolerių – moralinei žalai atlyginti ir 252 mln. JAV dolerių skyrė aplinkos atstatymui. Enevetoko atolo atveju galutinė suma yra mažesnė – 341 mln. JAV dolerių.

Vis dėlto, jeigu aplinkos teisės ir branduolinės teisės pozicijos dėl atominės bombos *testavimo* yra vienodos ir aiškios, tai klausimas, **ar tuo pačiu uždraustais yra laikomi kariniai branduoliniai sprogimai, kelia daug diskusijų.** Taigi, antruoju klausimu aplinkos teisės ir branduolinės teisės pozicijos skiriasi iš esmės. Branduolinių testų draudimo sutartys (CTBT) pasisako prieš *taikius* sprogimus, **leisdamos manyti, kad kariniai sprogimai yra galimi** (kitaip tariant, CTBT konvencijoje kariniam ginklo panaudojimui yra taikoma išimtis)⁹⁹. Tokia praktika yra palaikoma ir TTT praktikoje. 1996 m. „Konsultacinėje išvadoje dėl grasinimo branduoliniais ginklais ar jų panaudojimo teisėtumo“¹⁰⁰, nežiūrint į bylos šalių akcentuotas Stokholmo deklaracijos 21 ir 26 principuose suformuluotas nuostatas, ar net analogišką tarptautinėje humanitarinėje teisėje egzistuojantį principą – draudimą kelti rimtą ilgalaikę žalą gamtinei aplinkai¹⁰¹, TTT pabrėžė¹⁰², kad tarptautiniai aplinkos teisės dokumentai „nedraudžia branduolinio ginklo naudojimo“¹⁰³ ir „nesiekia atimti iš valstybės teisių panaudoti savigyną pagal tarptautinę teisę dėl egzistuojančio įpareigojimo apsaugoti aplinką“. Vis tik TTT visiškai neignoravo aplinkos apsaugos interesų ir iš karto

⁹⁹ Įdomu tai, kad *valstybių* kariniai sprogimai yra teisėti, o *fizinių* asmenų rankose valdomas branduolinis ginklas yra neteisėtas (žr. įvairias branduolinių terorizmą draudžiančias konvencijas, pvz., 1980 m. Branduolinių medžiagų fizinės saugos Konvencija (angl. – *Convention on the Physical Protection of nuclear material, CPPNM*), 1997 m. Tarptautinė konvencija dėl kovos su teroristų vykdomais sprogdinimais (angl. – *Terrorism Bombing Convention*), 2005 m. CPPNM pataisa, 1988 m. Kovos su neteisėtais veiksmais jūroje konvencija (angl. – *Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation*) bei jos protokolai (angl. – *Protocol of 1988 for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf, Protocol of 2005 to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation*), 2005 m. Tarptautinė konvencija dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmais, 1999 m. Tarptautinė konvencija dėl kovos su terorizmo finansavimu, 2010 m. Beidžingo protokolas, papildantis Konvenciją dėl kovos su neteisėtu orlaivio pagrobimu (angl. – *Beijing Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircrafts*), 2010 m. Protokolas dėl kovos su smurtu tarptautinę civilinę aviaciją aptarnaujančiuose oro uostuose, papildantis Konvenciją dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugumą).

¹⁰⁰ Tarptautinio teisingumo teismo 1996 m. liepos 8 d. Konsultacinė išvada dėl grasinimo branduoliniais ginklais ar jų panaudojimo teisėtumo (angl. – *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*) [interaktyvus]. I.C.J. Reports, 1996 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>>.

¹⁰¹ Angl. – *prohibition against causing serious and lasting damage to the environment.*

¹⁰² *Supra*, note 100, para. 30, p. 242.

¹⁰³ *Ibidem*, para. 33, p. 242.

pratęsė mintį: „Nežiūrint į tai, valstybės turi atsižvelgti į aplinkos apsaugos klausimus, *kai vertina, kas yra būtina ir proporcinga* (kursyvu pažymėta mano) siekiant teisėtų karinių tikslų. Pagarba gamtai (aplinkos apsaugai) yra vienas iš elementų, naudojamų vertinant, ar veiksmai atitinka būtinumo ir proporcingumo principus. Tokį požiūrį patvirtina Rio deklaracijos 24¹⁰⁴ principas“.¹⁰⁵

Minėtoji TTT išvada – tai dar vienas įrodymas, kad tarptautinė branduolinė teisė yra ne visai tarptautinės aplinkos teisės žinioje ar įtakos sferoje, nors pasitaiko mokslininkų, rašančių apie „ekologinio saugumo principus“.¹⁰⁶

1.2. Branduolinės teisės specifika

Branduolinės teisės savarankiškumą tarptautinės aplinkos teisės atžvilgiu parodo ne tik skirtingos susikūrimo prielaidos ar skirtingas požiūris į tam tikrus reiškinius, pvz., karinius branduolinius sprogimus, bet ir taip pat skirtinga šios teisės šakos vidinė struktūra, metodai, koncepcijos, skirtingi reguliavimo ypatumai.

¹⁰⁴ „24 principas: Karas neišvengiamai sutrikdo subalansuotą plėtrą, todėl valstybės turi laikytis tarptautinės teisės, sąlygojančios aplinkos apsaugą ginkluotų konfliktų metu, ir, jeigu būtina, bendradarbiauti juos plėtojant“.

¹⁰⁵ Teisėjas Weeramantry nesutiko su šia TTT sprendimo dalimi ir pateikė atskirą nuomonę (Dissenting Opinion Of Judge Weeramantry [interaktyvus]. In *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996*. I.C.J. Reports, 1996, p. 502-503 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7521.pdf>>).

¹⁰⁶ Kaip vieną iš tokių principų, kuriais apibendrinama aplinkos teisė, susikūrusi dėl poreikio apsaugoti žmogaus civilizaciją nuo susinaikinimo grėsmės, A.S.Timoshenko įvardija ekologinės agresijos uždraudimą, kylantį *inter alia* iš tokių dokumentų, kaip 1977 m. JT Sutartis dėl karinio ar kitokio priešiško aplinkos modifikavimo technikų naudojimo draudimo (angl. – *Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques*), kuri dabar vadinama Aplinkos modifikavimo sutartimi (angl. – *Environmental Modification Convention*), įsigaliojusi 1978 m., ar Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija „Istorinė šalių atsakomybė už gamtos išsaugojimą esamai ir būsimoms kartoms“ (angl. – *Historical responsibility of States for the preservation of nature for present and future generations*) (GA/RES/35/8, 30 October 1980).

Plačiau: TIMOSHENKO, Alexandre S. Ecological Security: Global Change Paradigm. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 1990, Vol. 1, No. 1, p. 127-145.

Pirmą kartą susidūrus su branduoline teise, pirmiausiai atkreipiamas dėmesys į jos „partikuliaristinį sektorinį režimą“. Branduolinė teisė savyje talpina labai skirtingas sritis, tarp kurių bendros kompetencijos teisininkui sunku išvelgti bendrumą, išskyrus patį reglamentavimo objektą. Šio sritys yra:

- 1) radiacinė sauga (angl. – *Radiological Protection*) – tarptautinės branduolinės teisės sritis, kuri įpareigoja valstybes veiksmingai apsaugoti visuomenę, nuosavybę ir aplinką nuo jonizuojančios spinduliuotės, o taip pat į savo nacionalinę teisę perkelti tarptautinius radiacinės saugos standartus ir ICPR organizacijos rekomendacijas;
- 2) branduolinė sauga (angl. – *Nuclear Safety*) – sritis, kurią kuruoja Branduolinės saugos konvencija, įpareigojanti valstybes sukurti atitinkamą branduolinę energetiką reglamentuojančią teisinę bazę; įkurti specialią operatorių veiklą reguliuojančią instituciją; nustatyti branduolinės saugos reikalavimus BEO vietai, jo dizainui, statyboms bei pačiai veiklai; įvertinti bei patikrinti savo BEO saugą, nustatyti avarinės parengties planus; parengti ataskaitas šalių susitikimui apie minėtų įsipareigojimų vykdymą;
- 3) radioaktyvių atliekų tvarkymas (angl. – *Radioactive Waste Management/Decommissioning*) – sritis, kurią kuruoja 1997 m. Jungtinė konvencija¹⁰⁷, įpareigojanti valstybes (a) įkurti teisinę ir reguliavimo bazę, įtraukiančią saugos reikalavimus, taikomus radioaktyvių atliekų saugojimui ir atliekynams (t. y., reikalavimus BEO vietai, dizainui, statyboms ir veiklai), o taip pat sustabdžius jėgainės ar saugyklos veiklą; (b) laikytis tarptautinio transportavimo taisyklių; (c) pateikti ataskaitas šalių susitikimui apie minėtų įsipareigojimų vykdymą;

¹⁰⁷ 1997 m. Jungtinė panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija (angl. – *Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2004-03-07, Nr. 36-1186 [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228193&p_query=&p_tr2=2.com ir www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/infcirc546.pdf.

- 4) tarptautinis transportavimas – TATENA rekomendacinio pobūdžio reikalavimai radioaktyviųjų medžiagų gabenimui, kuriais sprendžiami pakavimo, kontrolės, pavaldumo kompetentingai institucijai klausimai;
- 5) trečiosios šalies atsakomybė, kompensavimas ir draudimas – teisės normos, nustatančios balansą tarp potencialių branduolinės žalos aukų interesų ir branduolinės energijos visuomenei teikiamos naudos (šioje srityje yra dvi pagrindinės TATENA ir OECD sukurtos civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijos: 1963 m. Vienos konvencija dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą¹⁰⁸ ir 1960 m. Paryžiaus konvencija dėl atsakomybės prieš trečiąją šalį branduolinės energetikos srityje¹⁰⁹);
- 6) branduolinio ginklo neplatimas ir garantijos (angl. – *Non-Proliferation and Safeguards*) – branduolinės teisės sritis, kuria siekiama apriboti tuos valstybių veiksmus, kurie sudarytų sąlygas kitoms valstybėms įsigyti branduolinį ginklą ar naudoti branduolinę energiją kariniais tikslais. Šioje srityje veikia tokie instrumentai, kaip TATENA statusas, TATENA su atskiromis valstybėmis sudaromi Visapusiški saugos garantijų susitarimai (angl. – *Comprehensive Safeguards Agreements*), kuriais yra užtikrinamas atskaitingumas, saugumo priemonių taikymas ir inspekcijų kontrolė, Laisvų nuo branduolinio ginklo zonų sutartys (angl. – *Nuclear Weapon Free Zone Treaties*) (pvz., 1967 m. Tlaleloco sutartis), 1996 m. Visuotinio branduolinių bandymų uždraudimo sutartis (CTBT);
- 7) branduolinio saugumo teisė (angl. – *Nuclear Security*) – branduolinės teisės sritis, kuria siekiama užkirsti kelią, aptikti ir surengti atsaką teroristų ar

¹⁰⁸ 1963 m. Vienos konvencija „Dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą“ (*Vienos konvencija, VC*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1993-12-24, Nr. 72-1345 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1996/inf500.shtml>> bei <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19843&p_query=&p_tr2=2>.

¹⁰⁹ Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos OECD (angl. – *the Organization for Economic Cooperation and Development*) 1960 m. Paryžiaus konvencija dėl atsakomybės prieš trečiąją šalį branduolinės energetikos srityje su 1964 m. ir 1982 m. Papildomais protokolais (*Paryžiaus konvencija, PC*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nea.fr/html/law/nlparis_conv.html>.

nusikaltėlių grupių bandymams įsigyti ar panaudoti radioaktyvias medžiagas neteisėtiems tikslams. Šioje srityje sukurti tarptautiniai branduolinės teisės instrumentai¹¹⁰ įpareigoja valstybes apsaugoti branduolines medžiagas ir įrenginius nuo vagystės, sabotažo ar kitų neteisėtų diversijų rizikos;

- 8) tarptautinė prekyba – specialus branduolinės teisės reguliuojamas prekybos režimas, padedantis pasiekti branduolinio ginklo neplatavimo tikslą, o taip pat leidžiantis spręsti jėgainių saugos, radioaktyvių atliekų, energetinių išteklių užtikrinimo klausimus. Režimui priklauso ne tik bendros teisės normos, bet ir papildomi dokumentai, išleidžiami pačių branduolinės rinkos subjektų (pvz., angl. – *Nuclear Suppliers Group Guidelines*¹¹¹);
- 9) aplinkos apsauga tarpvalstybiniu mastu – kai branduolinės energetikos projektai paklūsta aplinkos teisės reikalavimams. Taigi, pvz., Orhuso ir Espoo konvencijos į aplinkos apsaugos interesus priverčia atsižvelgti per visuomenės dalyvavimą ir PAV.

Branduolinės teisės vadove¹¹² yra skiriamos pagrindinės branduolinės teisės koncepcijos, vadinamos angl. – *Fundamental Concepts of Nuclear Law*, kurios tik iš dalies primena šiuolaikinės aplinkos teisės koncepcijas:

- a) sauga (angl. – *safety*) – pagrindinė naudojimosi branduoline energija sąlyga¹¹³. Jeigu organizacijos veikla yra tiesiogiai susijusi su branduoliniais

¹¹⁰ Pz., tokie kaip 1980 m. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencija (angl. – *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, CPPNM*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2003-04-16, Nr. 36-1552 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=209168&p_tr2=2#> arba 2005 m. Tarptautinė konvencija dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmais (angl. – *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*). *Valstybės žinios*, 2007-06-16, Nr. 67-2603 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=299805&p_query=&p_tr2=> bei <<http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv13.pdf>>.

¹¹¹ Plačiau: 1978 m. Rekomendacija: NUCLEAR SUPPLIERS GROUP (NSG). *Guidelines INFCIRC/254* (with later amendments) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nuclearsuppliersgroup.org/A_test/01-eng/09-guide.php?%20button=9>.

¹¹² STOIBER, Carlton, et al. *Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, pp. 5-11

- įrenginiais, ji privalo įgyvendinti tokią politiką, pagal kurią branduolinei saugai būtų teikiama pirmenybė¹¹⁴. Teisinė kontrolė turi atspindėti branduolinių įrenginių ir jų veiklos keliamos rizikos hierarchiją;
- b) saugumas (angl. – *security*) – koncepcija reiškia, kad privalu imtis specialiųjų teisinių priemonių, užkertančių kelią branduolinių medžiagų ir įrenginių vagystei, netinkamam naudojimui ar sabotavimui;
 - c) atsakomybė (angl. – *responsibility*) – operatoriui ar licencijos turėtojui tenka pagrindinė atsakomybė už branduolinio įrenginio saugą¹¹⁵;
 - d) leidimas (angl. – *permission*) – dėl ypatingos rizikos, susijusios su branduolinėmis technologijomis, branduolinėje teisėje reikalaujama, kad visoms veikloms, susijusioms su skiliosiomis medžiagomis ir radioizotopais, būtų įvesta išankstinių leidimų sistema (branduolinių įrenginių licencijavimo sistema)¹¹⁶;
 - e) nuolatinė kontrolė (angl. – *continuous control*) – reguliavimo institucija turi nuolat stebėti licencijuotą veiklą, kad ši atitiktų saugos ir saugumo taisykles ir licencijos sąlygas¹¹⁷;
 - f) žalos kompensavimas (angl. – *compensation*) – branduolinio įrenginio operatoriui paprastai taikoma griežta ir išimtinė atsakomybė už branduolinę žalą, kurią patyrė trečioji šalis ir kuri įvyko kaip įrenginio branduolinės avarijos pasekmė arba kaip branduolinių medžiagų transportavimo į ar iš šio įrenginio, pasekmė¹¹⁸;
 - g) darnus vystymasis (angl. – *sustainable development*) – aplinkos teisės aktuose kiekvienai kartai nustatyta pareiga neužkrauti nepakeliamos naštos būsimoms kartoms rado atgarsį branduolinėje teisėje, kurioje keliamas

¹¹³ CNS 1 str., JC 1 str.

¹¹⁴ CNS 10 str.

¹¹⁵ CNS 9 str., JC 21 str. 1 d.

¹¹⁶ CNS 7 str. 2 d. (ii) p., JC 19 str. 2 d. (ii) p. ir (iii) p.

¹¹⁷ CNS 7 str. 2 d. (iii) p., JC 19 str. 2 d. (iv) p.

¹¹⁸ Šie principai yra būdingi visoms civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijoms.

klausimas dėl labai ilgaamžių skiliųjų medžiagų ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių;

- h) valstybių pagal regionines ir universalias, dvišales ir daugiašales sutartis prisiimti įsipareigojimai turi atsispindėti nacionalinėje branduolinėje teisėje¹¹⁹;
- i) nepriklausomybė (angl. – *independence*) – branduolinės teisės aktuose turi būti užtikrinta, kad branduolinės energijos naudojimo *skatinimą* ir naudojimą *reguliuojančios* institucijos ar organizacijos būtų atskirtos¹²⁰;
- j) skaidrumas (angl. – *transparency*) – tam, siekiant išlaikyti visuomenės supratimas ir pasitikėjimas branduolinėmis technologijomis, visuomenei ir suinteresuotoms institucijoms reikia suteikti kuo išsamesnę informaciją apie branduolinės energijos teikiamą naudą ir riziką;
- k) tarptautinis bendradarbiavimas (angl. – *international co-operation*) – dėl galinčio atsirasti tarpvalstybinio poveikio branduolinių technologijų naudotojai ir reguliatoriai turi palaikyti glaudžius ryšius su kolegomis iš kitų valstybių ir atitinkamų tarptautinių organizacijų, taip yra derinamos politikos kryptys ir bendrosios programos, o vienos šalies įgyta patirtis perimama kitoje šalyje.

Branduolinė teisė *egzistuoja tarptautiniame ir nacionaliniame lygmenyje*, t. y., ne tik konvencijų, sutarčių, susitarimų, tarptautinio papročio, bendrųjų principų, teismų sprendimų (TTT Statuto¹²¹ 38 str. 1 d.) pavidalu, bet ir įstatymų, reglamentų, dekretų, įsakymų ir kitų teisės aktų, kuriais įgyvendinami ir papildomi tarptautiniai įsipareigojimai, pavidalu.

Nacionalinio lygmens branduolinėje teisėje, tai paminėta ir darbe, vietoje termino „įstatymų leidėjas“ vartojamas terminas „regulatorius“, kuriuo

¹¹⁹ JC 1 str. (ii) p., 4 str. (vi) p. ir (vii) p.

¹²⁰ CNS 8 str. 2 d., JC 20 str. 2 d.

¹²¹ 1945 m. Jungtinių Tautų Chartija ir Tarptautinio Teisingumo Teismo statusas [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2002-02-13, Nr. 15-557 [žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=160266&p_tr2=2#>.

įvardijama vykdomosios valdžios institucija, užtikrinanti, kad jos valstybės teritorijoje veikiantys operatoriai laikytųsi branduolinės teisės normų: suteikinėjanti, stabdanti, naikinanti, pratęsianti operatorių licencijas, tikrinanti įrenginių atitikimą taisyklėms, licencijų sąlygoms ir kitiems reikalavimams; taikanti poveikio priemones už šių normų nesilaikymą, iškelianti (prižiūrinti) branduolinės saugos ir saugumo klausimus.

Kalbant apie tarptautinio lygmens branduolinę teisę, pažymėtina, kad joje dominuoja trijų didžiausių su branduoline teise susijusių organizacijų – TATENA, OECD ir Euratom – teisės aktai. Tiesa, neretai jie būna sukurti jau įvykus branduolinėms avarijoms, dėl ko branduolinė teisė yra laikoma labiau retrospektyvia, o ne apriorine teise.

- 1) TATENA yra atskira nepriklausoma¹²² (bet ne supranacionalinė, kaip Euratom) tarpvyriausybinių organizacija, sukurta 1957 m. už JTO rėmų: ji nėra JTO specializuota agentūra¹²³, o jos unikalus statusas yra apibrėžtas *inter alia* pačiame TATENA Statute¹²⁴. TATENA dokumentus, kuriais sukuriama tarptautinė branduolinės teisės normos, galima suskirstyti į kelias grupes: (a) susitarimai tarp TATENOS ir kitų JTO organizacijų (pvz., Pasaulio sveikatos organizacija), ne JTO organizacijų (pvz. angl. – *European Nuclear Energy Agency of the Organisation for European Economic Co-operation* arba *OECD Nuclear Energy Agency, Inter-*

¹²² Supranacionalinių galių nebuvimą nurodo Statuto III D str.: „Vadovaujantis Statuto bei <...> sutarčių, sudarytų su valstybėmis ar valstybių grupėmis, nuostatomis, Agentūros veikla turi būti vykdoma tinkamai atsižvelgiant į suverenias valstybių teises“.

¹²³ SZASZ, Paul C. Relationships with International Organisations. In SZASZ, Paul C. *The Law and Practice of the International Atomic Energy Agency*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1970, Legal Series No. 7, part C, chapter 12, p. 257-326.

¹²⁴ Pvz., III.A.6 str., kur TATENA yra atskirta nuo kitų JT institucijų, yra nustatyta, kad ši Agentūra veikia „tam tikrais atvejais, bendradarbiaudama su kompetentingais Jungtinių Tautų organais“, III.B.4 str. nustatyta, kad Agentūra „kasmet pateikia ataskaitas apie savo veiklą Jungtinių Tautų Generalinei Asamblėjai ir, jei reikia, Saugumo Tarybai“, III.B.5 str. nustatytas toks ataskaitų pateikimas JT Ekonomikos ir socialinių reikalų tarybai (manytina, kad ši nuostata yra perteklinė), o pagal Statuto XVI str. Agentūra turi rasti tinkamą bendradarbiavimo būdą su JT ir bet kuria kita organizacija dėl reikalų, susijusių su Agentūros veikla. Statuto XII.C str. nustatyta, kad TATENA praneša JT Saugumo Tarybai ir Generalinei Asamblėjai apie valstybių Statuto B ir C XII str. nesilaikymo atvejus.

*American Nuclear Energy Commission, Euratom*¹²⁵) ir tarptautinės teisės subjektų¹²⁶; (b) dokumentai, sukurti TATENA mandato rėmuose (šie, pagal Statuto III.A.6. str., paliečia tarptautinių normų kūrimą saugos srityje, tačiau realiai nuo agentūros įkūrimo žodžio „sauga“ apibrėžimas labai prasiplėtė, visų pirma, dėl jo ryšių su vad. 3 S koncepcija (angl. – *safety, security, safeguards*) ir atsakomybės už branduolinę žalą institutu); (c) TATENA bendradarbiavimo, tarpininkavimo susitarimai su atskiromis valstybėmis, kuriose bendrai neprivalomi TATENA sukurti standartai įgauna privalomų teisės normų statusą. Verta pastebėti, kad TATENA vaidina dvigubą, t. y., branduolinės energijos regulatoriaus ir propaguotojo vaidmenį, o tai kritikų nuomone, sukelia vidinį konfliktą ir turi neigiamos įtakos organizacijos darbo efektyvumui¹²⁷.

2) Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos Branduolinės energetikos agentūra (OECD NEA), OEEC Tarybos sprendimu įkurta 1958 m., jungianti 30 valstybių, kurios reprezentuoja 85% branduolinės energijos pajėgumo (Europos Komisija šioje organizacijoje atlieka dalyvio, o ne nario funkciją, o TATENA – stebėtojo funkciją), sukuria valstybėms patirties ir informacijos pasidalinimo forumą; palaikydama ryšius su branduolinės energijos gamintojais, suteikia branduolinės politikos analizę;

¹²⁵ Kalbama apie 1973 m. bei 1976 m. TATENA ir Euratom susitarimus, š kurių pirmasis yra susijęs su garantijų (angl. – *safeguards*) laikymuisi ir dviejų inspekcijos režimų koordinavimu (iki šiol Euratom inspektoriai vykdo ES valstybėse esančių branduolinės energetikos objektų patikrinimus kartu su TATENA inspektoriais), o antrasis – su moksliniu ir techniniu bendradarbiavimu.

¹²⁶ Pvz., 1986 m. TATENA ir Monako Sutartis dėl Agentūros privilegijų ir imunitetų bei TATENA Laboratorijų Monako valstybėje (angl. – *Agreement between the Government of his Serene Highness the Prince of Monaco and the International Atomic Energy Agency Concerning the International Laboratory of Marine Radioactivity and the Privileges and Immunities of the Agency within the Principality*) [interaktyvus]. IAEA, INCIRC/337, March 1987 [žiūrėta 2014 kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infcirc337.pdf>>).

¹²⁷ Skamba ironiškai, bet TATENA sukurtoje 1994 m. Branduolinės saugos konvencijoje šalys įpareigojamos atskirti „reguliuojančios institucijos bei kitų institucijų ar organizacijų, susijusių su branduolinės energijos naudojimo skatinimu ar naudojimu, funkcijas“ (Konvencijos 7, 8 str.) – tuo tarpu pati organizacija pati nesilaiko šio atskyrimo principo.

TATENA nėra vienintelis toks pavyzdys: Euratom organizacija taip pat rūpinasi investicijų ir iniciatyvų skatinimu branduolinės energetikos srityje (pvz., Euratom sutarties 40-51 str.) ir tuo pačiu metu atlieka regulatoriaus funkcijas, pvz., nustato bendrus saugos standartus (Euratom sutarties 30-39 str.)

padeda palaikyti gerą techninės ekspertizės ir žmonių infrastruktūros lygį; inicijuoja teisinės bazės patobulinimus; atlieka Paryžiaus civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijos depozitaro funkcijas; padeda TATENAI kurti tarptautinius saugos standartus (angl. – *International Basic Safety Standards, IAEA Safety Fundamentals*).

- 3) Euratom, esanti supranacionalinės ES sudėtyje¹²⁸, yra bene pati galingiausia, tarptautinė organizacija tarptautinės branduolinės teisės srityje, kurios narėms gali būti taikomos Sutarties dėl Europos Sąjungos Veikimo (toliau – ir SESV)¹²⁹ 260(2) str. nurodytos sankcijos už neatitikimą nustatytiems teisės normoms. Vadovaujantis Tarybos direktyva 2009/71/Euratomas, kuria nustatoma Bendrijos branduolinių įrenginių branduolinės saugos sistema (toliau – ir Branduolinės saugos direktyva)¹³⁰ (a) prieš valstybę gali būti inicijuota pažeidimo procedūra, ir (b) Euratom inspektorių statusas¹³¹ yra didesnis net už TATENA inspektorių: Euratom inspektoriams konstatavus, kad valstybė nesilaiko Euratom sutarties 7 skyriaus nuostatų ir nesukūrė jiems sąlygų garantijų laikymosi patikrinimui surengti – tokiu atveju Komisija, vadovaudamasi Euratom sutarties 82 str., gali išleisti „direktyvą“ (kuri iš tikrųjų yra sprendimas) prieš valstybę. Pati griežčiausia ir tik Euratom organizacijos rėmuose egzistuojanti sankcija už pirminėje ir antrinėje teisėje įtvirtintų garantijų (angl. – *safeguards*)

¹²⁸ Stojant į ES, neįmanoma neprisijungti prie Euratom sutarties, nors ir stojanti narė nėra branduolinė valstybė.

¹²⁹ Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos Veikimo suvestinė redakcija (SESV) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/fxac08115ltc_002.pdf> bei <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:lt:PDF>>.

¹³⁰ 2009 m. birželio 25 d. Tarybos direktyva 2009/71/Euratomas, kuria nustatoma Bendrijos branduolinių įrenginių branduolinės saugos sistema (angl. – *Council Directive establishing a Community framework for the nuclear safety of nuclear installations*) [interaktyvus]. OL L 172, 02/07/2009 p. 0018 – 0022 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32009L0071:LT:HTML>>.

¹³¹ Inspektorių teisės (žr. Euratom sutarties 79 (1), 81 (2), 82 str.) atitinka operatorių ir valstybių pareigas jų atžvilgiu: jos privalo „palengvinti Bendrijos tikslų įgyvendinimą“ ir „nesiimti priemonių, kurie užkirstų kelią tikslų pasiekimui“.

nesilaikymą yra ta, kad Komisija gali imtis tiesioginių veiksnių prieš asmenį ar įmonę (ne pačią valstybę narę) pagal Euratom sutarties 83 str. Praktikoje yra pasitaikęs vienas atvejis, kuomet Komisija perėmė įmonės administravimą keturiems mėnesiams už tai, kad ši įmonė „atsitiktinai eksportavo“ branduolinę medžiagą už ES ribų¹³².

ES vaidmuo branduolinės energetikos srityje, palyginus jį su Euratom, yra mažesnis. Tarp Komisijos iniciatyvų galima būtų išvardinti Branduolinės saugos direktyvos, specialios branduolinės saugos ir radioaktyvių atliekų grupės (angl. – *European High Level Group on Nuclear Safety and Waste Management*), Europos branduolinės energetikos forumo (angl. – *European Nuclear Energy Forum*) įsteigimas.

1.3. Aplinkos teisės skverbimasis į branduolinę teisę

Nors tarptautinės aplinkos teisės ir branduolinės teisės sistemos turi skirtingas susikūrimo prielaidas, skirtingus lygiagrečiai išvystytus principus bei tikslus, metodus ir pan., **tačiau vienas, t. y., aplinkos apsaugos, tikslas yra bendras abiemis sistemoms. Aplinkos apsauga yra tas sąlyčio taškas, kuris, nors branduolinėje teisėje ir nėra pagrindinis jos tikslas, tačiau priverčia šias dvi sistemas suartėti.** Aplinkos teisės principai, kurių pirminis tikslas yra aplinkos apsauga, pamažu skverbiasi į branduolinės teisės reguliuojamą sferą ir priverčia branduolinę teisę taip pat veiksmingai apsaugoti aplinką¹³³. **Tas „skverbimasis“**,

¹³² 1990 m. rugpjūčio 1 d. Komisijos sprendimas 90/413/Euratom dėl Euratom sutarties 83 straipsnio taikymo procedūrų (angl. – *Commission Decision No. 90/413/Euratom relating to a procedure in application of Article 83 of the Euratom Treaty*). OL L 209, 1990/08/08, p. 27–30 (*Advanced Nuclear Fuels*, Germany) bei teismo sprendimas EBTT byloje C-308/90: Order of the Court of 7 December 1990 – *Advanced Nuclear Fuels GmbH v. Commission of the European Communities*, in: *European Court Reports* 1990, p. I-4499.

¹³³ Pvz., prevencijos principas įpareigoja „<branduolinės energetikos objektų operatorius ir objektų kilmės valstybes> elgtis apdairiai (angl. – *exercise of caution and foresight*)“, pasitelkti branduolinės saugos priemones, tam kad būtų užkirstas kelias žalos „žmonėms, nuosavybei ir gamtai“ atsiradimui arba bent jau kad ji būtų sumažinta iki minimumo. Laikantis prielaidos, kad branduolinė teisė susiformavo kiek anksčiau

kaip minėta, būna tiesioginis (kai aplinkos teisės principas veikia branduolinės energetikos objektų reguliavimą per tarptautinės aplinkos teisės aktus) ir netiesioginis (kai aplinkos teisės principas yra prieš tai įtrauktas į branduolinės teisės dokumentą) ir pasibaigia įsipareigojimo ar rekomendacijos perkėlimu į nacionalinę teisę (reikia pripažinti, kad tokio lygio ir masto aplinkos teisės „skverbimosi“ į kitas teisės šakas fenomenas, kaip buvo nurodyta darbo įvadinėje dalyje, yra ypatingas, tik jai būdingas požymis¹³⁴).

Analizuojant bet kurio iš išvardintų aplinkos teisės principų daromą tiesioginę ar netiesioginę įtaką, būtina atsižvelgti į keletą veiksnių:

Pirma, reikia atsižvelgti į situacijos aplinkybes (t. y., branduolinė energetika), principo šaltinį ir lingvistinį kontekstą, kuriame šis principas atsiranda, net į geografinį naudojimosi juo kontekstą (kadangi principo sukelti teisiniai padariniai bei turinys gali skirtis priklausomai nuo valstybės);

Antra, reikia atsižvelgti į pačių principų specifiką. Visus minėtus principus sieja ryšiai, tokie kaip tarpusavio priklausomybė (pvz., įdiegus prevencijos principą, sumažėja taršos rizika ir būtinybė taikyti principą *teršėjas moka*), genezė (pvz., iš geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principų išsivysto aplinkos teisės bendradarbiavimo principas), semantiniai ryšiai (pvz., atsargumo ir prevencijos principai gali būti laikomos priemonėmis darniam vystymuisi pasiekti) *etc.* Kai kurie darbe minimi aplinkos teisės principai yra seni (pvz., geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo principai,

už aplinkos teisę, galima net teigti, kad istoriniu požiūriu žalos prevencijos principas, kertinis branduolinės teisės akmuo, atsirado anksčiau nei aplinkos teisėje, kur jis išsivystė tik ilgai per teisinių santykių evoliuciją.

STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 5.

¹³⁴ Ateityje neabejotinai susidursime su procesais, kurių metu aplinkos teisės taikymo sritis apims daugelį nuostatų, kurios šiuo metu yra priskirtinos atskiroms teisės šakoms. Taip pat galimas atvirkštinis procesas, kai aplinkos teisės nuostatos bus įtrauktos į tas teisės šakas, kurios šiuo metu tokių nuostatų neturi.

prevencijos principas), o kiti – palyginti nauji (pvz., darnaus vystymosi principas, valstybių pareiga suteikti informaciją ir geranoriškai konsultuotis, visuomenės informavimo, atsargumo principai); vieni yra pakankamai galingi dėl jiems suteiktų įgyvendinimo įrankių (pvz., informavimo principas turi savo „įrankį“ – PAV), o kiti tų įgyvendinimo įrankių neturi (pvz., prevencijos principas, įtvirtintas Branduolinės saugos konvencijoje).

Pažymėtina, kad teisinis minėtų aplinkos teisės principų, kurie yra šio darbo objektu, **statusas ir turinys skiriasi** ir gali būti tarpvalstybinių ginčų objektu. Kai kurie principai yra gerai įsitvirtinę tarptautinėje teisėje, ar net yra laikomi tarptautinės paprotinės teisės dalimi (pvz., PAV atlikimo pareiga), o kiti tik pradeda įgauti pripažinimą (pvz., darnaus vystymosi principas) arba jų statusą labai sunku nustatyti (pvz., atsargumo principas). Vieni principai (pvz., prevencijos principas) išdėstyti aiškiai, o kiti (pvz., atsargumo principas su mokslinio netikrumo elementu) – ne. Vieni principai gyvuoja rekomendacijų ar politinių nuostatų forma, o tai nebūtinai užtraukia konkrečių teisių ir pareigų atsiradimą (pvz., geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principai branduolinėje teisėje yra svarbūs ne tiek jų pritaikomumu teisiniuose ginčiuose, kiek tuo, kad iš jų yra išvedami kiti svarbūs principai: valstybių bendradarbiavimo ir informavimo, konsultavimo apie būsimas BEO statybas, pagalbos įvykus branduolinei nelaimei principai, o taip pat informavimo apie potencialią žalą, konsultavimosi principai), o kitais galima remtis tarptautiniuose teisminiuose ginčiuose, jie yra palaikomi valstybių praktikos, *opinio juris*, yra perkeltami į nacionalinę ir regioninę teisę, tarptautinės teisės sutartis (pvz., *teršėjas moka*, prevencijos principas).

Kai kurie autoriai išvelgia net potencialų **vienu principų pajungimą kitiems**, galingesniems principams. Pvz., kaip taikliai pastebėjo Elli Louka, „tvaraus vystymosi koncepcija, principas *teršėjas moka* ir *atsargumo* principas gali nebūti tais principais, kuriais remiantis bus sprendžiami būsimi aplinkos teisės ginčai“, vietoj to „gali įsitvirtinti kiti panašūs principai, tokie kaip *solidarus*

pasiskirstymas iš teršančių veiklų kilusiais kaštais bei *prevencijos* (o ne atsargumo) požiūris“.¹³⁵ Panašiai, pasitelkdamas Černobylio pavyzdį, Günther Handl apibrėžia šią neteisingą praktiką, kai vieni aplinkos teisės principai paima viršų kitų principų atžvilgiu: „Kartais yra pateikiamas argumentas dėl principo *teršėjas moka* pakeitimo kitu, *solidariu kaštų paskirstymo*¹³⁶ principu, esą jis turi būti laikomas bendru tarptautiniu alokaciniu tarpvalstybinės branduolinės avarijos metu sukeltos žalos principu“¹³⁷. Net jei ką tik paminėtų autorių prognozė pasitvirtintų, vis tiek negalima nuvertinti fakto, kad net ir „miglotai apibrėžti“ principai „suteikia informacinį pagrindą įstatymų leidėjui (angl. – *informing the intellectual background of decisionmakers*) ir padeda nustatyti bendrą *credo* tarp tų, kurie yra įsitraukę į tarptautinius aplinkos apsaugos reikalus“¹³⁸.

¹³⁵ LOUKA, Elli. *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006, p. 53 (kursyvu pažymėta mano).

¹³⁶ 1986 m. Sovietų Sąjunga davė suprasti, kad reikalavimai kompensuoti Černobylio sukeltą žalą yra nederami net tuo metu, kai pati valstybė, žalos sukėlėja, kenčia nuo katastrofos, tad paveiktos valstybės turėtų prisiimti dalį žalos sukeltų kaštų, kas būtų tarptautinio solidarumo pasaulyje, kuris naudoja branduolinę energiją, išraiška.

¹³⁷ HANDL, Günther. Transboundary Nuclear Accidents: The Post-Chernobyl Multilateral Legislative Agenda. *Ecology Law Quarterly*, 1988, Vol. 15, p. 203, 222-228.

¹³⁸ LOUKA, Elli. *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006, p. 53.

2. SKYRIUS. BENDRADARBIAVIMO PRINCIPAS

2.1. Geros kaimynystės, valstybių pareigos nesukelti žalos kitoms valstybėms principai branduolinėje teisėje

Prieš analizuojant pirmąjį aplinkos teisės bendradarbiavimo principą ir jo įtaką branduolinei teisei, reikėtų trumpai užsiminti apie motininį jo atžvilgiu geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principą (pastarasis principas, pabrėžtina, nėra tapatus principui *teršėjas moka*, kuris bus analizuojamas atskirame darbo skyriuje¹³⁹).

Aplinkos teisės geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo principų ištakos aptinkamos jau pirmuosiuose svarbiausiuose aplinkos apsaugos Jungtinių Tautų remiamuose pasaulio viršūnių susitikimuose ir pasaulinėse konferencijose, t. y., JT iniciatyva įvykusiose Stokholmo¹⁴⁰ (1972 m.) bei Rio de Žaneiro¹⁴¹ (1992 m.) konferencijose. Pirmojoje konferencijoje priimtas Deklaracijos dėl žmogaus aplinkos¹⁴² 21 principas, vėliau kaip 2 principas atkartotas Rio de Žaneiro

¹³⁹ Žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principo subjektas, skirtingai nuo principo *teršėjas moka* subjekto, yra pati valstybė, o ne betarpiškai teršėjas, t. y., branduolinio objekto operatorius (ir kartais valstybių susijungimas, kompensuojantis draudimo kompanijų nepadengtas rizikas). Be to, skiriasi šių principų įtvirtinimo lygmenys: principas *teršėjas moka* yra labai detalai įtvirtintas ir pilnai perkeltas į civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijas, tuo tarpu „valstybių pareiga nenaudoti savo teritorijos kitų valstybių nenaudai“ principas yra, nors iš ankstesnių laikų atkeliavusi, bet dėl politinės valios stokos dar neišvystyta koncepcija, egzistuojanti vos kelių tarptautinių ginčų sprendimo institucijų ir tarptautinės paprotinės teisės egzistavimo lygmeniu, jau neminint visiškos praktikos stokos dėl branduolinės žalos.

¹⁴⁰ Jungtinių Tautų Žmogaus aplinkos konferencija (angl. – *United Nations Conference on the Human Environment*), taip pat žinoma kaip Stokholmo konferencija. Šioje konferencijoje buvo pripažintas ekonominės plėtros ribų egzistavimas ir kartu nuostata, kad siekiant pačios žmonijos gerovės su ekonomikos ir visuomenės plėtra būtina derinti ekologinius sprendimus.

¹⁴¹ 1992 m. Rio Deklaracija dėl aplinkos ir plėtros, priimta „Žemės susitikimo“, t. y., JT Aplinkos ir vystymosi konferencijos metu (angl. – *United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) Rio Declaration on Environment and Development*) [interaktyvus]. UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 August 1992 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>> bei <<http://www.am.lt/LSP/files/Agenda21.pdf>>, p. 11-15.

¹⁴² 1972 m. birželio 16 d. Jungtinių tautų konferencijos (taip pat žinomos kaip Stokholmo konferencija) deklaracija Dėl žmogaus aplinkos (angl. – *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*) [interaktyvus]. Patvirtinta 1972 m. Jungtinių tautų Rezoliucija A/RES/2995(XXVII) [žiūrėta

deklaracijoje, laikomas svarbiu „tarptautinės aplinkos teisės orientyru“, įtvirtinančiu procesinį reikalavimą tinkamai išreikšti deramą rūpestį (angl. – *due diligence*), siekiant išvengti reikšmingos tarpvalstybinio pobūdžio žalos: „*Vadovaudamasi Jungtinių Tautų Chartija ir tarptautinės teisės principais, valstybės turi suverenias teises eksploatuoti išteklius pagal savo aplinkos apsaugos politiką bei pareigą užtikrinti, kad veikla, kuri yra jų jurisdikcijos ar kontrolės sferoje, nedarytų žalos aplinkai ar kitoms valstybėms bei vietovėms, esančioms už nacionalinės jurisdikcijos ribų*“¹⁴³.

Bendresnę 21 principo formuluotę (tik *expressis verbis*, neminint poveikio aplinkai) Tarptautinis teisingumo teismas pavartojo dar 1949 m. *Corfu Channel*¹⁴⁴ bei 1941 m. vad. *Trail Smelter Arbitration* byloje, kur arbitražo teismas savo sprendime pažymėjo, kad „pagal tarptautinės teisės principus <...> jokia valstybė neturi teisės naudotis ar leisti naudotis savo teritorija tokiu būdu, kas sukeltų žalą <...> kitos valstybės teritorijai ar šios teritorijos gyventojų nuosavybei“¹⁴⁵. Tai iš esmės atkartoja Romėnų teisės principą *sic utere tuo ut alienum non laedas*. Galiausiai 1996 m. TTT konsultacinėje išvadoje dėl branduolinio ginklo panaudojimo teisėtumo pasisakė, kad „<...> Bendra valstybių pareiga užtikrinti, jog kartu su jų jurisdikcijos ir kontrolės teritorijoje vykdoma veikla būtų gerbiama kitų valstybių aplinka ar teritorijos už nacionalinės kontrolės ribų dabar yra

2014 m. vasario 22 d.] Prieiga per internetą: <http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503>.

¹⁴³ Rio Deklaracijos 2 principas pažodžiui atkartoja Stokholmo deklaracijos 21 str. nuostatą.

¹⁴⁴ Nuo pat savo veiklos pradžios TTT palaikydavo šį principą, pabrėždamas kiekvienos valstybės pareigą „sąmoningai neleisti naudoti jos teritorijos veikloms, kurios prieštarauja kitų valstybių teisėms“ (*Corfu Channel*, I.C.J. Reports 1949, p. 22). Tiesa, *Corfu Channel* byloje bendro teisės principo (t. y., tarptautinės teisės šaltinio) egzistavimą TTT konstatavo labai nedrąsiai, o minėtąjį statusą pagrįsdavo tuo, kad principas yra bendras pagrindinėse nacionalinėse jurisdikcijose.

¹⁴⁵ 1941 m. *Trail Smelter Arbitration*, įsteigto pagal 1935 m. Otavos konvencija, byla (*United States v. Canada*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: http://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf, p. 1905-1982.

Arbitražo sprendimu JAV naudai buvo priteista kompensacija už žalą žemei ir nuosavybei, kuri kilo dėl sieros dioksido išmetimo iš netoliese, jau Kanados teritorijoje esančios gamyklos. Kompensacijos dydis buvo nustatytas proporcingai neigiamą poveikį patyrusios žemės nuvertėjimui.

laikoma tarptautinės teisės, susijusios su aplinkos apsauga, dalimi¹⁴⁶. Profesorius Philippe Sands nuomone, po šios „TTT išvados byloje Stokholmo deklaracijos 21 principas pripažįstamas sudedamąja paprotinės teisės dalimi¹⁴⁷. Kito mokslininko, Luzius Wildhaber, pasiūliusio tarptautinių principų katalogą, nuomone, riboto teritorinio suvereniteto principas (iš kurio kyla mūsų analizuojamas žalos nesukėlimo principas) įrašytas pirmuoju numeriu kataloge, paskui jį seka *inter alia* geros kaimynystės, geros valios ir kiti principai¹⁴⁸. Šioje vietoje galima būtų paminėti dar kitą, R.Q.Quentin-Baxter Tarptautinės teisės komisijoje išreikštą nuomonę¹⁴⁹, kad žalos nesukėlimo aplinkinėms valstybėms principo turinys yra labai platus ir susideda iš keturių „pagrindinių prievolių“: prievolės apsaugoti, informuoti, konsultuoti ir atstatyti (angl. – *to prevent, to inform, to negotiate, to repair*). Tačiau šiame darbo skyriuje minėtojo principo neverta nagrinėti plačiai, R.Q.Quentin-Baxter siūlomos pozicijos kontekste, kadangi visos minėtosios prievolės bus nagrinėjamos atskirai kituose darbo skyriuose. Taigi pirmoji prievolė bus analizuojama kaip sudėtinė prevencijos principo branduolinėje teisėje dalis, antroji ir trečioji prievolės – kaip informavimo (dėl poveikio aplinkai vertinimo, PAV) principo dalis, o atstatymo prievolė yra tiesioginė atskiro principo *teršėjas moka* išraiška.

Kitas aplinkos teisės principas, glaudžiai susijęs su minėtuoju Stokholmo Deklaracijos 21 principu dėl įsipareigojimo savo veikla nekelti žalos ne tik šalies

¹⁴⁶ Tarptautinio teisingumo teismo 1996 m. liepos 8 d. „Konsultacinė išvada dėl grasinimo branduoliniais ginklais ar jų panaudojimo teisėtumo“ (angl. – *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*) I.C.J. Reports 1996, para. 29 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>>.

¹⁴⁷ SANDS, Philippe. *Principles of International Environmental Law*. 2nd ed. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2003, p. 236.

¹⁴⁸ WILDHABER, Luzius. Rechtsfragen des internationalen Umweltschutzes (Nr. 1/1987). In WOLFRAM, Karl; and MIEHSLER, Herbert. *In memoriam Herbert Miehsler: Gedächtnisvorlesungen an der Universität Salzburg 1987-1996*. Vol. I. Köln; Berlin; Bonn; München: Heymann, 1998, p. 16-17.

¹⁴⁹ R.Q.Quentin-Baxter nuomonė (Reports on International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law) yra aprašyta TOMUSCHAT, Christian. International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law: The Work of the International Law Commission. In FRANCIONI, Francesco; and SCOVAZZI, Tullio. *International Responsibility for Environmental Harm*. London: Graham & Trotman, 1991, p. 37-72.

viduje, bet ir už jos ribų, pažodžiui yra įtrauktas į JT Chartiją, kurioje įvardintas kaip „pagrindinis geros kaimynystės principas“: „74 straipsnis: *Jungtinių Tautų narės taip pat sutinka, kad jų politika, susijusi su teritorijomis, kurioms taikomos šio skyriaus nuostatos, kaip ir jų metropolijose, turi būti pagrįsta bendru geros kaimynystės principu, tinkamai atsižvelgiant į likusio pasaulio interesus bei gerovę socialinėje, ekonominėje ir prekybos srityse*“¹⁵⁰. Šis principas sudaro šiuolaikinės tarptautinės teisės pagrindus ir parodo valstybių suvereniteto principo suabsoliutinimo negalimumą, kadangi visos šios valstybės egzistuoja globalioje aplinkoje, negali tenkinti savo poreikių izoliuotai ir yra priverstos kooperuotis. J.Andrassy nuomone, geros kaimynystės principas taip pat yra priartėjęs prie paprotinės teisės statuso, kadangi (bent jau tarptautinių vandenų naudojimo kontekste) susaisto šalis nepriklausomai nuo sutartinių santykių¹⁵¹ buvimo¹⁵². JT Chartijos 74 principo pažeidimu byloje dėl Branduolinių bandymų (angl. – *Nuclear Test Case*)¹⁵³ taip pat rėmėsi Australija. Principas įtvirtintas tarptautiniuose susitarimuose, pvz., 1974 m. Šiaurės jūros šalių aplinkos apsaugos konvencijoje (angl. – *Nordic Environmental Protection Convention*)¹⁵⁴.

Pateikus žalos nesukėlimo aplinkinėms valstybėms principo bei geros kaimynystės principo apibrėžimus, kyla klausimas, ar jie realiai taikomi

¹⁵⁰ Jungtinių Tautų Chartija [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2002-02-13, Nr. 15-557 [žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266&p_tr2=2#>.

Geros kaimynystės samprata yra nustatyta JTO Generalinės asamblėjos 103 plenariniame susirinkime (1979 m. JTO Generalinės asamblėjos Rezoliucija dėl geros kaimynystės tarp valstybių narių plėtojimo ir stiprinimo (angl. – *Resolution on Development and Strengthening of Good Neighbourliness Between States*) A/RES/34/99 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/34/99&Lang=E&Area=RESOLUTION>>).

¹⁵¹ Pz., geros kaimynystės principas įtvirtintas 1974 m. Šiaurės jūros šalių aplinkos apsaugos konvencijoje (angl. – *Nordic Environmental Protection Convention*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Full/En/TRE-000491.txt>>.

¹⁵² ANDRASSY, Juraj. Les relations internationales de voisinage. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye*, 1951, Vol. II, Tome 79, p. 75.

¹⁵³ Nuclear Tests Case (*Australia v. France*), Judgment, 1974 I.C.J., and Nuclear Tests (*New Zealand v. France*), Judgment, 1974 I.C.J. reports, p. 99.

¹⁵⁴ 1974 m. Šiaurės jūros šalių aplinkos apsaugos konvencijoje (angl. – *Nordic Environmental Protection Convention*), [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Full/En/TRE-000491.txt>>.

branduolinėje teisėje, ar jų laikomasi statant ar eksploatuojant BEO, jais saugoma aplinka, ar, priešingai, galbūt jie atlieka tik deklaratyvią funkciją.

Atsakant į šį klausimą, žinotina, kad žalos nesukėlimo ir geros kaimynystės principas realiai egzistuoja branduolinėje teisėje, o branduolinės teisės vadove jie yra pavadinti „atitikmens teisei (teisės laikymosi) principu“ (angl. – *Compliance principle*), tačiau šie du principai, perkelti į branduolinę teisę, gali įgyti labai riboto taikymo apimtį:

Visų pirma, geros kaimynystės principo pažeidimas greičiausiai niekada neliks priimtinu ieškinio tarptautinėje ginčų sprendimo institucijoje dėl branduolinės veiklos vykdymo *pasienyje* pagrindu. Nors branduolinė veikla, laikoma teisėta, nes valstybės imasi visų įmanomų prevencinių veiksmų potencialiai žalai užkirsti, vis tiek kelia tam tikros žalos riziką, o branduolinės nelaimės atveju visada atsiranda neigiamas tarpvalstybinis poveikis aplinkai (žodžiai „kaimynystė“, „kaimyninės valstybės“ šiame kontekste įgyja ypatingai plačią reikšmę¹⁵⁵), – pati BEO (tokių kaip, pvz., Baltarusijos branduolinės jėgainės) *statyba* *pasienyje*¹⁵⁶ *automatiškai nereiškia*, kad pažeidžiami geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo aplinkinėms valstybėms principai. Kaip rodo praktika, geros kaimynystės principo pažeidimų ieškiniai dėl žalos, kylančios iš, pvz., jūrų ir okeanų tyrimo ir eksploatavimo¹⁵⁷, vandenų ir oro taršos¹⁵⁸, kompensavimo

¹⁵⁵ Valstybe, labiausiai nukentėjusia nuo radiologinės taršos, nebūtinai bus artimiausiai šaltinio valstybės esanti valstybė. Iš to seka, kad geros kaimynystės principo taikymas valstybės atsakomybės už branduolinę žalą kontekste įgyja ypač plačias proporcijas.

¹⁵⁶ Žr., pvz., SYMPOSIUM ON THE SITING OF NUCLEAR FACILITIES. *Siting of nuclear facilities: proceedings of a symposium jointly organized by the International Atomic Energy Agency and the OECD Nuclear Energy Agency and held in Vienna, 9-13 December 1974*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1975, p. 604;

BOTHE, Michael. Legal Problems of Industrial Siting in Border Areas and National Environmental Policies. In OECD. *Transfrontier Pollution and the Role of States*. Paris: OECD, 1981, p. 79-97;

HANDL, Günther. *Grenzüberschreitendes nukleares Risiko und völkerrechtlicher Schutzanspruch*. Berlin: Duncker & Humblot, 1992, p 35 *et seq.*;

arba: STABE, Martin; and MINTO, Rob. *The Nuclear World: Interactive Map* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://blogs.ft.com/energy-source/2011/03/16/the-nuclear-world-interactive-map/#axzz1iyEkn3QQ>>.

¹⁵⁷ JASUDOWICZ, Tadeusz. „Dobre sąsiedztwo“ w konwencji prawa morza z 1982 r. *Prawo Morskie*, 1990, t. IV, s. 64 *et seq.*

grindžiami tik tuomet, kai minėtoji žala yra esminė¹⁵⁹ ir materialinė. *Trail Smelter* byloje tokia žala pavadinta „rimtomis pasekmėmis“ (angl. – *serious consequences*)¹⁶⁰. Tuo tarpu pati branduolinės jėgainės *statyba* pasienyje nesukelia tokios žalos, tad nepažeidžia geros kaimynystės principo. Trail komplekso veikla Kanados teritorijoje, prie pat sienos su JAV, priešingai, pati savaime buvo labai pavojinga, kelianti tarpvalstybinės žalos riziką. Branduolinės energijos gamyba, nors ir gali turėti ypač didelių pasekmių įvykus nelaimei, tačiau nėra ypatingai didelės rizikos veikla (ši rizika, dėl specialiųjų saugos priemonių įdiegimo, yra sumažinta iki minimumo; be to, taršos rizika yra didesnė pačioje poveikį sukuriančioje valstybėje, o ne – kaip *Trail Smelter* byloje – užsienio valstybei).

Būtų teisinga paminėti priešingą ir nepopuliarią poziciją geros kaimynystės principo taikymo klausimu. Pvz., P.Reuter teigia, kad valstybė neturi teisės vykdyti savo teritorijoje tokios veiklos, kuri būtų ypatingai žalinga (angl. – *abnormally dangerous*) kitoms, ypač kaimyninėms valstybėms. Tokiu atveju tarptautinė valstybės atsakomybė už žalą atsiranda ne dėl veiklos rizikos materializavimo, o dėl pačios veiklos vykdymo¹⁶¹. Tokia logika (kaimynystės principo pažeidimu) vadovavosi Šveicarija savo ieškiniuose Italijai ir Prancūzijai, vieną kartą patyrusi žalą dėl sprogo italų amunicijos fabrike Arcisate¹⁶² ir antrąjį kartą nukentėjusi dėl Prancūzijos pasienyje gaminamų ir Šveicarijos

¹⁵⁸ RUMMEL-BULSKA, Iwona. *Użytkowanie wód śródlądowych dla celów niezeglownych w świetle prawa międzynarodowego*. Warszawa: Państwowe Wydawn. Nauk., 1981, s. 143, 148-149, 198 *et seq.*

¹⁵⁹ Priešingu atveju, principo *sic utere tuo ut alienum non laedas* suabsoliutinimas reikštų tai, kad bet kokios materialinės žalos sukėlimas reiškia geros kaimynystės principo pažeidimą.

¹⁶⁰ Pagal *Trail Smelter* bylos dėstymą, draudžiama išnaudoti savo teritoriją tokiu būdu, kuris turėtų rimtų pasekmių kaimyninės valstybės teritorijoje (1941 m. *Trail Smelter Arbitration* byla (*United States v. Canada*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf>, p. 1905-1982).

¹⁶¹ REUTER, Paul. *Principes de droit international public. Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye*, 1961, Tome 103, p. 592.

¹⁶² GUGGENHEIM, Paul. *La pratique suisse en matière de droit international public 1956. Schweizerisches Jahrbuch für Internationales Recht=Annuaire suisse de droit international*, 1957, Vol. XIV, p. 169.

teritoriją pasiekusių medžiagų, skirtų kovai prieš vabzdžius¹⁶³. 1973 m. Šveicarija išreiškė protestą prieš naftos perdirbimo gamyklos Lichtenšteine, Reino slėnyje, statybas, apeliuodama į tarptautinės teisės principų, ypač geros kaimynystės, pažeidimą, esą Lichtenšteinas negalės garantuoti ateityje tinkamo žalos aplinkai užkirtimo¹⁶⁴. Šveicarijos nuomone, ypatingai pavojingų veiklų vykdymas pasienyje yra tarptautinių įsipareigojimų pažeidimas *per se*.

Tačiau, kaip buvo minėta, tokia nuomonė yra marginalinė, o bendra autorių pozicija yra ta, kad geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principai negali būti panaudoti tarptautinėje ginčų sprendimo institucijoje kaip pagrindas ieškiniui dėl branduolinės energetikos objekto statybos pasienyje ar užkirsti kelią taikaus atomo galimybėms (*inter alia* pasienyje) išnaudoti.

Antra, geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principo pažeidimas taip pat greičiausiai niekada netaps priimtiniu ieškinio dėl branduolinės žalos *kompensavimo* pagrindu. Branduolinės žalos atveju yra labai sunku taikyti klasikinę valstybės atsakomybės teoriją, *inter alia*, pvz., *Trail Smelter* bylos logiką: sudėtinga nustatyti kiekvienos užsienio valstybės patirtą materialinės žalos dydį (kiekviena iš poveikį patyrusių valstybių ją įrodinė savaip), ar, kalbant *Trail Smelter* bylos žodžiais „rimtas pasekmes“ (diskutuotina, ar radiologinė tarša gali būti, pvz., „nerimta“), šios žalos atsiradimas gali būti stipriai atitolintas laike (t. y., žala gali atsirasti po dešimties metų) ir pan. Dėl to poveikį patyrusios valstybės ieškiniams yra taikomas atskirai nustatytas labai specifinis atsakomybės už branduolinę žalą konvencinis režimas (jisai bus aptariamasis darbo dalyje apie principą *teršėjas moka*).

Taigi, aplinkos teisės geros kaimynystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principai branduolinėje teisėje yra svarbūs ne tiek

¹⁶³ CAFLISCH, Lucius C. La pratique suisse en matière de droit international public 1973. *Schweizerisches Jahrbuch für Internationales Recht=Annuaire suisse de droit international*, 1974, Vol. XXX, p. 147.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 263-264.

jų pritaikomumu teisiniuose ginčiuose, kiek tuo, kad iš jų yra išvedami kiti svarbūs principai: valstybių bendradarbiavimo ir informavimo, konsultavimo apie būsimas BEO statybas, pagalbos įvykus branduolinei nelaimėi principai, o taip pat informavimo apie potencialią žalą, konsultavimosi principai.

2.2. Tarpvalstybinio bendradarbiavimo principas branduolinėje teisėje

Bendradarbiavimo principas plačiai apžvelgtas viešosios tarptautinės teisės¹⁶⁵ ir aplinkos teisės¹⁶⁶ mokslinėje literatūroje. Dažniausiai jo kvintesencijai parodyti cituojami du, tai yra 24 ir 25 Stokholmo deklaracijos principai. 24 principu teigiama, kad „*Tarptautiniai aplinkos apsaugos klausimai turi būti sprendžiami visų šalių (didelių ir mažų) lygiomis teisėmis bendradarbiavimo dvasioje. Daugiašalio ir dvišalio bendradarbiavimo priemonės ar kiti bendradarbiavimo būdai yra esminis dalykas, kad būtų efektyviai kontroliuojamos, užtikrinamos reikiamos prevencijos priemonės, mažinamas ar šalinamas žalingas poveikis aplinkai dėl bet kokios veiklos, deramai atsižvelgiant į visų valstybių suverenias teises ir interesus*“¹⁶⁷.

Stokholmo deklaracijos 25 principu pažymima, kad „*Valstybės privalo užtikrinti tarptautinių organizacijų koordinuojamą, veiksmingą ir dinamišką vaidmenį sprendžiant aplinkos apsaugos gerinimo klausimus*“¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Pvz., SHAW, Malcolm N. *International Law*. 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, p. 771.

¹⁶⁶ Pvz., LOUKA, Elli. *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006;
SANDS, Philippe. *Principles of International Environmental Law*. 2nd ed. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2003, p. 249.

¹⁶⁷ 1972 m. birželio 16 d. Jungtinių tautų konferencijos (taip pat žinomos kaip Stokholmo konferencija) deklaracija Dėl žmogaus aplinkos (angl. – *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*) [interaktyvus]. Patvirtinta 1992 m. Jungtinių tautų Rezoliucija A/RES/2995(XXVII) [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503>>.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

Aplinkos teisės tarptautinio bendradarbiavimo principas branduolinėje teisėje, kaip jokioje kitoje (tarptautinėje viešojoje ar tarptautinėje aplinkos) teisėje, įgyja **ypatingą reikšmę**. Ne kartą buvo pabrėžta, kad nors branduolinės energetikos objektai *per se nėra laikomi tarptautiniais objektais* (nes projekte dažniausiai dalyvauja tik viena valstybė¹⁶⁹), tačiau jie **gali kelti tarpvalstybinės žalos riziką** (kalbant buvusio TATENA generalinio direktoriaus Hans Blix žodžiais, angl. – „*nuclear accident anywhere is an accident everywhere*“¹⁷⁰), kuri sukuria tarptautinius įsipareigojimus, *inter alia* atsakomybę už aplinkos teisės pažeidimus. Būtent dėl siekio išvengti ar bent sumažinti tarpvalstybinės žalos riziką tarptautinio bendradarbiavimo principas yra laikomas vienu iš svarbiausių branduolinės teisės principų¹⁷¹, įtvirtintu pačiame TATENA statute (pagal Statuto III str. B d. 1 p. TATENA veikla vykdoma remiantis JTO tikslais ir principais stiprinant taiką ir tarptautinį bendradarbiavimą)

Bendradarbiavimo principas, taikomas *inter alia* branduolinės teisės aplinkoje, akivaizdžiai **skiriasi nuo kitų koncepcijų**. Praktiškai visi darbe vardijami aplinkos teisės principai įtvirtina branduolinės energetikos objekto valstybės pareigas, vykdomas šios šalies **nacionalinės** jurisdikcijos ribose. Vienintelis šiame fone išsiskiriantis principas yra tarpvalstybinio bendradarbiavimo principas: branduolinės energetikos objekto valstybė **viena pati negalės savarankiškai įgyvendinti jo nustatytų pareigų**, tokių kaip, pvz., tarpvalstybinio poveikio aplinkai mažinimas, rengiantis ar įvykus branduolinei avarijai, nes ši pareiga vykdoma už šios šalies nacionalinės jurisdikcijos ribų, bendradarbiaujant su kitomis valstybėmis. Atitinkamai, potencialų poveikį patirianti valstybė negalės viena savarankiškai įgyvendinti bendradarbiavimo

¹⁶⁹ Nors, be abejo, neatmestina galimybė dalyvauti ir kelioms valstybėms.

¹⁷⁰ BLIX, Hans. *Global Stability and a Knowledge Driven Energy Future* [interaktyvus]. *Energy Foresight Symposium*, Bergen, Norway 3-4 April 2006, p. 4 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://org.uib.no/energiforumef/Foredrag/03042006-HansBlix.pdf>>.

¹⁷¹ STOIBER, Carlton, et al. *Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 10.

principo, jei poveikį sukurianti valstybė (branduolinės energetikos objekto valstybė) atsisakys suteikti išsamią informaciją ir bent taip prisidėti prie ekstremalių situacijų valdymo planų kūrimo, tam tikrų techninių priemonių įgyvendinimo. Bendradarbiavimo principo įgyvendinimas **numato bent dviejų geranoriškai savo veiklą derinančių valstybių veiksmus.**

Norint išsiaiškinti, ar branduolinėje teisėje aplinkos teisės bendradarbiavimo principas įdiegtas sėkmingai, o aplinka yra laikoma efektyviai apsaugota nuo tarpvalstybinės žalos rizikos, reikia išanalizuoti, ar valstybės vykdo (skatinamos vykdyti) įvairias sudėtingas siaurai ar plačiai suprantamo bendradarbiavimo principo pareigas (pažymėtina, kad su bendradarbiavimo principo įgyvendinimu galima sieti ne tik toliau tekste išvardintas, bet ir daugelį papildomų aspektų ir pareigų, tačiau jos analizuojamas kituose darbo skyriuose, pvz., konsultavimo principo įgyvendinimas nagrinėjamas skyriuje dėl Espoo konvencijos).

2.2.1. Siaurai (t. y., tik kaip pareigos įspėti dėl pavojaus įvykus branduolinei avarijai) suprantamo bendradarbiavimo principo įgyvendinimo trūkumai

Kalbant apie branduolinę teisę, bendradarbiavimo principas, visų pirma, suprantamas siaurai: kaip *informavimo* apie branduolines avarijas principas. Nėgana to, branduolinės teisės specialistų nuomone, jokia kita užduotis nėra įgyvendinama taip efektyviai, kaip informavimas apie branduolines avarijas tarptautiniu mastu, vykdomas tiek per TATENA, tiek per Europos Komisiją, tiek remiantis dvišaliais susitarimais. Tačiau šiame poskyryje bus parodyta, kad su minėta nuomone galima sutikti tik iš dalies.

Bendradarbiavimo principą sudaranti valstybės pareiga įspėti kitas valstybes dėl pavojaus, įvykus branduolinei avarijai, yra *įtvirtinta klasikinėje branduolinės teisės konvencijoje – Konvencijoje dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę*

*avariją*¹⁷². Ši konvencija, kartu su Konvencija dėl pagalbos, įvykus branduolinei avarijai arba kilus radiologiniam pavojui, kur reglamentuojami pagalbos, organizavimo santykiai, sulaukus valstybės prašymo ją suteikti¹⁷³, buvo priimta 1986 m. rekordiniu derybų greičiu kaip atsakas¹⁷⁴ į susiklosčiusią situaciją, įvykus Černobylio nelaimę (Europos mastu dėl tos pačios priežasties buvo priimta: 1987 m. ECURIE Sprendimas¹⁷⁵, 1987 m. Maisto produktų reglamentas,¹⁷⁶ 1989 m. Visuomenės informavimo direktyva¹⁷⁷, 1990 m. Darbuotojų direktyva¹⁷⁸).

¹⁷² 1986 m. Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją (angl. – *Convention on Early Notification of a Nuclear Accident*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2004-02-28, Nr. 32-1013 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=227770&p_query=&p_tr2=2>.

¹⁷³ Pastebėtina, kad Pagalbos konvencija gali būti taikoma įvykus net nedidelei, pvz., nacionalinio masto branduolinei avarijai; šalis, kurios yra prašoma suteikti pagalbą, nėra įpareigojama ją suteikinti: konvencija tiesiog nurodo organizacinius pagalbos suteikimo aspektus (pvz., atsakomybę už žalą, padarytą suteikinant pagalbą, gautos informacijos konfidencialumą, etc.).

¹⁷⁴ Konvencijų sukūrimo greitis buvo išties neturintis precedentų: 1986 m. gegužės 21 d., TATENA Valdytojų taryba (angl. – *Board of Governors*) priėjo sprendimą sukurti šias konvencijas egzistuojančių TATENA techninių dokumentų (INFCIRC/310/1984, INFCIRC/321/1985), 1963 m. Abipusiško šiaurės šalių informavimo susitarimo (angl. – *Nordic Mutual Emergency Assistance Agreement in Connection with Radiation Accidents* arba *Mutual Nordic Information Agreement*) bei dvišalių sutarčių tarp valstybių, turinčių branduolines jėgaines savo pasienyje, pagrindu. 1986 m. rugpjūčio 7-17 d. įvyko valstybių ekspertų susirinkimas, o tų pačių metų rugsėjo 22-25 d. TATENA Generalinė konferencija jau priėmė ir pateikė narių pasirašymui galutinius konvencijų tekstus.

¹⁷⁵ 1987 m. gruodžio 14 d. Tarybos sprendimas 87/600/Euratomas dėl Bendrijoje nustatomos skubaus pasikeitimo informacija radiacinės avarijos atveju tvarkos (angl. – *Council Decision No. 87/600/Euratom on Community arrangements for the early exchange of information in the event of a radiological emergency*). OL L 371, 1987/12/30, p. 76-78.

¹⁷⁶ 1987 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamentas (Euratomas) Nr. 3954/87, nustatantis didžiausius leistinus maisto produktų ir pašarų radiacinės taršos lygius po branduolinės avarijos ar kokio nors kito radiacinės avarijos atvejo (angl. – *Council Regulation No. 3954/87/Euratom of Laying Down Maximum Permitted Levels of Radioactive Contamination of Foodstuffs and of Feeding Stuffs Following a Nuclear Accident or Any Other Case of Radiological Emergency*). O.J. L 371, 1987/12/30;

2008 m. liepos 15 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 733/2008 dėl reikalavimų, keliamų trečiųjų šalių kilmės žemės ūkio produktų importui po Černobylio atominės elektrinės avarijos (kodifikuota redakcija) (angl. – *Council Regulation (EC) No. 733/2008 on the Conditions Governing Imports of Agricultural Products Originating in Third Countries Following the Accident at the Chernobyl Nuclear Power Station*). OL L 201, 2008/07/30, p. 1;

2009 m. spalio 23 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 1048/2009 iš dalies keičiantis Reglamentą (EB) Nr. 733/2008 dėl reikalavimų, keliamų trečiųjų šalių kilmės žemės ūkio produktų importui po Černobylio atominės elektrinės avarijos (angl. – *Council Regulation (EC) No. 1048/2009 Amending Regulation (EC) No. 733/2008 on the Conditions Governing Imports of Agricultural Products Originating in Third Countries Following the Accident at the Chernobyl Nuclear Power Station*). OL L 290, 2009/11/06, p. 4.

1989 m. lapkričio 27 d. Tarybos direktyva 89/618/Euratomas dėl plačiosios visuomenės informavimo apie sveikatos apsaugai taikytinas priemones ir atliktinus veiksmus nepaprastosios radiologinės padėties atveju (angl. – *Council Directive 89/618/Euratom on Informing the General Public About Health Protection Measures to be Applied and Steps to be Taken in the Event of a Radiological Emergency*). OL L 357,

Paaikėjusi teisinė spraga, kuri pastūmėjo TATENA pradėti derybas dėl minėtųjų naujų konvencijų kūrimo, pasireiškė tuo, kad Tarybų Sąjunga, būdama TATENOS nare, nepateikė jokios informacijos visas tris dienas po avarijos Černobylyje. Tai sukėlė papildomą žalą jos pačios ir kaimyninių valstybių gyventojams, kurios būtų buvę įmanoma išvengti, jei Maskva apie avariją būtų nedelsiant pranešusi. Tik gerokai vėliau, radioaktyvumo bangai pasklidus visoje Europoje ir už jos ribų, Sovietų valdžia pateikė ataskaitą TATENOS sušauktame „Avarijos apžvalgos susitikime“ Vienoje, kur ji išsamiai apibrėžė avarijos priežastis ir aplinkybes, jų vystymąsi, atsakomuosius veiksmus (vartojama sąvoka angl. – *longer term protective actions*, į kurią įeina tokios sampratos kaip angl. – *decontamination, rehabilitation, relocation*), kurių buvo imtasi, bei pastangas kovojant su užterštumu 1986 m. rugpjūčio 25-26 d.

Reikia pridurti, kad minėtųjų dviejų konvencijų veikimą patobulino TATENA ir Pasaulio sveikatos organizacijos 1988 m. sukurta pranešimų dėl branduolinio pavojaus sistema (angl. – *Incident and Emergency System*). Tokios sistemos kūrimas, turint omenyje, kad įspėjimas, apsikeitimas informacija yra pirmasis ir labai svarbus žingsnis, imantis veiksmų kovoje su branduolinės nelaimės pasekmėmis, yra labai ypatinga veikla (nors, tiesa, šioje sistemoje dalyvauja toli gražu ne visos branduolinės valstybės).

Taigi, Konvencijoje dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją šalys susitaria (1 str.), kad branduolinės avarijos atveju šios avarijos valstybė

1989/12/7, p. 31–34 bei ją lydintis dokumentas su rekomendacijomis direktyvos įgyvendinimui: Komisijos Komunikatas 91/C 103/03 dėl Tarybos direktyvos 89/618/Euratomas įgyvendinimo (angl. – *Commission Communication on the Implementation of Council Directive 89/618/Euratom*). OL L 103, 1991/04/19, p. 12–16.

¹⁷⁸ 1990 m. gruodžio 4 d. Tarybos direktyva 90/641/Euratomas dėl komandiruočių darbuotojų, dirbančių kontroliuojamose zonose, kuriose jie gali būti veikiami jonizuojančiosios spinduliuotės apšvitos, apsaugos darbo metu (angl. – *Council Directive 90/641/Euratom on the Operational Protection of Outside Workers Exposed to the Risk of Ionising Radiation During Their Activities in Controlled Areas*). OL L 349, 1990/12/13, p. 21–25.

Išvardintais teisės aktais Europos Bendrijos bandė spręsti klausimus, ką daryti su potencialiai užterštais maisto produktais, koku būdu įspėti visuomenę apie gresiantį pavojų bei kaip tinkamai apsaugoti darbuotojus.

nedelsdama tiesiogiai ar per Tarptautinę atominės energijos agentūrą toms valstybėms, kurioms yra ar gali būti padarytas fizinis poveikis, ir Agentūrai turi pranešti apie branduolinę avariją, jos pobūdį, įvykimo laiką ir tikslią vietą, suteikti konkrečią 5 str. nurodytą turimą informaciją bei konsultuoti dėl papildomų klausimų, kuriuos pateikia poveikį patirianti valstybė, siekianti kuo labiau sumažinti radiologinius padarinius jos teritorijoje (6 str.). Be to, didelę praktinę Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją reikšmę turi jos 9 str., skatinantis valstybes nares toliau kurti dvišalius informavimo susitarimus (labiausiai šiuo požiūriu pažengusios Skandinavijos šalys, o Lietuva yra sudariusi tokius dvišalius susitarimus su Danija, Norvegija, Lenkija ir Latvija¹⁷⁹).

Vis dėl to, nežiūrint į pakankamai aiškų Konvencijos tekstą, praktikoje pasitaiko tam tikrų jos taikymo trūkumų (o kartu tai reiškia ir bendradarbiavimo principo minėtąją, *siaurąją* prasme, įgyvendinimo trūkumus).

Pirmasis Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją trūkumas: sąvokų netikslumas

Pirmiausia keblumų kyla dėl sąvokų interpretavimo. Konvencijos tekste nepateikiama branduolinės avarijos apibrėžties, o vietoje žodžio „branduolinė žala“, vartojama apibrėžtis „radiologiniai padariniai“ (Konvencijos preambulė, 2 str. b) punktas, 3 str., 6 str.). Tai tarsi suponuoja valstybių pareigą informuoti net nerimtų pavojų atvejais ir, atrodo, tai yra konvencijos privalumas. Tačiau, sekdamos šia dėstymo logika, valstybės kūrėjos, manytina, žengdamos antrąjį žingsnį, pavartojo nevykusią formuluotę, esą poveikį sukurianti valstybė turi

¹⁷⁹ Lietuvoje galima aptikti panašaus turinio susitarimų, kurie nebūtinai tiesiogiai susiję su Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją: pvz., įgyvendinant 1992 m. Konvencijos dėl Baltijos jūros apsaugos nuostatos yra priimtas Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos ir Latvijos Respublikos aplinkos apsaugos ir regioninės plėtros ministerijos techninis protokolas dėl apsikeitimo informacija netikėtų ekologinių nelaimių atvejais [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/sutartys/Tarptautines%20sutartys/Tarpzinybines%20sutartys/Sutartys%20su%20Latvija/24.pdf>>, kurio 4 punkte taip pat yra kalbama apie užteršimą radionuklidais.

informuoti apie įvykius, kurie nulemia ar *gali* sukelti tarpvalstybinę žalą, įvykius, kurie gali turėti, o gali ir neturėti radiologinių padarinių, arba įvykius, po kurių radiologiniai padariniai gali pasireikšti ne iš karto, o praėjus tam tikram laikui (konvencijos 1 str. kalbama apie įrenginius, „dėl kurių išmetamos ar, tikėtina, gali būti išmestos radioaktyviosios medžiagos, ir kurie sukelia ar gali sukelti tarptautinį tolimąjį išmetimą, kuris gali kelti radiologinės saugos problemų kitai valstybei“).

Pabrėžtina, radiologinių padarinių sąvoka Konvencijos tekste yra perteklinė, kelianti daugiau neaiškumų nei naudos. Ši sąvoka yra ne *sąlyga* informavimo pareigai atsirasti, o tik frazė-*papildinys*, neturintis įtakos pareigos esmei. Šiam papildiniui nesant nuostatoje apie radiologinius padarinius, nuostatos prasmė išlieka ta pati. Pvz., išbraukus padalyvio konstrukciją iš preambulės nuostatos „norint sumažinti per valstybių sienas plintančius radiologinius padarinius, valstybės turi kuo anksčiau suteikti svarbią informaciją apie branduolines avarijas“, nuostatos prasmė nenukenčia. Lygiai taip pat, išbraukus šalutinį sakinį iš 2 str. b) punkto: „šalis <...> skubiai tiesiogiai ar per Agentūrą a punkte nurodytoms valstybėms ir Agentūrai suteikia 5 straipsnyje nurodytą turimą informaciją, kuri yra svarbi siekiant kuo labiau sumažinti radiologinius padarinius tose valstybėse“, reikalavimas esmės nepraranda.

Paliekant radiologinių padarinių sąvoką konvencijos tekste ir paskui pažymint, kad jie gali kilti, o gali ir nekilti, įtraukia, kaip rodo praktika, tam tikrą vertinimo elementą, ir pačiai poveikį sukuriančiai valstybei *paliekama teisė spręsti*, ar įvykis yra pakankamai žalingas, kad užtrauktų informavimo našta (konvencijos 1 str. ir 3 str.). Tokia praktika pasitaikydavo iki konvencijos sukūrimo, kai Sovietų Sąjunga neigė pareigą informuoti kitas valstybes apie Černobylio avariją, esą dėl jos nekilo tarpvalstybinių radiologinių padarinių. Tai pasitaiko ir šiandien: pvz., nežiūrint į, galų gale, išpildytą informavimo pareigą, Japonija pačioje Fukušimos avarijos pradžioje ėmėsi aiškinimo, esą, dėl į jūros pusę pučiančio vėjo tarpvalstybinio branduolinės avarijos poveikio nėra, tad

nekyla pareiga informuoti tarptautinę bendruomenę (nors radiologiniai padariniai, kaip paaiškėjo, buvo pastebėti visame šiaurės pusrutulyje, net JAV Kalifornijos valstijoje). Tokios pat pozicijos ši valstybė laikėsi 1999 m. branduolinės avarijos urano perdirbimo jėgainėje Tokai-Mura metu (dabar belieka tik spėlioti, ar Japonija būtų informavusi apie šią avariją tarptautinę bendruomenę, jei netoli nuo avarijos vietos nebūtų įsikūrusi tarptautinė mokymosi įstaiga).

Viena vertus, atrodo, kad minėtoji problema nėra rimta, nes valstybės dažniausiai informuoja apie branduolinę avariją, neatsižvelgdamos į avarijos radiologinių padarinių buvimą ar nebuvimą: pvz., net egzistuojant karinio objekto aplinkybėms, Rusija, po to, kai 1993 m. tuo metu slapoje Tomsk-7 vietovėje plutonio perdirbimo jėgainėje įvyko branduolinė avarija, vis tik ėmėsi veiksmų informuoti apie tai TATENA bei paprašė šios organizacijos inspektorių pagalbos įvertinant avarijos radiologinį poveikį žmogaus sveikatai ir aplinkai (šis, galų gale, pasirodė esąs nereikšmingas ir nereikalaujantis vietovės dekontaminacijos).

Kita vertus, reikia pripažinti, kad, palikus Konvencijos **tekste interpretacijų laisvę leidžiančias sąvokas, realiame gyvenime** (kaip situacijoje su branduoline avarija Fukušimoje) **valstybėms gali kilti pagunda apeliuoti į tarpvalstybinių radiologinių padarinių nebuvimą kaip teisinį pagrindą savo informavimo pareigos nevykdymui ar netinkamam vykdymui.**

Atkreiptinas dėmesys, kad iš pirmo žvilgsnio nereikšmingas sąvokų netikslumas praktikoje beveik visada **sukelia komunikavimo problemas** (kurias būtų galima pavadinti net skandalais) **nuo žemiausios, operatoriaus komunikavimo grandies, iki nacionalinių institucijų ir galiausiai – valstybių komunikavimo grandies.**

British Petroleum veiksmų Meksikos įlankoje pavyzdys rodo, kad žemiausiame informavimo sistemos lygmenyje, kai, susidūrus reagavimo į pavojų ir privačių kompanijų interesams, operatorius visada iki paskutinės minutės bando susitvarkyti su kilusios nelaimės pasekmėmis savarankiškai, neinformuodamas apie tai vietos valdžios, nenori atskleisti visos informacijos apie pavojų, gadinti

savo įvaizdžio visuomenėje, o savo interesus (pvz., akcijų kaina) pozicionuoja aukščiau nei visuomenės sveikata.

Nors branduolinės energetikos objekte įvykusios avarijos atveju situacija yra kiek kitokia: pirma, reikalavimai yra dar griežtesni už taikomus pramoninės avarijos atveju; antra, informuoti būtina ne tik apie pasekmes, bet ir apie priežastis, trečia, informacija pateikiama ne tik apie įvykius, keliančius grėsmę gyventojams, bet ir apie bet kokius su sauga susijusius sutrikimus, kurie gali ir neturėti poveikio gyventojams, tačiau, vis dėl to, praktikoje TEPCO veiksmų bruožas pasirodė esąs labai panašus į *British Petroleum* elgseną.

Taigi, TEPCO galima laikyti pažeidusią bendradarbiavimo (informavimo apie įvykusią avariją) principo nustatytas pareigas:

- 1) TEPCO, *Bellona* organizacijos teigimu¹⁸⁰, laiku nepranešė apie šerdies pažeidimą (angl. – *core meltdown*) trijuose iš šešių Daiichi jėgainės reaktorių, ir tik birželio pradžioje inspektoriai aptiko juose telūro-132 medžiagą, šio pažeidimo įrodymą.
- 2) *The New York Times* interviu su Japonijos branduolinės energetikos susivienijimu atskleidžia¹⁸¹, kad dar viena TEPCO klaida buvo ta, jog bendrovė neatskleidė informacijos, ar reaktorių vėsinimo sistemos sugedo tik dėl cunamio, ar prisidėjo ir žemės drebėjimas. Atsakymas, be abejonės, paveiktų kitų seisminėje zonoje esančių reaktorių likimą ir, atitinkamai, operatorių finansinį gerbūvį.
- 3) Specialioji nepriklausoma tyrimo komisija (toliau – ir Specialioji komisija), pateikusi Oficialią Fukušimos avarijos ataskaitą¹⁸², teigia, kad „TEPCO

¹⁸⁰ DIGGES, Charles. Japan Ignored its Own Radiation Forecasts in Days Following Disaster, Imperiling Thousands [interaktyvus]. In *Bellona News*, 10 August 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://bellona.ru/bellona.org/articles/articles_2011/rad_forecasts_ignored>.

¹⁸¹ ONISHI, Norimitsu; and FACKLER, Martin. Japan Held Nuclear Data, Leaving Evacuees in Peril [interaktyvus]. In *The New York Times*, 8 August 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nytimes.com/2011/08/09/world/asia/09japan.html?_r=1>.

¹⁸² Komisijai vadovavo Kiyoshi Kurokawa, medicinos mokslų daktaras, buvęs Japonijos Mokslų tarybos pirmininkas; plačiau: The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident*

faktus atskleidė netinkamai“ ir kad tai „tapo netiesiogine padėties blogėjimo priežastimi“: „Pavyzdžiui, dėl informacijos atskleidimo apie slėgio padidėjimą antrojo reaktoriaus kevale, TEPCO informavo spaudą apie jūros vandens injekciją kovo 14 d. 23:00 val., bet neatskleidė informacijos dėl jonizuojančiosios spinduliuotės dozės padidėjimo priėjimo į jėgainę, kuris įvyko tą pačią dieną tarp 19:00 ir 21:00 val. TEPCO taip pat dirbtinai sumažino situacijos rimtumą, atskleisdama informaciją apie problemas antrojo reaktoriaus slėgio kameroje (angl. – *plague in the suppression chamber*). Be to, buvo didelis laiko skirtumas tarp TEPCO pateikiamos informacijos Kantei ir to, kada kompanija informaciją atskleisdavo viešai. Komisija taip pat rado TEPCO įrašą, kuriame buvo paaiškinta, kad kompanija neinformavo visuomenės dėl slėgio padidėjimo trečiajame reaktoriuje kovo 14 d. 8:00 val., nes NISA buvo uždraudusi tai daryti“¹⁸³. „Po avarijos TEPCO ir toliau vengė skaidrumo. Ji ribojo informaciją iki patvirtintų faktų bei *neatskleisdavo informacijos, kuri, jos nuomone, buvo neaiški ar nepatogi* (angl. – *uncertain or inconvenient*) <...> pvz., pavėluotai pateikdavo duomenis dėl elektros poreikio prognozių <...>, apie šerdžių būklę jėgainėse“¹⁸⁴.

Fukušimos atveju prie TEPCO informavimo pareigų nevykdymo¹⁸⁵ prisidėjo ir valstybinių institucijų padarytos komunikavimo klaidos. Specialiosios komisijos žodžiais, „avarija Fukušimoje įvyko dėl vyriausybės, regulatoriaus ir TEPCO tarpusavio sąmokslų (angl. – *collusion*) ir jų valdymo stokos. <...> Darome aiškia išvadą, kad avarija buvo sukelta žmogaus (angl. –

Independent Investigation Commission: Executive summary [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 44.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 20.

¹⁸⁵ Sankcijų tokiems operatoriams taikymas retroaktyviai, už pilnos informacijos apie kilusį pavojų nepateikimą, neišspręs susiklosčiusios situacijos, nes net pavykus įrodyti operatoriaus kaltę, baudų skyrimas negalėtų kompensuoti patirtos žalos.

was clearly „manmade“). Manome, kad problemos šaknys buvo organizavimo ir reguliavimo sistemos, kuriomis buvo palaikyti klaidingi sprendimų ir veiksmų motyvai, o ne konkretaus individo kompetencija¹⁸⁶ “. Išskiriamos kelios komunikavimo problemos, kilusios ne dėl operatoriaus, o dėl Japonijos valstybės (jos institucijų) kaltės. **Iš esmės, galima teigti, kad dėl jų Japonijos valstybę galima laikyti pažeidusia Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją nuostatas¹⁸⁷:**

- 1) Žaliųjų organizacijos *Bellona* ir jai priklausančio branduolinio fiziko Nils Bøhmer teigimu¹⁸⁸, Japonijos vyriausybės, valdininkų ir branduolinės industrijos pastangomis dviem dienoms buvo sustabdyta informacija ir ignoruojamos tariamai kaip neišsamios¹⁸⁹ prognozės, gautos iš Speedi sistemos¹⁹⁰ (angl. – *System for Prediction of Environmental Emergency Dose Information*) (kompiuterinė radiacijos stebėjimo ir plitimo prognozavimo sistema, nuo 1986 m. priklausanti Švietimo ir mokslo ministerijai¹⁹¹ ir nurodanti teršalų debesies kryptį bei kitus duomenis, naudojamus saugos priemonių, tarp jų ir evakuacijos, įgyvendinimui). Kaip teigiama straipsnyje, dėl nepaviešintos prognozės tūkstančiai gyventojų laiku nesievakavo iš pavojaus zonos, o, pvz., 10 km nuo jėgainės esanti

¹⁸⁶ The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission: Executive summary* [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 16 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>.

¹⁸⁷ Abel J. González, Argentinos atstovo UNSCEAR; TATENA Saugos standartų komiteto nario ir buvusio ICPR vicepirmininko nuomone, informacija, kurią pateikdavo Japonija TATENAI, vėlavo ir nebuvo tokio turinio, kokios yra tikimasi branduolinės avarijos situacijoje, o tai prieštarauja Konvencijai dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją (GONZÁLEZ, Abel J. nuomonė, pareikšta interviu šio darbo rašymo metu).

¹⁸⁸ DIGGES, Charles. Japan Ignored its Own Radiation Forecasts in Days Following Disaster, Imperiling Thousands [interaktyvus]. In *Bellona News*, 10 August 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://bellona.ru/bellona.org/articles/articles_2011/rad_forecasts_ignored>.

¹⁸⁹ TEPCO nepateikė savo daviklių duomenų palyginimui su Speedi sistemos duomenims. *Ibidem*.

¹⁹⁰ Japonijos ministras pirmininkas Naoto Kan nacionalinio parlamento posėdyje 2011 m. birželio 17 d. pareiškė nežinojęs, kokio pobūdžio informacija buvo prieinama ir dėl to neturėjęs jokios galimybės priimti sprendimą. *Ibidem*.

¹⁹¹ Ministerija gautus duomenis turi pateikti vyriausybės institucijoms, *inter alia* Branduolinės saugos agentūrai, o paskui duomenys turi būti paskelbti plačioje visuomenėje.

Karino pradinė mokykla, atsidūrusi teršalų debesies judėjimo kelyje, tapo ne evakavimo, o priešingai, prieglobsčio zona 400 mokytojų, mokinių ir tėvų.

- 2) Specialioji komisija savo ataskaitoje pažymėjo tokias Japonijos padarytas klaidas:
 - a) „kritiniu momentu po avarijos Ministro Pirmininko kabinetas vėluodamas paskelbė informaciją apie *pavojaus būklę*“¹⁹² ;
 - b) „centrinė valdžia *ne tik pavėluotai informavo* vietinę valdžią apie branduolinę avariją, bet ir *nepranešė apie avarijos rimtumą*. Dėl to tik 20% jėgainės miestelio gyventojų sužinojo apie avariją, kol buvo įsakyta evakuotis iš 3 km zonos kovo 11 d. 21:23 val. Tuo tarpu daugelis gyventojų, gyvenančių 10 km zonoje sužinojo apie avariją tik kovo 12 d. 05:44 val., kai jau buvo duotas evakuacijos nurodymas, o tai yra net dvylika valandų vėliau nei Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją 15 str. numatytas informavimo terminas. Be to, minėtieji gyventojai negavo jokių išsamesnių paaiškinimų dėl avarijos ir evakuacijos krypčių“¹⁹³. „Kai kurie gyventojai buvo evakuoti į aukštų dozių sritis, nes radiacinio monitoringo informacija nebuvo pateikta. Kai kurie žmonės buvo evakuoti į teritorijas su aukštu spinduliuotės lygiu ir palikti ten be tolimesnių evakuacijos nurodymų iki balandžio“¹⁹⁴. „Be to, nežinodami avarijos rimtumo, jie planavo išbūti evakuacijoje tik kelias dienas ir buvo pasiėmę tik reikalingiausius daiktus“¹⁹⁵;
 - c) „vyriausybė nesiėmė reikiamų veiksmų ir nepaaiškino žmonėms situacijos

¹⁹² The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission: Executive summary* [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 18 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>.

¹⁹³ Tiesa, „nurodymai evakuotis buvo ne kartą peržiūrėti pagal tai, kad evakuacijos zonos plėtėsi nuo originalaus 3 km skersmens iki 10 km ir vėliau iki 20 km – ir visą tai vyko per vieną dieną“. *Ibidem*, p. 19, 38.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 19.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 38.

taip, kad jie patys imtųsi veiksmų. Vyriausybė nepaaiškino, pvz., radiacijos apšvitos rizikos skirtingų amžiaus grupių žmonėms (kūdikiams ir mažiems vaikams, besilaukiančioms moterims ar žmonėms, ypatingai jautriems radiacijos poveikiui¹⁹⁶;

d) „kabineto sekretorius Edano, ne kartą pareiškęs, kad radiacijos protrūkis neturėjo kritinio poveikio sveikatai, visuomenei suteikė klaidingą saugumo pojūtį, tačiau vis dėlto savo pasisakymuose jis tinkamai nepaaiškino, kodėl <tokiu atveju – aut. pastaba> reikalinga greita evakuacija. <...> Tai sukėlė visuomenės nerimą. Pagaliau, vyriausybė nusprendė pateikti informaciją, atstovaudama tik subjektyvią poziciją, o ne atsižvelgdama į visuomenės poreikius¹⁹⁷.

3) *Pati Japonija* ataskaitoje Branduolinės saugos konvencijos narėms¹⁹⁸ savo informavimo pareigos vykdymą pripažino netinkamu: „Pradiniame avarijos etape, pasitaikė atvejų, kai informacija, pvz., apie aukšto radioaktyvumo lygio vandens paleidimą ir stovinčio žemo radioaktyvumo lygio vandens išleidimą į jūrą 2011 m. balandį¹⁹⁹, buvo *ne visada dalijamasi iš anksto* bendraujant su kaimyninėmis valstybėmis ir tarptautine bendruomene, taip pat atvejų, kai Japonijos vyriausybei *prireikė tam tikro laiko* teikiamai pagalbai, siūlomai tarptautinės bendruomenės, sukoordinuoti <...> ir pagalbos poreikiui nustatyti²⁰⁰ (aut. pastabos). Japonija ėmėsi veiksmų tinkamam informavimo pareigos vykdymui: „Japonija pripažįsta būtinumą pagerinti komunikavimą su kaimyninėmis valstybėmis, todėl mes peržiūrėjome komunikacijos su vyriausybėmis organizacijomis kanalus ir paaiškinome apie priemones, kurių ėmėsi vyriausybė ir operatoriai <...> Be

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 19-20.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 36.

¹⁹⁸ GOVERNMENT OF JAPAN. *Convention on Nuclear Safety: National Report of Japan for the Second Extraordinary Meeting, July 2012* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.meti.go.jp/english/press/2012/pdf/0705_01b.pdf>.

¹⁹⁹ *Ibidem*, B6.2.1, p. 36.

²⁰⁰ *Ibidem*, B6.1, p. 36.

to, nustatėme kontaktinį asmenį, kuris visą parą palaikytų ryšį su kaimyninėmis šalimis“²⁰¹. Taip pat „Japonija pateikė siūlymus dėl Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją įgyvendinimo stiprinimo“²⁰².

TEPCO ir Japonijos valstybinių institucijų veiksmai puikiai parodo netinkamą ir be to trūkumus turinčios Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją, o taip pat ir paties aplinkos teisės bendradarbiavimo (informavimo apie įvykusią avariją) principo įgyvendinimą.

Antrasis Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją trūkumas

Be sąvokų aiškinimo problemos, manytina, Konvencijoje dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją galima būtų sukurti daugiau įpareigojimų valstybėms, pirmiausia tokių, kad poveikį sukurianti valstybė būtų įpareigojama *informuoti* apie įvykį ne kaimynines valstybes arba TATENA pasirinktinai, o *visus išvardintus subjektus kartu*. Tokio pobūdžio pataisas po nelaimės Fukušimoje bando inicijuoti Rusija, o kitos valstybės, nelaukdamos pataisų priėmimo, minėtąją informavimo nuostatą bando įtraukti į dvišalius susitarimus, pvz., tokius tarpvalstybinius susitarimus yra pasirašiusi Lietuva su Lenkija, Latvija, Norvegija, Danija.

Trečiasis Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją trūkumas

Kitas Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją trūkumas tas, kad šalys *nėra įpareigojamos išpėti* apie teroristų atakų ar kitų

²⁰¹ *Ibidem*, B6.2.1, p. 36.

²⁰² *Ibidem*, B6.2.3, p. 37.

nusikalstamų veiksmų, panaudojant radioaktyvias medžiagas, sukeltus padarinius (informuoti reikia tik dėl branduolinių avarijų). Problema buvo bandyta spręsti nekeičiant konvencijos (t. y., nesivieliant į ilgas šalių ratifikavimo procedūras) – TATENA Vadovų taryba ir Generalinė konferencija (angl. – *Board of Governors* ir *General Conference*) priėmė rekomendacinio pobūdžio dokumentus, kurie praplėtė TATENA sistemą (angl. – *Incident and Emergency System*). Šioje sistemoje pradėtos registruoti ne tik branduolinės avarijos, kaip yra nurodyta konvencijoje, bet ir branduolinis ar radiologinis pavojus, kylantis iš „nusikalstamos veiklos ar neleistinų tyčinių veiksmų“, dėl kurių išmetamos ar, tikėtina, kad gali būti išmestos radioaktyviosios medžiagos bei kyla radiologinis pavojus kitai valstybei.

Ketvirtasis Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją trūkumas

Pagal konvencijos tekstą, konvencijos šalys **neprivalo pranešti** apie kitas, 1 str. nenurodytas, branduolines avarijas, t. y., apie avarijas, kurios įvyksta kariniuose objektuose. Nors tai nėra laikoma rimtu konvencijos trūkumu, kadangi bet kuriuo atveju penkios branduolinį ginklą turinčios valstybės²⁰³, pasinaudodamos konvencijos 3 str. įtvirtinta galimybe, vienašaliuose aktuose deklaravo, kad jos visgi įsipareigoja pranešti apie minėtojo pobūdžio avarijas²⁰⁴, tačiau *lieka neaišku, kiek didelė* turi būti ši avarija branduoliniame kariniame įrenginyje, kad ji galėtų būti laikoma *galinčia* sukelti tarptautinį tolimąjį išmetimą, t. y., *galinčia* sukelti radiacinės saugos problemų kitai valstybei, o karinio įrenginio valstybei kiltų informavimo pareiga. Iš esmės, ši problema yra tapati pirmame punkte išvardintai problemai.

²⁰³ Šiam penkių valstybių sąrašui nepriklauso trys branduolinio ginklo nedeklaravusios, bet jį turinčios valstybės: Izraelis, Šiaurės Korėja ir Iranas.

²⁰⁴ Plačiau: INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY. *Convention on Early Notification of a Nuclear Accident and Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1987, Legal Series No. 14, p. 103-105.

Penktasis Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją trūkumas

Pagal tarptautinės viešosios teisės teoriją, ginčytinose situacijose konvencijos tekstas yra aiškinamas atsižvelgiant į konvencijoje išvardintus tikslus. Kalbant apie šiame darbe minėtą aplinkos teisės tikslą – jis *expressis verbis* nėra minimas nei Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją tekste, nei jos preambulėje (jis gali būti nebent išvedamas iš radiologinių padarinių sąvokos). Teigtina, kad aplinkos apsauga, jau sprendžiant tik pagal patį konvencijos pavadinimą, neturėtų atsidurti teksto dėmesio centre (kas būtų atsitikę, pvz., Espoo konvencijos atveju), tačiau, pvz., analogiškos Konvencijos dėl pagalbos, įvykus branduolinei avarijai arba kilus radiologiniam pavojui, 1 str. aplinkos apsaugos tikslas vis tik yra *expressis verbis* nurodytas: „Šalys bendradarbiauja tarpusavyje ir su Tarptautine atominės energijos agentūra <...>, siekdamos palengvinti neatidėliotinos pagalbos teikimą branduolinės avarijos ar radiologinio pavojaus atveju, taip sumažinant jų pasekmes bei apsaugant gyvybę, turtą ir *aplinką* nuo išmetamų radioaktyviųjų medžiagų poveikio“.

Japonijos ir TEPCO elgesys Fukušimos branduolinės avarijos metu rodo, kad bendradarbiavimo principas, jei jisai yra suprantamas siaurai, t. y., kaip informavimo apie branduolines avarijas principas, praktikoje nėra įgyvendinamas taip gerai, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio.

2.2.2. Bendradarbiavimo principo turinio plėtimas, įtraukiant į jį pareigą kurti bendrus ekstremalių situacijų valdymo planus

Šiame poskyryje pateikiamas siūlymas, kad bendradarbiavimo principas branduolinėje teisėje, atsižvelgiant į aplinkos interesus, branduolinės žalos rimtumą ir mastą (branduolinės avarijos žala beveik visada būna tarpvalstybinė), turi būti suprantamas *plačiau* negu vien tik valstybių

informavimo apie jau įvykusią avariją pareiga (kuri, beje, kaip buvo nurodyta pirmiau pateiktame poskyryje, yra vykdoma netinkamai). Bendradarbiavimo principas turi įpareigoti skirtingų valstybių avarinės parengties institucijas suderinti savo atsaką į branduolinę avariją ir teikti abipusę paramą, ir net sukurti valstybėms pareigą kurti *bendrus tarpvalstybinius* ekstremalių situacijų valdymo planus, siekiant apsaugoti *bendruosius* (pvz., vandens) resursus ar tankiai apgyvendintas kaimyninės valstybės vietas²⁰⁵.

Visų pirma, būtina išsiaiškinti, kas yra minėti ekstremaliųjų situacijų valdymo planai. Akivaizdu, kad ekstremaliose situacijose, pramoninių ar branduolinių avarių metu, poveikį sukuriančios ir jį patiriančios valstybės kartu imasi priemonių, kuriomis siekiama likviduoti avarijos padarinius, t. y., užkirsti kelią tarpvalstybiniam poveikiui žmonėms, nuosavybei ar aplinkai ar sumažinti jį iki minimumo. Daugelis veiksmų, kurių turi būti imamasi pramoninės²⁰⁶ ar branduolinės avarijos branduolinės energetikos objektuose metu, yra įtvirtinti taip vadinamuose „ekstremaliųjų situacijų valdymo planuose“ (tokį terminą siūlo vartoti Lietuvos priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas²⁰⁷).

Tarptautinėje *aplinkos teisėje* tarpvalstybiniai ekstremaliųjų situacijų valdymo planai, kaip bendradarbiavimo principo išraiška, reglamentuoti

²⁰⁵ Nors rengiant avarinės parengties ir reagavimo planus svarbiausia yra *ne aplinkos, bet žmogaus* apsauga, tačiau žinant, koks yra galimas poveikis *žmonių* sveikatai, atitinkamai planuojamos ir *bendrosios* apsaugos priemonės.

²⁰⁶ Pramoninė avarija branduolinės energetikos objekte (gaisras, cheminis protrūkis ar pan.) nėra tapati branduolinei avarijai, nes jos metu nėra paskleidžiami radionuklidai. Be to, reikalavimai pačiai branduolinių avarių prevencijai yra žymiai griežtesni už reikalavimus pramoninių avarių prevencijai. Tokios pat diferencijavimo pozicijos yra laikomasi tarptautiniuose forumuose, pvz., Konvencija dėl tarpvalstybinio pramoninių avarių poveikio nėra taikoma branduolinėms avarijoms.

²⁰⁷ Žr. 2012 m. sausio 18 d. Vyriausybės Nutarimą Nr. 99 Dėl Valstybinio gyventojų apsaugos plano branduolinės avarijos atveju patvirtinimo [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2012-02-02, Nr. 15-654 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=417731&p_query=&p_tr2=2> arba 2010 m. spalio 20 d. Vyriausybės nutarimas dėl Valstybinio ekstremaliųjų situacijų valdymo plano patvirtinimo Nr. 1503. *Valstybės žinios*, 2010-10-23, Nr. 125-6425 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=384076&p_tr2=2>.

konvencijų tekstuose ir yra sėkmingai taikomi praktikoje. 1997 m. Konvencijos dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakių naudojimo teisės²⁰⁸ (angl. – *Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses*) 28 str. 4 d. papildomai formuluojamas valstybių įsipareigojimas parengti kartu su kitomis valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis nenumatytų atvejų planus, siekiant veiksmingiau reaguoti į ekstremalias situacijas. Kartu su pareiga sumažinti žalą aplinkai, šis įsipareigojimas buvo įtrauktas į Konvencijos dėl tarpvalstybinio pramoninių avarių poveikio²⁰⁹ (angl. – *Convention on the Transboundary Effects of industrial Accidents*) 8 str.²¹⁰, Tarptautinės jūrų organizacijos (IMO) Tarptautinės konvencijos dėl užteršimo nafta parengties, reagavimo ir bendradarbiavimo²¹¹ (angl. – *International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation*) 3, 6 str., Jungtinių tautų jūrų teisės konvencijos²¹² 199 str.²¹³ ir eilę kitų dvišalių

²⁰⁸ 1992 m. Konvencija dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakių apsaugos ir naudojimo teisės (angl. – *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and Interantional Lakes*) [interaktyvus]. Helsinki, 17 March 1992 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf>>.

²⁰⁹ 1992 m. Konvencija Dėl tarpvalstybinio pramoninių avarių poveikio [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2000-11-03, Nr. 94-2922 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=112328&p_query=&p_tr2=2#>.

²¹⁰ „1. Šalys imasi reikiamų priemonių užtikrinti ir palaikyti tinkamą pasirengimą ekstremalioms situacijoms, siekiant likviduoti pramoninių avarių padarinius. <...> Be kita ko, suinteresuotos Šalys informuoja viena kitą apie savo veiksmų ekstremaliomis situacijomis *planus*.

2. *Kilmės* Šalis užtikrina <...> planų <...> rengimą ir įgyvendinimą ir <...> suteikia kitoms *suinteresuotoms* Šalims turimą informaciją, kurios reikia veiksmų ekstremaliomis situacijomis planams parengti.

3. Pavojingos veiklos rūšių atžvilgiu kiekviena Šalis užtikrina veiksmų ekstremaliomis situacijomis planų *už teritorijos*, kurioje vykdoma veikla, ribų rengimą ir įgyvendinimą. <...> Suinteresuotos Šalys stengiasi užtikrinti tokių planų suderinamumą. Susidarius ekstremalioms situacijoms už teritorijos, kurioje vykdoma veikla, ribų bei siekiant paremti reikiamų priemonių, skirtų likviduoti avarijos padarinius, taikymą, prireikus rengiami *bendrieji veiksmų planai* <...>“.

²¹¹ 1990 m. Tarptautinės jūrų organizacijos (IMO) Tarptautinė konvencija dėl užteršimo nafta parengties, reagavimo ir bendradarbiavimo (angl. – *International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation*) [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Oil-Pollution-Preparedness,-Response-and-Co-operation-\(OPRC\).aspx](http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Oil-Pollution-Preparedness,-Response-and-Co-operation-(OPRC).aspx)>.

²¹² 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (angl. – *United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2003-11-13, Nr. 107-4786 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=221141&p_tr2=2#>.

²¹³ *Ibidem*, 199 str. Nepaprastosios padėties planai teršimo atvejams: „<...> teršimo paveikto rajono valstybės pagal savo galimybes ir kompetentingos tarptautinės organizacijos bendradarbiauja, kiek

tarptautinių sutarčių, pvz., į Susitarimą dėl bendradarbiavimo JAV–Meksikos pasienyje esančios aplinkos apsaugos ir jos gerinimo tikslais²¹⁴ (angl. – *Agreement on Cooperation for the Protection and Improvement of the Environment in the Border Area U.S. – Mexico*) (kuris sprendžia aplinkos taršos pavojingomis medžiagomis pasienyje problemas).

Tarptautinėje *branduolinėje teisėje*, TATENA dokumentuose, tarptautiniai ekstremaliųjų situacijų valdymo planai vadinami avarinės parengties planais (angl. – *emergency management plans, emergency preparedness plans*) o JAV literatūroje sutinkami terminai angl. – *contingency plans, disaster preparedness plans*.

Atrodo, kad žvelgiant per aplinkos interesų prizmę, tarpvalstybinių avarinės parengties planų sukūrimo pareiga turi būti bene gryniausia plačiai suprantamo šalių bendradarbiavimo principo išraiška: juk, įvykus branduolinei avarijai, prireikę evakuoti išties didelius miestus (galima pateikti daug pavyzdžių pradedant Vilniumi²¹⁵ ir baigiant Niujorku²¹⁶ (nuo kurio 35 mylias

įmanoma, šalindamos teršimo padarinius ir užkirsdamos kelią žalai ar mažindamos ją. Šiuo tikslu valstybės bendradarbiauja kurdamos ir įgyvendindamos *nepaprastosios padėties planus* jūros aplinkos teršimo padariniams likviduoti“.

²¹⁴ 1986 m. Susitarimas dėl bendradarbiavimo JAV – Meksikos pasienyje esančios aplinkos apsaugos ir jos gerinimo tikslais (angl. – *Agreement on Cooperation for the Protection and Improvement of the Environment in the Border Area U.S. – Mexico*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.epa.gov/osw/hazard/international/mexico86.pdf>>.

²¹⁵ Šioje vietoje pastebėtina, kad nors pasirenkant aikštelę branduolinės energetikos objekto statybai, gyventojų tankis ir galimybė taikyti avarinės parengties planus *turi būti* analizuojama – tad netoli esančių tankiai apgyvendintų teritorijų *iš principo negali būti*, kaip ir poreikio jas evakuoti – tačiau, kaip rodo Lietuvos praktika, jėgainių statyba *gali* būti suplanuota net netoli kitos valstybės sostinės.

²¹⁶ Nustačius 10 mylių zoną (angl. – *Emergency Planning Zone, EPZ*), reikėtų evakuoti 300 000 Niujorko valstijos gyventojų, o 50 mylių zoną „Ingestion Exposure Pathway Zone“ – 20 mln. gyventojų, nes į ją patektų ir Niujorko miestas.

(Duomenys iš: UNITED STATES NUCLEAR REGULATORY COMMISSION. *Emergency Planning Zones* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrc.gov/about-nrc/emerg-preparedness/about-emerg-preparedness/planning-zones.html>> ir APPLEBOME, Peter. Fukushima, Indian Point and Fantasy [interaktyvus]. In *The New York Times*, 20 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nytimes.com/2011/03/21/nyregion/21towns.html? r=0>>).

nutolusioje Buchanan vietovėje veikia dar 1970 m. pastatyta skandalinga²¹⁷ Indian Point branduolinė jėgainė, teikianti rajonui 4-20% elektros)) ar kartu su BEO valstybėmis reikėtų kovoti su bendrųjų (pvz., vandens) resursų užteršimu (pvz., su Nemuno vandenų užteršimu radionuklidais). **Deja, tokios minėtos pareigos bendradarbiauti branduolinėje teisėje, priešingai nei tarptautinėje aplinkos teisėje, nėra nustatyta. Nors apskritai aplinkos (vadinasi, ir tos, *esančios už valstybės jurisdikcijos ribų*) apsaugos tikslas yra minimas visuose ekstremalių situacijų valdymo planuose ir juos reglamentuojančiuose tarptautiniuose standartuose,²¹⁸ – tačiau šie ekstremalių situacijų valdymo planai anaipol yra ne tarptautiniai, o tik *nacionaliniai*, veikiantys šalies *viduje*, todėl juose jokiū būdu *nėra* numatyto tikslo evakuoti, pvz., tankiai apgyvendintą *kaimyninės* valstybės vietovę ar apsaugoti *bendrus inter alia* vandens resursus. Kitaip tariant, šie planai, priešingai nei tie, kurie įtvirtinti *aplinkos teisės* konvencijose, *nėra* skirtingų valstybių avarinės parengties institucijų**

²¹⁷ ENGEL, Eliot. Time to Shutter aging Indian Point [interaktyvus]. In *The Journal News*, 22 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lohud.com/article/20110323/OPINION/103230307/Time-shutter-aging-Indian-Point>>.

SYKES, Lynn R., *et al.* Observations and Tectonic Setting of Historic and Instrumentally Located Earthquakes in the Greater New York City–Philadelphia Area [interaktyvus]. *Bulletin of the Seismological Society of America*, 2008, Vol. 98, No. 4, p. 1696–1719 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://mceer.buffalo.edu/infoservice/disasters/NYC-earthquake-vulnerability.pdf>>.

²¹⁸ Pz., Branduolinės saugos standartuose yra įtvirtinta: „Avarija – neplanuota situacija ar įvykis, reikalaujantis skubių veiksmų, siekiant, visų pirma, sumažinti riziką arba neigiamas pasekmes žmonių sveikatai ir saugai, gyvenimo kokybei, turtui ar *aplinkai*. Tai apima branduolines ir radiologines avarijas, ir tradicines ekstremalias situacijas, tokias kaip gaisrai, pavojingų cheminių medžiagų paleidimas, audros ar žemės drebėjimai, o taip pat situacijas, dėl kurių reikalaujama imtis skubių veiksmų, siekiant sušvelninti suvokiamo pavojaus poveikį“ (2002 m. TATENA standartas: Pasiruošimas ir atsaks branduolinėms ar radiologinėms avarijoms: reikalavimai saugai (angl. – *Preparedness and Response for a Nuclear or Radiological Emergency: Safety Requirements jointly sponsored by FAO, IAEA, ILO, OECD/NEA, PAHO, OCHA, WHO*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2002, No. GS-R-2, p. 55 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1133_scr.pdf>).

Reikalavimų dėl branduolinių jėgainių saugumo 3.14 punkte nurodyta, kad reikalavimai avarinės parengties ir reagavimo planams gali būti nustatyti visapusiškos saugos analizės, atliekamos „siekiant nustatyti visus poveikio šaltinius ir įvertinti radiacijos dozes, kurias galėtų patirti [objekto] darbuotojai ir visuomenė, taip pat įvertinti *galimą poveikį aplinkai*“ pagrindu (2000 m. TATENA standartas: Branduolinių jėgainių saugumas: Dizainas: Reikalavimai (angl. – *Safety of Nuclear Power Plants: Design: Requirements*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2000, Safety Series No. NS-R-1, para. 2.7., 3.14. [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1099_scr.pdf>).

derinimo išdava²¹⁹ (pvz., Branduolinės saugos konvencijos 16 str. 1 d. nustatyta: „Kiekviena Susitariančioji *šalis* turi imtis atitinkamų veiksmų, užtikrinančių, kad būtų parengti planai avarinės parengties branduolinio įrenginio aikštelėje ir už jos ribų“ bei 16 str. 3 d.: „<...> *šalis*, kuri savo teritorijoje neturi branduolinio įrenginio, bet jai gali grėsti radiologinis pavojus dėl netoliese esančio branduolinio įrenginio, turi imtis atitinkamų veiksmų, kad jos teritorijoje būtų parengti ir išbandyti avariniai planai, kurie apimtų visus veiksmus, vykdytinus atitinkamos avarinės situacijos atveju“²²⁰; Jungtinės panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencijos 25 str.: „1. <...> *Šalis* užtikrina, kad iki panaudoto kuro ar radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginio eksploatavimo pradžios ir jo eksploatavimo laiku būtų parengti atitinkami avarių įrenginio aikštelėje, o prireikus – ir už jos ribų įvykusių avarių likvidavimo planai. 2. Kiekviena Susitariančioji Šalis imasi tinkamų priemonių avarių likvidavimo planams parengti ir išbandyti savo teritorijoje“).

Daugelio branduolinės teisės (bent jau Lietuvoje esančių) specialistų nuomone, pademonstruota situacija yra tinkama, o tarptautinis bendradarbiavimo principas branduolinėje teisėje dažniausiai turi būti suprantamas tik kaip *informavimo* apie branduolinės energetikos objektus (*inter alia* branduolinę avariją) principas ir *neprivalo* sukurti valstybėms konkrečių įpareigojimų parengti bendradarbiaujant tarpusavyje tarptautinius ekstremalių situacijų valdymo planus. Šios pozicijos šalininkai savo nuomonę grindžia tuo, kad priešingu atveju, t. y., jei tarptautiniu mastu būtų sukurta arba įmanoma įgyvendinti bendrų tarpvalstybinių ekstremaliųjų situacijų valdymo planų kūrimo nuostata, vienai valstybei reikėtų imtis veiksmų kitos valstybės teritorijoje, o tai **pažeistų valstybių**

²¹⁹ Užsienio valstybės institucijos tik oficialiais kanalais pateikia informaciją, kurios pagrindu kita valstybė kuria savo ekstremalių situacijų valdymo planą.

²²⁰ 1994 m. Branduolinio saugumo konvencija (angl. – *Convention on Nuclear Safety, CNS*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1996-02-23, Nr. 17-439 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=24874&p_query=&p_tr2=#>.

suverenitetą. Pvz., ekstremalių situacijų valdymo planuose, visų pirma, yra įrašomas tikslas, po to asmuo, kuris yra atsakingas už viso plano įgyvendinimą, o kritikuotinų bendrųjų planų atveju kitų valstybių institucijos įsiterptų į žalą patiriančios valstybės jurisdikciją, atsakomybių pasiskirstymas būtų neaiškus, ir, galų gale, pasidalinti atsakomybe ir skirti resursus galima tik vienos šalies ribose. Šios pozicijos šalininkų teigimu, ekstremalių situacijų valdymo srityje bendradarbiavimo principas pasireiškia tik tuo, kad poveikį sukuriančios valstybės institucijos oficialiais kanalais pagal konvencijoje nustatytas procedūras pateikia informaciją, kuri yra reikalinga branduolinės avarijos plitimo prognozei ir kurios pagrindu žalą patirianti valstybė jau pati savarankiškai kuria savo ekstremalių situacijų valdymo planą, numato avarinės parengties priemones, pati apsisprendžia, kokių kitų veiksmų imtis (pvz., įvertina savo resursus pagalbos kitai valstybei teikimui (paskutinė pareiga yra įtvirtinta Konvencijoje dėl pagalbos)).

Pabrėžtina, kad pernelyg kategoriška teigti, jog bendrieji ekstremalių situacijų valdymo planai (kurie yra sudėtinė *plačiai* suprantamo bendradarbiavimo principo, veikiančio aplinkos interesų apsaugos naudai, išraiška) yra nerealūs, praktiškai neįgyvendinami ir dėl to neskatinami kurti tarptautinėje bendruomenėje.

Visų pirma, reikia pastebėti, kad tarptautiniu lygmeniu iš tikrųjų jau yra priimta **rekomendacija** parengti bendrąjį tarpvalstybinį ekstremaliųjų situacijų valdymo planą, jei vienoje iš jų yra branduolinės energetikos objektas. TATENA standarte Nr. GS-R-2 įtvirtinta, kad „4.6. Įrenginių, priklausančių I arba II grėsmės kategorijai ir turinčių aplink save prevencinę apsaugomųjų veiksmų zoną bei skubių apsaugomųjų veiksmų zoną atveju <...>, avarinės parengties institucijos (tame tarpe kitos valstybės) suderina savo atsaką nelaimei ir teikia

abipusę paramą²²¹.

Antra, praktika rodo, kad tokie bendrieji ekstremalių situacijų valdymo planai jau yra įgyvendinami **praktikoje**. Net neegzistuojant įpareigojantiems tarptautinio masto reikalavimams, kai kurios valstybės, geranoriškai bendradarbiaudamos, yra parengusios bendruosius kovos su ekstremaliomis situacijomis planus ir dvišalius susitarimus dėl informacijos apsikeitimo, numačiusios bendrų pratybų organizavimą, atsakomųjų priemonių koordinavimą. Kadangi pačios valstybės suinteresuotos tokių planų sukūrimu, tai klausimo apie suvereniteto pažeidimą net nekyla. Prancūzijos pasienyje Chooz vietovėje (pranc. – *Centrale nucléaire de Chooz*) esanti branduolinė jėgainė turi parengusi tokį planą su Belgija, kita jėgainė Prancūzijos pasienyje, Fessenheim vietovėje, turi tokį planą su Vokietija. Šveicarijos-Vokietijos pasienyje, Leibstadt municipalitete, esanti Leibstadt (KKL) jėgainė turi planą su Vokietija, minėtieji planai taip pat patvirtinti tarp Slovakijos ir Austrijos, Čekijos ir Austrijos, Prancūzijos ir Liuksemburgo, *etc.*²²² Pvz., kalbant apie Leibstadt jėgainę, arčiausiai šio objekto esančių Vokietijos ir Šveicarijos miestelių merai minėtojo plano pagalba tarpusavyje bendradarbiauja, siekdami užtikrinti, kad avarijos atveju informacija apie jėgainę, evakuaciją, reagavimo priemones būtų dalijamasi operatyviai, o bendrieji veiksmai būtų sukoordinuoti. Kaip parodė Fukušimos pavyzdys, nacionalinių ir juolab bendrųjų ekstremalių situacijų valdymo planų sklandus įgyvendinimas gali būti iššūkiu net senas tradicijas turinčioms branduolinėms valstybėms²²³.

²²¹ 2002 m. TATENA standartas: Pasiruošimas ir atsaks branduolinėms ar radiologinėms avarijoms: reikalavimai saugai (angl. – *Preparedness and Response for a Nuclear or Radiological Emergency: Safety Requirements jointly sponsored by FAO, IAEA, ILO, OECD/NEA, PAHO, OCHA, WHO*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2002, No. GS-R-2, p. 13, para. 4.6., 4.11 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1133_scr.pdf>.

²²² Be abejo, bet kokių bendrųjų veiksmų planų kūrimas numato visos sistemos sukūrimą: valstybė turėtų paskirti už plano kūrimą ir, ištikus nelaimi, jo įgyvendinimą atsakingas institucijas, suderinti jį municipaliniame, valstybiniame ir tik vėliau tarpvalstybiniame lygmenyje, *etc.*

²²³ „Kaip savo ataskaitoje nurodė Japonija, ekstremalių situacijų valdymo planuose nebuvo aiškaus šalių atsakomybės padalijimo; Kantei (Ministro Pirmininko kabinetą), reguliatorius ir kitos atsakingos

Trečia, dėl BEO sukuriamos būtent *tarptautinės žalos rizikos*, **tarptautinė bendruomenė turi būti suinteresuota ir siekti įrodinėti, kad yra susiklosčiusios jei ne konvencinės, tai bent jau paprotinės teisės normos**, kuriomis iš valstybių būtų reikalaujama išvystyti bendrus ekstremaliųjų situacijų valdymo planus. Tiesa, kaip pastebi Edith Weiss, kalbėti apie paprotinių teisės normų, reikalaujančių minėtųjų planų parengimo, egzistavimą galima kol kas tik jūrų taršos, bet ne branduolinės taršos kontekste: „<...> tarptautinėje paprotinėje teisėje neabejotinai egzistuoja pareiga parengti avarinės padėties planus, skirtus reaguoti į nelaimių sukeltą jūros taršą gretimuose regionuose, kas gali greitai metu būti taikoma *kitų* rūšių nelaimėms <....> Žinoma, avarinės padėties planų vystymas yra labai svarbus norint veiksmingai kovoti su ekologinėmis nelaimėmis; <šie planai> *turėtų* būti tarptautinės paprotinės teisės, taikomos didelio masto ir ypač pavojingų ekologinių nelaimių metu, dalimi. Nepaisant to, yra *abejojama*, ar tarptautinė teisė jau reikalauja iš valstybių – nesant saistančios jas tarptautinės sutarties – parengti tokius avarinės padėties planus, kurių dėka būtų kovojama su *kitomis nei jūros tarša* nelaimėmis“²²⁴.

Ketvirta, svarstytinas pasiūlymas **į Branduolinės saugos konvenciją įtraukti bendrųjų tarptautybinių ekstremaliųjų situacijų valdymo planų kūrimo nuostatą**. Tokia nuostata galėtų skambėti panašiai į Konvencijos dėl tarptautybinio pramoninių avarių poveikio 8 str. nuostatą: „Branduolinės veiklos atžvilgiu kiekviena Šalis užtikrina veiksmų ekstremaliomis situacijomis planų už

organizacijos neveikė teisingai, atsakomybę ir funkcijas reglamentuojančios nuostatos buvo dviprasmiškos”. Be to, „regulatoriams dar iki avarijos buvo žinomos problemos dėl ekstremaliųjų situacijų valdymo planų, tačiau jie neperžiūrėjo avarijos prevencijos priemonių, todėl delsimas imtis veiksmų turėjo įtakos netinkamam atsakui, pademonstruotam avarijos metu“. (angl. <...> *delays in taking action contributed to the inappropriate response seen during the accident*) (plačiau: The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission: Executive summary* [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 18, 20, 38 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naic_report.pdf>).

²²⁴ WEISS, Edith B. *Environmental Disasters in International Law. Anuario juridico interamericano=Inter-American juridical yearbook*. Washington, D.C.: Pan American Union, 1986, p. 145-50.

teritorijos, kurioje vykdoma veikla, ribų rengimą ir įgyvendinimą. Suinteresuotosios Šalys stengiasi užtikrinti tokių planų suderinamumą. Susidarius ekstremalioms situacijoms už teritorijos, kurioje vykdoma veikla, ribų, siekiant paremti reikiamų priemonių, skirtų likviduoti branduolinės ar radiologinės avarijos padarinius, taikymą, rengiami *bendrieji veiksmų planai*²²⁵.

Penkta, tarptautinės ir nacionalinės teisės normų kūrėjams ir reguliatoriams būtina turėti omenyje tai, kad ekstremaliųjų situacijų valdymo plano (ar jis būtų tarpvalstybinis, ar nacionalinis) nebuvimas jokiū būdu **negali būti priežastimi branduolinės energetikos objekto veiklos licencijos išdavimo procedūroms stabdyti**, kadangi tokiu atveju valstybės ar nacionalinės institucijos sąmoningai vengs bendradarbiavimo siekiant stabdyti branduolinės energetikos objekto projektą. Tokios tendencijos aiškėja, susipažinus su JAV praktika, kurioje buvo nusigręžta nuo pirminio reikalavimo licencijos siekiančiam operatoriui gauti išankstinį pritarimą ekstremaliųjų situacijų valdymo planui reikalavimų. Pačioje branduolinės eros pradžioje, po įvykio Three Mile Island jėgainėje, nuo 1980 m. iš operatorių, siekiančių licencijų savo branduolinėms jėgainėms, buvo reikalaujama pateikti ekstremaliųjų situacijų valdymo planą, parengtą kartu su vietos ir šalia esančiomis valstijomis. Pastarosios greitai įvaldė tokį branduolinių jėgainių projektų stabdymo instrumentą, atsisakydamos dalyvauti evakuacijos planavime, dėl ko, pvz., jau pastatyta 5,6 mlrd. dolerių kainavusi *Shoreham* jėgainė Long Ailende Niujorko valstijoje saloje buvo apleista, o *Seabrook* jėgainė Naujojo Hampšyro valstijoje subankrutavo dėl vietos valdžios vilkinimo kuriant avarinės parengties planą ir dėl gretimų valstijų atsisakymo jame dalyvauti²²⁶. Galų gale NRC priėmė taip vadinamą „realizmo doktriną“ (vėliau palaikytą Aukščiausio

²²⁵ 1992 m. Konvencija Dėl tarpvalstybinio pramoninių avarių poveikio (*Helsinkio konvencija*). *Valstybės žinios*, 2000-11-03, Nr. 94-2922 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=112328&p_query=&p_tr2=2#>.

²²⁶ HERBST, Alan M.; and HOPLEY, George W. *Nuclear Energy Now: Why the Time Has Come for the World's Most Misunderstood Energy Source*. Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons, 2007, p. 43-44.

teismo²²⁷), pagal kurią yra *preziumuojama*, kad ištikus avarijai visos vietos valdžios realiai bendradarbiaus ir dalyvaus licencijuojamo objekto evakuacijos plane, net jei šiuo metu jos teigia esą to nedarysiančios. Įdomu tai, kad kalbant apie relicencijavimą (branduolinės jėgainės veiklos leidimo pratęsimą) šioje šalyje, NRC nuo 1990 m. vis siaurindama branduolinės saugos klausimų, kuriuos galima kelti relicencijavimo procedūrų metu, sąrašą, iš viso išėmė iš jo evakuacijos klausimą (tuo sukeldama aplink gyvenančių žmonių susirūpinimą).

*

Net jei bendradarbiavimo principo turinys branduolinėje teisėje bus suprantamas plačiai, o pareiga kurti tarpvalstybinius BEO ekstremaliųjų situacijų valdymo planus bus įgyvendinama, toks įgyvendinimas išliks nesėkmingas jei prieš tai pasaulio mastu nebus sureglamentuotas avarinės parengties zonų²²⁸ (angl. – *emergency planning zones*) klausimas. Šis tuo pačiu metu ir teisinės, ir materialinės prigimties klausimas kilo įvykių Fukušimoje metu, o prieš tai keltas Lietuvos diskusijose dėl Baltarusijoje tik 50 km nuo Vilniaus statomos branduolinės jėgainės.

***Pirmoji problema yra tame, kad jokie privalomi tarptautiniai branduolinės teisės dokumentai nenustato taip vadinamųjų saugių minimalių branduolinių jėgainių atstumų nuo gyvenamųjų vietų*, juose tik nurodoma, renkantis objekto aikštelę, atsižvelgti į gyventojų tankį ir į galimybę taikyti avarinės parengties planus. Šia spraga sėkmingai pasinaudojo Baltarusija,**

²²⁷ *Commonwealth of Massachusetts v. United States*, 856 F.2d 378 (1st Cir. 1988).

²²⁸ Pagal LR Branduolinės energijos įstatymo 2 str. 3 p. pateikiamas šios sąvokos apibrėžtis: „Avarinės parengties zonos – zonos aplink branduolinės energetikos objektą, nustatomos įvertinus šio objekto pavojingumą, kurį lemia galimo radioaktyviojo užterštumo mastas ir padariniai, regiono geografinės, meteorologinės ir klimato charakteristikos, siekiant suplanuoti avarinės parengties priemones“.

1996 m. lapkričio 14 d. Branduolinės energijos įstatymas Nr. I-1613 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 119-2771, naujoji įstatymo reakcija nuo 2011 m. sausio 1 d.: Nr. XI-1537, 2011 m. birželio 28 d., *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4314 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=445753>.

atvirame laiške²²⁹ Lietuvai tvirtindama, esą Lietuva be pagrindo nerimauja dėl evakuacijos plano nesėkmės nelaimės Baltarusijos branduolinėje jėgainėje atveju dėl poreikio perkelti pusę milijono Vilniaus gyventojų kartu su šio miesto su ekonomiais, politiniais, kultūriniais centrais nevykdytinumo, nes jokių TATENA standartų Baltarusija nepažeidė, kadangi „TATENA standartai neturi jokių rekomendacijų dėl minimalaus branduolinės jėgainės atstumo nuo didelių miestų“.

Minėtieji minimalūs atstumai (30 km – jei tai yra patvirtinta specifiniu vietovės vertinimu) tarptautiniu mastu iš tikrųjų įtvirtinti TATENA rekomendacijoje Nr. GS-G-2.1²³⁰, 2003 m. dokumente *EPR-Method*²³¹ bei 2012 m. TATENA publikacijoje, skirtoje šalims, planuojančioms vykdyti savo pirmuosius branduolinės energetikos projektus²³² (šiuose dokumentuose priimta (ir valstybės laikosi šio modelio) skirstyti tris avarinės parengties zonas:

²²⁹ KULIK, Vladimir V. (pirmasis Baltarusijos Respublikos Gamtos išteklių ir aplinkos apsaugos ministro pavaduotojas). *Atviras Baltarusijos Respublikos Gamtos išteklių ministerijos laiškas, atsakantis į LR Užsienio reikalų ministro pareiškimą dėl tarptautinių standartų pažeidimo, kurį įvykdė Baltarusijos Respublikos vyriausybė, planuodama statyti branduolinę jėgainę* (angl. – *Open letter of the Ministry of Natural Resources in response to a statement by the Minister of Foreign Affairs of Lithuania about the violation of international standards of the planned NPP construction by the Government of the Republic of Belarus*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Open_letter_of_the_Ministry_of_Natural_Resources_Belarus_ENGLISH.pdf>.

²³⁰ 2007 m. TATENA standartas: Susitarimai dėl pasirengimo branduoliniam ar radiologiniam pavojui: saugos rekomendacija (angl. – *Arrangements for Preparedness for a Nuclear or Radiological Emergency: Safety Guide*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2007, No. GS-G-2.1, p. 76 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1265_web.pdf>.

²³¹ 2003 m. TATENA publikacija: Avarinė parengtis ir atsakas: Susitarimų dėl atsako branduolinei ar radiologinei avarijai vystymo metodas (angl. – *Emergency Preparedness and Response: Method for Developing Arrangements for Response to a Nuclear or Radiological Emergency, EPR-METHOD*) (Updating IAEA-TECDOC-953) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2003, p. 127, 129 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Method2003_web.pdf>.

²³² 2012 m. TATENA publikacija: Pastabos dėl avarinės parengties ir atsako šaliai, pradedančiai branduolinės energetikos programą (angl. – *Considerations in Emergency Preparedness and Response for a State Embarking on a Nuclear Power Programme, EPR-EMBARKING*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2012, p. 52 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/EPR-Embarking%202012_web.pdf> bei 2010 m. TATENA publikacija: Avarinė parengtis ir atsakas: Saugumo infrastruktūros steigimas branduolinės energijos programoms (angl. – *Emergency Preparedness and Response: Establishing the Safety Infrastructure for a Nuclear Power Programme*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www-ns.iaea.org/downloads/ni/embarking/argonne_workshop_2010/Graves/L.7.1-3%20Emergency%20preparedness%20and%20response%20\(ANL%20DEC2010\)-dng.pdf](http://www-ns.iaea.org/downloads/ni/embarking/argonne_workshop_2010/Graves/L.7.1-3%20Emergency%20preparedness%20and%20response%20(ANL%20DEC2010)-dng.pdf)>.

prevenčinę apsaugomųjų veiksmų zoną iki 5 km (angl. – *precautionary action zone*), skubių apsaugomųjų veiksmų zoną iki 30 km (angl. – *urgent protective action planning zone*) bei maisto ribojimo planavimo zoną iki 300 km (angl. – *food restriction planning zone*; Lietuvos teisės aktuose šis terminas įgijo „tolimosios zonos“ pavadinimą)²³³.

Antroji problema yra ta, kad avarinės parengties zonų nustatymą paliekant nacionalinei jurisdikcijai, skirtingose valstybėse net panašių branduolinės energetikos objektų tipo atžvilgiu, gali susiklostyti skirtingi standartai, kas gali sukelti visuomenės nepasitikėjimą jų nustatymo adekvatumu. Tinkamu pavyzdžiu galėtų būti nelaimė Fukušimoje, kurios metu buvo evakuota 150 000 žmonių, gyvenančių 20 km²³⁴ zonoje aplink reaktorių. Nors JAV NRC nustatė, kad aplink Amerikos branduolines jėgaines pagal avarinės parengties planus yra dvi, 10 ir 50 mylių avarinės parengties zonos²³⁵

²³³ Visos avarinės parengties zonos yra nustatytos pagal monitoringo galimybes ir laiko, reikalingo apsaugos priemonėms diegti, sąnaudas. Kalbant labai apibendrintai, prevencinėje apsaugomųjų veiksmų zonoje iki monitoringo pravedimo yra imamasi atsargumo veiksmų: sprendimai priiminėjami ypač greitai (30 min.), visuomenė nedelsiant (per 1 val.) informuojama apie rekomenduojamas apsaugos priemones, visuomenė evakuojama arba jai teikiamas prieglobstis. Skubių apsaugomųjų veiksmų zonoje, be išvardintų priemonių, visuomenė skubiai prašoma likti namuose ir klausytis papildomos informacijos (1 val.), vykdomas aplinkos monitoringas ir priimami sprendimai dėl papildomų apsaugos priemonių diegimo (4 val.). Tolimojoje zonoje, be išvardintų priemonių, apribojama maisto produktų, žemės ūkio produkcijos apyvarta, imamasi ilgalaikių apsaugos priemonių, oro ir vandens kokybės kontrolės, gyventojams liepiama likti namuose.

²³⁴ Tiesa, „nurodymai evakuotis buvo ne kartą peržiūrėti pagal tai, kad evakuacijos zonos plėtėsi nuo originalaus 3 km skersmens iki 10 km ir vėliau iki 20 km – ir visą tai vyko per vieną dieną“. Taip atsitiko todėl, kad „operatorius (TEPCO), reguliatoriai (NISA ir NSC) ir branduolinės energijos gamybą skatinanti organizacija (METI) neįvykdė pareigos išpildyti pačius bendriausius saugos reikalavimus, tokius kaip žalos tikimybės įvertinimas, pasiruošimas šalutinei avarijos žalai, evakuacijos planų parengimas“.

The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission*: Executive summary [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012 p. 16, 19, 38 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naiic_report.pdf>.

2011 m. spalio 20 d. Japonijos reguliatorius (angl. – *Nuclear Safety Commission of Japan, NSC*) peržiūrėjo avarinės parengties zonas, įtvirtindamas tris 5 km (prevenčinę apsaugomųjų veiksmų zoną), 30 km (padidintą nuo 10 km skubių apsaugomųjų veiksmų zoną) ir 50 km (teršalų debesies zoną, angl. – *Plume Protection Planning Area*) zonas (plačiau: GOVERNMENT OF JAPAN. *Convention on Nuclear Safety: National Report of Japan for the Second Extraordinary Meeting, July 2012* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.meti.go.jp/english/press/2012/pdf/0705_01b.pdf>).

²³⁵ UNITED STATES NUCLEAR REGULATORY COMMISSION. *Frequently Asked Questions About Emergency Preparedness and Response* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrc.gov/about-nrc/emerg-preparedness/faq.html#top>>.

(kaip ir buvo minėta, nesant privalomų TATENA atstumo standartų, JAV yra sukūrusi savuosius), ir gyventojų evakuacija priklauso tik 10 mylių²³⁶, o ne 50 mylių zonai²³⁷ – JAV NRC išplatino skubų pranešimą, kad JAV piliečiai, esantys 50 mylių atstumu nuo Fukušimos Daiichi reaktoriaus, turi evakuotis sveikatos ir saugos sumetimais²³⁸. Nors vėliau NRC paaiškino, kad paskelbdama tokį pranešimą, ji „atsižvelgė į visumą veiksnių, tokių kaip orai, vėjas, jo kryptis ir greitis bei reaktorių problemų pobūdį“²³⁹, tokie pareiškimai prieštarauja pačios NRC atstumų standartams, o visuomenė kelia klausimą, ar jie adekvatūs, ar jų nereikia peržiūrėti iš esmės, įvertinant egzistuojančių Amerikos branduolinių jėgainių avarinės parengties planų realumą (pvz., *Indian Point* jėgainės, statytos praktiškai tuo pačiu metu kaip ir Fukušimos Daiichi jėgainė (7-me dešimtmetyje), avarinės parengties plano realumą (šiuo atveju įvertinti, ar vietos ir Niujorko valstijos valdžia sugebės sukoordinuoti, suplanuoti ir skirti pakankamai resursų evakuoti ne 300 000 deklaruotų (esant 10 mylių zonai), o 20 mln. Niujorko gyventojų). Tokius pačius avarinės parengties planų ir zonų adekvatumo klausimus kelia Kanados visuomenė: vienintelis egzistuojantis Darlington branduolinės jėgainės, esančios 60 km į rytus nuo Toronto, avarinės parengties planas apima tik 10 km zoną, o panašaus į Fukušimos masto avarija pareikalautų net 477 000 gyventojų evakuacijos. Kalbant apie Lietuvos realijas, Lietuvos Respublikos teisės aktuose (Lietuvos vyriausybės 2012 m. sausio 18 d. nutarimu patvirtinto Valstybinio gyventojų apsaugos plano branduolinės avarijos atveju 15.2, 16 ir kituose punktuose²⁴⁰) lietuviškoms jėgainėms yra nustatyta TATENA

²³⁶ 10 mylių zonoje planuojamos tokios priemonės, kurios sumažintų apšvitos dozes nuo radioaktyvių teršalų debesies (pvz., gyventojams liepiama slėptis namuose, vykdyti stabiliojo jodo profilaktiką). *Ibidem*.

²³⁷ 50 mylių zonoje planuojamos tokios priemonės, kurios apsaugotų nuo teršalų patekimo į organizmą juos nuryjant (valgant maistą ir geriant vandenį). *Ibidem*.

²³⁸ BRENNER, Eliot. Message from U.S. to U.S. Citizens in Japan [interaktyvus]. In *United States Nuclear Regulatory Commission Blog*, 16 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://public-blog.nrc-gateway.gov/2011/03/16/message-from-u-s-to-u-s-citizens-in-japan/>>.

²³⁹ *Ibidem*.

²⁴⁰ 2012 m. sausio 18 d. Vyriausybės Nutarimas Nr. 99 Dėl Valstybinio gyventojų apsaugos plano branduolinės avarijos atveju patvirtinimo [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2012-02-02, Nr. 15-654 [žiūrėta

rekomenduojama 30 km avarinės parengties zona.

*

Darytina poskyrio išvada, kad kol kas nesant (nei bendrosios tarptautinės aplinkos teisės ar branduolinės teisės konvencijose, nei *soft law* šaltiniuose) nuostatų dėl bendrųjų avarinės parengties planų, **sunku kalbėti apie kitą, po nelaimės Fukušimoje paaiškėjusį kaip labai reikalingą žingsnį (nors kai kurie specialistai sutapatina jį su įsikišimu į užsienio valstybės jurisdikciją) – apie TATENA rėmuose sukurtą tarptautinę „atsako komandą“**, kuri specializuotąsi avarinės parengties planų vykdyme ir, įvykus branduolinei avarijai, dislokuotąsi su visa sutelkta įranga ir personalu nustatytoje vietoje, padėtų minimizuoti žalos atsiradimą. **Be abejo, tokios atsako komandos sukūrimui reikės parengti atskirą visų pirma bendradarbiavimo principu paremtą teisinę bazę** (nustatyti iš anksto sudaromų susitarimų, kurių pagrindu ir nepažeidžiant žalą patyrusios valstybės suvereniteto, būtų vykdomas dislokavimas ir diegiamos priemonės). Sutikdamas su tokiu pačios komandos ir teisinės bazės sukūrimo poreikiu, Toichi Sakata, Švietimo, kultūros, sporto, mokslo ir technologijų ministerijos (angl. – *MEXT*) patarėjas ir jos buvęs viceministras, pastebi, kad „tokia komanda būtų kaip Jungtinių Tautų taikos palaikymo operacijų pajėgos, tik veikianči branduolinės avarijos metu“²⁴¹. Komandos sukūrimo atveju būtų sutaupytas brangus laikas, kurį kol kas gaišta pačios valstybės, keldamos debatus dėl pasirinktinių atsako procedūrų ar dėl jų atskirų vaidmenų kovojant su avarijos pasekmėmis. Pvz., kaip pripažino Japonija oficialioje ataskaitoje Branduolinės saugos konvencijos narėms, pati šalis uždelsė priimti sprendimus dėl poreikio identifikavimo, o, galų gale, nusprendusi, kad nuosavų resursų kovai su

2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=417731&p_query=&p_tr2=2.

²⁴¹ SAKATA, Toichi. Review of the Convention on Early Notification of a Nuclear Accident and the Emergency Assistance Pact—Incident Handling and the Decommissioning Process with International: partial excerpt [interaktyvus]. *Cooperation Bulletin No. 9, Nuclear Power and Radiation Division, Japan Association of Professional Engineers*, 1 August 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://sciencelinks.jp/archives/archiv-opinions/7072/20110801.html>.

avarija neužteks ir kitų valstybių pagalba vis tik bus reikalinga bei ją gavusi, uždelsė koordinuodama skirtingų pajėgų veiksmus²⁴². Tokia faktinė situacija pastūmėjo Japoniją *inter alia* pateikti siūlymą sustiprinti RANET tinklą, kuriuo įgyvendinama Konvencija dėl pagalbos²⁴³.

Nežiūrint į išvardintus ambicingus tarptautinės komandos sukūrimo tikslus, kol kas vienintelės tarptautinio atsako pratybos, vadinamos INEX (angl. – *International Nuclear Emergency Exercise*) organizuojamos tik OECD NEA Avarinės padėties ir atsako programos rėmuose (angl. – *NEA's Programme on Nuclear Emergency Management*) ir vyksta vos keliolikoje valstybių.

2.2.3. Bendradarbiavimo principo turinio plėtimas, įtraukiant į jį technologijų tiekėjų pareigą suteikti, o technologijų gavėjų pareigą atsižvelgti į gautą saugos informaciją

Minėta, kad Branduolinės teisės vadovo autoriai tarptautinį bendradarbiavimą – dėl galinčio atsirasti tarpvalstybinio poveikio – suvokia kaip branduolinių technologijų naudotojų ir reguliatorių pareigą palaikyti glaudžius ryšius su kolegomis iš kitų valstybių ir atitinkamų tarptautinių organizacijų, tam kad būtų suderintos politikos kryptys ir bendrosios programos, o vienos šalies įgyta patirtis būtų perimama kitoje šalyje. Siekiant aplinkos interesų apsaugos ir plečiant bendradarbiavimo principo turinį, pažymėtina, kad bendradarbiavimas turi vykti *konkrečiai* nacionalinių *operatorių* lygmeniu, kitaip tariant, turėtų būti imtasi principinio požiūrio, kad *valstybės-technologijų tiekėjos privalo teikti valstybės-technologijų gavėjoms saugos informaciją visą suteiktos branduolinės*

²⁴² Ataskaitos pastaboje B6.1. pažymėta: „Japonijos vyriausybei *prireikė tam tikro laiko* teikiamai pagalbai, siūlomai tarptautinės bendruomenės, sukoordinuoti <...> ir pagalbos poreikiui nustatyti“ (The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission: Executive summary* [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 36 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>).

²⁴³ GOVERNMENT OF JAPAN. *Convention on Nuclear Safety: National Report of Japan for the Second Extraordinary Meeting, July 2012* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.meti.go.jp/english/press/2012/pdf/0705_01b.pdf>, 6.2.3 punktas.

*technologijos eksploatacijos periodą. Pažymėtina, kad nustačius tokią pareigą valstybėms technologijų tiekėjoms, automatiškai reikėtų nustatyti atitinkamą valstybės technologijų gavėjos pareigą pritaikyti savo reguliavimą prie naujai gautos informacijos. Toks siūlymas yra padiktuotas Fukušimos avarijos praktikos: Japonijos reguliatorius, kaip buvo pažymėta Specialiosios komisijos išvadoje, „turėjo susiformavęs neigiamą požiūrį į naujas pažangias žinias ir technologijas, ateinančias iš užjūrio. Jei NISA įpareigotų TEPCO įdiegti priemones, kurios buvo įtrauktos į JAV saugumo akto (angl. – *U.S. security order*) B.5.b poskirsni, sukurtą po rugsėjo 11 d. teroristų atakos, ir jei TEPCO būtų įdiegęs šias priemones, avarijos būtų buvę įmanoma išvengti“²⁴⁴.*

2.2.4. Kiti bendradarbiavimo aspektai

Bendradarbiavimo principas branduolinėje teisėje apima daugelį kitų neaptartų, bet gerai įgyvendinamų aspektų, kuriuos, siekiant pateikti objektyvią ir visapusišką nuomonę, vertėtų bent trumpai paminėti.

Tarpvalstybinio bendradarbiavimo principas įsijungia ne tik branduolinės energetikos objektų statybų ar jų eksploatavimo metu, siekiant patobulinti branduolinius įrenginius ir iki minimumo suvesti jų potencialų poveikį žmonėms ir aplinkai, ne tik informuojant kitas valstybes apie potencialų žalingą poveikį įvykus avarijai, bet ir branduolinio ciklo pradžioje ir pabaigoje: juk branduolinio kuro teikimas ir panaudoto transportavimas (kas sudaro 5% visų pasaulio krovinių) numato visą kompleksą tarptautinio ar vidaus tranzito klausimų²⁴⁵, įskaitant ir tuos, su kuriais susiduriama, kai atliekos yra plukdomos į kitą

²⁴⁴ The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission: Executive summary* [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 16 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>.

²⁴⁵ Pvz., daug klausimų kilo Serbijai, kuri norėjo išvežti savo jėgainės panaudotą branduolinį kurą atgal į Rusijos Federaciją per kitų valstybių teritoriją.

kontinentą perdirbimui ir kai kertami keliasdešimties skirtingų valstybių teritoriniai vandenys ar išskirtinės ekonominės zonos.

Be to, bendradarbiavimo principas branduolinėje teisėje įgyvendinamas ne makro, t. y., valstybių lygmeniu, o mikrolygmeniu, kuomet bendri veiksmai yra derinami tarptautinės branduolinės teisės srityje veikiančių organizacijų²⁴⁶, branduolinės energetikos objektų operatorių, nacionalinių reguliatorių tarpe.

Pvz., bendradarbiavimui tarptautinių organizacijų lygmeniu pademonstruoti, valstybės gera valia turi laikytis specifinių tarptautinių taisyklių, kurios sukurtos tarptautinių organizacijų (TATENA), siekiant kodifikuoti branduolinę teisę ir „kurios gali apriboti net nacionalinių įstatymų leidėjų diskreciją“²⁴⁷, t. y., valstybė savo nacionalinius įstatymus turi priderinti prie minimalių, kad ir neturinčių privalomos teisinės galios, tarptautinių reikalavimų branduolinės energetikos objektams, ir negali nustatyti jiems, pvz., mažesnių nacionalinių standartų. TATENA taip pat dalinasi su valstybėmis narėmis atradimais ir naujais pasiekimais tokiose sferose kaip branduolinis saugumas, fizinė apsauga (pvz., kelio užkirtimas nelegaliam branduolinės medžiagos judėjimui ir branduoliniam terorizmui), avarinės parengties strategijos ir metodai. TATENA Teisės biuras (angl. – *Office of Legal Affairs, OLA*) organizuoja regiono ir valstybės lygmens mokymus, padeda branduolinių technologijų vystytojams (o daugiausia jų yra valstybės-naujokės) dvišalių sutarčių pagrindu parengti nacionalinę teisinę bazę (tokia TATENOS pagalba pasinaudojo virš 100 valstybių). Pagal kitos tarptautinės organizacijos, Europos Tarybos reglamentą buvo sukurta speciali Bendradarbiavimo branduolinės saugos srityje priemonė²⁴⁸, pagal kurią parama

²⁴⁶ Dvi svarbiausios iš jų yra TATENA ir OECD

²⁴⁷ STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 10.

²⁴⁸ 2007 m. vasario 19 d. Tarybos reglamentas (Euratomas) Nr. 300/2007, nustatantis bendradarbiavimo branduolinės saugos srityje priemonę (angl. – *Council Regulation No 300/2007/Euratom establishing an Instrument for Nuclear Safety Cooperation*). OL L 81, 2007/3/22, p. 1.

teikiama ne tik Europos, bet ir Afrikos, Azijos, Pietų Amerikos valstybėms.

Bendradarbiavimas vyksta valstybių nacionalinių reguliatorių, tokių kaip, pvz., Lietuvos VATESI ir JAV NRC, tarpe, skirtingų valstybių ministerijų lygmeniu (žr., pvz., 1998 m. kovo 12 d. Bendradarbiavimo ir techninės pagalbos sutartį tarp Danijos Vidaus reikalų ministerijos ir Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos ministerijos branduolinės saugos, radiacinės apsaugos, pasiruošimo branduolinėms avarijoms ir reagavimo į jas srityje²⁴⁹). Keliolika didžiausių pasaulio nacionalinių branduolinės energetikos reguliatorių yra išvystę specialią programą, vadinamą angl. – *Multinational Design Evaluation Programme*, kuria vadovaujantis siekiama suvienodinti jų turimų resursų ir žinių dėl naujų reaktorių dizaino vertinimo lygį, įvertinti dizaino harmonizavimo galimybes (Euratom mastu tai jau yra daroma).

2.3. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai

- 1) Motininiai bendradarbiavimo principo atžvilgiu principai, t. y., žalos nesukėlimo ir geros kaimynystės principai, branduolinės teisės vadove vadinamieji „atitiktens teisei (teisės laikymosi) principu“ (angl. – *Compliance principle*), branduolinėje teisėje yra svarbūs ne tiek jų pritaikomumu teisiniuose ginčiuose (pvz., geros kaimynystės principo pažeidimas greičiausiai niekada netaps priimtiniu ieškinio tarptautinėje ginčų sprendimo institucijoje dėl branduolinės veiklos vykdymo ar dėl

Priemonės tikslai: skatinti veiksmingą branduolinės saugos kultūrą bei saugos reguliavimo infrastruktūrą, teikti paramą kuriant veiksmingas priemones, kuriomis yra siekiama išvengti avarių, sukeliančių radiologinę žalą, skatinti tarptautinį bendradarbiavimą.

²⁴⁹ 1998 m. kovo 12 d. Bendradarbiavimo ir techninės pagalbos sutartis tarp Danijos Vidaus reikalų ministerijos ir Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos ministerijos branduolinės saugos, radiacinės apsaugos, pasiruošimo branduolinėms avarijoms ir reagavimo į jas srityje [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/sutartys/Tarptautines%20sutartys/Tarpzinybines%20sutartys/Sutartys%20su%20Danija/15.%20LR%20AAM%20ir%20Danijos%20vidaus%20reikalu%20ministerijos%20bendradarbiavimo%20ir%20technines%20pagalbos%20sutartis.pdf>>.

branduolinės energetikos objekto statybos *pasienyje žalos kompensavimo*²⁵⁰ pagrindu), kiek tuo, kad iš jų yra išvedami kiti svarbūs principai: valstybių bendradarbiavimo ir informavimo, konsultavimo apie būsimas BEO statybas, pagalbos įvykus branduolinei nelaimei principai, o taip pat informavimo apie potencialią žalą, konsultavimosi principai.

2) Bendradarbiavimo principas TATENA Statute įtvirtintas kaip vienas pagrindinių, o branduolinėje teisėje jis atlieka išties didelį vaidmenį: nors branduolinės energetikos objektai *per se nėra* laikomi *tarptautiniais* objektais (nes projekte dažniausiai dalyvauja tik viena valstybė), tačiau jie gali kelti tarpvalstybinės žalos riziką (angl. – *nuclear accident anywhere is nuclear accident everywhere*), o siekdamas išvengti ar bent sumažinti tarpvalstybinės žalos riziką, valstybės yra priverstos kooperotis ir bendradarbiauti.

3) Siekiant apginti aplinkos interesus bei sumažinti tarpvalstybinės žalos, keliamos BEO, riziką, bendradarbiavimo principo turinys branduolinėje teisėje, *skirtingai negu yra dabar, turi talpinti į save ne tik* valstybių informavimo apie savo BEO ir apie jame įvykusią branduolinę avariją pareigą, bet taip pat operatorių pareigą kooperotis, pateikti naują informaciją, o informacijos gavėjui į ją atsižvelgti; skirtingų valstybių avarinės parengties institucijų pareigą imtis bendrų aktyvių veiksmų ir derinti savo atsaką branduolinei avarijai, sukurti su juo susijusius bendrus ekstremalių situacijų valdymo planus bei teikti abipusę paramą.

Šiame kontekste dabartinis branduolinės teisės *status quo* neatitinka bendradarbiavimo principo turinio ir esmės, nes praktiškai nė viena iš išvardintų pareigų, išskyrus pareigą informuoti apie BEO įvykusią branduolinę avariją, šiuo metu *nėra įtvirtinta* tarptautinės teisės aktuose ir

²⁵⁰ Dėl to poveikį patyrusios valstybės ieškiniams taikomas atskirai nustatytas, labai specifinis atsakomybės už branduolinę žalą konvencinis režimas (aptariamasis šio darbo dalyje dėl principo *teršėjas moka*).

nėra įgyvendinama, o įvykiai Fukušimoje parodė, kad minėtoji Konvencijoje dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją įtvirtinta valstybių informavimo pareiga įgyvendinama neveiksmingai: Konvencijos tekste paliekamos interpretacijų laisvę leidžiančios sąvokos, todėl praktikoje (ką parodė branduolinė avarija Fukušimoje) valstybėms gali kilti pagunda apeliuoti į tarpvalstybinių radiologinių padarinių nebuvimą kaip teisinį pagrindą savo informavimo pareigos nevykdymui ar netinkamam vykdymui. Be to, prie operatorių informavimo pareigų nevykdymo gali prisidėti ir *valstybinių* institucijų (Fukušimos atveju Japonijos) padarytos komunikavimo klaidos.

- 4) Nesant unifikuotų branduolinės teisės nuostatų dėl bendrųjų avarinės parengties planų, sunku kalbėti apie kitą, po nelaimės Fukušimoje paaiškėjusį kaip labai reikšmingą žingsnį – *apie TATENA rėmuose sukurtą tarptautinę „atsako komandą“*, kuri būtų praktinė bendradarbiavimo principo įgyvendinimo išraiška, bei kuri specializuotųsi avarinės parengties planų vykdyme ir, įvykus branduolinei avarijai, dislokuotųsi su visa sutelkta įranga ir personalu nustatytoje vietoje, padėtų minimizuoti žalos atsiradimą. Be abejo, tokios atsako komandos sukūrimui reikės parengti atskirą visų pirma bendradarbiavimo principu paremtą teisinę bazę (nustatyti iš anksto sudaromų susitarimų, kurių pagrindu ir nepažeidžiant žalą patyrusios valstybės suvereniteto, būtų vykdomas dislokavimas ir diegiamos žalos (*inter alia* aplinkai) minimizavimo priemonės).
- 5) Siekiant aplinkos interesų apsaugos ir plečiant bendradarbiavimo principo turinį, pažymėtina, kad bendradarbiavimas turi vykti nacionalinių operatorių lygmeniu: valstybėms technologijų tiekėjoms turi būti nustatyta pareiga dalintis saugos informacija visą suteiktos branduolinės technologijos eksploatacijos periodą su valstybėmis gavėjomis, o valstybėms technologijų gavėjoms būtų nustatyta atitinkama pareiga pritaikyti savo reguliavimą prie naujai gautos informacijos (pvz., jei

TEPCO įdiegtų priemones, kurios buvo įtrauktos į JAV saugumo aktą, sukurtą po rugsėjo 11 d. teroristų atakos, avarijos būtų buvę įmanoma išvengti). Operatorių bendradarbiavimo forumai turi būti skatinami ir išlikti svarbūs, kadangi juose taip pat sprendžiamos aktualios problemos, turinčios įtakos aplinkos apsaugos interesams.

- 6) Pažymėtina, kad pastaruoju metu, analizuojant bendradarbiavimo principo turinį, mėgstama jį sieti su *comitas gentium* bei *opinio iuris sive necessitates* teoriją sudarančiu abipusiškumo (angl. – *reciprocity*) principu. Sekant abipusiškumo principo logika – neegzistuojant (pabrėžtina) jokiai šalis saistančiam sutartiniam režimui (pvz., Espoo konvencijai ar pan.) – valstybė, informavusi ir konsultavusi kaimyninę valstybę, pvz., dėl savo branduolinės jėgainės PAV, turėtų atitinkamą teisę prašyti kaimyninės valstybės informuoti ir konsultuoti ją (ar bent galėtų tikėtis būti informuotai) dėl toje kaimyninėje valstybėje esančių branduolinių jėgainių PAV. Kitaip tariant, bendradarbiavimo demonstravimas numato kitos šalies pareigą bendradarbiauti. Teigtina, kad tokia abipusiškumo principo percepcija tėra gražus mitas: abipusiškumo principas veikia tol, kol abiem valstybėms jo įgyvendinimas yra naudingas. Jei ką tik pademonstruotoje situacijoje kaimyninė valstybė neturės savo branduolinės jėgainės, pirmoji valstybė, neižvelgdama grįžtamosios naudos, greičiausiai niekada nesutiks dalintis – bent jau labai išsamia – informacija apie savo jėgaines (įpareigojimas dalintis informacija galios nebent tada, jei abipusiškumo principas bus perkeltas į *hard law* šaltinius, ir valstybės priklausys, pvz., Espoo konvencijai ar bent jau Branduolinės saugos konvencijai ²⁵¹).

²⁵¹ Kaip bus paaiškinta darbo dalyje apie prevencijos principą arba apie Espoo konvenciją, net jei informacija bus suteikta pagal *hard law* šaltinį, t. y., pagal Branduolinės saugos konvenciją, ji – egzistuojant minėtai abipusiškumo ar suinteresuotumo stokai – gali pasirodyti neišsami, kadangi konvencijos nuostatos kalbant apie valstybių informavimą yra labai aptakios ir liberalios (neminint Konvencijos įgyvendinimą užtikrinančių mechanizmų trūkumo).

Spėjama, kad dėl tokio pobūdžio situacijų visuomenė praktinį abipusiškumo principo įgyvendinimą yra linkusi vertinti kiek pesimistiškai.

3. SKYRIUS. DARNAUS VYSTYMOŠI PRINCIPAS

Jau buvo minėta, kad kai kurie tarptautinės aplinkos teisės principai yra svarbūs ne tiek jų pritaikomumu teisiniuose ginčuose, kiek iš jų yra išvedamais kitais svarbiais principais, formuojamos gairės būsimam reglamentavimui. Būtent toks yra šio darbo skyriaus objektas – darnaus²⁵² vystymosi principas (pabrėžtina, kad šis principas čia naudojamas griežtai aplinkos apsaugos²⁵³ prasme ir, priešingai OECD studijai²⁵⁴, neapima ekonominių, socialinių veiksnių, radiacinės saugos²⁵⁵, branduolinės saugos ar civilinės atsakomybės už branduolinę žalą²⁵⁶ klausimų).

Darnaus vystymosi principas, manytina, yra vienas sunkiausiai analizuojamų, palyginus jį su kitais darbe nagrinėjamais principais, tad pačioje pradžioje būtina apžvelgti sudėtingą šio darbo skyriaus struktūrą. Skyriuje atliekama analizė padalinta į tris dalis. Pirmojoje aiškinama darnaus vystymosi principo, kuris gimė kaip tarptautinės aplinkos teisės principas ir dabar sutinkamas įvairiose konvencijose bei tarptautinių ginčų sprendimų institucijų jurisprudencijoje, genezė bei šio principo dichotominė reikšmė, apimanti dvi „intergeneracinės“ ir „intrageneracinės“ lygybės sąvokas. Kadangi aplinkos teisėje ribos tarp šios teisės tikslų, priemonių ir teisės principų apibrėžimų nėra aiškios, darbe pateikiama nuosava sąsajos vizija tarp darnaus vystymosi, intergeneracinės ir intrageneracinės lygybės, įvairių aplinkos apsaugos priemonių (tokių kaip poveikio aplinkai vertinimo) bei atsargumo požiūrio.

²⁵² „Darnus vystymasis“, priešingai, nei kartais siūlomas terminas „tvarus vystymasis“, yra aprobuotas Lietuvos kalbos komisijos ir įtrauktas į terminų banką (VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS KOMISIJA. Lietuvos Respublikos terminų bankas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://terminai.vlkk.lt>>).

²⁵³ T. y., natūralių resursų tvarkymas, klimato kaita, oro ir vandens kokybė, bioįvairovė ir landšaftas.

²⁵⁴ OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *Nuclear Energy in a Sustainable Development Perspective* [interaktyvus]. OECD Publications, 2000 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.oecd-nea.org/ndd/docs/2000/nddsustdev.pdf>.

²⁵⁵ Kaip minima darbo dalyje apie atsargumo principo įtaką branduolinei teisei, radiacinė sauga yra artimesnė aplinkos teisės atsargumo principui, negu darnaus vystymosi principui.

²⁵⁶ Panašiai, kaip ir yra aiškinama prieš tai esančioje išnašoje, branduolinė sauga ir civilinė atsakomybė už branduoline veikla sukeltą žalą yra artimesnės ne darnaus vystymosi, o prevencijos ir *teršėjas moka* principams.

Apibrėžus aplinkos teisės koordinačių sistemą ir nustatius darnaus vystymosi principo vietą joje, taip pat detalizavus darnaus vystymosi principo turinį, antroje skyriaus dalyje siekiama pritaikyti išskirtą darnaus vystymosi principo sąvoką visiškai skirtingoje branduolinės teisės koordinačių sistemoje.

Nors branduolinėje teisėje nėra palankiai vertinamas svetimų (t. y., kitų teisės šakų) principų skverbimasis į jos reguliavimo lauką, tačiau darnaus vystymosi principas vis tik rado savo pritaikymą joje. Skirtingoje branduolinės teisės aplinkoje aplinkos teisės darnaus vystymosi principas išlaikė savo formą, tačiau jo klasikiniai intergeneracinės ir intrageneracinės lygybės bruožai pasitraukė į antrąjį planą. Dėl šios priežasties vis dar galime stebėti darnaus vystymosi principo dichotomiją, kuri, beje, įgijo kiek kitokį pobūdį. Dabar darnaus vystymosi principas yra taikomas kaip ekocentriškas požiūris, kuriuo siekiama apsaugoti tvarią ir darnią aplinką (pvz., reikalavimas itin atsargiai elgtis su radioaktyviomis atliekomis), ir antropocentriškas požiūris, kuriuo siekiama apsaugoti ne tiek aplinką *per se*, kiek žmogaus interesus, vykdant taupaus branduolinio kuro naudojimo politiką. Antroje dalyje aiškinamasi, ar šie du darnaus vystymosi principo įgyvendinimo būdai specifinėje branduolinės teisės srityje yra veiksmingi. Suprantama, kaip nurodoma trečioje šio skyriaus dalyje, beveik visos darnaus vystymosi įgyvendinimo problemos branduolinės teisės srityje gali būti išspręstos įdiegiant uždaro branduolinio kuro ciklą, deja, tarptautinė bendruomenė šiuo jautriu klausimu nėra pasiekusi konsensuso.

3.1. Darnaus vystymosi principas tarptautinės aplinkos apsaugos teisės srityje

3.1.1. Darnaus vystymosi principo genezė ir samprata

Nors darnaus vystymosi principo sąvoka siekia tokius įvykius kaip 1971 m. Founex ekspertų susitikimas Šveicarijoje, 1971 m. Aplinkos ir plėtros konferencija Kanberoje bei Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 2849 (XXVI)

Rezoliucijos priėmimas, ši sąvoka svarbą įgavo tik 1987 m., kai Pasaulio Komisija²⁵⁷ (angl. – *World Commission*) išspausdino dokumentą „Mūsų bendra ateitis“ (angl. – *Our Common Future*), dokumentas labiau žinomas kaip Brundtlando ataskaita)²⁵⁸. Būtent tada darnaus vystymosi terminas tapo vienu populiariausiu: „*Darnus vystymasis yra toks vystymasis, kuris patenkina dabartinius poreikius neužkertant kelio ateities kartoms patenkinti savo poreikius. Jį sudaro dvi pagrindinės sąvokos: poreikio (ypač pasaulio neturtingųjų poreikių, kurių tenkinimas turėtų tapti pagrindiniu prioritetu) sąvoka bei technologijų ir socialinės organizacijos augimo apribojimų idėja, [kuria siekiama palaikyti] gamtinės aplinkos pajėgumą tenkinti dabartinio laikmečio ir būsimus poreikius [t. y., aplinkos galimybė absorbuoti žmonių veiklos efektus]“.* Šis apibrėžimas ir dėmesio sutelkimas į ateities kartas kaip į „teisėtas aplinkos apsaugos naudos gavėjas“²⁵⁹ parodė ryšį tarp darnaus vystymosi ir intergeneracinės lygybės (angl. – *intergenerational equity*), reiškianti pasidalijimą lygiomis teisėmis tarp kartų, kuris taip pat bus aptariamas šiame darbo skyriuje.

Darnaus vystymosi samprata iš Brundtlando ataskaitos buvo perkelta į Rio Deklaraciją dėl aplinkos ir plėtros²⁶⁰ (sukurtą per Žemės susitikimą) ir, galiausiai, 2002 m. per Pasaulio viršūnių susitikimą dėl darnaus vystymosi, dar vadinamą

²⁵⁷ Siekiant spręsti aplinkos apsaugos problemas 1983 m. JT Generalinės Asamblėjos Rezoliucija buvo įsteigta Pasaulinė Komisija. Gro Harlem Brundtland buvo Komisijos pirmininkė (plačiau: 1987 m. Jungtinių Tautų Pasaulio Komisijos ataskaitos „Mūsų bendra ateitis“ (*Brundtlando ataskaita*) antras skyrius „Darnaus vystymosi link“ (angl. – *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development, Chapter 2: Towards Sustainable Development*) [interaktyvus]. Report Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427 – Development and International Co-operation: Environment [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/ocf-02.htm>>).

²⁵⁸ „Mūsų bendra ateitis“ atkreipė dėmesį į darnaus vystymosi, tarptautinės ekonomikos, skolų krizės, maisto saugumo, rūšių, ekosistemų, karinio lenktyniavimo, klimato kaitos bei ozono sluoksnio suplonėjimo, pramonės ir miesto problemas (plačiau: 1987 m. Jungtinių Tautų Pasaulio Komisijos ataskaitos „Mūsų bendra ateitis“ (*Brundtlando ataskaita*) antras skyrius „Darnaus vystymosi link“ (angl. – *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development, Chapter 2: Towards Sustainable Development*) [interaktyvus]. Report Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427 – Development and International Co-operation: Environment [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/ocf-02.htm>>).

²⁵⁹ angl. – *rightful beneficiary of environmental protection*.

²⁶⁰ Rio deklaracijos 3 principas numato: „teisė į plėtrą turi būti įgyvendinta taip, kad būtų tinkamai patenkinti dabartinių ir ateities kartų plėtros ir aplinkos poreikiai“.

Johanesburgo susitikimu, darnaus vystymosi samprata buvo suskirstyta į tris ramsčius: ekonominė plėtra, socialinė plėtra ir aplinkos apsauga. Dviejų vertybių, t. y., aplinkos apsaugos ir vystymosi suderinimas viename tarptautiniame dokumente ir bendros darnaus vystymosi sąvokos suteikimas buvo itin didelė sėkmė, nes iki tol tarp išsivysčiusių ir besivystančių šalių nebuvo pasiekta jokio bendro susitarimo dėl minėtų vertybių suderinimo: „išsivysčiusios šalys ir jų NVO naudojo šį principą aplinkos vertybių svarbai pabrėžti, tuo tarpu besivystančios šalys naudojo minėtąjį principą norėdamos įtvirtinti teisę į plėtrą <...>. Nepaisant nuogaštavimų, vis dėlto šis principas padėjo suderinti tai, kas anksčiau atrodė nesuderinama – aplinkos apsaugą ir plėtrą <...>. Rio konferencija ypatinga tuo, kad buvo bandoma surasti bendrą pagrindą tarp to, ką išsivysčiusios šalys siekė įvykdyti, ir to, dėl ko besivystančios šalys kovojo.“²⁶¹

Vadovaudamasi „Darbotvarkės 21“ rekomendacijomis, JT Generalinė Asamblėja²⁶² kaip JT Ekonominės ir socialinės tarybos (ECOSOC) komisijos padalinį įsteigė Darnaus vystymosi komisiją. Pagrindiniai komisijos uždaviniai buvo „kontroliuoti Darbotvarkės 21 eigą, surenkant informaciją iš įvairių šaltinių, peržiūrint prieigą prie finansinių, technologinių ir kitų šaltinių bei suteikiant forumą diskusijoms apie aplinkos ir plėtros problemas“.

Apibendrinant darnaus vystymosi principo genezės klausimą, reikia pasakyti, kad galiausiai šis principas buvo patvirtintas ir dabar gali būti tiesiogiai arba netiesiogiai randamas daugelyje aplinkos teisės dokumentų: (a) sutartyse (pvz., 1992 m. JT Bendrosios klimato kaitos konvencijos 2 ir 3 str.; Biologinės įvairovės konvencijos 1 ir 10 str.; 2003 m. Afrikos konvencijos dėl aplinkos ir gamtos išteklių apsaugos III str.²⁶³); (b) tarptautinėse deklaracijose (pvz., jau

²⁶¹ LOUKA, Elli. *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006, p. 52.

²⁶² 1992 m. gruodžio 23 d. JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija dėl Darnaus vystymosi komisijos steigimo A/Res/47/191.

²⁶³ 2003 m. Afrikos konvencija dėl aplinkos ir gamtos išteklių apsaugos [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 16 d.]. Prieiga per internetą:

minėtoje Rio deklaracijoje darnus vystymasis tapo pagrindine samprata ir yra išskiriamas 4-5, 7-9, 20-22, 24-27 principuose; (c) regioniniuose teisės aktuose (pvz., 1992 m. JT Dublino deklaracijoje); (d) tarptautinių organizacijų steigimo susitarimuose (pvz., ES sutarties 2 str., 1993 m. Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutarties (NAFTA) preambulėje, 1994 m. Pasaulio prekybos organizacijos Marakešo sutarties preambulėje); (e) tarptautinių finansinių institucijų (pvz., Pasaulinio banko grupės, Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko, Amerikos valstybių plėtros banko, Afrikos plėtros banko) teisės aktuose.

3.1.2. Intergeneracinės ir intrageneracinės lygybės sampratos

Pažymėtina, kad aplinkos teisės darnaus vystymosi principas, esantis šio darbo skyriaus objektu²⁶⁴ ir suprantamas kaip kiekvienos kartos pareiga neperduoti pernelyg didelės naštos ateities kartoms, kadangi „ekonominė ir socialinė plėtra gali būti „darni“ tik jei pasaulio aplinka yra apsaugota nuo degradavimo“²⁶⁵, kartais yra laikomas sinonimu kitam „intergeneracinės lygybės“ terminui. Intergeneracinė lygybė (angl. – *intergenerational equity*) yra specifinis, tarptautinei aplinkos teisei būdingas terminas²⁶⁶, sukurtas lygių teisių į aplinką pasidalijimui tarp kartų apibrėžti. Manytina, kad šių dviejų terminų negalima laikyti lygiaverčiais sinonimais: nors intergeneracinės lygybės samprata plačiai

<http://www.au.int/en/sites/default/files/AFRICAN_CONVENTION_CONSERVATION_NATURE_NATURAL_RESOURCES.pdf>.

²⁶⁴ Atkreiptinas dėmesys, kad specifinė darnaus vystymosi principo reikšmė *branduolinėje* teisėje, kuri apima ekocentrišką ir antropocentrišką požiūrius, bus aptarta šioje darbo dalyje kiek vėliau.

²⁶⁵ STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 8–9.

²⁶⁶ Šį principą galima būtų išversti kaip „teisingumo (ir lygybės) tarp kartų“ arba „teisingumo, atsižvelgiant į ateities kartų poreikius“ principą, tačiau taip jis gali būti painiojamas su nacionalinės konstitucinės teisės principais. Šio darbo rėmuose buvo nuspręsta vartoti „intergeneracinės“ ir „intrageneracinės“ lygybės principų terminus.

aprašyta Stokholmo deklaracijoje²⁶⁷, o žodžių formuluotė yra tokia pati, kaip ir darnaus vystymosi principo, tačiau joje labiau akcentuojamos *žmonių*²⁶⁸ kartos negu *aplinka ar plėtra per se*. Be to, manytina, kad intergeneracinė lygybė, nors ir įvardijama kaip „principas“, tačiau gali būti suprantama kaip galutinis sėkmingo darnaus vystymosi principo „įgyvendinimo rezultatas“.

Kas yra intergeneracinė lygybė? Intrageneracinė lygybė, kartu su pačiu darnaus vystymosi principu, gali būti suprantama kaip socialinio teisingumo teorijos tąsa aplinkos teisės srityje, tad J.Rawls siūlomi terminai „teisingomis nuostatomis“ <...> „gerai sutvarkyta visuomenė“ gali reikšti *inter alia* racionalią, teisingą prieigą prie bendrųjų planetos resursų. Profesorė Edith Brown Weiss, žinoma kaip mokslininkė, tyrinėjanti intergeneracinės lygybės principą, apibūdina jį kaip dabartinės kartos pareigą saugoti natūralią gamtos aplinką ateities kartoms ir siūlo tris pagrindinius šios lygybės principus. „Visų pirma, reikalaujama, kad kiekviena karta turi išlaikyti gamtinių ir kultūrinių išteklių įvairovę siekiant neapriboti ateities kartų pasirinkimo galimybes, sprendžiant kylančias problemas ir tenkinant savo poreikius. Be to, ateities kartos turi turėti teisę į tokią įvairovę, kuri būtų sulyginama su ankstesnės kartos turima įvairove. Šis principas yra vadinamas „naujų galimybių neužkirtimo“ (angl. – *conservation of options*) principu. Antra, reikalaujama, jog kiekviena karta turi palaikyti tokią planetos

²⁶⁷ Ateities kartų svarba yra pabrėžiama Stokholmo Deklaracijoje, t. y., jos Preambulėje („žmonių aplinkos saugojimas ir gerinimas dabarties ir ateities kartoms tapo būtinas žmonių tikslas <...>“), 1 ir 2 principu („žmogus <...> prisiima svarbią atsakomybę saugoti ir gerinti aplinką dabarties ir ateities kartoms“).

²⁶⁸ Taip pat yra, pvz., Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (UNESCO) šalių susitikimą 1997 m. Paryžiuje vainikavusioje Esamų kartų pareigų būsimų kartų atžvilgiu deklaracijoje (angl. – *Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Towards Future Generations*). Šioje deklaracijoje daugiausiai dėmesio pelno *žmonių* kartų, o ne *aplinkos per se* interesai, nors deklaracija buvo sukurta dėl *inter alia* vis didėjančių grėsmių gamtinei *aplinkai* (žr. preambulė), prisiminus tokius tarptautinius aplinkos teisės dokumentus, kaip Rio deklaracija, intergeneracinę ir intrageneracinę lygybę: UNESCO Deklaracijos 4 str. yra kalbama apie esamų kartų atsakomybę prieš būsimas kartas, kad planeta nebūtų negrįžtamai suniokota žmogaus veiklos, o jos 5 str. *in corpore* yra skirtas aplinkos apsaugai, t. y., darniam vystymuisi. Jame yra nustatyta, kad esamos kartos turėtų išsaugoti ateities kartoms gamtos išteklius, reikalingus žmogaus gyvybei ir vystymuisi palaikyti (5 str. 3 d.), ir iki įgyvendinant didelius projektus, įvertinti jų poveikį ateities kartoms (5 str. 4 d.) (plačiau [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13178&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>.

kokybę, kad ji būtų perduota ne blogesnės būklės negu buvo gauta. Taip pat kiekviena karta turi teisę į tokią planetos kokybę, kuri yra sulyginama su ta, kokią turėjo ankstesnės kartos. Tai – „kokybės išsaugojimo“ (angl. – *conservation of quality*) principas. Trečia, kiekviena karta turi suteikti jos nariams vienodas teises naudotis ankstesniųjų kartų palikimu ir turi užtikrinti šią teisę ateities kartoms. Tai yra „galimybės naudotis“ (angl. – *conservation of access*) principas”²⁶⁹. Šie principai, Weiss teigimu, apriboja dabarties kartų išteklių išgavimą ir naudojimą, nors jie anaipol nenurodo, kaip būtent dabartinės kartos turėtų tvarkyti savo išteklius. Be to, pažymėtina, kad intergeneracinės lygybės principas reikalauja keisti procesinių normų ypatumus ir išplečia subjektų, turinčių teisę pateikti ieškinius, ratą.

Tarptautinėje aplinkos teisėje (arba branduolinėje teisėje) akcentuojant intergeneracinės lygybės, arba „teisių pasidalijimo tarp kartų“ principą, negalima pamiršti lygybės, pasireiškiančios vienos žmonių, gyvenančių skirtingose šalyse, priklausančių skirtingiems socialiniams sluoksniams, rasėms ar etninėms grupėms, kartos viduje. Taigi, kita lygybės rūšis, intrageneracinė lygybė (angl. – *intragenerational equity*), arba lygybė kartos viduje, reiškia skirtingų grupių, priklausančių vienai *dabartinei* kartai, teisę nebūti diskriminuojamomis aplinkos apsaugos požiūriu. Kitaip tariant, diegiant intrageneracinės lygybės principą, rūpinamasi „aplinkosauginiu teisingumu“ (angl. – *environmental justice*) vienos šalies teritorijoje arba tarp šalių neįtraukiant laiko kategorijos, taip būdingos intergeneracinės lygybės principui²⁷⁰. M.Haliniak vartoja terminus „teisingumas tarp kartų“ bei jo atsvarą „teisingumas tarp regionų“, „teisingumas tarp grupių“

²⁶⁹ WEISS, Edith B. Environmental Disasters in International Law. *Anuario juridico interamericano=Inter-American juridical yearbook*. Washington, D.C.: Pan American Union, 1986, p. 145-150.

²⁷⁰ Sam Emmerechts nuomone, intrageneracinė lygybė siejasi su teisingu urano naudojimu, reiškiančiu, kad uraną naudojanči valstybė turi atsižvelgti į kitų valstybių poreikius. EMMERECHTS, Sam. Environmental Protection under Nuclear Law: Still a Long Way to Go. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 121-126.

(lenk. – *sprawiedliwość międzypokoleniowa, międzyregionalna, międzygrupowa*)²⁷¹, o tai atitinka darbe aptariamą intrageneracinės lygybės principą.

Intrageneracinės lygybės principas gali būti sutinkamas skirtinguose kontekstuose. Pvz., aplinkos teisės srityje, Rio deklaracijoje, pabrėžiamas skurdo mažinimo vaidmuo siekiant darnaus vystymosi (5 principas) ir specifinis nepakankamai atstovaujamų grupių (pvz., čiabuvių tautų) vaidmuo. Branduolinės teisės srityje taip pat egzistuoja draudimas užkrauti neproporcingą aplinkos taršos našta ar kaštus mažas pajamas gaunančioms, besivystančioms valstybėms ar bendroms teritorijoms (pvz., draudimas eksportuoti radioaktyvias atliekas į Afrikos kontinentą²⁷² arba Antarktidą²⁷³) ir kuriama tolygaus pasidalijimo mažėjančiais resursais, tokiais kaip branduolinis kuras, vizija (įgyvendinant šią viziją ES yra kaupiamos atsargos²⁷⁴, įsteigta speciali Euratom tiekimo agentūra (angl. – *Euratom Supply Agency, ESA*)²⁷⁵, siekianti užtikrinti, kad visos Bendrijos branduolinio kuro naudotojai periodiškai gautų reikiamą urano rūdos ir branduolinio kuro kiekį bei būtų užtikrintos Bendrijos nuosavybės teisės į branduolines medžiagas²⁷⁶).

²⁷¹ HALINIĄK, Michał. Podstawy polskiej polityki ekologicznej. In DOŁĘGA, Józef Marcei, *et al.* (red.). *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*. Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2001, s. 17-18.

²⁷² 1991 m. Bamako Konvencija dėl draudimo importuoti pavojingas atliekas į Afriką (pilnas konvencijos pavadinimas angl. – *Bamako Convention on the Ban of the Import of Hazardous Wastes into Africa and on the Control of Transboundary Movements within Africa*), kuri dar neįsigaliojo, draudžia pavojingų, tame tarpe ir radioaktyvių, atliekų importą, eksportą ir tranzitą per Afrikos kontinentą.

²⁷³ 1959 m. Antarkties sutartimi (angl. – *Antarctic Treaty*) susitariama naudoti Antarktį tik taikiems tikslams, o sutarties V str. draudžiama transportuoti ir šalinti joje radioaktyvias medžiagas. Aiškumo dėlei, Antarktis apibrėžta kaip regionas į pietūs nuo 60 paralelės (žr. Antarkties sutartį bei jos 1991 m. Antarkties aplinkos apsaugos protokolą [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 16 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.ch/regionalseas/legal/antarc.htm>>).

²⁷⁴ Euratom sutarties 72 str. 2 d.

²⁷⁵ 2008 m. vasario 12 d. Tarybos sprendimas 2008/114/EB, Euratomas, nustatantis Euratomo tiekimo agentūros įstatus (angl. – *Council Decision 2008/114/Euratom of Establishing Statutes for the Euratom Supply Agency*). OL L 41, 2008/02/15, p. 15–20.

²⁷⁶ Euratom sutarties 2 str. (d) d. ir 2 str. (f) d.

3.1.3. Ryšys tarp darnaus vystymosi ir atsargumo principų

Pažymėtina, kad analizuojant darnaus vystymosi principo sampratą, neišvengiamai susiduriama su kitu, žalos *prevencijos* principu, iš kurio išsivystė jį papildantis aptartas *atsargumo* principas ir kurio žinioje yra šiais laikais galingais tapę *poveikio aplinkai* ir *strateginio poveikio aplinkai vertinimo* instrumentai (vad. PAV ir SEA). Darbe apibrėžiant santykį tarp darnaus vystymosi ir kitų aplinkos teisės principų, tvarus vystymasis (nežiūrint į tai, kad jis yra įvardijamas kaip principas) yra suprantamas kaip bendras tarptautinės aplinkos teisės tikslas²⁷⁷. Tuo tarpu atsargumo, prevencijos ir kiti principai laikytini labiau „priemonėmis“ minėtam tikslui pasiekti negu tikslais *per se*.

Skirtumas tarp anksčiau minėtų principų savybių išreikštas „Darbotvarkėje 21“. Atidžiau panagrinėjus šį dokumentą, patvirtintą Rio konferencijos metu, tampa akivaizdu, kad pasiūlymas priimti tam tikrą skaičių nacionalinių, regioninių ir pasaulinių „priemonių“ aplinkos problemoms spręsti (šios priemonės – tai atmosferos ir bioįvairovės apsauga, jūrų ir vandenynų apsauga, pakrantės zonos valdymas, chemikalų, pavojingų ir radioaktyvių atliekų tvarkymas) pateikiamas tam, kad „būtų skatinamas darnus vystymasis“ (kuris, pabrėžtina, Darbotvarkėje išskirtas kaip tikslas)²⁷⁸. Be to, „Darbotvarkėje 21“ patariama įkurti būtent „Darnaus vystymosi komisiją“ (angl. – *Commission on Sustainable Development, CSD*), o ne, pvz., „Atsargumo principo įgyvendinimo komisiją“. Tai irgi parodo, kad darnaus vystymosi principas yra bendresnis lyginant jį su kitais tarptautinės aplinkos teisės principais. Minėtasis skirtumas pastebimas ir daugiašalėse sutartyse bei konvencijose. Pvz.²⁷⁹, *darnios plėtros* Reino ekosistemoje vykdymas

²⁷⁷ Įdomu tai, kad, kaip jau buvo pažymėta, pats darnaus vystymosi principas, kitos, intergeneracinės lygybės sampratos atžvilgiu, gali būti laikomas „priemone“ šiai lygybei pasiekti.

²⁷⁸ Žr. Darbotvarkės 33-40 sk.

²⁷⁹ 1999 m. balandžio 12 d. Reino apsaugos konvencija (angl. – *Convention on the Protection of the Rhine*) [interaktyvus]. OJ L 289, 16/11/2000, p. 0031-0037 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22000A1116\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22000A1116(01):EN:HTML)>.

1999 m. Reino konvencijoje įvardytas kaip *tikslas*²⁸⁰, ir tik *šalia* jo išvardinti kiti konkretūs principai: atsargumo principas, principas *teršėjas moka*, išlaidų kompensavimo, jei buvo imtasi sudėtingų techninių priemonių, principas, moderniausių technologijų ir geriausios aplinkos apsaugos praktikos taikymo principai (angl. – *state-of-the art technology and best environmental practice*)²⁸¹.

3.1.4. Darnaus vystymosi principas nacionaliniuose teismuose ir tarptautinėse ginčų sprendimo institucijose

Darnaus vystymosi principas pripažintas TTT praktikoje. Pirmą kartą TTT su problema, kaip, vykstant technologinei pažangai, išlaikyti pusiausvyrą ir suderinti aplinkos apsaugą bei teisę į ekonominę plėtrą, savo praktikoje susidūrė dar 1997 m., kai buvo nagrinėjama Gabčikovo-Nagymaros byla²⁸². Šioje byloje Teismas pasiūlė šalims apsvarstyti darnaus vystymosi principą nepaisant to, kad ši sąvoka nebuvo minima jokioje galiojančioje ir šalis saistančios sutarties nuostatoje. Teismo nuomone, „<...> per pastaruosius du dešimtmečius sukurta naujų teisės normų ir standartų, įtvirtintų daugelyje dokumentų. Į naujas normas turi būti atsižvelgiama, o nauji standartai turi įgauti didesnės svarbos ne vien tais atvejais, kai šalys ruošiasi naujai veiklai, bet ir tęsdamos ankščiau pradėtas veiklas. Poreikis suderinti ekonominę plėtrą ir aplinkos apsaugą akivaizdus darnaus vystymosi principo²⁸³“. TTT pirmininko pavaduotojas teisėjas Weeramantry išreiškė atskirąją nuomonę dėl darnaus vystymosi vaidmens tarptautinėje teisėje, suteikdamas šiam principui dar didesnės svarbos. Kaip ir kiti prigimtinės teisės teoretikai, teisėjas įrodinėja, kad universalūs teisės principai, kaip ir byloje nagrinėjamas principas, egzistuoja atskirai nuo išleistų įstatymų, o juos atpažinti

²⁸⁰ Konvencijos 3 str.

²⁸¹ Konvencijos 4 str. (a), (d), (f), (h) d.

²⁸² *Gabčikovo-Nagymaros project case*; [*I.C.J. Reports 1997*], ICJ.

²⁸³ *Ibidem*, para. 140.

galima pasitelkiant racionalų žmogaus protą: „darnus vystymasis yra <...> šiuolaikinės tarptautinės teisės dalis <...> dėl neišvengiamos loginės būtinybės, tai – visuotinė vertybė, užsitarnavusi tarptautinį pripažinimą“²⁸⁴. Nors teisėjas Weeramantry ir sutiko su teismo nuomone, jog darnaus vystymosi principas dar neapibrėžtas iki galo, kad galėtų sukurti įsipareigojimus šalims, vis dėlto tai yra *erga omnes* principas, kuris gali padėti aiškinant kitas tarptautinės teisės nuostatas.

Darnaus vystymosi principu taip pat buvo vadovautasi Nuolatiname Arbitražo Teisme nagrinėjamoje byloje dėl Reino geležinkelio²⁸⁵ (toliau – *Iron Rhine Railway* byla): „Nuo 1972 m., kai įvyko Stokholmo konferencija, tarptautinės teisės sritis, susijusi su aplinkos apsauga, sparčiai vystėsi. Šiuo metu tiek tarptautinė, tiek EB teisė reikalauja įdiegti tinkamas aplinkos apsaugos priemonės, tuo metu, kai valstybė planuoja ir įgyvendina ekonominę plėtrą <...>. Svarbiausia, kad šių besivystančių principų pagalba aplinkos apsauga integruojama į plėtros procesus. Aplinkos teisė bei plėtros teisė yra *ne alternatyviosios, o priešingai – vieną kitą sutvirtinančios, neatsiejamos sampratos*, reikalaujančios tais atvejais, kai dėl plėtros gali būti padaryta žala aplinkai, apibrėžti įsipareigojimą ją apsaugoti arba bent jau sumažinti žalos mastą“²⁸⁶. Šis įsipareigojimas, Tribunolo nuomone, „tapo bendrosios tarptautinės teisės principu“²⁸⁷.

Intergeneracinė ir intrageneracinė lygybė, kuri, kaip teigiama, glaudžiai susijusi su darnaus vystymosi principu, minima ir nacionalinių teismų praktikoje.

²⁸⁴ *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*, Separate opinion (in majority) of Judge Weeramantry, I.C.J. Reports, 1997.

²⁸⁵ Teisinis ginčas tarp Belgijos ir Olandijos kilo dėl geležinkelio linijos, kuri kerta Olandijos teritoriją ir kuria naudojasi Belgija. Šalys nesutarė, ar Belgija gali atnaujinti geležinkelio darbą ir ar Olandija gali taikyti savo privalomus aplinkos teisės reikalavimus Belgijai. Tribunolas pripažino, kad Belgija turi tranzito teisę per Olandijos teritoriją, o Olandija turi teisę nustatyti aplinkos teisės reikalavimus, jei šių taikymas objektyviai nepadaro tranzito neįmanomu. Tribunolas taip pat nustatė, kad išlaidos aplinkos apsaugos priemonėms, atsirandančioms dėl geležinkelio linijų atnaujinimo, negali būti priskirtos vien tik Olandijai: jomis turi būti pasidalinta tarp abiejų valstybių.

²⁸⁶ *The Arbitration Regarding the Iron Rhine Railway (Belgium v. Netherlands)*, 24 May 2005, Permanent Court of Arbitration, para. 222.

²⁸⁷ *Ibidem*, para. 59.

Kiekvienas gali vadovautis *intrageneracinės* lygybės principu, jei šis yra pažeistas (žinant, kad tarptautinėje teisėje, TTT teigimu, nėra *actio popularis*²⁸⁸), o štai dėl to, kas gali atstovauti *ateities* kartas byloje, susijusiose su *intergeneracine* lygybe, iki praeito amžiaus devintojo dešimtmečio pabaigos buvo ginčijamasi: juk jei esamos kartos turi pareigą perduoti darnią aplinką savo paveldėtojams, tampa neaišku, kokiais teisiniais mechanizmais yra užtikrinama ateities kartų interesų išraiška. Atsakydami į šį klausimą, pvz., Filipinų teismai 1993 m. suformavo specialią doktriną, kuri nuo to laiko cituojama daugelyje tarptautinės aplinkos teisės dokumentų. Šios doktrinos kvintesenciją galima rasti Filipinų Aukščiausiojo teismo byloje *Oposa v. Factoran*, dar vadinama Filipinų vaikų byla²⁸⁹, kurioje teismas vadovavosi *intergeneracinės* lygybės principu ir suteikė atstovavimo teisę ateities kartų atstovams, t. y., grupei vaikų, pateikusių ieškinį, kuriuo buvo siekiama apginti savo bei ateities kartų teises į darnią aplinką²⁹⁰. Kaip teigia Antonio Oposa, pateikęs ieškinį, kuriame ieškovais įvardijami jo vaikai, būtent *intergeneracinės* lygybės principo nagrinėjimas tarptautinės aplinkos teisės literatūroje buvo tas veiksnys, įtikinęs teismą leisti vaikams atstovauti ateities kartas. Ši byla taip pat parodo, kaip tarptautinėje teisėje išvystytas principas gali dalyvauti sparčioje nacionalinės teisės plėtroje. *Oposa v. Factoran* byloje esančiais argumentais galima būtų naudotis ginant ateities kartų teises į aplinką bei darnaus vystymosi principą kitose ginčų sprendimų institucijose.

²⁸⁸ South West Africa Case, *Second Phase* (*Eth. v. S. Africa ; Lib. v. S. Africa*), 1966 ICJ 45, 47, para. 88.

²⁸⁹ *Oposa v. Factoran*, Supreme Court of Philippines Case (1993) called „Philippine Children’s cas“ (Juan Antonio Oposa, et al. v. the Honorable Fulgencio Factoran, Jr., Secretary of the Department of the Environment and Natural Resources et al., Supreme Court of the Philippines, Judgement of 30 June 1993 G.R. No. 101083).

Vaikai, kuriuos atstovavo Filipinų gamtosaugos tinklo ir Manilos aplinkos apsaugos grupė, siekė užkirsti kelią senų ir nykstančių atogrąžų miškų kirtimui. Jų teigimu, besitęsiantis miškų kirtimas gali sukelti nepataisomą žalą jų pačių ir ateities kartoms, taip pat pažeisti konstitucinę teisę į subalansuotą ir sveiką ekologiją. Plačiau: ALLEN, Ted. The Philippine Children’s Case: Recognizing Legal Standing for Future Generations. *The Georgetown International Environmental Law Review*, 1993, Vol. 6, p. 713-716.

²⁹⁰ Teismo žodžiais: „Ieškinio padavimas ateities kartų vardu gali būti paremtas tik *intergeneracinės* lygybės ir *intergeneracinės* atsakomybės samprata, kiek tai yra susiję su teise į subalansuotą ir sveiką ekologiją“.

3.2. Darnaus vystymosi principas branduolinėje teisėje

Be jokios abejonės, darnaus vystymosi principas egzistuoja branduolinės teisės srityje. Tiesą sakant, net ir *netaikaus* atomo kontekste, kuris mažai susijęs su aplinkos apsauga, t. y., Tarptautinio teisingumo teismo „Konsultacinėje išvadoje dėl grasinimo branduoliniu ginklu ir jo panaudojimo teisėtumo“, darnaus vystymosi principą šis Teismas vis tik *yra paminėjęs*, nors ir netiesiogiai: „Teismas pripažįsta, kad aplinkai kyla nuolatinė grėsmė, o branduolinio ginklo panaudojimas šioje aplinkoje gali sukelti katastrofą. Teismas taip pat pripažįsta, kad aplinka nėra abstrakti sąvoka, ji apima gyvenamąjį plotą, gyvenimo kokybę bei žmonių sveikatą, *taip pat dar negimusias (ateities) kartas*. Visuotinė valstybių pareiga užtikrinti, kad vykdant jų jurisdikcijoje esančią ir kontroliuojamą veiklą, būtų atsižvelgta į kitos valstybės aplinkos apsaugos interesus arba teritorijų už valstybės kontrolės ribų aplinkos apsaugos interesus, gali būti dabar laikoma tarptautinės aplinkos teisės dalimi“²⁹¹.

Grįžtant prie taikaus atomo, tarptautinės branduolinės teisės dokumentuose vyrauja savitas supratimas apie intergeneracinę ar intrageneracinę lygybę ir apie anksčiau minėtą kiekvienos kartos pareigą nepalikti pernelyg didelės naštos ateities kartoms. Be to, galima būtų teigti, kad branduolinėje teisėje egzistuoja tam tikra struktūrinė darnaus vystymosi principo dichotomija. Galima išskirti *ekocentrišką* pusę (kurios tikslas – apsaugoti aplinką nuo blogėjimo), reiškiančią branduolinės energetikos objekto sukuriama poveikio aplinkai mažinimą arba šalinimą siekiant, kad aplinka išliktų nepakitusi arba galėtų atsinaujinti. Šiuo atveju galima paminėti radioaktyvių atliekų tvarkymo, šalinimo galimybes, terminę taršą ir t. t. Taip pat galima išskirti *antropocentrišką* šio principo pusę, kurios tikslas – apdairiai naudoti išteklius (branduolinėje energetikoje tai, visų

²⁹¹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, *I.C.J. Reports* 1996, para. 29 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 16 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>>.

pirma, yra uranas) išlaikant ekologinę pusiausvyrą, kad jų liktų ateities kartoms arba kitoms valstybėms (taip vadinamoji, intergeneracinė ir intrageneracinė lygybė). Šis principo aspektas dar vadinamas „tvariuoju“ ar „darniuoju“ kuro ciklu (angl. – *sustainability for fuel cycle*), tačiau darbe jis įvardinamas „antropocentrišku požiūriu“, siekiant pabrėžti jo tikslą – ginti *žmonių* interesus, o *ne aplinką per se*.

3.2.1. Ekocentriškosios darnaus vystymosi principo atmainos įgyvendinimo trūkumai: neišspręstos aplinkos darninimo mažinant arba pašalinant branduolinės energetikos eksternalijas problemas

Darni ekonominė ir socialinė plėtra negalima be darnios aplinkos, o pastaroji negalima, jei nėra tinkamai įgyvendinamas darnaus vystymosi principas, t. y. jei nėra sukurta gero tarptautinės ir nacionalinės teisės režimo eksternalijoms pašalinti arba sumažinti iki minimumo (eksternalija (angl. – *externalities*) – specifinis tarptautinei aplinkos teisei būdingas terminas apjungiantis ne tik veiklos tiesioginį ir šalutinį poveikį, bet ir kitas susijusias išdavas, aplinkybes). Kaip jau buvo minėta, branduolinė energetika pasižymi labai specifiniu šios veiklos „eksternalijų sąrašu“: tai įvairios skiliosios medžiagos, radioaktyviosios atliekos²⁹² (įskaitant liekanas po rūdos išgavimo ir uolienų smulkinimo) ar jonizuojančios spinduliuotės šaltiniai, kurie, priklausomai nuo rūšies, gali kelti riziką sveikatai, saugai ir aplinkai trumpesniam ar ilgesniam laikui, taip pat kitos tiesiogiai su jonizuojančia spinduliuote nesusijusios eksternalijos, tokios kaip poveikis aplinkai nuo branduolinės jėgainės aušinimo vandens paėmimo ir išleidimo ir t. t.

Šiame poskyryje darnaus principo įgyvendinimo branduolinėje teisėje sėkmė bus vertinama pagal tai, kaip vadovaujantis šiuo principu vykdomi

²⁹² Radioaktyvios atliekos atsiranda ne tik tiesiogiai iš branduolinės energijos gamybos, bet ir iš medicininio radioaktyvių medžiagų panaudojimo, taip pat iš taip vadinamo „industrinio panaudojimo“ (pvz., kelių ar giliai po žeme esančių vamzdžių įtrūkimai aptinkami naudojant industrinę radiografiją).

branduolinės energetikos eksternalijų pažabojimo uždaviniai: ar nustatytas tinkamas radioaktyviųjų atliekų valdymo, saugojimo ir dėjimo į atliekynus reglamentavimas (beje, teisingumo dėlei reikia pažymėti, kad branduolinių jėgainių atliekos, palyginti su kitomis pavojingomis atliekomis, neišsiskiria savo mastais)²⁹³, ar gerai sureguliuoti radioaktyviųjų atliekų šalinimo jūroje, radioaktyviųjų atliekų, kilusių iš urano rūdos kasybos, tvarkymo klausimai, ar nustatytame teisiniame reguliavime tinkamai atsižvelgta į tiesiogiai su jonizuojančiąja spinduliuote nesusijusių eksternalijų valdymą.

3.2.1.1. Reikalavimų BEO projektuose numatyti radioaktyviųjų atliekų tvarkymo planus nebuvimo problema

²⁹³ Galima būtų teigti, kad branduolinė energija net su savo atliekų eksternalija neprieštarauja darnaus vystymosi principo esmei mažiausiai dėl trijų priežasčių:

- a) branduolinės jėgainės „iš urano išgauna 10 000 kartų daugiau energijos, tenkančios vienam energijos matavimo vienetui, negu kitos jėgainės išgauna iš iškastinio kuro arba atsinaujinančių energijos šaltinių“, todėl „lyginant su kitais energijos ištekliais, reikia išgauti, apdoroti, saugoti ir gabenti žymiai mažesnę medžiagos kiekį kiekvienai elektros kilovatvalandei pagaminti – o tai kartu reiškia, kad atliekų apimtys yra taip pat proporcingai mažesnės“ (OECD studijos duomenys);
- b) didžiausias priekaištas, mestas branduolinei energetikai dėl ilgai neišnykstančių, ilgą laiką pavojingomis išliekančių atliekų, būdingas ne tik radioaktyviosioms atliekoms: kaip nurodo OECD, kitų energijos gamybos technologijų eksternalijos, „kitos nuodingos atliekos, tokios kaip sunkieji metalai, biosferoje išlieka neribotą laiką arba daro tokį poveikį, kuris bus jaučiamas neapirėžtą laiką ateityje“. Tuo tarpu „iš branduolinės energijos gamybos atsirandančios atliekos sudaro mažą kiekį – įprastai mažiau nei 1% – visų nuodingų branduolinėje valstybėje susidarančių atliekų“. A.Gabbard priduria, kad per vienerius 1000 megavatų galingumo branduolinės jėgainės metus susidaro apie 30 t radioaktyviųjų atliekų, o vieno reaktoriaus bendras atliekų kiekis tilptų į olimpinį baseiną (50 m ilgio ir 2 m gylio). Per metus pasaulyje susidaro tik apie 10 000 t panaudoto kuro atliekų. Tuo tarpu tokio pat galingumo anglies elektrinėje, be CO₂ emisijos (kiekvieną dieną išskiriama 30 000 t CO₂) per metus sudeginama 4 mln. t anglies ir išskiriama 5,2 t urano (kurio sudėtyje yra 74 svarai U²³⁵) bei 12,8 t lakaus ir nelakaus torio (Th);
- c) be to, radioaktyvias atliekas, priešingai nei kitų energijos gamybos metodų eksternalijas, galima izoliuoti nuo patekimo į biosferą naudojant prieinamas technologijas.

Šaltiniai: OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *Nuclear Energy in a Sustainable Development Perspective* [interaktyvus]. OECD Publications, 2000, p. 34, 41-42 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.oecd-neia.org/ndd/docs/2000/nddsustdev.pdf>; GABBARD, Alex. Coal Combustion: Nuclear Resource or Danger. *Oak Ridge National Laboratory Review (ORNL)*, 1993, Vol. 26, No. 3 & 4; ir TUCKER, William. *Terrestrial Energy: How Nuclear Power Will Lead the Green Revolution and End America's Energy Odyssey*. Savage, Maryland: Bartleby Press, 2008, p. 38-39.

Tarptautinė aplinkos teisė ir jos darnaus vystymosi principas visada atsiduria diskusijų apie radioaktyvių atliekų tvarkymą, *inter alia* saugojimą, dėjimą į atliekynus, centre. 1997 m. Jungtinė konvencija dėl panaudoto branduolinio kuro ir radioaktyvių atliekų tvarkymo²⁹⁴, svarbiausia ir vienintelė konvencija dėl radioaktyvių atliekų, buvo vienas pirmųjų branduolinės teisės dokumentų, kuriame į ateities kartų interesus buvo pažvelgta per aplinkos kokybės prizmę ir pirmą kartą paminėta darnaus vystymosi samprata: „Šios konvencijos tikslai yra: <...> (ii) užtikrinti, kad visuose panaudoto branduolinio kuro ir radioaktyvių atliekų tvarkymo etapuose būtų efektyviai kovojama su galimais pavojais, kad dabar ir ateityje žmonės, visuomenė ir aplinka būtų apsaugota nuo žalingo jonizuojančios spinduliuotės poveikio taip, kad būtų patenkinti dabartinės kartos poreikiai bei siekiai nekeliant pavojaus ateities kartų poreikiams ir siekiams; <...> 4 str. Bendrieji saugumo reikalavimai: kiekviena susitariančioji šalis privalo imtis atitinkamų veiksmų užtikrinti, kad visuose panaudoto branduolinio kuro etapuose nuo radioaktyvių spinduliuočių būtų tinkamai apsaugoti žmonės, visuomenė ir aplinka. Tai vykdydama kiekviena susitariančioji šalis privalo imtis atitinkamų veiksmų: <...> (vi) stengtis išvengti veiksmų, galinčių turėti pagrįstai prognozuojamų pasekmių ateities kartoms, pavojingesnių nei tos, kurios leistinos dabartinei kartai<...> (vii) , ir nepalikti ateities kartoms nepelnytos naštos<...>“²⁹⁵.

Igyvendindamos darnaus vystymosi principą ir saugodamos aplinką, daugelis valstybių sutaria dėl būtinybės surengti radioaktyviųjų atliekų ir panaudoto kuro tvarkymo programas iki pastatant branduolinę jėgainę: iš branduolinės energijos gamintojų reikalaujama sumokėti tam tikrą pinigų sumą specialiam radioaktyvių atliekų fondui, sukurtam pagal vieną iš trijų galimų

²⁹⁴ Jungtinė konvencija dėl panaudoto branduolinio kuro ir radioaktyvių atliekų tvarkymo (angl. – *Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management*) buvo priimta 1997 m. ir įsigaliojo 2001 m. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 16 d.]. Prieiga per internetą: <www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/infcirc546.pdf>.

²⁹⁵ *Ibidem*.

modelių²⁹⁶. Vis dėlto, kalbant net apie laikiną radioaktyvių atliekų tvarkymą, nacionalinėje²⁹⁷ ar tarptautinėje teisėje (žr. Jungtinės konvencijos 26 str.) nėra aiškiai nustatyto reikalavimo dar iki branduolinės jėgainės statybų pradžios pateikti valstybinėms priežiūros institucijoms atliekų tvarkymo (saugojimo)

²⁹⁶ Šie modeliai yra:

- a) operatoriai patys sukuria veiklos nuostatus ir administruoja branduolinių jėgainių uždarymo fondą (pvz., Vokietijos, Japonijos, Olandijos, JK, Prancūzijos modeliai). Rezervinės lėšos – priešingai kitoms dviem strategijoms – neprivalo būti nuolat prieinamos ir gali būti pakartotinai investuotos. Šio modelio trūkumas – jei iškiltų trumpalaikio jėgainės uždarymo būtinybė, lėšos negalėtų būti iš karto prieinamos;
- b) operatoriai moka įnašus į specialų fondą, kurį kontroliuoja arba administruoja vyriausybės (Suomijos, Švedijos, Ispanijos modeliai). Šio modelio atmainos skiriasi tik savo rizikos laipsniu, kurį leidžiama toleruoti pakartotinai investuojant surinktas lėšas. Šio modelio privalumas yra tas, kad saugi protingo investavimo strategija užtikrina, kad iškilus jėgainės uždarymo poreikiui, bent dalis lėšų bus visada pasiekiamas;
- c) operatoriai moka į fondą, kurį kontroliuoja patys operatoriai (JAV, Belgijos, Kanados modeliai). Nuo pirmojo modelio skiriasi tuo, kad valstybė tik prižiūri, kad prieinama fondo lėšų suma atitiktų prognozuojamus kaštus ir planus.

Plačiau: PESCATORE, Claudio. Slideshow presented at the International School of Nuclear Law, OECD/NEA and University of Montpellier 1, Montpellier, France, 27 August – 7 September 2012 [Dr. Claudio Pescatore is Principal Administrator for Radioactive Waste Management in the NEA and Co-ordinator of the NEA/RWMC Project on reversibility and retrievability].

²⁹⁷ Pabrėžtina, kad net vienos valstybės rėmuose, nacionalinių teismų ir reguliatorių praktika dėl poreikio dar iki branduolinės jėgainės statybų pradžios pateikti valstybinėms priežiūros institucijoms atliekų tvarkymo (saugojimo) planą, nėra nuosekli. Pvz., JAV, viena vertus, reguliatorius (NRC) palaikė operatorių, teigdamas, kad žemo aktyvumo radioaktyvių atliekų atliekyno už jėgainės ribų plano neturėjimas *neatima* iš licencijos siekiančio operatoriaus (angl. – *COL applicant*) *galimybės* pastatyti jėgainę, kurios aikštelėje šios atliekos bus laikomos neribotai (*In The Matter of Tennessee Valley Authority*, NRC Commission Memoranda and Order CLI-09-03, Feb. 17, 2009).

Kita vertus, tas pats reguliatorius (NRC) kitoje byloje (*In The Matter of Southern Nuclear Operating Co.*, NRC Commission Memoranda and Order CLI-09-16, 31 July 31, 2009) priėmė priešingą sprendimą ir nurodė licencijos siekiančiam operatoriui *atlikti išsamesnę* žemo aktyvumo radioaktyvių atliekų saugyklos jėgainės aikštelėje *analizę* branduolinės saugos požiūriu. NRC pridūrė, kad Komisijai ir šalims „bus naudinga susipažinti su licencijos siekiančio operatoriaus pateikiama informacija, kuria siekiama įrodyti atitiktą teisės aktams, reglamentuojantiems žemo aktyvumo radioaktyvių atliekų ilgo saugojimo saugyklų branduolinę saugą“.

Panaši byla dėl išankstinio saugyklų plano pateikimo kilo JAV federaliniame teisme, kur teismas palaikė Kalifornijos valstijos įstatymą (1977 m. Warren-Alquist šalies energijos išteklių apsaugos ir plėtros įstatymas (angl. – *Warren-Alquist State Energy Resources Conservation and Development Act*). Public Resources Code § 25000 *et seq.* (West 1977 and Supp. 1983)) Section 255524.1 (b)), kuriame nustatyta, kad iki tol, kol bus leista statyti branduolinę jėgainę, Energetikos resursų saugojimo ir vystymo komisija (angl. – *Energy Resources Conservation and Development Commission*) turi kiekvienu atveju nuspręsti (patvirtinti sertifikatu), kad egzistuoja „realus pajėgumas“ (angl. – *adequate capacity*) saugoti jėgainės panaudotą branduolinį kurą. Įstatyme iš operatoriaus taip pat reikalaujama pastatyti atsarginę viso jau pradėto naudoti branduolinio kuro saugyklą (angl. – *full core reserve storage*) tam atvejui, jei dėl remonto darbų šį kurą reikėtų visą laikinai pašalinti iš reaktoriaus. Beje, kitoje to paties Kalifornijos įstatymo straipsnio dalyje visoms naujoms branduolinėms jėgainėms uždedamas moratoriumas, kol Energetikos komisija „nuspręs, kad buvo atrasta ir JAV institucijų apbruota technologija ar priemonė aukšto aktyvumo radioaktyvių atliekų atliekynui įrengti“.

planą, nors teoriškai tinkamo atliekų saugyklų plano nebuvimas, lygiai taip pat kaip ir atliekyno plano nebuvimas, kelia nerimą dėl saugos ir objekto poveikio aplinkai, kas turėtų būti aptarta dar prieš gaunant licenciją jį statyti²⁹⁸.

Be to, nors problema dėl žemo ir vidutinio aktyvumo radioaktyviųjų atliekų iš esmės yra išspręsta (trys ketvirtadaliai šių atliekų jau patalpinta atliekynuose²⁹⁹), ilgiau išliekančių ir **aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų problema lieka neišspręsta**, o tai turi įtakos įgyvendinant darnaus vystymosi principą branduolinėje teisėje.

Prieš analizuojant pačią problemą būtina keliais sakiniais apibūdinti techninę klausimo pusę. Minėtos ilgiau išliekančios ir aukšto aktyvumo radioaktyviosios atliekos, t. y., panaudotas branduolinis kuras, saugojamas dviem būdais. Iš pradžių panaudotas kuras (siekiant jį ataušinti) 3-5 m. talpinamas branduolinės jėgainės aikštelėse esančiuose vandens baseinuose. Dėl saugyklų saugumo ir poveikio aplinkai atlikta daug tyrimų³⁰⁰ (pvz., nauji tyrimai dėl šių saugyklų atsparumo teroristų atakoms atsirado po 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių)³⁰¹. Po 3-5 metų panaudotas branduolinis kuras perkeliamas į gelžbetoninius arba metalinius konteinerius³⁰² (pvz., CASTOR³⁰³ konteinerius), kurie apsaugo nuo spinduliuotės, o panaudotas kuras ataušinamas inertinėmis dujomis arba oru. Sauso laikymo konteinerių eksploatavimo išlaidos yra žymiai mažesnės negu kuro laikymas baseinuose, nes tai – „pasyvioji sistema“, t. y., konteineriai nereikalauja elektros,

²⁹⁸ Dėl vis dar atviru paliekamo radioaktyviųjų atliekų klausimo, kaip buvo paskaičiuota 2005 m., iš 85 savo veiklą sustabdžiusių reaktorių tik 8 buvo uždaryti ir tik 17 – išmontuoti.

²⁹⁹ Lentelė Nr. 2. *Žemo aktyvumo radioaktyviųjų atliekų saugyklų (LLW) sąrašas.*

³⁰⁰ Žr. NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Safety and Security of Commercial Spent Nuclear Fuel Storage*: Public Report. Washington, DC: The National Academies Press, 2006.

³⁰¹ *Ibidem.*

³⁰² Ilustruojant šių dviejų saugojimo modelių taikymo kiekinius skirtumus, JAV duomenimis (angl. – *US Congressional Research Service*), 2011 m. pabaigoje JAV buvo sukaupta apie 62 683 t panaudoto branduolinio kuro, 78% jo buvo patalpinta baseinuose ir 22% – konteineriuose.

³⁰³ Trumpinys iš angl. – *cask for storage and transport of radioactive material.*

vandens sąnaudų, remonto ir nuolatinės priežiūros – tik patikrinimo³⁰⁴. JAV Nacionalinės Energetikos politikos komisijos teigimu, šie konteineriai – „išbandyta, saugi, nebrangi atliekas izoliuojanti technologija, kuri gali tarnauti 100 ir daugiau metų <...>, kol ateityje bus parengti geologiniai atliekynai“³⁰⁵.

Pažymėtina, kad šiame poskyryje labiausiai išryškėja darbo tarpdiscipliniškumas, nes jame nurodoma, kad teisinės problemos (t. y. reikalavimų numatyti aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų tvarkymo planus nebuvimas) kyla iš *inter alia* toliau aptartų neišspėtų materialaus (ekonominio, politinio) pobūdžio problemų, kurias galima įvardinti kaip nacionalinės ar tarptautinės koncepcijos ir strategijos dėl aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų neturėjimas.

3.2.1.1.1. Pirmoji problemos priežastis: neišspręsti NIMBY (angl. – *not-in-my-back-yard*) ir tarptautinių atliekynų įrengimo klausimai

Tais atvejais, kai panaudoto kuro perdirbimo galimybės atmetamos ir atliekas nutariama dėti į atliekyną, vystant BEO projektą, turi būti surastos specialios atliekynui skirtos vietos (panaudoto kuro saugyklos yra tik laikinas sprendimas). Deja, tai sunkiai įgyvendinama užduotis, nes bendruomenei sunku sutarti dėl aikštelės, skirtos nacionaliniam ar tarptautiniam atliekynui, parinkimo.

³⁰⁴ CASTOR konteineriai yra naudojami JAV, Kanadoje, Japonijoje, Vokietijoje ir Lietuvoje. Pažymėtina, kad Fukušimos avarijos metu konteineriai išliko nesugadinti.

³⁰⁵ Pirmasis konteineris buvo pristatytas 1986 m., tad prielaidos, jog toks konteineris gali tarnauti 50-200 m., paremti ne praktika, o moksliniais skaičiavimais.

Šaltinis: THE NATIONAL COMMISSION ON ENERGY POLICY. *Ending the Energy Stalemate: A Bipartisan Strategy to Meet America's Energy Challenges* [interaktyvus]. Washington, DC: National Commission on Energy Policy, 2004, p. 58 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.astro.umd.edu/~hamilton/HONR268A/Energy.pdf>>.

Nors atliekyno technologija aplinkos požiūriu yra saugi (remiantis visuotine atliekų dėjimo į atliekynus praktika, aukšto aktyvumo radioaktyvioms atliekoms negali būti taikoma paviršinio atliekų saugojimo technologija, todėl jos dedamos į *gilumines* požemines saugyklas ir atliekynus tam tikrose pasirinktose vietovėse³⁰⁶, atsižvelgiant į geologinį³⁰⁷ ir tektoninį stabilumą bei į požeminių vandenių ir srovių riziką, o pasirinkta vieta turi būti ne tik nesunkiai pasiekiamas atliekų gabentojams, bet ir pakankamai nutolusi nuo apgyvendintų vietovių) – vis dėl to, *nacionalinių* atliekynų įrengimas visuomet sulaukia vietinių gyventojų pasipriešinimo (vadinamas NIMBY sindromas).

Specialiai *tarptautiniams* atliekynams skirtų aikštelių paieška taip pat stringa. Viena vertus, tarptautinė bendruomenė sutaria, kad „nuolatinis panaudoto branduolinio kuro dėjimas į atliekynus vos keliuose *tarptautiniuose* geologiniuose atliekynuose kainuotų žymiai mažiau negu pavieniuose nacionaliniuose atliekynuose – ypač šalims, turinčioms mažos apimties branduolines programas arba netinkamą geologinę terpę panaudoto branduolinio kuro atliekynams įrengti“³⁰⁸. Be to, įrengus tarptautinius atliekynus, valstybėms nereikėtų kovoti su plačiai paplitusiu NIMBY sindromu. Kita vertus, nepaisant didžiulio potencialaus

³⁰⁶ Pvz., Amerikos Energetikos departamentas iki šiol neapsisprendė, koku būdu šalinti atliekas. Plačiau: GREATER-THAN-CLASS C LOW-LEVEL RADIOACTIVE WASTE ENVIRONMENTAL IMPACT STATEMENT INFORMATION CENTER [interaktyvus. Žiūrėta 2014 vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.gtccceis.anl.gov>.

³⁰⁷ Geologinis stabilumas (seisminio aktyvumo, vulkanizmo, įtrūkimų nebuvimas ir pan.), kartu su uolienų savybėmis, yra svarbesnis už atliekyno gylį (paprastai variantas, atliekynas bus saugesnis, jei bus įrengtas 300 m gylyje stabilioje vietovėje su prognozuojamomis šalinimui tinkamomis sąlygomis, negu 800 m gylyje su nestabiliomis saugojimo sąlygomis). Deja, ši geologijos mokslininkų nuomonė dažnai pamirštama diskusijose su reguliatoriais.

TATENA iš pat pradžių nurodė du pagrindinius kriterijus, kuriais remiantis galima geologinius darinius (angl. – *geological formation*) pripažinti tinkančiais atliekynams įrengti: „(1) jie netrukdomai egzistavo ilgą laiką tarpą – daugybę milijonų metų, todėl tikėtina, kad kai kurie iš jų ir ateityje išliks stabilūs“ ir „(2) po jais gali visai nebūti arba būti labai mažai didelių vandens srovių“.

Šaltinis: INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY. *Site Selection Factors for Repositories of Solid High-level and Alpha-bearing Wastes in Geological Formations*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1977.

³⁰⁸ THE WOODROW WILSON SCHOOL'S GRADUATE POLICY WORKSHOP. *A Proposal for Spent-fuel Management Policy in East Asia: The Current State and Future Plans of South Korea, China, and Japan – An Outside Perspective* [interaktyvus]. Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, 2011, p. 20 [žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://golomt.files.wordpress.com/2012/03/princeton-graduate-project-report.pdf>>.

valstybės-atliekyno šeimininkei atiteksiančio pelno pagundos, „politiniai kaštai“ valstybėms atrodo per dideli, tad šiuo metu tik kelios valstybės, tarp jų Rusija ir Mongolija, išreiškė susidomėjimą įrengti tarptautinius atliekynus savo teritorijoje. Šiame potencialiai susidomėjusių valstybių sąrašė nėra savo nuosavus valstybinius atliekynus turinčių Prancūzijos, Švedijos³⁰⁹ ir Suomijos³¹⁰, nes minėtose valstybėse galioja svetimo panaudoto branduolinio kuro importo draudimas. Likusių Rusijos ar Mongolijos perspektyvos taip pat atrodo blankiai. „Galimybes statyti tokius atliekynus Mongolijoje apriboja šios šalies geografinė padėtis (Mongolija yra giliai įsispraudusi tarp kitų valstybių Azijos žemyne)“, tad kaimyninės šalys vargu, ar leistų atliekų tranzitą per savo teritoriją. Tuo tarpu, Rusijos kandidatūra taip pat atrodo neįtikinamai. Visų pirma, Rusijos politika atliekyno įrengimo klausimu nuolat keičiasi: nors Rusijos Valstybės Dūma 2001 m. išleido įstatymą, leidžiantį importuoti panaudotą branduolinį kurą, Rusijos valstybinė įmonė Rosatom 2006 m. oficialiai pareiškė, kad nepriims panaudoto branduolinio kuro³¹¹ iš užsienio. Antra, tarptautinė bendruomenė pati nėra įsitikinusi, ar Rusijos valdžia tarptautinio atliekyno statybų atveju sugebėtų įgyvendinti aplinkos apsaugos priemones, atitinkančias „aukščiausius tarptautinius standartus“³¹² – šiuo atveju reikėtų imtis teisinės bazės reformų, kurias įvedus, TATENA inspektoriams, galintiems įvertinti atitiktį standartams, būtų suteikta

³⁰⁹ Švedijos įmonė SKB (angl. – *The Swedish Nuclear Fuel and Waste Management Company*) 2009 m. pasirinko Forsmark vietovę panaudoto branduolinio kuro atliekyno aikštelei įrengti. Visas Švedijos panaudotas branduolinis kuras (jo yra 12 000 t) bus patalpintas į šį 500 m gylyje kristalinėje uolienoje esantį atliekyną. Visa būsima vieninga radioaktyviųjų atliekų tvarkymo sistema, planuojama statyti 2015 m., taip pat apims jau egzistuojančią saugyklą Oskarshamn, konteinerius gaminančią gamyklą ir panaudoto branduolinio kuro specialaus sandarinimo objektą (angl. – *encapsulation facility*) Clab vietovėje.

³¹⁰ Suomija, pagal kurios nacionalinį 1994 m. įstatymą radioaktyviųjų atliekų importas ir eksportas draudžiamas, savo jėgainių reikmėms yra suplanavusi branduolinio kuro atliekyną Onkalo, Eurajoki vietovėje. Šis atliekynas yra ne valstybinis, o privatus projektas, kurį, kaip planuojama, dar iki 2020 m. įvykdys Posiva bendrovė, šiuo metu aptarnaujanti Loviisa and Olkiluoto jėgaines.

³¹¹ CHAPMAN, Neil; and MCCOMBIE, Charles. Nine Requirements to Develop an International Repository in Russia [interaktyvus]. In *Arius Newsletter*, 2005, No. 11, p. 9-11 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.arius-world.org/pages/pdf_2006/AriusNewsletter11.pdf>.

³¹² MCCOMBIE, Charles; and CHAPMAN, Neil. *Regional and International Repositories: Not If, But How and When*: Paper, presented at the World Nuclear Association Annual Symposium, London, 4-6 September 2002, p. 10 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <www.world-nuclear.org/sym/2002/pdf/mccombie.pdf>.

daugiau galių. Be to, Rusijos Federacijos karinių reaktorių atliekų šalinimo politika, kaip toliau bus aptariama darbe, silpnina valstybės, kaip kandidatės į tarptautinio atliekyno įrengimą, poziciją.

3.2.1.1.2. Antroji problemos priežastis: neišspręstas ilgalaikių prognozių klausimas: kiek toli į priekį turėtų planuoti valstybė, norėdama užtikrinti atliekynų saugą?

Net jei diegiant darnaus vystymosi principą branduolinėje teisėje pavyktų užtikrinti, kad į ekonominės politikos planus bei politines branduolinės energetikos programas būtų įtrauktas reikalavimas pateikti aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų tvarkymo planus, neaišku, kokiam laikotarpiui galiotų minėtieji atliekų tvarkymo planai, kiek žmonių kartų turėtų apsaugoti intergeneraciniai darnaus vystymosi principą atitinkantys reikalavimai.

Atrodo akivaizdu, kad kiekvienas aplinkos teisės principas turi neapibrėžtą galiojimą laike ir gali būti taikomas visada. Todėl manytina, kad darnaus vystymosi principo taikymas laiko skalėje taip pat turi „pergyventi“ kelias kartas. Tačiau, jei kiekvienos kartos pareiga yra nekelti pavojaus ar neperkelti per didelės naštos ateities kartoms, kiek žmonių kartų į priekį savo priimtais sprendimais mes galime iš anksto „apsaugoti“? Kokius laiko rėmus nusako sąvoka „intergeneracinė“ lygybė? Labiausiai amorfiškas „laiko rėmas“ ar „laiko horizontas“, apibūdintas žodžiais „nuo šiol ir ateityje“, buvo nustatytas Pasaulinės konferencijos dėl aplinkos ir plėtros metu. Kartais tarptautinės aplinkos teisės dokumentai nustato labiau sukonkretintus laiko rėmus, kurie svyruoja nuo vienos 25-30 m. trunkančios kartos iki kelių kartų. Pvz., Tarpvyriausybinių klimato kaitos komisijos (angl. – *Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*) pateikti vertinimai galioja iki 2100 m. Kartais prognozių „laiko horizontas“, yra maksimalus, nes reikalavimus įtvirtinančiame tekste susiduriama su sąvoka „amžinas taikymas“.

Vadovaujantis minėta logika, kyla darnaus vystymosi principo, taikomo specifinėje branduolinės teisės srityje, dilema. Jeigu ilgo gyvavimo, aukšto aktyvumo radioaktyvių atliekų spinduliuotė išlieka 300 000 m., ar tai reiškia, kad turime jas saugoti taip, kad „neperduotume nepagrįstos naštos“ 10 000 ateities kartų? Ar tai yra realu? Pvz., net vertinant iš geologinės pusės, gali nutikti taip, kad giluminiuose atliekynuose kalnų viduje patalpintos atliekos ilgainiui atsidurs to kalno viršuje. Be to, net jeigu būtų rasta tinkama vieta atliekynui įsteigti, ar galima negrįžtamai dėti radioaktyvias atliekas į atliekynus ir taip atimti galimybę iš ateities kartų jas pakartotinai panaudoti? Minėtoji problema buvo paminėta TATENA Branduolinės teisės vadove (angl. – *Handbook of Nuclear Law*): „ilgai išliekančios šių ilgaamžių aukšto aktyvumo radioaktyvių atliekų savybės apsunkina apsisprendimą, kokios esamos priemonės būtinos tinkamai apsaugoti kartas tolimoje ir nenuspėjamoje ateityje“³¹³. Vienas iš minėtojo vadovo autorių, C. Stoiber pažymi kompromisinį sprendimą, kurį galima pasiekti šioje situacijoje: „vienas iš darnaus vystymosi principo pritaikymo branduolinėje energetikoje būdų reikalauja, kad dabarties karta *imtųsi visų įmanomų priemonių* ilgalaikiai saugai įgyvendinti, bet tuo pačiu ši karta *negali atimti naudojimosi teisių* iš ateities kartų bei negali pasitikėti miglotomis ilgalaikėmis prognozėmis, kurios vargu ar yra tikslios, atsižvelgiant į platų ir ilgą laiko spektrą“³¹⁴. Šioje kompromisinėje nuostatoje C.Stoiber suderino dvi skirtingas teorijas. Pagal vieną teoriją, aprašytą, *inter alia*, Richard B. Stewart³¹⁵, branduolinis kuras laikomas ne atliekomis, o *iš dalies atsinaujinančiu šaltiniu*, kuris gali būti ne vieną, o net kelis kartus perdirbtas, todėl „mūsų pareiga yra suteikti ateities kartoms *galimybę pasirinkti patiems* ir kartu neperkelti ateities kartoms nepagrįstos naštos, su kuria jie

³¹³ STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 9.

³¹⁴ *Ibidem*.

³¹⁵ STEWART, Richard B. U.S. Nuclear Waste Law and Policy: Fixing a Bankrupt System. *New York University Environmental Law Journal*, 2008, Vol. 17, p. 783, 820-825.

nesugebėtų susidoroti³¹⁶. Vadovaujantis kita teorija, aprašyta, *inter alia*, Karl S. Coplan straipsnyje simboliniu pavadinimu „Branduolinės energetikos eksternalijos: pirma, tarkime, kad turime skardinių atidarytuvą...“ (angl. – *The Externalities of Nuclear Power: First, Assume We Have a Can Opener...*)³¹⁷, siūloma priešinga išvada, kad atliekų tvarkymo problema *negali būti perduota ateities kartoms*. K.S.Coplan turi omenyje tai, kad mūsų karta gavo naudą iš branduolinės energetikos, todėl turėtų *prisiimti atsakomybę* už visas galimas pasekmes. Dauguma žaliųjų judėjimų palaiko tokią filosofiją ir atliekų dėjimo į atliekynus idėją, kuri visam laikui pašalintų atliekas iš aplinkos ir apsaugotų ne tik dabarties, bet ir ateities žmones, kurių gyvenimo būdą ir mąstymą sunku nuspėti.

Akivaizdu, kad atsakymai į klausimus dėl „ilgalaikių prognozių“ ir „iš anksto nuspręstų ateities kartų galimybių“ yra ne tiek teisinio pobūdžio, kiek priklauso nuo valstybių nacionalinės atliekų politikos³¹⁸. Taigi, šiame darbo poskyryje vėl susiduriama su ne grynai teisiniu, o su teisiniu filosofiniu klausimu, kuris, žvelgiant per darnaus vystymosi principo prizmę, dažnai keliamas ne tik mokslinėje užsienio literatūroje, bet ir pvz., JAV teismuose, nagrinėjančiuose radioaktyviųjų atliekų klausimą.

³¹⁶ Iš esmės, Stewart kelia klausimą, kas nutiktų, jei paaiškėtų, kad mokslininkai atrado ekonominius metodus, kaip išgauti naudingą medžiagą iš panaudoto branduolinio kuro: ar minėtu atveju turime teisę atimti iš ateities kartų tokias galimybes vien dėl to, kad šiuo metu šios technologijos atrodo per brangios ir todėl nepraktiškos?

³¹⁷ COPLAN, Karl S. *The Externalities of Nuclear Power: First, Assume We Have a Can Opener...* [interaktyvus]. In *Ecology Law Currents*, 2008, Vol. 35, p. 17-28 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elq.typepad.com/currents/2008/04/currents35-04-coplan-2008-0411.html#more>>.

³¹⁸ Kalbant apie skirtingas valstybių radioaktyviųjų atliekų politikas, kai kurios valstybės (pvz., Kanada, Švedija, Prancūzija ir Suomija) svarsto galimybę įrengti panaudoto branduolinio kuro atliekynus (žr. STONE, Richard. *Deep Repositories: Out of Sight, Out of Terrorists' Reach*. *Science*, 2004, Vol. 303, No. 5655, p. 161-164; PICKARD, William F. *Finessing the Fuel: Revisiting the Challenge of Radioactive Waste Disposal*. *Energy Policy*, 2010, Vol. 38, Issue 2, p. 709-714; NUCLEAR WASTE MANAGEMENT ORGANIZATION (NWMO). *Adaptive Phased Management' Strategy* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nwmo.ca/home?language=en_CA>).

Kalbant konkrečiai apie ilgalaikes prognozes, kurios taikytinos valstybių radioaktyviųjų atliekų politikai ir kuriose bandoma „rūgtyniauti“ su radioaktyviųjų medžiagų skilimo laikotarpiu, tai atliekynų rengėjams dažniausiai rekomenduojama atsižvelgti į laikotarpį nuo 100 000 iki 1 mln. m. (suejus šiam laikotarpiui, tikėtina, priklausomai nuo technologijos, radioaktyvus fonas turėtų grįžti į pradinį savo lygmenį, atitinkantį urano lygį gamtoje). Švedijos ir Suomijos reguliatoriai iš viso nereikalauja nustatyti aukščiau paminėtų laiko rėmų, nors, be jokios abejonės, šių šalių operatoriai vis dar privalo pateikti argumentų ir, tam tikrais atvejais, įrodymų, kad jų atliekynai bus saugūs, o žmonės ir aplinka bus tinkamai apsaugoti.

Geriausias besikeičiančio politinio požiūrio į atliekynus iš darnaus vystymosi principo pozicijos pavyzdys, manytina, yra teisinis ginčas dėl JAV Nevados valstijoje esančio Yucca Mountain aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų giluminio geologinio atliekyno programos.

Iš pradžių JAV Kongresas atsisakė (iš dalies dėl saugumo³¹⁹) populiariausios branduolinio kuro tvarkymo strategijos, derinančios panaudoto branduolinio kuro saugojimą baseinuose ir po to jo perkėlimą į konteinerius (angl. – *dry cask storage*). Vietoj to buvo nuspręsta pradėti Yucca Mountain radioaktyviųjų atliekų giluminio atliekyno programą, pagal kurią į kalną, kurio viduje galima sutalpinti 70 000 t atliekų, būtų gabenamos visos iš civilinių reaktorių ir iš JAV gynybinių programų susidariusios aukšto aktyvumo radioaktyvios atliekos³²⁰. Projektas turėjo būti finansuojamas iš specialiai įsteigto fondo lėšų, kurias periodinių mokesčių forma sumokėdavo visi branduolinės energetikos gamintojai. Nevados valstija 25 m. priešinosi Kongreso sprendimui, kuriuo Yucca Mountain buvo pasirinktas kaip tinkama vietovė aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų nuolatiniam atliekynui įrengti. Nepaisant Nevados protesto (valstija įrodinėjo, kad netoli pasirinktos vietovės egzistuoja vulkaninių kalnų virtinė), aikštelėje buvo pradėta ruošti statyboms naudojant branduolinės energijos gamintojų fondo per dešimtmečius sukauptas lėšas³²¹. Jungtinių Valstijų Energetikos departamentui

³¹⁹ Kongresas laikėsi pozicijos, kad požeminiai atliekynai būtų saugiausi, jei teroristai bandytų gauti ir panaudoti radioaktyvias medžiagas. Toks politinis požiūris taip pat nėra universalus: yra valstybių, manančių, kad protingesnis sprendimas būtų palikti atliekas paviršiuje, kad jas būtų lengviau prižiūrėti ar dar kartą panaudoti (žr. BODANSKY, David. *Nuclear Energy: Principles, Practices, and Prospects*. 2nd ed. New York: Springer, 2004, p. 281-284, 359-361; SHRADER-FRECHETTE, Kristin S. *Burying Uncertainty: Risk and the Case Against Geological Disposal of Nuclear Waste*. Berkeley; London: University of California Press, 1993).

Pritarčiau pirmajai pozicijai, nes – kaip bus aptarta skirsnyje apie uždara kuro ciklą – rizika, kad nevalstybiniai subjektai sugebės pavogti labai didelį kiekį panaudoto branduolinio kuro ir panaudoti jį branduolinės bombos gamybai, yra menka.

³²⁰ NUCLEAR ENERGY INSTITUTE. NEI Supports Budget Requests, Higher Loan Guarantee Volume Opposes Renewed D&D Levy. In *Nuclear Energy Institute*, 14 February 2011 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.nei.org/newsandevents/nei-supports-budget-requests-higher-loan-guarantee-volume-opposes-renewed-dd-levy/>.

³²¹ Remiantis 1980 m. Radioaktyviųjų atliekų politikos įstatymu (angl. – *Nuclear Waste Policy Act*), elektros energijos gamintojai ir elektros, gautos iš branduolinės energijos, vartotojai nuo pat 1980 m. į valstybinį

(angl. – *Department of Energy*, toliau – ir *DOE*), Branduolinės energetikos reguliavimo komisijai (*Nuclear Regulatory Commission*, toliau ir – *NRC*) ir Amerikos Aplinkos apsaugos agentūrai (angl. – *Environmental Protection Agency*, toliau – ir *EPA*) patvirtinus, kad aikštelė yra saugi, JAV prezidentas Džordžas Bušas Kongresui pateikė rekomendaciją dėl pritarimo aikštelės vietai, su kuria Kongresas sutiko. 2008 m. DOE pateikė NRC prašymą licencijai gauti, tačiau 2011 m. vasario mėn., atėjus į valdžią Obamos administracijai, šį savo prašymą atsiėmė be teisės pateikti jį vėliau (kadangi tai reiškė, jog licencija dėl atliekyno statybos Yucca Mountain ateityje nebus svarstoma, JAV teismuose branduolinės energetikos operatoriams pradėtos priteisinėti didžiulės kompensacijos už valstybės įsipareigojimų nevykdymą statyti atliekyną iš jų lėšų³²²). Pagrindinės politinio sprendimo dėl atliekyno atsisakymo priežastys buvo šios:

- 1) visų pirma, šį Prezidento sprendimą lėmė tas faktorius, kad nuolatinių radioaktyvių atliekų atliekynų³²³ idėja pastaruoju metu sulaukdavo vis mažesnio mokslininkų palaikymo, tad vietoj to buvo nuspręsta atnaujinti ankstesnius tyrimus dėl panaudoto branduolinio kuro pakartotino

Radioaktyvių atliekų fondą (angl. – *federal government Nuclear Waste Fund*) įnešė 30 mlrd. dolerių už iš komercinių branduolinių jėgainių surinkto panaudoto kuro atliekynų įrengimą. Vis dar nepanaudotas Radioaktyvių atliekų fondas turi 26 mlrd. dolerių perteklių ir per metus gauna daugiau kaip 1 mlrd. dolerių palūkanų.

³²² JAV vyriausybė, kuri iš esmės atšaukė projektą, pažeidė minėtą 1980 m. Radioaktyvių atliekų politikos įstatymą ir neįvykdė pasižadėjimo iki 1998 m. pastatyti panaudoto kuro atliekyną, todėl dabar turi sumokėti kompensaciją operatoriams už laikinų saugyklų, kurias jie patys turėjo finansuoti, įrengimą. Pvz., JAV federalinis teismas priteisė Xcel Energy 116,5 mln. dolerių už tai, kad JAV Energetikos departamentas nesilaikė sutarties sąlygų, o tai buvo tik vienas iš 56 vyriausybei pateiktų ieškinių.

Šaltinis: WALD, Matthew L. As Nuclear Waste Languishes, Expense to U.S. Rises [interaktyvus]. In *The New York Times*, 17 February 2008 [žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nytimes.com/2008/02/17/us/17nuke.html?hp&r=0>>.

³²³ Pvz., būdamas senatoriumi, Obama atvirame laiške rašė, kad „geresnė trumpalaikė išeitis yra radioaktyvias atliekas patalpinti branduolinės energetikos objektų aikštelėse, ten, kur jos susidaro, tol, kol bus atrastas moksliai paremtas ilgalaikio saugojimo sprendimas“ (žr. OBAMA, Barack. *Open Letter to Senator Harry Reid and Barbara Boxer* [interaktyvus]. 30 October 2007 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.yuccamountain.org/docs/obama_103107.pdf>).

panaudojimo (angl. – *retrievability*)³²⁴ ir įsteigta speciali, vadinamoji Mėlynojo kaspino (angl. – *Blue Ribbon*), komisija dėl Amerikos branduolinės ateities³²⁵;

- 2) antroji priežastis, įdomi aplinkos teisės požiūriu, buvo procedūrinio ir mokslinio pobūdžio ir siejama su ginču dėl darbe minėtų „laiko rėmų“, kuriuos reikia nustatyti siekiant užtikrinti atliekynų saugą. Kongresas iš Aplinkos apsaugos agentūros EPA reikalavo, kad ši nustatytų Yucca Mountain atliekynui specialius sveikatos ir saugos standartus, priderintus prie vietovės, kurie (be žmoniems taikomų taip vadinamųjų ribinių dozių, dozių galių ir t. t. standartų) turėtų būti „paremti Nacionalinės mokslų akademijos tyrimų rezultatais ir rekomendacijomis bei jas atitikti“³²⁶.

Savo ruožtu Akademija nustatė, kad kalbant apie sąlygų vykdymo laikotarpio trukmę, „*nėra mokslinio pagrindo apriboti* (ką buvo padariusi EPA) individualios rizikos laiko periodą iki 10 000 m. ar kitos trukmės“³²⁷, o „saugyklos eksploatacines galimybes *įmanoma* moksliskai nuspėti 1 mln. metų į priekį“. „Teisinė intriga“ slypi tame, kad EPA atsisakė priimti Mokslų akademijos poziciją ir paskelbė standartų projektą, kuriame nurodė trumpesnę, t. y., 10 000 m. sąlygų vykdymo laikotarpį. Amerikos Energetikos departamentas pritarė EPA, tvirtindamas, kad „žymiai ilgesnis sąlygų vykdymo periodas būtų atvejis, neturintis precedento, ir turbūt neįgyvendinamas“. EPA teigimu, „vien faktas, kad <kompiuteriniai> modeliavimai gali pateikti <1 mln. m.> prognozes, taikomas projektams,

³²⁴ Pvz., 1995 m. Amerikos Valstybinė tyrimų taryba (angl. – *US National Research Council*) ištyrė galimybę, kad panaudoto branduolinio kuro laikinas saugojimas suteiktų galimybes žaliavas panaudoti dar kartą (žr. NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Nuclear Wastes: Technologies for Separations and Transmutation*. Washington, DC: The National Academies Press, 1996).

³²⁵ Komisijos užduotis – peržiūrėti branduolinio kuro ciklo galo (angl. – *back-end*) valdymo politiką ir pateikti rekomendacijas dėl saugių ir ilgalaikių radioaktyvių atliekų tvarkymo sprendimų.

³²⁶ 1992 US Energy Policy act, § 801 (a) (1).

³²⁷ NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Technical Bases for Yucca Mountain Standards*. Washington, DC: The National Academies Press, 1995, p. 55.

jokiu būdu nereiškia, kad šie projektiniai skaičiavimai yra prasmingi ir pakankamai patikimi racionaliam įstatymų priėmimo pagrindui sukurti³²⁸. Pažymėtina, teismas palaikė Akademijos poziciją ir nusprendė, kad EPA privalo arba pataisyti savo standartą, kad jis atitiktų ir jame būtų vadovaujamosi Akademijos tyrimų rezultatais ir rekomendacijomis, arba įtikinti Kongresą leisti EPA nesivadovauti Akademijos ataskaita: „Būtent Kongresas pareikalavo EPA remtis Nacionalinės mokslų akademijos ekspertų mokslinėmis išvadomis, o kadangi radioaktyvių atliekų atliekynai kelia riziką amerikiečių sveikatai ir gerovei, tik Kongresas, o ne EPA ar teismas, turi leisti nukrypti nuo įstatymuose nustatytos schemos“³²⁹. Atsižvelgdama į teismo reikalavimą, 2005 m. Aplinkos apsaugos agentūra išleido naująją standarto redakciją, tačiau joje buvo atliktas vienintelis pakeitimas – buvo įtrauktas naujas reikalavimas, kad vidutinė foninė spinduliuotė per 10 000 m. negali būti didesnė nei 350 mRem per metus, t. y., negali viršyti normalaus foninės spinduliuotės lygio. Pagal vėliausius duomenis³³⁰, EPA pasiryžusi nustatyti atliekynams standartus, kurie pirmą kartą istorijoje apims ne 10 000 m., o milijoną metų. „Tai vienintelė taisyklė, taikoma tokiam ilgam laikotarpiui, <...> daugelis EPA taisyklių taikoma labiau numatomai ateičiai – 5 ar 6 kartoms. Ši taisyklė iš esmės taikoma 25 000 kartų“³³¹.

Pažymėtina, kad nepriklausomai nuo to, kokios pozicijos dėl aukšto aktyvumo radioaktyvių atliekų tvarkymo besilaikytų valstybės, kol nebus

³²⁸ *Nuclear Energy Institute, Inc. v. Environmental Protection Agency*, 373 F.3d 1251 (D.C.Cir. 2004), at 32,083–84.

³²⁹ *Ibidem*.

³³⁰ Plačiau: WEST, Larry. EPA Poised to Regulate Nuclear Waste Disposal for a Million Years: Interest in Nuclear Power and Concerns About Waste Drive Regulatory Effort [interaktyvus]. In *About.com Environmental Issues*, 2009 [žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <www.environment.about.com/od/nuclearenergywaste/a/nuclear_waste.htm>.

³³¹ NATIONAL PUBLIC RADIO (NPR). *EPA Expected to Issue Million-Year-Long Regulation*: Transcript [interview with Elizabeth Cotsworth, EPA Director of Radiation and Indoor Air, November 24, 2006] [interaktyvus]. NPR, 2006 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.npr.org/templates/transcript/transcript.php?storyId=6525491>>.

parengtos ilgalaikių atliekynų strategijos, radioaktyvios atliekos liks tose pačiose vietose, kuriose jos susidarė: reaktoriuose, baseinuose ar užplombuotuose konteineriuose arba bus transportuojamos į specialias saugyklas per valstybių teritorijas³³², o tai, be abejonės, atsižvelgiant į darnaus vystymosi ir atsargumo požiūrius, nėra pats aplinkai saugiausias ar darnaus vystymosi principo įgyvendinimui palankiausias sprendimas.

3.2.1.2. Tarptautinių radioaktyvių atliekų režimų netaikymo kariniuose reaktoriuose susidarančioms radioaktyvioms atliekoms problema

Nors šiame darbe nagrinėjamos *taikaus* branduolinės energijos panaudojimo problemos, tačiau radioaktyvios atliekos, susidarančios iš branduolinės energijos panaudojimo *kariniams* tikslams, manytina, taip pat yra rimta kliūtis siekiant įgyvendinti darnaus vystymosi principą branduolinėje teisėje.

Karinių reaktorių radioaktyvios atliekos priklauso taikymo išimtims iš režimų, reguliuojančių radioaktyvių atliekų saugojimą *sausumoje* esančiuose atliekynuose ir saugyklose. Pvz., Jungtinės konvencijos³³³ 3 str. 3 d. įtvirtinta, kad „Ši konvencija netaikoma panaudoto branduolinio kuro ar radioaktyvių atliekų valdymo saugumui karinėse ar gynybos programose, nebent jos Susitariančios šalies **pripažintos** kaip panaudotas branduolinis kuras ar radioaktyvios atliekos šios Konvencijom tikslams. Tačiau ši Konvencija yra taikoma panaudoto

³³² Pvz., JAV atliekos yra transportuojamos per visą šalį nuo pat 1960 m.: nebenaudojami kariniai branduoliniai reaktoriai buvo vežami į Idaho Chemical Processing Plant prie Idaho krioklių, o dabar – į Carlsbad požeminę saugyklą Naujojoje Meksikoje; panaudotas kuras iš komercinių branduolinių reaktorių – į West Valley Niujorko valstijoje ir Morris Ilinojaus valstijoje; žemo aktyvumo radioaktyvios atliekos – į Barnwell Pietų Karolinos valstijoje, Hanford Vajomingo valstijoje, Beatty Nevados valstijoje. Kol kas minėtų transportavimo metų nebuvo įvykę jokių incidentų (žr. CRAVENS, Gwyneth. *Power to Save the World: The Truth about Nuclear Energy*. 1st ed. New York: Alfred A. Knopf, 2007, p. 299).

³³³ 1997 m. Jungtinė panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija (angl. – *Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2004-03-07, Nr. 36-1186 [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228193&p_query=&p_tr2=2.com> ir <www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/infcirc546.pdf>.

*branduolinio kuro ar radioaktyvių atliekų valdymo saugumui karinėse ir gynybos programose, jei ir kai šios medžiagos yra perkeltos ir valdomos išimtinai civilinėse programose*³³⁴.

Apmaudu, kad Jungtinė konvencija, būdama vieninteliu griežtomis nuostatomis operuojančiu dokumentu, reglamentuojančiu panaudotą kurą bei radioaktyvias atliekas ir reikalaujančiu operatyviai vykdyti žalos aplinkai prevenciją³³⁵, kontrolę³³⁶ ir įtvirtinančiu teisę reikalauti pateikti pasiaiškinimą dėl gresiančio pavojaus aplinkai³³⁷ – negali būti naudojama užkirsti kelią žalos aplinkai atsiradimui, kai ši žala atsiranda, pvz., iš nebeeksploatuojamų karinių branduolinių reaktorių arba iš jų panaudoto kuro.

3.2.1.3. Reguliavimo, kuriuo draudžiamas radioaktyvių atliekų šalinimas jūroje, trūkumai

Nors tik prasidedant branduolinei erai buvo suvokta, kad darni aplinka nėra galima be draudimo šalinti radioaktyvias atliekas jūrose, tačiau iš pradžių tarptautinė bendruomenė, susidūrusi su radioaktyvių atliekų klausimu, nepaisė taršos prevencijos ir darnaus vystymosi principų. Pavyzdys galėtų būti 1993 m. Rusijos raštiškas vyriausybės pranešimas (angl. – *White Paper*) apie tai, kad vien Rusijoje nuo 1959 m. iki 1992 m. Barenco, Japonijos ir Ochotsko jūrose buvo

³³⁴ 1997 m. Jungtinė panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija (angl. – *Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2004-03-07, Nr. 36-1186 [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228193&p_query=&p_tr2=2.com> ir <www.iaea.org/Publications/Documents/Infocircs/1997/infocirc546.pdf>.

³³⁵ Žr. Konvencijos 4 str.: „Kiekviena Susitariančioji Šalis visuose panaudoto kuro tvarkymo etapuose imasi *tinkamų* priemonių atskirų asmenų, visuomenės ir *aplinkos* apsaugai nuo radiologinio pavojaus užtikrinti“.

³³⁶ Pagal Konvencijos 24 str. 3 d.: „Kiekviena Susitariančioji Šalis imasi *tinkamų* priemonių, užtikrinančių, kad <...> įvykus nenumatytam ar nekontroliuojamam radioaktyviųjų medžiagų išmetimui į aplinką, būtų imtasi pataisomųjų veiksmų išmetimui *kontroliuoti* ir jo padariniams *sušvelninti*“.

³³⁷ Žr. Konvencijos 30 str. 3 d.: „Peržiūros pasitarimai: <...> 3. Kiekviename peržiūros pasitarime kiekviena Susitariančioji Šalis turi galimybę aptarti kitų Susitariančiųjų Šalių pateiktas ataskaitas ir *reikalauti šių ataskaitų paaiškinimo*“.

pašalintas nežinomas kietųjų ir skystųjų radioaktyvių medžiagų kiekis. Kaip nustatyta, vien tik skystųjų žemo aktyvumo radioaktyviųjų medžiagų buvo išversta apie 2.5 mln. kiurių³³⁸ (angl. – *curies*), o tai yra dvigubai daugiau už bendrą visų kitų valstybių išverstą kiekį per visą branduolinės energetikos istoriją iki 1984 m.

Kadangi vien tik atsargumo ir darnaus vystymosi principai su savo tais laikais silpnu statusu negalėjo išspręsti problemos, buvo sukurtos įvairios aplinkos teisės konvencijos, draudžiančios atliekų šalinimą jūroje (angl. – *antidumping conventions*) ir vienijamos bendro tikslo – išlaikyti jūrų gyvūniją ir ekosistemas. **Atliekų šalinimas jūroje yra bene vienintelė sfera, kur branduolinė teisė, būdama iš esmės atspari aplinkos apsaugos nuostatų įsikišimui, praktiškai visiškai pakluso aplinkos teisės konvencijoms ir tokiu būdu aplinkos apsaugos teisės principai pradėjo tiesiogiai veikti branduolinę teisę.** Minėtų konvencijų yra daug, pvz., 1982 m. JT Jūrų teisės konvencija (angl. – *United Nations Convention on the Law of the Sea*, toliau – ir UNCLOS Konvencija³³⁹), 1972 m. Londono konvencija dėl jūros teršimo šalinant atliekas ir kitas medžiagas prevencijos (angl. – *London Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and other Matter* toliau – ir Londono Konvencija), 1974 m. Konvencija dėl jūros teršimo iš sausumoje esančių šaltinių (angl. – *Convention for the Prevention of Marine Pollution from Land-Based Sources*), kuri vėliau buvo pakeista 1992 m. Šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos konvencija (angl. – *Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic*, toliau – ir OSPAR Konvencija³⁴⁰), 1976 m. Barselonos Konvencija dėl Viduržemio jūros apsaugos nuo taršos (angl. – *Barcelona Convention for the*

³³⁸ Tekste pateiktas 2,5 mln. kiurių (Ci) (angl. – *curie*) (nesisteminis radioaktyviojo izotopo aktyvumo vienetas, naudojamas JAV) reiškia $9,25 \times 10^{16}$ bekerelių (Bq) (bekerelis yra tarptautinės vienetų sistemos radioaktyviosios medžiagos aktyvumo (per 1 s įvyksta 1 branduolio skilimas) vienetas).

³³⁹ Deja, didžiausia branduolinės energijos gamintoja JAV neratifikavo Konvencijos, nors šalių derybų metu buvo atsižvelgta į JAV prašymą ir buvo pakeistos giluminės jūros nuostatos.

³⁴⁰ Konvencijos šalys įsipareigoja pritaikyti priemones, užkertančias kelią ir šalinančias taršą, sklindančią iš sausumoje esančių objektų, vandentakių ar naftotiekio.

Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution), 1971 m. Briuselio konvencija dėl civilinės atsakomybės branduolinių medžiagų jūrinio transportavimo srityje (angl. – *Brussels Convention relating to Civil Liability in the Field of Maritime Carriage of Nuclear Material*), 1973 m. Tarptautinė konvencija dėl teršimo iš laivų prevencijos (angl. – *MARPOL 1973/78 International Convention for the Prevention of Pollution from Ships*)³⁴¹, 1991 m. Konvencija dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (toliau ir – Espoo konvencija). Daugelį aplinkos apsaugos teisės konvencijų, draudžiančių atliekų šalinimą jūroje, sudaro paprotinės tarptautinės teisės nuostatos, kurių valstybės privalo laikytis. Deja, šių konvencijų tekstuose yra nemažai neatsakytų klausimų, pvz.:

- a) teoriškai kalbant, bet kokios radioaktyvios atliekos galėtų būti dedamos į atliekynus po jūros dugnu (pvz., jei atliekynas būtų įrengtas per tunelį nuo kranto³⁴², jis galėtų būti laikomas „požeminiu“, o ne „jūros dugne esančiu“ įrenginiu, tad nepriklausytų Londono konvencijos moratoriumui³⁴³);
- b) kova su žemo aktyvumo³⁴⁴ radioaktyviųjų atliekų iš civilinių reaktorių šalinimu jūroje nuo pat pradžių nebuvo sėkminga. Identifikavus problemą, buvo nuspręsta spręsti ją palyginti švelniais teisiniais instrumentais: vietoje

³⁴¹ Konvencijos III priede netiesiogiai kalbama apie radioaktyvias medžiagas.

³⁴² Buvo pasiūlymų radioaktyvias atliekas dėti į atliekynus po Prancūzijos, Pietų Afrikos ir Švedijos jūros dugnu, prieš tai juos patalpinus į švino konteinerius (plačiau: EDWARDS, Rob. Nuclear Plots for Sale in Seabed Graveyard. *New Scientist*, 1995, Vol. 148, Issue 2007).

³⁴³ Teisės ekspertai negali susitarti, ar tokiam šalinimo būdui yra taikoma Londono konvencija: Aštuntojo Konsultacinio susitikimo 1984 m. metu buvo tik pritarta, kad konvencija yra tinkamas tarptautinis forumas šio klausimo nagrinėjimui ir kad „<...> toks atliekynas neturėtų būti įrengtas, nebent bus įrodyta, kad (a) tai yra techniškai įgyvendinama ir priimtina aplinkos apsaugos požiūriu; taip pat (b) nustatyta, kad tokios atliekos gali būti veiksmingai izoliuotos nuo jūros ekosistemų ir kad (c) vadovaujantis Londono konvencija, bus sukurtas specialus atliekų šalinimo po jūros dugnu teisinis reguliavimas“. Tryliktojo Konsultacinio susitikimo metu buvo priimta rekomendacinio pobūdžio rezoliucija, kurioje buvo teigiama, kad žemo aktyvumo radioaktyviųjų atliekų dėjimui į atliekynus su prieiga iš jūros (ne sausumos) pusės būtų taikomas 1983 m. moratoriumas.

³⁴⁴ Žemo ir aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų atskyrimas Konvencijoje yra pagrįstas TATENA klasifikacija (žr. 1994 m. TATENA standartas: Radioaktyviųjų atliekų klasifikacija: saugos vadovas (angl. – *Classification of Radioactive Waste: A Safety Guide*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 1994, No. 111-G-1.1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://gnssn.iaea.org/Superseded%20Safety%20Standards/Safety_Series_111-G-1.1_1994_Pub950e_web.pdf>).

tikrojo žemo aktyvumo radioaktyviųjų atliekų šalinimo jūroje *draudimo* buvo įvestas tik *moratoriumas*. Draudimas šalinti *bet kokias* radioaktyvias atliekas jūroje buvo priimtas tik 1996 m. Protokolu³⁴⁵, sulaukdamas labai silpno valstybių palaikymo. Pvz., Rusija iš viso neprisijungė nė prie vieno iš minėtųjų dokumentų³⁴⁶, o vietoj to parengė prieštaravimą Protokolo įvestam šalinimo draudimui, tad ji nėra laikoma susaistyta papildomais įsipareigojimais. Jungtinė Karalystė, nors prisijungė tiek prie moratoriumo dėl žemo aktyvumo radioaktyviųjų atliekų šalinimo draudimo, tiek prie Protokolo, vis dar remia idėją, kad atliekynai po jūros dugnu yra tinkama ir aplinkos apsaugai palanki išeitis tam tikroms radioaktyviųjų atliekų rūšims;

c) kadangi TATENA nėra apibrėžusi leistino *de minimis* lygmens³⁴⁷, valstybės greičiausiai pasiliks teisę spręsti, ar radioaktyvumo lygis buvo *de minimis* ir, pateikusios pateisinimus, galės sėkmingai šalinti tokias radioaktyvias atliekas jūroje.

3.2.1.4. Tarptautinių režimų, draudžiančių šalinti radioaktyvias atliekas jūroje, netaikymo kariniams reaktoriams bei kariniuose reaktoriuose susidarančioms radioaktyvioms atliekoms problema

³⁴⁵ Protokolas įsigaliojo 2006 m. ir prie jo prisijungė dvigubai mažesnis, palyginus su pačia konvencija, susitariančiųjų šalių skaičius (42 šalys iš 87) (1996 m. Protokolas prie 1972 m. Londono Konvencijos dėl atliekų ir kitų medžiagų šalinimo jūroje draudimo (angl. – *Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) Protokolas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/OurWork/Environment/LCLP/Pages/default.aspx>>).

³⁴⁶ MACCULLAGH, James R. Russian Dumping of Radioactive Wastes in the Sea of Japan: An Opportunity to Evaluate the Effectiveness of the London Convention 1972 [interaktyvus]. *Pacific Rim Law and Policy Journal*, 1996, Vol. 5, No. 2, p. 399-427 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą <<https://digital.lib.washington.edu/dspace-law/bitstream/handle/1773.1/916/5PacRimLPolyJ399.pdf?sequence=1>>.

³⁴⁷ 1999 m. Konsultacinio šalių susitikimo metu buvo bandoma spręsti susidariusią situaciją, nustatant vertinimo procedūrą *de minimis* lygmeniui apibrėžti (žr. 1999 m. Rekomendacija: Guidelines for the application of the *de minimis* concept under the London Convention 1972 [interaktyvus]. Adopted by 21st Consultative Meeting of the Parties to the London Convention, 1999, Document LC 21/13, Annex 6 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.imo.org/blast/blastDataHelper.asp?data_id=17051&filename=Generic_guidance_on_de_minimis.pdf>).

Sėkmingam darnaus vystymosi principo taikymui branduolinėje teisėje kelia grėsmę tai, kad radioaktyviųjų atliekų, susidariusių iš *karinio* branduolinės energijos naudojimo, šalinimui jūroje, panašiai, kaip ir Jungtinėje konvencijoje, yra taikoma draudimo išimtis. Dėl šios priežasties daugelis valstybių į karinių reaktorių šalinimą tiesiog jūroje žiūri kaip į realią alternatyvą jų dėjimui į sausumoje esančius atliekynus. (Problemos mastui suvokti – iš esmės tai reiškia, kad, pvz., kalbant apie viso pasaulio povandeninių laivų reaktorius, 15 iš jų teoriškai kiekvienais metais³⁴⁸ galėtų būti nekliudomai šalinami giliai jūroje).

Šioje vietoje galima pateikti bent dviejų didelių teisinio reguliavimo spragų pavyzdžius. Pirmą, nors JT Jūrų teisės konvencijos 192 str. nustatyta bendroji valstybių pareiga „saugoti ir išlaikyti jūrų aplinką“, o Konvencijos 22 str. ir 23 str.³⁴⁹ užtikrina taikaus plaukimo teisę laivams, gabenantiems branduolines bei kitas pavojingas ar kenksmingas medžiagas, tačiau ši Konvencija *expressis verbis* netaikoma „kariniams laivams, kariniais pagalbiniais laivais, kitiems laivams ar orlaiviams, kurie priklauso valstybei arba tuo metu naudojami tik valstybės *nekomerciniais tikslais*“³⁵⁰. Antra, Londono konvencijos 25 metų moratoriumas dėl žemo aktyvumo radioaktyviųjų atliekų šalinimo bei aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų šalinimo draudimo netaikomas povandeninių laivų šalinimui vandenyne.

Daugiausia problemų su karinių reaktorių atliekomis, manytina, kyla Rusijoje. Nors ši valstybė jokių moratoriumu ar Protokolu nėra įsipareigojusi, t.

³⁴⁸ Tokia prielaida daroma atsižvelgiant į tai, kad dar 1986 m. pasaulyje buvo skaičiuojama 400 povandeninių laivų, varomų branduolinių reaktorių gaminama energija, o jų eksploatavimo laikotarpis yra 15-20 m. (pasibaigus šiam terminui, reaktorius privalo būti sustabdytas ir padėtas į atliekyną).

³⁴⁹ Taikaus plaukimo (tranzito) teisė yra labai svarbi, o valstybė, pasinaudodama savo teise uždrausti radioaktyviųjų atliekų judėjimą per jos teritoriją, garantuojama TATENA rezoliucijos (žr. 1990 m. rugsėjo 21 d. TATENA praktikos vadovas dėl tarpvalstybinio radioaktyviųjų atliekų pervežimo (angl. – *IAEA Code of Practice on the International Transboundary Movement of Radioactive Waste*) [interaktyvus]. IAEA Res. GC(XXXIV)/RES/530, INFCIRC/386 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf386.shtml>>), negali tokiais savo veiksmais paneigti kitiems subjektams priklausančių jūros laivybos teisių ir laisvių, *inter alia* taikaus plaukimo ar tranzito teisių.

³⁵⁰ Žr. Konvencijos 236 str.

y., nėra parodžiusi savo pasiryžimo spręsti šiuose aktuose nurodytas problemas, ji paprašė tarptautinės bendruomenės pagalbos³⁵¹ sustabdant ir saugiai dedant į atliekynus sausumoje jos pasenusių, nusidėvėjusių povandeninių laivų branduolinius reaktorius. Suteikta pagalba, Rusijos teigimu, nebuvo pakankama kovojant su visomis aplinkos apsaugos problemomis šalies šiaurėje, kurios iki šiol lieka didelės: pradėjus Strateginės ginkluotės mažinimo (angl. – *Strategic Arms Reduction Treaty, START*) programą, Kolos pusiasalis ir Vladivostoko sritis tapo didžiule nebenaudojamų povandeninių laivų branduolinių reaktorių saugykla. Šių reaktorių skaičius ir galia prilygsta 60% galios visų civilinių branduolinių reaktorių, šiuo metu gaminančių elektros energiją visame pasaulyje (pažymėtina, kad nors raketos iš Rusijos povandeninių laivų³⁵², kurios, vadovaujantis START programa, turėjo būti sunaikintos, šiuo metu nebeturi galvučių, tačiau energiją jiems teikiantys branduoliniai reaktoriai yra visiškai užpildyti kuru). Sprendžiant iš *Bellonos* organizacijos pranešimų, tokie objektai kaip Rusijos Atomflot laivynas su branduoline energija varomais ledlaužiais Kolos įlankoje, Kolos branduolinė jėgainė netoli Polyarnye Zori (rus. – *Полярные Зори*), branduolinių povandeninių laivų gamyklos Severodvinske (rus. – *Северодвинск*), Rusijos Šiaurės laivynas su veikiančiais povandeniniais laivais ir nebeveikiančių povandeninių laivų sustabdytais reaktoriais – visi jie Kolos pusiasalį ir Baltosios jūros regioną paverčia didžiausia pasaulyje branduolinių reaktorių sancaupu vieta³⁵³. *Bellona*

³⁵¹ Pvz., per 28-ąjį G-8 viršūnių susitikimą 2002 m. Kananaskyje, Kanadoje, JK, Prancūzija, Kanada, Japonija, Italija ir Norvegija prisijungė prie JAV suteikiamos pagalbos, skirtos Rusijos povandeninių laivų išmontavimui, tinkamam radioaktyvių atliekų dėjimui į atliekynus ir naujų atliekynų atidarymui (GOVERNMENT OF CANADA. *Statement by G8 Leaders: The G8 Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction* [interaktyvus]. Kananaskis, June 27, 2002 [žiūrėta 2014 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.g8.utoronto.ca/summit/2002kananaskis/arms.html>>).

³⁵² Be Rusijos Federacijos, veikiančius branduolinius povandeninius laivus turi JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija ir Kinija. Indija taip pat pradėjo tokių laivų programą.

³⁵³ Reikia pažymėti, kad regionas yra negrįžtamai užterštas kitokių nei radioaktyvios atliekos, teršalų: kiekvienais metais į aplinką iš Norilsk Nickel (rus. – *Норильский Никель*) ir Pečenganikel (rus. – *Печенганикель*) gamyklų yra išmetama daugiau 700 000 t sieros dioksido (SO₂), pasklindančio po Kolos pusiasalį. Aliuminis ir nikelis šiose gamyklose išgaunami beveik nefiltruoti, taip keliant grėsmę tūkstančiams kilometrų tundros, taigos ir mišriųjų miškų.

priduria, kad iš dalies dėl to, kad daugelis šių reaktorių yra netinkamai prižiūrimi ir dėl to, kad iš jų susidariusios atliekos yra kaupiamos ir šalinamos nesaugiomis sąlygomis³⁵⁴, kyla didelis pavojus žmonių sveikatai bei aplinkai tiek sausumoje, tiek jūroje. Taip pat prie šios problemos prisideda, *Bellona* teigimu, incidentai sausumoje, kurių metų radioaktyvios medžiagos išplinta po Arkties aplinką, bei tarptautinis radioaktyvių teršalų paskleidimas sausumoje, kuris palaipsniui pasiekia kaimynines Arkties jūras. Svarbiausi faktai yra įtraukti į *Bellonos* organizacijos ataskaitas, juos taip pat galima rasti Rusijos Federacijos Prezidento Kanceliarijos išleistoje knygoje³⁵⁵.

Manytina, tai, kad vis dar egzistuoja tam tikri radioaktyviųjų atliekų šalinimo jūroje reguliavimo trūkumai atskirų aplinkos teisės principų arba tarptautinių konvencijų veikimo srityje, yra keista, nes jūrų teisė, kitaip negu

³⁵⁴ Daug panaudoto branduolinio kuro ir kitų aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų yra saugojama laivų statyklose tiesiog senų nebenaudojamų laivų viduje. Vienas tokių Atomflot laivų „Lepse“, pasak *Bellona* prezidento Frederic Hauge, „dešimtmečius kėlė rimtą pavojų šiaurės vakarų Rusijos žmonėms ir aplinkai“ (žr. BELLONA. *Lepse nuclear waste storage ship endangering Murmansk for decades finally headed for dismantlement* [interaktyvus]. September 12, 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/arctic/russian-nuclear-icebreakers-fleet/2012-09-lepse-nuclear-waste-storage-ship-endangering-murmansk-for-decades-finally-headed-for-dismantlement>>). Šis laivas, 1988 – 2012 m. buvo prišvartuotas netoli Murmansko centro, vos 160 km nuo Suomijos ir Norvegijos sienos, pakrautas šimtų sugadintų branduolinių reaktorių dalių ir 40 metų senumo panaudoto branduolinio kuro strypais. Tokio krovinio radioaktyvumo galia prilyginama Černobylio reaktoriaus galingumui. Iš viso laivų statykloms, kuriuose turi būti demontuojami reaktoriai, skiriama vos 10% reikalingo finansavimo.

³⁵⁵ Žr. NILSEN, Thomas; KUDRIK, Igor; and NIKITIN, Alexandr. *The Russian Northern Fleet: Sources of Radioactive Contamination* [interaktyvus]. *Bellona Report*, 1996, Vol. 2 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://inis.iaea.org/search/download.aspx?RN=28002184&redURL=http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/Public/28/002/28002184.pdf>>.

1993 m. į pensiją išėjęs Rusijos karinio laivyno karininkas A.Nikitin, parašęs keletą straipsnių *Bellona* organizacijos leidinyje, 1995 m. buvo sulaikytas V.Putino vadovautos Rusijos FSB už informacijos apie apleistus povandeninius laivus publikavimą ir iš pradžių apkaltintas tėvynės išdavyste, tais laikais buvo baudžiama mirties bausme. Karininką gynė žinomi teisininkai Генри Резник, Юрий Шмидт (Rusija) A.Rzeplinski (Lenkija), įrodinėję, kad dar iki A.Nikitinui pateikus neva slaptą informaciją, ši jau seniai buvo išleista įvairuose specialiuose inžineriniuose leidiniuose visame pasaulyje. 1997 m. karininkas buvo paleistas į laisvę nepateikus jokių kaltinimų, o 2000 m. buvo išteisintas (iki šių laikų tai, ko gero, lieka kone vienintelė Rusijos piliečio laimėta špionažo byla).

Taip pat žr. YABLOKOV, Aleksei V.; and GOVERNMENT COMMISSION ON MATTERS RELATED TO RADIOACTIVE WASTE DISPOSAL AT SEA. *Facts and Problems Related to Radioactive Waste Disposal in Seas Adjacent to the Territory of the Russian Federation*. Moscow: Office of the President of the Russian Federation, 1993.

bet kuri kita tarptautinės teisės šaka, operuoja ypač griežtu į aplinkos apsaugą orientuotu reguliavimu, egzistuojančiu galingų, valstybių pripažintų tarptautinių papročių pagrindu. Be to, įteisinto žemo ir aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų šalinimo draudimo efektyvumas vis dar lieka nežinomas. Radioaktyviosios atliekos, susidariusios naudojant karinius reaktorius, nepatenka į jokus teisės režimus, *de minimis* lygis nėra nustatytas, o teisinė pozicija dėl atliekų atliekyno po jūros dugnu yra labai ginčytina. Pagaliau net tais atvejais, kai tarptautinė bendruomenė įstengia rasti ir nustatyti bent kai kuriuos atliekų objektus jūroje, tokiuose savo tyrimuose ji vis tiek vadovaujasi ekocentrišku, o ne antropocentrišku požiūriu. Pvz., nors tikėtasi, kad Tarptautinio Arkties jūros vertinimo projekto (angl. – *International Arctic Seas Assessment Project, IASAP*)³⁵⁶ vykdytojai ims vertinti Arkties jūros vandenyse pašalintų aukšto aktyvumo radioaktyviųjų atliekų daromą poveikį aplinkai ir sveikatai, gautos tyrimų išvados pasirodė esančios grynai antropocentriškos: dėl nustatyto nereikšmingo poveikio *žmonių* sveikatai, tyrimo autorių manymu, poveikis *aplinkai* yra taip pat nereikšmingas, tad imtis taisomųjų veiksmų aplinkos būklės gerinimui nėra būtina.

3.2.1.5. Radioaktyviųjų atliekų iš urano rūdos kasybos ir smulkinimo tvarkymo reguliavimo spragos

Branduolinio kuro gavyba ir naudojimas skirtingose stadijose po savęs palieka tam tikrą kiekį radioaktyviųjų medžiagų. Kasant ir smulkinant urano rūdą (angl. – *mining and milling*) susidaro daug smulkinimo liekanų (angl. – *mill tailings*), kuriose yra labai mažas žemo aktyvumo, bet ilgai išliekančių radionuklidų (tokių

³⁵⁶ INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY. *Radiological Conditions of the Western Kara Sea; Assessment of the Radiological Impact of the Dumping of Radioactive Waste in the Arctic Seas, Report on the International Arctic Seas Assessment Project (IASAP)* [interaktyvus]. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1998 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1068_web.pdf>.

kaip torium-230 ir radium-226), susidariusių iš urano skilimo, kiekis, taip pat metalų, tokių kaip arsenas ir nikelis, likučiai bei kitų smulkinimo proceso cheminių junginių³⁵⁷.

Manytina, kad darnaus vystymosi principą reikia taikyti ir čia, branduolinio kuro ciklo pradžioje. Juo vadovaujantis, turi būti reikalaujama, kad proceso pabaigoje, uždarius kasyklą bei smulkinimo gamyklą, aikštelės aplinka būtų atkurta (angl. – *land rehabilitation*): „branduolinės teisės reguliavimo tikslas yra užtikrinti, kad kasyklų ir smulkinimo gamyklų darbuotojai, visuomenė ir aplinka būtų tinkamai apsaugoti nuo radiologinio pavojaus, kol kasyklos ir smulkinimo gamyklos vykdo savo veiklą. Tokiu reguliavimu radiacinė sauga privalo būti užtikrinta dar prieš kasyklai pradėdant veiklą (ir vykdant veiklą) ir po tokios kasyklos ar smulkinimo gamyklos uždarymo. Uolienų atliekos, kilusios iš kasyklos veiklos, ir smulkinimo liekanos yra radioaktyviųjų atliekų rūšys“³⁵⁸.

Deja, darnaus vystymosi principas kasyklų veiklos ar smulkinimo liekanų tvarkymo srityje įgyvendinamas labai silpnai. Pvz., Jungtinė konvencija įpareigoja valstybes surinkti ir pateikti Konvencijos sekretoriui, t. y., TATENAI, informaciją apie visų rūšių atliekas, tačiau to niekada nebuvo daroma kasyklų ir smulkinimo gamyklų atliekų atžvilgiu. TATENA galėtų kompensuoti šį trūkumą, sistemindama informaciją ir naudodamasi duomenų baze, kurią sukūrė Radionuklidais užterštų aikštelių direkcija (angl. – *Directory of Radioactively Contaminated Sites*)³⁵⁹, tačiau tam atlikti ji neturi įgaliojimų.

³⁵⁷ Kasant uraną, susidaro taip vadinamosios švrios uolienos atliekos ir uoliena, kuri turi būti pašalinta išgaunant pačią urano rūdą. Švrios uolienos atliekos nėra pavojingos aplinkai, tad yra supilamos kasyklos paviršiuje ir gali būti panaudotos kitiems tikslams. Kita minėtoji uolienos rūšis turi žemos koncentracijos radionuklidų arba sunkiųjų metalų, todėl turi būti tinkamai sutvarkyta ir padėta į atliekyną, kad nebūtų užteršta aplinka.

³⁵⁸ STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 83-84.

³⁵⁹ INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY. Waste Technology Section: Environmental Remediation [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <www-drcs.iaea.org>.

Detalaus uolieninių atliekų, kasyklų ir smulkinimo liekanų klausimo reglamentavimo trūkumą galima stebėti ir ES mastu³⁶⁰ : čia, kur urano rūdos kasyba ir smulkinimas buvo vykdomas daugiau negu 60 metų, pasibaigus Šaltajam karui ir sumažėjus branduolinio kuro paklausai, tam tikros šalys, pvz., Rumunija ar Bulgarija, susidūrė su objektų uždarymo ir aikštelių atkūrimo (taisomųjų veiksmų) problema. Didžiausias rūpestis, kad kasybos ir smulkinimo pramonės *liekanos* nepatenka į jokių teisės aktų – nei į Orhuso³⁶¹ ar Espoo konvencijos, nei į įvairių radiacinės saugos harmonizavimo priemonių, tokių kaip Europos pagrindiniai saugos standartai (angl. – *Basic Safety Standards, BSS*), PAV Direktyva 2011/92/ES³⁶² ar net Direktyva dėl kasybos pramonės 2006/21/EB³⁶³, kuri yra vienintelė direktyva dėl kasybos ir smulkinimo poveikių, taikymo sritį. Be to, OECD, TATENA ar Euratom nėra radę geriausio teisinio sprendimo, kuriuo galėtų vadovautis urano rūdos kasybos pramonė, vykdydama savo veiklą. Akivaizdu, kad toks teisinis vakuumas prieštarauja darnaus vystymosi principo esmei³⁶⁴.

³⁶⁰ FALCK, Eberhard W. *The Long-Term Safety of Uranium Mine and Mill Tailing Legacies in an Enlarged EU* [interaktyvus]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008, p. 4 [žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <www.ec.europa.eu/energy/nuclear/waste_management/doc/jrc49047_en.pdf>.

³⁶¹ 1998 m. Konvencijoje dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančius sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos apsaugos klausimais (Orhuso konvencija) *aplinkos teisės* siejamos su *žmogaus teisėmis*, pripažįstant, kad žmonija turi įsipareigojimus ateities kartoms. Šioje konvencijoje aplinkos apsauga siejama su valstybės atsakomybe, o dėmesys sutelkiamas į santykius tarp visuomenės ir valdžios institucijų demokratijos kontekste. Orhuso konvencija taip pat taikoma branduolinės energetikos klausimams.

³⁶² Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo, kuria buvo panaikinta Tarybos Direktyva 85/337/EEB su pakeitimais, padarytais direktyvomis 97/11/EB ir 2003/35/EB.

³⁶³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/21/EB dėl kasybos pramonės atliekų tvarkymo (angl. – *directive on the management of waste from the extractive industries (the mining waste directive)*).

³⁶⁴ Pvz., nors Rumunija savo pareiškimė patikino Jungtinės Konvencijos šalis, kad urano rūdos kasybos ir smulkinimo aikštelėse Feldioaroje visi taisomieji veiksmai žalai aplinkai ištaisyti yra vykdomi vadovaujantis tarptautiniais standartais ir praktika, vis dėlto yra pateikta labai nedaug patikimos informacijos apie tikrąją padėtį. Tikimasi, kad Rumunija laikysis Direktyvos 2011/92/ES ir Orhuso konvencijos, pratęsdama minėtų objektų veiklos licencijas.

3.2.1.6. Kitų branduolinės energijos eksternalijų reguliavimo trūkumai (aplinkai palankaus reikalavimo diegti uždaro ciklo aušinimo vandens sistemos nesukūrimas)

Analizuojant darnaus vystymosi principo įgyvendinimą branduolinės teisės srityje, branduolinio kuro ir aplinkos saugojimui (t.y. antropocentriškam ir ekocentriškam požiūriams) skiriama pakankamai daug dėmesio, tačiau vos pradėjus realiai spręsti minėtas aplinkos problemas, į pirmąjį planą iškeliamas radioaktyvių *atliekų* klausimas, tuo pačiu *kitos* didelės branduolinės energetikos eksternalijos, kurios tiesiogiai *nesusijusios* su jonizuojančios spinduliuotės poveikiu, manytina, to dėmesio gauna kur kas mažiau. Pavyzdžiui, nors neigiamą mechaninį poveikį vandens organizmams, sukuriama branduolinės jėgainės aušinimo vandenų paleidimu ir paėmimu, galima ne tik iki minimumo sumažinti, bet ir panaikinti įrengiant jėgainėse vadinamąsias uždaras vandens ciklo sistemas, tačiau – galbūt dėl to, kad šis poveikis nelaikomas „pakankamai rimtas“, t.y. nesusijęs su radiologiniais padariniais – aplinkos apsaugos sprendimus priimančios institucijos vengia priimti globaliu mastu veikiančią tesinį reguliavimą, kuriuo būtų įsakmiai reikalaujama įdiegti šias sistemas branduolinėse jėgainėse.

Su minėtų sistemų, išsamiai aptartų darbo skyriuje apie atsargumo principą ir naudojančių 90–96% mažiau vandens nei įprastos vandens paėmimo sistemos (tai pastebimai mažina sužalotų ir sunaikintų organizmų skaičių) įrengimu būtų pasiekta darni vandens ekosistema. Manytina, ES, kur atsargumo ar darnaus vystymosi principas ypač reikšmingas³⁶⁵, nepakankamai atsižvelgiama į uždaro vandens ciklo sistemų įrengimo galimybes, nors aušinimo vandens klausimas tradiciškai yra kiekvienos branduolinio reaktoriaus PAV analizės centre. JAV

³⁶⁵ Atsargumo principas tapo ES konstituciniu principu (žr. ES sutarties 174 str. 2 d. bei 2000 m. vasario 2 d. ES Komisijos komunikatą Dėl atsargumo principo (angl. – *Communication from the Commission on the Precautionary Principle*) [interaktyvus]. KOM(2000) 1 galutinis, 2000/02/02 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.].
Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0001:FIN:en:PDF>>).

aplinkosaugininkai uždaro vandens ciklo sistemų įrengimo naujosiose ir senosiose jėgainėse klausimą kelia jau keliasdešimt metų, o *Entergy v. Riverkeeper* byloje³⁶⁶, kuri analizuojama darbo skyriuje apie atsargumo principą, yra pabrėžta, kad šių sistemų įrengimas yra geriausia prieinama technologija (angl. – *best technology available, BTA*³⁶⁷), diegtina naujose³⁶⁸ jėgainėse. Sprendžiant iš teisminių ginčų dėl uždaro vandens ciklo sistemų įrengimo JAV ir Kanados nacionaliniuose teismuose, reikia manyti, kad galimybė sukurti *universalius* tarptautinius jų įrengimo reikalavimus yra labiau nei tolimes. Manytina, kad toks skeptiškas požiūris į šias sistemas, kurios taip veiksmingai palaiko darnų vandens ekosistemos vystymąsi, atskleidžia šiandien vis dar vyraujančią antropocentrišką mąstymą: jei aušinimo vandens paėmimas ir paleidimas neturi tiesioginės įtakos žmogui, problemos signalizuojamos rečiau, o kartu su juo susijęs aplinkos teisės reguliavimas vystomas lėčiau.

3.2.2. Antropocentriškosios darnaus vystymosi principo atmainos sėkmingas įgyvendinimas: urano kuro ciklo darnumo siekis

Kaip jau buvo minėta, egzistuoja ne tik ekocentriškoji, bet ir antropocentriškoji darnaus vystymosi principo pusė, nurodanti žmonijai savo turimus išteklius naudoti atsargiai, darniai, siekiant, kad jų liktų ateities kartoms (išlaikoma

³⁶⁶ *Entergy Corporation, Petitioner v. Riverkeeper, Inc., et al. PSEG Fossil LLC, et al., Petitioners v. Riverkeeper, Inc., et al. Utility Water Act Group, petitioner v. Riverkeeper Inc., et al.* Supreme Court of the US 129 S. Ct. 1498; 173 L. Ed. 2d 369.

³⁶⁷ „Geriausios prieinamos technologijos“ terminas (angl. – *Best technology available/Best available technology*), taikomas kovojant su pramoniniais išmetamais teršalais, minimas 1992 m. Šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos (OSPAR) konvencijoje, o jo sinonimas, terminas „geriausios esamos technologijos, nesukeliančios papildomų išlaidų“ (angl. – *Best available techniques not entailing excessive costs, BATNEEC*) ES mastu – Direktyvoje 84/360/EB dėl kovos su pramonės įmonių keliamo oro tarša, bei ją pakeičiančiose Direktyvoje 96/61/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (angl. – *Integrated pollution prevention and control directive, IPPC*), Direktyvoje 2008/1/EB ir 2010/75/ES.

³⁶⁸ Galimybė diegti sistemas senosiose jėgainėse, kaip nurodė Teismas, yra „galima, bet nepagrįsta alternatyva“ (angl. – *feasible, but not reasonable alternative*); taip pat žr. ENERCON SERVICES, INC. *Entergy ataskaita „Engineering Feasibility and Costs of Conversion of Indian Point Units 2 and 3 to a Closed-Loop Condenser Cooling Water Configuration“*, 2010.

intergeneracinė lygybė) arba kitoms valstybėms (kad būtų išlaikoma intrageneracinė lygybė). Ši antropocentiškoji principo pusė, taikoma branduolinės teisės kontekste, siejama su urano išsaugojimu ir teisingu jo naudojimu. Reikia pažymėti, kad toris³⁶⁹ yra ir visada buvo laikomas geresne už uraną alternatyva branduolinei energijai gaminti, tačiau tik prasidėjus branduolinės energijos erai, urano technologija pasirodė patrauklesnė dėl galimybės lygiagrečiai išgauti šalutinį produktą – plutonį, naudojamą kariniams tikslams.

Pagrindinė darnaus vystymosi principo antropocentiškumo mintis ta, kad jeigu būtų nuspręsta atmesti uždaro kuro ciklo (perdirbimo) idėją bei išlaikyti esantį *status quo*, t. y., toliau išgavinėti vis naują uraną, tai turi būti daroma atsargiai, protingai ir tinkamai, išlaikant „kuro ciklo darnumą“, atsižvelgiant į kitų valstybių ir ateities kartų poreikius. Savaiame aišku, kad urano išteklių nėra beribiai³⁷⁰, o visuomenės poreikis vis didėja. Minėtasis poreikis užaugs, kaip manoma, nuo 72 682 t urano per metus 2015 m. iki 107 557 t urano per metus 2030 m. Kaip teisingai pastebi Wolfgang Kilb, „savo laiku Euratom kūrėjai, numatydami ateityje atsirasantį poreikį teisingai paskirstyti nedidelius išteklių kiekius, turėjo labai išmintingą viziją sukaupti specialių atsargų ypatingai padėčiai [Euratom sutarties 72 str. 2 d.] bei nusistatyti fiksuotas kainas [Euratom sutarties 68 str. 2 d. ir 69 str. 1 d.]. Ši vizija gali tapti tikrove greičiau negu tikėtasi“³⁷¹.

Euratom (t. y., organizacija, kuri kontroliuoja 18 branduolinės energetikos gamintojų su 134 branduoliniais reaktoriais keturiolikoje ES valstybių-narių ir veikia rinkoje, kurios 28% sudaro branduolinė energetika ir kurioje išgaunamas

³⁶⁹ Reaktoriai (angl. – *sub-critical reactors*), kuriems vietoje urano tiekiamas torio kuras, beveik neišskiria radioaktyvių atliekų.

³⁷⁰ Yra ir kitokių nuomonių, pvz., OECD teigimu: „urano <...> išteklių užteks 250 metų“ (šaltinis: OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *Nuclear Energy in a Sustainable Development Perspective* [interaktyvus]. OECD Publications, 2000, p. 35 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.oecd-ne.org/ndd/docs/2000/nddsustdev.pdf>).

³⁷¹ KILB, Wolfgang. The European Atomic Energy Community and its Primary and Secondary Law. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 81.

trečdalis viso pasaulio branduoliniu būdu pagaminamos elektros) kol kas išlieka vienintele organizacija, sėkmingai numačiusia ateitį ir iš anksto pradėjusia rūpintis kuro ciklo tvarumu (turima omenyje rūdos, žaliavos ir specialiosios skiliosios medžiagos). Euratom sukūrė specialią tiekimo agentūrą *Euratom Supply Agency* (toliau – ir ESA)³⁷², kuri turi užtikrinti, kad visi vartotojai³⁷³ būtų nuolat ir teisingai aprūpinti rūda bei branduoliniu kuru (Euratom sutarties 2 str. (d) d.), taip pat įgyvendinti Bendrijos nuosavybės teisę į specialiąsias skiliasias medžiagas (Euratom sutarties 2 str. (f) d.)³⁷⁴. Deja, kol kas ESA nedirba visu savo pajėgumu: ES mastu konkurencija dėl urano dar nėra didelė, ir net priešingai – paskaičiuota, kad urano poreikis mažės 8%, nuo 19 000tU (bruto) per metus 2012-2021 m. laikotarpiu iki 17 500tU (bruto) per metus 2022-2031 m.³⁷⁵. Be to, „gamtinio urano (angl. – *natural uranium*) ir sodrinimo paslaugos, kaip manoma, iki 2016 m. padengs 80% poreikio, o tai leidžia daryti prielaidą, kad trumpalaikiai ir vidutinės trukmės ES branduolinių įrenginių poreikiai bus patenkinti“. Kita vertus, vis daugiau valstybių už ES ribų plečia esančias branduolinės energetikos programas arba inicijuoja naujas³⁷⁶, ateina mažųjų branduolinių reaktorių (angl. – *Small*

³⁷² 2008 m. vasario 12 d. Tarybos sprendimas 2008/114/EB, Euratomas, nustatantis Euratomo tiekimo agentūros įstatus (angl. – *Council Decision 2008/114/Euratom of Establishing Statutes for the Euratom Supply Agency*). OL L 41, 2008/02/15, p. 15–20.

³⁷³ ES, kuri sunaudoja 30% viso pasaulyje išgaunamo urano, yra priklausoma nuo importo iš trečiųjų šalių: Rusijos Federacijos (25%), Kanados (19%), Kazachstano (15%), Australijos (10%) ir Nigerijos (10%). Plačiau: EURATOM SUPPLY AGENCY. *ESA Annual Report 2011* [interaktyvus]. Prepared by Aikaterini Vrila. Luxembourg, 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/euratom/docs/Annual_Report_2011_Presentation%20.pdf>.

³⁷⁴ BOUQUET, André. How Current Are Euratom Provisions on Nuclear Supply and Ownership in View of the European Union's Enlargement. *Nuclear Law Bulletin*, 2001, Vol. 68, p. 7-38.

³⁷⁵ EURATOM SUPPLY AGENCY. *ESA Annual Report 2011* [interaktyvus]. Prepared by Aikaterini Vrila. Luxembourg, 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/euratom/docs/Annual_Report_2011_Presentation%20.pdf>.

³⁷⁶ ES kontekste minėtinas Lenkijos pavyzdys (žr. naują 2000 m. lapkričio 21 d. Lenkijos Branduolinės energetikos įstatymą (lenk. – *Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. Prawo atomowe*), pakeitusį prieš tai buvusį 1986 m. įstatymą (Dz. U. z 2001 r. nr. 3 poz. 18) bei Lenkijos šiuo metu vykdomą branduolinės energetikos planą SEA), o taip pat Lietuvos pavyzdys su vėliausiai priimtais dokumentais:

1) 2012 m. birželio 26 d. Seimo nutarimas dėl Nacionalinės energetinės nepriklausomybės strategijos patvirtinimo Nr. XI-2133, pakeitęs senąjį 2007 m. sausio 18 d. Nutarimą No. X-1046 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2012-07-10, Nr. 80-4149 [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=429490>;

Modular Reactors, toliau – *SMR*) banga, o visa tai reiškia, jog „<...> bus dažniau kreipiamasi³⁷⁷ į Europos Komisiją, kuri pagal Euratom sutarties 53 straipsnį prižiūri ESA veiklą“. Komisija turės nustatyti, ar Euratom sutarties 60 str. 4 d. nuostata dėl ESA, kurioje nurodyta, kad „fondas dalina valstybėms išteklius *proporcingai* užsakymams“ yra teisinga ir ar ja galima vadovautis kaip taisykle, „subalansuojančia poreikį ir tiekimą“ (Eratom sutarties 60 str. 5 d.)³⁷⁸.

3.2.3. 100 % darni branduolinė energetika: uždaras kuro ciklas kaip sprendimas, padedantis spręsti darnaus vystymosi principo įgyvendinimo problemas branduolinės teisės srityje

-
- 2) Branduolinės elektrinės įstatymo naujoji redakcija, keista įstatymu Nr. XI-2084, 2012-06-21 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 73-3779 [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=428915>;
 - 3) Įstatymas dėl koncesijos suteikimo ir Lietuvos Respublikos esminių turtinių įsipareigojimų prisiėmimo Visagino branduolinės elektrinės projekte [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2012-06-28, Nr. 73-3780 [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=428232&p_query=&p_tr2=2>;
 - 4) 2012 m. sausio 25 d. Vyriausybės nutarimas dėl Branduolinės elektrinės statybos vietos (aikštelės) vertinimo ataskaitos peržiūros tvarkos aprašo patvirtinimo Nr. 83 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2012-02-02, Nr. 15-638 [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=417688&p_query=&p_tr2=2>.

³⁷⁷ Pasak Wolfgang Kilb, tik keletą sprendimų Komisija yra susidūrusi su ESA fondo išvadomis tiekimo klausimais: žr. 1994 m. vasario 4 d. Komisijos sprendimas dėl Euratom sutarties 53 straipsnio antros pastraipos taikymo procedūrų (Vokietijos kompanijos „*Kernkraftwerke Lippe-Ems GmbH*“ (KLE) atvejis) (angl. – *Commission Decision on a Procedure for the Application of the Second Paragraph of Article 53 of the Euratom Treaty (Case KLE)*). OL L 048, 1994/02/19, p. 0045–0047; 1994 m. vasario 21 d. Komisijos sprendimas dėl Euratom sutarties 53 straipsnio antros pastraipos taikymo procedūrų (Vokietijos kompanijos „*Kernkraftwerke Lippe-Ems GmbH*“ (KLE) atvejis) (angl. – *Commission Decision on a Procedure for the Application of the Second Paragraph of Article 53 of the Euratom Treaty (Case KLE)*). OL L 122, 1994/05/17, p. 0030–0036; 1993 m. birželio 19 d. Komisijos sprendimas dėl Euratom sutarties 53 straipsnio antrą pastraipos taikymo procedūrų (Portugalijos kompanijos „*The Empresa Nacional de Urânio SA*“ (ENU) atvejis) (angl. – *Commission Decision on a Procedure for the Application of the Second Paragraph of Article 53 of the Euratom Treaty (Case ENU)*). OL L 197, 1993/08/06, p. 0054–0056.

³⁷⁸ KILB, Wolfgang. The European Atomic Energy Community and its Primary and Secondary Law. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 81.

Darnaus vystymosi principas branduolinėje teisėje galėtų būti įgyvendinamas šimtu procentu, o prieš tai darbe analizuotų darnaus vystymosi principo problemų nekiltų, jeigu žmonija vadovautųsi vienu iš toliau pateiktų variantų:

- a) būtų taikomos naujos branduolinių reaktorių technologijos, kurios iki minimumo sumažintų urano kuro ciklo šalutinių produktų kiekį (tai yra pagrindinė kuro ciklo pakeitimo varomoji jėga, t. y., vadinamieji ketvirtos kartos reaktoriai³⁷⁹);
- b) kaip branduolinis kuras vietoje urano būtų naudojamas toris (Indija turi veikiančią vadinamąją angl. – *breeder reactor* ir ketina paleisti dar didesnę reaktorių, kad kaip kurą galėtų naudoti savo didelius torio išteklius³⁸⁰);
- c) panaudotas branduolinis kuras būtų laikomas ne „atlieka“, o radionuklidų turinčiu „ištekliumi“, potencialiai tame pačiame procese pakartotinai panaudotina žaliava.

Pirmasis paminėtas variantas dar tik skinasi kelią, antrasis nesulaukė visuotinio pritarimo, tad branduolinio kuro perdirbimas (angliškai po šiuo terminu slypintys terminai yra – *recycling, advanced reprocessing, advanced fuel fabrication*) šiuo metu yra realiausias būdas paversti branduolinę energetiką 100% darnia ir tvaria: kuro perdirbimo (95% panaudoto kuro sudedamųjų dalių gali būti perdirbama, o tik 1% išlieka ilgą laiką) atveju branduolinio kuro ciklas³⁸¹ būtų uždaromas ir radioaktyvių atliekų saugojimo, atliekynų įrengimo ir naujo branduolinio kuro išgavimo klausimų (aptartų prieš tai esančioje dalyje) paprasčiausiai nekiltų. Be to, uždaras kuro ciklas atitinka darnaus vystymosi principą, nes juo sumažinamas skylančių atliekų saugojimo laikotarpis: jeigu

³⁷⁹ ABRAM, Tim; and ION, Sue. Generation-IV Nuclear Power: A Review of the State of the Science. *Energy Policy*, 2008, Vol. 36, Issue 12, p. 4323-4330.

³⁸⁰ HODGSON, Peter E. *Nuclear power, energy and the environment*. London: Imperial College Press, 1999, p. 59.

³⁸¹ Ciklo stadijos: 1) urano rūdos kasyba ir smulkinimas (angl. – *mining and milling*); 2) pavertimas iki UF₆ (angl. – *conversion*); 3) sodrinimas U₂₃₅; 4) kuro gamyba ir branduolinės jėgainės veikimas; 5) panaudoto kuro tvarkymas, saugojimas ar dėjimas į atliekynus (angl. – *reprocessing, storage, disposal*); 6) aukšto aktyvumo radioaktyvių atliekų dėjimas į atliekynus; 7) galima stadija: atliekų deginimas plataus spektro reaktoriuose (angl. – *waste burning in fast spectrum reactor*).

įprastuoju, atviro ciklo, metu gaunamos radioaktyviosios atliekos skyla 300 000 m. arba 20 000 m. (jei prieš tai buvo papildomai patalpintos į stiklą³⁸² (angl. – *encapsulation*)), tai uždarojo ciklo atveju likusios medžiagos suskils jau per 300 m. Pagaliau uždarysis kuro ciklas, palyginti su potencialia nauda aplinkos apsaugai ir ekonomikai, reikalauja palyginti nežymaus teisinio reglamentavimo pataisymo, t. y., valstybių atskaitingumo TATENAI padidinimo bei konvencinio ginklų neplatavimo režimo modifikavimo.

Kol kas tik kelios valstybės turi galimybes pažangiu būdu perdirbti panaudotą branduolinį kurą (šiuo atveju „perdirbimas“ reiškia urano oksido ir plutonio oksido (MOX) mišinio gamybą; šį mišinį galima maišyti su įprastu urano oksidu, kad būtų pagaminamas naujas reaktorių kuras paprasto vandens reaktoriams (angl. – *light water reactors*)). 1966 m. Prancūzija pradėjo gaminti MOX reaktorių kurą ir kolkas su šia technologija pirmauja pasaulyje. Jungtinėje Karalystėje ant Airijos jūros kranto yra įkurtas valstybinis Sellafield kompleksas, kuriame perdirbamas kitų valstybių kuras. Jau nuo 1980 m. MOX kuras komerciniais tikslais naudojamas Europos jėgainėse, nuo 2009 m. iš jo elektrą pradėjo gaminti japonai.

Atkreiptinas dėmesys, kad MOX kuras gali būti gaminamas ir iš branduolinių ginklų išgaunamo plutonio, tad „pastaruosius du dešimtmečius branduolinis nusiginklavimas tapo neatsiejama elektros energijos gamybos dalimi“³⁸³. JAV, siekiant paversti branduolinių reaktorių³⁸⁴ kuru anksčiau

³⁸² Pvz., Prancūzijoje iš panaudoto kuro išgaunamos naudingosios dalelės. Šiuo proceso metu išskiriama apie 500 labai vertingų radioaktyviųjų izotopų, kurie naudojami medicinoje ir pramonėje, o tuo pačiu yra sumažinamas likusių atliekų toksiškumas. Minėtos likusios atliekos talpinamos stikle, visa tai hermetiškai uždaroma nerūdijančio plieno konteineriuose ir dedama į šulinių formos atliekyną žemėje. GARWIN, Richard L.; and CHARPAK, Georges. *Megawatts and Megatons: The Future of Nuclear Power and Nuclear Weapons*, Chicago: University of Chicago Press, 2002, p. 135-142.

³⁸³ KRAMER, Andrew E. Power for U.S. From Russia's Old Nuclear Weapons [interaktyvus]. In *The New York Times*, 9 November 2009 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.nytimes.com/2009/11/10/business/energy-environment/10nukes.html?_r=0>.

³⁸⁴ WORLD NUCLEAR NEWS. US MOX Plant Clears Licensing Hurdle [interaktyvus]. In *World Nuclear News*, 26 August 2010 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <www.world-nuclear-news.org/RS-US_MOX_plant_clears_licensing_hurdle-2608107.html>.

kariniams tikslams panaudotą plutonį, yra statomi MOX kuro gamybos įrenginiai: tik nedaugelis žino, kad apie 10% JAV elektros energijos pagaminimui naudojamos išmontuotų karinių raketų branduolinės galvutės³⁸⁵. Branduolinės energetikos instituto (angl. – *Nuclear Energy Institute*) ir Pramonės plėtros asociacijos (angl. – *Industry Trade Association*) Vašingtone duomenimis³⁸⁶, šiuo metu Amerikos branduoliniuose reaktoriuose perdirbama sovietų branduolinių bombų žaliava iš Rusijos sudaro 45% viso mažai sodrinto urano kuro kiekio, dar 5% sudaro pačių amerikiečių bombos.

Apibendrinant reikia pridurti, kad uždarojo kuro ciklas ir perdirbimo metodas ne tik atitinka darnaus vystymosi principą, bet ir yra labai perspektyvus ekonominiu požiūriu, juk neapdoroto urano sodrinimas yra brangesnis už jau prisodrinto urano perdirbimą kurui³⁸⁷. Tačiau, kaip pastebi mokslininkai, kol kas dideli urano rūdos išteklių ir jų prieinamumas, augantis poreikis bei kaina nulemia ne kuro taupymą, darnų išteklių naudojimą, o priešingai, naujų urano kasybos aikštelių atidarymą. Tai, be abejonės, ne tik kelia aplinkos apsaugos problemas, bet ir stabdo kuro perdirbimo (uždarojo kuro ciklo) koncepcijos plėtrą.

3.2.4. Teisinė darnaus uždaro kuro ciklo diegimo problema: ginklų neplatavimo režimo modifikavimas

Panaudoto branduolinio kuro klausimas tarptautinėje bendruomenėje visuomet kėlė susirūpinimą dėl branduolinio ginklo sukūrimo galimybių ir dėl saugumo.

³⁸⁵ Pasibaigus Šaltajam karui buvo sutarta sunaikinti tūkstančius karinių galvučių. Tokie įsipareigojimai liko įtvirtinti keliose Strateginės ginkluotės mažinimo sutartyse, vadinamose *Strategic Arms Reduction Treaty* START I, START II ir New START arba angl. *Megatons-to-Megawatts* programoje. 1990 m. JAV Energetikos departamentas specialiai įsteigė privačią sodrinimo korporaciją (*United States Enrichment Corporation*), kuri pagal sutartis yra paskirta Rusijos importą kuruojančia institucija.

³⁸⁶ KRAMER, Andrew E. Power for U.S. From Russia's Old Nuclear Weapons [interaktyvus]. In *The New York Times*, 9 November 2009 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.nytimes.com/2009/11/10/business/energy-environment/10nukes.html?_r=0>.

³⁸⁷ Pvz., norint pagaminti kurą branduolinėms jėgainėms, teikiančioms elektrą, uranas sodrinamas mažiau nei 5% izotopų U235, o ginklų gamimui tas pats sodrinimas U235 turi siekti jau 90%.

Kalbant apie panaudotą kurą privačiose jėgainėse, toks susirūpinimas neturi pagrindo: nors minėtame kure yra nedidelis plutonio kiekis ir teoriškai jis gali būti įdomus tiems nevalstybinio pobūdžio dariniams, kuriems jo reikia bombos gamybai, tačiau tokio kuro kiekio vagystės neįmanoma nepastebėti, o be to, norint išgauti plutonį iš panaudoto kuro reikia įdiegti sudėtingas *perdirbimo technologijas*, kurioms būtini masyvūs ir akivaizdžiai pastebimi įrenginiai. Radioaktyviašias atliekas nevalstybiniai dariniai gali panaudoti ne tikrojo branduolinio ginklo, bet nebent vadinamosios purvinos bombos (angl. – *dirty bomb*) gamybai.

Tuo tarpu susirūpinimas dėl galimos teroristų, galinčių panaudoti *jau valstybės įrenginiuose išgautą plutonį*, keliamos rizikos yra labiau pagrįstas: reikia pripažinti, kad tokia kombinacija, kaip pavojingesnė branduolinė žaliava kartu su įgūdžiais, gebėjimais ir įranga, gali būti panaudota ne tik civiliniams, bet ir kariniams tikslams (pažymėtina, kad *urano* sodrinimas taip pat yra laikomas jautria ir pavojinga technologija, nes uraną galima prisodrinti ne tik iki komercinių reaktorių reikalaujamo lygio, bet ir iki branduolinio ginklo lygmens (angl. – *weapons-grade uranium*)). Situaciją sunkina tai, kad chemiškas urano ir plutonio išskyrimas iš panaudoto branduolinio kuro kasečių yra sunkiai kontroliuojama stadija, leidžianti netekimo paklaidas (žr. paveikslas Nr. 1. *Branduolinio kuro ciklas*). Teoriškai dėl netekimo paklaidų susidaręs urano ir plutonio skirtumas gali būti palaipsniui pasisavinamas iš perdirbimo fabrikų ir kaupiamas siekiant kurti branduolinį ginklą. Minėtųjų paklaidų kol kas negali aptikti nei medžiagų apskaičiavimą³⁸⁸ ir deklaravimą atliekanti šalis (Europoje – operatorius), nei kontrolę ir patikrinimus su savo integruota įranga atliekantys ir nuolat objekte esantys tarptautiniai Euratom ir TATENA inspektoriai. Tokiomis aplinkybėmis

³⁸⁸ Susidarusio plutonio kiekis branduoliniame kure, kuris yra veikiančiame reaktoriuje, gali būti paskaičiuojamas matematiškai, remiantis tokiais duomenimis, kaip kiek laiko branduolinio kuro rinklė (kasetė) buvo reaktoriuje, koks buvo kuro išdegimo laipsnis ir panašiai. Vis dėlto, tolesnėje stadijoje, t.y. branduolinio kuro rinklių *perdirbimo* fabrike vykdomo cheminio proceso metu arba tarp cheminių procesų negalima atsidaryti įrangos ir paskaičiuoti, kiek tirpale yra plutonio atomų.

žymiai sudėtingiau kontroliuoti branduolinių ginklų platinimą. Kai kurių mokslininkų teigimu (pvz., Harvardo profesoriaus Grahamo Allisono, kuris specializuojasi branduolinio ginklo neplatinimo ir terorizmo klausimų srityje), jei greitu metu nebus imtasi papildomų garantijų (angl. – *safeguards*), tikimybė, kad per ateinančius 10 m. kokiame nors JAV mieste teroristai galės panaudoti branduolinį užtaisą, padidėja iki 50%³⁸⁹. Manytina, jei perdirbimo ir sodrinimo teisės būtų suteiktos tik branduolinį ginklą turinčioms (NWS) valstybėms³⁹⁰, kurios *jau yra* susaistytos branduolinio ginklo neplatinimo režimo įsipareigojimų, tai galėtų tapti profesoriaus minimomis papildomomis garantijomis, kurios apribotų politiškai nestabilių valstybių galimybes sodrinti uraną ir perdirbti panaudotą kurą.

Įvertinus išvardintus teiginius plutonio neplatinimo klausimu, galima išskirti dvi mokyklas. Pasaulio branduolinės energetikos asociacija (angl. – *World Nuclear Association*), Europos plėtros fondo grupė (angl. – *EDF group*) ir Britanijos branduolinio kuro valstybinė įmonė (angl. – *British Nuclear Fuels*) priklauso mokyklai, kuri plutonio naudojimą vertina kaip energijos šaltinį. Tuo tarpu Kanados branduolinės atsakomybės sąjunga (angl. – *Canadian Coalition for Nuclear Responsibility*) ir Amerikos branduolinės kontrolės institutas (angl. – *American Nuclear Control Institute*) priklauso kitai mokyklai ir teigia, jog plutonis yra didelis branduolinės energijos, kaip šaltinio, trūkumas. Pasaulio valstybės palaiko vieną iš minėtųjų pozicijų arba vis dar intensyviai svarsto savo

³⁸⁹ ALLISON, Graham T. *The Incentive Gap: Reassessing U.S. Policies to Secure Nuclear Arsenals Worldwide*: note [interaktyvus]. In *Harvard Law Review*, 2008, Vol. 121, No. 7, p. 1864–1885 [žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.harvardlawreview.org/issues/121/may08/Note_2467.php>.

Atkreiptinas dėmesys, kad JAV tikimybės teorijomis paremtos prognozės yra skaičiuojamos kiek kitaip nei Europoje, tad į galutinius rezultatus reikia žiūrėti atsargiai.

³⁹⁰ Šiuo metu sodrinimo įrenginius turi AtomenErgoProm ir TENEX/TVEL (Rusija), UNRENCO (Olandija, Vokietija, Jungtinė Karalystė), European Gaseous Diffusion Uranium Enrichment Consortium (EURODIF) (Prancūzija), USEC (United States Enrichment Corporation), CNNC (China National Nuclear Corporation), JNFL (Japan Nuclear Fuel Ltd.).

Plačiau: EURATOM SUPPLY AGENCY. *ESA Annual Report 2011* [interaktyvus]. Prepared by Aikaterini Vraila. Luxembourg, 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/euratom/docs/Annual_Report_2011_Presentation%20.pdf>.

pasirinkimą. Pvz., JAV valstybės politika dėl plutonio platinimo rizikos keitėsi nuo pat branduolinės eros pradžios. 1960 m. JAV West Valley vietovėje Niujorko valstijoje veikė, o kitur buvo statomi valstybiniai branduolinio kuro perdirbimo įrenginiai. 1977 m. prezidento Carterio administracija uždraudė branduolinio kuro perdirbimą, kilus susirūpinimui esą perdirbimo įrenginiai gali prisidėti prie atominių bombų gamybos³⁹¹. Šio požiūrio buvo atsisakyta valdant Reaganui, tačiau dar ir šiandien branduolinio kuro iš komercinių reaktorių perdirbimas JAV nevykdomas: JAV mokslininkai sukūrė PUREX metodą³⁹², bet iki šiol jis nepradėtas įgyvendinti.

Darytina išvada, kad kol nėra tarptautinio sutarimo dėl ginklų neplatinimo problemos, kuri kiltų dėl masiškai vykdomo urano perdirbimo ir sodrinimo, tol aplinkos apsaugai palankus uždaro kuro ciklo sprendimas, atitinkantis aplinkos apsaugos darnaus vystymosi tikslus, nebus įgyvendinamas.

3.3. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai

Sam Emmerechts savo straipsnyje nurodė, kad „kalbant apie branduolinės veiklos riziką branduolinės energetikos pramonė išsivysčiusiose šalyse priėmė labiau antropocentrišką požiūrį“³⁹³. Galima teigti, kad taikant aplinkos teisės darnaus vystymosi principą branduolinėje teisėje, situacija yra labiau optimistiška negu ją apibūdino minėtasis mokslininkas: žmonių ir jų turto apsaugos interesus pavyko kiek *nustumti* į antrąjį planą, o ekocentriškas požiūris pagaliau sulaukė daugiau dėmesio. Šio skyriaus struktūra, t. y., tai, kad daugiau nei pusė analizės buvo

³⁹¹ RAMSEY, Charles B.; and MODARRES, Mohammad. *Commercial Nuclear Power: Assuring Safety for the Future*. New York; Chichester: John Wiley, 1998, p. 43–45.

³⁹² PUREX, kuris yra akronimas žodžiams *Plutonium-URanium-EXtraction*, *de facto* yra standartinis perdirbimo metodas (angl. – *standard aqueous nuclear reprocessing*), kurio metu iš jau panaudoto kuro yra išgaunamas uranas ir plutonis.

³⁹³ EMMERECHTS, Sam. Environmental Protection under Nuclear Law: Still a Long Way to Go. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 121-126.

skirta būtent ekocentriškam požiūriui, puikiai atspindi minėtąją tendenciją. Žinoma, poreikis siekti labiau ekocentriškų negu antropocentriškų tikslų yra „užkoduotas“ jau pačioje darnaus vystymosi principo formuluotėje: darnaus vystymosi principo atveju (priešingai nei yra su kitais aplinkos teisės principais, tokiais kaip atsargumo ar prevencijos) žymiai mažiau laisvės suteikiama šio principo aiškinimui ir jo turinio atitikčiai žmonių interesams (pvz., aiškinant darnaus vystymosi principą branduolinėje teisėje, negalima teigti, kad „žmonių apsauga lygu aplinkos apsaugai“).

Darnaus vystymosi principo vaidmuo branduolinėje teisėje pasirodė didesnis negu iš pradžių buvo tikėtasi. Nors šis principas gal ir nėra tas, kuris tarptautinėse ginčų sprendimų institucijose padėtų išspręsti su aplinkos apsauga susijusius ginčus, ypač dėl to, kad jo turinys yra labai amorfiškas, sudėtingas, painus ir sunkiai išreiškiamas bei dar toli iki to, kad šis principas įgautų tarptautinės paprotinės teisės ar net bendro tarptautinės teisės reikalavimo statusą, bet tai tikrai tas principas, kuriuo vadovaujantis privalo būti aiškinamos kitos nuostatos ir kuris formuoja pavienių valstybių ir tarptautinės bendruomenės politiką (pvz., radioaktyviųjų atliekų atžvilgiu).

Iš darnaus vystymosi principo kylančių aplinkos teisės nuostatų taikymas tam tikrose branduolinės energetikos srityse yra efektyvesnis (pvz., tik *nedidelio* patobulinimo reikia taikant *antropocentrišką* principo atmainą branduolinio kuro išsaugojimo srityje bei teisingo šio nykstančio išteklių pasiskirstymo srityje), tuo tarpu kitose branduolinės teisės srityse taikant jau *ekocentrišką* principo atmainą, reikia *didesnių* permainų. Šios permainos, kurių darbe siūloma imtis, yra suformuluotos remiantis ne tik formaliosios teisės (angl. – *law in books*), bet ir realiosios teisės (angl. – *law in action*) analize ir yra ne tik teisinio, bet ir materialaus pobūdžio. Tokios veiksmų logikos buvo laikytasi todėl, kad teisinės darnaus vystymosi principo įgyvendinimo branduolinėje teisėje problemos kyla iš materialaus, ekonominio ir politinio pobūdžio problemų, o tobulos iš norminių

tekstų išvestos teorinės konstrukcijos ir pasiūlymai neveiks, jeigu nebus pakankamai atsižvelgta į teisės realųjį veikimą.

1) Pirmiausia analizuojama tokios branduolinės energetikos eksternalijos, kaip radioaktyviosios atliekos, teisinio reguliavimo problema. Vis dėl to, pagrindinis iššūkis, kurį reikia įveikti, tikintis reikšmingo branduolinės energetikos įnašo į darnų vystymąsi, tai yra politinio susitarimo dėl tarptautinių radioaktyvių atliekų atliekynų įrengimo pasiekimas. Tik pasiekus šį tikslą, atsiranda teisinio reglamentavimo problemos: turi būti nustatyti specialūs, *inter alia* aplinkos apsaugos kriterijai, kuriuos turės atitikti tarptautiniai atliekynai (tokie kriterijai buvo nustatyti, pvz., JAV Yucca Mountain projekte) ir pačios atliekynų valstybės (kad atrankoje būtų atrinktos tik politiškai stabilios, patikimos ir, svarbiausia, į aplinkos apsaugą orientuotą politiką vykdančios valstybės).

Aukšto aktyvumo radioaktyvių atliekų atliekynų klausimas reikalauja skubių sprendimų. Galų gale, kol nebus parengtos ilgalaikio atliekyno strategijos, šios atliekos liks tose vietose, kuriose jos susidarė: reaktoriuose, baseinuose ar užplombuotuose kontaineriuose, o tai, be abejonės, atsižvelgiant į darnaus vystymosi ir atsargumo požiūrius, nėra pats aplinkai saugiausias ar darnaus vystymosi principo įgyvendinimui palankiausias sprendimas.

2) Kitos skyriuje nurodytos problemos yra susijusios ne tiek su tarptautiniais atliekynais, kiek su radioaktyviosiomis atliekomis apskritai; jas siūloma spręsti šiomis ne tik teisinėmis, bet ir mokslo priemonėmis: (a) būtina stiprinti jau sukurto radioaktyvių atliekų šalinimo jūroje režimo įgyvendinimą, t. y., sukurti tokią funkciją atliekančią tarptautinę stebėtojų instituciją; (b) vadovaujantis Londono konvencija nustatyti šalinamų atliekų *de minimis* lygmenį; (c) apsispręsti dėl atliekų dėjimo į atliekynus po jūros dugnu teisinio statuso; (d) vykdyti tyrimus dėl jau jūroje pašalintų radioaktyvių atliekų poveikio aplinkai (tyrimų rezultatai turėtų būti

vertinami ne tik antropocentrišku, bet ir ekocentrišku požiūriu), taip pat garantuoti taisomųjų veikslių atlikimą ir tinkamą aplinkos atkūrimą; (e) nustatyti valstybių pareigą Jungtinės konvencijos 3 str. 3 d. nustatyta tvarka deklaruoti savo panaudotą branduolinį kurą ir kitas radioaktyvias atliekas, susidariusias *kariniuose* branduolinės energetikos objektuose; (f) įgyvendinti darnaus vystymosi principą branduolinio kuro ciklo pradžioje (angl. – *front end of fuel cycle*), t. y., įtvirtinti nuostatas, įpareigojančias valstybes pateikti duomenis apie kasybos ir smulkinimo liekanas, kurie taip pat yra laikomi „duomenimis apie radioaktyvias atliekas“, Jungtinės konvencijos sekretoriui, o ES kontekste įtraukti šias kasybos ir smulkinimo liekanas į Kasybos direktyvą 2006/21/EB. Kaip matyti, ir kaip jau ne kartą minėta darbe, didesnės šiame punkte išvardintos problemos kyla iš *netiesioginio* darnaus vystymosi principo taikymo.

- 3) Trečioji probleminė sritis, kurioje darnaus vystymosi požiūriu branduolinės energetikos poveikis aplinkai yra gana reikšmingas ir reikalauja tam tikrų pakeitimų, tai branduolinių jėgainių aušinimo vandens paėmimo ir išmetimo sistemų mechaninis poveikis vandens ekosistemai. Teisinė su tuo susijusi problema – tai minėto poveikio pažabojimas įvedant teisinį reguliavimą, kuriuo būtų reikalaujama įdiegti specialias uždaro vandens aušinimo ciklo sistemas. Šiaurės Amerikos teismų praktika rodo, jog jos valstybės ir visuomenė yra įsisąmoninusios, kad būtina diegti (bent jau naujosiose jėgainėse) uždaro aušinimo vandens ciklo sistemas, tad ES, kur darnaus vystymosi, atsargumo ir poveikio optimizavimo principai atlieka svarbesnį vaidmenį, juo labiau turi laikytis ekocentriško požiūrio ir skirti daugiau dėmesio šių sistemų įrengimui. Deja, kalbant apie tarptautinį (ne regioninį) lygmenį, jame praktiškai neįmanoma įtvirtinti reikalavimo branduolinėse jėgainėse įrengti uždaro vandens ciklo sistemas (t. y., įtvirtinti šias sistemas kaip standartą), nes be galo sunku įrodyti, kad toks įpareigojimas įgyvendinti daug kainuojančias priemones, kurios mažina

galimos žalos riziką aplinkai ir skatina darną, „neiškraipo ekonomikos ir prekybos“, t. y., nepažeidžia Rio deklaracijos 1 principo nuostatų.

Žinoma, visos išvardintos radioaktyviųjų atliekų tvarkymo ir kuro išsaugojimo problemos išnyktų, jei būtų pasiektas tarptautinis konsensusas dėl uždarojo kuro ciklo diegimo. Uždarojo kuro ciklas ir perdirbimo metodas ne tik geriausiai atitinka ir įgyvendina darnaus vystymosi principą branduolinėje teisėje (nes nebelieka poreikio statyti atliekynus), bet ir yra labai perspektyvus ekonominiu požiūriu, nes neapdoroto urano sodrinimas yra brangesnis už jau prisodrinto urano perdirbimą kurui. Masiniam uždaro kuro ciklo įvedimui kol kas trukdo teisinės ir ekonominės kliūtys. Viena vertus, kol kas nėra sukurta tarptautinio teisinio režimo, kuriuo būtų reglamentuojamas branduolinio ginklo neplatavimo klausimas, pataisų (pvz., jose perdirbimo ir sodrinimo teisės galėtų būti suteiktos tik branduolinį ginklą turinčioms (NWS) valstybėms, kurios *jau* yra susaistytos branduolinio ginklo neplatavimo režimo įsipareigojimų). Kita vertus, reikia sutikti, kad kol kas dideli urano rūdos išteklių ir jų prieinamumas, augantis poreikis bei kaina nulemia ne kuro taupymą, darnų išteklių naudojimą, o priešingai, naujų kasybos aikštelių atidarymą, o tai, be abejonės, ne tik kelia aplinkos apsaugos problemas, bet ir stabdo kuro perdirbimo (uždaro kuro ciklo) koncepcijos plėtrą.

Kaip matyti, darnaus vystymosi principo įgyvendinimui branduolinėje teisėje reikia nuolatinio tobulinimo ir tarptautinės priežiūros, o didžiausia kliūtis tam – per silpna politinė tarptautinės bendruomenės valia. Tik suderinus politinę valią, galima žengti kitą žingsnį ir kurti trūkstamą ar reformuoti esamą teisinį reguliavimą, kad jis atitiktų darnaus vystymosi principo esmę.

4. SKYRIUS. PREVENCIJOS PRINCIPAS

Žalos prevencijos principas, dar vadinamas prevencijos principu arba prevenciniu požiūriu (angl. – *prevention approach*), iš kurio išsivystė prieš tai esančiame skyriuje aptartas bei jį papildantis atsargumo principas, dažnai vadinamas aplinkos apsaugos politikos *la raison d'être*³⁹⁴, kas ne kartą buvo pabrėžta TTT praktikoje³⁹⁵. Kaip buvo minėta, principas yra pagrįstas idėja, kad yra geriau išvengti žalos aplinkai, nei po to imtis priemonių ją atkurti (kitaip tariant, neteisingas spėjimas, kad žmogaus veikla nesukels žymios žalos aplinkai, bus daugiau žalingas, negu neteisingas spėjimas, kad veikla sukels žymią žalą aplinkai). Prevencijos principo žinioje yra šiais laikais galingais tapę poveikio aplinkai vertinimo (vad. PAV) ir strateginio poveikio aplinkai vertinimo instrumentai (jie analizuojami darbo skyriuje dėl Espoo konvencijos). Nors plačiuoju požiūriu prevencijos principas gali aprėpti PAV atlikimą, atsakomybės už žalą režimus ir begalę kitų aspektų, šiame skyriuje prevencijos principas yra suprantamas siaurai, t. y., tik kaip principas, įpareigojantis valstybes imtis prevencinių (saugos priemonių), užkertančių kelią žalos aplinkai atsiradimui. Taip suprantamas principas yra įtvirtintas Stokholmo 24 ir 6 principuose³⁹⁶, Rio

³⁹⁴ Dažnai cituojamas (kalbant apie tarptautinės teisės principus) autorius W.Erbguth išvardina tris svarbiausius aplinkos teisės principus: prevencijos/atsargumo, žalos kompensavimo ir bendradarbiavimo. ERBGUTH, Wilfried. *Rechtssystematische Grundfragen des Umweltrecht*. Berlin: Duncker & Humblot, 1987, p. 92.

³⁹⁵ Dissenting opinion of Judge Weeramantry in the *New Zealand v. France* case; (1995) ICJ Reports, 344 Separate opinion (in majority) in *Gabčíkovo-Nagymaros project* case; (1997) ICJ Reports, 7. Kalbant apie patį sprendimą, o ne atskirą nuomonę, jis irgi buvo palankus atsargumo principui: nors Teismas byloje tiesiogiai nesivadovavo atsargumo principu ir tuo labiau jo nei įvardijo, tačiau pripažino, kad pastaraisiais dešimtmečiais priimta naujų aplinkos apsaugos normų (para. 140). Dissenting opinion of Judge Weeramantry *in Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)* (2010) I.C.J., 71.

³⁹⁶ 24 principas: „Bendradarbiavimas, kuriant daugiašalius ar dvišalius susitarimus ar kitas atitinkamas priemones, yra būtinas siekiant veiksmingai užkirsti kelią, sukontroliuoti, sumažinti ir pašalinti neigiamą poveikį aplinkai, kuris kyla visose veiklos srityse, tokiu būdu, kad būtų tinkamai atsižvelgta į visų valstybių suverenitetą ir interesus“.

6 principas: „Toksiškų medžiagų arba kitų medžiagų išleidimas ir šilumos išsiskyrimas tokiais kiekiais ar koncentracijomis, kurie viršija aplinkos gebėjimus juos (natūraliai) nukenksminti, turi būti sustabdytas, siekiant užtikrinti, kad ekosistemoms *nebūtų padaryta rimta arba nepataisoma žala*“.

deklaracijos 14 principu³⁹⁷, Tolumų oro teršalų pernašų konvencijoje³⁹⁸, 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos Straipsnių projekte dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos prevencijos³⁹⁹, įvairiose konvencijose dėl pavojingų atliekų gamybos, transportavimo, apdorojimo, saugojimo ir dėjimo į atliekynus. Tarp pastarųjų paminėtini, pvz., Bazelio konvencija „Dėl pavojingų atliekų tarpvalstybinių pervežimų bei jų tvarkymo kontrolės“ (angl. – *Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*, toliau – ir Bazelio konvencija)⁴⁰⁰, kiti dokumentai dėl pavojingų medžiagų šalinimo draudimo ir prevencijos jūroje: Helsinkio Komisijos HELCOM priemonės ir OSPAR Konvencija dėl Šiaurės Rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos (toliau – ir OSPAR konvencija)⁴⁰¹, Waigani Konvencija⁴⁰²; dar neįsigaliojęs Protokolas dėl taršos, kylančios iš tarpvalstybinių atliekų pervežimų, prevencijos Viduržemio jūros

³⁹⁷ 14 principas: „Valstybės turi veiksmingai bendradarbiauti tam kad (niekas iš jų) neskatintų ar užkirstų kelią (angl. – *prevent the relocation and transfer*) bet kokių veiklų ar medžiagų, sukeliančių rimtą žalą aplinkai ar žmonių sveikatai, perkėlimui į kitas valstybes“.

³⁹⁸ 1979 m. Tolumų oro teršalų pernašų konvencijos, įsigaliojusios 1983 m., 2 str. (angl. – *Convention on Long-range Transboundary Air Pollution*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2001-04-04, Nr. 29-919 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=129205&p_tr2=2>.

³⁹⁹ 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (TTK) Straipsnių projektas dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos prevencijos (angl. – *Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities adopted by the International Law Commission at its Fifty-third session*) su komentarais [interaktyvus]. *Official Records of the UN General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No. 10 (A/56/10)* [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_7_2001.pdf> ir <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf>.

Šis straipsnių projektas yra iki šių dienų kritikuojamas už tai, kad prevencijos principą aiškina per kaštų pasidalijimą tarp poveikį sukuriančios ir jį patiriančios valstybės, kas iš esmės paneigia principo *teršėjas moka* esmę.

⁴⁰⁰ 1989 m. Bazelio konvencija „Dėl pavojingų atliekų tarpvalstybinių pervežimų bei jų tvarkymo kontrolės“ (angl. – *Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-314 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=72950&p_tr2=2>.

⁴⁰¹ 1992 m. Šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos konvencija (angl. – *Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic*) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243610&p_tr2=2>.

⁴⁰² 1995 m. Waigani konvencija [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.forumsec.org/resources/uploads/attachments/documents/Waigani%20Convention%20Text1.pdf>>.

regione⁴⁰³ ir kt.⁴⁰⁴ Tarpvvalstybinių vandenu apsaugos teisės instrumentuose, tokiuose kaip, pvz., 1997 m. JT Vandentakių konvencijoje (angl. – *Watercourses Convention*⁴⁰⁵), prevencijos principas gina pasroviui upės išsidėsčiusių valstybių interesus.

Prevencijos principas (minėta, siaurąja prasme) turi savo atitikmenį branduolinėje teisėje. Prevencijos principas (Lietuvos įstatymuose vadinamas „avarijų išvengimo (*prevencijos*) principu“⁴⁰⁶) sudaro pagrindą branduolinės saugos⁴⁰⁶ (angl. – *nuclear safety principle*⁴⁰⁷) sampratai, kuri savo ruožtu yra branduolinės teisės centre⁴⁰⁸. Kaip pabrėžia TATENA savo Branduolinės teisės

⁴⁰³ 1976 m. Barcelonos Konvencija dėl Viduržemio jūros apsaugos nuo taršos (angl. – *Barcelona Convention for the Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution*) su protokolais [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unepmap.org/index.php?module=content2&catid=001001004>>.

⁴⁰⁴ 1971 m. Briuselio konvencija dėl civilinės atsakomybės branduolinių medžiagų jūrinio transportavimo srityje (angl. – *Brussels Convention relating to Civil Liability in the Field of Maritime Carriage of Nuclear Material*), 1973 m. Tarptautinė konvencija dėl teršimo iš laivų prevencijos (angl. – *International Convention for the Prevention of Pollution from Ships*) MARPOL 1973/78. MARPOL Konvencijos III priedas netiesiogiai kalba apie radioaktyvias medžiagas.

⁴⁰⁵ 1997 m. JT tarpvalstybinių vandentakių ir tarptautinių ežerų apsaugos ir naudojimo konvencija (angl. – *The Convention on the Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses*) A/RES/51/229 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf>.

⁴⁰⁶ Atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių kalboje pavyko (kuo negali pasigirti daugelis kitų kalbų) tiksliai atkartoti esminį skirtumą tarp anglišku sąvokų *nuclear safety* ir *nuclear security*. Lietuvos Respublikos teisės aktuose dažniausiai branduolinio saugumo (angl. – *nuclear security*) sąvoka apima tik fizinę saugą ir įsipareigojimus dėl branduolinio ginklo neplatavimo, o visais kitais atvejais yra vartojama sąvoka „branduolinė sauga“.

⁴⁰⁷ Šioje vietoje reikia atkreipti dėmesį, kad Branduolinės teisės vadove, išleistame TATENA organizacijos, pati branduolinė sauga taip pat yra laikoma *principu*, o pagal Lietuvos *įstatymus* – ne.

⁴⁰⁸ Pvz., 2011 m. birželio 28 d. LR Branduolinės saugos įstatymo 3 str. yra įtvirtinti „branduolinės saugos užtikrinimo principai“, tarp kurių yra šioje dalyje nagrinėjamas *prevencijos principas*:

- 1) atsakomybės už branduolinės saugos užtikrinimą principas;
- 2) branduolinės saugos valstybinio reglamentavimo principas;
- 3) branduolinės saugos prioriteto organizacijų, vykdančių branduolinės energetikos srities veiklą ir kitą veiklą su branduolinėmis ir branduolinio kuro ciklo medžiagomis, vadyboje principas;
- 4) veiklos pagrįstumo ir tikslingumo principas;
- 5) branduolinės saugos optimizavimo principas;
- 6) rizikos žmonėms mažinimo principas;
- 7) dabarties ir ateities kartų apsaugos principas;
- 8) avarių išvengimo (*prevencijos*) principas;
- 9) avarinės parengties ir reagavimo principas;

Taip pat atskirai yra įtvirtinti „radiacinės saugos principai“ (Radiacinės saugos įstatymo 3 str.), „fizinės saugos užtikrinimo principai“ (Branduolinės saugos įstatymo 3 str. 2 d.), „radioaktyviųjų atliekų tvarkymo principai“ (Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įstatymas).

vadove: „Prevencijos principas, atsižvelgiant į naudojimosi branduoline energija ypatingą riziką, reiškia, kad branduolinės teisės pirminis tikslas yra skatinti elgtis atsargiai ir apdairiai (angl. – *exercise of caution and foresight*), tam, kad būtų užkirstas kelias žalai, kuri galėtų kilti iš naudojimosi branduolinėmis technologijomis, ir kad bet koks neigiamas poveikis, kilęs iš netinkamo branduolinės energijos panaudojimo ar iš avarijų, būtų sumažintas iki minimumo. Prevencijos principą papildantis principas yra „apsaugos principas“ <...> Šiame kontekste turėtų būti suprantamas „atsargumo principas“ (angl. – *precautionary principle*)⁴⁰⁹. Prevencija – tai dar ir įvairios teisinės, administracinės, techninės priemonės, taikomos keliais lygiais (angl. – *redundancy measures*⁴¹⁰) ir skirtos tam, kad būtų galima išvengti žalos, sukeltos avarijos atveju. Sistemiskai aiškinant TATENOS pateiktą prevencijos principo apibrėžimą su prieš tai pateiktu branduolinės teisės tikslų apibrėžimu („branduolinės teisės tikslas yra sukurti teisinę sistemą, pagal kurią su branduoline energija ir jonizuojančia spinduliuote susisijusias veiklas būtų galima reguliuoti taip, kad žmonės, nuosavybė ir *gamta* būtų tinkamai apsaugoti“⁴¹¹), daroma išvada, kad prevencijos principu branduolinėje teisėje turėtų būti siekiama apsaugoti ne tik žmogų ir nuosavybę, bet ir gamtą.

Sprendžiant iš to, kad branduolinė teisė susiformavo anksčiau už aplinkos teisę, galima drąsiai teigti, kad istoriniu požiūriu žalos prevencijos principas, kertinis branduolinės teisės akmuo, atsirado anksčiau nei aplinkos teisėje, kur jis išsivystė tik ilgainiui per teisinių santykių evoliuciją.

Žr. 2011 m. birželio 28 d. Branduolinės saugos įstatymas Nr. XI-1539. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4316, 2011-09-03, Nr. 109 (atitaisymas); 2011-09-30, Nr. 118 (atitaisymas) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403278&p_tr2=2#>.

⁴⁰⁹ STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 6.

⁴¹⁰ Minėtos prevencinės priemonės (angl. – *redundancy measures*) yra taikomos keliais lygiais, kad nesuveikus vienai priemonei, jos funkciją atliktų kita priemonė, o be to, atsargoje turi būti dar papildomos kelios priemonės.

⁴¹¹ *Supra*, note 409, p. 5.

Vis dėlto, analizuojant prevencijos principo įgyvendinimo branduolinės teisės plotmėje sėkmę, jo gebėjimą tinkamai apsaugoti aplinką, suabejota šio principo svoriu, nes prevencinės priemonės, atrodo, yra antropocentrinės, neprivalomos ir neturi įgyvendinimo priežiūros mechanizmo. **Minėtos problemos padiktavo toliau pateiktos analizės struktūrą. Viename pjūvyje bus nagrinėjami radiacinės saugos⁴¹² priemonių antropocentriškumo bruožai, nulemiantys silpną (aplinkos apsaugos atžvilgiu) prevencijos principo įgyvendinimą. Kitame pjūvyje bus analizuojamos branduolinės saugos priemonių (TATENA saugos standartų ir Branduolinės saugos konvencijos⁴¹³) neprivalomumo ir įgyvendinimo priežiūros problemaos. Nors šios branduolinės saugos priemonės nėra tiesiogiai orientuotos į aplinkos apsaugą, tačiau yra akivaizdu, kad galutinis branduolinės saugos, kaip**

⁴¹²Atkreiptinas dėmesys, kad terminai „radiacinė sauga“ ir „branduolinė sauga“ nėra tapatūs:

Pagal Branduolinės saugos įstatymo (2011 m. birželio 28 d. Branduolinės saugos įstatymas Nr. XI-1539) 2 str. 2 d.:

„*Branduolinė sauga*–visuma teisinių, organizacinių ir techninių priemonių ir branduolinės energetikos objektą eksploatuojančios organizacijos ar kitą veiklą su branduolinėmis ir (arba) branduolinio kuro ciklo medžiagomis vykdančių asmenų ir (ar) jų darbuotojų kompetencijų, garantuojančių tinkamą branduolinės energetikos objektų eksploatavimo ar atitinkamos veiklos sąlygų užtikrinimą, avarijų išvengimą (prevenciją) ar jų padarinių sušvelninimą, įskaitant atitinkamas radiacinės saugos priemones, siekiant užtikrinti žmonių ir aplinkos apsaugą nuo žalingo jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio“.

Pagal Radiacinės saugos įstatymo (1999 m. sausio 12 d. Radiacinės saugos įstatymas, Nr. VIII-1019) 2 str. 16 p.:

„*Radiacinė sauga*– visuma teisinių, organizacinių ir techninių priemonių, kurių tikslas – užtikrinti žmonių ir aplinkos apsaugą nuo žalingo jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio“.

„Radiacinė sauga iš tikrųjų aprėpia ne tik naudojant jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinius (planuojamosios apšvitos situacijos) sukuriama apšvita, tačiau taip pat avarinės apšvitos situacijas, pvz., susidarantias įvykus branduolinei avarijai, ir tam tikras kitas situacijas, visų pirma susijusias su gamtinės kilmės spinduliuotės šaltinių sukuriama apšvita (vadinamosios „esamosios apšvitos situacijos“ (ištrauka iš: 2012 m. gegužės 30 d. Europos Komisijos pasiūlymo: Tarybos Direktyva, kuria nustatomi pagrindiniai saugos standartai siekiant užtikrinti apsaugą nuo jonizuojančiosios spinduliuotės apšvitos keliamų pavojų [interaktyvus]. COM(2012) 0242 – C7-0151/2012 – 2011/0254(NLE) [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą:

<[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2012\)0242_/com_com\(2012\)0242_lt.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2012)0242_/com_com(2012)0242_lt.pdf)>.

Be to, pažymėtina tam tikra terminų painiava: kalbant apie ICPR dokumentus, susiduriama su terminu *radiacinė*, o ne *branduolinė* sauga, o toks terminas kaip *radiologinė sauga* iš viso nevartotinas. Tuo tarpu pats komisijos pavadinimas lietuvių kalba skamba Tarptautinė *radiologinės saugos* komisija (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*).

⁴¹³ 1994 m. Branduolinio saugumo konvencija (angl. – *Convention on Nuclear Safety, CNS*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1996-02-23, Nr. 17-439 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=24874&p_query=&p_tr2=#>.

tokios, tikslas yra visuotinis gerbūvis, tuo pačiu – ir išsaugota gamta. Analizės gale atsakysiu į klausimą, ar aplinkos teisės prevencijos principas branduolinėje teisėje veiksmingai užkerta kelią žalos aplinkai atsiradimui.

Pabrėžtina, kad darbo objektas yra apribotas iki taikaus atomo naudojimo: tad terminas „saugos standartai“ neįjungia į save (branduolinio ginklo neplatavimo arba taikaus naudojimo) garantijų (angl. – *safeguards*), priimtų TATENA organizacijos vadovaujantis jos Statuto⁴¹⁴ A II ir A III 5 str.

4.1. Radiacinės saugos priemonių antropocentriškumo problema, nulemianti silpną (aplinkos apsaugos atžvilgiu) prevencijos principo įgyvendinimą

Kaip minėta, įtvirtinant prevencijos principą branduolinėje teisėje kaip niekur kitur aiškiai išryškėja jos ne ekocentris, o antropocentris⁴¹⁵ požiūris. Čia prevencinės (saugos) priemonės yra nukreiptos visų pirma į žmogaus, o ne į aplinkos apsaugą.

Tokias prielaidas galima kelti *inter alia* todėl, kad nepaisant deklaratyvaus pobūdžio teiginių, praktiškai visuose branduolinės teisės dokumentuose yra pasigendama „aplinkos“ ar „neigiamo poveikio aplinkai“ apibrėžčių. Kyla klausimas: kaip galima prevenciškai teisinėmis priemonėmis apsaugoti kažką, kas nėra aiškiai apibūdinta? Arba kaip galima įvertinti prevencijos principo įgyvendinimo sėkmę, jeigu nėra apibrėžta, kas yra BEO „neigiamas poveikis

⁴¹⁴1957 m. Tarptautinės atominės energijos agentūros Statutas (angl. – *IAEA Statute*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/statute.html>>.

⁴¹⁵ Ekocentrinio požiūriu, teisinės gynimo priemonės yra taikomos, kai padaroma žala aplinkai, jos elementams (florai ir faunai), biologinių rūšių įvairovei, sutrikdomas ekologinis balansas. Antropocentrinio požiūriu, teisinės gynimo priemonės yra taikomos, kai žala, kylanti iš aplinkos, padaroma žmogui. Kitaip tariant, yra siekiama apsaugoti ne aplinką *per se*, o žmogaus interesus. Plačiau: MILLER, Chris. Environmental rights. In CANE, Peter; and CONAGHAN, Joanne. *The New Oxford Companion to Law* [interaktyvus]. Oxford: Oxford University Press, 2008 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199290543.001.0001/acref-9780199290543-e-783?rskey=6jPOju&result=1>> bei NIJHAWAN, Subin. *A Human right to a clean environment?: 2nd essay* [interaktyvus]. London: School of Oriental and African Studies London, Faculty of Law and Social Sciences, Centre for International Studies and Diplomacy, 2004 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.subin.de/environment.pdf>>.

aplinkai“, taigi, neturime matavimo vieneto, skirto palyginti radiacinės saugos (prevencinių) priemonių veiksmingumą aplinkos atžvilgiu?

4.1.1. Aplinkos apibrėžimų trūkumas branduolinės teisės dokumentuose

Iš pirmo žvilgsnio, aplinkos apsaugos tikslas nėra pamirštas nei minėtame TATENA išleistame Branduolinės teisės vadove, nei tarptautinėse branduolinės teisės konvencijose. Kaip antai:

- 1) Branduolinės saugos konvencijos⁴¹⁶ 1 str. pažymėta: „Šios Konvencijos tikslai yra šie: parengti ir išlaikyti branduoliniuose įrenginiuose veiksmingas apsaugos nuo potencialaus radiologinio pavojaus priemonės, siekiant apsaugoti žmones, visuomenę ir *aplinką* nuo žalingo jonizuojančiosios spinduliuotės, atsiradusios dėl tokių įrenginių veiklos, poveikio“.
- 2) Jungtinėje panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencijos⁴¹⁷ 1 str. ii d. nustatyta: „Šios Konvencijos tikslai yra šie <...> visuose panaudoto kuro ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo etapuose užtikrinti veiksmingų apsaugos nuo potencialaus pavojaus priemonių taikymą apsaugant atskirus asmenis, visuomenę ir *aplinką* nuo kenksmingo jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio šiuo metu ir ateityje taip, kad dabartinės kartos poreikiai ir siekiai būtų tenkinami nepakenkiant ateities kartų galimybėms tenkinti savo poreikius ir

⁴¹⁶ 1994 m. Branduolinio saugumo konvencija (angl. – *Convention on Nuclear Safety, CNS*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1996-02-23, Nr. 17-439 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=24874&p_query=&p_tr2=#>.

⁴¹⁷ Be cituojamų, žr. konvencijos 6-8, 11, 13-15, 17, 24 str.
1997 m. Jungtinė panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija (angl. – *Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2004-03-07, Nr. 36-1186 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228193&p_query=&p_tr2=2> bei <www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/infcirc546.pdf>.

siekus“; o konvencijos 4 str. skamba taip: „Kiekviena Susitariančioji Šalis visuose panaudoto kuro tvarkymo etapuose imasi tinkamų priemonių atskirų asmenų, visuomenės ir aplinkos apsaugai nuo radiologinio pavojaus užtikrinti“.

- 3) Poreikis saugoti ne tik žmones ir visuomenę, bet ir aplinką nuo galimų žalingų incidentų ir piktavališkų aktų poveikio, susijusio su radioaktyviaisiais šaltiniais, taip pat deklaruojamas privalomos galios neturinčiuose, bet geriausią praktiką ir rekomendacijas reaktorių licencijavimui, statybai ir veiklai nustatančiuose branduolinės teisės šaltiniuose, kurie tiesiogiai net nėra susiję su aplinkos apsauga, pvz., Radioaktyviųjų šaltinių importo ir eksporto vadove (angl. – *Guidance on the Import and Export of Radioactive Sources*), 2004 m. Tyrimo reaktorių saugos elgesio kodekse (angl. – *Code of Conduct on the Safety of Research Reactors*). Be to, 2003 m. Jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodekse (angl. – *Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources*) naujai išdėstytoje preambulėje jau yra pabrėžiama, kad „radiacijos šaltiniai <...> gali kelti rimtą grėsmę asmenims, visuomenei ir aplinkai“⁴¹⁸. Panašios logikos yra laikomasi Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijos (angl. – *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material*, toliau – ir CPPNM)⁴¹⁹ preambulėje, kurioje aplinkos apsauga yra įtraukiama su naujais taip vadinamais *considerata* punktais: valstybės, „atsižvelgia <...> į tai, kad fizinė sauga yra gyvybiškai svarbi visuomenės sveikatos apsaugai, saugai,

⁴¹⁸ 2003 m. TATENA jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodeksas (angl. – *IAEA Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources*) GC(47)/9.

⁴¹⁹ 1980 m. kovo 3 d. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencija (angl. – *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, CPPNM*). *Valstybės žinios*, 2003-04-16, Nr. 36-1552 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=209168&p_tr2=2#> ir 2005 m. liepos 8 d. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijos pakeitimas. *Valstybės žinios*, 2009-04-07, Nr. 39-1476 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=340960#>.

aplinkai ir nacionaliniam bei tarptautiniam saugumui“; o naujai įtvirtintuose nusikaltimų apibrėžimuose *expressis verbis* minima žala aplinkai⁴²⁰ (atkreiptinas dėmesys, kad konvencijos pakeitimai dar neįsigaliojo). Svari žala aplinkai taip pat yra įtraukta į Tarptautinės konvencijos dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmis (angl. – *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*) pateiktą nusikaltimo apibrėžimą⁴²¹.

Deja, visuose išvardintuose dokumentuose, nors iš esmės yra minima prevencijos principo esmė, o žalos aplinkai prevencija yra paversta pagrindiniu jų tikslu, juose visiškai nepaaiškinama, kaip būtent yra suprantama aplinkos apsauga. Dėl to galima teigti, kad iš dokumentų yra atimamas visas jų praktinis pritaikomumas.

⁴²⁰ Konvencijos 1 str. e) punkte yra įtvirtinta: „teroro aktas – prieš branduolinį objektą arba naudojamas, saugomas ar gabenamas branduolines medžiagas nukreipta apgalvota veika, kuri dėl spinduliuotės ar radioaktyviųjų medžiagų paskleidimo galėtų tiesiogiai ar netiesiogiai kelti pavojų personalo, visuomenės sveikatai ir saugai ar *aplinkai*“.

Konvencijos 7 str. 1 dalies e) punkte yra įtvirtintas nusikaltimas: „veiksmas, nukreiptas prieš branduolinį objektą, arba kišimasis į branduolinio objekto eksploatavimą tais atvejais, kai pažeidėjas tyčia sukelia arba kai jis žino, kad tas veiksmas gali sukelti žmogaus mirtį ar rimtą sužalojimą arba padaryti žymios žalos turtui ar *aplinkai* dėl spinduliuotės ar radioaktyviųjų medžiagų paskleidimo <...>“.

⁴²¹ Žr., pvz., konvencijos 2 str. 1 d.:

„1. Bet kuris asmuo padaro šios Konvencijos apibrėžtą nusikaltimą, jeigu jis neteisėtai ir sąmoningai:

a) turi radioaktyviąją medžiagą arba pagamina ar turi įtaisą:

i) siekdamas sukelti mirtį ar sunkų sveikatos sutrikdymą arba

ii) siekdamas padaryti didelę žalą nuosavybei ar *aplinkai*;

b) taip naudoja radioaktyviąją medžiagą ar įtaisą arba naudoja ar padaro žalą branduoliniam objektui, kad dėl to išsiskiria radioaktyviosios medžiagos ar iškyla pavojus, kad jų išsiskirs:

i) siekdamas sukelti mirtį ar sunkų sveikatos sutrikdymą arba

ii) siekdamas padaryti didelę žalą nuosavybei ar *aplinkai*, arba

iii) siekdamas priversti fizinį ar juridinį asmenį, tarptautinę organizaciją ar valstybę atlikti tam tikrus veiksmus arba susilaikyti nuo jų“.

2005 m. Tarptautinė konvencija dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmis (angl. – *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2007-06-16, Nr. 67-2603 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=299805&p_query=&p_tr2=> bei <<http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv13.pdf>>.

4.1.2. Antropocentrinis radiacinės saugos dokumentų požiūris (aplinkos apsaugos neminėjimas radiacinės saugos dokumentuose)

Reikia pripažinti, kad branduolinėje teisėje pasitaiko atveju, kuomet yra ne tik kad nepateikiamas aplinkos apibrėžimas, bet aplinkos apsaugos tikslas iš viso nėra minimas. Vadinasi, tokiu atveju antropocentrinio požiūrio užuomazgos įgauna ypatingai didelį mastą, o **antropocentrinė prevencijos principo branduolinėje teisėje kryptis yra visiškai suabsoliutinama.**

Tokia branduolinės teisės sritis, kur visai neminimas aplinkos apsaugos tikslas, yra radiacinė sauga, įvardinama kaip „visų branduolinės teisės aktų kepurė“ (pranc. – *chapeau*)⁴²². Šioje srityje vyrauja prezumpcija, pagal kurią *žmogaus* apsaugą užtikrinančios prevencinės priemonės automatiškai nulemia *aplinkos* apsaugą. Tokia prezumpcija yra pavojinga dėl kelių priežasčių.

Visų pirma, tokia prezumpcija tampa iš esmės klaidinga tais atvejais, kada nėra tiesioginio ryšio tarp žmogaus ir tam tikros rūšies, t. y., kada žmogus ir aplinka sąveikauja silpnai (angl. – *weak interaction*), o tarša akumuliuojasi rūšyse, kurios nėra maitinimosi grandyje arba kada turime reikalą su jautriomis rūšimis;

Antra, tokia klaidinga prezumpcija, deja, turi potencialą išplisti į praktiškai visų valstybių nacionalinės teisės lygmenį, juk ją sukuria autoritetingos branduolinės energetikos reguliavimo srityje institucijos – TATENA ir Tarptautinė radiologinės saugos komisija (angl. – *International Commission on Radiological Protection*, toliau ir – ICRP), t. y., tarptautinė patariamoji institucija, teikianti rekomendacijas ir nuomones visais apsaugos nuo jonizuojančios spinduliuotės aspektais – o šių institucijų išleidžiami šaltiniai yra skirti perkėlimui į šalių nacionalinę teisę ir įgyja privalomąją galią. Pvz., tarp kritikuotinų ICPR Komisijos šaltinių galima paminėti jos 1977 m. rekomendacijas, kuriose ji teigė

⁴²² STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 47.

kad „<...> yra tikėtina, kad saugos lygis, reikalingas visų žmonių apsaugai yra adekvatus kitų rūšių apsaugai, nors nebūtinai individualiems šių rūšių vienetams. Todėl Komisija mano, kad jei žmogus yra tinkamai apsaugotas, tuomet kiti gyvūnai (angl. – *living things*), tikėtina, yra pakankamai apsaugoti“⁴²³. Savo 1990 m. rekomendacijose ICPR Komisija patvirtino šį požiūrį: „Komisija mano, kad aplinkos apsaugos kontrolės standartas, reikalingas žmogaus apsaugai <...> užtikrins, kad kitoms rūšims negresia pavojus. Gali nutikti taip, kad pavieniai rūšių nariai bus sužaloti, bet ne iki tokio lygio, kad tai sukeltų rūšies išnykimą ar sukurtų disbalansą tarp rūšių. Šiuo metu Komisija yra susirūpinusi žmogaus aplinka tik kiek tai yra susiję su radionuklidų pernešimu aplinkoje, t. y., Komisiją domina tik tai, kas turi tiesiogės įtakos radiacinei žmogaus saugai (angl. – *radiological protection*)“⁴²⁴. Tik 2007 m. rekomendacijose ICPR-103 Komisija pagaliau pradėjo keisti savo požiūrį: „naujoje“ 2007 m. radiacinės saugos sistemoje ji **įvedė naują, ketvirtą**⁴²⁵ **apšvitos situacijos (angl. – *exposure*) kategoriją – aplinkos apšvitos kategoriją, bei pripažino poreikį pateikti siūlymus**⁴²⁶ dėl aplinkos apsaugos, tam kad būtų išsaugotos rūšys, išlaikytas natūralių buveinių statusas; taip pat pasižadėjo atlikti su šiomis rūšimis tyrimus

⁴²³ 1977 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*) publikacija: Tarptautinės radiacinės saugos komisijos rekomendacijos (angl. – *Recommendations of the International Commission on Radiological Protection*) [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 1997, ICRP Publication 26, Vol. 1, No. 3 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP_Publication_26>.

⁴²⁴ 1990 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*) publikacija: Tarptautinės radiacinės saugos komisijos rekomendacijos (angl. – *Recommendations of the International Commission on Radiological Protection*) [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 1991, ICRP Publication 60, Vol. 21, No. 1-3, para. 14 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP_Publication_60>.

⁴²⁵ Iki šiol egzistavo tik trys apšvitos kategorijos: profesinė, žmogaus ir medicininė apšvitos (angl. – *occupational, public, medical exposure*).

⁴²⁶ Mažą dalį užsibrėžtos užduoties Komisija spėjo atlikti: žr. 2007 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*) publikacija: Environmental Protection – the Concept and Use of Reference Animals and Plants [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2008, ICRP Publication 108, Vol. 38, No. 4-6 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP_Publication_108>.

2009 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*) publikacija: Environmental Protection: Transfer Parameters for Reference Animals and Plants [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2009, ICRP Publication 114, Vol. 39, No. 6 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP_Publication_114>.

dėl santykio tarp apšvitos ir dozės, dozės ir pasekmių įvertinimo. Tačiau net ir šiuo atveju optimizmo lieka nedaug, nes Komisija, darydama tokius pareiškimus, kartu padarė išlygą, iš anksto paaiškindama, kad „aplinkos apsaugos objektas yra sudėtingas ir sunkiai išreiškiamas“⁴²⁷. Galbūt todėl ICPR iki šiol yra plačiai kritikuojama už tai, esą ji yra „privati agentūra, susidedanti iš branduolinės energetikos advokatų“⁴²⁸.

4.1.3. Antropocentrinis TATENA pagrindinių branduolinės saugos standartų (BSS) požiūris

Išanalizavusi pagrindinių TATENA standartų turinį, galima būtų teigti, kad ši organizacija, deja, lygiai taip pat kaip ir ICPR Komisija, vengia savo šaltiniuose *expressis verbis* minėti aplinkos apsaugos tikslus ir dažniausiai imasi tos pačios „apsaugotas žmogus – apsaugota aplinka“ prezumpcijos.

Viena vertus, tokią TATENA poziciją galima suprasti: į šios organizacijos funkcijas pagal jos Statutą oficialiai neįeina aplinkos apsaugos standartų⁴²⁹

⁴²⁷ 2007 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICPR*) publikacija: Tarptautinės radiacinės saugos komisijos rekomendacijos (angl. – *Recommendations of the International Commission on Radiological Protection*) [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2007, ICRP Publication 103, Vol. 37, No. 2-4 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP Publication 103](http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP%20Publication%20103)>.

Pažymėtina, kad 2009 m. ICRP Publikacija 114 neatsakė į visus užduotus klausimus (2009 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICPR*) publikacija: Environmental Protection: Transfer Parameters for Reference Animals and Plants [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2009, ICRP Publication 114, Vol. 39, No. 6 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP Publication 114](http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP%20Publication%20114)>).

⁴²⁸ LAZO, Ted. Slideshow, presented at the International School of Nuclear Law, OECD/NEA and University of Montpellier 1, Montpellier, France, 27 August – 7 September 2012 [Dr. Ted Lazo is Principal Administrator in the OECD Nuclear Energy Agency (NEA) Radiological Protection and Radioactive Waste Management Division].

⁴²⁹ Hierarchiškai, TATENA Saugos standartus (angl. – *safety standards*) sudaro: Saugos pagrindai (angl. – *safety fundamentals, blue lettering*), kurie nustato pagrindinius saugos tikslus bei saugos ir apsaugos principus; Saugos reikalavimai (angl. – *safety requirements, red lettering*), kuriuos reikia išpildyti tam kad būtų užtikrinta atskirų veiklų sauga ir pasiekti Saugos pagrinduose nustatyti tikslai ir principai; Saugos rekomendacijos (angl. – *safety guides, green lettering*), kurios pateikia siūlymus kaip (kokiais veiksmais, kokiomis sąlygomis, kokiomis procedūromis) atitikti anksčiau minėtus Saugos reikalavimus.

kūrimas (pagal Statuto III. A. 6 str., organizacija turi „nustatyti ar priimti <...> saugos standartus, skirtus sveikatos apsaugai, o taip pat gyvybei ir nuosavybei grėšiančios žalos rizikai minimizuoti“⁴³⁰). Kita vertus, realiai nuo agentūros įkūrimo laikų žodžio „sauga“ apibrėžimas labai prasiplėtė, visų pirma dėl jo ryšių su vad. 3 S koncepcija (angl. – *safety, security, safeguards*) ir atsakomybės už branduolinę žalą institutu. Dėl to, pvz., vėlesniame TATENA išleistame dokumente *Basic Safety Standards* TATENOS funkcijos jau yra apibūdintos kaip „nustatyti pagrindinius apsaugos nuo rizikos, susijusios su jonizuojančiosios spinduliuotės poveikiu, reikalavimus <...> ir radiacijos šaltinių apsaugos, kurie gali sukelti tokį poveikį, reikalavimus“⁴³¹; panaudoti žodžiai „radiacijos šaltinių apsauga“ numato jau ne tik branduolinės saugos (angl. – *safety*), bet ir fizinės apsaugos (angl. – *security*) aspektą; BSS išėina už saugos apibrėžimo ribų ir įpareigoja valstybes įkurti radioaktyvių šaltinių kontrolės infrastruktūrą, sukurti tam tikras licencijavimo procedūras (iš esmės, yra paliečiamas angl. *safeguards* aspektas).

Taigi, matant išdėstytą tendenciją, lieka visiškai nesuprantama, kodėl, plečiant „saugos“ apibrėžimą, siejant jį su 3 S koncepcija ir atsakomybės už

Rekomendacijų statusas suponuoja, kad galima imtis kitokių neišvardintų bet ekvivalentiškų alternatyvių priemonių, jei jais yra pasiekiami Saugos reikalavimai.

Sutinkami kiti TATENOS dokumentai: *Pagrindiniai saugos standartai*, (angl. – *basic safety standards*); *veiklos standartai* (angl. – *operational standards*), susidedantys iš *specializuotų reglamentų* (angl. – *specialized regulations*) ir *veiklos kodeksų* (angl. – *codes of practise*); *saugos praktika* (angl. – *safety practises*) ir *saugos ataskaitos* (angl. – *safety reports*).

Plačiau: 2000 m. TATENA standartas: Branduolinių jėgainių saugumas: Dizainas: Reikalavimai (angl. – *Safety of Nuclear Power Plants: Design: Requirements*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2000, Safety Series No. NS-R-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1099_scr.pdf>.

⁴³⁰ 1957 m. Tarptautinės atominės energijos agentūros Statutas (angl. – *IAEA Statute*) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/statute.html>>.

⁴³¹ žr. TATENA standarto ištrauką, apibūdinančią BSS objektą: 1996 m. TATENA standartas: Tarptautinės pagrindinės apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumo normos (angl. – *International Basic Safety Standards for Protection against Ionizing Radiation and for the Safety of Radiation Sources*). Vienna: IAEA, 1996, Safety Series No. 115.

Šią ištrauką galima palyginti, pvz., su LR Branduolinės saugos įstatymo 2 str. 6 d. pateikiama formuluote (2011 m. birželio 28 d. LR Branduolinės saugos įstatymas XI-1539 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-431 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=403278&p_tr2=2>).

branduolinę žalą institutu, yra visiškai ignoruojama galimybė sieti šį apibrėžimą su aplinkos apsaugos tikslais. Kitaip tariant, atrodo keista ir nenuoseklu, kai TATENA savo *soft law* šaltiniuose įtvirtina prevencines priemones, kurios yra nukreiptos į *dirbtinai* išskirtų objektų, t. y., žmogaus ir jo nuosavybės, bet ne į pačią žmogaus aplinkos apsaugą.

Sąmoningą vengimą įtvirtinti aplinkos apsaugos objektą galėtų pademonstruoti du TATENOS rekomendacinio pobūdžio, konsensusą tarptautinėje bendruomenėje atspindintys ir todėl didelę įtaką turintys dokumentai: Tarptautinės pagrindinės apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugos standartai (angl. – *Basic Safety Standards*)⁴³² bei Jonizuojančios spinduliuotės ir radiacinės saugos terminų žodynas (angl. – *Safety Glossary*)⁴³³. 1996 m. laidos Pagrindinių apsaugos normų preambulėje aplinkos apsaugos tikslas nėra išskirtas: „Šių standartų taikymo sfera apsiriboja tik žmogaus apsauga; yra laikoma, kad apsaugos standartai, kurie yra adekvatūs šiam tikslui <pasiekti>, taip pat užtikrins, kad pavojus nekils jokioms kitoms rūšims kaip populiacijai, net jei <atskiri> rūšies individai gali patirti žalą“. 2007 m. laidos Saugos žodyne, kuris apibrėžia TATENA Saugos standartuose ir kituose TATENA dokumentuose vartojamus terminus, aplinkos apsaugos tikslas neminimas apskritai: „radiacinė sauga (taip pat radiologinė sauga) – tai žmonių apsauga nuo jonizuojančios spinduliuotės poveikio, ir priemonės šiam tikslui pasiekti“⁴³⁴.

Maždaug tuo pačiu metu, kai pasirodė ICPR Komisijos naujos, jau aplinkos apsaugos tendencijas įtvirtinančios, rekomendacijos ICPR-103, savo

⁴³² 1996 m. TATENA standartas: Tarptautinės pagrindinės apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumo normos (angl. – *International Basic Safety Standards for Protection against Ionizing Radiation and for the Safety of Radiation Sources*). Vienna: IAEA, 1996, Safety Series No. 115.

⁴³³ 2007 m. TATENA saugos terminų žodynas (angl. – *IAEA Safety Glossary*) Terminologija, vartojama branduolinės saugos ir apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės srityse (angl. – *Terminology Used in Nuclear Safety and Radiation Protection*) [interaktyvus]. 2007 Ed. Vienna: IAEA, 2007 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1290_web.pdf>.

⁴³⁴ *Ibidem*, p. 149.

požiūrį pamažu pradėjo keisti ir TATENA. 2006-2007 m. pastebimas šios organizacijos palankesnės aplinkos apsaugai pozicijos derinimas: kaip ir ICPR Komisija, jau 2006 m. TATENA savo sukurtuose Fundamentaliuose saugos principuose (angl. – *Fundamental safety principles, IAEA safety standard series No. SF-1*) apeliuojant į 7 principo „Esamų ir ateities kartų apsauga“ formuluotę „Visuomenė ir aplinka, esamos ir ateities, privalo būti apsaugoti nuo radiacijos rizikos“ jau pripažįsta faktą, kad branduolinėje teisėje veikiančios prevencinės priemonės turi būti nukreiptos ne tik į žmogaus ir jo nuosavybės, bet ir į aplinkos apsaugą: „3.28. Nors radiacijos poveikis žmogaus sveikatai yra santykinai gerai suprantamas, radiacijos poveikis aplinkai yra ne taip kruopščiai ištirtas. Egzistuojanti apsaugos nuo radiacijos (angl. – *radiation protection*) sistema, kaip taisyklė, suteikia deramą ekosistemų apsaugą nuo žalingos spinduliuotės žmogaus aplinkoje. Bendras priemonių, kurių yra imamasi aplinkos apsaugos tikslais, uždavinys yra ekosistemų apsauga nuo radiacinės spinduliuotės, kuri turėtų žalingą poveikį tam tikros rūšies populiacijai (priešingai nuo atskirų organizmų)“⁴³⁵. Be to, 2011 m. TATENA dokumente dėl radiacinės saugos *SS GSR No. 3* yra dar labiau abejojama prezumpcija „apsaugotas žmogus – apsaugota aplinka“: „Tendencijos yra tokios, kad reikia gebėti įrodyti (o ne manyti), kad aplinka yra apsaugota nuo pramoninių teršalų, įskaitant radionuklidų, poveikio, įvairiomis aplinkosauginėmis aplinkybėmis ir *nepriklausomai nuo ryšio su žmogumi*“⁴³⁶.

⁴³⁵ 2002 m. TATENA standartas: Pagrindiniai saugos principai (angl. – *Fundamental Safety Principles jointly sponsored by Euratom FAO IAEA ILO IMO OECD/NEA PAHO UNEP WHO for protecting people and the environment.*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2006, No. SF-1, p. 12 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1273_web.pdf>.

⁴³⁶ Dokumente yra pagaliau pripažįstama klaidinga prezumpcija „apsaugotas žmogus – apsaugota aplinka“: „1.34 Dėl egzistuojančių sudėtingų tarpusavio priklausomybės ryšių, žmonių ir aplinkos apsauga negali apsiriboti *vien tik žmonių* ir kitų rūšių apsauga nuo spinduliuotės poveikio. Nustatant reguliavimą, turi būti laikomasi „*integroto požiūrio*“. Tokiu integruotu požiūriu, dabar ir ateityje, turi būti siekiama užtikrinti žemės ūkio, miškininkystės, žuvininkystės, turizmo, ir kitų gamtos išteklių naudojimo *darną*. Be to, turi būti atsižvelgiama į būtinybę užkirsti kelią aplinką veikiančioms neteisėtiems veiksams, įskaitant, pvz., neteisėtą radioaktyviųjų medžiagų šalinimą jūroje ir jonizuojančios spinduliuotės šaltinių apleidimą (angl.

Manytina, kad kol kas optimistiškiausi TATENA žingsniai aplinkos apsaugos nuo jonizuojančios spinduliuotės atžvilgiu, yra prisiminimas Rio Deklaracijoje išdėstytų principų⁴³⁷, specialaus Veiksmų plano dėl aplinkos apsaugos nuo radiacijos⁴³⁸ sukūrimas kartu su ICPR, JT Mokslo komitetu dėl jonizuojančios spinduliuotės poveikio (angl. – *United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation, UNSCEAR*), Tarptautine radioekologų sąjunga (angl. – *International Union of Radioecologists, IUR*). Minėtame plane dėmesys yra sutelkiamas ties „būsimais reguliavimo kriterijais, biota efekto duomenų taikymu ir šių duomenų santykiu su taršos reguliavimu“⁴³⁹. Taip pat, pagal planą, yra sukurta Koordinavimo grupė aplinkos apsaugos nuo jonizuojančios spinduliuotės klausimais (angl. – *Coordination Group on Radiation Protection of the Environment*)⁴⁴⁰, kuri turėtų patarti TATENAI dėl tarptautinio plano įgyvendinimo.

Nežiūrint į ICPR Komisijos ir TATENA įdedamų pastangų, sprendžiant iš to, kaip lėtai įgyvendinamos pirmiau pademonstruotos reformos, galima teigti, kad kol kas radiacinės saugos srityje nėra svarių ir tiksliai apskaičiuotų mokslinių duomenų, kad aplinka yra tinkamai apsaugota ir

– *abandonment*). Taip pat reikia atsižvelgti į didėjančių kumuliatyvų ilgaamžių radionuklidų poveikį aplinkai“.

2011 m. TATENA standartas: Radiacinė sauga ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumas: Tarptautiniai pagrindiniai saugos standartai: Pagrindiniai saugos reikalavimai (angl. – *Radiation Protection and Safety of Radiation Sources: International Basic Safety Standards: General Safety Requirements*). Interim Ed. [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2011, No. GSR Part 3 (Interim) [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/p1531interim_web.pdf>.

⁴³⁷ Žr. Veiksmų plano preambulę: Veiksmų planas dėl aplinkos apsaugos nuo radiacijos, sukurtas ICPR, JT Mokslo komiteto dėl jonizuojančios spinduliuotės poveikio (angl. – *United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation, UNSCEAR*), Tarptautinės radioekologų sąjungos (angl. – *International Union of Radioecologists (IUR)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://gnssn.iaea.org/RTWS/cgrpe/Shared%20Documents/Other%20Documents/Plan%20of%20Activities%20on%20RPE%20\(2005\).pdf](http://gnssn.iaea.org/RTWS/cgrpe/Shared%20Documents/Other%20Documents/Plan%20of%20Activities%20on%20RPE%20(2005).pdf)>.

⁴³⁸ Veiksmų planas dėl aplinkos apsaugos nuo radiacijos, sukurtas ICPR, JT Mokslo komiteto dėl jonizuojančios spinduliuotės poveikio (angl. – *United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation, UNSCEAR*), Tarptautinės radioekologų sąjungos (angl. – *International Union of Radioecologists (IUR)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://gnssn.iaea.org/RTWS/cgrpe/Shared%20Documents/Other%20Documents/Plan%20of%20Activities%20on%20RPE%20\(2005\).pdf](http://gnssn.iaea.org/RTWS/cgrpe/Shared%20Documents/Other%20Documents/Plan%20of%20Activities%20on%20RPE%20(2005).pdf)>.

⁴³⁹ *Ibidem*.

⁴⁴⁰ *Ibidem*.

atitinkamai nėra sukurti metodai ir teisinė bazė aplinkos apsaugai nuo radiacijos pagerinti.

4.1.4. TATENA abejingumas poreikiui sukurti vienodą branduolinės energetikos objektų poveikio aplinkai vertinimo dokumento standartą (kaip antropocentrinio požiūrio apraiška)

Minėta, kad prevencijos principo žinioje yra ir šio principo sėkmingą įgyvendinimą sąlygoja kokybiškai atliktas poveikio aplinkai vertinimas (PAV). TTT bylose PAV yra pripažįstamas pagrindiniu prevencijos principo instrumentu⁴⁴¹. PAV yra planuojamos (*inter alia* branduolinės) veiklos galimo poveikio aplinkai vertinimo procedūra, kurios metu aiškiai apibūdinamas planuojamos veiklos pasekmės aplinkai, įskaitant pasekmes žmonių sveikatai ir saugumui, florai, faunai, dirvožemiui, orui, vandeniui, klimatui, kraštovaizdžiui, istoriniams paminklams bei kitiems materialiams objektams, arba šių poveikių tarpusavio sąveika; ši sąvoka taip pat apima šių faktorių poveikį kultūros paveldui arba socialinėms ir ekonominėms sąlygoms.

Branduolinės energetikos objektų PAV paprastai⁴⁴² yra tarpvalstybinis, t. y., apimantis ne tik įrenginio valstybės, bet ir kitos valstybės jurisdikcijai priklausančią teritoriją. Nors BEO PAV beveik visada įjungia tarptautinį elementą (žalos užsienio teritorijai riziką), **antropocentriniai TATENA standartai yra visiškai abejingi seniai įtvirtintiems ir plačiai priimtiems aplinkos teisės**

⁴⁴¹ Kaip buvo pasakyta TTT byloje: „jei nebus atliktas galimo tokios veiklos PAV, <...> bus laikoma, kad susirūpinimo (angl. – *due diligence*) įsipareigojimas nėra tinkamai atliktas, taip pat su tuo susijęs įsipareigojimas laikytis budrumo ir prevencijos (angl. – *vigilance and prevention*) principų nėra tinkamai įvykdytas <...>“. (*Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)* (2010) I.C.J. (separate opinion of Judge Cancado Trindade); para. 204).

⁴⁴² Retais atvejais minėtas PAV gali ir nebūti tarpvalstybinis, juk: (a) branduolinės energetikos objektai (branduoliniai įrenginiai) gali būti įvairūs (nuo jėgainės iki neenergetinio reaktoriaus), kaip ir jų sukuriamas poveikis, (b) minėtas poveikis gali priklausyti dar ir nuo to, kokios medžiagos naudojamos, kiek jų yra ir pan., (c) poveikio apibūdinimas priklauso nuo PAV reglamentuojančių teisės aktų, kiekvienos valstybės geografinės padėties ir t. t.

(PAV) reikalavimams: TATENA iki šiol nėra inicijavusi idėjos priimti dokumentą, sukuriantį įpareigojimus valstybėms dėl standartinio branduolinių objektų PAV atlikimo tarptautiniu mastu. Toks dokumentas būtų buvęs didelis žingsnis į priekį branduolinėje teisėje mažiausiai dėl dviejų priežasčių. Visų pirma, jau egzistuojančiai Espoo konvencijai dėl tarpvalstybinio PAV atlikimo priklauso toli gražu ne visos branduolinės valstybės. Antra, nors Espoo konvencija atlieka milžinišką vaidmenį link branduolinės energetikos objektų PAV vienodinimo, tačiau jos nuostatų taikymas tokiems labai specifiniams, kaip BEO, objektams sukelia begalę sunkiai sprendžiamų klausimų, kurių nekyla kitų objektų PAV atlikimo atveju – pvz., saugos elementų įtraukimo į PAV klausimas (BEO PAV specifika bus plačiau nagrinėjama darbo skyriuje dėl Espoo konvencijos). Trečia, Branduolinės saugos konvencijoje įtvirtintas reikalavimas įvertinti aplinkos apsaugos aspektus branduolinės energetikos objekto aikštelės vertinimo metu yra nekonkretus⁴⁴³ ir kaip pati konvencija *in corpore* neturi įgyvendinimo užtikrinimo mechanizmo (plačiau apie šio konvencijoje įtvirtinto reikalavimo trūkumus yra kalbama darbo skyriuje apie Espoo konvenciją ir informavimo principo diegimą).

Galima pridurti, kad jei kada nors TATENAI pavyktų priimti dokumentą dėl BEO PAV vienodinimo, ypatingai sveikintinas (bent jau amerikiečių aplinkos teisės mokslininkų nuomone) būtų papildomos nuostatos dėl eksportuojamų⁴⁴⁴

⁴⁴³ žr. Konvencijos 17 str.: „*Aikštelės parinkimas*. Kiekviena Susitariančioji šalis turi imtis atitinkamų veiksmų, užtikrinančių, kad būtų parengtos ir įdiegtos atitinkamos procedūros, skirtos šioms veiklos rūšims: <...> ii) ketinamo pastatyti branduolinio įrenginio galimam poveikiui žmonėms, visuomenei bei *aplinkai* įvertinti <...> iv) konsultacijoms su Susitariančiosiomis šalimis, esančiomis netoliese ketinamo pastatyti branduolinio įrenginio, kadangi įrenginys gali daryti joms poveikį; šių Susitariančiųjų šalių prašymu reikia pateikti būtiną informaciją, kad jos galėtų atlikti savo vertinimą dėl galimo branduolinio įrenginio poveikio jų teritorijai“.

⁴⁴⁴ Poveikio užsienio valstybės aplinkai vertinimo yra reikalaujama eksportuojant įvairias paslaugas ir objektus. Pvz., Sovietų Sąjunga dar savo valstybėje pagal savo nacionalinius įstatymus privalėjo atlikti poveikio Egipto aplinkai vertinimą prieš finansuodama Aswan užtvankos projektą Egipte, dėl ko Viršutinio Nilo regiono ūkininkų tarpe grėsmingai padidėjo kraujo ligų, sukeltų vandens parazitų skaičius; arba, pvz., Jungtinės Valstijos pagal savo NEPA aktą turėjo atlikti poveikio Riūkiū salų (angl. – *Ryukyu Islands*) aplinkai vertinimą, prieš įdiegdamos savo programą, kuri siekė pagerinti sanitarijos ir mitybos sąlygas ir kurios „patobulinimai“ sukėlė didelį dizenterijos protrūkį ir akių ligą su aklumo komplikacijomis.

reaktorių PAV įtraukimas (atkreiptinas dėmesys, kad JAV, priešingai nei Europoje, egzistuoja ne tam tikros ūkinės veiklos, pvz., branduolinės energetikos veiklos, PAV, o konkretaus branduolinės energetikos objekto PAV): šioje vietoje neturima omenyje tai, kad branduolinio įrenginio eksportuotojas turi atlikti tam tikras Espoo konvencijoje ir importuojančios valstybės nacionalinėje teisėje įtvirtintas procedūras ir PAV, o tai, kad jau pačioje ankstyviausioje stadijoje eksporto leidimui gauti branduolinio įrenginio eksportuotojas turi rūpintis užsienio valstybės, į kurią žada eksportuoti savo įrenginį, aplinkos apsauga ir atlikti poveikio aplinkai vertinimą pagal savo, *eksportuotojo* valstybės nacionalinę *teisę*. Deja, įtvirtinti unifikuotas tarptautines normas ir įgyvendinti tokią schemą būtų sudėtinga, turint omeny tai, kad branduolinis eksportas yra politiškai ypač jautrus klausimas, o reaktoriaus poveikio užsienio valstybei aplinkai vertinimas numato tam tikrą kišimąsi į užsienio valstybės vidaus reikalus ir užsienio valstybės nacionalinio suvereniteto pažeidimą: juk eksportuojančios valstybės ekspertai, atliekantys PAV pagal *savo* nacionalinę teisę, turėtų fiziškai atvažiuoti į užsienio valstybės teritoriją, o ne pasikliauti analizės išvadomis, gautomis ir ekstrapoliuotomis iš valstybės savo sąlygomis atlikto PAV. Tokios pozicijos laikėsi ir JAV Aukščiausias teismas byloje tarp tarptautinės aplinkos apsaugos organizacijos *Gamtos išteklių gynimo tarybos*⁴⁴⁵ ir JAV Branduolinės Energetikos reguliavimo komisijos *Natural Resources Defense Council v. Nuclear Regulatory Commission (NRDC v. NRC)*⁴⁴⁶, kuri išdavė licenciją pirmojo Westinghouse reaktoriaus eksportui į Filipinus, vadovaujantis Filipinų nacionalinės energijos korporacijos (angl. – *National Power Corporation*) ir Westinghouse sutartimi dėl generatoriaus komponentų pardavimo, neatsižvelgus į abejones dėl Filipinų parinktos aikštelės tinkamumo ir į tai, kad amerikiečių bendrovė neatliko savo

⁴⁴⁵ *Gamtos išteklių gynimo taryba* (angl. – *Natural Resources Defense Council, NRDC*), su būstine Niujorke, yra tarptautinė ne pelno aplinkos apsaugos propagavimo organizacija, įkurta 1970 m. ir jungianti 1,3 mln. narių ir daugiau nei 400 teisininkų, mokslininkų ir kitų politikos ekspertų.

⁴⁴⁶ *Natural Resources Defense Council v. Nuclear Regulatory Commission (NRDC v. NRC)*, 647 F.2d 1345, 1366 (D.C. Cir. 1981).

reaktoriaus PAV Filipinų teritorijai. Tarptautinė aplinkos apsaugos organizacija teigė, kad veiksminga eksporto kontrolė reikalauja NRC atsižvelgti į poveikį sveikatai ir saugai, susijusį su į užsienį eksportuojamu reaktoriumi; tad amerikiečiai turėtų įvykdyti reaktoriaus poveikio Filipinų teritorijos aplinkai vertinimą, taikydami *savo griežtus nacionalinius PAV reikalavimus* (JAV nacionalinis aplinkos apsaugos aktas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*⁴⁴⁷)).

Savo nutarties motyvuojamoje dalyje Teismas – iš pradžių tarsi palaikydamas poreikį atlikti PAV Filipinuose – nepritarė NRC nuomonei, esą nacionalinė institucija turi rūpintis vien tik poveikio savo valstybės ir, geriausiu atveju, dar ir bendrų teritorijų (angl. – *global commons*) aplinkai vertinimu⁴⁴⁸. Tačiau, toliau dėstydamas savo poziciją, teismas nurodė, kad specifiniu, branduolinio eksporto, atveju importuojančios valstybės nacionalinio suvereniteto vientisumo išsaugojimas yra aukščiau visko (galbūt todėl JAV Kongresas neišdavė specialaus mandato, kuriuo yra liepiama atlikti PAV užsienyje). Kadangi bylos kontekste, pasak teismo, reikia atsižvelgti į branduolinio eksporto poveikį politinei konjunktūrai (JAV užsienio politikoje, kaip pastebėjo bylos teisėjas Wilkey, pripažįstama, kad „JAV susilaikymas nuo tarptautinės branduolinės prekybos užleistų vietą mažiau atsakingiems tiekėjams ir paskatintų nekontroliuojamą platinimą, o tai <...> sumažintų branduolinės saugos kontrolę“, o „amerikietiški saugos standartai yra automatiškai inkorporuojami ir eksportuojami su amerikietiškais produktais“), galų gale buvo prieita kompromiso ir pasiūlyta, kad *vietoj* tradicinio *NEPA akte nurodyto PAV atlikimo* Filipinų teritorijoje turėtų būti vykdomas *tarptautinis dvišalis ar daugiašalis bendradarbiavimas aplinkos apsaugos naudai*. Minėtas bendradarbiavimas pagal

⁴⁴⁷ JAV 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos įstatymas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*). 42 U.S.C. §§4321 *et seq.*

⁴⁴⁸ NRC nuomone, pareikšta byloje, „net blogiausiu, t. y., aktyviosios zonos pažeidimo (angl. – *core meltdown*), atveju poveikis <JAV ir bendroms teritorijoms> būtų kraštutinai mažas ir nereikšmingas“.

NEPA akto 102 (2) (F) str. turi taikymo pirmenybę prieš JAV vidaus aplinkos apsaugos politikos aktą, ir esamoje byloje 1980 m. balandžio 28 d. tarptautinėje sutartyje su Filipinais galiausiai buvo įtvirtinta, kad Filipinų Branduolinės energetikos komisija periodiškai gaus iš JAV NRC branduolinės saugos rekomendacijas, su Three Mile Island jėgaine (kurioje 1979 m. buvo įvykusi avarija) susijusius dokumentus ir kitą prašomą informaciją.

4.1.5. Euratom antropocentrisis požiūris

Nors regioninis branduolinės teisės lygmuo nėra šio darbo objektu, tačiau prevencijos principo skyriuje yra naudinga išanalizuoti, ar taip kritikuojamas TATENA ir ICPR antropocentriškumas jau spėjo padaryti įtaką žemesnės grandies teisės aktams Europoje.

Europos Sąjunga yra didžiausia (su 138 reaktoriais⁴⁴⁹) branduolinės energijos gamintoja pasaulyje, taip pat du trečdaliai ES energetikos portfelio priklauso branduolinei energijai. Sutartis, steigianti Europos Atominės Energijos Bendriją (toliau – ir Euratom sutartis), būdama privaloma branduoline teise, yra taikoma visose ES narėse bei nustato bendrus siektinus tikslus

Deja, Euratom sutarties 2 str. įvardintame uždavinių sąrašė⁴⁵⁰ rasime

⁴⁴⁹ Plačiau: EURATOM SUPPLY AGENCY. *ESA Annual Report 2011* [interaktyvus]. Prepared by Aikaterini Vraila. Luxembourg, 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/euratom/docs/Annual_Report_2011_Presentation%20.pdf>.

⁴⁵⁰ Bendrija:

- a) skatina mokslinius tyrimus ir užtikrina techninės informacijos skleidimą (4-29 str.);
- b) nustato vienodus saugos standartus, kad būtų apsaugota darbuotojų ir plačiosios visuomenės sveikata, ir užtikrina jų taikymą (30- 39 str.);
- c) palengvina sąlygas investicijoms ir užtikrina pagrindinių įrenginių, reikalingų branduolinės energijos plėtrai Bendrijoje, steigimą, visų pirma skatindama įmonių verslo iniciatyvą (40-51 str.);
- d) užtikrina, kad visiems vartotojams Bendrijoje būtų reguliariai ir teisingai tiekiamos rūdos ir branduolinis kuras (52-76 str.);
- e) tinkamai prižiūródama garantuoja, kad branduolinės medžiagos nebūtų naudojamos kitiems nei numatyta tikslams (77-85 str.);
- f) naudojasi jai suteikta nuosavybės teise į specialias skiliąsias medžiagas (86-91 str.);
- g) kurdama bendrąją specialiųjų medžiagų ir įrangos rinką, remdama laisvą kapitalo, skirtą investicijoms branduolinės energijos srityje, judėjimą ir užtikrindama specialistams laisvę

geriausiu atveju tik branduolinės saugos, sveikatos apsaugos, bet ne aplinkos apsaugos siekį. Galima būtų daryti išvadą, kad TATENA kritikuotina antropocentrinį modelį, savo ruožtu perimtą iš ICPR Komisijos⁴⁵¹, perėmė ir Euratom organizacija: visuose Euratom sukurtuose instrumentuose, pvz., apsaugos nuo radiacinės spinduliuotės direktyvose ir sprendimuose⁴⁵² įtvirtintos

įsidarbinti Bendrijoje, garantuoja plačią komercinę realizavimo rinką ir galimybę naudotis pačiomis geriausiomis techninėmis priemonėmis (92-100 str.);

- h) užmezga su kitomis šalimis ir tarptautinėmis organizacijomis tokius santykius, kurie skatintų branduolinės energijos naudojimo taikiems tikslams pažangą (101-106 str.).

Europos atominės energijos bendrijos steigimo sutarties suvestinė redakcija (2012/C 327/01) (*Euratom sutartis*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:327:FULL:LT:PDF>> bei anglų kalba: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:084:0001:0112:EN:PDF>>.

⁴⁵¹ Turimi omenyje

- a) 2007 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICPR*) publikacija: Tarptautinės radiacinės saugos komisijos rekomendacijos (angl. – *Recommendations of the International Commission on Radiological Protection*) [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2007, ICRP Publication 103, Vol. 37, No. 2-4 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP_Publication_103> bei

- b) 1996 m. TATENA standartas: Tarptautinės pagrindinės apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumo normos (angl. – *International Basic Safety Standards for Protection against Ionizing Radiation and for the Safety of Radiation Sources*). Vienna: IAEA, 1996, Safety Series No. 115.

⁴⁵² 1996 m. gegužės 13 d. Tarybos direktyva 96/29/Euratomas, nustatanti pagrindinius darbuotojų ir gyventojų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės saugos standartus (angl. – *Council Directive 96/29/Euratom Laying Down Basic Safety Standards for the Protection of the Health of Workers and the General Public Against the Dangers Arising from Ionizing Radiation, Basic Safety Standards*) [interaktyvus]. OL L 159, 1996/06/29, p. 291–404 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:31996L0029>>.

1997 m. birželio 30 d. Tarybos direktyva 97/43/Euratomas dėl asmenų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės pavojaus (angl. – *Council Directive 97/43/Euratom on Health Protection of Individuals Against the Dangers of Ionizing Radiation in Relation to Medical Exposure*). OL L 180, 1997/07/09, p. 22.

1987 m. gruodžio 14 d. Tarybos sprendimas 87/600/Euratomas dėl Bendrijoje nustatomos skubaus pasikeitimo informacija radiacinės avarijos atveju tvarkos (angl. – *Council Decision No. 87/600/Euratom on Community arrangements for the early exchange of information in the event of a radiological emergency*). OL L 371, 1987/12/30, p. 76-78.

1989 m. lapkričio 27 d. Tarybos direktyva 89/618/Euratomas dėl plačiosios visuomenės informavimo apie sveikatos apsaugai taikytinas priemones ir atliktinus veiksmus nepaprastosios radiologinės padėties atveju (angl. – *Council Directive 89/618/Euratom on Informing the General Public About Health Protection Measures to be Applied and Steps to be Taken in the Event of a Radiological Emergency*). OL L 357, 1989/12/7, p. 31–34 bei ją lydintis dokumentas su rekomendacijomis direktyvos įgyvendinimui: Komisijos Komunikatas 91/C 103/03 dėl Tarybos direktyvos 89/618/Euratomas įgyvendinimo (angl. – *Commission Communication on the Implementation of Council Directive 89/618/Euratom*). OL L 103, 1991/04/19, p. 12–16

1990 m. gruodžio 4 d. Tarybos direktyva 90/641/Euratomas dėl komandiruočių darbuotojų, dirbančių kontroliuojamose zonose, kuriose jie gali būti veikiami jonizuojančiosios spinduliuotės apšvitos, apsaugos

preveninės (saugos) priemonės, taip pat kaip TATENA ar ICPR dokumentuose, yra nukreiptos tik į žmogaus ir jo nuosavybės, bet ne į pačios žmogaus aplinkos apsaugą⁴⁵³. Be to, pavyzdžiui, Euratom organizacijos rėmuose veikia speciali institucija, vadinama Viešos sveikatos ekspertų grupe (angl. – *Group of public health experts*), kuri yra skirta patarinėti Komisijai dėl sveikatos ir saugos standartų⁴⁵⁴ – tuo tarpu jokios darbo grupės aplinkos teisės klausimais sukurta nėra.

Kas galėtų būti padaryta tokiam Euratom antropocentriškam požiūriui pakeisti? Ar į Euratom direktyvas galėtų būti įtraukti aplinkos teisės reikalavimai su visomis iš to sekančiomis pasekmėmis (Euratom inspektoriai kartu su TATENA inspektoriais galėtų prižiūrėti ne tik branduolinių garantijų (angl. – *safeguards*), bet ir atiktį aplinkos teisės normoms, o tokios direktyvos su aplinkos apsaugos elementais nesilaikymas galėtų užtraukti pažeidimo procedūrą ir teisminį nagrinėjimą pagal (ES sutarties 13, 19 str., SESV 251 ir kt. str., Euratom sutarties 106a str.)?

Šiuos klausimus pgalėtų išspręsti Europos Parlamento vaidmens didinimas. Teoriškai kalbant, Euratom išleidžiami dokumentai galėtų būti papildyti aplinkos apsaugos aspektais Parlamento iniciatyva bendro sprendimo procedūros (angl. – *co-decision*) metu, tačiau to neįmanoma padaryti dėl Euratom organizacijos specifikos, dėl jos autonominių funkcijų ir tikslų. Esmė yra ta, kad tuo metu, kai Europos Ekonominė Bendrija virto Europos Bendrija ir galiausiai Europos Sąjunga, nuo pat pradžių, t. y., nuo

darbo metu (angl. – *Council Directive 90/641/Euratom on the Operational Protection of Outside Workers Exposed to the Risk of Ionising Radiation During Their Activities in Controlled Areas*). OL L 349, 1990/12/13, p. 21–25.

⁴⁵³Pvz., Euratom parengtuose Pagrindiniuose saugos standartuose, t. y., 1996 m. gegužės 13 d. Tarybos direktyvoje 96/29/Euratom, nustatomi ne aplinkos apsaugos, o tik pagrindiniai darbuotojų ir gyventojų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės saugos standartai.

⁴⁵⁴ Žr. Euratom sutarties 31 str. (Europos atominės energijos bendrijos steigimo sutarties suvestinė redakcija (2012/C 327/01) (*Euratom sutartis*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:327:FULL:LT:PDF>> bei anglų kalba: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:084:0001:0112:EN:PDF>>).

1958 m. Euratom sutartis liko nepakeistas, atskiras teisinis konstruktas (Euratom *lex specialis* statusas įtvirtintas *inter alia* Euratom sutarties 106a str. 3 dalyje: „Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo nuostatos nenukrypsta nuo šios Sutarties nuostatų“⁴⁵⁵).

Vadinasi, dėl minėtos išlygos, teisėkūros procedūros pagal Euratom sutartį liko nepakeistos. Daugumos ES politikų atveju taikomas SESV (Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo)⁴⁵⁶ 289 (1) str., pagal kurį vyrauja bendro sprendimo procedūra tarp dviejų lygių teisėkūros subjektų, t. y., Ministrų Tarybos ir Parlamento (pagal Komisijos pasiūlymą, Taryba kartu su Parlamentu priima sprendimą dėl teisės akto (294 str.), Ekonomikos ir Socialinis Komitetas (SESV 304 str.) ir Regionų Komitetas (SESV 307 str.) konsultuojami „kada tai nustato sutartis“). Europos Atominės Energijos Bendrija, priešingai, nors ir de jure taiko paprastą procedūrą (angl. – *ordinary legislative procedure*) (Euratom sutarties 106 a str.), tačiau realiai naudojami specialia teisėkūros procedūra, nustatyta SESV 289 (2) str., vadinasi, *de facto* ji pasiliko originalų 1957 m. valdžių pasidalijimo balansą, kuomet yra išlaikomos specialios legislatyvinės procedūros (Euratom sutarties 31, 32, 79 str.). Pagal minėtas specialias legislatyvinės procedūras Taryba priima sprendimą dėl teisės akto pagal Komisijos pasiūlymą, o Parlamento ir Ekonomikos ir Socialinio Komiteto nuomonė yra ne įpareigojanti, o tik patariamoji (t. y., nėra bendro sprendimo procedūra). Toks Euratom *lex specialis*

⁴⁵⁵ Žr. Europos atominės energijos bendrijos steigimo sutarties suvestinė redakcija (2012/C 327/01) (*Euratom sutartis*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:327:FULL:LT:PDF>> bei anglų kalba: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:084:0001:0112:EN:PDF>>.

Taip pat žr. EUROPEAN ATOMIC ENERGY COMMUNITY. Report on the implementation of the obligations under the Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management [interaktyvus]. Fourth Review Meeting of the Contracting Parties, Vienna, 14-23 May 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/waste_management/doc/20121023_euratom_report_joint_convention_radioactive_fuel.pdf>.

⁴⁵⁶ Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos Veikimo suvestinė redakcija (SESV) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/fxac08115ltc_002.pdf> bei <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:lt:PDF>>.

statusas gali atrodyti keistas, tačiau jis pagrįstas tuo, kad visos ES valstybės narės yra nelygios savo branduolinės energijos ištekliais ir nesutiktų su unifikuota visoms politikoms vienodai taikoma teisėkūros procedūra.

Be abejo, Europos Parlamentas nori plėsti savo vaidmenį branduolinės teisės srityje ir, kai Komisija teikia pasiūlymą dėl tam tikro projekto, bando įtikinti, kad projekto objektas priklauso ne vien tik Euratom (su Parlamento patariamąsios nuomonės procedūra), bet ir SESV veikimo sričiai (su privaloma bendro sprendimo procedūra), nes, *inter alia* įjungia aplinkos apsaugos aspektus. Tačiau realiai vargu ar tokius Parlamento norus palaikys ES Teisingumo teismas. Praeityje, byloje C-29/99 Komisija prieš Tarybą buvo apskūstas teisinis pagrindas (angl. – *legal basis*), kuriuo Euratom standartiškai priiminėja daugumą savo teisės aktų – Euratom sutarties 31 str.⁴⁵⁷ Kadangi šį kartą Komisija pasirėmė šiuo str. priimant pagrindinius *sveikatos ir saugos standartus* (angl. – *Basic Safety Standards*⁴⁵⁸), kilo klausimas, ar dėl platesnio objekto (sveikatos apsaugos) egzistavimo nereikėtų keisti teisėkūros praktikos ir suteikti daugiau galių Parlamentui. Teismas palaikė Komisijos poziciją ir aiškiai pasakė, kad tokiu atveju teisinis pagrindas yra išplečiamas, kadangi „tarp apsaugos nuo jonizuojančios spinduliuotės ir branduolinės saugos egzistuoja esminė sąsaja“⁴⁵⁹. Bandant paveikti minėtą Teismo poziciją, Europos Parlamento Teisės reikalų komitetas su laiku išplėtojo teoriją, tvirtinančią, kad net jei toks kompleksinis,

⁴⁵⁷ 31 str. nustatyta: „Pagrindinius standartus rengia Komisija, gavusi Mokslo ir technikos komiteto paskirtų asmenų grupės, sudarytos iš valstybių narių mokslinių ekspertų, visų pirma visuomenės sveikatos ekspertų, nuomonę. Dėl šių pagrindinių standartų Komisija gauna Ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonę.“

Pagrindinius standartus nustato Taryba, pasikonsultavusi su Europos Parlamentu bei remdamasi Komisijos, kuri jai perduoda minėtų komitetų pareikštas nuomones, pasiūlymu; Taryba sprendžia kvalifikuota balsų dauguma.“

⁴⁵⁸ 1996 m. gegužės 13 d. Tarybos direktyva 96/29/Euratomas, nustatanti pagrindinius darbuotojų ir gyventojų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės saugos standartus (angl. – *Council Directive 96/29/Euratom Laying Down Basic Safety Standards for the Protection of the Health of Workers and the General Public Against the Dangers Arising from Ionizing Radiation, Basic Safety Standards*) [interaktyvus]. OL L 159, 1996/06/29, p. 291–404 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:31996L0029>>.

⁴⁵⁹ EBTT byla C-29/99: Judgement of 10 December 2002 (*Commission v. Council*), in: O.J. C 19 of 25 January 2003.

„esminę sąsają turintis“ dalykas patenka į Euratom sutarties veikimo sferą (pvz., Branduolinės saugos direktyvos⁴⁶⁰ dalykas), jis vis vien paliečia EB interesus (pvz., aplinkos apsauga), dėl to reikia taikyti dvigubą pagrindą: atitinkamai, Euratom sutarties 31 ir 32 str. ir SESV sutarties 192 str. Tačiau taip ES Parlamento siekiamas dvigubo pagrindo taikymas yra leidžiamas ypač retai, kaip nustatė EBTT savo jurisprudencijoje dėl teisinio pagrindo pasirinkimo taisyklių (Bylos C-178/03⁴⁶¹, C-300/89⁴⁶²); be to, Parlamento minėtu atveju, būtų reikėję taikyti ne vienos, bet skirtingų sutarčių, t. y., ES ir Euratom pagrindus, o tai vargu ar yra įmanoma⁴⁶³.

Parlamento, galinčio sumažinti Euratom antropocentriškumą, vaidmuo dėl Euratom *lex specialis* statuso yra apribotas ne tik teisėkūros procedūrų metu, bet ir branduolinės teisės srities sutarčių (nors ir turinčių aplinkos apsaugos elementų) sudarymo metu: jeigu SESV sutarties 216 ir 218 (6) (a) str. nustatyta, kad tam tikrais atvejais, sudarant tarptautines sutartis, reikalingas Parlamento sutikimas – tarptautinių sutarčių dėl taikaus *branduolinės* energijos naudojimo sudaryme Parlamento vaidmuo yra minimalus (Euratom sutarties 101 str. jis iš viso neminimas, o 206 str. nustatyta tik nuomonės pateikimo procedūra).

Nors už Parlamento pozicijos stiprinimą ir tuo pačiu už Euratom sutarties keitimą ir branduolinės saugos įjungimą į „Bendrijos

⁴⁶⁰ 2009 m. birželio 25 d. Tarybos Direktyva 2009/71/Euratomas kuria nustatoma Bendrijos branduolinių įrenginių branduolinės saugos sistema (angl. – *Directive Establishing a Community Framework for the Nuclear Safety of Nuclear Installations*) (*Branduolinės saugos direktyva*) [interaktyvus]. OL L 172, 2009/04/02, p. 18–22 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:172:0018:0022:LT:PDF>>.

⁴⁶¹ EBTT byla C-178/03: *Commission of the European Communities v. European Parliament and Council of the European Union* (Action for annulment – Regulation (EC) No 304/2003 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 concerning the export and import of dangerous chemicals Choice of legal basis: Articles 133 EC/175 EC: para. 41-43, 57.

⁴⁶² EBTT byla C-300/89: *Judgement of the Court of 11 June 1991 – Commission of the European Communities v. Council of the European Communities*; Directive on waste from the titanium dioxide industry; Legal basis – Case C-300/89; para. 2 of Summary

⁴⁶³ Situacija yra plačiai nagrinėjama Wolfgang Kilb straipsnyje (KILB, Wolfgang. The European Atomic Energy Community and its Primary and Secondary Law. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 43-90).

reglamentavimo sferą“ pasisakė Vokietija, Airija, Vengrija ir Švedija bendroje Deklaracijoje Nr. 54, ir žaliųjų judėjimo sąjunga Parlamente (angl. – *The Greens/European Free Alliance*)⁴⁶⁴, dauguma valstybių narių yra linkusios kol kas nejudinti jautrių politikos taškų, kurie padalina Europos Sąjungą į branduolinės energetiką palaikančias ir jos vystymuisi prieštaraujančias valstybes nares.

Taigi, sprendžiant iš pirmiau pateiktų tendencijų, yra tikėtina, kad artimiausioje ateityje Euratom išlaikys savo *status quo*, kuriame aplinkos apsauga yra įvardinta ne kaip tikslas, o labiau kaip šalutinis uždavinys siekiant žmogaus sveikatai apsaugoti; tuo tarpu, Europos Parlamentas dėl ribotų galių Euratom sutarties rėmuose praktiškai negalės pakeisti tokios antropocentrinės sistemos.

Kone vienintelis aplinkos teisės ir Euratom teisės sąlyčio taškas, kurį išvėlgčiau šiame kontekste yra tas, kad valstybės, siekiant įgyvendinti į atskirą direktyvą⁴⁶⁵ perkeltus Pagrindinius darbuotojų ir gyventojų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės saugos standartus⁴⁶⁶, turi **pirminę atsakomybę bei pareigą vykdyti radioaktyvumo aplinkoje priežiūrą** (angl. – *obligatory monitoring of environmental radioactivity*), o Komisija savo ruožtu turi

⁴⁶⁴ Pasiūlymas dėl Euratom sutarties keitimo: NAGY, Marie; WAGNER, Renée; and MACCORMICK, Neil. Contribution to the Convention: The Future of the Euratom Treaty in the Framework of the European Constitution [interaktyvus]. CONV 563/03 CONTRIB 250, 2003/01/21 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://european-convention.eu.int/pdf/reg/en/03/cv00/cv00563.en03.pdf>>.

⁴⁶⁵ Euratom yra išdirbęs savus Pagrindinius saugos standartus (angl. – *Basic Safety Standards*): 1996 m. gegužės 13 d. Tarybos direktyva 96/29/Euratomas, nustatanti pagrindinius darbuotojų ir gyventojų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės saugos standartus (angl. – *Council Directive 96/29/Euratom Laying Down Basic Safety Standards for the Protection of the Health of Workers and the General Public Against the Dangers Arising from Ionizing Radiation, Basic Safety Standards*) [interaktyvus]. OL L 159, 1996/06/29, p. 291–404 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:31996L0029>>.

Ši direktyva taikoma visoms praktinės veiklos rūšims, susijusioms su rizika, kurią lemia jonizuojančiosios spinduliuotės, atsirandančios iš dirbtinio šaltinio arba gamtinio šaltinio.

⁴⁶⁶ Vadovaujantis direktyva, valstybės privalo pranešti apie direktyvoje nurodytas veiklas (3 str.), gauti išankstinį leidimą tokioms praktinės veiklos rūšims, kurios susijusios su jonizuojančia spinduliuote (4 str.), „<...> užtikrinti, kad visi nauji praktinės veiklos, lemiančios apšvitą, tipai ir rūšys būtų iš anksto pagrįstos, pirmiausia juos priimant dėl jų ekonominės, socialinės arba kitokios naudos, atsižvelgiant į žalą sveikatai, kurią jos gali sąlygoti“ (IV d., I sk.).

teisę tikrinti, kaip valstybės vykdo šią pareigą, „įeiti į priežiūrą vykdančias institucijas, tikrinti jų darbą ir efektyvumą“ (žr. Euratom sutarties 35 str., Komisijos patikrinimų vykdymo rekomendacijos⁴⁶⁷), ir net pateikti patikrinimų ataskaitas, viešai prieinamas visuomenei⁴⁶⁸. Kalbant apie tokią *aplinkos* stebėseną, Komisija yra išleidusi dvi rekomendacijas⁴⁶⁹.

4.2. Valstybių suverenitetas v. branduolinė sauga: branduolinės saugos (prevencinių) priemonių privalomumo ir įgyvendinimo užtikrinimo problemos, nulemiančios silpną (ir žmonių, ir aplinkos apsaugos atžvilgiu) prevencijos principo įgyvendinimą

Be minėtų su prioriteto aplinkos apsaugai suteikimu susijusių problemų, kita prevencijos principo įgyvendinimo branduolinėje teisėje trūkumas yra toks, kad visai nesvarbu ar branduolinės teisės šaltiniuose pradedama prisilaikyti ekocentrinio požiūrio, ar laikomasi prezumpcijos, kad imantis prevencinių priemonių *žmogui* apsaugoti, kartu yra adekvačiai apsaugoma *aplinka* – vis vien *privalomų* prevencinių priemonių reikalavimui branduolinės energetikos objektuose įgyvendinti trūksta didesnio valstybių palaikymo. Paradoksalu, bet iš esmės bet kuri valstybė gali civiliniais tikslais pasistatyti branduolinės energetikos

⁴⁶⁷ Euratom sutarties 35 str. nurodoma: „Kiekviena iš valstybių narių privalo įsteigti centrus, kurie nuolat stebėtų oro, vandens ir dirvos radiacijos lygį ir užtikrintų pagrindinių standartų laikymąsi“. Šiame straipsnyje taip pat teigiama, kad: „Komisijos atstovai turi teisę patekti į tokius centrus. Jie gali tikrinti tokių institucijų darbą ir veiksmingumą“.

⁴⁶⁸ Ataskaitos skelbiamos Europos Komisijos tinklalapyje [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/radiation_protection/article_35_en.htm>.

⁴⁶⁹ 2003 m. gruodžio 18 d. Komisijos rekomendacija 2004/2/Euratomas dėl standartizuotos informacijos apie įprastai veikiančių branduolinių reaktorių ir perdirbimo gamyklų dujines ir skystąsias radioaktyvias išmetas į aplinką (angl. – *Commission Recommendation 2004/2/Euratom on Standardized Information on Radioactive Airborne and Liquid Discharges into the Environment from Nuclear Power Reactors and Reprocessing Plants in Normal Operation*). OL L 2, 2004/01/06, p. 36.

2000 m. birželio 8 d. Komisijos rekomendacija 2000/473/Euratomas dėl Euratomo sutarties 36 straipsnio, susijusio su aplinkos radioaktyviosios taršos monitoringu siekiant įvertinti bendrąjį poveikį gyventojams, taikymo (angl. – *Commission Recommendation 2000/473/Euratom on the Application of Article 36 of the EURATOM Treaty Concerning the Monitoring of the Levels of Radioactivity in the Environment for the Purpose of Assessing the Exposure of the Population as a Whole*). OL L 191, 2000/07/27, p. 37.

objektą pagal savo „branduolinės saugos įsivaizdavimą“. Viena vertus, tai yra gerai, nes branduolinės saugos konvencijų viseto tikslas yra sukurti forumą prisijungusioms šalims pademonstruoti savo sukurtą (galbūt net tobulesnę) branduolinės saugos sistemą ir taikomas priemones, kad būtų apsaugoti žmonės ir aplinka ⁴⁷⁰. Kiekviena technologiją vystanti šalis projektuotojus verčia pademonstruoti, kad įgyvendinant jų projektus žmonės ir aplinka yra apsaugoti tinkamai (kitai technologija rizikuoja tapti nekonkurencinga rinkoje). Tačiau, kita vertus, jei atsitiktų taip, kad toks „branduolinės saugos įsivaizdavimas“ ir įdiegtos prevencinės priemonės – priešingai – kitoms valstybėms būtų nepriimtinos, tai neegzistuoja jokie mechanizmo priversti valstybę atsižvelgti į kitos valstybės pretenzijas ar nuogaštavimus dėl saugos (kitai tariant, viskas yra paremta valstybės geranoriškumu).

Tokia paradoksali situacija susiklostė dėl to, **kad valstybės suverenitetas yra pozicijonuojamas aukščiau**⁴⁷¹ už branduolinę saugą ir aplinkos apsaugą – **vien tik nepataisomos žalos aplinkai (kurioje, beje, nebegalės apsigyventi žmonės) grėsmės neužtenka, kad suvereniteto vientisumui būtų padaryta išimtis** (tokia, kokia yra daroma humanitarinės intervencijos atveju dėl šalies viduje vykstančių žmogaus teisių pažeidimų). Valstybės suvereniteto išaukštinimas, jos „prigimtinio kompetentingumo“ branduolinės saugos sferoje neužginčijamumas **savo ruožtu nulėmė tai, kad prevencinių (saugos) priemonių, įtvirtintų TATENA organizacijos *soft law* šaltiniuose ir Branduolinės saugos konvencijoje, taikymas yra *neprivalomas* (angl. – *non-***

⁴⁷⁰ Technologinių sprendimų, kurie gali būti palaikyti atitinkančiais reikalavimus, gali būti begalė. Norint įvertinti vieno ar kito sprendimo priimtinumą, vertinimas atliekamas naudojant tuos pačius vertinimo kriterijus ir metodikas, programinę įrangą skaičiavimams. Paprastai vertinimas apima ir auditinius skaičiavimus, kurie naudoja alternatyvius metodus. Tokiu būdu yra įsitikinama, kad pateikti rezultatai yra teisingi.

⁴⁷¹ Be abejo, šioje vietoje yra kalbama apie tarptautinę, o ne supranacionalinę teisę: ES pavyzdys yra išimtinis: valstybei neįmanoma prisijungti prie ES netapus Euratom nare, o Euratom sutartis įpareigoja ir nustato konkrečią atsakomybę už žmonių sveikatos, saugos, tiekimo standartų ir garantijų bei už bendros rinkos ir užsienio santykių normų nesilaikymą.

binding)⁴⁷².

Šiame kontekste yra būtina įsidėmėti, kad frazė „*neprivalomos* branduolinės saugos ir prevencinės priemonės“ branduolinėje teisėje yra įgijusi ypatingą reikšmę ir vartotina atsargiai. Dažnai sutinkamą mokslinėje literatūroje, ją reikia suprasti ne tiesiogiai, esą branduolinės saugos standartai nėra apskritai privalomi (galų gale, pvz., Lietuvoje ratifikuotos tarptautinės sutartys, *inter alia* Branduolinės saugos konvencija, turi įstatymo galią, tad negalima būtų vienareikšmiškai teigti, kad pati konvencija yra neprivaloma), o taip, kad šie standartai neturi sankcijų už jų netaikymą ar neteisingą taikymą, nėra mechanizmų priversti valstybę jų laikytis ar bent atsižvelgti į kitų pareikštas pretenzijas. Toks ypatingas branduolinės saugos ir prevencinių priemonių standartų statusas ir liberalumas atrodo ypatingai keistai turint omenyje tai, kad valstybės, priešingai, buvo labai griežtos tarptautiniu mastu nustatydamos sankcijas už pademonstruotą prevencijos priemonių veiksmingumo stoką jau praktikoje, t. y., sankcijas už įvykusią tarpvalstybinę branduolinę žalą. Vadinasi, minėtos sankcijos už nepasiteisinsią prevencinių priemonių sistemą, dėl ko kilo branduolinė žala, yra taikomos netiesiogiai ir retrospektyviai, *post factum*.

Egzistuoja marginalinė nuomonė, esą prevencinės priemonės yra neprivalomos ne dėl to, kad kiekviena valstybė „geriau žino“, kas yra saugiai veikiantis branduolinis objektas, ne dėl valstybės suvereniteto išaukštinimo, o dėl to, kad standartų pavertimas privalomais, atvirkščiai, sumažintų branduolinės

⁴⁷² Terminas dažnai sutinkamas branduolinės teisės literatūroje, pvz., Odette Jankowitsch-Prevor straipsnyje yra nurodyta: „Įtvirtinti saugos standartai, t. y., valstybėms *neprivalomi* <...> gali būti laikomi įpareigojančiais *de facto*“ (JANKOWITSCH-PREVAR, Odette. The International Law of Transport of Nuclear and Radioactive Material. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 195) arba Edward Nicholas Lazo straipsnyje: „TATENA priima tarptautinius, dažniausiai *neprivalomus* standartus, kurie gali būti priimti valstybių narių ir privalo būti priimti valstybės, jei ši priima Agentūros pagalbą“ (LAZO, Edward Nicholas. International System of Radiological Protection. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 107).

saugos lygį pasaulyje, nes šie standartai atspindėtų žemiausią⁴⁷³ bendrą saugos vardiklį. Kai kurie autoriai taip pat teigia, kad tokie privalomais paversti standartai nebūtų jautrūs vietos sąlygoms (nebūtų prisitaikę prie individualių vietos sąlygų), arba, kad juos diegiant priverstinai, atsirastų nepageidautinų pasekmių: nuo kiekvienos valstybės būtų nuimta atsakomybė už branduolinę saugą. Minėti autoriai turi omenyje tai, kad jei atsakomybė už saugą būtų perkelta nuo nacionalinio operatoriaus ant centralizuotos tarptautinės kontroliuojančios organizacijos pečių, tai būtų pažeista gana efektyvi Branduolinės konvencijos preambulės nuostata, įtvirtinanti, „<...> kad už branduolinę saugą atsakinga valstybė, kurios jurisdikcijoje yra branduoliniai įrenginiai“⁴⁷⁴.

Reikia pasakyti, kad G. Handl nuomone, tiek vienos, tiek kitos kilmės prieštaravimai standartų privalomumui nėra įtikinantys kai yra „priešpastatomi būtinybei, kad valstybės būtų visapusiškai atskaitingos už branduolinės saugos praktiką“⁴⁷⁵.

Taigi, akivaizdžiai matyti, kad yra iškilusios prevencinį principą įtvirtinančių branduolinės teisės dokumentų privalomumo ir įgyvendinimo priežiūros problemos. Šias problemas bei jų sprendimo būdai analizuojami dviem pjūviais pagal dokumentų rūšis: pradedama nuo taip vadinamų *soft law*, t. y., TATENA saugos standartų privalomumo ir įgyvendinimo klausimų, o paskui pereinama prie *hard law* branduolinės teisės šaltinių privalomumo ir įgyvendinimo aspektų.

4.2.1. Prevencinių (saugos) priemonių, įtvirtintų TATENA organizacijos soft law šaltiniuose (saugos standartuose) privalomumo stokos problemos

⁴⁷³ Pvz., TATENA standartų programoje (angl. – *The IAEA Nuclear Safety Standards Programme, revised in 1988*) nurodomi minimalūs pagrindiniai saugos standartai ir baziniai principai, kuriais reglamentuojamas branduolinės jėgainės dizainas, statybos, aikštelė bei veikla (dokumentas yra rekomendacinio pobūdžio).

⁴⁷⁴ T.y. esą šioje situacijoje valstybės atsakomybės už BEO perkėlimas tarptautinei organizacijai būtų dar pavojingesnė praktika negu dabartinis *status quo* dėl standartų neprivalomumo.

⁴⁷⁵ HANDL, Günther. Transboundary Nuclear Accidents: The Post-Chernobyl Multilateral Legislative Agenda. *Ecology Law Quarterly*, 1988, Vol. 15, p. 202.

Manytina, prieš nurodant konkrečias privalomumo problemas, reikia paaiškinti, kodėl TATENA *soft law* šaltiniai, t. y., plačiai suprantami, tačiau vis dėlto aplinkos apsaugos tikslų neapimantys⁴⁷⁶, „saugos standartai“ yra tokie svarbūs. Didžiulė šių standartų reikšmė atsiskleidžia tame, kad:

- a) kaip numatyta TATENA sukurtuose Fundamentaliuose saugos principuose Nr. SF-1⁴⁷⁷ „Tarptautiniai saugos standartai padeda valstybėms vykdyti savo įsipareigojimus, kylančius iš bendrųjų tarptautinės teisės principų⁴⁷⁸, tokių kaip aplinkos teisės principų“;
- b) standartai yra išleidžiami daugiau nei 50 metų ir *atspindi tarptautinės bendruomenės konsensusą* dėl to, kas, jos nuomone, sudaro aukštą žmonių ir aplinkos apsaugos lygį⁴⁷⁹. Derybų dėl standartų teksto metu yra

⁴⁷⁶ Kaip jau ir buvo minėta, „saugos“ apibrėžimas prasiplėtė dėl jo ryšių su 3 S (angl. – *safety, security, safeguards*) koncepcija ir atsakomybės už branduolinę žalą institutu. Taigi, dabar galima teigti, kad TATENA, vykdydama savo mandatą, nustato saugos standartus, taikomus (a) taikiems tikslams tarnaujančiuose branduolinės energetikos objektuose viso branduolinio ciklo metu, o taip pat (b) imantis apsaugos (prevencinių) veiksmų, mažinančių radiacijos poveikio rizikas – kas apima tokias sritis kaip radiacijos saugą, radioaktyvių medžiagų transportavimą, taip vadinamą angl. – *handling*, perdavimą, dėjimą į radioaktyviųjų atliekų atliekynus.

⁴⁷⁷ 2002 m. TATENA standartas: Pagrindiniai saugos principai (angl. – *Fundamental Safety Principles jointly sponsored by Euratom FAO IAEA ILO IMO OECD/NEA PAHO UNEP WHO for protecting people and the environment.*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2006, No. SF-1, p. 2 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1273_web.pdf>.

⁴⁷⁸ Minėtame dokumente toliau nurodoma: „<...> Pagal vieną iš tokių principų, valstybės teritorijos negalima naudoti tokiu būdu, kad tai sukeltų žalą kitai valstybei. Valstybės turi deramo susirūpinimo pareigą (angl. – *an obligation of diligence and standard of care*)“.

⁴⁷⁹ Pvz., 1988 m. TATENA Saugos Standartų: Branduolinių jėgainių saugos kodekso (ang. – *Code on the Safety of Nuclear Power Plants: Governmental Organization*). Vienna: IAEA, 1988, Safety Series No. 50-C-G:

1) 204 str. yra kalbama apie „apsaugos gilyn“ (angl. – *Defence in Depth*) požiūrį: „Apsaugos gilyn koncepcija yra laikoma pagrindiniu indėliu į saugos sampratą. Ši sąvoka turi būti taikoma visoms <branduolinės> saugos veikloms (ar jos būtų susijusios su organizacija, elgesiu ar dizainu) siekiant užtikrinti, kad <šios veikos> būtų sureglamentuotos skirtingų nuostatų ir atsitikus gedimui, jos galėtų būti kompensuotos ar pataisytos <...> pvz., reaktyvumo kontrolė, šilumos pašalinimas, jonizuojančiosios spinduliuotės sulaikymas (angl. – *reactivity control, heat removal and the confinement of radioactivity*).

Bendrai kalbant, *apsaugos gilyn* koncepcija reiškia, kad branduolinė ir radiacinė sauga yra „pagrįsta barjerų sistema, kuri užkerta kelią jonizuojančiajai spinduliuotei ir radioaktyviosioms medžiagoms plisti į aplinką bei naudojant techninių ir organizacinių priemonių sistemą apsaugo šiuos barjerus ir palaiko jų efektyvumą“ (ištrauka iš: Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos viršininko įsakymas dėl branduolinės saugos reikalavimų BSR-1.8.2-2011 „Branduolinės energetikos objekto modifikacijų kategorijos ir modifikacijų atlikimo tvarkos aprašas“ patvirtinimo 2011 m. spalio 7 d. Nr. 22.3-99 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2011-10-13, Nr. 123-5856 [žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=408366&p_query=&p_tr2=>>).

Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijos pakeitimo Pagrindiniame I principe apsauga

konsultuojamasi su vyriausybėmis, o kai kuriais atvejais bendradarbiaujama su specializuotomis įstaigomis, tokiomis kaip, pvz., Tarptautiniu radiacinės saugos komitetu;

- c) standartai, būdami techninėmis normomis, *užpildo tarptautinėse konvencijose egzistuojančias spragas*, kurios susiformavo dėl techninių aspektų neaptarimo, aprašymo neadekvatumo ar prieštaravimo. Pvz., be 2003 m. Jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodekso⁴⁸⁰, nebūtų užtikrinama radioaktyvių šaltinių fizinė apsauga, kadangi CPPNM konvencija jų neapima. Taip pat, atsižvelgiant į faktą, kad Bazelio konvencija⁴⁸¹ netaikoma radioaktyvių medžiagų transportavimui, be 1990 m. Praktikos vadovo dėl tarpvalstybinio radioaktyvių atliekų pervežimo (angl. – *Code of Practice on the Transboundary Movement of Radioactive Waste*)⁴⁸² valstybėms nebūtų kliūčių iki pat 1997 m., t. y., iki Jungtinės konvencijos įsigaliojimo – neįspėjus ir negavus visų suinteresuotų valstybių sutikimo, transportuoti radioaktyvias atliekas.

gilyn apibūdinta kaip „Valstybės nustatytuose fizinės saugos reikalavimuose turėtų atsispindėti keleto saugos pakopų ir būdų (konstrukcinio ar kitokio techninio, kadrinio ir organizacinio pobūdžio), kuriuos siekdamas savo tikslų turi įveikti ar pergudrauti pažeidėjas, koncepcija“. (Žr. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijos pakeitimas [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2009-04-07, Nr. 39-1476, 2A str. [žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=340960&p_tr2=2>)

2) Kitos Agentūros standartai, kurie galėtų būti laikomi didelio ekspertų ir techninio sutarimo atspindžiu, būtų nuostatos dėl jėgainių projekto (205 ir 209 str.), jėgainių kokybės (320 str.), apsauginio reaktoriaus kevalo (angl. – *containment system*) (901, 902 str.), nuotėkių iš apsauginio kevalo (angl. – *containment leakage*) (904 str.), veiklą vykdančio asmens ir reguliavimo institucijos priežiūros (201-203 str.).

Plačiau: ELBARADEI, Mohamed; NWOGUGU, Edwin I.; and RAMES, John M. (eds.). *The International Law of Nuclear Energy: Basic Documents*. Part 1. Dordrecht [etc.]: Martinus Nijhoff, 1993, p. 593, 651-52, 654, 673, 685-86.

⁴⁸⁰ 2003 m. Jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodeksas (angl. – *Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources*) GC(47)/9.

⁴⁸¹ 1989 m. Bazelio konvencija „Dėl pavojingų atliekų tarpvalstybinių pervežimų bei jų tvarkymo kontrolės“ (angl. – *Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-314 [žiūrėta 2014 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=72950&p_tr2=2>.

⁴⁸² 1990 m. rugsėjo 21 d. TATENA praktikos vadovas dėl tarpvalstybinio radioaktyvių atliekų pervežimo (angl. – *IAEA Code of Practice on the International Transboundary Movement of Radioactive Waste*) [interaktyvus]. IAEA Res. GC(XXXIV)/RES/530, INFCIRC/386 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf386.shtml>>.

Elgesio kodekse įtvirtinama valstybės teisė uždrausti radioaktyvių atliekų gabenimą per jos teritoriją, nors draudimas neliečia laisvojo plaukimo teisės, tarp jo ir taikaus ir tranzitinio plaukimo (angl. angl. – *innocent passage and transit passage*);

- d) standartų sukūrimas yra greitas būdas pasivyti technikos progresą, kuris ypač sparčiai vyksta branduolinės teisės srityje, ir pateikti sprendimo būdus naujai atsiradusioms problemoms⁴⁸³;
- e) standartų priėmimas yra santykinai greitas procesas, nereikalaujantis, priešingai nei konvencijų priėmimo atveju, ilgų politinių ir ekonominių interesų apsunkintų derybų ir ratifikavimo.

Taigi, galima daryti prielaidą, kad viena galutinių antropocentriškų branduolinės saugos standartų įgyvendinimo išdavų yra aplinkos apsauga. Ši išdava yra netiesioginė, jos efektyvumas yra kvestionuojamas, tačiau bet kuriuo atveju negalima teigti, jog minėtųjų standartų įgyvendinimas niekaip neprisideda prie aplinkos būklės gerinimo. Todėl, žvelgiant iš aplinkos apsaugos tikslų pozicijos, standartų privalomumas taip pat yra siekiamybė.

Deja, kaip jau buvo minėta, TATENA Statuto III A6 str. šalia apibrėžimo nėra įtvirtintas TATENA priimtų standartų statusas, o tai leidžia tvirtinti, kad jie nėra privalomi (jų nustatymas ir įgyvendinimas priklauso nacionalinei kompetencijai ir jurisdikcijai) ir, priešingai nei tarptautinės konvencijos ir nacionalinė teisė, nežiūrint į didžiulę jų sukuriama pridėtinę vertę, šie standartai sudaro tik *soft law* nuostatas. Vėlgi, tai yra sąlygojama prioriteto valstybių suverenitetui suteikimu, nes toliau sekančiame, TATENA Statuto III D str. yra dar kartą pabrėžta, kad TATENA neturi supranacionalinių galių: „veikla, pataikanti į Statuto <...> ir sutarčių, sudarytų su valstybe ar valstybių grupe taikymo sritį <...>

⁴⁸³ Pvz., IMDG kodeksas (angl. – *The International Maritime Dangerous Goods Code*) yra taisomas periodiškai, kas du metus, siekiant įtraukti pakeitimus, perkeltus iš TATENA kuriamų Pavojingų krovinių transportavimo rekomendacijų.

turi būti vykdoma tinkamai laikantis valstybių suverenių teisių“.

Manytina, kad susiklosčius tokiai situacijai, egzistuoja keli būdai, kaip TATENA saugos standartus paversti privalomais:

- 1) Šiuos standartus galima perkelti į tarptautinę konvenciją. Taip, pvz., Pagrindiniai 1990 m. Praktikos vadovo dėl tarpvalstybinio radioaktyvių atliekų pervežimo (angl. – *Code of Practice on the Transboundary Movement of Radioactive Waste*) standartai⁴⁸⁴ dėl valstybių įsipareigojimų gabenant radioaktyvias atliekas buvo inkorporuoti į 1997 m. Jungtinės konvencijos (angl. – *Joint Convention on the Safety of Radioactive Waste Management and on the Safety of Spent Fuel Management*) 27 str.; TATENA standartai, įtvirtinti pagrindiniame branduolinio saugumo dokumente „Branduolinės medžiagos ir branduolinės energetikos objektų fizinė sauga“⁴⁸⁵ (angl. – *The Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities*), buvo perkelti į 1970 m. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvenciją (angl. – *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, CPPNM*), iki šiol yra šios konvencijos lydinčiu dokumentu ir inkorporuoti į eilę kitų dvišalių ir daugiašalių sutarčių.
- 2) Šiuos standartus galima perkelti į specialų šalių susitarimą. Pvz., taikaus naudojimo garantijų (angl. – *safeguards*) atveju, tai dažniausiai atsitinka tuomet, kai kokia nors branduolinio ginklo neplatavimo sutartis (1968 m. Sutartis dėl branduolinio ginklo neplatavimo (angl. – *Non-Proliferation Treaty*, toliau – ir NPT⁴⁸⁶), 1968 m. Tlatelolco konvencija Lotynų

⁴⁸⁴ 1990 m. rugsėjo 21 d. TATENA praktikos vadovas dėl tarpvalstybinio radioaktyvių atliekų pervežimo (angl. – *IAEA Code of Practice on the International Transboundary Movement of Radioactive Waste*) [interaktyvus]. IAEA Res. GC(XXXIV)/RES/530, INFCIRC/386 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf386.shtm>>.

⁴⁸⁵ 1999 m. TATENA standartas: Branduolinės medžiagos ir branduolinės energetikos objektų fizinė sauga (angl. – *The Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities*) INFCIRC/225/Rev.4 (Corrected) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1999/infcirc225r4c/rev4_content.html>.

⁴⁸⁶ 1968 m. liepos 1 d. Sutartis dėl branduolinio ginklo neplatavimo (angl. – *Treaty on the Non-Proliferation Of Nuclear Weapons, NPT*). *Valstybės žinios*, 2007-12-28, Nr. 137-5569, III.1 str.

Amerikoje, 1986 m. Rarotonga konvencija Pietų Ramiojo vandenyno regione, 1997 m. Bangkok konvencija Pietryčių Azijoje, 2009 m. Pelindaba konvencija Afrikoje, 2009 m. Semipalatinsk konvencija Centrinėje Azijoje, 1990 m. Argentinos ir Brazilijos susitarimas)⁴⁸⁷ reikalauja iš nebranduolinio ginklo valstybės (NNWS), perkančios branduolines medžiagas, technologijas, paslaugas, sudaryti su TATENA susitarimą dėl tam tikrų standartų laikymosi (vad. angl. – *Comprehensive Safeguards Agreement, CSA*⁴⁸⁸ ; *Additional Protocol, AP*⁴⁸⁹ ; *Item Specific Agreement*⁴⁹⁰ ; *FSS* susitarimas⁴⁹¹). Atsitinka ir taip, kad ir branduolinių ginklų turinčios valstybės (NWS) pasiryžta sudaryti su TATENA vad. angl. – *VOA Agreement*.⁴⁹² Garantijų (angl. – *safeguards*) nesilaikymo atveju, priešingai, nei likusių branduolinės saugos standartų atveju, pagal Statuto XII. C str. TATENA gali kreiptis į JT Generalinę asamblėją ir į Saugumo

[interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=311843&p_tr2=2#>.

⁴⁸⁷ Plačiau: TABASSI, Lisa. National Implementation and Enforcement of Nuclear-Weapon Free Zone Treaties. *Nuclear Law Bulletin*, 2009, No. 83, p. 29-57.

⁴⁸⁸ 1972 m. Tipinio TATENA Susitarimo tarp agentūros ir šalių, būtino jungiantis prie sutarties dėl branduolinio ginklo neplatavimo, struktūra ir turinys (angl. – *The Structure and Content of Agreements between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non- Proliferation of Nuclear Weapons or Comprehensive Safeguards Agreement, CSA*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 1972, INFCIRC/153 (Corrected) [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/sg_overview.html> (pasirašė 167 NNWS valstybės).

⁴⁸⁹ 1997 m. Tipinio TATENA Protokolo, pridedamo prie sutarties (-čių) tarp šalies (-ių) ir Tarptautinė atominės energijos agentūros dėl saugos priemonių taikymo, forma (angl. – *Model Protocol Additional to the Agreement(s) between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, INFCIRC/540 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/infirc540c.pdf>>.

⁴⁹⁰ 1965 m. Tipinis TATENA saugumo susitarimas dėl specifinių elementų (angl. – *Item-specific Safeguard Agreement* arba *INFCIRC/66-type Safeguards Agreement*) [interaktyvus]. INFCIRC/66/Rev.2, 16 September 1968 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf66r2.shtml>> (pasirašė 3 valstybės).

⁴⁹¹ *Full scope safeguards (FSS) agreement*, reikalaujamas pateikti kai NNWS valstybė nori įsigyti objektą, priklausantį Nuclear Suppliers Group sarašui INFCIRC/254. Tai yra griežčiausias standartų taikymą nusakantis susitarimas, kadangi valstybė sutinka net su ateityje jos teritorijoje sukurtų objektų ir žaliavų kontrole, vykdoma TATENOS.

⁴⁹² Angl. – *voluntary offer agreements* – susitarimai, sudaromi tarp TATENA ir NWS valstybės dėl savanoriško standartų laikymosi tam tikruose civilinės branduolinės energetikos objektuose (NWS oficialiai turi dar karinius objektus), esančiuose jos teritorijoje (pasirašė visos NWS valstybės).

Tarybą⁴⁹³ (nors TATENA nėra JT Specializuota agentūra⁴⁹⁴, tačiau JT Saugumo Taryba yra atsakinga už tarptautinę taiką ir saugumą), o Saugumo Taryba gali imtis priemonių pagal Chartijos VII sk. (39 str.) ir nustatyti sankcijas. Tačiau toks JTO įsikišimas į branduolinės teisės sritį yra labiau išimtinis nei įprastas⁴⁹⁵.

- 3) Šie standartai įgyja privalomąją teisinę galią, jei yra perkelti į valstybių nacionalinę teisę.
- 4) Valstybes galima paskatinti priimti vienašalius aktus, kuriuose įsipareigojama laikytis tam tikrų TATENA standartų. Tokia išskirtina praktika pastebėta neseniai ir iki šios dienos buvo taikoma tik vienu atveju, kai TATENA Generalinės konferencijos vardu⁴⁹⁶ TATENA Generalinis Direktorius, numatant išankstinį valstybių nusistatymą neinkorporuoti peržiūrėto Jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodekso (angl. – *Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources*) GC(47)/9 standartų (kurie būtų panaikinę rimtą teisinę spragą⁴⁹⁷) į atskirą konvenciją, paprašė jas pateikti raštišką „politinį pasižadėjimą“ (angl. – *political commitment*) laikytis minėtų kodekso

⁴⁹³ 1957 m. Tarptautinės atominės energijos agentūros (TATENA) Statutas (angl. – *The Statute of the International Atomic Energy Agency (IAEA)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/statute.html>>, articles XII C.

⁴⁹⁴ Ši organizacija yra tik įsteigta JTO sutartimi.

⁴⁹⁵ Be minėto išskirtinio kreipimosi į Saugumo Tarybą atvejo, kitas JTO organas, Generalinė Asamblėja, prisideda prie branduolinės teisės vystimosi tik vienoje jos srityje, kuomet Asamblėja inicijuoja kovos su terorizmu, tame tarpe su branduoliniu terorizmu, konvencijas. Kalbant apie TTT indėlį branduolinėje teisėje, jis irgi yra kuklus. TTT nėra branduolinės energetikos ginčų sprendimo forumas: nors ir TATENA Statuto XVII A. str. yra įtvirtinta, kad „visi klausimai ar ginčai <...> gali būti perduoti TTT“, o TATENA politikos kūrimo organai vadovaujantis Statuto XVII. B. str. gali kreiptis į TTT su prašymu pateikti nuomonę dėl „bet kurio teisinio klausimo, kylančio iš Agentūros veiklos srities“ – TATENA dar nėra pasinaudojusi šiomis nuostatomis.

⁴⁹⁶ 2003 m. rugsėjo 30 d. TATENA priemonės, skirtos stiprinti tarptautinį bendradarbiavimą dėl branduolinės, jonizuojančios spinduliuotės ir transporto saugos bei atliekų tvarkymo (angl. – *IAEA Measures to Strengthen International Co-operation in Nuclear, Radiation and Transport Safety and Waste Management*) [interaktyvus]. Forty-seventh regular session, GC(47)/RES/7, September 2003, p. 7 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC47/Resolutions/gc47res7.pdf>>.

⁴⁹⁷ Radioaktyvioms medžiagoms, kurios pataiko į naujo kodekso/vadovo sritį, išskyrus Pu-239, yra taikoma išimtis pagal CPPNM.

standartų savo vidaus praktikoje. Tokiu būdu šiai dienai buvo sulaukta 113 valstybių vienašališkų įsipareigojimų aktų. Generalinė konferencija iš anksto pažadėjo, kad tokia procedūra bus taikoma išskirtiniais atvejais kaip šis, ir nesudarys precedento įsipareigojimų pagal kitus kodeksus (vadovus) prisiėmimo būdui.

- 5) Tam tikri TATENA standartai, siekdami būti pripažinti privalomais, įgyja tam tikras tarpines tarp *soft* ir *hard law* formas, kurios, atsižvelgus į TTT Statuto 38 str. (įtvirtinantį tarptautinės teisės šaltinius), savo bruožais yra labiausiai priartėjusios prie tarptautinio papročio apibrėžimo. Minėti bruožai, kurie, kaip ir tarptautinis paprotys, priverčia valstybę laikytis tam tikro specifinio standarto, yra šiuose standartuose esančių normų turinys, priėmimo tvarka, politinis kontekstas ir, kas svarbiausia, tai, kad jų laikosi kitos institucijos, organizacijos ir valstybės. Literatūroje sutinkama nuomonių, kad aprašytoms „tarpinėms formoms“ priklauso tokie standartai, kurie yra pavadinti reikalavimais arba kodeksais (angl. – *requirements, codes*).
- a) Odette Jankowitsch-Prevor, buvusi TATENA vyriausioji teisininkė, savo straipsnyje ⁴⁹⁸ tvirtina, kad nors formaliai reikalavimai (angl. – *requirements*) priklauso standartų grupei, „pats šių standartų tikslas yra „reguliuoti“; standartai turi būti taikomi tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje daugmaž visumoje kaip *privalomos*, grynai techninės normos“. Tarp tokių pavyzdžių autorė išvardija kelis TATENA reikalavimus: Reikalavimai saugiam branduolinių medžiagų transportavimui (angl. – *Regulations for the Safe Transport of Nuclear Material*⁴⁹⁹), Reikalavimai

⁴⁹⁸ JANKOWITSCH-PREVIOR, Odette. The Normative Role of the International Atomic Energy Agency (IAEA), Legal Basis and Legal Source. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 22.

⁴⁹⁹ 2005 m. TATENA standartas: Saugaus branduolinių medžiagų transportavimo taisyklės: Reikalavimai saugai (angl. – *Regulations for the Safe Transport of Nuclear Material: Safety Requirements*). 2005 Ed.

teisinei ir valstybinei jonizuojančios spinduliuotės, radioaktyvių atliekų ir transporto saugos infrastruktūrai (angl. – *Legal and Governmental Infrastructure for Nuclear Radiation, Radioactive Waste and Transport Safety*⁵⁰⁰), Reikalavimai pasiruošimui ir atsakui branduolinėms ar radiologinėms avarijoms (angl. – *Preparedness and Response for a Nuclear or Radiological Emergency*⁵⁰¹).

- b) Kitas autorius, Anthony Wetherall, tarptautinio papročio bruožus išvelgia elgesio kodeksuose (vadovuose). Nors, „pagal savo prigimtį, elgesio kodeksas yra *soft law* instrumentas ir dėl to neturi įpareigojančios galios *per se*“, – jis „demonstruoja valstybių pastangas sukelti tam tikrus lūkesčius ir paskatinti tam tikrą elgesį“. Vadinasi, elgesio kodeksai nevirto konvencijomis tik todėl, kad „šalims pritrūko politinės valios leisti prasmingesnę ir daugiau įpareigojančią tarptautinę intervenciją į branduolinę saugą. <...> Kol yra tikimybė, kad šalys neįstengs priimti teisiškai įpareigojančių tekstų, jos gali abipusiu sutikimu iškelti (gero) elgesio normas bei pasitenkinti tam tikro lygmens politiniais įsipareigojimais“⁵⁰² (kaip Jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodekso⁵⁰³ atveju). Taip pat egzistuoja tikimybė, kad dar vėliau tos pačios elgesio kodekso normos bus perkeltos į konvencijų

[interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2005, No. TS-R-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1225_web.pdf>.

⁵⁰⁰ 2000 m. TATENA standartas: Reikalavimai teisinei ir valstybinei jonizuojančios spinduliuotės, radioaktyvių atliekų ir transporto saugos infrastruktūrai (angl. – *Legal and Governmental Infrastructure for Nuclear, Radiation, Radioactive Waste and Transport Safety: Requirements*). Vienna: IAEA, 2000, No. GS-R-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1093_scr.pdf>.

⁵⁰¹ 2002 m. TATENA standartas: Pasiruošimas ir atsaks branduolinėms ar radiologinėms avarijoms: reikalavimai saugai (angl. – *Preparedness and Response for a Nuclear or Radiological Emergency: Safety Requirements jointly sponsored by FAO, IAEA, ILO, OECD/NEA, PAHO, OCHA, WHO*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2002, No. GS-R-2 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1133_scr.pdf>.

⁵⁰² WETHERALL, Anthony. Normative Rule Making at the IAEA: Codes of Conduct. *Nuclear Law Bulletin*, 2005, No. 75, p. 73.

⁵⁰³ 2003 m. TATENA jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodeksas (angl. – *IAEA Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources*) GC(47)/9.

tekstus, kaip atsitiko su 1990 m. Praktikos vadovu dėl tarpvalstybinio radioaktyvių atliekų pervežimo⁵⁰⁴. Užbaigdamas mintį, A. Wetherall pažymi: „TATENA organizacijos <kuriamos> *soft law* vystymosi pokyčiai rodo, kad be įprastinių konvencinių procesų yra kitų veiksmingų būdų įgyvendinti tarptautinę teisę <...>; neprivalomų normų laikymasis parodo tarptautinės branduolinės energetikos sistemos brandos pradžia“⁵⁰⁵.

Negalėčiau sutikti su A.Wetherall nuomone dėl elgesio kodeksų sutapatinimo su paprotine teise: nors elgesio kodeksuose yra pateikiamos rekomendacijos dėl tam tikrų pasaulyje taikomų procedūrų, kas turėtų suharmonizuoti skirtingų valstybių praktiką, tačiau kodeksai yra adresuoti vyriausybėms, o ne valstybėms. Tuo tarpu palaikau TATENA reikalavimų (angl. – *requirements*) priskyrimą tarptautinio papročio kategorijai, nes, be bendrų klasikinių, papročiu būdingų bruožų, jokia valstybė per 50 tokių netipinių standartų gyvavimo metų nebuvo jų užginčijusi ar pareiškusi prieštaravimo dėl juose įtvirtintų nuostatų teisingumo. Be to, manytina, reikalavimų perkėlimas į *hard law* vyksta žymiai dažniau, lyginant su kitais saugos standartais (*inter alia* elgesio kodeksais). Taip, pvz., TATENA dokumente (angl. – *IAEA Regulations for the Safe Transport of Nuclear Material*) pateikti apibrėžimai, gabenamų medžiagų klasifikacija pagal jų radiacijos lygį, o taip pat žymėjimo ir krovimo standartai yra visiškai perkelti į IMDG kodeksą (angl. – *The International Maritime Dangerous Goods, IMDG, Code* arba *IMO/SOLAS (unified code)*)⁵⁰⁶, kuris nuo 2004 m. tapo privalomu.

⁵⁰⁴ 1990 m. rugsėjo 21 d. TATENA praktikos vadovas dėl tarpvalstybinio radioaktyvių atliekų pervežimo (angl. – *IAEA Code of Practice on the International Transboundary Movement of Radioactive Waste*) [interaktyvus]. IAEA Res. GC(XXXIV)/RES/530, INFCIRC/386 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf386.shtml>>.

⁵⁰⁵ WETHERALL, Anthony. Normative Rule Making at the IAEA: Codes of Conduct. *Nuclear Law Bulletin*, 2005, No. 75, p. 92.

⁵⁰⁶ IAEA Transport Regulations nuostatomis yra reguliuojami 7 klasės (kuria kodekse yra pažymėtos radioaktyvios medžiagos) vežimai.

6) Ko gero, pats efektyviausiais būdas, kaip TATENA saugos standartus paversti privalomais, yra per valstybės ir TATENA bendradarbiavimo ir pagalbos sutarties pasirašymą. Kadangi, vadovaudamasi šia sutartimi, Agentūra tiekia medžiagas, įrenginius ar paslaugas valstybėms narėms, TATENA Statutas suteikia jai įgaliojimą užtikrinti, kad yra priimti projektų susitarimuose minimi tarptautiniai sveikatos, saugos ir dizaino standartai⁵⁰⁷ ir jų yra laikomasi. Tik tokiais atvejais Agentūra taip pat turi teisę tikrinti, ar įrangos ir viso objekto dizainas atitinka jos nustatytus standartus, bei siųsti inspektorius tikrinti, kaip jų yra laikomasi vėliau projekto eigoje⁵⁰⁸. Jei standartų nebus laikomasi, ar nustatyti trūkumai nebus pašalinti, tolimesnė pagalba gali būti nutraukta, gali būti prašoma sugrąžinti Agentūros pateiktas medžiagas ir įrenginius, o narystė TATENOJE (vadovaudamasi Statuto XIX str.) atšaukta (panaikinta).

Didžiausias klausimas – ką daryti, kai valstybė nėra susaistyta standartus įtvirtinančios tarptautinės konvencijos reikalavimų ar kitų 1-6 punktuose išvardintų šaltinių reikalavimų bei neturi bendradarbiavimo sutarties su TATENA? Juk tokioje situacijoje, atrodo, yra grįžtama prie išeities taško: nors TATENA turi teisę „nustatyti ar priimti <...> saugos standartus, skirtus sveikatos apsaugai, o taip pat gyvybei ir nuosavybei grėšiančios žalos rizikai minimizuoti“, tačiau ji neturi teisės šiais standartais reglamentuoti jokios veiklos išskyrus tą, kurią jiniai vykdo pati arba padeda vykdyti bendradarbiavimo su kita valstybe sutarties pagrindu. Iš to seka, kad Agentūros nariai, ir *a fortiori* kitos valstybės yra laisvos spręsti, ar savo šalyje vykdomai branduolinei veiklai priimti ir taikyti kokius nors arba visus Agentūros standartus. Tai yra paremta požiūriu, kad

⁵⁰⁷ 1957 m. Tarptautinės atominės energijos agentūros (TATENA) Statutas (*angl. – The Statute of the International Atomic Energy Agency (IAEA)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/statute.html>>, III (6), XI, XII str.

⁵⁰⁸ *Ibidem*, XII str.

branduolinė sauga yra iš principo nacionalinis reikalas (beje, tokio požūrio besilaikanti TATENA buvo ypač kritikuojama už savo bejėgiškumą, kuris ypač išryškėjo pirmosiomis dienomis po Černobylio⁵⁰⁹ arba po Fukušimos⁵¹⁰ nelaimių.)

Žinoma, labiausiai situacijos rimtumą įsisąmoninusios valstybės, net ir nesusaistytos bendradarbiavimo sutarties su TATENA, vis tiek laikosi TATENA branduolinės saugos (prevencijos) standartų. Tokių valstybių nuomone, nepaisant neprivalomojo saugos standartų pobūdžio, jie sudaro svarbų indėlį vykdant branduolinės energijos gamybos rizikos kontrolę: agentūros standartai atspindi konsensuą, susiformavusį tarp didelio skaičiaus tarptautinių ekspertų, ir „būtent dėl šios priežasties, o ne dėl standartų teisinio statuso, jie išlaiko įtaką visame pasaulyje ir atlieka svarbias gairių funkcijas, kuomet valstybės imasi reguliuoti savo branduolinių įrenginių veiklą“⁵¹¹.

Vis dėlto, visos išvardintos **teigiamos saugos standartų savybės automatiškai nenulemia jų sėkmės, nes lieka neatsakytas klausimas, kaip elgtis su tomis valstybėmis, kurios – be to, kad yra nesusaistytos tarptautinių įsipareigojimų dėl standartų diegimo bei vykdo branduolinės energetikos objekto statybą be bendradarbiavimo su TATENA sutarties – dėl tam tikrų priežasčių kartu *dar nepritaria ar neižvelgia TATENA standartų autoriteto, negerbia minėto ekspertų ir techninio konsensuso* (žr. Paveikslas Nr. 5. *Valstybių santykis su TATENA standartais esant bendradarbiavimo sutarčiai ir be jos*⁵¹²).**

⁵⁰⁹ Tarybų Sąjunga, būdama TATENOS nare, išlaikė tylą dar tris dienas po avarijos Černobylyje, tuo sukeldama papildomos žalos jos pačios ir kaimyninių valstybių gyventojams. Nors TATENA pabandė kuo greičiau pradėti derybas dėl pranešimo apie branduolinius incidentus konvencijos ir pagalbos konvencijos, šiose derybose 1986 m. išgautų konvencijų (kalbama apie Konvenciją dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją ir Konvenciją dėl pagalbos įvykus branduolinei avarijai arba kilus radiologiniam pavojui) tekstuose neišvengiama daugybės spragų.

⁵¹⁰ TATENA žinojo, kad Tokio Electric Power Company (TEPCO) praeityje turėjo problemų dėl tarptautinių saugos standartų neatitikimo.

⁵¹¹ BOYLE, Alan E. Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective. *British Year Book of International Law*, 1989, Vol. 60 (1), p. 261-265.

⁵¹² Paveiksle pavaizduotas saugos standartų veikimas, esant ir nesant bendradarbiavimo sutarties. Paveiksle taip pat matyti, kaip standartų privalomos galios stoka yra susijusi su kita kartu nagrinėjama problema – su

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tokioje situacijoje priversti laikytis saugos standartų turėtų padėti kitame darbo poskyryje aptariamoms 1994 m. Branduolinės saugos konvencijos įpareigojimai. Deja, toks pasirinktas būdas vargu ar atneštų kokį nors rezultatą. Nors konvencijoje iš tikrųjų yra nustatomi bendrieji ir konkretūs saugos reikalavimai, į kuriuos turi būti atsižvelgta eksploatuojant branduolinius įrenginius, bet kartu joje yra pažymima, kad sauga vis dar daugiausia turėtų būti rūpinamasi nacionaliniu lygmeniu, tai yra šalies nacionalinis reikalas⁵¹³: „Susitarančios šalys <...> iš naujo patvirtina, kad už branduolinę saugą atsakinga valstybė, kurios jurisdikcijoje yra branduoliniai įrenginiai;“ (žr. Konvencijos Preambulę bei 1, 7, 14 str.⁵¹⁴)“. Tai reiškia didelę valstybių veiksmų laisvę, nes jei šalys nevykdys Agentūros saugos standartų, vienintelė jų laukianti Branduolinėje konvencijoje numatyta neigiama pasekmė yra ta, kad jos turės paaiškinti Apžvalginiuose šalių susitikimuose⁵¹⁵, kuo sąlygotas toks jų pasirinkimas ir pagrįsti, koku būdu jų pasirinkti alternatyvūs nacionaliniai standartai ir priemonės rizikos valdymui užtikrina branduolinę saugą taip pat gerai arba geriau⁵¹⁶ nei Agentūros standartai⁵¹⁷.

priežiūros, kaip vykdomi šie standartai stoka ir su atsakomybe už standartų neįgyvendinimą/netinkamą įgyvendinimą.

⁵¹³ SZASZ, Paul C. Introductory Note: International Atomic Energy Agency: Convention On Nuclear Safety. *American Society of International Law*, 1994, Vol. 33, No. 6, p. 1514.

⁵¹⁴ Konvencijos 1 str. yra teigiama, kad „Šios Konvencijos tikslai yra <...> pasiekti ir išlaikyti aukštą branduolinės saugos lygį visame pasaulyje, stiprinant nacionalines priemones (o ne įgyvendinant tarptautines priemones – aut. pastaba) ir tarptautinį bendradarbiavimą, įskaitant, kur taikytina, techninį bendradarbiavimą, susijusį su saugos užtikrinimu“;

Konvencijos 7 str. 2 d. 1 punkte kalbama apie nacionalinių saugos reikalavimų ir taisyklių sukūrimą, o ne tarptautinių reikalavimų perkėlimą;

Pagaliau, Konvencijos 14 str. „Saugos įvertinimas ir patvirtinimas“ įtvirtinta, kad Susitarančiosios šalys užtikrina, kad „ii) branduolinio įrenginio eksploatavimas ir įrenginio būklė atitinka projektą bei nacionalinius saugos reikalavimus, taip pat eksploatavimo ribas ir sąlygas. Atitiktis turi būti nustatoma atliekant analizę, priežiūrą, bandymus ir inspekcijas“ (atitiktis neprivalo nustatyti tarptautinės inspekcijos).

⁵¹⁵ Žr. Konvencijos 20 str.

⁵¹⁶ Pvz., 1988 m. TATENA Saugos Standartų: Branduolinių jėgainių saugos kodekso (ang. – *Code on the Safety of Nuclear Power Plants: Governmental Organization*). Vienna: IAEA, 1988, Safety Series No. 50-C-G, 901 str. yra kalbama apie apsauginį reaktoriaus kevalą (angl. – *containment system*): „Norint išlaikyti radionuklidų išmetimą į aplinką (angl. *release of radioactivity*) žemiau leistinos ribos avarijos sąlygomis, turi būti sukurta radionuklidų sulaikymo sistema (angl. *confinement system*), nebent yra įmanoma įrodyti, kad radionuklidų išmetimą galima apriboti kitomis priemonėmis. Ši sistema gali apimti sandarius statinius

Manytina, **daliniu sprendimu susiklosčiusioje situacijoje dėl saugos standartus ignoruojančios ir jokiais kitais tarptautiniais teisiniais įpareigojimais nesusaistytos valstybės galėtų būti privalomo TATENA sertifikavimo visiems civiliniams tikslams, tarnaujantiems branduoliniams įrenginiams, įvedimas ir solidarus tarptautinės bendruomenės atsisakymas tiekti valstybei, kurioje nėra laikomasi tarptautinių branduolinės saugos standartų, branduolinei energetikai skirtus įrenginius, technologijas, branduolinį kurą ir pan.** Reikia atkreipti dėmesį, kad toks sertifikavimas neturėtų tuo pačiu metu panaikinti nacionalinės atsakomybės už saugos užtikrinimo priežiūros ir nacionalinių branduolinės saugos reguliavimo institucijų nepriklausomumo. Taigi, visą proceso grandinę siūloma padalinti į 4 žingsnius:

Pirmiausia, Tarptautinė atominės energijos agentūra turėtų paskelbti ir reguliariai atnaujinti minėtam sertifikavimui skirtus standartus, vienodai taikomus naujiems ir esamiems (atnaujinamiems) branduoliniams įrenginiams. Šie standartai ir atnaujinimo reikalavimai turėtų įjungti projektavimo, statybos nuostatas, veiklos protokolus, darbuotojų mokymą ir priežiūrą, tikrinimo ir ataskaitų teikimo, kompensavimo fondų procedūras; taip pat panaudoto kuro saugojimo, vežimo ir saugojimo reikalavimus; pasiruošimo nenumatytiems įvykiams ir perteklinio rezervavimo (angl. – *redundancy*) nuostatas, eksploatacijos nutraukimo planus; ir, be abejo, Agentūros ir nacionalinių institucijų priežiūros mechanizmus, užtikrinančius, kad operatorius laikosi visų minėtų tarptautinių nuostatų įpareigojimų. Kaip rodo įvykiai Fukušimoje, net labiausiai technologiškai pažengusios šalys gali apeiti dabartinius saugos standartus dėl pernelyg plačių tarptautinės teisės nustatytų veiklos parametrų ribų. Be to,

(angl. – *leaktigh buildings or boundaries*), slėgio slopinimo posistemes, ir valymo įrenginius (angl. – *pressure suppression subsystems and cleanup installations*). Tokia sistema paprastai vadinama kevalu, izoliavimo sistema (angl. – *containment system*) ir gali turėti skirtingus inžinerinius sprendimus, priklausomai nuo jai taikomų projektavimo reikalavimų“.

⁵¹⁷ SZASZ, Paul C. Introductory Note: International Atomic Energy Agency: Convention On Nuclear Safety. *American Society of International Law*, 1994, Vol. 33, No. 6, p. 1514.

tarptautiniai standartai turi būti ne tik privalomi sertifikatui įgyti, tačiau taip pat juose turi būti nustatomas aukščiausias techniškai įmanomas etalonas, nepaisant papildomų išlaidų, sukuriančių finansinę naštą operatoriams, ar keliančių kliūtis vietinei pramonei⁵¹⁸.

Antras žingsnis būtų sertifikavimo įvedimas, kurio metu būtų patikrinta, ar į visų valstybių branduolinės saugos nuostatus yra inkorporuoti TATENA saugos standartai, o jų branduolinės energetikos įrenginiai juos atitinka.

Trečias žingsnis būtų visos eksporto kontrolės suvienodinimas: norint priversti valstybes laikytis TATENA standartų, turi būti nustatytas jų įgyvendinimo garantas tam atvejui, jei šios valstybės vis dar atsisakytų derinti savo branduolinių įrenginių saugos ir tarptautinės saugos nuostatus. **Siūloma vienoda eksporto kontrolė, veikianti kaip saugos standartų įgyvendinimo garantas, galėtų būti sukurta atskiroje vieningoje konvencijoje (iki šiol branduolinio eksporto-importo kontrolė egzistuoja tik nacionaliniu lygmeniu) ir Bazelio konvencijos rėmuose egzistuojančios tarptautinės pavojingų atliekų kontrolės sistemos pavyzdžiu.** Tokia naujai sukurta branduolinės saugos ar branduolinio eksporto kontrolės sutartis iš visų valstybių reikalautų uždrausti branduolinio kuro, įrangos, paslaugų, gamybinių komercinių paslapčių (angl. *know-how*), personalo eksportą, jei *valstybės-užsakovės* teisinė bazė ir tam tikras *operatorius* nebuvo *sertifikuoti* TATENOS, kaip atitinkantys anksčiau minėtus saugos standartus. Kiekviena valstybė turėtų sukurti tinkamas, viešai prieinamas išankstinio informavimo apie leidimo tokiam eksportui⁵¹⁹ suteikimo procedūras, įtraukiant TATENA kaip konsultuojančią ir iš šių santykių

⁵¹⁸ Kaip buvo minėta analizuojant atsargumo principą (tuo pačiu ir situaciją dėl uždaro ciklo aušinimo sistemų JAV), tarptautinė teisė turi įgaliojimus nustatyti tokius aukštus standartus, jei jie yra realūs ir palaikomi plačios tarptautinės bendruomenės.

⁵¹⁹ Leidimo eksportui suteikimo procedūros egzistuoja, pvz., JAV (ji buvo aptarta darbo dalyje dėl Westinghouse reaktoriaus eksporto iš JAV į Filipinus bylos).

kylančius ginčus nagrinėjančią instituciją⁵²⁰. Tokia kontrolė yra pilnai įgyvendinama, nes jos prototipas realiai egzistuoja Bazelio konvencijos rėmuose, o įgyvendinti eksporto kontrolės reikalavimus branduolinių įrenginių atveju *a contrario* būtų žymiai lengviau, nes inžinerijos ir gamybos įmonių, kurioms būtų taikomi eksporto ribojimai ir kurios veikia branduolinės energetikos pramonėje, skaičius yra santykinai mažas.

Ketvirtas žingsnis, papildomai užtikrinantis eksporto kontrolės sėkmę būtų įmonių atsakomybės (angl. – *corporate liability*) instituto įvedimas. Siekiant sustiprinti TATENA saugos standartų laikymąsi, be egzistuojančios vidaus eksporto kontrolės, įmonėms (ir jų vadovams), kurios eksportuoja technines paslaugas, įrenginius, intelektinę nuosavybę, branduolinį kurą ar kitus objektus, sukuriančius sąlygas statyti ar veikti nesertifikuotam branduoliniam objektui, turėtų būti taikoma baudžiamoji ir civilinė atsakomybė pagal šių eksportuojančių įmonių buveinės nacionalinę teisę, arba pagal trečios valstybės, nukentėjusios nuo užteršimo radiacija, nacionalinę teisę. Be to, įmonėms, pažeidžiančioms šią eksporto kontrolę, kaip ir patiems nesertifikuotų branduolinių objektų operatoriams, turėtų būti taikoma griežta atsakomybė už branduolinę žalą, kilusią iš to objekto. Priešingai, įmonės, atitinkančios vidaus eksporto kontrolę ir savo prekes ir paslaugas teikiančios išimtinai TATENA⁵²¹ sertifikuotiems objektams, ir toliau turėtų likti griežtos atsakomybės taikymo išimtimi (t. y., atsakomybė joms turi būti taikoma tik už aplaidumą kuriant dizainą ar paslaugą)⁵²².

Pateiktas keturių žingsnių sprendimas buvo pavadintas daliniu, nes tokiu

⁵²⁰ Jei toks teisinis režimas egzistuotų, pvz., šiandien, Irano lyderis M.Ahmadinejadas negalėtų atrasti politinių sąjungininkų Lotynų Amerikos valstybėse ar pasiekti susitarimą su Turkija ir Brazilija dėl Iranui priklausančio 1,2 t mažai (iki 3,5%) prisodrinto urano mainais už 120 kg aukštai prisodrinto urano, skirto Teherano reaktoriams, atgabenimą vykdant Irano branduolinę programą (žr. IŠKAUSKAS, Česlovas. Growing Estrangement Between Russia and Iran [interaktyvus]. In *Geopolitika*, 2010 m. birželio 28 d. [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.geopolitika.lt/?artc=4096>>).

⁵²¹ Vadovaujantis civilinės atsakomybės konvencijomis, tik branduolinės energetikos objekto operatorius yra laikomas atsakingu už branduolinę žalą.

⁵²² Neatsisakant požiūrio, kad atsakomybės taikymas vien tik branduolinės energetikos operatoriams (angl. – *chanelled liability*), paliekant nuošaly tiekėjus, rangovus ir kitus kaltus asmenis, yra ydingas reiškinys.

atveju, jei bus susidurta su „savipakankama“ („savarankiškai išsilaikančia“ arba „apsirūpinančia“, angl. – *self-sustainable, self-dependable*) valstybe (pvz., Rusija, turinčia ir savo technologijas, ir savo branduolinį kūrą), pažeidinėjančia TATENA standartus – net tuo atveju, jei šių standartų perkėlimas į nacionalinę teisę bus privaloma sąlyga sertifikavimu – eksporto kontrolės užtikrinimo mechanizmai taps beprasmiški. Be abejo, tokiu atveju įtikinti valstybę atitikti bendrai priimtus saugos standartus galima būtų tik politiniais, o ne teisiniais mechanizmais (kaip rodo ES ir Lietuvos, kurios pašonėje vyksta „eksperimentinių“ reaktorių statyba, situacija, toks iššūkis yra išties rimtas (žodžiu „eksperimentiniai“ turima omenyje tai, kad šių reaktorių projektai nėra įgyvendinti ir kilmės šalyje nėra šių blokų eksploatavimo patirties⁵²³)). Jei tokia savipakankama (savarankiškai išsilaikanti) valstybė pasirodytų stokojanti finansinių išteklių, papildomai galėtų būti panaudoti ekonominiai spaudimo mechanizmai. Pvz., pagal Europos Tarybos reglamentą buvo sukurta speciali Bendradarbiavimo branduolinės saugos srityje priemonė⁵²⁴, pagal kurią parama teikiama ne tik Europos, bet ir Afrikos, Azijos, Pietų Amerikos valstybėms. Tokiu atveju su paramą gaunančiomis valstybėmis galima vesti konstruktyvų dialogą ir santykinai paprastai įtikinti jas pašalinti trūkumus branduolinės energetikos reglamentavime, įsiklausyti į kitus naudingus optimizavimo siūlymus.

⁵²³ Šioje pastraipoje sąvoka „eksperimentiniai“ vartojama ne įprastą branduolinei teisei pasme, kai kalbama apie paprastus mokslinius tyrimų reaktorius, kuriais atliekami įvairūs branduolinės fizikos eksperimentai, o būtent nurodyta prasme.

Į kaimyninę Baltarusiją eksportuojamo rusiško reaktoriaus prototipas dar nebuvo paleistas į darbą pačioje Rusijoje (kalbama apie AE-2006 projektą su VVER-1200 reaktoriumi Leningrad AE-2 šalia Peterburgo, Kaliningrado AE bei Novovoronez AE-2), nei pasaulyje (kalbama apie AE-92 projektą, pasirinktą Belene AE, du Kudankulam AE blokus Indijoje, Akkuyu AE Turkijoje) – visi šie projektai yra tik planavimo ar statybų stadijoje, tad tik po jų paleidimo Rusija apsispręs, kurį paleis į masinę gamybą.

⁵²⁴ 2007 m. vasario 19 d. Tarybos reglamentas (Euratomas) Nr. 300/2007, nustatantis bendradarbiavimo branduolinės saugos srityje priemonę (angl. – *Council Regulation No 300/2007/Euratom establishing an Instrument for Nuclear Safety Cooperation*). OL L 81, 2007/3/22, p. 1. Priemonės tikslai: skatinti veiksmingą branduolinės saugos kultūrą bei saugos reguliavimo infrastruktūrą; teikti paramą kuriant veiksmingas priemones, kuriomis yra siekiama išvengti avarių, sukeliančių branduolinę žalą; skatinti tarptautinį bendradarbiavimą.

4.2.2. Prevencinių priemonių, įtvirtintų TATENA organizacijos soft law šaltiniuose (saugos standartuose) įgyvendinimo priežiūros stokos problemos

Nagrinėjant prevencijos principo įgyvendinimo kokybę branduolinėje teisėje, šalia TATENA standartų *privalomumo* iškyla santykio *valstybės suverenitetas v. branduolinės saugos priemonių priežiūros vykdymo* dilema. Šiame santykiyje kol kas nugalė valstybės suverenitetas, kadangi antros sudedamosios dalies, t. y., atskaitomybės sistemos bei TATENA saugos standartų laikymosi priežiūros, kaip mes jį suprantame plačiąja prasme, paprasčiausiai nėra. Tai atrodo keistai, nes egzistuojant bet kokiems, net neprivalomiems, standartams, vietoje rengiami patikrinimai kaip tik ir yra esminė šių standartų įgyvendinimo sėkmės sąlyga. Vis dėlto, TATENA turi labai ribotas ir retai⁵²⁵ naudojamas galias (nes ji nebuvo sukurta tam tikslui) veikti kaip tarptautinės atominės energijos saugos inspekcija:

- 1) visų pirma, Agentūros ekspertų misijos gali tikrinti garantijų (angl. – *safeguards*) vykdymą, tik tuomet, kai šalis yra prisijungusi prie Branduolinio ginklo neplatavimo sutarties, ir tokiu atveju, pabrėžtina, ji neturi galių kontroliuoti branduolinės saugos ir sveikatos standartų vykdymo. Kitaip tariant, garantijų laikymosi inspektoriai (angl. – *safeguards inspectors*) tikrina tik tai, ar yra laikomasi Branduolinio ginklo nepatavimo sutarties sąlygų. Atkreiptinas dėmesys, kad net jei kartu su Branduolinio ginklo neplatavimo sutartimi yra sudarytas vad. CSA susitarimas⁵²⁶ (angl. – *comprehensive safeguards agreement*), inspektoriai, vedami, pvz., aplinkos apsaugos tikslų, gali paimti žemės mėginius, bet

⁵²⁵ Pvz., aiškų pasipriešinimą branduolinės saugos standartų įgyvendinimo stebėsenai parodė Rusijos Federacija 2005 m., kai suspendavo TATENOS rezoliuciją, dėl ko tarptautinės kontrolės veiksmų prieš Irano branduolinę programą nebuvo imtasi.

⁵²⁶ 1972 m. Tipinio TATENA Susitarimo tarp agentūros ir šalių, būtino jungiantis prie sutarties dėl branduolinio ginklo neplatavimo, struktūra ir turinys (angl. – *The Structure and Content of Agreements between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non - Proliferation of Nuclear Weapons or Comprehensive Safeguards Agreement, CSA*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 1972, INFCIRC/153 (Corrected) [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/sg_overview.html>.

negali įeiti į nedeklaruotus branduolinius įrenginius. Kaip absurdiškai tai beskambėtų, jei įrenginys nedeklaruotas – vadinasi, jo nėra. Situacija atrodo paprasčiau jei valstybė (tarp jų – ir Lietuva) yra pasirašiusi Papildomą protokolą INFCIRC/540 (angl. – *Additional Protocol*), pagal kurį TATENA inspektoriai gali tikrinti ne tik tai, kas yra deklaruota valstybės. Be abejo, kraštutiniu atveju, jei valstybė atmeta TATENA Tarybos siūlymą bendradarbiauti (pvz., Irano atvejis⁵²⁷), Agentūros Generalinis direktorius gali pateikti ataskaitą, po kurios Agentūra galės kreiptis į JT Generalinę Asamblėją ir Saugumo Tarybą – bet tokių *ultima ratio* veiksmų imamasi itin retai;

2) antra, Agentūros atitikties branduolinė saugos standartams ir garantijų vykdymo patikrinimai yra įmanomi tik tuo atveju, jeigu galioja prieš tai sudarytas jos ir valstybės susitarimas dėl bendradarbiavimo ir pagalbos (kai Agentūra tiekia medžiagas, įrenginius ar paslaugas valstybėms narėms). Kaip jau buvo minėta, tik tuomet Agentūra turi teisę siųsti savo inspektorius tikrinti net tik atiktį sveikatos, saugos ir dizaino standartams, bet ir tai, ar jų yra laikomasi vėliau projekto eigoje. Taip pat buvo minėta, kad standartų nesilaikymo atveju, tolimesnė pagalba gali būti nutraukta, o narystė TATENOJE atšaukta (panaikinta).

Pažymėtina, kad kai viena valstybė teikia pagalbą kitai remiantis dvišale sutartimi ir nedalyvaujant TATENAI, net ir minėti riboti Agentūros

⁵²⁷ Iranas nėra pasirašęs Papildomo protokolo (žr. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Conclusion of Additional Protocols: Status as of 12 March 2014* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/safeguards/documents/AP_status_list.pdf>) ir nėra jokių kitų svarbių konvencijų šalimi (žr. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Factsheets: Country List: Islamic Republic of Iran* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ola.iaea.org/ola/FactSheets/CountryDetails.asp?country=IR>>), tad TATENA inspektoriai gali vadovautis tik tokiais valstybės pasirašytais dokumentais, kaip Papildomu susitarimu (angl. – *Revised Supplementary Agreement Concerning the Provision of Technical Assistance by the IAEA (RSA)*) bei specialiu Garantijų taikymo dokumentu (angl. – *Application of safeguards in connection with the Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapon*).

- įgaliojimai yra prarandami: tokiu atveju Agentūra tiekėjo valstybei tik teikia konsultacijas saugos klausimais;
- 3) TATENA negali vykdyti ekspertų misijų savo iniciatyva tose valstybėse ir tose srityse, kur galima įtarti esant branduolinės saugos problemų: ekspertų misijas kviečia, tikrinimo sritis, kuriose pageidautų sulaukti ekspertų vertinimo, nurodo pati kviečiančioji valstybė⁵²⁸, todėl aktualiausi klausimai gali būti neįvertinti, arba įvertinti šališkai, nepatikimai;
 - 4) visų ekspertų misijų atveju (ar tai būtų misija, planuojama sulaukus šalies kvietimo, ar vykdoma Branduolinio ginklo neplatavimo sutarties pagrindu) – galutinį sprendimą dėl ekspertų kandidatūrų priima pati šalis – dėl ko irgi kvestionuojamas, kaip ką tik buvo paminėta, išvadų patikimumas ir nešališkumas;
 - 5) kaip pastebi Alanas Boyle, Agentūra gali, jei jos yra to prašoma, pateikti patarimus saugos klausimais ir apžvalgas, apibendrinančias branduolinėse jėgainėse taikomą saugos praktiką, per savo OSART (angl. – *Operational Safety Review Team*) programą, „bet <...> net jei nesaugi praktika yra nustatyta, Agentūra gali tik rekomenduoti, o ne įgyvendinti pakeitimus⁵²⁹“.
- Pvz., Rusijos federacija paprašė šios programos ekspertų peržiūrėti Černobylio tipo reaktorių saugos nuostatus.

Dabartiniais laikais, ką aiškiai rodo Irano atvejis, yra pastebimas aršus valstybių (dažniausiai tų, kurios branduolinę energiją naudoja savo kariniuose objektuose) pasipriešinimas TATENOS inspekcijoms, esą šios yra jų teritorinio suverenumo pažeidimo rodiklis. Savanoriškos branduolinės ir radiacinės saugos įvertinimo paslaugos, kurias šiuo metu teikia TATENA, galėtų būti raktu kovoje

⁵²⁸ TATENA iš anksto derina su valstybe kandidatų į misijos ekspertus sąrašus, tad valstybė pasilieka teisę neįsileisti jai nepageidaujamų ekspertų.

⁵²⁹ BOYLE, Alan E. Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective. *British Year Book of International Law*, 1989, Vol. 60 (1), p. 261-265.

su minėtu pasipriešinimu: augant šiomis paslaugomis besinaudojančių valstybių skaičiui, kartu auga ir politinis spaudimas susilaikančioms valstybėms įsileisti inspektorius ir šios su laiku gali nuspręsti, kad politiškai yra naudingiau leisti tokias paslaugas tiek jų teritorijoje, tiek santykiuose su kaimyninėmis valstybėmis.

Vis dėlto sunku nuspėti, ar tarptautinė bendruomenė sugebės savo vertybių skalėje branduolinę saugą (atsiliepiančią ir aplinkos apsaugai) nusistatyti virš ar bent jau tokiam pačiame lygyje kaip ir valstybinį suverenitetą ir sutikti su didžiule TATENA branduolinės saugos (prevencinių) standartų bei jų laikymosi priežiūros reikšme.

4.2.3. Prevencinių (saugos) priemonių, įtvirtintų Branduolinės saugos konvencijoje, privalomumo bei įgyvendinimo priežiūros stokos problemos

Buvo minėta, kad TATENA prevencijos (saugos) priemonių (*inter alia* nukreiptų į žalos aplinkai prevenciją) diegimas yra neprivalomas ir nekontroliuojamas, nuo ko nukenčia visa prevencijos principo įgyvendinimo branduolinėje teisėje schema. Bet gal šie standartai tampa privalomais ir įgauna kontrolės mechanizmą vadovaujantis tarptautinėmis konvencijomis? Ieškant atsakymo į šį klausimą, yra prisimenamos dvi branduolinės saugos konvencijos: 1997 m. Jungtinė panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija ir 1994 m. Branduolinės saugos konvencija. Vis dėlto išvados, kurių yra prieinama, nėra tokios džiuginančios, kokių tikėtasi.

Kaip antai, nors *de facto* Jungtinė konvencija⁵³⁰ yra vienintelė griežtomis nuostatomis operuojanti⁵³¹ branduolinės saugos konvencija, jos objektas

⁵³⁰ 1997 m. rugsėjo 5 d. Jungtinė panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija (angl. – *Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management*). *Valstybės žinios*, 2004-03-07, Nr. 36-1186 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228193&p_query=&p_tr2=2.com> ir <www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/infcirc546.pdf>.

(panaudotas kuras bei radioaktyvios atliekos) tėra maža visų saugos standartų objektų dalelė, o konvencijos veikimo laukas atitinkamai yra labai siauras.

Atrodo, kita, pasaulinė Branduolinės saugos konvencija, vien tik sprendžiant iš pavadinimo, turėtų būti pagrindiniu prevencijos principo branduolinėje teisėje ramsčiu ir turėtų išspręsti pradžioje paminėtą standartų privalomumo stokos problemą. Be to, ši konvencija yra vienas seniausių branduolinės teisės šaltinių, mininčių *aplinkos* apsaugą, ir pirmas branduolinės teisės šaltinis, reglamentuojantis branduolinę saugą, kuri anksčiau buvo palikta tik nacionalinei diskrecijai. Deja, šios konvencijos reikšmė yra tik simbolinė:

- 1) Visų pirma, minėta simbolinė reikšmė yra sąlygota istorinių konvencijos priėmimo aplinkybių. Po Černobylio katastrofos (ir, kiek mažesniu mastu, po avarijos Three Mile Island branduolinėje jėgainėje⁵³²), o ypač po

Ši konvencija nuo Branduolinės saugos konvencijos skiriasi savo taikymo sritimi (žr. Konvencijos 3 str.): „Konvencija taikoma panaudoto kuro bei radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugai, kai šie susidaro atitinkamai veikiančiuose civiliniuose branduoliniuose reaktoriuose ar civilinės veiklos metu, <...> o taip pat vykdant karines ar gynybos programas, kai šios medžiagos yra visam laikui perduodamos civilinėms programoms ir yra tvarkomos išimtinai pagal tokias programas“. Ši Konvencija netaikoma panaudotam kurui, kuris, vykstant perdirbimo procesui, yra laikomas perdirbimo įrenginyje; atliekoms, kurios turi tik gamtoje pasitaikančių radioaktyviųjų medžiagų ir kurios nėra susidariusios per branduolinio kuro ciklą; panaudotam kurui ir radioaktyvioms atliekoms, susidariusioms vykdant karines ar gynybos programas (jei Susitariančioji Šalis nepareiškia kitaip).

⁵³¹ Konvencijoje egzistuoja nuorodos į tarptautinius branduolinės saugos standartus: pvz., konvencijos 4 str. nustatyta: „Kiekviena Susitariančioji Šalis visuose panaudoto kuro tvarkymo etapuose imasi tinkamų priemonių atskirų asmenų, visuomenės ir *aplinkos* apsaugai nuo radiologinio pavojaus užtikrinti. To siekdamas, Susitariančiosios Šalys imasi tinkamų priemonių: <...> iv) numatančių veiksmingą asmenų, visuomenės ir *aplinkos* apsaugą, valstybės mastu taikydamos tinkamus, reguliuojančiosios institucijos pagal valstybės įstatymus, tinkamai suderintus su pripažintais tarptautiniais kriterijais ir *standartais*, patvirtintus apsaugos būdus <...>“ ar, pvz., 24 str. reikalaujama, kad kiekviena Susitariančioji Šalis užtikrintų, kad „ii) joks asmuo įprastomis sąlygomis negautų apšvitos dozių, didesnių už valstybėje pagal tarptautinius radiacinės saugos *standartus* nustatytas ribines dozes; ir <...> iii) būtų imamos priemonių, užkertančių kelią nenumatytiems ir nekontroliuojamiems radioaktyviųjų medžiagų išmetimams į *aplinką*“.

⁵³² Kalbant apie incidentą TMI jėgainėje, jis turėjo daugiau įtakos nacionaliniam reguliatoriui, negu tarptautiniam reguliavimui. Buvęs NRC vadovas prof. Peter Bradford savo interviu yra pasakęs: „Atsižvelgiant į TMI pamokas, daug panašaus dizaino jėgainių buvo uždarytos keletui mėnesių, siekiant įsitikinti, kad jose nėra tapačių trūkumų, buvo surengti papildomi operatorių mokymai, parengti metų trukmės avarijos priežasčių tyrimai, bei priimta visiškai kitokia su avarija susijusių klausimų reguliavimo sistema. Visų patobulinimų kaštai buvo dideli, bet būtini“. Plačiau: BLOOMBERG TELEVISION. EX-NRC Member Bradford on Outlook for Nuclear Energy [interview with Peter Bradford, former member of the U.S. Nuclear Regulatory Commission] [interaktyvus]. In *Bloomberg Television's news program „Bottom Line“*, 17 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bloomberg.com/video/67761858/>>.

Sovietų Sąjungos, kurios buvusioje teritorijoje liko masė RMBK tipo reaktorių, griūties, realūs ir potencialūs tarptautiniai branduolinių avarių aspektai atsidūrė TATENOS ir jos narių dėmesio centre. 1991 m. rugsėjį Vienoje Agentūra sušaukė Branduolinės energetikos saugos tarptautinę konferenciją, kurioje buvo prieita išvados, *inter alia*, kad „nors sauga pirmiausia turėtų būti įgyvendinama nacionaliniu lygiu“, deramas dėmesys turėtų būti skiriamas „pagrindų konvencijai“ (angl. – *framework convention*) plėtoti. Šios neįprastos konvencijos šalys galėtų įsipareigoti – ne iš karto, o žingsnis po žingsnio – stiprinti branduolinę saugą, o taip pat išvystyti mechanizmą, leidžiantį kurti savarankiškus protokolus, kuriuose minėtas įsipareigojimas būtų toliau tikslinamas įvairiais aspektais⁵³³. Taip konferencijos rezultate 1994 m. birželio 6 d. buvo priimta Branduolinės saugos konvencija, kuri vadinama ne reguliavimo, o labiau skatinančiu instrumentu (angl. – *incentive instrument*), skirtu ne tiek tam, kad užtikrintų įsipareigojimų vykdymą kontroliuojant ir sankcionuojant, bet tam, kad atspindėtų bendrą interesą pasiekti aukštesnius saugos standartus, kurie dar tik bus išvystyti ateityje, periodiškų šalių susitikimų metu⁵³⁴.

Problema yra ta, kad nuo 1994 m. minėti „aukštesni saugos standartai“ taip ir **nebuvo išvystyti periodiškų šalių susitikimų metu, per papildomų protokolų priėmimą, o jos turimas ganėtinai didelis evoliucijos potencialas liko neišnaudotas. Ką tarptautinė bendruomenė turi dabar – tai ta pati sena Branduolinės saugos konvencija**, kurioje valstybės yra raginamos (o ne įpareigojamos) siekti aukšto branduolinių objektų eksploatavimo saugos lygmens ir prisijungti prie tarptautinių standartų; taip

⁵³³ SZASZ, Paul C. Introductory Note: International Atomic Energy Agency: Convention On Nuclear Safety. *American Society of International Law*, 1994, Vol. 33, No. 6, p. 1514.

⁵³⁴ Žr. Branduolinės saugos konvencijos preambulę: „Susitariančiosios šalys <...> *suvokdamos*, kad šioje Konvencijoje nustatomi įsipareigojimai branduoliniams įrenginiams taikyti esminius saugos principus, o ne išsamias saugos normas, ir tai, kad yra nustatytos tarptautinės branduolinės saugos gairės, kurios yra periodiškai atnaujinamos ir todėl gali tapti gairėmis nustatant šiuolaikines priemones užtikrinančias aukštą saugos lygį <...>“.

pat „įsteigti ar paskirti reguliuojančią instituciją, įpareigotą įdiegti teisinę ir reguliavimo sistemą, <...> skirtą branduolinių įrenginių saugai užtikrinti“ bei veiksmingai atskirti minėtos „reguliuojančios institucijos bei kitų institucijų ar organizacijų, susijusių su branduolinės energijos naudojimo skatinimu ar naudojimu, funkcijas“ (Konvencijos 7, 8 str.). Nurodoma, kad branduolinių įrenginių operatoriai privalo būti licencijuoti ir būtent jie visų pirma yra atsakingi už savo įrenginių saugą⁵³⁵. Iš esmės tai yra senos visoms valstybėms jau įprastos nuostatos⁵³⁶.

- 2) Kita silpna Branduolinės saugos konvencijos vieta yra tai, kad ji neapima nei tyrimo, nei karinių reaktorių⁵³⁷, nei radioaktyvių atliekų, nei transportavimo⁵³⁸ klausimų. Šiaurės valstybės norėjo praplėsti konvencijos taikymo sritį, tačiau tai iš esmės būtų apsunkinę derybų vedimą. Konvencija, deja, nėra taikoma jau egzistuojamiems branduoliniams įrenginiams, kurie šiuo metu kelia daug branduolinės saugos diskusijų (pvz., Niujorko valstijoje esanti Indian Point jėgainė): šiems įrenginiams tėra taikomas vienas, 6 str., pagal kurį valstybės turi užtikrinti, kad „visi *racionalūs patobulinimai* bus kuo greičiau atlikti siekiant pagerinti branduolinio įrenginio saugą“ (daug nesutarimų kelia straipsnyje pavartotas terminas „*racionalūs patobulinimai*“, leidžiantis daug interpretavimo

⁵³⁵ SZASZ, Paul C. Introductory Note: International Atomic Energy Agency: Convention On Nuclear Safety. *American Society of International Law*, 1994, Vol. 33, No. 6, p. 1514.

⁵³⁶ P.C.Szasz taip pat pastebi, kad konvencija, priešingai nei buvo sumanyta, nėra pagrindų konvencija (angl. – *framework convention*), kurios pagrindu palaipsniui yra kuriami nauji protokolai naujoms nuostatomis įtvirtinti. *Ibidem*.

⁵³⁷ Pagal konvencijos 2 str.: „i) „branduolinis įrenginys“ kiekvienai Susitariančiajai šaliai reiškia bet kurią jos jurisdikcijoje esančią civilinę antžeminę atominę elektrinę, įskaitant radioaktyviųjų medžiagų saugyklas bei tvarkymo ir apdorojimo įrenginius, esančius toje pačioje aikštelėje ir tiesiogiai susijusius su atominės elektrinės eksploatavimu. Tokia elektrinė nustoja būti branduoliniu įrenginiu, kai iš reaktoriaus aktyviosios zonos išimami visi branduolinio kuro elementai ir saugiai saugomi laikantis nustatytos tvarkos, o reguliuojanti institucija yra patvirtinusi eksploatavimo nutraukimo programą“.

⁵³⁸ Jungtinė konvencija, priešingai, reglamentuoja tarpvalstybinį vežimą ir taip pat daro nuorodą į tarptautinius standartus (27 str.): „Kiekviena Susitariančioji Šalis, kuri yra tarptautinio vežimo dalyvė, imasi tinkamų priemonių, užtikrinančių, kad toks vežimas vyks laikantis šios Konvencijos ir su šiuo klausimu susijusių tarptautinių teisinių dokumentų, turinčių privalomąją galią, nuostatų“ bei įpareigoja šalis laikytis paskirties valstybės įspėjimo ir sutikimo sistemos.

laisvės). Be to, manytina, Branduolinės saugos konvencija galėtų būti papildyta privalomų bendrų tarpvalstybinių ekstremalių situacijų valdymo planų (apie juos buvo kalbama darbo skyriuje apie bendradarbiavimo principą) kūrimo nuostatomis (atitinkamai, konvencijos susitikimuose dalyvautų ne tik pagrindinių ataskaitos rengime dalyvavusių suinteresuotų subjektų atstovai, įskaitant operatorius, bet ir nacionalinių prevencines priemones diegiančių ir žalingą poveikį aplinkai mažinančių institucijų atstovai). Siūlytinų taisyti aspektų yra tiek daug, kad kai kurie tarptautinio lygio specialistai (pvz., Abel J. González, Argentinos atstovas UNSCEAR; TATENA Saugos standartų komiteto narys ir buvęs ICPR vicepirmininkas⁵³⁹) dėl pernelyg deklaratyvaus Konvencijos pobūdžio siūlo imtis kardinalesnių veiksmų: paprasčiausiai ją naikinti ir jos vietoje kurti naują konvenciją, įtraukiančią *inter alia* informavimo dėl branduolinės nelaimės ir branduolinių atliekų klausimus.

- 3) Net patikėjęs Branduolinės saugos konvencijos potencialu toliau vystytis, vis vien bus grįžtama prie jos procedūrinio trūkumo. Konvencija, kurios net pats tekstas stokoja įsakmumo veiksmožodžių⁵⁴⁰, nėra sukūrusi aiškiai privalomo tarptautinio režimo tokiam elgesiui, kuris – atkreiptinas dėmesys – daugelio manymu yra laikomas itin pavojinga veikla, galinčia sukelti didelę žalą žmonėms ir aplinkai už valstybės, atsakingos už avariją, teritorijos ribų. Konvencijoje **nėra aiškiai numatytos atsakomybės už jos nuostatų (*inter alia* branduolinės saugos standartų) pažeidimą**, pastarųjų įgyvendinimo kontrolė apsiriboja narių konsensu priimamomis ataskaitomis Konvencijos šalių susirinkimuose (žr. Konvencijos 5 ir 20

⁵³⁹ Specialisto nuomonė, pareikšta interviu, duoto šio darbo rašymo metu.

⁵⁴⁰ Oficialiuose konvencijos tekstuose nesutinkama žodžių „šalys privalo/turi“, o vietoj to vartojamos kur kas švelnesnės formos: veiksmožodžių esamasis laikas arba „šalys užtikrina/imasi veiksmų“ (angl. – *shall take the appropriate steps to ensure*, rus. – *стороны принимают соответствующие меры*, ispr. – *adoptará las medidas*).

str.⁵⁴¹; dėl ataskaitų kiekio (75) realiai šalys įstengia peržvelgti tik aplinkinių kaimynų pateiktus dokumentus). Priešingai nei yra nustatyta 1997 m. Jungtinėje konvencijoje⁵⁴² – jei teikiamos pranešimo, pateikto pagal Procedūrines nuostatas, informacijos⁵⁴³ nepakanka ar iš pateiktos informacijos matyti, kad suinteresuotai šaliai yra keliama grėsmė, arba jei branduolinio įrenginio valstybė Apžvalginio susitikimo metu⁵⁴⁴ neatsako į pateiktus klausimus bei be tinkamos priežasties priešinasi jos vidaus procedūras kritikuojančioms pastaboms – Branduolinės saugos konvencijoje nėra įtvirtinta teisė reikalauti pateikti pasiaiškinimą, nėra nustatytų įprastų tarptautinių ginčų sprendimo priemonių (tėra tik Konvencijos 29 str., įtvirtinantis taikų nesutarimų sprendimą konsultavimosi būdu). Be to, kas taip pat yra svarbu – jokia valstybė iki šiol nebuvo patraukta atsakomybės už Branduolinės saugos konvencijos nuostatų (pvz., 7-9 str.) pažeidimą.

⁵⁴¹ 5 str. Atskaitomybė: „Kiekviena Susitariančioji šalis iki kiekvieno susitikimo, nurodyto 20 str., pradžios turi pateikti peržiūrėti pranešimą apie priemones, kurių buvo imtasi įgyvendinant kiekvieną įsipareigojimą pagal šią Konvenciją“.

29 str. Nesutarimų sprendimas: „Kilus nesutarimų tarp dviejų ar daugiau Susitariančiųjų šalių dėl šios Konvencijos aiškinimo ar taikymo, šios šalys turi konsultuotis susitikimų metu siekdamos išspręsti nesutarimus“.

⁵⁴² 30 str. Peržiūros pasitarimai: „<...> 3. Kiekviename peržiūros pasitarime kiekviena Susitariančioji šalis turi galimybę aptarti kitų Susitariančiųjų Šalių pateiktus pranešimus ir reikalauti šių pranešimų paaiškinimo“.

38 str. Nesutarimų sprendimas: „Jei tarp dviejų ar daugiau Susitariančiųjų Šalių kyla nesutarimas dėl šios Konvencijos aiškinimo ar taikymo, Susitariančiosios Šalys stengiasi jį išspręsti, konsultuodamosi Susitariančiųjų Šalių susirinkime. Jei konsultacijos pasirodo esančios neproduktyvios, galima remtis tarptautinėje teisėje numatytais tarpininkavimo, sutaikinimo ir arbitražo mechanizmais, taip pat ir Agentūroje galiojančiomis taisyklėmis ir praktika“.

⁵⁴³ Pagal Branduolinės saugos konvencijos 22 str. 1 d.: „Pirmiausia, Susitariančiosios šalys, remdamosi Procedūriniais nuostatais, turi nustatyti:

- i) pranešimų, pateikiamų remiantis 5 straipsniu, formos ir struktūros gaires;
- ii) tokių pranešimų pateikimo datą;
- iii) tokių pranešimų nagrinėjimo tvarką“.

⁵⁴⁴ Pagal Branduolinės saugos konvencijos 22 str. 2 d.: „Apžvalginių susitikimų metu Susitariančiosios šalys gali, jei būtina, peržiūrėti klausimus, numatytus pirmiau pateikiamose i–iii pastraipose ir bendru susitarimu priimti pataisas, jei Procedūriniuose nuostatuose nenustatyta kitaip. Bendru susitarimu jos taip pat gali pakeisti Procedūrinius ir Finansinius nuostatus“.

Praktikoje valstybės turi teisę (ir aktyviai ja naudojasi) pateikti klausimus po to, kai nagrinėjimui yra pateiktos ataskaitos, o, jei į juos nėra atsakoma, susitikimo metu.

Kai kurie autoriai pastebi Branduolinės saugos konvencijos (ir tuo pačiu – Jungtinės konvencijos) šalių daromą pažangą konvencinių įsipareigojimų vykdymo priežiūros ir skaidrumo didinimo kontekste. Pvz., Edward Nicholas Lazo pastebi, kad šalims pavyko žymiai patobulinti Branduolinės saugos konvencijos šalių peržiūros mechanizmą, kuris virto saugos klausimų aptarimo forumu (pvz., pirmojo susitikimo metu Sovietų Sąjunga gavo virš 200 klausimų); pačios konvencijos įgyvendinimas tapo atviresnis ir skaidresnis: nors šalių ataskaitos ir debatai nėra prieinami nei visuomenei nei operatoriams (kuriems yra adresuojama ši konvencija) (Konvencijos 27 str.), visos šalys pagal naujai įvestas taisykles gali be išlygų gauti šalių susitikimų medžiagą, šalys talpina savo nacionalines ataskaitas viešuosiuose tinklalapiuose, bendrauja su žiniasklaida ir t. t.⁵⁴⁵ ES Komisija savo komunikate Dėl išsamios ES išorinių ryšių strategijos energetikos sektoriuje⁵⁴⁶ pabrėžė, kad Branduolinės saugos konvencijos standartai turi būti privalomi visame pasaulyje o pati Komisija, siekiant to tikslo, yra pasiryžusi intensyvinti išorinius ryšius energetikos srityje ir ES vaidmenį daugiašaliuose instrumentuose⁵⁴⁷.

⁵⁴⁵ Autorius taip pat pastebi, kad pastarais metais Jungtinės konvencijos šalių peržiūros mechanizmas taip pat tapo skaidresnis, veiksmingesnis: nors nacionalinės ataskaitos vis dar nėra viešos, tačiau peržiūros mechanizmui yra sukurtas atskiras tinklalapis, kuriame šalys keičiasi informacija.

Plačiau: LAZO, Edward Nicholas. *International System of Radiological Protection*. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 119.

⁵⁴⁶ 2011 m. rugsėjo 7 d. ES Komisijos komunikatas Dėl energijos tiekimo saugumo ir tarptautinio bendradarbiavimo – „ES energetikos politika. Bendradarbiavimas su užsienio partneriais“ (angl. – *The Communication on Security of Energy Supply and International Cooperation – „The EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond Our Borders“*) [interaktyvus]. KOM(2011) 539 galutinis, 2011/09/07 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011DC0539&from=EN>>.

⁵⁴⁷ Reikia pastebėti, kad Euratom mąstu egzistuoja nauja 2009 m. birželio 25 d. Tarybos Direktyva 2009/71/Euratomas, kuria nustatoma Bendrijos branduolinių įrenginių branduolinės saugos sistema (angl. – *Directive Establishing a Community Framework for the Nuclear Safety of Nuclear Installations*) (*Branduolinės saugos direktyva*) [interaktyvus]. OL L 172, 2009/04/02, p. 18–22 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:172:0018:0022:LT:PDF>>, sukurta branduolinės saugos standartų (angl. – *safety fundamentals*) ir Branduolinės saugos konvencijos pagrindu (direktyvoje neminimi aplinkos apsaugos nuo jonizuojančios radiacijos tikslai), pagal kurią ES teisingumo teismas aiškina taikomą teisę ir spręš šalių ginčus (SESV 260 str. 2 d.), o Komisija galės inicijuoti pažeidimo

Vis dėlto, pagal pirmiau išvardintus trūkumus, belieka sutikti su kritika, išreiškiančia abejones dėl Branduolinės saugos konvencijos realios praktinės reikšmės.

Kartais, kalbant apie ypatingą Branduolinės saugos konvencijos statusą, yra nurodoma, kad šio dokumento neįmanoma priskirti nei *soft law*, nei *hard law* šaltiniams dėl jo turinio ir formos neatitikimo. Forma, atrodytų, nurodo priskyrimą *hard law* kategorijai, o turinys (dokumente yra įtvirtinti įpareigojimai įgyvendinti branduolinės saugos standartus nacionaliniame, o ne tarptautiniame lygmenyje) – *soft law* kategorijai. Jei laikytumėmės turinio viršenybės virš formos teorijos, liktų neišspręstas klausimas, kodėl *soft law* šaltinį valstybės pasirašo ir ratifikuoja pagal savo nacionalines vidaus taisykles. Peršasi išvada, kad *soft law* ir *hard law* apibrėžimai yra labai sąlyginiai.

*

Pabaigai norėtuši bent trumpai užsiminti apie **specifines** branduolinėje teisėje egzistuojančias **prevencines priemones**, kurios, kaip ir visos prevencinės priemonės, galų gale atsiliepia aplinkos apsaugos kokybei, bei kurios yra įtvirtintos Branduolinės saugos konvencijos 12 str.: „Žmogiškieji veiksniai“: „Kiekviena Susitariančioji šalis turi imtis atitinkamų veiksmų, užtikrinančių, kad viso branduolinio įrenginio gyvavimo metu būtų atsižvelgta į žmogaus gebėjimus ir jų ribas“. Praktikoje Branduolinės saugos konvencijos 12 straipsnis yra įgyvendinamas per Licencijos turėtojų vadybos sistemų diegimo reikalavimus (TATENA šiuo klausimu sukūrė atskirą dokumentą GS-R-3). Reikia pripažinti, kad nuostata konvencijoje atsirado neatsitiktinai, juk, kalbant apie preventyvių

procedūras už direktyvos neįgyvendinimą, netinkamą įgyvendinimą, kelio Euratom inspektoriams tikrinti branduolinių jėgainių atitiktį reikalavimams užkirtimą.

Plačiau: GARRIBBA, Massimo; CHIRTES, Amelia; and NAUDUZAITE, Monika. The Directive Establishing a Community Framework for the Nuclear Safety of Nuclear Installations: The EU Approach to Nuclear Safety. *Nuclear Law Bulletin*, 2009, No. 84, p. 23-33.

Taip pat direktyvos komentaras: POULEUR, Yvan; and KRS, Petr. The Momentum of the European Directive on Nuclear Safety: From the Complexity of Nuclear Safety to Key Messages Addressed to European Citizens. *Nuclear Law Bulletin*, 2010, No. 85, p. 5-33.

apsaugos (*inter alia* aplinkos apsaugos) priemonių diegimo svarbą ir nuolatinį tobulinimą, negalima užmiršti to, kad, pvz., pagrindinis veiksnys Černobylyje buvo *žmogiška klaida ir klaidingas situacijos vertinimas* – o „<...> joks teisinis reguliavimas negali pašalinti tokių veiksmų“⁵⁴⁸. Avariją Fukušimoje Specialioji komisija irgi įvardijo kaip „tarpusavio sąmokslą“ (angl. – *collusion*) ir „valdymo stokos“ išraišką ir priskyrė prie sukeltų žmogaus (angl. – <...> *clearly „manmade“*)⁵⁴⁹. Socialinis antropologas Constance Perin savo branduolinių jėgainių veiklos studijoje⁵⁵⁰ padarė išvadą, kad branduolinės pramonės „komandų ir kontrolės“ (angl. – *command-and-control*) struktūroje yra „skatinama tendencija galvoti apie sudėtinės dalis, komponentus ir agregatus, ką galima daryti jėgainių statybų, bet ne jų eksploatavimo metu“. Tokiu būdu yra ignoruojamas faktas, kad jėgainių veikimas yra „žmogiškoji technologija“ (angl. – „*peopled technology*“), kurios viduje „skirtingų specializacijų operatoriai įgijo neįkainojamų techninių ir kontekstinių žinių apie jėgainės būklę“. Be to, „žmogiškosios technologijos“ tobulinimas kaip tam tikras prevencijos principo įgyvendinimo garantas turi apimti ne tik operatorių personalą, bet ir operatorius prižiūrinčių institucijų personalą. Kaip rodo, ko gero, didžiausią patirtį turinčios branduolinių įrenginių veiklos priežiūros institucijos – JAV NRC pavyzdys, išlaikyti tinkamą branduolinės saugos kultūros lygį yra sunku ir inspekcijos viduje, kuomet yra susiduriama su skirtingais pažeidimais: inspektorių veiksmai stokoja logikos⁵⁵¹,

⁵⁴⁸ BOYLE, Alan E. Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective. *British Year Book of International Law*, 1989, Vol. 60 (1), p. 257.

⁵⁴⁹ The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission: Executive summary* [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 16 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>.

⁵⁵⁰ PERIN, Constance. *Shouldering Risks: The Culture of Control in the Nuclear Power Industry*. Princeton: Princeton University Press, 2005, p. 211-213.

⁵⁵¹ Pvz., Oyster Creek branduolinės jėgainės byloje, NRC inspektoriai neprieštaravo Exelon kompanijos ir buvusių savininkų skaičiavimams, skirtiems jėgainės saugai įrodyti, esą dešimties metų bėgyje metalo storis didėjo, kas prieštarauja visiems fizikos dėsniams.

yra aplaidūs⁵⁵², ar net daugiau nei aplaidūs⁵⁵³, nepateisinami⁵⁵⁴ ar inspektoriai neskiria pakankamai dėmesio griežtesnei kokybės kontrolei⁵⁵⁵. Pažeidimus nuolat pastebi patys teisėjai⁵⁵⁶ teisminių ginčų metu, ir ilgamečiai autoritetingi mokslininkai, tokie kaip, pvz., prof. Peter Bradford, kuris yra buvęs Niujorko Valstijos NRC biuro vadovas⁵⁵⁷. Žmogiškojo faktoriaus veiksnys, kaip pripažįsta Japonija savo ataskaitoje, prisidėjo ir nelaimės Fukušimoje atveju⁵⁵⁸.

⁵⁵² Pvz., Oyster Creek branduolinės jėgainės byloje, NRC inspektoriai pareiškė, kad apie apsauginio kevalo (angl. – *containment vessel*) saugą negalima spręsti iš to, ar jis atitinka inžinerinį kodą.

⁵⁵³ Pvz., Inspektoriai nesusrūpino gruntinių vandenų tarša ir žmonių, gyvenančių šalia tos vietos, sveikata, kur dešimt metų po darbo su radioaktyviomis medžiagomis nutraukimo buvo paliktos neuždengtos radioaktyvios atliekos (*In the Matter of Shieldalloy Metallurgical Group Corp.*, Memorandum (Licensing Amendment Request for Decommissioning of the Newfield, New Jersey Facility), LBP-08- 08, 13-14 (Docket No. 40-7102-MLA, June 2, 2008)).

Ar, pvz., Inspektoriai pasikloviė netikrindami pareiškėjo dokumentų duomenimis dėl Oconee jėgainės specialios dangos sistema (angl. – *coating system*), nors nuo seno žinojo apie joje egzistuojančius trūkumus, o teisinio ginčo metu pasirodė, kad atlikus tyrimą jie sunaikino visus dokumentus, dėl ko teismas negalėjo patikrinti, ar branduolinė sauga buvo iširta tinkamai (NRC OFFICE OF THE INSPECTOR GENERAL, Audit of NRC's License Renewal Program, OIG-07-A-15, 7, 22-23 (Sept. 6, 2007)); taip pat Supplemental Petitions by Listed Petitioners for Additional Investigation and Correction of Deficiencies Regarding License Renewal Reviews, for Oyster Creek, Indian Point, Pilgrim, and Vermont Yankee Nuclear Power Plants, 3-6 ((Dockets Nos. 50-219-LR (Oyster Creek), 50-247-LR & 50-286-LR (Indian Point), 50-293-LR (Pilgrim), and 50-271- LR (Vermont Yankee), May 15, 2008)) (identical supplemental petitions filed by parties)..

⁵⁵⁴ Pvz., Clinton jėgainės byloje inspektoriai nepagrindė savo išvadų, nepateikė techninių duomenų dėl jėgainės PAV ir SER, kas neleido spręsti apie tai, ar PAV ir SER atliktas teisingai ir ar inspektorių veiksmai yra pagrįsti (*Exelon Generation Co., LLC* (Early Site Permit for Clinton ESP Site), LBP-06-28, 64 N.R.C. 460, 474-75 (2006)).

⁵⁵⁵ Vien tik JAV branduolinės energetikos rinkoje, kur net 80% įrangos branduolinėms jėgainėms yra importuojama iš ofšoro (didžiausias importuotojas yra Kinija), yra didelė padirbtų prekių tikimybė (plačiau apie tai darbo dalyje apie principą *teršėjas moka* ir tiekėjų solidarios atsakomybės įvedimą).

⁵⁵⁶ *In the Matter of Shaw Areva Mox Servs.* (Mixed Oxide Fuel Fabrication Facility), Licensing Board Memorandum and Order, LBP-08-11 at 46 (Docket No.70-3098-MLA, Jun. 27, 2008) (concurring opinion of Judge Farrar).

⁵⁵⁷ Profesorius sudarė dešimties NRC klaidų (angl. – *notorious lapses*), įvykdytų vien tik 2002-2009 m., sąrašą (žr. ROISMAN, Anthony Z.; HONAKER, Erin; and SPANER, Ethan Regulating Nuclear Power In The New Millennium (The Role Of The Public). *Pace Environmental Law Review*, 2009, Vol. 26, p. 330-332).

⁵⁵⁸ Ataskaitoje yra nurodyta: „Kai branduolinės energetikos verslas tapo mažiau pelningas, TEPCO vadovybė pradėjo daugiau dėmesio skirti išlaidų mažinimui ir Japonijos priklausomybės nuo branduolinės energetikos didinimui. Tuo tarpu <...> saugos prioritetas nukentėjo kitų valdymo prioritetų sąskaita. Simboliniu pavyzdžiu galėtų būti tai, kad TEPCO *neturėjo tinkamų vamzdžių išdėstymo planų* bei kitų priemonių Daiichi jėgainėje. Tinkamų išdėstymo planų nebuvimas buvo vienas iš veiksmų, kuris nulėmė ventilacijos vėlavimą lemtingu įvykio momentu“.

The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission*: Executive summary [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 44 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>.

Toks papildomas teisinis reikalavimas nuolat tobulinti „žmogiškąsias technologijas“ (kaip jas įvardino C. Perin) labai prisideda prie prevencijos principo įgyvendinimo ir tinkamo branduolinės saugos lygmens (veikiančio *inter alia* aplinkos interesų naudai) palaikymo.

4.3. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai

Prevencijos principas sudaro pagrindą branduolinės saugos (angl. – *nuclear safety principle*) sampratai, kuri savo ruožtu yra branduolinės teisės centre: branduolinės teisės „pirminis tikslas dėl egzistuojančios specifinės branduolinės energijos gamybos rizikos yra reikalauti <iš branduolinės energetikos objektų operatorių ir objektų kilmės valstybių> elgtis apdairiai (angl. – *exercise of caution and foresight*)“, pasitelkti branduolinės saugos priemones, tam kad būtų užkirstas kelias žalos „žmonėms, nuosavybei ir gamtai“ atsiradimui arba bent jau, kad ji būtų sumažinta iki minimumo. Negana to, kadangi branduolinė teisė susiformavo anksčiau už šiuolaikinę aplinkos teisę, galima drąsiai teigti, kad istoriniu požiūriu žalos prevencijos principas, kertinis branduolinės teisės akmuo, atsirado anksčiau nei šiuolaikinėje aplinkos teisėje, kur jis išsivystė tik ilgainiui per teisinių santykių evoliuciją. **Vis dėlto, sunku teigti, kad aplinkos apsaugos požiūriu prevencijos principas, toks koks jis yra įtvirtintas Stokholmo deklaracijos 24 principu, yra veiksmingai įgyvendinamas branduolinėje teisėje. Sėkmingam šio principo įgyvendinimui trukdo trys problemų grupės: saugos dokumentų antropocentriškumas, sankcijų už prevencinių priemonių nevykdymą stoka bei šių priemonių vykdymo priežiūros stoka:**

I. Antropocentriškumas

- 1) Akivaizdus nesuderinamumas tarp Stokholmo deklaracijoje esančio prevencijos principo ir to paties tik branduolinėje teisėje egzistuojančio prevencijos (vadinamo branduolinės saugos) principo visų pirma pasireiškia tuo, kad branduolinės teisės dokumentuose (pvz., 1997 m.

Jungtinėje panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencijoje, 1994 m. Branduolinės saugos konvencijoje, 1970 m. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijoje, 2005 m. Tarptautinėje konvencijoje dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmis; *soft law* šaltiniuose, tokiuose kaip Radioaktyviųjų šaltinių importo ir eksporto vadovas ir t. t.), nepaisant juose esančių deklaratyvaus pobūdžio teiginių dėl aplinkos apsaugos tikslų siekimo, **nepateikiamas aplinkos apibrėžimas. Nesant tokio apibrėžimo, t. y., yra saugotino objekto sampratos, yra atimamas šių branduolinės teisės dokumentų praktinis pritaikomumas aplinkos apsaugos interesų gynimo požiūriu (praktiškai lieka ginami tik žmogaus interesai).**

- 2) Pastebima tendencija, kurią siūloma įvardinti kaip antropocentrinės prevencijos principo branduolinėje teisėje krypties **suabsolutinimą**, kuomet TATENA ir ICPR sukurtuose branduolinės saugos (*inter alia* radiacinės saugos) standartuose **dirbtinai atsiribojama nuo aplinkos apsaugos tikslų (jie iš viso nėra minimi)**. Su tuo yra susijusi dar viena problema: kadangi visi šie branduolinės saugos standartai nuo jonizuojančios spinduliuotės poveikio **prevenčiškai saugo ne tiek aplinką, kiek žmogų** (t. y., vyrauja prezumpcija, pagal kurią įtvirtintos *žmogaus* apsaugą užtikrinančios prevencinės priemonės automatiškai nulemia *aplinkos* (angl. – *living things*) apsaugą) – šiame kontekste tampa beveik **neįmanoma nustatyti, kas yra** tas Stokholmo deklaracijos 24 principu minimas „**neigiamas poveikis aplinkai**“. Taigi, susidūrus su tokio branduolinės teisės antropocentrinumu, atrodo, nelieka Stokholmo deklaracijos 24 str. įvardinto **prevencijos principo taikymo dalyko** (kaip galima prevenciškai teisinėmis priemonėmis apsaugoti kažką, kas nėra aiškiai apibūdinta?) **ir yra neaišku, kokias kriterijais remiantis** (jeigu nėra apibrėžta, kas yra „neigiamas poveikis“) **vertinti, ar branduolinės saugos (prevencinės) priemonės ir tuo pačiu prevencijos principas per**

se yra įgyvendinamas sėkmingai, ar gamta apsaugota tinkamai. Vadinasi, kol kas antropocentriškoje radiacinės saugos srityje nėra svarių ir tiksliai apskaičiuotų mokslinių duomenų, kad aplinka yra tinkamai apsaugota ir atitinkamai nėra sukurta metodų ar (kas svarbiausia šio darbo kontekste) teisinės bazės aplinkos apsaugai nuo radiacijos užtikrinti (pvz., dėl minėtų išsamių mokslinių duomenų stokos tampa neįmanoma pritaikyti pagrindinius apsaugos principus: veiklos pagrįstumo, optimizavimo ir priimtimumo⁵⁵⁹ būtent aplinkos atžvilgiu).

3) Vargu, ar minėtoji situacija dėl radiacinės saugos standartų antropocentriškumo (t. y., prezumpcijos, pagal kurią žmogaus apsaugą užtikrinančios prevencinės priemonės automatiškai nulemia aplinkos apsaugą) pasikeis greituoju metu: nors ICPR pamažu keičia savo požiūrį ir, revoliucinėje 2007 m. radiacinės saugos koncepcijoje pripažino poreikį pateikti siūlymus dėl aplinkos apsaugos – tam, kad būtų išsaugotos rūšys, išlaikytas natūralių buveinių statusas; taip pat pasižadėjo atlikti su šiomis rūšimis tyrimus, tačiau, darydama tokius pareiškimus, ICPR Komisija kartu padarė išlygą, iš anksto paaiškindama, kad „aplinkos apsaugos objektas yra sudėtingas ir sunkiai išreiškiamas“. Kalbant apie likusius saugos standartus,

⁵⁵⁹ Pagrindiniai apsaugos principai:

- a) Veiklos pagrįstumo principo (angl. – *justification*) esmė ta, kad jei yra vykdoma veikla, kuri kelia radiacinės apšvitos riziką, tai tos veiklos teikiama nauda turi būti ant tiek didesnė už riziką, kad vertėtų vykdyti tą veiklą prisiimant galimą riziką. Dėl duomenų apie radiacijos poveikį aplinkai stokos neįmanoma pasakyti, nuo kurio momento ji yra laikoma žalojančia, tad negalima atlikti pateisinimo testo.
- b) Optimizavimo principas (angl. – *optimization*, ALARA) reikalauja taikyti visas įmanomas apsaugos priemones, tam, kad laikytume apšvitos tikimybę, lygį ir spinduliuotės paveiktų žmonių skaičių „minimaliame įmanomame lygmenyje“, atsižvelgiant į ekonominius ir socialinius veiksnius. Vis dėlto, ALARA yra taikomas tik žmonių sveikatai apsaugoti, profesinei rizikai suvaldyti (egzistuoja tam tikros normos avarijų likvidatoriams, profesinei veikla užsiimantiems, paprastiems žmonėms ir t. t.), o aplinkos atveju radiacijos kiekio, kurį gali gauti atskiros rūšys, normų nustatyta nėra.
- c) Priimtimumo principas (angl. – *dose limitation*) reikalauja išanalizuoti, ar spinduliuotės poveikis yra priimtinas (planuojama apšvita neviršija leistinų ribinių dozių), tačiau tokių ribų kitoms, nei žmonėms, rūšims nėra nustatyta.

įtvirtintus TATENA *soft law* šaltiniuose, atspindinčiuose tarptautinį konsensumą, prioriteto aplinkos apsaugai suteikimo reformos taip pat vyksta itin lėtai, tad būtų naivu tikėtis, kad jų pagrindu kylančios branduolinės teisės konvencijos, kurios suteikia *soft law* nuostatoms privalomą galią, greitu metu pasižymės ekocentriškumu.

4) TATENA kritikuotiną **antropocentrinį modelį**, savo ruožtu perimtą iš ICPR Komisijos, **perėmė ir Euratom** organizacija, kurios uždavinių sąrašė įvardinti ne aplinkos apsaugos, o tik branduolinės saugos ir sveikatos apsaugos uždaviniai. Euratom antropocentriškumas sumažėtų, jei aplinkos teisės reikalavimai būtų įtraukti į Euratom direktyvas (tada Euratom inspektoriai įgytų teisę prižiūrėti ne tik branduolines garantijas (angl. – *safeguards*), bet ir atiktį aplinkos teisės normoms, o tokių direktyvų su aplinkos apsaugos elementais nesilaikymas užtrauktų pažeidimo procedūrą ir teisminį nagrinėjimą). Deja, ši idėja yra sunkiai įgyvendinama: **aplinkos teisės reikalavimus į direktyvas galėtų įtraukti Europos Parlamentas per bendro sprendimo priėmimo procedūras, o dėl Euratom organizacijos specifikos su senomis teisėkūros procedūromis (kur Parlamento nuomonė tėra patariamoji) to neįmanoma padaryti.**

5) Kita iš antropocentiškumo kylanti problema, pastebėta analizuojant prevencijos principo veikimą branduolinės teisės plotmėje, yra labiau procedūrinės kilmės: TATENA, kritikuojama už dviejų nesuderinamų funkcijų (ji kartu yra reguliuojanti, ir branduolinės energijos naudojimą skatinanti institucija) vykdymą, taip ir nesukūrė **unifikuotų reikalavimų BEO PAV dokumentų** (pabrėžtina, kad BEO PAV visada būna tarpvalstybinis, nes žalos rizika apima kitos valstybės jurisdikcijai priklausančią teritoriją) **rengimui**, o juk PAV beveik visada yra laikomas pagrindiniu prevencijos principo įrankiu, be kurio veiksmingas prevencijos principo įgyvendinimas yra neįsivaizduojamas. Be to, jei TATENAI kada nors vis tik pavyktų sukurti tokį unifikuotą PAV dokumentų rengimo

reikalavimą, ypač **sveikintinas būtų** įtraukimas į jį papildomos nuostatos dėl eksportuojamų reaktorių PAV atlikimo pagal šalies eksportuotojos (dažnai griežtesnius) aplinkos teisės reikalavimus. Deja, įtvirtinti tarptautines normas ir įgyvendinti tokią schemą, kaip rodo JAV pavyzdys, būtų sudėtinga, turint omeny tai, kad branduolinis eksportas yra politiškai ypač jautrus klausimas, o reaktoriaus poveikio užsienio valstybei aplinkai vertinimas numato tam tikrą kišimąsi į užsienio valstybės vidaus reikalus, tad reaktoriaus eksporto atveju yra lengviau vykdyti ne PAV, o „tarptautinį dvišalį ar daugiašalį bendradarbiavimą aplinkos apsaugos naudai“.

- 6) Egzistuojant sunkiai ir lėtai reformuojamoms antropocentrinėms tendencijoms branduolinės saugos srityje – kas savo ruožtu apsunkina ir paties aplinkos teisės prevencijos principo įgyvendinimą tarptautinėje branduolinėje teisėje – **belieka tikėtis, kad atsiras vis daugiau valstybių, kurios bent nacionaliniu lygmeniu nustatys prevencines priemones įtvirtinančius standartus, taikomus branduolinės energetikos objektams⁵⁶⁰, kurie yra ekocentriški ir privalomo taikymo.**

⁵⁶⁰ Pvz., Lietuvos Respublikos mastu egzistuoja 2001 m. gruodžio 21 d. LR sveikatos apsaugos ministro įsakymas dėl Lietuvos higienos normos HN 73:2001 „Pagrindinės radiacinės saugos normos“ patvirtinimo Nr. 663. *Valstybės žinios*, 2002-02-01, Nr. 11-388 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159355&p_tr2=2#>. Teisės akte įteisinami 1996 m. gegužės 13 d. Tarybos direktyvos 96/29/Euratomas, nustatančios pagrindinius darbuotojų ir gyventojų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės saugos standartus (angl. – *Council Directive 96/29/Euratom Laying Down Basic Safety Standards for the Protection of the Health of Workers and the General Public Against the Dangers Arising from Ionizing Radiation, Basic Safety Standards*) ir 1997 m. birželio 30 d. Tarybos direktyvos 97/43/Euratomas dėl asmenų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės pavojaus (angl. – *Council Directive 97/43/Euratom on Health Protection of Individuals Against the Dangers of Ionizing Radiation in Relation to Medical Exposure*), 1996 m. TATENA standarto: Radiacinė sauga ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumas (Saugumo pagrindai) (angl. – *Radiation Protection and the Safety of Radiation Sources (Safety Fundamentals)*). Vienna: IAEA, 1996, Safety Series No. 120 bei 1996 m. TATENA standarto: Tarptautinės pagrindinės apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumo normos (angl. – *International Basic Safety Standards for Protection against Ionizing Radiation and for the Safety of Radiation Sources*). Vienna: IAEA, 1996, Safety Series No. 115 reikalavimai, kur yra įtvirtinti, kaip reikia manyti, progresyvesni prevencijos principo standartai: „7.47. radiacinė sauga – Visuma teisinių, techninių, technologinių, statybos, higienos bei darbų saugos, aplinkos saugos normų ir taisyklių bei priemonių, kuriomis užtikrinama žmonių ir aplinkos apsauga nuo žalingo

7) **Daug vilčių dėl ekocentrinio požiūrio įsitvirtinimo sprendimų priėmimo procese suteikia aplinkosaugininkų judėjimo išvystyta ir net EŽTT pradedama palaikyti vis labiau ryškėjanti tendencija sveiką aplinką sutapatinti su „gyvenimo kokybe“ ar „visuomenės gerbūviu“. Taigi, nors yra siekiama identiško aplinkos teisės reikalavimo įtvirtinimo, to nesistengiama daryti keičiant prioritetus (nurodant, kad požiūris „apsaugotas žmogus – apsaugota aplinka“ yra ydingas), o yra tiesiog įrodomas sąsajos tarp švarios aplinkos ir geros visuomenės sveikatos buvimas⁵⁶¹. Tiesa, ši galimybė yra kol kas tik teorinė: galima bandyti spręsti *aplinkos* apsaugos klausimus, susijusius su branduolinės energetikos objektų statyba, per žmogaus teisių gynimą, užtikrinamą EŽTK nuostatomis, tačiau žengti *kitą* žingsnį ir „mėginti sieti su EŽTK nuostatomis branduolinės saugos sprendimo klausimus *būty kiek per drąsu*“⁵⁶².**

II. Be antropocentriškumo, egzistuoja kitas branduolinės saugos (prevencinių) priemonių problemų blokas, susijęs su šių priemonių **neprivalomumu (žodis „neprivalomumas“, kaip buvo analizuojama, šiame kontekste turi ypatingą reikšmę ir reiškia sankcijų už standartų laikymąsi nebuvimą). Kodėl šiame darbe apskritai yra kalbama apie branduolinės**

jonizuojančiosios spindulių poveikio [6.1]. <...> 7.52. radioaktyvusis užterštumas – Bet kurios medžiagos, paviršiaus ar aplinkos bei žmogaus užterštumas radioaktyviosiomis medžiagomis“.

⁵⁶¹ EŽTT pėdomis pasekė ir Afrikos žmogaus teisių komisija. Kadangi Afrikos žmogaus teisių konvencija taip pat sutapatina teisę naudotis sveika aplinka, jos resursais su visuomenės gerbūviu, Ogoni žemė (angl. – *Ogony*) (Pietų Nigerija) pasirėmė ja, reikalaujama iš Nigerijos atlyginti žalą už naftos išsiliejimą jos teritorijoje. Afrikos žmogaus teisių komisija pripažino Nigeriją kalta dėl to, kad ji nesikonsultavo su Ogoni žemės visuomene prieš pradėdanti vykdyti naftos išgavimą iš žemės gelmių (žr. *Federal republic of Nigeria v. Ogony Community* ACHPR/COMM/A044, African Commission on Human and peoples' rights, 2000, p. 24-76 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.worldcourts.com/achpr/eng/decisions/2001.10_SERAC_v_Nigeria.htm>).

Plačiau: SALCEDO MESA, Rocca. Environmental Degradation and Human Rights Abuses: Does the Refugee Convention Confer Protection to Environmental Refugees? [interaktyvus]. *International Law: Revista Colombiana de Derecho Internacional*, 2007, No. 10, p. 75-130 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.javeriana.edu.co/juridicas/pub_rev/documents/03-RoccaSalcedo_001.pdf>.

⁵⁶² ŠEŠTOKAS, Ovidijus. Tarptautinės teisės formuojamos poveikio priemonės naujos atominės elektrinės statybos projektą vystančiai šaliai. *Justitia*, 2011, t. 2 (76), p. 69.

saugos standartus? Ką bendro jie turi su aplinkos apsauga? Tarptautiniai saugos standartai *padeda* valstybėms vykdyti savo įsipareigojimus, kylančius iš bendrųjų tarptautinės teisės principų, tokių kaip *aplinkos teisės* principai, bei atspindi tarptautinės bendruomenės konsensusą dėl to, kas jos nuomone sudaro aukštą žmonių ir *aplinkos* apsaugos lygį, todėl branduolinės saugos (prevencinių) priemonių diegimo šalutinė išdava – apsaugota aplinka. Kitaip tariant, branduolinės saugos standartų privalomumas taip pat yra siekiamybė, žvelgiant iš aplinkos apsaugos pozicijos. Deja, nežiūrint į minėtą siekiamybę, (a) TATENA prevencinės priemonės yra neprivalomos ir (b) įpareigoti įdiegti šias priemones negali net Branduolinės saugos konvencija, kuri nėra laikoma nei *soft law* nei *hard law* šaltiniu ir vadinama ne reguliavimo režimu, o keistu terminu „rėminė (skatinimo) konvencija“ (angl. – *framework/incentive convention*)⁵⁶³. Taisyti minėtą situaciją darbe siūloma keliais būdais:

- 1) TATENA prevencines **priemones**, įtvirtintas standartuose, **galima paversti privalomomis, perkėlus jas** į konvencijas, daugiašalius ar dvišalius susitarimus, vienašalius aktus, nacionalinę teisę, sudarius bendradarbiavimo ir pagalbos sutartį su TATENA, arba (jeigu tai yra reikalavimai arba kodeksai) galima bandyti įrodinėti jų privalomumą dėl juose esančio tarptautinio papročio egzistavimo.
- 2) Alternatyvus problemos sprendimo būdas gali būti taikomas tais atvejais, jei prevencinių priemonių dėl tam tikrų priežasčių nepavyksta perkelti į privalomojo pobūdžio dokumentus. Pvz., jeigu valstybė nelaikoma susaistyta jokių išvardintų tarptautinių įsipareigojimų ir negerbia branduolinės saugos standartuose išreikšto konsensuso bei imasi BEO statybos pagal savo branduolinės saugos įsivaizdavimą, šiai dienai

⁵⁶³ Pradinė konvencijos kūrėjų idėja buvo ta, kad ji yra skirta ne tiek tam, kad užtikrintų įsipareigojimų vykdymą kontroliuojant ir sankcionuojant, bet tam, kad atspindėtų bendrą interesą pasiekti aukštesnių saugos standartų, kurie dar tik bus išvystyti ateityje, periodiškų šalių susitikimų metu.

neegzistuoja jokių svertų neleisti jai to daryti. Kelio tokioms situacijoms užkirtimo tikslais darbe TATENAI yra siūloma **(a) sertifikuoti** (jeigu sertifikavimas nepanaikins *nacionalinės* atsakomybės už saugos užtikrinimo priežiūrą ir nacionalinių branduolinės saugos reguliavimo institucijų nepriklausomumo⁵⁶⁴) valstybes ir operatorius pagal tai, ar atitinkamai jų teisinė bazė ir veikla atitinka branduolinės saugos standartus bei **(b) įvesti** branduolinio kuro, įrangos, paslaugų, gamybinių komercinių paslapčių (angl. *know-how*), personalo **eksporto kontrolės procedūras** remiantis Bazelio konvencijoje egzistuojančio modelio pavyzdžiu.

Deja, pateiktas sprendimas yra tik dalinis, nes tokiu atveju, jei bus susidurta su savipakankama („savarankiškai išsilaikančia“, angl. – *self-sustainable, self-dependable*) valstybe, pažeidinėjančia TATENA standartus – net ir tuo atveju, jei branduolinės saugos standartų perkėlimas bus privaloma sąlyga sertifikavimui, eksporto kontrolės užtikrinimo mechanizmai taps beprasmiški. Tokiu atveju įtikinti valstybę **atitikti bendrai priimtus saugos standartus galima būtų tik politiniais, o ne teisiniais mechanizmais.**

- 3) Prevencijos (saugos) standartus (*inter alia* nukreiptus į žalos aplinkai prevenciją) galima paversti privalomais, jei pavyktų **priimti** jas įtvirtinančios **Branduolinės saugos konvencijos pataisas** (vadovaujantis kitoje, Jungtinėje konvencijoje, veikiančio modelio pavyzdžiu): galima paraginti valstybes sukurti, kaip iš pradžių buvo planuota, naujus konvencijos protokolus, kuriuose jos prisiimtų naujus, ambicingus branduolinės saugos atžvilgiu įsipareigojimus, sukurti naują šalių atskaitingumo mechanizmą (pvz., įtvirtinti šalies teisę reikalauti iš kitos šalies pateikti pasiaiškinimą susirūpinimą keliančiais klausimais), numatyti

⁵⁶⁴ Turima omenyje tai, kad sertifikavimas negali nuimti atsakomybės už prevencinių priemonių įgyvendinimą naštos nuo operatorių pečių ir visiškai perkelti ją TATENAI.

sankcijas už saugos (prevencinių) priemonių ir pačios Branduolinės saugos konvencijos nesilaikymą, į konvencijos taikymo objektų sąrašą įtraukti tyrimo, karinius reaktorius, radioaktyvias atliekas; o taip pat transportavimo, bendrų tarpvalstybinių ekstremalių situacijų valdymo planų kūrimo nuostatas. Jei toksai pataisų sąrašas tarptautinei bendruomenei pasirodytų nerealus, darbe išvardintus konvencinio režimo trūkumus galima būtų taisyti tik denonsuojant Branduolinės saugos konvenciją ir sukuriant jos vietoje naują dokumentą, turintį daugiau praktinės reikšmės.

III. Dar vienas TATENA branduolinės saugos (prevencinių) priemonių problemų blokas yra susijęs su šių priemonių įgyvendinimo **priežiūros stoka**. Nors, atrodo, vietoje rengiami patikrinimai yra esminė bet kokių, net neprivalomų, standartų įgyvendinimo sėkmės sąlyga, tačiau TATENA turi labai ribotas ir retai naudojamas galias prižiūrėti jų vykdymą. Susiklosčiusios situacijos sprendimas – požiūrio į TATENA inspekcijas ir į valstybės suvereniteto doktriną branduolinės saugos kontekste keitimas.

1) TATENA, kaip tarptautinės atominės energetikos saugos inspekcijos, Saugos vertinimo misijos yra *savanoriškos*, o jų ataskaitos yra *konfidencialios*. TATENA rekomendacijų įgyvendinimas taip pat priklauso nuo nacionalinių institucijų valios. **Darytina išvada, kad reikia sukurti specialius mechanizmus, užtikrinančius inspekcijų rekomendacijų vykdymą:**

a) **visų pirma, minėtos TATENA saugos inspekcijų ataskaitos ar TATENA vertinimai turi būti padaryti viešais, o ne tiktai privalomais, nes tik viešumas užtikrins jų vykdymą⁵⁶⁵;**

⁵⁶⁵ Praktikoje misijų ataskaitos yra kartais paskelbiamos reguliuojančių institucijų tinklapiuose, bet kaip tik tokiais atvejais valstybės išreiškia savo nepasitenkinimą (žr. pvz., PRESS TV [Irano žinių agentūra]. Iran Criticizes IAEA for Revealing Confidential Information. In *Press TV Nuclear Energy*, 12 February 2013

- b) antras mechanizmas, užtikrinantis inspekcijų rekomendacijų vykdymą, yra branduolinių medžiagų ir paslaugų **eksporto į valstybę-pažeidėją uždraudimo grėsmė;**
- c) pagaliau, trečias toks mechanizmas yra pačios tarptautinės bendruomenės **solidarumas ir tinkamo pavyzdžio** parodymas standartų diegimui priešiška nusiteikusioms valstybėms. Šiais laikais, ką aiškiai rodo Irano atvejis, yra pastebimas aršus valstybių (dažniausiai tų, kurios branduolinę energiją naudoja savo kariniuose objektuose) pasipriešinimas TATENOS inspekcijoms, esą šios yra jų teritorinio suverenumo pažeidimo rodiklis. Savanoriškos branduolinės ir radiacinės saugos įvertinimo paslaugos, kurias šiuo metu teikia TATENA, galėtų būti raktu kovoje su minėtu pasipriešinimu: kuo labiau augs šiomis paslaugomis besinaudojančių valstybių skaičius, tuo labiau augs ir politinis spaudimas susilaikančioms valstybėms įsileisti inspektorius, ir šios su laiku gali nuspręsti, kad yra politiškai naudingiau leisti tokias paslaugas tiek jų teritorijoje, tiek santykiuose su kaimyninėmis valstybėmis.
- 2) Antras sprendimas problemai dėl prevencinių priemonių įgyvendinimo kontrolės stokos spręsti yra *paties požiūrio į valstybės suvereniteto doktriną branduolinės saugos kontekste keitimas*. Šis sprendimas nuo pirmojo skiriasi tuo, kad jis siekia problemos priežastį, o ne pasekmes. Minėta, kad dėl prevencinių (saugos) priemonių, įtvirtintų TATENA organizacijos *soft law* šaltiniuose ir Branduolinės saugos konvencijoje, privalomumo ir įgyvendinimo priežiūros mechanizmų stokos, iš esmės bet kuri valstybė gali civiliniais tikslais pasistatyti branduolinės energetikos objektą pagal savo saugos įsivaizdavimą. Tokia situacija susiklostė dėl to, **kad valstybės suvereniteto principas yra pozicijonuojamas aukščiau už**

[interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: [<http://www.presstv.com/detail/2013/02/12/288606/iran-criticizes-iaea-for-info-disclosures/>](http://www.presstv.com/detail/2013/02/12/288606/iran-criticizes-iaea-for-info-disclosures/)).

prevencijos principą, aukščiau už branduolinės saugos ir aplinkos teisės tikslus – vien tik nepataisomos žalos aplinkai (kurioje, beje, nebegalės apsigyventi žmonės) grėsmės neužtenka, kad suvereniteto vientisumui būtų padaryta išimtis. TATENA, besilaikanti požiūrio, esą branduolinė sauga yra valstybės vidaus, nacionalinis, reikalas, buvo ypač kritikuojama už savo bejėgiškumą, išryškėjusį pirmosiomis dienomis po Černobylio⁵⁶⁶ ir po Fukušimos⁵⁶⁷ nelaimių. Šios nelaimės aiškiai parodo ne tik tai, kad pasaulio bendruomenė yra tiesiogiai suinteresuota visų BEO saugos užtikrinimu, bet ir tai, kad tarptautinių **branduolinės saugos (prevencinių) standartų laikymasis nebegali būti paliktas vien nacionalinių valdžios institucijų kompetencijai.**

Eilinis prevencijos principo branduolinėje teisėje paradoksas yra tas, kad viena vertus, neegzistuoja privalomos vykdymo priežiūros ar sankcijų už tarptautinės bendruomenės priimtų branduolinės saugos (prevencinių priemonių) standartų, kuriais yra apsaugomas žmogus ir aplinka, nevykdymą tačiau yra tarptautinės branduolinės teisės aktai, įpareigojantys kompensuoti jau įvykusią branduolinę tarpvalstybinę žalą žmogui ir aplinkai, t. y., teisės normos, taikomos retrospektyviai, *post factum*. Todėl, manytina, prevencines priemones nustatančių nuostatų neprivalomumas niekaip nesiderina su absoliučios (arba griežtos) atsakomybės už branduolinę žalą teorija: pavyzdžiui, darant analogiją su padidinto pavojaus šaltinių valdymu civilinėje teisėje, būtų nelogiška nustatyti atsakomybės be kaltės už padarytą transporto įvykio sukeltą žalą standartą, nenustačius privalomų automobilio vairavimo greičio apribojimų. Branduolinėje teisėje, priešingai, nėra sankcijų už

⁵⁶⁶ Tarybų Sąjunga, būdama TATENA nare, išlaikė tylą dar tris dienas po avarijos Černobylyje, tuo sukeldama papildomos žalos jos pačios ir kaimyninių valstybių gyventojams. Nors TATENA pabandė kuo greičiau pradėti derybas dėl pranešimo apie branduolinius incidentus konvencijos ir pagalbos konvencijos, šiose derybose 1986 m. išgautų konvencijų (kalbama apie Konvenciją dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją ir Konvenciją dėl pagalbos įvykus branduolinei avarijai arba kilus radiologiniam pavojui) tekstuose neišvengiama daugybės spragų

⁵⁶⁷ TATENA žinojo, kad TEPCO praeityje turėjo problemų dėl tarptautinių saugos standartų neatitikimo.

prevencinių priemonių nesilaikymą; atrodo, yra laukiama branduolinės avarijos, tam kad iš karto būtų galima taikyti absoliučią (griežtą) atsakomybę už sukeltą žalą.

5. SKYRIUS. ATSARGUMO PRINCIPAS

5.1. Atsargumo principas aplinkos teisėje

Prieš analizuojant atsargumo principo įtaką branduolinei teisei, būtina atskleisti šio principo esmę, atskirti jį nuo kitų susijusių principų, tokių kaip avarijų išvengimo (prevencijos) principas (toliau – ir žalos prevencijos principas, prevencijos principas). Žalos prevencijos principas, vienas svarbiausių aplinkos teisės principų (šalia bendradarbiavimo, atsakomybės už branduolinės saugos užtikrinimą, žalos kompensavimo principų), yra pagrįstas idėja, kad geriau išvengti žalos aplinkai, nei po to imtis priemonių jai atkurti. Prevencijos principas įpareigoja numatyti, sumažinti žalos gamtai riziką ar jos išvengti. **Tuo tarpu šiame skyriuje analizuojamas atsargumo principas yra palyginti naujas, *subsidiarius* (papildantis⁵⁶⁸) principas, kuriuo remiantis buvo išvystyta *prevencinio požiūrio* (angl. – *preventive approach*) teorija.**

Ex ante kontrolės tipo atsargumo principas remiasi prielaida, kad net nesant visiško mokslinio tikrumo viešojo valdžia vis tiek (prevenciškai) turi imtis aktyvių veiksmų aplinkai ir žmogaus sveikatai apsaugoti – dėl to dažnai įrodinėjimo našta perkeliama tiems, kurie teigia, kad veikla nėra kenksminga⁵⁶⁹. Veikla ir technologijos, kurių ekologiniai padariniai yra nežinomi, bet potencialiai žalingi, turi būti suvaldyti, kol nežinomybė taps iš esmės panaikinta.

Atsargumo principas kilo iš poreikio suvaldyti nevaldomą masinę aplinkos taršą, kai teršiančios valstybės apeliuodavo į mokslinių tyrimų dėl jų veiksmų neigiamo poveikio stoką ar į savaiminį gamtos atsistatymą. Šis principas pirmą kartą atsirado 1970 m. Vokietijoje, kur aplinkos apsaugos politikos kūrėjai,

⁵⁶⁸ Visa šiame skyriuje minimų bei persipynusių sampratų sąveika pavaizduota schemeje (žr. 6 paveikslas *Intergeneracinės lygybės, tvaraus vystymosi, prevencijos, atsargumo ir PAV principų sąveika*).

⁵⁶⁹ BIRNIE, Patricia W.; BOYLE, Alan E. *International Law and the Environment*. Oxford: New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 1992.

kovodami su rūgščiojo lietaus įtaka gyventojams tiekiamam vandeniui ir miškų ekosistemoms, savo aplinkos apsaugos nuosaikais planavimo dokumentuose įtvirtino naują principą *vorsogeprinzip* (liet. – *numatymo arba atsakomybės principas*⁵⁷⁰), o 1980 m. vokiečių filosofas Hansas Jonas išvystė etines *vorsogeprinzip* pasekmes, kurios vėliau anglų kalba buvo pradėtos vadinti kaip *atsargumo* (angl. – *precautionary*) *principas*. Kai kurie autoriai mini, kad atsargumo principu buvo pasiremta dar 1986 metais, Tarptautinei banginių medžioklės komisijai įvedant banginių medžioklės moratoriumą⁵⁷¹. Vis dėlto priimta manyti, kad pirmą kartą pasaulio mastu nuostata įtvirtinta Rio deklaracijos 15 principu: „*Saugodamos aplinką, valstybės turi laikytis atsargumo*⁵⁷² *požiūrio. Esant rimtos ir nepataisomos žalos grėsmei, visapusiško mokslinio pagrindimo stoka negali būti argumentu atidėliojant ekonomiškai efektyvių priemonių, padedančių išvengti aplinkos degradacijos, panaudojimą.*⁵⁷³“

Atsargumo principas yra taikomas tik esant trimis elementams: moksliniam netikrumui, žalos aplinkai rizikai (elementas, kuris turi begalę atmainų⁵⁷⁴,

⁵⁷⁰ Šis principas stovi greta *Prävention* principo, taikomo numatomai ir žinomai rizikai.

⁵⁷¹ „Moratoriumas buvo paskelbtas ne dėl mokslinių duomenų, kad tolimesnė banginių medžioklė sukels pavojų banginių išlikimui, o dėl netikrumo, ar ši medžioklė gali būti tęsiama saugiai.“ Plačiau: BODANSKY, Daniel. New Developments in International Environmental Law: Remarks. In *The American Society of International Law: Proceedings of the 85th Annual Meeting*. Washington, D.C., April 17-20, 1991, p. 413.

⁵⁷² Šis žodis dažnai verčiamas klaidingai vartojant „*preventyvaus* požiūrio“ terminą. LR APLINKOS MINISTERIJA. Darbotvarkės 21 vertimas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/LSP/files/Agenda21.pdf>>.

⁵⁷³ Nuo tų laikų atsargumo principo sąvoka buvo suformuluota keturiolika kartų skirtinguose tarptautiniuose dokumentuose (pvz., Jungtinių Tautų bendrosios klimato kaitos konvencijos 3 str. 3 d.) ir deklaracijose, žr. VANDERZWAAG, D. The Precautionary Principle in Environmental Law and Policy: Elusive Rhetoric and First Embraces. *Journal of Environmental Law and Practice*, 1999, Vol. 8, p. 355-375.

Manytina, išsamiausias tarptautinės teisės dokumentų, kuriuose yra minimas atsargumo principas, sąrašas yra pateiktas knygoje TROUWBORST, Arie. *Evolution and Status of the Precautionary Principle in International Law*. The Hague; London: Kluwer Law International, 2002, p. 63-133, Annex A (References Concerning the Precautionary Principle in or under Legally Binding International Instruments), Annex B (References Concerning the Precautionary Principle in Non- Legally Binding International Instruments and Decisions).

⁵⁷⁴ APPLGATE, John S. The Taming of the Precautionary Principle. *William and Mary Environmental Law and Policy Review*, 2002-2003, Vol. 27, No. 1, p. 13-78.

priklausančių nuo atsargumo principą įtvirtinančio dokumento griežtumo⁵⁷⁵) bei rimtai nepataisomai žalai aplinkai. Šie elementai skiria atsargumo principą nuo kitų koncepcijų. **Jeį mokslinio netikrumo elemento nėra, jei rizika yra santykinai aiški, t. y. priežastinis ryšys tarp veiksmo ir žalos aplinkai gali būti nustatytas, žalos atsiradimo tikimybė gali būti apskaičiuota, žalos atsiradimas apdraustas, tai priemonės, kurių turi būti imtasi, siekiant išvengti žalos ir ją sumažinti, vadinsis ne atsargumo, o prevencinėmis** (tiesa, šioje vietoje pažymėtina, kad žodis *prevencija* branduolinėje teisėje, branduolinės saugos srityje turi truputį kitokią reikšmę, nei ta, kuri pateikiama klasikinėje aplinkos teisėje: branduolinėje saugoje prevencija nėra vien tik pakankamo mokslinio pagrindo turėjimas ir gebėjimas apskaičiuoti ir apdrausti galimą žalą. Kaip minėta ankstesniame skyriuje, prevencija – tai dar ir įvairios keliais lygiais

⁵⁷⁵ „Griežčiausiose“ savo formuluotėse principas gali būti aiškinamas kaip reikalaujantis nepaneigiamų saugumo įrodymų prieš diegiant naujas technologijas. Pvz., Pasaulio gamtos chartija (1982), priimta JT GA Rezoliucija 37/7 nurodo, kad „neturi būti imamasi veiklos, kol potencialūs neigiami padariniai nėra pilnai suprantami“. Pažodžiui suprantant nuostatą, jokia nauja technologija negali atitikti šio reikalavimo. 1990 m. Šiaurės jūros apsaugos deklaracijos, priimtos skirtingų valstybių ministerijų Trečioje tarptautinėje Šiaurės jūros apsaugos konferencijoje Hagoje (*Ministerial Declaration of the Third International Conference on the Protection of the North Sea*), preambulėje yra reikalaujama imtis veiksmų *net jei „nėra mokslinių įrodymų, įrodančių priežastinį ryšį tarp [atliekų] emisijų [į okeano vandenį] ir pasekmių“*. Plačiau: 1990 m. Šiaurės jūros apsaugos deklaracija, ministrų priimta Trečiojoje tarptautinėje Šiaurės jūros apsaugos konferencijoje (angl. – *Ministerial Declaration of the Third International Conference on the Protection of the North Sea*) [interaktyvus]. Third International Conference on the Protection of the North Sea, The Hague, 8 March 1990 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.seas-at-risk.org/1images/1990%20Hague%20Declaration.pdf>>.

1991 m. Bamako Konvencijos dėl draudimo importuoti pavojingas atliekas į Afriką ir dėl pavojingų atliekų judėjimo kontrolės Afrikos teritorijoje 4 (3) f str. yra reikalaujama imtis veiksmų „nelaukiant mokslinių įrodymų“.

Pagal „mažiau griežtas“ atsargumo principo formuluotes, taip pat ir pagal minėtą Rio deklaracijos nuostatą, neturi būti imamasi veiklos, kuomet matoma „rimta ir nepataisoma žala“ ar tiesiog galimi „rimti neigiami padariniai“ (1992 m. Konvencijos dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakių apsaugos ir naudojimo teisės (angl. – *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and Interantional Lakes*) art. 2(1), 2(5)(a); 1992 m. Jungtinių Tautų Biologinės įvairovės konvencijos (*Nairobi konvencijos*) preambulė; 1991 m. Bamako konvencijos dėl draudimo importuoti pavojingas atliekas į Afriką ir dėl pavojingų atliekų judėjimo kontrolės Afrikos teritorijoje (angl. – *Bamako Convention on the Ban of the Import of Hazardous Wastes into Africa and on the Control of Transboundary Movements within Africa*) 3 (f) str.) „galima žala žmogaus sveikatai ir aplinkai“.

Pagal „švelnias“ atsargumo principo formuluotes, atsargumo principas taikomas *ne bent tuomet*, kai mokslinis netikrumas yra *akivaizdus ir įrodytas* (2000 m. Europos Komisijos komunikatas dėl atsargumo principo), kai yra „*esminiai pagrindai susirūpinti*“ (angl. – *reasonable grounds for concern*) (1992 m. Konvencija dėl Šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos 2 str. (2)(a) d.)

taikomos priemonės (angl. – *redundancy measures*), skirtos tam, kad būtų galima išvengti žalos, sukeltos avarijos atveju).

Palyginti su atsargumo principu, minėto prevencijos principo pritaikymas atrodo gana aiškus: kiekvienos reguliavimo srities – ar tai būtų tarptautinė aplinkos, ar branduolinė teisė – užduotis yra numatyti, išvengti ir sušvelninti žalą, o kai „rizika, susijusi su veikla (neveikimu), nusveria naudą, pirmenybė turi būti suteikta žmonių sveikatai, saugumui ir aplinkos apsaugai“⁵⁷⁶. Tuo tarpu atsargumo principas, kaip bus išdėstyta toliau, kelia abejonių dėl savo ypatingo veikimo. Viena vertus, daug sumaišties, aišku, kelia analizuotinas mokslinio netikrumo elementas, paminėtas Rio deklaracijos 15 principu. **Kita vertus, atsargumo principo, taikomo specifiniams, t. y. branduolinės teisės reguliuojamiems, objektams, perkėlimą iš aplinkos teisės į branduolinę teisę pasunkina iš anksto neišspręstos abejonės bei prieštaravimai, kadangi aršūs tarpvalstybiniai ginčai dėl atsargumo principo, koks jis yra įtvirtintas Rio deklaracijoje, autoriteto ir turinio aiškinimo kartu su pačiu principu ekstrapoliuojami iš aplinkos teisės į branduolinės energetikos objektų reguliavimo sritį.**

Sprendžiant iš ką tik įvardintų atsargumo principo veikimo problemų, visų pirma keltinas tikslas išanalizuoti, kokie yra aplinkosaugininkų ginčai dėl principo turinio ir statuso, kuriais gali būti susilpninamas atsargumo principo įgyvendinimas, ir atsakyti į klausimą, gal iš tikrųjų dėl egzistuojančios šio principo specifikos (taikymo trūkumų) jis tampa nepatrauklus taikyti kitiems specifiniams objektams, tarp jų – ir branduolinės energetikos objektams (pvz., nėra aišku, ar tikrai, kaip tvirtina O. Šeštokas⁵⁷⁷, atsargumo principas praktiškai neturi didesnės reikšmės branduolinėje teisėje, nes jis „vargiai <...> galėtų būti

⁵⁷⁶ STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 6.

⁵⁷⁷ ŠEŠTOKAS, Ovidijus. Tarptautinės teisės formuojamos poveikio priemonės naujos atominės elektrinės statybos projektą vystančiai šaliai. *Justitia*, 2011, t. 2 (76), p. 68.

pritaikytas sprendžiant ginčus taikios branduolinės energetikos plėtojimo kontekste“). Tik atlikus minėtą analizę ir atsakius į užduotą klausimą galima bus tinkamai išanalizuoti atsargumo principo įgyvendinimą pačioje branduolinėje teisėje.

5.1.1. Nesutarimai dėl atsargumo principo turinio

Rio deklaracijos 15 principo turinys tarptautinėje bendruomenėje yra traktuojamas skirtingai. Elli Louka⁵⁷⁸ nurodo, kad atsargumo principas yra bene kontroversiščiausias iš visų aplinkos teisės principų, nes įpareigoja – nepaisant mokslinio netikrumo – imtis didelių finansinių investicijų reikalaujančių veiksmų, kurie galų gale gali pasirodyti buvę apskritai neteisingi (beje, kai kurie mokslininkai apskritai abejoja, ar tarptautinė aplinkos teisė iš viso gali apibrėžti pareigą imtis ekonomiškai efektyvių prevencinių priemonių⁵⁷⁹). **Rio deklaracijoje yra įtvirtintas siekis nustatyti atsargumo priemonių griežtumo (o tai suponuoja susijusias sąnaudas) ir potencialios rizikos rimtumo bei negrižtamumo (esant moksliniam neapibrėžtumui) pusiausvyrą⁵⁸⁰. Minėti žodžiai „sąnaudos“ („kaštai“), „mokestinė našta pramonei“ šio skyriaus kontekste tampa raktiniais. Dėl skirtingo prioritetų suteikimo atsargumo principo suvokimas pasaulyje yra suskilęs į du skirtingus modelius, kuriuos**

⁵⁷⁸ LOUKA, Elli. *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006, p. 50–51.

⁵⁷⁹ Tokie mokslininkai atsisako nagrinėti tarptautinius režimus atsižvelgiant į jų ekonominį veiksmingumą, esą tarptautinė teisė yra tiek perpildyta neatsakytų klausimų dėl minimalios tvarkos ir teisingumo, kad jai būtų ištis pernelyg ambicinga užduotis išspręsti klausimą, kaip mažiausiomis sąnaudomis pasiekti didžiausios naudos. Plačiau: YOUNG, Oran R.; LEVY, Marc A. The effectiveness of international environmental regimes. In YOUNG, Oran R. (eds.). *The effectiveness of international environmental regimes: causal connections and behavioral mechanisms*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999, p. 1–32.

⁵⁸⁰ 2007 m. Pasaulinės gamtos apsaugos organizacijos tarybos (angl. – *International Union for Conservation of Nature, IUCN, Council*) rekomendacija: Atsargumo principo taikymo gairės biologinės įvairovės išsaugojimui ir gamtinių išteklių valdymui (angl. – *Guidelines for Applying the Precautionary Principle to Biodiversity Conservation and Natural Resource Management*) [interaktyvus]. Decision C/67/18, 67th Meeting IUCN Council, 14-16 May 2007 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.eldis.org/go/home&id=20714&type=Document#UzgMcdzfl1o>>.

sutartinai siūloma vadinti atsargumo principo (percepcijos) modeliais (požiūriais).

Pirmasis modelis – JAV atsargumo principo percepcijos modelis. Pagal šį modelį (oficialiai palaikomą JAV vyriausybės), atsargumo principas yra subjektyvus, juo galima piktnaudžiauti (t. y. esą prisidengiant šimtaprocentiniu atsargumo principo įgyvendinimu galima stabdyti bet kokį progresyvų projektą), tad jo taikymas reikalauja papildomų mokslinių ir procedūrinių *saugiklių diegimo*. Kadangi pagal JAV atsargumo principo percepcijos modelį „Rio deklaracija ne atmeta kaštų ir naudos analizę, o tik pateikia etinį kontekstą, kuriame reikia ją vykdyti ir aiškinti“⁵⁸¹, tai šio modelio šalininkai tvirtina, kad Rio deklaracijos 15 principu įtvirtintas atsargumo požiūris iš tikrųjų gali būti pakeistas rizikos valdymu (angl. – *risk management*) ir rizikos mažinimui skirtų priemonių kaštų ir naudos analize (angl. – *cost benefit analysis*). Taigi pagal JAV modelį, esant mokslinio netikrumo faktoriui, neverta atsisakyti projekto, o tiesiog reikia atlikti rizikos valdymo analizę ir tada imtis tame pačiame Rio deklaracijos 15 principu minėtų „ekonomiškai veiksmingų priemonių“ (angl. – *cost-effective measures*), t. y. tokių reguliavimo priemonių, kurios yra išlaikiusios kaštų ir naudos analizės testą⁵⁸² (tiesa, kaip rodo vėliau aprašytas JAV pavyzdys apie branduolines jėgaines su uždaro ciklo aušinimo sistemomis, šalutinis šio atsargumo principą menkinančio požiūrio „produktas“ – nesibaigiantys teisminiai ginčai dėl kaštų ir naudos analizės atlikimo tikslingumo bei dėl jos rezultatų ir naudojamų duomenų tikslumo). JAV modelyje savitai žiūrima į įrodinėjimo našta: kadangi įsiterpimas į rinką turi būti išskirtinė priemonė, kuria reikia apdairiai naudotis, tai įrodinėjimo našta dėl atsargumo priemonių įdiegimo turi gultis ant reguliatoriaus pečių.

⁵⁸¹ Žr. WHITESIDE, Kerry H. *Precautionary Politics: Principle and Practice in Confronting Environmental Risk*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006.

⁵⁸² Kaštų ir naudos ir sąnaudų efektyvumo analizė yra svarbios priemonės, politikos vykdytojų naudojamos sprendimų priėmimo procese visame pasaulyje. Privačiame sektoriuje projekto pelningumui nustatyti vykdoma kaštų ir naudos, įvertintų pinigais bei išdėstytų laiko perspektyvoje, analizė. Socialinių kaštų-naudos analizė skiriasi platesniu pasekmių vertinimu (pasekmės šioje vietoje yra ne tik pelningumas, bet ir, pvz., ekologiniai efektai) ir dažnu rinkos kainų neegzistavimu.

Galima teigti, kad artimo JAV atsargumo principo percepcijos modelio yra laikomasi tarptautinėse organizacijose ir institucijose, kurių pirminis tikslas – atstovauti prekybai, gamybai ir ekonominiams interesams. Šiai organizacijų ir institucijų kategorijai priskirtinos Ekonominio bendradarbiavimo ir vystymosi organizacija (angl. – *Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*), kurios Taryba išleido rekomendaciją dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės⁵⁸³, Pasaulio prekybos organizacija su savo praktika ir Susitarimu dėl sanitarinių ir fitosanitarinių priemonių taikymo⁵⁸⁴, taip pat Europos Komisija, priėmusi komunikatą dėl atsargumo principo⁵⁸⁵, užimanti tarpinę grandį tarp dviejų kraštutinių stovyklų ir ginanti narių ekonominę integraciją. Nors Europos Komisija pripažįsta atsargumo principą kaip visavertį ir bendrą tarptautinės teisės principą⁵⁸⁶, kitose Komunikato dalyse jos pozicija yra labai artima JAV pozicijai: susidedanti iš technokratų valdininkų, Komisija linksta prie mokslinių metodų ir analizės⁵⁸⁷, teigia, kad atsargumo principas turi būti papildytas reikalavimu remtis „prieinamais moksliniais ir techniniais duomenimis“ (tai reiškia, kad ji vadovaujasi ne pavojaus, o rizikos valdymo požiūriu⁵⁸⁸), todėl, esant moksliniam

⁵⁸³ 1991 m. OECD Tarybos Rekomendacija dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (angl. – *OECD Council Recommendation on Integrated Pollution Prevention and Control*) [interaktyvus]. 31 January 1991, C(90)164/FINAL [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://acts.oecd.org/Instruments/ShowInstrumentView.aspx?InstrumentID=39&InstrumentPID=36&Lang=en&Book=False>>.

⁵⁸⁴ 1993 m. Pasaulio prekybos organizacijos Susitarimas dėl sanitarinių ir fitosanitarinių priemonių taikymo (angl. – *World Trade Organization (WTO) Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS Agreement)*) [interaktyvus]. Adopted in 1993 as part of the suite of treaties governing the activities of the WTO, 15 April 1994 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wto.org/english/tratop_e/sps_e/spsagr_e.htm>.

⁵⁸⁵ 2000 m. vasario 2 d. ES Komisijos komunikatas dėl atsargumo principo (angl. – *Communication from the Commission on the Precautionary Principle*) [interaktyvus]. KOM(2000) 1 galutinis, 2000/02/02 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0001:FIN:en:PDF>>.

⁵⁸⁶ Komunikato 11 punktą; JAV, priešingai, apsaugos principą laiko požiūriu.

⁵⁸⁷ CRAIG, Paul; DE BÚRCA, Grainne. *EU Law: Text, Cases, and Materials*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 53, 57.

⁵⁸⁸ Komunikato 3 punkte teigiama: „Kai yra *protingi pagrindai* nerimauti dėl potencialaus pavojaus aplinkai, žmogaus, gyvūnų ar augalų sveikatai ir kai tuo pačiu metu prieinama informacija neleidžia detaliai įvertinti rizikos, atsargumo principas yra politiškai priimtinas kaip *rizikos valdymas* keliose srityse“. Vėliau Komisija, siekdama pašalinti kliūtis naujų neišbandytų progresyvių technologijų atsiradimui, aiškina, kaip ji taiko atsargumo principą, kai turi priimti sprendimus, kartu vertindama

neapibrėžtumui, Komisija prieštarauja griežtų priemonių įvedimui (pvz., *Hormonų byloje*⁵⁸⁹) ir nustato minėtų priemonių taikymo ribas, kurių nevalia peržengti siekiant įgyvendinti atsargumo principą⁵⁹⁰. Kalbant apie įrodinėjimo našta, Komisija, siekdama nepažeisti ekonominių interesų, nenurodo, ant kieno pečių gula atsargumo priemonių tikslingumo įrodinėjimo našta, esą tai priklauso nuo esamo reglamentavimo (pvz., vaistų pramonėje reikia išankstinių leidimų, tad įrodinėjimo našta dėl jų saugumo priklauso gamintojui, o kitose pramonės srityse, kur išankstinių leidimų nereikia, įrodyti reguliavimo poreikį turi pareiškėjas⁵⁹¹). Pagal tokį skirstymą branduolinė energetika patektų į tą pačią kategoriją, kaip ir vaistų pramonė).

Minėtasis JAV atsargumo principo percepcijos modelis nėra vienintelis ar universalus. Be jo, yra susiformavęs ES atsargumo principo percepcijos modelis, pagal kurį regioniniame teisiniame reguliavime yra ginamas filosofinis atsargumo pagrindas, atsispindintis ES Parlamento pozicijoje⁵⁹², ES valstybių narių ir ETT

potencialią žalą: „<atsargumo principas> <...> taikomas ten, <...> kur moksliniai įrodymai yra nepakankami, negalutiniai ar nepatikimi ir <tuo pačiu metu> preliminarus mokslinis vertinimas rodo, kad yra *protingi pagrindai* nerimauti, kad potencialiai pavojingos pasekmės aplinkai, žmogaus, gyvūnų ar augalų sveikatai gali būti nesuderinamos su ES pasirinktu aukštu apsaugos lygiu“.

2000 m. vasario 2 d. ES Komisijos komunikatas Dėl atsargumo principo (angl. – *Communication from the Commission on the Precautionary Principle*) [interaktyvus]. KOM(2000) 1 galutinis, 2000/02/02 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0001:FIN:en:PDF>>.

⁵⁸⁹ EC Measures concerning Meat and Meat Products (*Beef Hormones case*) Canada and United States v. European Community, 16 January 1998, AB-1997-4, WTO doc. WT/DS26/AB/R and WT/DS48/AB/R:) [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/hormab.pdf>.

⁵⁹⁰ Vadovaujantis Komunikato 3 punktu, įvardintos atsargumo priemonės turi būti:

- i. Proporcingos apsaugos lygiui;
- ii. Nediskriminuojančios;
- iii. Suderintos su panašiomis priemonėmis;
- iv. Pagrįstos galimos naudos ir kaštų analize; (vadinasi, Komisija pažodžiui įvardina technokratines rizikos vertinimo metodologijas ir ekonominę kaštų ir naudos analizę, kuriomis pageidautina vadovautis parenkant atsaką.)
- v. Galimos peržiūrėti iš naujo atsiradus naujiems moksliniams duomenims;
- vi. Gebančios nustatyti atsakomybę už mokslinių įrodymų pateikimą.

⁵⁹¹ ŠIRINSKIENĖ, Agnė. Atsargumo principo taikymo teisinės prielaidos aplinkos ir žmogaus sveikatos apsaugos srityse. *Jurisprudencija*, 2008, t. 12 (114), p. 20–21.

⁵⁹² BOUTILLON, Sonia. The Precautionary Principle: Development of an International Standard. *Michigan Journal of International Law*, 2002, Vol. 23, No. 2, p. 429, 447, 464-68, 469.

praktikoje⁵⁹³ ir, svarbiausia, Sutartyje dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos 191 str. (EB Sutarties ex 174 str.)⁵⁹⁴ (šiam straipsnyje atsargumo principas apibrėžiamas kaip bendrasis Europos Bendrijos teisės *principas*, automatiškai suteikiantis visuomenės sveikatos, vartotojų ir aplinkos apsaugos interesų apsaugai viršenybę prieš grynai ekonominius interesus). Valdžios sprendimai ES priimami pavojaus identifikavimo (angl. – *hazard approach*), o ne rizikos vertinimo (angl. – *risk assessment, risk management*) atžvilgiu⁵⁹⁵. Kalbant labai apibendrintai, ES požiūriu, kai egzistuoja mokslinio netikrumo faktorius, tam tikro projekto, veiklos ar technologijos turi būti atsisakoma. Veiklos atsisakymas laikomas Rio deklaracijos 15 principu minėta „ekonomiškai veiksminga priemonė“. Šiuo atveju našta įrodyti, kad atsargumo priemonės yra netikslingos, priešingai nei pagal JAV modelį, tenka projekto ar technologijos gamintojui, veiklos vystytojui.

Lyginant du atsargumo principo percepcijos modelius, pažymėtina, kad, ES požiūriu, vadovaujantis atsargumo principu ne tiek atmetama mokslinių rizikos vertinimo bei kaštų ir naudos analizė, kiek paprasčiausiai pripažįstama, kad ankstyvo žalos (rizikos) aptikimo poreikis ir atoveiksmis yra žymiai svarbesni, nei poreikis kokybiškai ir kiekybiškai ją apibrėžti (toks kompromisinis principo bruožas pastebimas ir mokslinėje literatūroje⁵⁹⁶, ir tarptautiniuose dokumentuose,

⁵⁹³ Turima omenyje *inter alia* Hormonų byla dėl hormonų mėsos produktuose. ETT uždraudė tokių produktų importą dėl galimo neigiamo hormonų poveikio galutiniam vartotojui. A.Širinskienė pažymi, kad detalų (atsargumo) principo turinį Europos Bendrijų pirmos instancijos teismas bei Europos Bendrijų Teisingumo teismas kol kas vengia formuluoti (ŠIRINSKIENĖ, Agnė. Atsargumo principo taikymo teisinės prielaidos aplinkos ir žmogaus sveikatos apsaugos srityse. *Jurisprudencija*, 2008, t. 12 (114), p. 20).

⁵⁹⁴ Sutarties 191 str. 2 d. yra nustatyta: „Sąjungos aplinkos politika siekiama aukšto apsaugos lygio atsižvelgiant į skirtingų Sąjungos regionų būklės įvairovę. Ši politika yra grindžiama *atsargumo* principu bei principais, kad reikia imtis *prevencinių* veiksmų, kad žala aplinkai pirmiausia turėtų būti atitaisoma ten, kur yra jos *šaltinis*, ir kad atlygina *teršėjas*.“

⁵⁹⁵ Rizikos analizėje šios dvi sąvokos skiriasi tuo, kad „pavojus“ yra tam tikro faktoriaus savybė sukelti potencialų neigiamą poveikį, o „rizika“ yra normaliomis sąlygomis sukkelto neigiamo poveikio tikimybė ir dažnumas. Atsargumo principas gali remtis arba rizikos, arba pavojaus paradigma.

⁵⁹⁶ SANTILLO, David; JOHNSTON, Paul; and STRINGER, Ruth. The Precautionary Principle in Practice: A Mandate For Anticipatory Preventative Action. In RAFFENSPERGER, Carolyn; TICKNER,

pvz., Johanesburgo deklaracijos lydijamame dokumente, Darnaus vystymosi įgyvendinimo plane⁵⁹⁷). Kitaip tariant, ES pozicija yra ne tiek priešinga JAV, kiek akcentuojanti skirtingus dalykus: JAV yra labiau koncentruojamasi į kaštų ir naudos analizę ir ją atlikus sprendžiama, kokių priemonių imtis, tuo tarpu Europoje svarbiausi yra pavojaus aptikimas ir atoveiksmis, o kaštų vertinimas lieka antrame plane.

Artimo ES atsargumo principo percepcijos modelio yra laikomasi tarptautiniuose dokumentuose, reglamentuojančiuose jūrų taršą, pvz., Šiaurės jūros apsaugos deklaracijoje⁵⁹⁸, Šiaurės Tarybos deklaracijoje dėl jūros taršos⁵⁹⁹, Bergeno deklaracijoje dėl darnaus vystymosi⁶⁰⁰ (dauguma šių tarptautinių sutarčių dalyvių yra tos pačios Šiaurės Europos valstybės), taip pat 1972 m. Londono konvencijoje dėl jūros teršimo šalinant atliekas ir kitas medžiagas prevencijos, Bamako konvencijoje dėl pavojingų atliekų importo į Afrikos regioną⁶⁰¹ (toliau –

Joel A. *Protecting Public Health & the Environment: Implementing the Precautionary Principle*. Washington, D.C.: Island Press, 1999, p. 45-46.

⁵⁹⁷ Įgyvendinimo plane atsargumo principas įtraukiamas į mokslo paradigmą, t. y. jis sutaikomas su „moksliniu pagrindu vykdomu rizikos vertinimu“: 22–23 str. valstybės įpareigojamos iki 2020 m. pasiekti tikslą „naudoti ir gaminti cheminę produkciją taip, kad būtų minimizuotas svarus neigiamas poveikis žmogaus sveikatai ir aplinkai, naudojant skaidrias mokslu paremtas rizikos vertinimo ir valdymo procedūras, atsižvelgiant į atsargumo principą, kaip yra nurodyta Rio deklaracijos 15 principu“. 109 str. (f) dalyje valstybės taip pat yra skatinamos „skatinti ir gerinti mokslu paremtą sprendimų priėmimą ir dar kartą patvirtinti atsargumo požiūrį, kuris yra įtvirtintas Rio deklaracijos 15 principu“.

⁵⁹⁷ 2002 m. Johanesburgo darnaus vystymosi deklaracija, įgyvendinimo planas (*Johanesburgo Deklaracija*) (angl. – *Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*) [interaktyvus]. U.N. Doc. A/CONF.199.20, 2002, §§ 15(b), 19(b) [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>> ir <<http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>>.

⁵⁹⁸ 1987 m. Šiaurės jūros apsaugos deklaracija, priimta Antrojoje tarptautinėje Šiaurės jūros apsaugos konferencijoje (*Ministerial Declaration of the Second International Conference on the Protection of the North Sea* Nov. 25, 1987, MVII, XVI).

⁵⁹⁹ 1989 m. Šiaurės tarybos deklaracija, priimta tarptautinėje konferencijoje dėl jūrų taršos (angl. – *Declaration of the Nordic Council's International Conference on Pollution of the Seas*).

⁶⁰⁰ 1990 m. Bergeno deklaracija dėl darnaus vystymosi Europos ekonominės komisijos regione (angl. – *Bergen Ministerial Declaration on Sustainable Development in the ECE Region*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://unfccc.int/resource/ccsites/senegal/fact/fs220.htm>, para. 7.

⁶⁰¹ 1991 m. Bamako konvencija dėl draudimo importuoti pavojingas atliekas į Afriką ir dėl pavojingų atliekų judėjimo kontrolės Afrikos teritorijoje (angl. – *Bamako Convention on the Ban of the Import of Hazardous Wastes into Africa and on the Control of Transboundary Movements within Africa*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.africa-union.org/root/au/documents/treaties/Text/hazardouswastes.pdf>>, 4 str. 3 d. (f)–(h) punktai.

ir Bamako konvencija) ir 2000 m. Biologinės įvairovės konvencijos Biosaugumo (angl. – *Biosafety*) protokole (Kartaginos protokole dėl GMO⁶⁰²) (nors pastarasis dokumentas, kaip ir Europos Komisijos komunikatas, dėl atsargumo principo yra laikomas kompromisiniu⁶⁰³).

Kaip matyti, JAV ir ES savo atsargumo principo modeliuose akcentuoja skirtingus aspektus, o dėl pernelyg skirtingos atsargumo percepcijos šie modeliai vargu ar kada nors bus sujungti į vieną.

5.1.2. Nesutarimai dėl atsargumo principo statuso

Nors, kaip buvo minėta, atsargumo principu vadovaujasi nacionalinės ir tarptautinės sprendimus priimančios institucijos, o šis principas seniai įgavęs tarptautinės bendruomenės palaikymą ir įsitvirtinęs įvairaus lygio tarptautiniuose dokumentuose, tačiau, antra vertus, šio principo statusas vis tiek sukelia didelių nesutarimų tarp skirtingų tarptautinės teisės ekspertų ir net valstybių.

5.1.2.1. Nesutarimai valstybiniu lygmeniu

Taigi jei valstybė atsargumo standartą su jo „brangiai kainuojančiu“ mokslinio netikrumo aspektu laiko progreso stabdžiu (JAV modelis), ji *prieštaraus* Rio deklaracijos 15 principo kaip visai tarptautinei bendruomenei privalomo tarptautinės teisės *principo* (kurį vėliau siekiama taikyti *inter alia* branduolinėje

⁶⁰² Žr., pvz., VOS, Ellen; WENDLER, Frank (eds.). Food Safety Regulation in Europe: A Comparative Institutional Analysis. Antwerpen: Intersentia; Wageningen: Safe Foods, RIKILT Institute, University of Wageningen, 2006.

⁶⁰³ Turima omenyje tai, kad nors pagal konvenciją atliekamas rizikos vertinimas (JAV modelio bruožas), tačiau jei šis vertinimas yra negalutinis, valstybė importuotoja gali neduoti sutikimo importui (ES modelio bruožas), pasinaudodama atsargumo principo samprata, įtvirtinta 10(6) ir 11(8) str.: „Mokslinio tikrumo stoka, būdinga importuojančiam šaliai ir atsiradusi dėl nepakankamo atitinkamos mokslinės informacijos ir žinių dėl potencialaus neigiamo modifikuotų organizmų poveikio biologinės įvairovės išsaugojimui ir darniam vystymuisi masto, taip pat atsižvelgiant į riziką žmogaus sveikatai, negali neleisti šiai šaliai priimti, jos manymu, reikalingus sprendimus dėl modifikuotų organizmų importo ribojimo <...> siekiant išvengti tokio galimo neigiamo poveikio ar jį sumažinti.“

teisėje) *statuso įtvirtinimui*. Todėl JAV modelio šalininkai skelbia, kad atsargumo principas yra verslo protekcionizmo forma arba „netarifinė kliūtis verslui“ (šią teoriją apibendrina David Vogel⁶⁰⁴), ir pasitaikius kiekvienai progai bando apriboti principo galią ir veikimo sritį, o derybose dėl tarptautinių sutarčių bei tarptautinėse ginčų sprendimo institucijose⁶⁰⁵ laikosi nuostatos, kad „atsargus elgesys esant netikrumui turėtų būti įtvirtintas sutarčių tekstuose vartojant tokius žodžius, kaip „požiūris“ ar „veikimas“, bet ne „principas““⁶⁰⁶.

ES laikantis kitokios pozicijos nei JAV, nueinama į kitokį kraštutinumą, kada atsargumo principas iš prioritetinio aplinkos apsaugos politikos požiūrio⁶⁰⁷ pakeliamas į konstitucinį, t. y. bendrų ES teisės principų, lygmenį (žr., pvz., Konsoliduotos⁶⁰⁸ Europos Bendrijos steigimo sutarties 174 str. 2 d.⁶⁰⁹) ar net į „visaverčių bendrų tarptautinės teisės principų“ lygmenį (taip yra nurodyta

⁶⁰⁴ VOGEL, David. *The WTO, International Trade and Environmental Protection: European and American Perspectives*. San Domenico di Fiesole, Italy: European University Institute, Robert Schuman Centre, 2002, p. 13.

⁶⁰⁵ Pvz., paminėtina JAV ir Kanados pozicija Pasaulio prekybos organizacijos Ginčų sprendimo taryboje bei Apeliaciniame komitete nagrinėjant bylas *EC Biotech* bei *EC Hormones*. Byloje *EC Biotech* EB teigė, kad „atsargumo principas jau <...> yra bendroji tarptautinės paprotinės teisės norma arba bent jau bendrasis teisės principas <...>“, o JAV ir Kanada pareiškė prieštaraujančios, kad atsargumas būtų vadinamas principu: „atsargumo principas nėra laikomas tarptautine paprotine teise; šis principas labiau gali būti pavadintas „požiūriu“ – jo turinys gali priklausyti nuo konteksto“. Apeliacinė instancija nepalaikė EB pozicijos dėl atsargumo principo statuso tarptautinėje teisėje, užtat nurodė, kad ji „randa šio principo atspindį“ ir kad „šis principas yra įtrauktas“ į SPS Sutarties 5.7 str., pagal kurią šalys, kai nepakanka mokslinių įrodymų, turi teisę imtis laikinų apsaugos priemonių.

⁶⁰⁶ ŠIRINSKIENĖ, Agnė. Atsargumo principo taikymo teisinės prielaidos aplinkos ir žmogaus sveikatos apsaugos srityse. *Jurisprudencija*, 2008, t. 12 (114), p. 20.

Plačiau apie Hormonų bylą yra rašoma kiek vėliau, sugretinant joje priimtą sprendimą su sprendimais Melsvųjų tunų ir Gabčíkovo-Nagymaros bylose.

⁶⁰⁷ Kaip pažymi A. Širinskienė, „ES teisėje netgi nėra daromas aiškus skirtumas tarp „atsargaus požiūrio“ ir „atsargumo principo“ ir šios dvi sąvokos vartojamos paraleliai, išreiškiant tą patį atsargumo *principą*. Šį teiginį patvirtintų ir tai, kad Europos Komisijos Komunikate takoskyra tarp „požiūrio“ ir „principo“ taip pat nedaroma“. *Ibid.*, p. 12) (kursyvu pažymėta mano).

⁶⁰⁸ Į Steigimo sutartį atsargumo principas įtrauktas 1993 m. Maastrichto sutartimi.

⁶⁰⁹ 174 str. 2 d.: „Bendrijos aplinkos politika siekiama aukšto apsaugos lygio atsižvelgiant į skirtingų Bendrijos regionų būklės įvairovę. Ši politika yra grindžiama atsargumo principu bei principais, kad reikia imtis prevencinių veiksmų, kad žala aplinkai pirmiausia turėtų būti atitaisoma ten, kur yra jos šaltinis, ir kad atlygina teršėjas.“

Konsoliduota Europos Bendrijos steigimo sutartis. *Valstybės žinios*, 2004-01-03, Nr. 2-2, [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=49010&p_query=&p_tr2=2>.

Europos Komisijos komunikate „Dėl atsargumo principo“⁶¹⁰ – nors, kaip buvo minėta, negalima pamiršti to, kad Europos Komisija, gindama pramonės ir verslo interesus, užėmė vietą tarp JAV ir ES stovyklų, ir minėtame komunikate bando atrasti kraštutinių požiūrių *kompromisą*).

5.1.2.2. Mokslininkų nesutarimai

Nuomonės dėl atsargumo principo statuso išsiskyrė ne tik tarp skirtingų valstybių⁶¹¹, ne tik tarp skirtingų mokslų, pvz., teisės ir ekonomikos⁶¹², bet ir tarp pačių teisės mokslininkų: vieni, pvz., James Cameron⁶¹³, teigia, kad atsargumo principas yra svarbiausias tarptautinės aplinkos teisės principas, Harald Hohmann ir Arie Trouwborst⁶¹⁴ arba Philippe Sands⁶¹⁵ net analizuoja jį kaip paprotinės

⁶¹⁰2000 m. vasario 2 d. ES Komisijos komunikatas Dėl atsargumo principo (angl. – *Communication from the Commission on the Precautionary Principle*) [interaktyvus]. KOM(2000) 1 galutinis, 2000/02/02 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0001:FIN:en:PDF>>.

⁶¹¹ Propaguojančių JAV arba ES atsargumo modelį

⁶¹² Kita dozė kritikos atsargumo principui, kaip jis yra suprantamas aplinkos teiseje, atkeliauja iš ekonomikos teorijos pusės: ekonomikos požiūriu, atsargumo principas turi praktinę reikšmę tik rizikos valdymui (angl. – *risk management*), bet ne rizikos vertinimui, o pritaikytas rizikos vertinimui (kas realiai yra vykdoma) atsargumo principas paneigia visas jau išvirtinusias rizikos vertinimo technikas (plačiau: WOTEKI, Catherine. *The Role of Precaution in Food Safety Decisions*. Washington, D.C.: United States Department of Agriculture, 2000.).

⁶¹³ CAMERON, James; ABOUCHAR, Juli. The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment. *Boston College International and Comparative Law Review*, 1991, Vol. 14, No. 1, p. 1-27.

⁶¹⁴ HOHMANN, Harald. *Precautionary Legal Duties and Principles of Modern International Environmental Law: The Precautionary Principle: International Environmental Law Between Exploitation and Protection*. London: Graham & Trotman, 1994, p. 335-345.

TROUWBORST, Arie. *Evolution and Status of the Precautionary Principle in International Law*. The Hague; London: Kluwer Law International, 2002, p. 244-45, 285.

⁶¹⁵ Profesorius rašo: „Atsargumo principo teisinis statusas vystosi. Yra pakankamai valstybių praktikos pavyzdžių, patvirtinančių išvadą, kad principas, koks yra įtvirtintas Rio deklaracijos 15 principu ir įvairiose tarptautinėse konvencijose, dabar yra įgijęs pakankamai platų palaikymą, kad būtų galima kelti argumentą, kad jis atspindi paprotinės teisės principą ir kad Europos Sąjungos kontekste dabar yra įgijęs papročio statusą, be nuorodos į tiksliai jo taikymo pasekmes konkrečiu atveju. Vis dėlto turi būti pripažinta, kad tarptautiniai teismai ir tribunolai nenoriai priima, kad principas turi tarptautinės paprotinės teisės statusą, nors šis požiūris palankiai vertinamas ir sulaukia mažesnio pasipriešinimo. Pasipriešinimas gali būti suprantamas <...>“. SANDS, Philippe. *Principles of International Environmental Law*. 2nd ed. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2003, p. 279.

teisės normą; o kiti, pvz., Lothar Gündling⁶¹⁶, laikosi nuosaikesnės nuomonės, Sonia Boutillon⁶¹⁷ siūlo jį „vadinti „standartu“, kuris, nors ir turi aiškų teisinį pagrindą, bet įgauna teisinę galią tik taikomas praktiškai“.

Manytina, visa atsargumo koncepcija su egzistuojančiu valstybių palaikymu ir *opinio juris* išraiška yra seniai virtusi visaverčiu tarptautinės aplinkos teisės principu. „Požiūriu“ (o ne visaverčiu principu) šią atsargumo koncepciją galima vadinti nebent, pvz., tvaraus vystymosi principo atžvilgiu, turint omenyje tai, kad atsargumo priemonėmis yra siekiama galutinio tikslo, t. y. tvaraus vystymosi. Nors į tokią sąsają arba į atsargumo principo (požiūrio) indėlį į tvarų vystymąsi nebuvo atkreipta dėmesio nei Rio, nei Johannesburgo deklaracijose⁶¹⁸, tačiau šis principas vis dėlto yra minimas pastarosios deklaracijos lydinčiame dokumente, Veiksmų plane⁶¹⁹). Galbūt su tokia darbe pateikta nuomone sutiktų ir profesoriai W.Birnie ir A.E.Boyle, kurie taip pat sugretina atsargumo ir tvaraus vystymosi principus⁶²⁰.

⁶¹⁶ GÜNDLING, Lothar. The Status in International Law of the Principle of Precautionary Action. *International Journal of Estuarine and Coastal Law*, 1990, Vol. 5, No. 1/4, p. 23-30.

⁶¹⁷ BOUTILLON, Sonia. The Precautionary Principle: Development of an International Standard. *Michigan Journal of International Law*, 2002, Vol. 23, No. 2, p. 429, 447, 469.

⁶¹⁸ 2002 m. Johannesburgo darnaus vystymosi deklaracija, įgyvendinimo planas (*Johannesburgo Deklaracija*) (angl. – *Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*) [interaktyvus]. U.N. Doc. A/CONF.199.20, 2002, §§ 15(b), 19(b) [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>> ir <<http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>>.

Įgyvendinimo plane yra siūloma labiau taikyti prevencinius ir atsargumo negu reakcinį požiūrį, siekiant išvengti jūrų aplinkos niokojimo (žr., pvz., 17.22 ar 22.5(c) punktus).

⁶¹⁹ 2002 m. Johannesburgo darnaus vystymosi deklaracija, įgyvendinimo planas (*Johannesburgo deklaracija*) (angl. – *Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*) [interaktyvus]. U.N. Doc. A/CONF.199.20, 2002, §§ 15(b), 19(b) [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>> ir <<http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>>.

⁶²⁰ „Atsargumo principo naudojimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose teismuose, tarptautinėse organizacijose, tarptautinėse sutartyse parodo, kad šis principas turi teisiškai svarbų pagrindą (angl. – *legally important core*), kurio atžvilgiu susiklostė tarptautinis konsensusas: valstybės, vykdydamos savo įsipareigojimus aplinkos apsaugos ir tvaraus gamtos išteklių naudojimo srityje, negali remtis moksliniu netikrumu, pateisindamos savo neveikimą, net jei kol kas nėra konkrečios žalos įrodymo. Šia prasme atsargumo principas yra tarptautinės teisės principas, kuriuo, kaip ir darnaus vystymosi principu, gali remtis sprendimų priėmėjai ir teismai.“ BIRNIE, Patricia W.; BOYLE, Alan E. *International Law and the Environment*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 120.

5.1.2.3. Nesutarimai tarptautinių dokumentų lygmeniu

Kad ir kokiai (paprutinės teisės normos, principo, požiūrio *etc.*) kategorijai priskirtume atsargumo koncepciją, jos statusą susilpnina tai, kad tarptautinių dokumentų nuostatos, kuriose ji įtvirtinta⁶²¹, dažniausiai yra tik rekomendacinio pobūdžio arba yra tik tolimesnio jų įtvirtinimo nacionaliniu lygmeniu prielaidos. Situacijai pademonstruoti, pati atsargumo koncepciją įtvirtinanti Rio deklaracija⁶²² kartais yra *vertinama tik kaip tikslų paskelbimas*, o, pvz., tokioje pagrindų konvencijoje (angl. – *framework convention*) kaip Vienos konvencija dėl ozono sluoksnio apsaugos atsargumo principas paminėtas tik preambulėje, tarsi privalomi, valstybes saistantys instrumentai bus sukurti *tik ateityje*; 1995 m. UNCLOS Konvenciją įgyvendinančiame Susitarime dėl žuvininkystės⁶²³ principas *atvirai vadinamas požiūriu*. Be abejo, papildomai šiai rekomendacinių ar prielaidas kuriančių dokumentų grupei priskirtini verslo interesus ginančių tarptautinių organizacijų, kaip antai Ekonominio bendradarbiavimo ir vystymosi organizacijos (OECD) ar Pasaulio prekybos organizacijos, dokumentai (minėta

⁶²¹ Apmaudu tai, kad kartais, nors dokumentas yra tarptautinis, atsargumo principas jame iš viso nėra įtvirtintas: pvz., Bazelio konvencijoje dėl pavojingų atliekų transportavimo (konvencija nereglementuoja radioaktyvių atliekų):

1989 m. Bazelio konvencija „Dėl pavojingų atliekų tarpvalstybinių pervežimų bei jų tvarkymo kontrolės“ (*Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*). *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-314 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=72950&p_tr2=2>.

⁶²² Ironiška tai, kad Rio deklaracijoje, rekomendacinio pobūdžio dokumente, valstybių įpareigojimai išreikšti esamuoju laiku, vartojant angl. terminą *shall*, sukuriant privalomumo iliuziją, tuo tarpu kai, pvz., 1992 m. Klimato kaitos konvencijoje tie įpareigojimai, priešingai, nei yra tikimasi iš privalomo pobūdžio dokumento, yra išreikšti tik tariamąja nuosaka, kaip rekomendacijos, vartojant angl. terminą *should*.

⁶²³ 1995 m. rugpjūčio 4 d. JT susitarimas dėl 1982 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų jūrų teisės (*UNCLOS*) konvencijos nuostatų, susijusių su vienos valstybės ribas viršijančių žuvų išteklių ir toli migruojančių žuvų išteklių apsauga ir valdymu, įgyvendinimo (angl. – *The United Nations Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks*) (*JT susitarimas dėl žuvų išteklių*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/convention_overview_fish_stocks.htm>.

Susitarimo 5 (f) straipsnyje yra pabrėžiama mokslinių įrodymų svarba, o 5 (b) straipsnyje vietoj atsargumo principo – atsargumo požiūris.

OECD Tarybos rekomendacija dėl integruotos taršos prevencijos ir kontrolės⁶²⁴ ir Susitarimas dėl sanitarinių ir fitosanitarinių priemonių taikymo⁶²⁵).

Atsargumo koncepcija labai retai yra minima ne rekomendaciniu, o įpareigojančiuose *hard law* šaltiniuose. Tokiais šaltiniais dažniausiai yra siekiama suvaldyti jūros taršą. Pavyzdžiui, aiškūs įpareigojimai laikytis atsargumo principo įtvirtinti Šiaurės jūros konvencijoje⁶²⁶, Šiaurės Tarybos dokumentuose⁶²⁷, Bergeno deklaracijoje dėl darnaus vystymosi⁶²⁸, Londono konvencijoje dėl jūros teršimo šalinant atliekas ir kitas medžiagas prevencijos su protokolu⁶²⁹, Konvencijoje dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakių naudojimo teisės,⁶³⁰ o taip pat Bamako

⁶²⁴ 1991 m. OECD Tarybos Rekomendacija dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (angl. – *OECD Council Recommendation on Integrated Pollution Prevention and Control*) [interaktyvus]. 31 January 1991, C(90)164/FINAL [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://acts.oecd.org/Instruments/ShowInstrumentView.aspx?InstrumentID=39&InstrumentPID=36&Lang=en&Book=False>>.

⁶²⁵ 1993 m. Pasaulio prekybos organizacijos Susitarimas dėl sanitarinių ir fitosanitarinių priemonių taikymo (angl. – *World Trade Organization (WTO) Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS Agreement)*) [interaktyvus]. Adopted in 1993 as part of the suite of treaties governing the activities of the WTO, 15 April 1994 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wto.org/english/tratop_e/sps_e/spsagr_e.htm>.

⁶²⁶ 1987 m. Šiaurės jūros apsaugos deklaracija, priimta Antroje tarptautinėje Šiaurės jūros apsaugos konferencijoje (angl. – *Ministerial Declaration of the International Conference on the Protection of the North Sea*) [interaktyvus]. Second International Conference on the Protection of the North Sea, London, 24-25 November 1987, VII, XVI [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ospara.org/html_documents/ospar/html/2nsc-1987_london_declaration.pdf>, , MVII, XVI.

⁶²⁷ 1989 m. Šiaurės tarybos deklaracija tarptautinėje konferencijoje dėl jūrų taršos (angl. – *Declaration of the Nordic Council's International Conference on Pollution of the Seas*).

⁶²⁸ 1990 m. Bergeno deklaracija dėl darnaus vystymosi Europos ekonominės komisijos regione (angl. – *Bergen Ministerial Declaration on Sustainable Development in the ECE Region*) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://unfccc.int/resource/ccsites/senegal/fact/fs220.htm>, para. 7.

⁶²⁹ Nors konvencijoje vis dar vartojamas terminas atsargumo „požiūris“ vietoj „principas“, tačiau šis požiūris drastiškai pakeitė visą konvencijos atliekų išpylimo reglamentavimo kryptį.

1972 m. Londono konvencija dėl jūros teršimo atliekomis ir kitomis išmetamomis medžiagomis (LC 1972) (angl. – *Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) (*Londono Konvencija*) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Convention-on-the-Prevention-of-Marine-Pollution-by-Dumping-of-Wastes-and-Other-Matter.aspx>> bei 1996 m. Protokolas prie 1972 m. Londono konvencijos dėl atliekų ir kitų medžiagų šalinimo jūroje draudimo (angl. – *Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) Protokolas [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/OurWork/Environment/LCLP/Pages/default.aspx>>.

⁶³⁰ 1992 m. Konvencijos dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakių apsaugos ir naudojimo teisės (angl. – *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes*) 2 str. 5 d. (a) punkte nustatyta, kad „vadovaujantis atsargumo principu, negalima atidėlioti veiksmų, kuriais siekiama išvengti galimo tarpvalstybinio pavojingų medžiagų išleidimo į aplinką poveikio dėl to, kad

konvencijoje dėl draudimo importuoti pavojingas atliekas į Afriką ir dėl pavojingų atliekų judėjimo kontrolės Afrikos teritorijoje⁶³¹.

Kaip matyti, valstybių, mokslininkų ar tarptautinių dokumentų kūrėjų pozicijos dėl atsargumo principo statuso yra pernelyg skirtingos, kad būtų galima tikėtis, jog artimiausiu metu šiuo atžvilgiu bus pasiektas konsensusas. Be to, bendros nuomonės dėl atsargumo principo statuso nebuvimas nesiderina su pareigos atlikti PAV, kuri *tėra sudedamasis atsargumo principo mechanizmas*, statusu: juk PAV jau spėjo išsikvoti „bendrosios tarptautinės teisės reikalavimo“⁶³², o kai kurių autorių⁶³³ nuomone, net paprotinės teisės normos vardą. Kyla retorinis klausimas, nejaugi įvertinti neigiamus projekto padarinius aplinkai yra būtina (tai padaryti įpareigoja normos statusas), o žengti tolesnį žingsnį ir realiai imtis atsargumo veiksnių (įgyvendinti atsargumo principą) – ne visada?

Reziumuojant, kas buvo iki šiol nagrinėta atsargumo principo kontekste, darytina išvada, kad jei minėtas ginčas dėl atsargumo principo *statuso*, lygiai taip pat kaip ir ginčas dėl principo *turinio* aiškinimo, sukelia ir

moksliniuose tyrimuose dar nėra įrodytas priežastinis ryšys tarp šių medžiagų ir galimo tarpvalstybinio poveikio“.

⁶³¹ 1991 m. Bamako konvencija dėl draudimo importuoti pavojingas atliekas į Afriką ir dėl pavojingų atliekų judėjimo kontrolės Afrikos teritorijoje (angl. – *Bamako Convention on the Ban of the Import of Hazardous Wastes into Africa and on the Control of Transboundary Movements within Africa*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.africa-union.org/root/au/documents/treaties/Text/hazardouswastes.pdf>>, 4 str. 3 d. (f)-(h) punktai.

⁶³² Byloje *Urugvajus v. Argentina TTT*, be savo revoliucinio pareiškimo apie PAV atlikimo būtinumą („204. <...> Šia prasme, įsipareigojimas saugoti ir išsaugoti, remiantis [Urugvajaus] Statuto 41 straipsnio a punktu, turi būti aiškinamas remiantis praktika, pastaraisiais metais sulaukusia tiek daug valstybių palaikymo, kad dabar, kuomet yra pavojus, kad planuojama pramoninė veikla tarpvalstybiniame kontekste gali turėti reikšmingą nepalankų poveikį ypač bendriems ištekliams, atlikti poveikio aplinkai vertinimą gali būti laikoma bendrosios tarptautinės teisės reikalavimu (angl. – *requirement under general international law*)“), teismas pabrėžė ryšį tarp atsargumo principo (byloje vadinamo budrumo principu) ir šio principo įrankio, t. y. PAV: „<...> Be to, jei nebus atliktas galimo tokios veiklos PAV, <...> bus manoma, kad susirūpinimo (angl. – *due diligence*) įsipareigojimas nėra tinkamai atliktas, taip pat su tuo susijęs įsipareigojimas laikytis budrumo ir prevencijos (angl. – *vigilance and prevention*) principų nėra tinkamai įvykdytas“.

⁶³³ ROBINSON, Nicholas A. *International Trends in Environmental Impact Assessment*. *Boston College Environmental Affairs Law Review*, 1992, Vol. 19, No. 3, p. 602. Minėta nuomonė yra išanalizuota atskirame straipsnyje: žr. APOLEVIČ, Jolanta. Pareigos įvertinti tarpvalstybinį poveikį aplinkai pobūdis tarptautinėje teisėje. *Teisė*, 2012, t. 83, p. 118-137.

dar ilgai kels daug nesutarimų savo *įprastoje* aplinkoje, t. y. aplinkos teisėje, iš kur šis principas yra kilęs, – tai nėra nieko neįprasto, kad ekstrapoliuojant jį į *kitas* teisės sritis (*inter alia* į branduolinę teisę), jose taip pat gali atsirasti galimybės jį savaip interpretuoti. Minėtomis atsargumo principo laisvo interpretavimo galimybėmis gali būti piktnaudžiaujama, o principo veiksmingumas gali automatiškai mažėti.

5.2. Netiesioginis atsargumo principo įgyvendinimas branduolinėje teisėje: radiacinės saugos atitikmuo

Prevencijos principas (taip pat ir subsidarius jo atžvilgiu šiame darbo skyriuje nagrinėjamas atsargumo principas) nuo seno žinomi branduolinėje teisėje ir yra pamatinės branduolinės teisės sampratos. Šių sampratų vaidmuo yra sustiprinamas atsakomybės už branduolinę žalą instituto: juk branduolinės avarijos atveju, nesvarbu, ar operatorius ją numatė, ar ne, taip pat nesvarbu, ar taikė, ar netaikė atsargumo priemones – vis vien jo atsakomybė yra griežta. Atsargumo principo svarba nurodoma, pavyzdžiui, Pagrindinių saugos standartų (FSP) 8 principu: „Avarijų prevencija: Turi būti imamasi visų praktinių pastangų, siekiant *užkirsti kelią* branduolinėms ar radiologinėms avarijoms ir sumažinti jų poveikį“⁶³⁴ arba, pvz., TATENA Branduolinės teisės vadove (angl. – *Handbook on Nuclear Law*, toliau – ir Branduolinės teisės vadovas): „branduolinės teisės pirminis tikslas yra skatinti elgtis *atsargiai* ir apdairiai (angl. – *exercise of caution and foresight*), siekiant išvengti žalos, kuri galėtų kilti iš naudojimosi branduolinėmis technologijomis <...> Prevencijos principą papildantis principas yra apsaugos

⁶³⁴ 2002 m. TATENA standartas: Pagrindiniai saugos principai (angl. – *Fundamental Safety Principles jointly sponsored by Euratom FAO IAEA ILO IMO OECD/NEA PAHO UNEP WHO for protecting people and the environment.*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2006, No. SF-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1273_web.pdf>.

principas⁶³⁵. TATENA Branduolinės teisės vadove taip pat paminėtos *atsargumo priemonės*, esą kuomet operatoriui yra suteikiama licencija, iš jo turi būti reikalaujama ne tik suteikti prioritetą jau minėtai *branduolinei saugai*, užtikrinti pakankamą kvalifikuotų darbuotojų skaičių ir užkirsti kelią trečiųjų šalių įsikišimui, bet ir reikalaujama „užkirsti kelią branduolinės energetikos objekto <potencialiai keliamai> žalai ir imtis *atsargumo priemonių, nustatytų pagal to meto mokslo ir technologijų būklę*“.⁶³⁶

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad cituojamuose branduolinės teisės aktuose yra susiduriama su klasikiniu aplinkos teisės atsargumo principu, aprašomu tarptautinės aplinkos teisės vadovėliuose. Tačiau tokios išvados yra skubotos: **branduolinėje teisėje bendro ir visiškai vienodo atsargumo principo, koks jis yra suformuluotas Rio deklaracijos 15 principu** („*Esant rimtos ir nepataisomos žalos grėsmei, visapusiško mokslinio pagrindimo stoka negali būti argumentu atidėliojant ekonomiškai efektyvių priemonių, padedančių išvengti aplinkos degradacijos, panaudojimą*“), **nėra**. Branduolinės teisės vadove⁶³⁷ aprašytas tik į atsargumo principą *panašus* „apsaugos principas“ (angl. – *protection principle*). Nors minėto termino kontekste vartojamas žodis „apsauga“ taip pat reiškia aplinkos apsaugą, prioriteto aplinkos apsaugai suteikimą, *tačiau svarbiausio klasikinio atsargumo principo mokslinio netikrumo elemento yra pasigendama*: „Jeigu negalima pasiekti balanso⁶³⁸ <tarp socialinės rizikos ir naudos>, branduolinės teisės taisyklės turi reikalauti priimti sprendimą, palankesnę aplinkos apsaugai. Tai yra tas <branduolinės teisės> kontekstas, kuriame turi būti suprantamas „atsargumo principas“.“

Kyla klausimas: jeigu branduolinėje teisėje aptikta atsargumo koncepcija dėl svarbiausio mokslinio netikrumo elemento trūkumo negali vadintis atsargumo

⁶³⁵ STOIBER, Carlton, *et al. Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 6.

⁶³⁶ *Ibidem*, p. 71.

⁶³⁷ *Ibidem*, p. 6.

⁶³⁸ Tai netapatu moksliniam netikrumui.

principu, tai koks principas yra arčiausiai jo pagal savo prasmę? **Aplinkos teisės atsargumo principo atitikmuo branduolinėje teisėje – tai radiacinės saugos koncepcija, savo ruožtu susidedanti iš įvairių saugos principų⁶³⁹ ir esanti siauresnė branduolinės saugos, nagrinėjamos prevencijos principo skyriuje, atmaina⁶⁴⁰. Aplinkos teisės atsargumo principo ir radiacinės saugos koncepcijas skiria keli bruožai.**

Pirmas skirtumas yra tas, kad **radiacinės saugos tikslas yra sukonkretintas ir siauresnis** negu aplinkos teisės atsargumo principo, nes radiacinėje saugoje žmonės ir aplinka (kaip kad deklaruojama) yra saugomi tik nuo žalingos jonizuojančiosios *spinduliuotės* poveikio, o ne nuo bet kokio pobūdžio žalingo poveikio.

Antras skirtumas yra tas, kad, kaip jau buvo užsiminta, radiacinės saugos koncepcijos principų formuluotėse ***expressis verbis* neįvardintas mokslinio neapibrėžtumo elementas:** kad būtų galima ką nors apsaugoti nuo spinduliuotės poveikio ir išduoti veiklos licenciją reikalavimus atitinkančiam branduolinės energetikos objektui, reikia įvertinti galimą pavojų ir poveikį, o to pagal radiacinės saugos koncepciją padaryti neįmanoma, jei trūksta mokslinio pagrindimo. Pavyzdžiui, vertinant poveikį žmogui yra remiamasi moksliniais duomenimis⁶⁴¹, kurių neturint būtų neįmanoma pagrįsti, kad veikla bus vykdoma saugiai, tad veiklos licencija branduolinės energetikos objektui nebūtų išduota.

⁶³⁹ Šie principai minimi darbo skyriuje apie prevencijos principą branduolinėje teisėje, pvz., 7 principas (žalos numatymas), 8 principas (žalos išvengimas), 8 principas (žalos sušvelninimas), 9 principas (pasiruošimas ir atsakas avarijoms), 10 principas (apsaugos veiksmų inicijavimas, siekiant sumažinti esamą ar nevaldomą spinduliuotės riziką).

2002 m. TATENA standartas: Pagrindiniai saugos principai (angl. – *Fundamental Safety Principles jointly sponsored by Euratom FAO IAEA ILO IMO OECD/NEA PAHO UNEP WHO for protecting people and the environment.*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2006, No. SF-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1273_web.pdf>.

⁶⁴⁰ Labai apibendrintai paaiškinant žalos prevencijos ir radiacinės saugos koncepcijų niuansus, galima sakyti, kad pirmoje koncepcijoje yra siekiama sukurti priemonės, kad neįvyktų branduolinė avarija, o kitoje koncepcijoje yra siekiama sumažinti avarijos pasekmes.

⁶⁴¹ 2009 m. TATENA standartas: Įrenginių ir veiklos vertinimas: Pagrindiniai saugos reikalavimai (angl. – *Safety Assessment for Facilities and Activities: General Safety Requirements*). Interim ed. [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2009, No. GSR Part 4, p. 5, para. 2.3 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1375_web.pdf>.

Vadovaujantis tokia veiksmų logika, galima teigti, kad kartu yra vertinamas (nors ne taip akivaizdžiai) ir minėtasis mokslinis neapibrėžtumas: vertinimo metu yra patikrinama, ar naudojami duomenys yra tikslius ir kokia yra galima jų paklaida. Jei yra susiduriama su moksliniu netikrumu, imamasi griežtų *konservatyvių prielaidų* (vertinimuose specialiai naudojami duomenys, bloginantys gaunamą rezultatą, t. y. didinantys neigiamą poveikį, o jei tas poveikis pasirodo didesnis nei leistinas, veikla nėra leidžiama. Be to, gali atsitikti taip, kad trūkstant mokslinio pagrindimo iš viso neįmanoma imtis jokių konservatyvių prielaidų, o kartu ir pagrįsti, kad veikla bus saugi, o poveikis priimtinas).

Trečias skirtumas yra tas, kad radiacinės saugos (ne taip, kaip atsargumo koncepcijos) struktūra yra labai išplėsta, susidedanti iš įvairių elementų.

Struktūrai pademonstruoti, radiacinėje saugoje yra atliekami trys pagrindiniai spinduliuotės poveikio vertinimo veiksmai, kiekvienas iš jų atitinka savo atskirą principą (angl. – *Fundamental Protection Principles*: „*justification*“, „*optimization*“, „*doze limitation*“) ⁶⁴²:

- 1) analizuojama, ar poveikis pagrįstas. Radiacinėje saugoje yra išsivystęs specialus „veiklos pagrįstumo principas“, TATENA standartuose ⁶⁴³ įtvirtintas kaip Pagrindinių saugos standartų (FSP) 4 principas, kurio esmė ta, kad jei yra vykdoma veikla, kuri kelia radiacinės apšvitos riziką visuomenei, tai tos veiklos teikiama nauda turi būti tiek didesnė už riziką, kad vertėtų vykdyti tą veiklą prisiimant galimą riziką. Jei veiksmo praktinė

⁶⁴² Po tokių radiacinės saugos įvardintų užduočių įvykdymo jau įsijungia kitame darbo skyriuje analizuojamas avarių prevencijos principas, kuriami ekstremalių situacijų valdymo planai ir vykdomi kiti įsipareigojimai pagal TATENA standartus, tokius kaip Safety Fundamentals (SF-1).

⁶⁴³ 2002 m. TATENA standartas: Pagrindiniai saugos principai (angl. – *Fundamental Safety Principles jointly sponsored by Euratom FAO IAEA ILO IMO OECD/NEA PAHO UNEP WHO for protecting people and the environment.*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2006, No. SF-1, p. 12 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1273_web.pdf>.

nauda yra santykinai nedidelė, palyginti su galima žala aplinkai, tai vadovaujantis *veiklos pagrįstumo principu* veiksmo yra atsisakoma⁶⁴⁴;

2) analizuojama, ar spinduliuotės poveikis optimizuotas. Laikomasi kompromiso, vadinamo ALARA principu, kuriuo reikalaujama taikyti visas įmanomas apsaugos priemonės, tam, kad apšvitos tikimybė, lygis ir spinduliuotės paveiktų asmenų skaičius liktų „minimaliame įmanomame lygmenyje“ (angl. – *as low as reasonably achievable*), atsižvelgiant į ekonominius ir socialinius (angl. – *societal*) veiksnius. ALARA yra taikomas tik *žmonių sveikatai* (o ne aplinkai) apsaugoti, profesinei rizikai suvaldyti⁶⁴⁵;

3) analizuojama, ar spinduliuotės poveikis yra priimtinas (t. y. planuojama individų apšvita, išskyrus įvykdytą mediciniais tikslais, neviršija leistinų ribinių dozių (angl. – *dose limits*)).

Beje, nors minėti trys radiacinės saugos struktūrą formuojantys principai nėra plačiau analizuojami šiame darbe ir nėra šio darbo objektai, tačiau aiškumo dėlei reikia pažymėti, kad branduolinės energetikos srityje jie nėra tokie pat savarankiški kaip atsargumo ar prevencijos principai. Pvz., atitiktis vien tik pirmam, veiklos pagrįstumo, principui toli gražu nereiškia leidimo atlikti tam tikrą veiksmą: toks leidimas yra išduodamas patenkinant visų dešimties⁶⁴⁶ saugos

⁶⁴⁴ Veiklos pagrįstumo principo negalima suprasti kaip leidžiančio pateisinti žalą, t. y. leidžiančio tam tikrą veiklą, jei nauda yra žymiai didesnė už žalą, nesvarbu, kokia jina būtų. Veiklos pagrįstumo principas suprantamas taip, kad tuo atveju, jei veikla gali sukelti žalą, tai turi būti vertinama, kiek ši veikla naudinga, kad galima būtų priimti sprendimą vykdyti veiklą, prisiimant galimą riziką.

⁶⁴⁵ Pvz., jonizuojančiąja spinduliuote gydytojai diagnozuoja pacientų ligas, tačiau pacientų patiriama apšvita turi būti „pateisinamai žema“, kad statistinė susirgimo vėžiu tikimybė išliktų net žemiau priimtino lygmens (angl. – *stochastic effect*), o odos pažeidimo tikimybė būtų visai eliminuota.

⁶⁴⁶ Visi šie principai kartu su apibūdinimais yra išvadinti 2011 m. birželio 28 d. LR Branduolinės saugos įstatymo 3 str.:

Pagrindiniai branduolinės saugos ir fizinės saugos užtikrinimo principai:

- 1) atsakomybės už branduolinės saugos užtikrinimą principas;
- 2) branduolinės saugos valstybinio reglamentavimo principas;
- 3) branduolinės saugos prioriteto organizacijų, vykdančių branduolinės energetikos srities veiklą ir kitą veiklą su branduolinėmis ir branduolinio kuro ciklo medžiagomis, vadyboje principas;
- 4) veiklos pagrįstumo ir tikslingumo principas;
- 5) branduolinės saugos optimizavimo principas;

principų reikalavimus. Todėl, patenkinus veiklos pagrįstumo principo reikalavimus, kad ir kokia didelė būtų nauda, kad ir koks geras būtų naudos ir žalos santykis, negalima pažeisti, pvz., trečiojo, asmenų rizikos ribojimo principo, t. y. minėta žala negali viršyti priimtino lygio. Panašiai pagal antrąjį, optimizavimo, principą poveikis ne tik turi paprasčiausiai neviršyti leistinų ribų, bet ir minėta žala turi būti rokia maža, kokią tik praktiškai įmanoma pasiekti.

Pagaliau ketvirtas ir šio darbo tyrimo šviesoje svarbiausias skirtumas nuo klasikinio aplinkos teisės atsargumo principo yra tas, kad radiacinė sauga visų pirma rūpinasi žmogaus, o ne aplinkos apsaugos klausimais: radiacinės saugos koncepcija yra grynai antropocentriška.

Pirma antropocentriškumo apraiška galima būtų vadinti tai, kad nors radiacinės saugos dokumentuose aplinkos apsaugos siekis yra minimas – pvz., Pagrindinių saugos standartų (FSP) 7 principu⁶⁴⁷ („Esamų ir būsimų kartų apsauga“) nustatyta, kad „Žmonės ir aplinka, esantys ir būsimi, turi būti apsaugoti nuo radiacijos rizikų“ – tačiau ICPR Komisija savo bendrosiose rekomendacijose, surašytuose Publikacijoje 103 (2007)⁶⁴⁸, **įtvirtina klaidingą prezumpciją apsaugotas žmogus – apsaugota aplinka:** „Planuojamose apšvitos situacijose,

-
- 6) rizikos žmonėms mažinimo principas;
 - 7) dabarties ir ateities kartų apsaugos principas;
 - 8) avarijų išvengimo (prevencijos) principas;
 - 9) avarinės parengties ir reagavimo principas;
 - 10) apsaugos nuo gamtinės arba dėl nereguliuojamos žmogaus veiklos susidariusios jonizuojančiosios spinduliuotės principas.

2011 m. birželio 28 d. LR Branduolinės saugos įstatymas [interaktyvus]. *Valstybės žinios* 2011-07-19, Nr. 91-431 [žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403278&p_tr2=2>.

⁶⁴⁷ 2002 m. TATENA standartas: Pagrindiniai saugos principai (angl. – *Fundamental Safety Principles jointly sponsored by Euratom FAO IAEA ILO IMO OECD/NEA PAHO UNEP WHO for protecting people and the environment.*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2006, No. SF-1, p. 12 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1273_web.pdf>.

⁶⁴⁸ 2007 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*) publikacija: Tarptautinės radiacinės saugos komisijos rekomendacijos (angl. – *Recommendations of the International Commission on Radiological Protection*) [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2007, ICRP Publication 103, Vol. 37, No. 2-4, p. 16 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP Publication 103](http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP%20Publication%20103)>.

aplinkos apsaugos kontrolės standartai, saugantys žmones, užtikrina, kad *kitoms rūšims* nekyla pavojus.“

Kaip kitą antropocentriškumo apraišką galima būtų įvardinti tai, kad **nors aplinkos apsaugos formuluotės radiacinės saugos dokumentuose yra ambicingos** (pavyzdžiui, Pagrindinių tarptautinių saugos standartų dėl apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir dėl radioaktyvių šaltinių saugumo projekte IAEA SS 115 [1996]⁶⁴⁹ nurodyta, kad „būtina įvertinti *aplinkos apsaugos* klausimą, paliekant galimybę koreguoti jau priimtus sprendimus pagal būsimus naujus, dar ateityje gausimus, duomenis“, o jį pakeitusiame dokumente IAEA SS GSR Nr. 3 yra nurodyta, kad „įvairiomis aplinkybėmis (angl. – *environmental conditions*) ir nepriklausomai nuo ryšio su žmogumi, reikia gebėti įrodyti, kad aplinka yra apsaugota (o ne tik manyti, kad taip bus) nuo pramoninių teršalų, įskaitant radionuklidų, poveikio⁶⁵⁰“, **tačiau praktinė šių radiacinės saugos dokumentų reikšmė yra kukli, kadangi radiacinėje saugoje yra neaišku, kas būtent yra „palankus aplinkos apsaugai sprendimas“: yra gana nuodugniai ištirtas radiacijos poveikis tik žmogui ir žinduoliams, bet ne kitoms gyvūnijoms atmainoms ir augalijai.** Minėtą žinių stokos problemą pripažįsta pati TATENA bendromis su kitomis tarptautinėmis organizacijomis pastangomis sukurtuose Fundamentaliuose saugos principuose (angl. – *Fundamental safety principles, IAEA safety standard series No. SF-1*, 2006): „3.28. Nors jonizuojančiosios spinduliuotės poveikis žmogaus sveikatai yra santykinai gerai suprantamas, radiacijos poveikis aplinkai yra ne taip kruopščiai ištirtas⁶⁵¹“ (pvz., neaiški sąsaja

⁶⁴⁹ 1996 m. TATENA standartas: Tarptautinės pagrindinės apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumo normos (angl. – *International Basic Safety Standards for Protection against Ionizing Radiation and for the Safety of Radiation Sources*). Vienna: IAEA, 1996, Safety Series No. 115.

⁶⁵⁰ Dokumente yra pagaliau pripažįstama kaip klaidinga prezumpcija „apsaugotas žmogus – apsaugota aplinka“.

⁶⁵¹ 2002 m. TATENA standartas: Pagrindiniai saugos principai (angl. – *Fundamental Safety Principles jointly sponsored by Euratom FAO IAEA ILO IMO OECD/NEA PAHO UNEP WHO for protecting people and the environment.*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2006, No. SF-1, p. 12 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1273_web.pdf>.

tarp gyvūnų ir augalijos apšvitos ir dozės, dozės ir radiacijos poveikio, tad yra sunku kiekybiškai nustatyti adekvačios leistinos dozės galią (angl. – *dose rate*).

Taigi, sprendžiant iš to, kad

- 1) radiacinės saugos koncepcija, pagal savo esmę esanti arčiausiai aplinkos teisės atsargumo principo, dėl *expressis verbis* neišreikšto mokslinio netikrumo elemento yra sunkiai suderinama su Rio deklaracijos 15 principo aiškinimu ir iš to, kad
- 2) radiacinės saugos koncepcija yra antropocentiška (yra gana nuodugniai iširtas radiacijos poveikis tik žmogui ir žinduoliams, bet ne kitoms gyvūnijos atmainoms ir augalijai, tad nėra *išsamių* mokslinių duomenų apie jonizuojančiosios spinduliuotės poveikį kitiems organizmams nei žmogus ir žinduoliai),

darytina išvada, kad nėra prasmės toliau tirti, ar atsargumo principu branduolinėje teisėje (radiacinėje saugoje⁶⁵²) yra siekiama ginti aplinkos apsaugos interesus ir ar yra vystomos naujos atsargumo priemonės, kuriomis siekiama geresnės jų apsaugos. Net jei hipotetiškoje situacijoje radiacinės saugos koncepcijoje būtų išskirtas ir pabrėžtas mokslinio netikrumo elementas, o pati koncepcija susitapatintų su aplinkos teisės atsargumo principu, dėl minėto spinduliuotės poveikio aplinkai duomenų stokos (t. y. esant ypač dideliame mokslinių prielaidų neapibrėžtumui ir neaiškumui) būtų blokuojami absoliučiai visi su branduoline energetika susiję projektai⁶⁵³.

⁶⁵² Kaip minėta, apie platesnę sąvoką, branduolinę saugą, yra kalbama darbo skyriuje dėl prevencijos principo diegimo branduolinėje teisėje.

⁶⁵³ Tiesa, kai kurie branduolinės teisės specialistai laikosi mažiau kategoriškos nuomonės, esą jei yra užtikrinama radiacinė sauga, tai kartu automatiškai būna įgyvendinamas atsargumo principas, nes pagrįsti radiacinę saugą trūkstant mokslinio pagrindo neįmanoma. Minėtoji nuomonė, kaip buvo pabrėžta, yra grynai antropocentiška, neatsižvelgianti į *aplinkos* interesus.

5.3. Tiesioginis atsargumo principo įgyvendinimas: vandenų apsaugos klausimų reguliavimas

Kada kalbama apie branduolinę energetiką ir jos ryšį su vandenų ir vandens ekosistemų apsauga, viena problema, kuri pateikiama pirmiausia, yra radioaktyvių atliekų **šalinimas** bei **importavimas**. Ši problema yra reglamentuojama ne branduolinės teisės, o tarptautinės aplinkos teisės dokumentuose. Vadinasi, atsargumo principas šioje situacijoje yra taikomas tiesiogiai. Prisimenant du aprašytus atsargumo principo įgyvendinimo modelius: „atsargumas kaip principas“ (ES modelis) ir „atsargumas kaip požiūris“ (JAV modelis), galima teigti, kad kalbant apie radioaktyvių atliekų šalinimą bei importą atsargumo principas įgyja savo griežtą atmainą, artimesnę tai, kuri egzistuoja ES. Taigi dėl mokslinio netikrumo aplinkai potencialiai žalingi veiksmai yra draudžiami. Toks atsargumo principo poveikis demonstruojamas dviejuose toliau pateiktuose punktuose.

5.3.1. Atsargumo principo įgyvendinimas „pagal ES modelį“

Kada kalbama apie branduolinę energetiką ir jos ryšį su vandenų ir vandens ekosistemų apsauga, viena problema, kuri pateikiama pirmiausia, yra radioaktyvių atliekų **šalinimas** bei **importavimas**. Ši problema yra reglamentuojama ne branduolinės teisės, o tarptautinės aplinkos teisės dokumentuose. Vadinasi, atsargumo principas šioje situacijoje yra taikomas tiesiogiai. Prisimenant du aprašytus atsargumo principo įgyvendinimo modelius: „atsargumas kaip principas“ (ES modelis) ir „atsargumas kaip požiūris“ (JAV modelis), galima teigti, kad kalbant apie radioaktyvių atliekų šalinimą bei importą atsargumo principas įgyja savo griežtą atmainą, artimesnę tai, kuri egzistuoja ES. Taigi dėl mokslinio netikrumo aplinkai potencialiai žalingi veiksmai yra draudžiami. Toks atsargumo principo poveikis demonstruojamas dviejuose toliau pateiktuose

punktuose.

5.3.1.1. Atsargumo principo taikymas radioaktyvių atliekų importui

Puikiu griežtai suformuluoto atsargumo principo taikymo BEO pavyzdžiu gali tapti, jei įsigalios, 1994 m. Bamako konvencija, sukurta kaip atsakas Bazelio konvencijai (į kurios reguliavimo sritį radioaktyvios atliekos nepatenka) ir užkertanti kelią išsivysčiusioms industrinėms valstybėms pasinaudoti Afrikos kontinentu kaip pigiu savo atliekų kaupimo vieta. Bamako konvencijoje reikalaujama, kad prieš importuojant atliekas, taip pat ir radioaktyvias⁶⁵⁴, Afrikos valstybė turi būti iš anksto įspėta bei gautas jos sutikimas⁶⁵⁵; taip pat konvencijoje pažymima, kad siekiant atliekų transportavimą sumažinti iki minimumo, prioritetas turi būti teikiamas atliekų kaupimui kilmės šalyje⁶⁵⁶. Bamako konvencijoje daug dėmesio skiriama atsargumo principui, įtraukiant labai ambicingas nuostatas dėl švrios gamybos ir visiško atliekų eliminavimo⁶⁵⁷, nuostatas dėl atliekų importo draudimo⁶⁵⁸ ir dėl tiesioginių atsargumo priemonių, taikomų jau importuotoms ir susidariusioms atliekoms:

„Kiekviena Šalis, sprendama taršos problemas, *inter alia* užkirsdama kelią medžiagų, galinčių sukelti žalą žmonių sveikatai arba aplinkai, išleidimui į

⁶⁵⁴ 2 str. 2 d. yra nurodyta: „atliekos, kurios dėl savo radioaktyvumo yra reglamentuojamos kurios nors tarptautinės kontrolės sistemos, kaip antai specifinių tarptautinių dokumentų, taikomų radioaktyvioms medžiagoms, priklauso šios Konvencijos taikymo sričiai“.

1991 m. Bamako konvencija dėl draudimo importuoti pavojingas atliekas į Afriką ir dėl pavojingų atliekų judėjimo kontrolės Afrikos teritorijoje (angl. – *Bamako Convention on the Ban of the Import of Hazardous Wastes into Africa and on the Control of Transboundary Movements within Africa*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.africa-union.org/root/au/documents/treaties/Text/hazardouswastes.pdf>>.

⁶⁵⁵ 6 str. 6i d.

⁶⁵⁶ 4 str. 3 d. (d) p.

⁶⁵⁷ 4 str. 3 d. (g)–(h), pp.

T. y. suteikiamas prioritetas tokiam taršos prevencijos tipui kaip taršos eliminavimas pačiame šaltinyje, o ne taršos kontrolei proceso gale (angl. – „*end-of-pipe*“ *pollution control*).

⁶⁵⁸ Art. 4 1 dalyje nurodyta: „Šalys imasi savo jurisdikcijoje esančių tinkamų teisinių, administracinių ir kitų priemonių, siekdamos uždrausti pavojingų atliekų importą, nepriklausomai nuo importo priežasties, į Afriką iš ne konvencijos šalių teritorijų. Toks importas yra laikoma neteisėta ir baudžiama veika.“

aplinką, stengiasi priimti ir įgyvendinti prevencinį bei atsargumo požiūrį, nelaukdama mokslinių įrodymų dėl tokios žalos. Įgyvendindamos atsargumo principą ir vykdydamos taršos prevenciją, šalys bendradarbiauja viena su kita, imasi atitinkamų priemonių, taiko švarios gamybos metodus, o ne tiesiog laikosi leistinų emisijos normų, sukurtų vadovaujantis priskirtų pajėgumų prielaidomis.⁶⁵⁹

Euratom mastu (turima omenyje visų pirma 2011 m. liepos 19 d. Tarybos Direktyva 2011/70/Euratomas, kuria nustatoma panaudoto branduolinio kuro ir radioaktyviųjų atliekų atsakingo ir saugaus tvarkymo Bendrijos sistema⁶⁶⁰) galioja taisyklės, sukurtos vadovaujantis panašia, kaip ir Bamako konvencijos, logika: atliekų importas, įgyvendinant atsargumo principą, nėra leidžiamas, nebent galioja specialūs šalių susitarimai:

„Radioaktyviosios atliekos dedamos į atliekyną *toje* valstybėje narėje, *kurioje jos susidarė*, nebent vežimo metu įsigalioja atitinkamos valstybės narės susitarimas su kita valstybe nare arba trečiąja šalimi, kuriuo atsižvelgiama į Komisijos pagal Direktyvos 2006/117/Euratomas 16 straipsnio 2 dalį nustatytus kriterijus, dėl vienoje iš jų esančio atliekyno panaudojimo: prieš vežimą į trečiąją šalį eksportuojanti valstybė narė informuoja Komisiją apie bet kurio tokio susitarimo turinį ir imasi pagrįstų priemonių, kuriomis būtų užtikrinta, kad a) paskirties šalis būtų sudariusi susitarimą su Bendrija dėl panaudoto branduolinio kuro ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo arba būtų Jungtinės panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencijos šalis; b) paskirties šalis turi radioaktyviųjų atliekų tvarkymo ir dėjimo į atliekyną programą <...>; ir c) patvirtina, kad į paskirties šalyje esantį atliekyną galima vežti

⁶⁵⁹ 4 str. 3 d. (f) p.

⁶⁶⁰ 2011 m. liepos 19 d. Tarybos Direktyva 2011/70/Euratomas, kuria nustatoma panaudoto branduolinio kuro ir radioaktyviųjų atliekų atsakingo ir saugaus tvarkymo Bendrijos sistema (angl. – *Council Directive 2011/70/Euratom Establishing a Community Framework for the Responsible and Safe Management of Spent Fuel and Radioactive Waste*) [interaktyvus]. OL L 199, 2011/08/02, p. 48-56 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.].
Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:199:0048:0056:LT:PDF>>.

radioaktyvias atliekas, kad prieš vežimą jis veikia ir kad yra valdomas pagal tos paskirties šalies radioaktyviųjų atliekų tvarkymo programų reikalavimus <...>⁶⁶¹.“ Lietuvoje taip pat yra draudžiama importuoti radioaktyvias atliekas.

5.3.1.2. Atsargumo principo taikymas radioaktyviųjų atliekų šalinimui

Atsargumo principas, kaip buvo užsiminta, yra taikomas tiesiogiai, o ne tarpininkaujant jį adaptavusiems branduolinės teisės instrumentams ne tik radioaktyviųjų atliekų importą reglamentuojančiuose dokumentuose, bet ir tokiose aplinkos teisės *jūrų teisės* konvencijose kaip, pvz., 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (angl. – *United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS*)⁶⁶², 1972 m. Londono konvencija dėl jūros teršimo šalinant atliekas ir kitas medžiagas prevencijos⁶⁶³ (angl. – *London Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and other Matter*), kuri vėliau buvo pakeista 1992 m. Konvencija dėl Šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos (angl. – *OSPAR Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic*, toliau – ir OSPAR konvencija⁶⁶⁴) *etc.* Nors atskirame šio darbo skyriuje apie *darnaus vystymosi principo įtaką* branduolinei teisei yra

⁶⁶¹ *Ibidem*, 4 str. 4 d.

⁶⁶² Deja, didžiausia branduolinės energijos gamintoja JAV neratifikavo Konvencijos, nors šalių derybų metu buvo atsižvelgta į JAV prašymą ir buvo pakeistos giluminės jūros nuostatos.

⁶⁶³ 1972 m. Londono konvencija dėl jūros teršimo atliekomis ir kitomis išmetamomis medžiagomis (LC 1972) (angl. – *Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) (*Londono Konvencija*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Convention-on-the-Prevention-of-Marine-Pollution-by-Dumping-of-Wastes-and-Other-Matter.aspx>> bei 1996 m. Protokolas prie 1972 m. Londono Konvencijos dėl atliekų ir kitų medžiagų šalinimo jūroje draudimo (angl. – *Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) Protokolas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/OurWork/Environment/LCLP/Pages/default.aspx>>.

⁶⁶⁴ 1992 m. Šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos konvencija (angl. – *Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243610&p_tr2=2>, 2 str. 2 d. (a) punktas.

Konvencija įpareigoja šalis „imtis priemonių užkirsti kelią ir likviduoti jūros taršą jūros baseino pakrantėje arba apsaugoti jūros aplinką nuo neigiamo taršos poveikio“: po žodžiu „tarša“ slypi *inter alia* radioaktyviųjų medžiagų išmetimas iš sausumoje ir jūroje esančių įrenginių ar vamzdynų.

teigiama, kad minėtosios konvencijos turi rimtų trūkumų (pvz., yra tam tikrų radioaktyvių atliekų saugojimo po jūros dugnu reglamentavimo spragų, paliekama laisvė pačioms šalims nusistatyti radioaktyvumo *de minimis* lygį, kuriam esant leidžiama šalinti atliekas ir t. t.), tačiau bendros konvencijų taikymo tendencijos yra palankios *atsargumo principui*.

Atsargumo principas buvo tas akstinas, paskatinęs Londono konvencijos šalis pakeisti laikinai veikiančią žemo aktyvumo radioaktyviųjų atliekų šalinimo moratoriumą nuolatiniu draudimu. Iš pradžių Ramiojo vandenyno salos Nauru ir Kiribati pabandė tai padaryti septintajame šalių susitikime 1983 m., tačiau Didžioji Britanija, Belgija, Prancūzija, Japonija, Šveicarija ir JAV pasipriešino nuolatiniam draudimui, sutikdamos tik susilaikyti nuo radioaktyvių atliekų šalinimo jūroje tol, kol dar negauti mokslinių tyrimų rezultatai⁶⁶⁵.

Tokios pat atsargumo teorijos laikėsi Konvencijos šalys vėlesniuose savo susitikimuose: aštunto susitikimo 1984 m. metu, **specifinį atliekų kaupimą, vykdomą per tunelį iš sausumos, šalys nutarė prilyginti šalinimui po jūros dugnu**, o tai užtraukia konvencijos taikymą ir atitinkamai priverčia šalis laikytis atsargumo principo apribojimų, t. y. moratoriumo: „Tokio šalinimo negalima atlikti tol, kol nėra (arba nebent yra) įrodyta, kad tai techniškai įmanoma, priimtina aplinkos teisės požiūriu, taip pat jeigu yra nustatyta, kad tokias atliekas bus galima veiksmingai izoliuoti nuo jūrų aplinkos, ir jeigu vadovaujantis Londono konvencijos nuostatomis bus sukurtas mechanizmas, reglamentuojantis radioaktyviųjų atliekų šalinimą po jūros dugnu.“ Tryliktasis šalių susitikimas priėmė patarimojo pobūdžio rezoliuciją, kurioje nustatyta, kad žemo aktyvumo

⁶⁶⁵ I priedo 12 d. yra nustatyta: „Per 25 metus nuo tos dienos, kurią įsigalios 6 straipsnio pakeitimas, ir vėliau kas 25 metus susitariančiosios šalys turi įvykdyti mokslinį tyrimą dėl visų radioaktyviųjų atliekų ir kitų (ne tik aukšto radioaktyvumo) radioaktyviųjų medžiagų poveikio, atsižvelgdamos į kitus veiksnius, kuriuos susitariančiosios šalys palaikys tikslingais, bei turi peržiūrėti šių medžiagų vietą pirmajame cheminių medžiagų priede, vadovaudamosi XV straipsnyje nustatyta tvarka.“

radioaktyviųjų atliekų saugyklos po jūros dugnu, prieinamos iš jūros (ne iš sausumos) pusės, irgi patenka į 1983 m. moratoriumą.

Vis dėlto, žvelgiant per atsargumo principo prizmę, reikia sutikti su mokslininkų nuomone, kad minėtieji moratoriumai nėra pakankamai griežta priemonė ir jie negali atspindėti atsargumo principo esmės. Matyt, šalys tai suprato, nes, **vis dar stokoiant mokslinių duomenų ir įrodymų dėl radioaktyviųjų atliekų keliamos galimos žalos, vis dėlto pakeitė 1993 m. moratoriumą**⁶⁶⁶ dėl žemo aktyvumo radioaktyviųjų atliekų įprastu (atsargumo principo esmę atitinkančiu) **draudimu**⁶⁶⁷. Dar vėliau, 1996 m., Protokolu šalys pakeitė 1993 m. Protokolą, nutardamos visiems laikams uždrausti visų (nepriklausomai nuo jų radioaktyvumo lygio) radioaktyviųjų atliekų šalinimą jūroje. Taip šalys sureagavo į Rusijos praeityje įvykdyto radioaktyviųjų atliekų šalinimo atskleidimą bei į 1993 m. incidentą Japonų jūroje⁶⁶⁸ ir, kas svarbiausia, pažymėjo dar 1991 m. priimto atsargumo principo svarbą, remdamosi dar Darbotvarkės 21 laikų formuluote, kuri kvietė šalis „<...> nesitaikstyti su didelio, vidutinio ar žemo aktyvumo radioaktyviųjų atliekų atliekų kaupimu arba dėjimu į atliekynus netoli jūros (angl. – *storage or disposal near the marine environment*), nebent būtų moksliskai įrodyta, nepažeidžiant tarptautinių susitarimų ir reikalavimų, kad

⁶⁶⁶ Turimas omenyje 1983 m. Londono konvencijos rezoliucija LDC.21(9) paskelbtas moratoriumas „Dėl draudimo šalinti jūroje radioaktyvias atliekas ir kitas radioaktyvias medžiagas“ (angl. – *Resolution LDC.21(9) Concerning Disposal at Sea of Radioactive Waste and Other Radioactive Matter*), galiojęs iki 1993 m. šešioliktojo konsultacinio Konvencijos šalių susitikimo (angl. – *16th Consultative Meeting of the Parties to the London Convention*), rezoliucija LC.51(16) priėmusių draudimą šalinti jūroje radioaktyvias atliekas ir kitas radioaktyvias medžiagas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.imo.org/blast/blastDataHelper.asp?data_id=15984&filename=LC51\(16\).pdf](http://www.imo.org/blast/blastDataHelper.asp?data_id=15984&filename=LC51(16).pdf)>.

Plačiau: TARPTAUTINĖ APLINKOS APSAUGOS ORGANIZACIJA GREENPEACE. Greenpeace and the Dumping of Wastes at Sea: A Case of Non-State Actors` Intervention in International Affairs [interaktyvus]. *International Negotiation*, 1999, Vol. 4, No. 3, p. 5-7 [žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.greenpeace.org/international/PageFiles/25797/odhistory.pdf>>.

⁶⁶⁷ Pataisos įsigaliojo 1994 m. vasario 20 d.

⁶⁶⁸ Plačiau: MACCULLAGH, James R. Russian Dumping of Radioactive Wastes in the Sea of Japan: An Opportunity to Evaluate the Effectiveness of the London Convention 1972 [interaktyvus]. *Pacific Rim Law and Policy Journal*, 1996, Vol. 5, No. 2, p. 399-427 [žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <<https://digital.lib.washington.edu/dspace-law/bitstream/handle/1773.1/916/5PacRimLPolyJ399.pdf?sequence=1>>.

tokių atliekų kaupimas arba sunaikinimas nekelia pavojaus nei žmonėms, nei jūros pakrantės aplinkai, nei prieštarauja kitiems jūros naudojimo teisėtiems būdams. Svarstant tokį klausimą, turi būti atsižvelgta į atsargumo požiūrio teoriją (angl. – *concept of the precautionary approach*) <...>⁶⁶⁹. Tiesa, tokia susiklosčiusi atsargumo principo įgyvendinimui palanki situacija turi vieną trūkumą: kaip buvo plačiau paaiškinta skyriuje dėl tvaraus vystymosi principo, bendras draudimas šalinti visas radioaktyvias atliekas jūroje, deja, buvo palaikytas tik pusės visų Londono konvencijos šalių.

Šio poskirsnio tarpinė išvada yra aiški: nors bendrai branduolinėje energetikoje vertinant BEO sukuriama poveikį yra palyginti mažai neapibrėžtumų (todėl, minėta, atsargumo principas užleido vietą radiacinės saugos koncepcijai), tačiau, sprendžiant klausimus dėl radioaktyviųjų atliekų šalinimo jūroje arba jų transportavimo (vykdant importą) jūra, pripažįstama, kad globalų poveikį aplinkai įvertinti yra sunku, todėl taikomas iš aplinkos teisės perimtas atsargumo principas.

Vis dėlto net ir dėl šios, atrodo, sunkiai paneigiamos išvados kai kurie mokslininkai išreiškia savo abejones. Pvz., Daniel Bodansky siūlo atsargumo principui nesuteikti pernelyg didelės reikšmės ir „į atsargumo principą žiūrėti atsargiai“, nes iš tikrųjų „pagal atsargumo principą, pasirinkimas daromas ne tarp rizikos ir atsargumo, o tiesiog tarp vienos rizikos ir kitos rizikos <...> pvz., *atsargumo principo taikymas pagal Londono konvenciją, sukuriant draudimą šalinti atliekas jūroje, priveda prie atliekų šalinimo sausumoje.* <...> Pagaliau

⁶⁶⁹ 1992 m. JT Pasaulio Komisijos Darnaus vystymosi įgyvendinimo programa „Darbotvarkė – 21“ (angl. – *Agenda 21*), *Safe and Environmentally Sound Management of Radioactive Waste: Programme Area, 22.5 (c)* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=52>> bei LR APLINKOS MINISTERIJA. Darbotvarkės 21 vertimas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/LSP/files/Agenda21.pdf>>.

Pažymėtina, kad LR aplinkos apsaugos ministerijos pateiktame Darbotvarkės 21 vertime yra klaidų: vietoje žodžių „kaupimu arba sunaikinimu“ turi būti žodžiai „kaupimu ir šalinimu“, o vietoj sakinio „Svarstant tokį klausimą, turi būti atsižvelgta į aplinkos apsaugos aspektus“ turi būti sakinyš „Svarstant tokį klausimą, turi būti atsižvelgta į atsargumo požiūrio teoriją“.

atsargumo principas, kaip rizikos minimizavimo politika, *gali iš viso nepasiekti planuotų rezultatų*: daugumos rimčiausių problemų žmonija iš viso nesitikėjo ir, ko gero, neužkirstų kelio jų atsiradimui net jei elgtųsi griežtai pagal atsargaus veikimo modelį: <...> pvz., pesticidą Dichloro-Difenil-Trichloroetano (angl. – *DDT*) valstybės leido naudoti visai neturėdamos mokslinio netikrumo, jos paprasčiausiai net nepagalvojo ištirti šios medžiagos teisingais tyrimais (buvo padaryti tik jos toksiškumo, bet ne tokie reikalingi, kaip pasirodė vėliau, lėtinio poveikio sukėlimo testai)⁶⁷⁰.

5.3.2. Atsargumo principo įgyvendinimas „pagal JAV modelį“

Jau nurodyta, kad kalbant apie *radioaktyvių atliekų* šalinimą jūroje, dėjimą į atliekynus po jūros dugnu bei importavimą gabenant vandens takais, visos problemos yra reglamentuojamos ne branduolinės teisės, o tiesiogiai tarptautinės aplinkos teisės dokumentų. Be to, atsargumo principas yra įgyvendinamas pagal griežtą savo atmainą, ES modelį „atsargumas kaip principas“: dėl mokslinio netikrumo aplinkai potencialiai žalingi veiksmai yra draudžiami.

Šiame poskirsnyje yra analizuojama tai, kad ribojant BEO neradiologinį poveikį vandenų ir vandens ekosistemų apsaugai – o tai yra sritys, kurios taip pat reglamentuojamos ne branduolinės teisės, o tiesiogiai tarptautinės aplinkos teisės dokumentų – aplinkos teisės atsargumo principas netikėtai įgyja *švelnesnę* savo atmainą, kuri yra propaguojama JAV modelyje „atsargumas kaip požiūris“. Taigi, esant moksliniam netikrumui, vykdomas rizikos valdymas ir priemonių kaštų ir naudos analizė (angl. – *risk management approach*), o pats projektas nebūtinai yra sustabdomas. Negriežto, t. y. JAV, atsargumo principo modelio praktinio įgyvendinimo pavyzdžius, kaip nurodoma toliau pateiktuose dviejuose punktuose,

⁶⁷⁰ BODANSKY, Daniel. New Developments in International Environmental Law: Remarks. In *The American Society of International Law: Proceedings of the 85th Annual Meeting*. Washington, D.C., April 17-20, 1991, p. 413, 414-417.

galima aptikti ir nacionaliniu lygiu, ir tarptautiniuose santykiuose.

5.3.2.1. *Atsargumo principo taikymas mažinant neradiologinį poveikį (uždaro aušinimo ciklo sistemų diegimo klausimas)*

Visų pirma, prieš imantis nagrinėti klausimą dėl JAV atsargumo principo įgyvendinimo modelio taikymo trūkumų, ribojant neradiologinį BEO poveikį vandenims ir vandens ekosistemoms, reikia pripažinti, kad Rio deklaracijos kūrėjai, formuodami atsargumo principo sampratą, nesiekė nustatyti praktiškai neįgyvendinamų tikslų, o deklaracijos nuostatose neminimas nei visiškai projekto neigiamo poveikio eliminavimas (palyginus, pvz., su JAV švaraus vandens įstatymu⁶⁷¹), nei poveikio minimizavimas (palyginus, pvz., su Žemės susitikimo konvencijomis⁶⁷², Kartaginos protokolu⁶⁷³ ar JAV išteklių saugojimo ir atkūrimo įstatymu (angl. – *Resource Conservation and Recovery Act*)⁶⁷⁴), nei paprasčiausias „rizikos mažinimas“⁶⁷⁵. **Rio deklaracijos kūrėjai nustatė, atrodo,**

⁶⁷¹ 1972 m. Švaraus vandens įstatyme (angl. – *Clean Water Act*) yra įvardintas tikslas – eliminuoti vandens taršą.

⁶⁷² 1992 m. Jungtinių Tautų bendroji klimato kaitos konvencija (angl. – *United Nations Framework Convention on Climate Change*). *Valstybės žinios*, 1995-03-15, Nr. 23-521 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19849&p_tr2=2#> bei 1992 m. Jungtinių Tautų Biologinės įvairovės konvencija (*Nairobi konvencija*). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 69-1662 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243936&p_query=&p_tr2=2>.

Biologinės įvairovės konvencijos preambulėje nustatyta: „tais atvejais, kai kyla grėsmė biologinei įvairovei žymiai sumažėti arba patirti nuostolių, neginčijamų mokslinių faktų stoka negali būti pretekstu atidėti priemonių panaudojimą grėsmei pašalinti arba jai iki minimumo sumažinti <...>“.

⁶⁷³ 2000 m. Kartaginos biosaugos protokolas, papildantis Jungtinių Tautų Biologinės įvairovės konvenciją (*Nairobi konvenciją*) (angl. – *Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bch.cbd.int/protocol/text/>>, 10 str. 6 d, 11 str. 8 d.

⁶⁷⁴ 1976 m. JAV išteklių saugojimo ir atkūrimo įstatyme (angl. – *Resource Conservation and Recovery Act*) kalbama apie grėsmės žmogaus sveikatai ir aplinkai „minimizavimą“.

⁶⁷⁵ Žr. 1991 m. OECD Tarybos Rekomendacija dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (angl. – *OECD Council Recommendation on Integrated Pollution Prevention and Control*) [interaktyvus]. 31 January 1991, C(90)164/FINAL [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://acts.oecd.org/Instruments/ShowInstrumentView.aspx?InstrumentID=39&InstrumentPID=36&Lang=en&Book=False>>.

kukliausią tikslą – imtis „ekonomiškai veiksmingų“⁶⁷⁶ priemonių žalai išvengti“. Jie net nurodė, kad priemonėms, skirtoms žalai išvengti, taikomas paprastas, o ne „state-of-art“ standartas – koks yra taikomas revoliuciniame, Tarptautinės Reino apsaugos nuo taršos komisijos (angl. – *International Commission for the Protection of the Rhine*) jūros apsaugos režime⁶⁷⁷. Darytina išvada, kad jei Rio deklaracijos 15 principu leidžiama valstybėms individualizuoti „ekonomiškai veiksmingas“ (o ne „state-of-art“) priemones, tai kartu joms tiesiogiai nedraudžiama vykdyti šių priemonių kaštų ir naudos analizės, įrodančios, kiek siūlomos aplinkos interesams palankios priemonės yra veiksmingos ir pagrįstos (t. y. tiesiogiai nedraudžiama diegti JAV atsargumo principo modelį).

Būtent šioje „slidžioje“ vietoje vertėtų sustoti ir atkreipti dėmesį, kad jei ES požiūris yra kritikuotinas kaip leidžiantis piktnaudžiauti ir stabdyti progresą su naujomis technologijomis, tai **JAV požiūris gali būti sukritikuotas kaip leidžiantis pernelyg laisvai aiškinti minėtą formuluotę „ekonomiškai veiksmingos priemonės žalai išvengti“ bei piktnaudžiautis rizikos valdymo technika ir kaštų ir naudos analize.** Vadovaujantis JAV požiūriu, yra didelė tikimybė, kad rizikingas projektas nusvers savo pusėn kaštų ir naudos analizės rezultatus, ir nebus stabdomas jau vien todėl, kad jo socialinė ir ekonominė nauda bus visada lengviau įrodoma, nei socialinės sąnaudos. Tuo pačiu metu JAV

⁶⁷⁶ Europos Komisijos Komunikate dėl atsargumo principo šios priemonės turi atlaikyti ir proporcingumo testą. Kadangi atsargumo principo gali būti imtasi tik minėtoms priemonėms išlaikius šį testą – tai yra dar vienas momentas, dėl kurio teigiama, kad Komisija, kaip ir JAV, palaiko (arba bent linksta palaikyti) negriežtą atsargumo principo modelį.

⁶⁷⁷ Tarptautinė Reino apsaugos nuo taršos komisija žengė drąsų žingsnį ir savo tarptautiniame režime šalia kompensavimo mechanizmo nustatė reikalavimą taikyti BTA (angl. – *best technology available*) standartą, kuris yra suprantamas kaip moderniausių „state-of-art“, technologijų standartas: „Prieiga ir priemonės: 1. Tęsti emisijų į Reimą <...> mažinimą taikant moderniausias technologijas ir geriausią aplinkosauginę praktiką <...>“. Plačiau: TARPTAUTINĖ REINO APSAUGOS NUO TARŠOS KOMISIJA. Numatomi vandens gerinimo kokybės tikslai [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iksr.org/index.php?id=83&L=3>>.

teorijoje vyraujantis supersinoptizmas (terminas, siūlomas Horsteino⁶⁷⁸ ir reiškiantis reikalavimą pateikti vis daugiau informacijos, kad būtų pateisintas aplinkos teisės reikalavimų įvedimas) nulemia tai, kad reguliatorius, nesugebėdamas įdėti pakankamai pastangų savo intervencijai pagrįsti, iš viso gali nesiimti jokių veiksmų. Taip Rio deklaracijoje įtvirtintas algoritmas „mokslinis netikslumas nepateisina <valdžios> neveiklumo“ JAV modelyje pradeda skambėti priešingai: „mokslinis netikslumas tam tikrais atvejais pateisina neveiklumą“, o tai sukelia aliuzija į 1960 metus, į nevaldomos aplinkos taršos erą, kuomet, kaip minėta, teršančios valstybės apeliuodavo į mokslinių tyrimų dėl jų veiksmų neigiamo poveikio stoką ar į savaiminį gamtos atsistatymą.

Geru pavyzdžiu, iliustruojančiu kaštų ir naudos analizės (ir kartu viso atsargumo principo) taikymo problemas aplinkos apsaugos ir branduolinės teisės sandūros kontekste, galėtų būti JAV branduolinės energetikos pramonės kova dėl iš jos reikalaujamo uždaro ciklo aušinimo sistemų įrengimo (angl. – *closed-cycle water cooling system*) branduolinėse jėgainėse.

Šioje vietoje vertėtų paaiškinti, kad vanduo yra būtinas branduolinių jėgainių eksploatavimo sistemos elementas, reikalingas tiek elektros gamybai skirtų garų sukūrimui, tiek reaktoriaus ir su juo susijusių elementų aušinimui. Visos branduolinės jėgainės yra statomos šalia vandens telkinių, dėl to yra nuolat keliami terminės taršos ir neigiamos įtakos vandens organizmams klausimai. Uždaro ciklo aušinimo sistemoje vanduo cirkuliuoja ir ataušęs atskirai pastatytame rezervuare ar bokšte panaudojamas iš naujo, papildžius sistemą vandeniu tik tiek, kiek jo yra išgaravę. Taigi uždaro ciklo aušinimo sistemos naudoja nuo 90 iki 96 % mažiau vandens nei vienkartinio įleidimo (angl. – *once-through systems*) CWIS sistemos, kurios naikina ir žaloja vandens organizmus (žuvis, planktoną, kiaušinėlius, lervas ir t. t.). **Pabrėžtina, kad šiame darbe šių**

⁶⁷⁸ HORNSTEIN, Donald T. Lessons from Federal Pesticide Regulation on the Paradigms and Politics of Environmental Law Reform. *Yale Journal on Regulation*, Vol. 10, 1993, p. 387.

aušinimo sistemų klausimas keliamas ne tiek dėl terminės apkrovos vandens telkiniams, šalia kurių yra išsidėsčiusios branduolinės jėgainės, kiek dėl **fizinės žalos vandens organizmams** (nors, aišku, jei branduolinės jėgainės PAV parodytų, kad terminės apkrovos normos bus neleistinai viršijamos, tokios sistemos įrengimas taip pat būtų reikalaujamas).

Taigi toliau aprašyto teisinio ginčo dėl reikalaujamo uždaro ciklo aušinimo sistemų įrengimo branduolinėse jėgainėse kontekste puikiai išryškėja mažiausiai dvi problemos. Pirma yra ta, kad kyla begalė pagrindų ginčams dėl kaštų ir naudos analizei naudojamų duomenų ir rezultatų: aplinkos apsaugos kontekste finansinė našta priemonėms įdiegti yra akivaizdi ir žymiai lengviau skaičiuojama, palyginti su nauda aplinkos apsaugai (kaip teisingai pastebėjo teisėjas Stevens atskiroje nuomonėje⁶⁷⁹), todėl susidaro įspūdis, kad aplinkos apsaugos interesai sumažinami iki minimumo, o kaštų ir naudos analizės objektyvumas yra kvestionuojamas. Antra problema yra ta, kad net ir įvykdžius kaštų ir naudos analizę ir pavykus nustatyti BTA (angl. – *best technology available*) standartą, nustačius reikalavimą įrengti brangiai kainuojančias uždaro ciklo aušinimo sistemas, vis tiek bus sulaukiama nuolatinio branduolinės energetikos objektų operatorių pasipriešinimo.

Ginčas (toliau – ir *Entergy Corporation, Petitioner v. Riverkeeper* byla), apie kurį buvo ką tik užsiminta, prasidėjo nuo to, kad Niujorko valstijos Aplinkos apsaugos departamentas (angl. – *New York State Department of Environmental Conservation*) licencijos pratęsimo papildomiems 20 m. procedūrų atlikimo metu, atlikęs savo PAV⁶⁸⁰, *atsisakė*⁶⁸¹ išduoti palei Hadsono upę⁶⁸² išsidėsčiusios

⁶⁷⁹ Teisėjas pabrėžė, kad EPA, užuot suteiktusi piniginę išraišką *visai* vandens gyvūnijai, paskaičiavo tik tas rūšis, kurios yra išgaunamos komerciniais ar rekreaciniais pagrindais, t. y. tik 1,8% visos paveiktos gyvūnijos.

Entergy Corporation, Petitioner v. Riverkeeper, Inc., et al. PSEG Fossil LLC, et al., Petitioners v. Riverkeeper, Inc., et al. Utility Water Act Group, petitioner v. Riverkeeper Inc., et al. Supreme Court of the US 129 S. Ct. 1498; 173 L. Ed. 2d 369.

⁶⁸⁰ *Final Environmental Impact Statement Concerning the Applications to Renew New York State Pollutant Discharge Elimination System (SPDES) Permits for the Roseton 1 & 2, Bowline 1 & 2, and Indian Point 2*

kompanijos „Entergy“ valdomos Indian Point jėgainės antram ir trečiam 1078 MWe ir 1080 MWe galingumo Westinghouse vandens reaktoriams (angl. – *four-loop pressurized reactors*), pastatytiems 1970 m.⁶⁸³, Vandens kokybės pažymėjimą (angl. – *Water Quality Certificate*)⁶⁸⁴, apeliuodamas į tai, kad šios branduolinės jėgainės jau nuo septyniasdešimtų metų buvo bergždžiai reikalaujama įvykdyti pasižadėjimą po pirminės licencijos gavimo įrengti uždaro ciklo aušinimo sistemas, nesitenkinant pasenusiomis mažai aplinką tausojančiomis žuvų išgaudymo sistemomis⁶⁸⁵. Departamentą palaikė žaliųjų judėjimas „Riverkeeper“.

Ginti Indian Point stojo dvi valstybinės institucijos: NRC (angl. – *Nuclear Regulatory Commission*), kurios atitikmuo Lietuvoje būtų VATESI, bei EPA (angl. – *Environmental Protection Agency*), kurios atitikmuo Lietuvoje būtų Aplinkos ministerija. Viena vertus, NRC dėl nesuprantamų priežasčių *atsisakė*

& 3 Steam Electric Generating Stations, Accepted by the New York Department of Environmental Conservation on June 25, 2003;

Final Environmental Statement Related to Operation of Indian Point Nuclear Generating Plant Unit No. 2, Consolidated Edison Company of New York, Inc., September 1972 – Docket No. 50-247 [AEC, Directorate of Licensing]; and

Final Environmental Statement Related to Operation of Indian Point Nuclear Generating Plant Unit No. 3, Consolidated Edison Company of New York, Inc., February 1975 – Docket No. 50-286 [NUREG-75/002].

⁶⁸¹ *Apr. 2, 2010 Notice of Denial: Joint Application for CWA § 401 Water Quality Certification NRC License Renewal – Entergy Nuclear Indian Point Units 2 and 3 DEC Nos.: 3-5522-00011/00030 (IP2) ir 3-5522-00105/00031 (IP3)*.

⁶⁸² Hadsono upė yra viena biologiškai turtingiausių estuarijų vandenų Šiaurės Amerikoje, vien tik jos atkarpa ties Indian Point branduoline jėgaine yra 140 rūšių vandens organizmų gyvenimo ir dauginimosi vieta.

⁶⁸³ Indian Point 2 reaktorius buvo licencijuotas Atominės energetikos komisijos (angl. – *Atomic Energy Commission*), NRC pirmtakės, kritikuotos dėl jos tarpusavyje nederančių vykdomų funkcijų – branduolinės energijos skatinimo ir branduolinio saugumo reguliavimo), 1973 m., o 3 reaktorius – 1976 m. Šių reaktorių licencijos pasibaigia atitinkamai 2013 ir 2015 m.

⁶⁸⁴ Pagal JAV 1972 m. Švaraus vandens įstatymą (angl. – *Clean Water Act*) prieš federalinės licencijos gavimą atskira valstija turi išduoti § 401 *WQC* pažymėjimą, kad nuotekos, kurios po veiklos išleidžiamos į JAV laivybos vandenį, atitinka valstijos vandens standartus (ties Indian Point jėgaine Hadsono upės vandens standartas – SB vandenys, skirtos priminiam ir antriniam kontaktui, t. y. rekreacijai ir žvejybai).

⁶⁸⁵ Reaktoriams aptarnauti yra naudojamos vienkartinio vandens įleidimo (angl. – *once-through cooling water intake system, CWIS*) bei išleidimo į Hadsono upės vandenį sistemos, per dieną naudojant 2,5 mlrd. galonų upės vandens, naikinant beveik vieną milijardą vandens organizmų (tarp jų ir nykstančią rūšį – bukasnukį erškėtą (lot. – *Acipenser brevirostrum*)) per metus (duomenys iš: *Apr. 2, 2010 Notice of Denial: Joint Application for CWA § 401 Water Quality Certification NRC License Renewal – Entergy Nuclear Indian Point Units 2 and 3 DEC Nos.: 3-5522-00011/00030 (IP2) and 3-5522-00105/00031 (IP3)*, p. 11).

reikalauti, kad operatorius įvykdytų pasižadėjimą įrengti uždaro ciklo aušinimo sistemas, kuris buvo įtvirtintas NRC 1970 m. atliktoje galutinėje PAV išvadoje⁶⁸⁶ bei 1975 ir 1976 m. veiklos licencijų pataisose, ir pareiškė, kad šios sistemos stoka „nesudaro aplinkos apsaugos pagrindo blokuoti naujų „Entergy“ prašomų veiklos licencijų išdavimo“⁶⁸⁷, o įtaka vandens organizmams yra apibūdinama kaip maža. Kita vertus, EPA įvykdė sistemos įdiegimo kaštų ir naudos analizę⁶⁸⁸ ir kartu su operatoriumi tvirtino, kad įrengti tokią brangią aplinką tausojančią sistemą yra nepateisinama (angl. – *feasible, but not reasonable alternative*)⁶⁸⁹, turint omenyje kad panašaus nežymiai blogesnio rezultato galima pasiekti daug pigiau kainuojančiomis priemonėmis. Taigi EPA nuomone, kurią palaikė JAV Aukščiausiasis Teismas⁶⁹⁰, *uždaro ciklo aušinimo sistemos gali būti laikomos „geriausiomis prieinamomis technologijomis“*⁶⁹¹ (angl. – *best technology available, BTA*), *nebent*⁶⁹² *naujų licencijuojamų, bet jokių būdu ne jau veikiančių*

⁶⁸⁶ *Final Environmental Statement Related to Operation of Indian Point Nuclear Generating Plant Unit No. 2*, Consolidated Edison Company of New York, Inc., September 1972 – Docket No. 50-247 [AEC, Directorate of Licensing]; ir *Final Environmental Statement Related to Operation of Indian Point Nuclear Generating Plant Unit No. 3*, Consolidated Edison Company of New York, Inc., February 1975 – Docket No. 50-286 [NUREG-75/002].

⁶⁸⁷ THE ASSOCIATED PRESS. NRC atstovo Drew Stuyvenberg, parengusio ataskaitą dėl aplinkos teisės skundų analizės, nuomonė, pateikta 2010 m. gruodžio 3 d. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 3 d.]. Prieiga per internetą <http://www.syracuse.com/news/index.ssf/2010/12/nrc_says_ny_nuclear_plants_imp.html>.

⁶⁸⁸ EPA, *Economic and Benefits Analysis for the Final Section 316(b) Phase II Existing Facilities Rule* [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.epa.gov/waterscience/316b/phase2/econbenefits/final/a3.pdf>>.

⁶⁸⁹ ENERCON SERVICES, INC. „Entergy“ ataskaita „Engineering Feasibility and Costs of Conversion of Indian Point Units 2 and 3 to a Closed-Loop Condenser Cooling Water Configuration“, 2010.

⁶⁹⁰ *Entergy Corp. v. Riverkeeper, Inc.*, 556 U.S., No. 07-1355 (2009).

⁶⁹¹ „Geriausios prieinamos technologijos“ terminas (angl. – *best technology available/best available technology*), taikomas kovojant su pramoniniais išmetamais teršalais, minimas 1992 m. Šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos (OSPAR) konvencijoje, o jo sinonimas, terminas „geriausios esamos technologijos, nesukeliančios papildomų išlaidų“ (angl. – *best available techniques not entailing excessive costs, BATNEEC*) ES mastu – Direktyvoje 84/360 dėl kovos su pramonės įmonių keliama oro tarša, bei ją pakeičiančiose Direktyvoje dėl integruotos taršos prevencijos ir kontrolės (angl. – *integrated pollution prevention and control directive* (IPPC), 96/61/EC), Direktyvoje 2008/1/EC ir 2010/75/ES.

⁶⁹² Net naujų branduolinių jėgainių atveju tokį uždaro ciklo BTA standartą galima apeiti, įrodžius, kad kitomis, pigesnėmis, technologijomis (Ristroph tipo judantys ekranai, žuvų išgaudymo ir grąžinimo sistemos, žemo slėgio ekranų plovimo sistemos, lėtas vandens sėmimas, leidžiantis išvengti organizmų sužalojimo ir t. t.) galima pasiekti palyginti panašų rezultatą. Visiškai eksperimentinėmis ir nepatvirtintomis technologijomis laikomi cilindriniai vielos ekranai (angl. – *cylindrical wedge-wire screens*).

senų branduolinių jėgainių atveju, kadangi pastarosioms įrengti uždaro ciklo sistemas yra neįmanoma (a) dėl „didelių išlaidų“ pereinant prie naujų priemonių; (b) dėl „kitų technologijų, kuriomis galima pasiekti šį tikslą, prieinamumo“ (Teismas palygino, viena vertus, uždaras sistemas, sumažinančias vandens organizmų mirtingumą iki 98%, kas kainuotų 3,5 mlrd. JAV dolerių per metus, ir kita vertus, senoms jėgainėms nustatytą tikslą sumažinti mirtingumą iki 80–95%, kas kainuotų devynis kartus mažiau – 389 mln. JAV dolerių); (c) dėl energijos gamybos mastų sumažėjimo (įdiegus naujas sistemas ta pati jėgainė gamintų nuo 2,4 iki 4,0% mažiau energijos, kas sąlygotų poreikį statyti 20 naujų 400 MW jėgainių energijos paklausai patenkinti); (d) dėl kaštų ir naudos analizės rezultatų (83 mln. JAV dolerių naudos, t. y. išgelbėtų vandens organizmų vertė palyginti su 389 mln. JAV dolerių sąnaudų), kurie, kaip minėta, buvo griežtai sukritikuoti atskiroje teisėjo Stevens nuomonėje (teisėjas pabrėžė, kad EPA, užuot suteikusi piniginę išraišką visai vandens gyvūnijai (angl. – *aquatic life*), kuri buvo įvertinta 735 mln. JAV dolerių, paskaičiavo tik tas rūšis, kurios yra išgaunamos komerciniais ar rekreaciniais pagrindais, t. y. tik 1,8% nuo visos paveiktos gyvūnijos, suteikiant likusiems 98,2% nulinę vertę. Tokio akcento suteikimas sumažino naudos išraišką nuo 735 mln. iki 83 mln. JAV dolerių ⁶⁹³).

Dar kartą pabrėžtina, kad aprašytas ginčas parodo atsargumo principo įgyvendinimo problemą ir kaštų ir naudos analizei naudojamų duomenų ir rezultatų kvestionavimą. Ginče, kaip nustatė teismas, poveikis laikomas neviršijančiu galiojančių leistinių normų tik *senų* branduolinių jėgainių atveju: *naujų* jėgainių atžvilgiu leistinos normos sugriežtėja ir pradeda būti taikomas minėtas BTA standartas. Tą pačią situaciją galima vertinti ne kaip atsargumo principo, o kaip paprastą optimizavimo principo pažeidimo problemą. Optimizavimo principas ima veikti tada, kai poveikis *neviršija normų*, nustatytų

⁶⁹³*Entergy Corporation, Petitioner v. Riverkeeper, Inc., et al. PSEG Fossil LLC, et al., Petitioners v. Riverkeeper, Inc., et al. Utility Water Act Group, petitioner v. Riverkeeper Inc., et al.* Supreme Court of the US 129 S. Ct. 1498; 173 L. Ed. 2d 369.

teisės aktuose, ir gaminant elektrą gaunama nauda yra didesnė, nei jėgainės daroma žala. Vadovaujantis optimizavimo principu, nors poveikis yra mažesnis, nei leistina, vis tiek turi būti siekiama, kiek praktiškai įmanoma, jį *dar labiau sumažinti*, darant dideles investicijas. Kaip rodo JAV byla, toks reikalavimas dėl to, ar praktiškai yra *verta* papildomai investuoti siekiant mažesnio poveikio, gali sukelti rimtą ginčą. JAV byloje operatorius įrodė, kad išlaidos yra neadekvačios gaunamai naudai: vandens organizmų mirtingumas sumažėja 3–18% (nuo 80–95% iki 98%), o priemonių diegimo kaina užauga dešimteriopai (nuo 389 mln. iki 3,5 mlrd. JAV dolerių per metus), o tai gali būti vertinama kaip optimizavimo principo pažeidimas.

Panašus į minėtą JAV ginčas vyksta kaimyninėje Kanadoje, kur provincijos vyriausybė nurodė „Ontario Power Generation“ (OPG) kompanijai pasistatyti du naujus ir atnaujinti esančius keturis reaktorius⁶⁹⁴ Darlingtono branduolinėje jėgainėje ant Ontario ežero kranto, Claringtone, Ontario regione, 60 km nuo Toronto. 1980 m. pastatyta jėgainė yra viena didžiausių Šiaurės Amerikoje ir tarp 25 didžiausių jėgainių pasaulyje. OPG prašo Kanados branduolinės saugos komisijos (angl. – *Canadian Nuclear Safety Commission*) ir Žuvininkystės departamento (angl. – *Department of Fisheries and Oceans Canada*) pratęsti jėgainės licenciją iki 2055 m. 2013 metais žaliųjų judėjimas „Lake Ontario Waterkeeper“ paprašė atlikti išsamesnį PAV⁶⁹⁵ bei įrengti JAV atveju minėtas uždaro ciklo aušinimo sistemas, o licencijavimo komisija (angl. – *Joint Review Panel*) pasiūlė⁶⁹⁶ OPG visų pirma atlikti uždaro ciklo aušinimo sistemos ir kitų

⁶⁹⁴ Bylos dėl naujų reaktorių licencijavimo dar nėra išspręstos Kanados Federaliniame teisme (plačiau: *Nuclear Law Bulletin*, 2013, No. 91).

⁶⁹⁵ Plačiau: LAKE ONTARIO WATERKEEPER. Pastabos dėl poveikio aplinkai vertinimo ataskaitos po projekto atnaujinti ir toliau vykdyti Darlingtono branduolinės jėgainės veiklą [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.waterkeeper.ca/2012/07/18/waterkeeper-comments-on-the-draft-environmental-assessment-screening-report-refurbishment-and-continued-operation-of-the-darlington-nuclear-generating-station/>>.

⁶⁹⁶ ONTARIO POWER GENERATION. Condenser Cooling Water Option Assessment [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.opg.com/power/nuclear/darlington/d_getinvolved.asp>.

alternatyvių sistemų kaštų ir naudos analizę ir pritaikyti geriausią ekonomiškai pasiekiamą standartą (angl. – *Best Available Technology Economically Achievable*, BATEA). Nors organizacija „Waterkeeper“, remdamasi savo skaičiavimais, teigia, kad Darlington jėgainė vien tik 2006–2008 m. nužudė nuo 15 000 iki 26 020 žuvų, 15 631 833 kiaušinių ir 1 201 943 lervų⁶⁹⁷, išanalizavus analogišką atvejį JAV teismuose, labiausiai tikėtina, kad kaštų ir naudos analizės rezultatai bus palankesni branduoliniam operatoriui, o uždaro aušinimo ciklo sistemų įrengimas bus pripažintas nepagrįstu.

Iš išanalizuotos situacijos darytina išvada, kad Rio deklaracijos 15 principo prasme akivaizdžiai aplinkos apsaugai palankios uždaro aušinimo ciklo sistemos veikiančiose (nenaujose) branduolinėse jėgainėse nėra laikomos „ekonomiškai veiksminga priemone žalai išvengti“. Taigi laisvesnis požiūris į atsargumo principą, taip pat naujų, vandens organizmus nuo fizinio poveikio saugančių, griežtesnių leistinių normų ir standartų, tokių kaip uždaro ciklo sistemos, nepriėmimas, prisidengiant kaštų ir naudos analizės rezultatais, ir, atitinkamai, leidimas branduoliniam operatoriui apsiriboti rizikos valdymu, atsiliepia kaip netiesioginė verslo, bet ne aplinkos apsaugos subsidija.

Tiesa, pažymėtina, kad ši išvada neliečia BEO radiologinio poveikio ir griežtai reguliuojamos branduolinės ar radiacinės saugos srities ir, be to, yra darytina tik Šiaurės Amerikos valstybių praktikos pagrindu. Pvz., Lietuvoje yra įprasta ir yra reikalaujama, kad poveikis ne tik neviršytų leistinių normų, kurios, galima sakyti, yra aplinkos apsaugos normos, bet ir būtų „kiek įmanoma mažesnis“. Vadinasi, dėmesys yra sutelkiamas į jau minėto *optimizavimo* principo įgyvendinimą, o ne į atsargumo principą ir kaštų ir naudos analizę *per se*. Tiesa,

⁶⁹⁷ Plačiau: TARPTAUTINĖ APLINKOS APSAUGOS ORGANIZACIJA GREENPEACE. 2012 m. rugpjūčio 31 d. straipsnis [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.greenpeace.org/canada/en/campaigns/Energy/end-the-nuclear-threat/Resources/Fact-sheets/What-you-need-to-know-about-Darlingtons-reactors/>>.

teiginys „kiek įmanoma mažesnis“ taip pat siejamas su kaštais, tačiau praktiškai, ypač valstybinių įmonių atveju, nėra taip skrupulingai ginčijamas ir skaičiuojamas investicijų ir žalos piniginės išraiškos santykis. Tam, kad būtų galima konstatuoti, kad aplinkos apsaugai palanki investicija „neapsimoka“, optimizavimo analizės metu aptinkamas „įsisotinimo taškas“, reiškiantis tai, kad smarkiai didėjant investicijų poreikiui poveikis sumažėtų labai nežymiai. Todėl, remiantis Lietuvos teisės aktais (kuriais draudžiama vykdyti veiklą, kurios poveikis viršytų nustatytas normas) ir Lietuvos specialistų nuomone, negalima teigti, kad paprastu kaštų analizavimu yra pateisinamas aplinkos teršimas, viršijantis leistinas normas.

Vis dėlto, manytina, kad manipuliavimas **uždaro aušinimo ciklo sistemos kaštų ir naudos analizės naudojamais duomenimis ir rezultatais (visų pirma dirbtinis vandens gyvūnijos vertės sumažinimas), koks buvo pademonstruotas JAV EPA agentūros ir kompanijos „Entergy“ byloje *Entergy Corporation, Petitioner v. Riverkeeper*, yra įmanomas ir kitose valstybėse, pvz., konstatuojant priėjimą prie minėto optimizavimo analizės metu apskaičiuojamo „įsisotinimo taško“.**

Kalbant apie Lietuvos realijas, Astravo branduolinės jėgainės, kuri savo aušinimui naudos Neries vandenį arba „aušinimo bokštus“ (kaip yra kalbama jėgainės PAV), poveikis šios upės ekosistemai ir hidrologiniam režimui⁶⁹⁸ nėra išnagrinėtas pakankamai.

Apibendrinant šį poskirsnį, galima pasakyti, kad atsargumo principas, kaip jis yra suprantamas Rio deklaracijos 15 principu, būtų laikomas veiksmingesniu, jei jo pagrindu būtų sukurtas teisinis reikalavimas įrengti tokius kovos su branduolinės energetikos eksternalijomis mechanizmus, kaip uždaro aušinimo ciklo sistemos.

⁶⁹⁸ Plačiau: LR APLINKOS MINISTERIJA. Pranešimas spaudai 2011 m. kovo 22 d. [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=10689>.

5.3.2.2. Atsargumo principo pagal JAV modelį taikymas sprendžiant tarptautinius ginčus dėl branduolinės energetikos objektų

Negriežto JAV atsargumo principo modelio praktinio įgyvendinimo aptinkama ir tarptautinėje arenoje. Nors tokių pavyzdžių nėra daug, tačiau galima teigti, kad tarptautiniuose ginčiuose dėl branduolinės energetikos objektų vyrauja labiau JAV nei ES požiūris, kurį galima būtų įvardinti, kaip rašo prof. J.B.Wiener⁶⁹⁹, perėjimu nuo absoliutaus prie optimalaus atsargumo.

Nors profesoriaus „optimalaus atsargumo“ teorijos negalima pritaikyti radioaktyvių atliekų reguliavimo kontekste (kaip minėta, šioms eksternalijoms taikomas griežtas atsargumo principo modelis), tačiau kai kurių kitų branduolinės teisės reguliuojamų objektų atveju „atsargumas turi „susitaikyti“ su tuo, kad realybėje yra daug rizikų“. Prof. J.B.Wiener turi omenyje tai, kad jei veikla svariai padidina visuomenės gerovę, tam tikro lygio riziką reikia prisiimti siekiant socialinės naudos. Manytina, kad būtent tokio kompromisinio požiūrio laikosi *tarptautinės ginčų sprendimų institucijos*, sprendamos ginčus dėl aplinkosauginės rizikos ir socialinę gerį sukuriančių branduolinės energetikos objektų. Kartais toks požiūris sulaukia ne tik mokslininkų, bet ir pačių teisėjų kritikos ar net pasipiktinimo, **esą atsargumo principas, kuriuo paremti įprasti tarptautinių teismų sprendimai aplinkos apsaugos labui, staiga tampa pamirštas tarptautiniuose ginčiuose dėl branduolinės energetikos objektų.**

Pateikiant pavyzdį susiklosčiusiai situacijai apibūdinti, galima palyginti sprendimus, priimtus klasikinėse bylose dėl atsargumo principo taikymo ir bylose dėl BEO.

⁶⁹⁹ WIENER, Jonathan B. Precaution in a Multirisk World. In PAUSTENBACH, Dennis J. (ed.). *Human and Ecological Risk Assessment: Theory and Practice*. New York: J. Wiley, 2002, p. 1518-1521.

Klasikinėje 1997 m. Gabčíkovo-Nagymaros byloje⁷⁰⁰, kurios objektas nepriklauso branduolinės energetikos sričiai, Tarptautinis teisingumo teismas, nors niekaip nevertino Vengrijos argumento, esą „ankstesnis įpareigojimas nekelti esminės žalos viena kitos valstybės teritorijai, vadovaujantis atsargumo principu, yra išsivystęs į *erga omnes* žalos *prevencijos* įsipareigojimą“, vis dėlto **netiesiogiai paminėjo atsargumo principą** ir nustatė, kad „tam, kad būtų nustatyta žalos aplinkai rizika, reikia atsižvelgti į esamus standartus. Sutarties šalims <...> yra privaloma išlaikyti Dunojaus upės vandens kokybę ir saugoti gamtą. Teismas pažymi, kad aplinkos apsaugos srityje reikalaujama <laikytis> atsargumo⁷⁰¹ ir prevencijos <taisyklių>, nes žala aplinkai dažnai yra nepataisoma, o pats tokios žalos reparacijos mechanizmas turi ribotas galias“⁷⁰².

PPO Jautienos hormonų byloje (angl. – *Beef Hormones Case*)⁷⁰³ Kanada ir JAV v. EB, nors apeliacinė instancija nepalaikė EB pozicijos dėl atsargumo *principo* statuso tarptautinėje teisėje, tačiau nurodė atsargumo koncepcijos svarbą ir **pripažino, kad ji „randa šio principo atspindį“, ir kad „šis principas yra įtrauktas“ į SPS Sutarties 5.7 str.**, pagal kurią šalys, kai nepakanka mokslinių įrodymų, turi teisę imtis laikinų apsaugos priemonių (šioje byloje EB teigė, kad „atsargumo principas jau <...> yra bendroji tarptautinės paprotinės teisės norma arba bent jau bendrasis teisės principas <...>“, o JAV, priešingai, teigė, kad „atsargumo principas“ nėra laikomas tarptautine paprotine teise; šis principas labiau gali būti pavadintas požiūriu, kurio turinys gali skirtis priklausomai nuo konteksto“).

Bene garsiausia su atsargumo principo taikymu ir aplinkos apsauga susijusi

⁷⁰⁰ *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*, Judgment, [I.C.J. Reports 1997], ICJ.

⁷⁰¹ Angliškas byloje vartojamas terminas – „*vigilance*“, o ne vėliau tapęs įprastas „*precaution*“.

⁷⁰² *Supra*, note 700, para. 140.

⁷⁰³ Plačiau: EC Measures concerning Meat and Meat Products (*Beef Hormones case*) *Canada and United States v. European Community*, 16 January 1998, AB-1997-4, WTO doc. WT/DS26/AB/R and WT/DS48/AB/R [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/hormab.pdf>.

byla tarptautinėse ginčų sprendimo institucijose yra 1999 m. Pietų paprastųjų melsvųjų tunų byla⁷⁰⁴ (ITLOS Tribunolo byla, angl. – *Southern Bluefin Tuna Case*), kurioje Tarptautinis jūrų teisės tribunolas **netiesiogiai atkartojo Rio deklaracijos 15 principą**, kad esant moksliniam neapibrėžtumui būtina laikytis atsargumo principo. Byloje dėl pietų paprastųjų melsvųjų tunų (įtrauktų į nykstančių rūšių sąrašą) tribunolas (1999 m. bylos 3 ir 4 ITLOS) nurodė Japonijai nedelsiant sustabdyti eksperimentines žuvininkystės programas ir paskyrė kitas laikinąsias apsaugos priemones visoms bylos šalims, t. y. nurodė laikytis seniau nustatytų tunų tausojančių kvotų, pradėti derybas ir pasiekti naują susitarimą su kitomis valstybėmis, vykdančiomis tuno žvejybą. Precedentų neturinčios bylos pobūdis yra tai, kad tribunolas pritaikė, nors pažodžiui to neįvardino, atsargumo principą žvejybai ir nuo tų laikų atsargumo principas sulaukė plataus taikymo tarptautinėje aplinkos teisėje, nors pats principo kaip paprotinės teisės normos statusas yra diskutuotinas ir lieka neišspręstas.

Visiškai priešingai negu minėtose klasikinėse bylose dėl atsargumo principo taikymo, garsus Rio deklaracijos 15 principas ir jį atkartojantis branduolinėje teisėje taikomas apsaugos principas **labai retai įgauna atgarsį sprendžiant bylas dėl branduolinės energetikos objektų** tarptautinėse ginčų sprendimo institucijose. Manytina, kad tuo atveju, kai BEO tampa ginčo objektu bylose, kuriose vienu metu yra taikoma aplinkos ir branduolinė teisė, atsargumo principas yra taikomas vangiai, palyginti su analogiškais bylomis, nesusijusiomis su branduoline energetika, o tai realiai prisideda kaip tam tikra pastarosios subsidija.

Pavyzdžiui, vienoje pirmųjų Tarptautinio Teisingumo Teismo bylų dėl branduolinės teisės objekto, t. y. Byloje dėl branduolinio ginklo panaudojimo

⁷⁰⁴ Taip pat ši byla pabrėžė bendradarbiavimo ir derybų svarbą tarptautinėje regioninėje organizacijoje. Plačiau: MARR, Simon. Southern Bluefin Tuna Cases: The Precautionary Approach and Conservation and Management of Fish Resources [interaktyvus]. *European Journal of International Law*, 2000, Vol. 11, No. 4, p. 815-831 [žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ejil.oxfordjournals.org/content/11/4/815.full.pdf>>.

teisėtumo⁷⁰⁵, Teismas *net neužsiminė apie atsargumo principą* ir tik nurodė faktą, kad „abi šalys pritarė būtinumui rimtai atsižvelgti į aplinkos apsaugos klausimus ir imtis reikalaujamų atsargumo priemonių <...>“, bei pridūrė, kad „aplinkos pažeidžiamumo įsisąmoninimas, taip pat pripažinimas, kad žalos aplinkai rizikos turi būti nuolat įvertinamos, tapo daug didesni“ nuo šalių 1977 m. sutarties sudarymo laikų.

Net jei atsitinka taip, kad bylose dėl BEO vis tik *yra* užsimenama apie atsargumo principą, tai šių bylų *sprendimai atrodo visiškai kitaip* negu analogiški sprendimai, priimti klasikinėse aplinkos teisės bylose dėl atsargumo principo. Pvz., garsioje MOX byloje⁷⁰⁶ dėl *Sellafield* branduolinės jėgainės, priešingai nei buvo tikėtasi, atsargumo principas nebuvo akcentuotas, teigiant, kad laikinoms apsaugos priemonėms pritaikyti trūksta svarios žalos įrodymo ir mokslinių argumentų. Vienas iš pagrindų minėtoje byloje, kurią iškėlė Airija Jungtinei Karalystei, buvo Jungtinės Karalystės, 2001 m. išdavusios naujai *Sellafield* branduolinei jėgainei leidimą gaminti sumaišytų oksidų (MOX) kurą⁷⁰⁷, remiantis 1993 m. poveikio Airijos jūros aplinkai vertinimu, įsipareigojimų pažeidimas pagal Jungtinių Tautų Jūrų teisės konvencijos 206 str. ir paprotinį „nuolatinio poveikio aplinkai vertinimo“ principą, įtvirtintą Tarptautinio Teisingumo Teismo. Jungtinė Karalystė esą dėl komercinės paslapties neatskleidė informacijos apie būsimą gamyklos veiklą, taip pat duomenų apie planuojamą perdirbti kuro kiekį, kuris turėtų būti transportuojamas⁷⁰⁸ į šalį per Airijos jūrą. Airija kreipėsi į

⁷⁰⁵ Tarptautinio Teisingumo Teismo 1996 m. liepos 8 d. Konsultacinė išvada dėl grasinimo branduoliniais ginklais ar jų panaudojimo teisėtumo (angl. – *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*) [interaktyvus]. I.C.J. Reports, 1996, Chapter 1, Section 4.5, [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>>.

⁷⁰⁶ *MOX Plant case (Ireland v. United Kingdom)* [interaktyvus]. Provisional Measures, ITLOS No. 10, 2001 [žiūrėta 2012 m. gruodžio 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.itlos.org/index.php?id=102>>.

⁷⁰⁷ Plutonio oksido ir urano oksido mišinys.

⁷⁰⁸ Airija teigė, kad dėl tokio radioaktyvių medžiagų transportavimo į ir iš *Sellafield* komplekso gali kilti žala jūros aplinkai, jei radioaktyvūs izotopai ar kitos medžiagos iš gamyklos pateks į Airijos jūrą. Airija teigė, kad DB neįvykdė Jungtinių Tautų Jūrų teisės konvencijos 206 str. išdėstytų įpareigojimų, nes vieninteliame dar 1993 m. parengtame poveikio Airijos jūros aplinkai vertinime buvo neteisingai įvertinta potenciali žala Airijos jūrai bei visai neįvertinti *inter alia* visi taršos šaltiniai vienu metu, t. y. nebuvo

Tarptautinį jūrų teisės tribunolą (ITLOS) (toliau – ir Tribunolas)⁷⁰⁹ ir į Arbitražinį teismą, sudarytą pagal 1982 m. Jungtinių Tautų Jūrų teisės konvencijos VII priedą prie TTT (UNCLOS), apeliuodama *inter alia* į atsargumo principo taikymą⁷¹⁰. 2011 m. gruodžio mėn. ITLOS Tribunolas pritaikė laikinąsias apsaugos priemones, tačiau ne įpareigodamas stabdyti statybas, o nurodydamas pradėti bendradarbiauti, keistis informacija ir nedelsiant surengti konsultacijas. 2007 m. Airija atsiėmė skundą iš UNCLOS Arbitražinio teismo.

ITLOS Tribunolo sprendimas MOX byloje sulaukė daug net pačių Tribunolo teisėjų kritikos. Visų pirma, laikinosios apsaugos priemonės turėjo būti pritaikytos kitu pagrindu, t. y. dėl šiam ginčui būdingos mokslinių įrodymų stokos⁷¹¹, pagal analogiją su Pietų paprastųjų melsvųjų tunų bylos mokslinio neapibrėžtumo logika. Antra, *ad hoc* teisėjas A.Székely pastebėjo Tribunolo veiksmų nenuoseklumą, kai, viena vertus, Tribunolas konstatuoja nepakankamą situacijos rimtumą, kad reikėtų taikyti laikinąsias apsaugos priemones, o, kita vertus, nurodo Airijai ir Jungtinei karalystei surengti konsultacijas. Tokiais savo veiksmais Tribunolas, teisėjo žodžiais, parodo, kad „MOX gamyklos veikla gali turėti tokį poveikį, kurio atsiradimui Airija bando užkirsti kelią“ (pvz., Tribunolas „padarė klaidą vertindamas įsteigtą gamyklą atskirai nuo likusio Sellafield komplekso, turinčio prastą saugos istoriją“). Todėl, kaip priduria teisėjas A.Székely, Tribunolas „turėtų labiau reaguoti į Airijos pastabas dėl atsargumo principo,

atsižvelgta į kumuliatyvų įvairaus tipo taršos efektą, taip pat nebuvo užsiminta apie taršos, kuri gali įvykti transportuojant branduolinę medžiaga jūra, riziką.

⁷⁰⁹ *MOX Plant case (Ireland v. United Kingdom)* [interaktyvus]. Provisional Measures, ITLOS No. 10, 2001 [žiūrėta 2012 m. gruodžio 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.itlos.org/index.php?id=102>>.

⁷¹⁰ *MOX Plant case (Ireland v. United Kingdom)* [interaktyvus]. Permanent Court of Arbitration, Tribunal established under Annex VII of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea („UNCLOS“): Order No. 6, 2008 [žiūrėta 2012 m. gruodžio 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1148>.

⁷¹¹ Nors egzistuoja nuomonių, kad ginčą galima vertinti kaip kilusį dėl paprasto duomenų nepateikimo, o ne dėl mokslinio netikrumo.

atsižvelgdamas į mokslinį netikrumą ir taikydamas Pietų paprastųjų melsvųjų tunų bylos⁷¹²“ logiką⁷¹³.

Apibendrinant galima pasakyti, kad atsargumo principo taikymas tarptautiniuose ginčiuose dėl BEO vyksta labiau pagal JAV nei pagal ES atsargumo principo percepcijos modelį; į atsargumo principą yra žiūrima laisvai, kartais jis paliekamas visai nuošalyje. Manytina, kad dėl branduolinės energetikos kuriamo visuomeninio gėrio yra pereinama nuo absoliutaus prie optimalaus atsargumo.

5.4. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai

- 1) Atsargumo principo, tokio koks jisai yra suformuluotas Rio deklaracijos 15 principe, ekstrapoliavimas į bet kurią kitą teisės sritį bus labai pasunkintas tol, kol jis pats bus kupinas įvairių vidinių abejonių ir skirtingų jam suteikiamų prasmų, kol mokslininkų ir valstybių tarpe egzistuos ginčai dėl jo funkcijos (orientacinė ar ginčų eigą lemianti), statuso (visavertis principas ar požiūris) ar reikšmės (numato ar ne rizikos valdymą bei kaštų ir naudos analizę).
- 2) Branduolinėje teisėje tokio visiškai identiško atsargumo principo, koks jisai yra suformuluotas Rio deklaracijos 15 principe, nėra, šį principą atstoja panaši radiacinės saugos koncepcija. Vis dėlto radiacinės saugos koncepcijoje *expressis verbis* nėra apibrėžiamas atsargumo principui būdingas mokslinio netikrumo elementas (nors, kita vertus, jei yra užtikrinama radiacinė sauga, tai kartu automatiškai būna įgyvendinamas atsargumo principas, nes pagrįsti radiacinę saugą trūkstant mokslinio

⁷¹² 1999 m. ITLOS Pietų paprastųjų melsvųjų tunų byla, *Southern Bluefin Tuna Case (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan)*, Provisional Measures ITLOS No. 3 & 4 (1999) [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.itlos.org/index.php?id=62>>.

⁷¹³ *MOX Plant case (Ireland v. United Kingdom)* [interaktyvus]. Provisional Measures, ITLOS No. 10, 2001 [žiūrėta 2012 m. gruodžio 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.itlos.org/index.php?id=102>>.

pagrindo neįmanoma), be to, radiacinė sauga yra antropocentriška branduolinės teisės sritis (nėra išsamių mokslinių duomenų apie jonizuojančiosios spinduliuotės poveikį kitoms, nei žmogus ir žinduoliai, gyvūnijos atmainoms ir augalijai). Dėl šių priežasčių nėra prasmės toliau tirti, ar atsargumo principu branduolinėje teisėje (radiacinėje saugoje) yra siekiama ginti aplinkos apsaugos interesus ir ar yra vystomos naujos atsargumo priemonės, kuriomis siekiama geresnės jų apsaugos.

- 3) Bene vienintelė su branduoline teise susijusi sritis, kur aplinkos teisės atsargumo principas, suprantamas Rio deklaracijos 15 principo prasme, vis dėlto yra pritaikomas ir veikia tiesiogiai, per tarptautines vandenų apsaugos konvencijas ir nacionalinius teisės aktus, yra vandenų ir vandens ekosistemų apsauga. Be to:
 - a) jei yra kalbama apie vandenų apsauga nuo radioaktyvių atliekų, dominuoja griežta atsargumo principo atmaina, artimesnė tai, kuri egzistuoja ES. Taigi dažniausiai dėl mokslinio netikrumo aplinkai potencialiai žalingi veiksmai (pvz., radioaktyvių atliekų šalinimas jūroje ar jų importavimas) yra draudžiami (o ne, pvz., ribojami atsargumo priemonėmis, pasirinktomis pagal atliktą kaštų ir naudos analizę ir atitinkančiomis geriausios prieinamos technologijos (angl. – *best technology available*) statusą);
 - b) jei kalbama apie vandens organizmų apsaugą nuo su jonizuojančiąja spinduliuote nesusijusio poveikio, t. y. nuo jau veikiančių⁷¹⁴ jėgainių aušinimo sistemų poveikio, atvirkščiai, išryškėja negriežtas jo aiškinimas, antropocentriškumas, nuolaidžiavimas ekonominiams interesams. Taip laisvesnis požiūris į atsargumo principą JAV, naujų, vandens organizmus nuo fizinio poveikio saugančių, griežtesnių leistinų normų ir standartų, tokių kaip uždaro ciklo sistemos (angl. – *closed-cycle water cooling*

⁷¹⁴ Reikia manyti, kad JAV reikalavimai įdiegti sistemas naujose jėgainėse vis dėlto bus vykdomi.

system), nepriėmimas, prisidengiant kaštų ir naudos analizės rezultatais⁷¹⁵, ir savo ruožtu leidimas branduoliniam operatoriui apsiriboti rizikos valdymu (angl. – *risk management approach*) atsiliepia kaip netiesioginė verslo, bet ne aplinkos apsaugos subsidija. Manipuliavimas uždaro aušinimo ciklo sistemos kaštų ir naudos analizės naudojamais duomenimis ir rezultatais (visų pirma, dirbtinis vandens gyvūnijos vertės sumažinimas), kokį pademonstravo JAV EPA agentūra ir kompanija „Entergy“ byloje *Entergy Corporation, Petitioner v. Riverkeeper*, yra įmanomas ne tik Šiaurės Amerikoje, bet ir Europos valstybėse, pvz., kai paprasto optimizavimo proceso metu (t. y. kai poveikis yra leistinas, tačiau pagal optimizavimo principą vis tiek siekiama, kiek tik praktiškai įmanoma, jį dar labiau sumažinti, darant papildomas investicijas) yra konstatuojamas priėjimas prie „įsisotinimo taško“;

- c) jei kalbama apie valstybių ginčus dėl branduolinės energetikos objektų tarptautinėse ginčų sprendimo institucijose, tai jose atsargumo principas taikomas taip pat labiau pagal JAV, nei pagal ES atsargumo principo percepcijos modelį (pvz., sprendimo *MOX byloje* logika atrodo visiškai priešinga, nei *Pietų paprastųjų melsvųjų tunų bylos* logika). Šiuose ginčiuose į atsargumo principą (reikia sutikti su atskirąja teisėjo A.Székely nuomone) yra žiūrima laisvai, kartais jis yra paliekamas visai nuošalyje, kadangi branduolinės energetikos srityje reikalaujamos finansinės investicijos ir kuriamas socialinis gėris yra ypač dideli. Kai kurie mokslininkai tokį fenomeną vadina perėjimu nuo absoliutaus atsargumo prie optimalaus atsargumo.

⁷¹⁵ Socialinė ir ekonominė nauda ir finansinė priemonių įdiegimo našta bus visada lengviau įrodomos nei socialiniai kaštai, saugotinos aplinkos vertė arba nauda aplinkos apsaugai.

6. SKYRIUS. PRINCIPAS TERŠĖJAS MOKA

6.1. Principas teršėjas moka aplinkos teisėje

Stokholmo deklaracijos 22 principu bei dvidešimt metų vėliau priimtos Rio deklaracijos dėl aplinkos ir plėtros 13 principu yra įtvirtinta, kad „*valstybės turi bendradarbiauti toliau vystant tarptautinę teisę, įtvirtinant atsakomybę bei kompensacijas už taršą ir kitokią žalą aplinkai, kuomet jurisdikcijos teritorijoje vykdomos veiklos sukelia žalą teritorijoms, esančioms už nacionalinės jurisdikcijos ribų*“. Rio deklaracijos 16 principas patvirtino šią nuostatą, ją pavadindamas principu *teršėjas moka*: „*Šalies valdžia turi skatinti su tarptautine aplinkos apsauga siejamų sąnaudų internalizavimą ir ekonomikos metodų panaudojimą, atsižvelgiant į tai, kad teršėjas privalėtų, iš principo, sumokėti už taršą ir skiriant tinkamą dėmesį visuomenės interesams, o taip pat neiškreipiant tarptautinės prekybos ir investicijų*“⁷¹⁶. Tokia pat pozicija liko įtvirtinta 2002 m. Johanesburgo pasauliniame aukščiausiojo lygio susitikime darnaus vystymosi klausimais (vadinamajame Johanesburgo darnaus vystymosi įgyvendinimo plane)⁷¹⁷ bei kitame *soft law* šaltinyje, JTO Tarptautinės teisės komisijos (toliau – ir TTK) 2001 m. straipsnių dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos

⁷¹⁶ Neoficialiuose teksto vertimuose (pvz., Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos 2001 m. Rio deklaracijos vertime p. 14 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą <<http://www.am.lt/LSP/files/Agenda21.pdf>>) šis principas išverstas netiksliai.

1992 m. Rio deklaracija dėl aplinkos ir plėtros, priimta „Žemės susitikimo“, t. y., JT Aplinkos ir vystymosi konferencijos metu (angl. – *United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) Rio Declaration on Environment and Development*) [interaktyvus]. UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 August 1992 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>>.

⁷¹⁷ 2002 m. Johanesburgo darnaus vystymosi deklaracija, įgyvendinimo planas (*Johanesburgo Deklaracija*) (angl. – *Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*) [interaktyvus]. U.N. Doc. A/CONF.199.20, 2002, §§ 15(b), 19(b) [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>> ir <<http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>>.

prevencijos, projekto ⁷¹⁸ komentaruose, o dar dvidešimt aštuntos sesijos suvažiavimo metu 1976 m. TTK didžiulę atmosferos ir jūros taršą klasifikavo atskirame straipsnyje kaip tarptautinį nusikaltimą, kartu su agresija, ar genocidu ⁷¹⁹. Literatūroje principas *teršėjas moka* (apimantis emisijų standartus, atsakomybės už taršą sistemą, projekto vykdymo sąlygų iškelimą, specialius leidimus veiklos vykdymui ir pan.) yra pavadintas veiksmingiausiu aplinkos teisės mechanizmu.

6.2. Principo *teršėjas moka* perkėlimas į branduolinę teisę: civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijų problemos

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad nesant aiškiai apibrėžtos *atsakomybės taikymo sąlygos*, t. y. aiškiai nustatytų sąvokų, kas yra *aplinkai pavojinga tarša*, pavojinga radionuklidų koncentracija ir radioaktyvaus užteršimo riba (kaip buvo minėta darbo skyriuje apie prevencijos principą, nėra nei šią ribą apibūdinančių paprotinės teisės normų ⁷²⁰, nei normatyvinių taršos standartų harmonizavimo, taip reikalingų TATENOS generalinio direktoriaus žodžiais ⁷²¹), tai ir pats principas *teršėjas moka* branduolinėje teisėje turėtų būti labai sunkiai taikomas. Toks išpūdis yra klaidingas: sėkmingam principo *teršėjas moka* taikymui branduolinėje

⁷¹⁸ 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (TTK) Straipsnių projektas dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos prevencijos (angl. – *Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities adopted by the International Law Commission at its Fifty-third session*) su komentarais [interaktyvus]. *Official Records of the UN General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No. 10 (A/56/10)* [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_7_2001.pdf> ir <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf>.

⁷¹⁹ 1976 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (TTK) Straipsnių projektas dėl valstybių atsakomybės (angl. – *Draft Articles on State Responsibility*) [interaktyvus]. Report of the Commission to the General Assembly on the work of its twenty-eighth session. *Yearbook of the International Law Commission*, 1976, Vol. 2, Part II, Article 19 (3) (d) [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <[http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1976_v2_p2_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1976_v2_p2_e.pdf)>.

⁷²⁰ Plačiau: SANDS, Philippe J. *Chernobyl: Law and Communication: Transboundary Nuclear Air Pollution – The Legal Materials*. Cambridge: Grotius, 1988, p. 15.

⁷²¹ 1987 m. gegužės 22 d. TATENA Generalinio direktoriaus pareiškimas: Klausimas dėl atsakomybės už žalą, kylančią iš branduolinės avarijos (angl. – *The Question of Liability for Damage Arising from a Nuclear Accident: Note by Director General*). IAEA, 22 May 1987, Doc. GOV/2306, Annex 2, p. 6

teisėje minėtosios atsakomybės sąlygos apibrėžimo stoka neturi reikšmės, t.y. yra visai nesvarbu, kad branduolinio incidento metu į aplinką paleistų radionuklidų koncentracijos dydis, sukėlęs žalą, neviršijo normų (tokią situaciją galima palyginti su atsakomybės už padidinto pavojaus šaltinio sukeltą žalą institutu civilinėje teisėje⁷²²).

Principas *teršėjas moka*, kaip joks kitas aplinkos teisės principas, yra įtakojęs branduolinės teisės sandarą: šio principo pagrindu atsirado atskiras unikalus civilinės atsakomybės už branduoline veikla sukeltą žalą institutas, kuris nėra sutinkamas jokiaje kitoje teisės šakoje ir kuris yra reglamentuotas dviejų civilinės atsakomybės režimų, sukurtų aplink dvi konvencijas – Vienos⁷²³ ir Paryžiaus⁷²⁴ konvencijas dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą (šios konvencijos sudaro sąlygas kompensuoti tarpvalstybinę iš aukšto radioaktyvumo šaltinio⁷²⁵ kilusią žalą, tuo pačiu ir įvykusią tarpvalstybinio transportavimo metu; nustato taisykles tarpvalstybiniam teisiniams veiksams atlikti; apibrėžia jurisdikciją ir taikomą nacionalinę teisę).

⁷²² Vairuotojas, sukėlęs žalą, net jei nebuvo viršijęs nustatytų greičio ribojimų, yra už ją atsakingas. Svarbu pastebėti, kad tokios griežtos atsakomybės taikymas visai nereiškia, kad greičio ribojimai (panašiai kaip mūsų situacijoje branduolinės saugos standartai) yra laikomi pertekliniu teisiniu reguliavimu: priešingai, jie vykdo žalos atsiradimo tikimybės sumažinimo funkciją. Dėl to darbo eigoje yra laikomasi pozicijos, kad branduolinės saugos standartai, nežiūrint į „absoliučios“ (kalbant konvencijų terminais) atsakomybės taikymą, turi būti nustatyti aiškiai ir jiems turi būti suteikta privaloma galia.

⁷²³ Didžiausios, 38 narius jungiančios, Vienos konvencijos valstybės dažniausiai yra išsidėsčiusios už Vakarų Europos ribų; iš branduolinių valstybių tai yra Argentina, Bulgarija, Čekija, Lietuva, Meksika, Rumunija, Rusija, Slovakija, Ukraina, Vengrija (žr. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY. *Factsheets: Country List* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ola.iaea.org/ola/FactSheets/default.asp>>).

Galima būtų teigti, kad Vienos konvencijos klubo narėmis yra mažiau pasiturinčios valstybės: joms švelnesnę civilinę atsakomybę už branduolinę žalą sukurianti Vienos konvencija yra priimtinesnė

⁷²⁴ Paryžiaus konvencija jungia daugumą Vakarų Europos valstybių, išskyrus Airiją, Austriją, Liuksemburgą ir Šveicariją (žr. NUCLEAR ENERGY AGENCY (NEA). *Paris Convention on Nuclear Third Party Liability: Latest Status of Ratifications or Accessions* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/paris-convention-ratification.html>>).

Opi problema yra ta, kad vienos didžiausių branduolinių valstybių yra skirtingų konvencijų narės: DB ir Prancūzija – tik Paryžiaus konvencijos narės, o Rusija – tik Vienos konvencijos; šios valstybės nėra prisijungusios prie Jungtinio protokolo, tad branduolinės žalos atveju nekompensuos žalos, kilusios kitos konvencijos narės teritorijoje.

⁷²⁵ Atsakomybė už žalą, kilusią iš žemo aktyvumo radioaktyviųjų šaltinių (pvz., radioizotopų, naudojamų mediciniais tikslais) dažniausiai kyla iš deliktų teisės (ang. – *tort law*), sutartinės teisės, *etc.*).

Praktiškai du trečdaliai, t. y., 31 pasaulio branduolinė valstybė, priklauso vienam ar kitam konvenciniam režimui (žr. Lentelę Nr. 5. *Reaktorių skaičius pasaulyje ir valstybių, kuriuose jie yra, priklausomybė civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimams*), o Europos Sąjungoje yra siekiama papildomai harmonizuoti⁷²⁶ teisinį režimą atsakomybei už branduolinę žalą sureguliuoti⁷²⁷. Deja, likęs vienas trečdalis valstybių, kuriose yra išsidėsčiusios net 237 veikiančios ir 40 statomų jėgainių (kas sudaro 55% visų jėgainių), ir kuriose gyvena net 2/3 (7 mlrd.) pasaulio gyventojų, šiuo metu nepriklauso jokiam galiojančiam tarptautiniam atsakomybės už branduolinę žalą konvenciniam režimui. Civilinės atsakomybės konvencijų nesusiaistytos branduolinės valstybės yra Kanada, Indija, Iranas, Japonija, Pietų Korėja, Pakistanas, Pietų Afrika, Taivanas ir JAV (pastaroji savo nepriklausymą tarptautiniams atsakomybės režimams pagrindžia savo vidinio akto, vad. angl. – *Price-Anderson Act*⁷²⁸ egzistavimu; JAV prisijungė tik prie dar neįsigaliojusios CSC konvencijos). Kinijos pavyzdys pateikiamas atskirai, nes valstybė nei priklauso atsakomybės konvencijoms, nei turi savo nacionalinę teisinę civilinės atsakomybės bazę⁷²⁹.

⁷²⁶ Diskutuotina, ar harmonizavimas yra iš viso tikslingas, kadangi ES valstybių priklausomybė skirtingiems, t. y., Vienos ir Paryžiaus konvencijų režimams, ir taip yra komplikuoja.

⁷²⁷ Darbe yra minima, kad hipotetiniu sprendimu harmonizuojant atsakomybes už branduolinę žalą galėtų būti (a) branduolinės energetikos objektų įtraukimas į Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2004/35/EB dėl atsakomybės už aplinkos apsaugą siekiant išvengti žalos aplinkai ir ją ištaisyti (atlyginti) reguliavimo objektų, dėl kurių kyla žala, sąrašą arba (b) Euratom prisijungimas prie Paryžiaus sutarties.

⁷²⁸ 1957 m. Price-Anderson branduolinės pramonės draudimo įstatymas (angl. – *Price-Anderson Nuclear Industries Indemnity Act* arba *Price-Anderson Act*), priimtas kaip 1955 m. Atominės energijos įstatymo pataisa [interaktyvus]. 42 U.S.C. § 2210 *et seq.*, 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.law.cornell.edu/uscode/pdf/uscode42/lii_usc_TI_42_CH_23_DI_A_SC_XIII_SE_2210.pdf>. Pagal šį aktą, vieno objekto operatoriaus atsakomybė yra apribota 375 mln. JAV dolerių. JAV operatoriaus atsakomybė vadinama išimtinė (t. y., vis dar palengvinanti žalos kompensavimo siekiančių asmenų padėtį) ne teisine, o ekonomine prasme: operatorius privalo apdrausti savo ir savo tiekėjų atsakomybę, tad galiausiai ši būna susieta su įrenginio vieta.

⁷²⁹ Kinijos Valstybės Taryba (kuri yra ne įstatymų leidybos, o vykdomoji valdžia) yra išleidusi tik kelis administracines teisės aktus, vadinamus „atsakymais“ (angl. – *reply*) ir įjungiančius tam tikrus tarptautinių konvencijų principus: „1986 Reply of the Council to the Ministry of Nuclear Industry, the National Nuclear Safety Bureau and the State Council Atomic Energy Board in respect of Resolving Third Parties` Nuclear Liability“ ir „2007 Reply to Questions on the Liabilities of Compensation for Damages Resulting from Nuclear Accidents“. Spendžiant iš šių dviejų atsakymų, atsakomybė už branduolinę žalą Kinijoje yra griežta, išimtinė, apribota laike (skundų pateikimo terminas – 10 m.), siekia 100-300 mln. juanių (1 mln. juanių ≈ 120 000 eurų) operatoriui ir iki 800 mln. juanių – valstybei.

Prieš analizuojant, ar principas *teršėjas moka* yra sėkmingai įgyvendinamas branduolinėje teisėje ir ar šiam principui tarpininkaujant yra veiksmingai apsaugota aplinka, vertėtų trumpai paaiškinti dvi sąvokas, kurios bus vartojamos šiame darbo skyriuje. Šio darbo kontekste *teršėju* laikomas ir pagrindinis *civilinės atsakomybės už žalą* subjektas, t. y., *operatorius*, ir subjektai, kuriems pereina *tarptautinė* ar *subsidiari* atsakomybė (angl. – *residual responsibility*), žalai peržengus tam tikrą lygmenį, t. y., *valstybę*, išdavusi operatoriui licenciją⁷³⁰, arba tam tikri operatoriai ar valstybės, susibūrę į grupę, kaip nustato konvencinis atsakomybės režimas. Kalbant apie *žalą*, dėmesys bus nukreiptas į žalos *aplinkai* kompensavimą, kadangi pagal gebėjimą kompensuoti žalą aplinkai bus sprendžiama apie aplinkos teisės principo *teršėjas moka* įgyvendinimo branduolinėje teisėje sėkmę ir apie tai, ar aplinka yra pakankamai apsaugota branduolinės teisės instrumentų. Nors principas *teršėjas moka* gali reikšti ne tik atsakomybės už žalą taikymą, bet ir finansinės naštos prisiėmimą už radioaktyvių atliekų saugojimą, tačiau šiame darbo skyriuje bus kalbama tik apie pirmą aspektą (radioaktyvių atliekų problema yra aptarta darbo skyriuje apie darnaus vystymosi principo diegimą branduolinėje teisėje).

6.2.1. Civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijos – principo *teršėjas moka* ir tarptautinės prekybos ir investicijų skatinimo principų balanso išraiška?

⁷³⁰ Žr., pvz., Branduolinio saugumo konvencijos preambulės 3 ir 4 pastraipas: „Susitariančios šalys <...> iš naujo patvirtindamos, kad už branduolinį saugumą atsakinga *valstybė*, kurios jurisdikcijoje yra branduoliniai įrengimai; siekdamos plėtoti efektyvią branduolinio saugumo kultūrą“, ir 9 str.: „Kiekviena Susitariančioji šalis turi užtikrinti, kad *pirminė* branduolinio įrenginio saugumo atsakomybė tenka atitinkamos licencijos *savininkui*, ir turi imtis atitinkamų žingsnių, užtikrinančių, kad tokios licencijos savininkas vykdytų savo įsipareigojimus“.

1994 m. Branduolinio saugumo konvencija (angl. – *Convention on Nuclear Safety, CNS*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1996-02-23, Nr. 17-439 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=24874&p_query=&p_tr2=#>.

Rio deklaracijos 16 principas įtvirtina principo *teršėjas moka* taikymo ribas – teršėjas turi mokėti tol, kol tai neiškreipia *tarptautinės prekybos ir investicijų*. Atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų kontekste tai reiškia (a) kad atsakomybė *inter alia* už žalą aplinkai turi būti ne per griežta (negali būti neribota)⁷³¹, kad branduolinės energetikos operatoriai galėtų apdrausti riziką ir tuo pačiu gyvuoti, kurti energetinę gerovę valstybėje ir (b) minėta atsakomybė turi būti ne per švelni, kad aplinkinėms nuo branduolinės žalos nukentėjusioms valstybėms nebūtų nepagrįstai užkrauta jų aplinkos atkūrimo našta. Darytina išvada, kad civilinės atsakomybės režimas turi tuo pačiu metu vykdyti dvi misijas: ginti (a) pramonės ir (b) visuomenės interesus. Tokį balansą bandoma pasiekti įvedus unikalų institutą, kuriame civilinė atsakomybė už branduolinę žalą yra:

- 1) išimtinė (angl. – *channelled liability*), t. y., tikslingai perkelta operatoriui, neatsižvelgiant į incidento priežastį⁷³² ir
- 2) ribota (angl. – *limited liability*), t. y.:
 - a) susiaurintas branduolinės žalos apibrėžimas (disertacijos kontekste yra svarbu, ar minėtasis apibrėžimas apima žalą aplinkai ar ne);
 - b) apribotos atsakomybės sumos;
 - c) nustatyti terminai, per kuriuos galima prašyti kompensacijos už branduolinę žalą.

⁷³¹ Tą pripažino TATENA savo Aiškinamajame rašte: „<...> yra akivaizdu, kad atsakomybės dydžio ribojimas yra sukurtas operatoriaus naudai, tam, kad neatgrasintų nuo su branduoline energija susijusių veiklų“.

2007 m. TATENA aiškinamieji raštai: 1997 m. Vienos konvencija dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir 1997 m. Konvencija dėl Papildomos kompensacijos už branduolinę žalą (angl. – *The 1997 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage and the 1997 Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage — Explanatory Texts*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2007, IAEA International Law Series No. 3 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1279_web.pdf>.

⁷³² Net jei, pvz., įvykį sukėlė nekokybiškai pagamintas vožtuvas, atsakomybė už žalą priklauso ne vožtuvo gamintojui, o operatoriui. Beje, šiame kontekste reikia skirti terminus *operatorius* ir *savininkas*. Nors dažniausiai tai būna tas pats asmuo, bet atsakomybė priklauso būtent operatoriui. Pvz., Vienos konvencijos II str. 5 d. nustatyta: „Išskyrus šioje Konvencijoje numatomus atvejus, nė vienas asmuo, išskyrus operatorių, už branduolinę žalą neatsako“. *Ibidem*.

Grįžtant prie balansavimo testo, pasidaro akivaizdu, kad išimtinės atsakomybės aspektas labiau atstovauja visuomenės interesams (yra laikoma, kad perkėlus atsakomybę vienam operatoriui, žalą patyrusioms aukoms bus lengviau identifikuoti žalos sukėlėją), o ribotos atsakomybės aspektas – pramonės interesams⁷³³ (dėl to šis aspektas net kartais yra vadinamas branduolinės energetikos subsidijavimu⁷³⁴).

Šiame darbe svarbiausi yra klausimai, ar minėtas civilinės atsakomybės už branduolinę žalą subalansavimas tuo pačiu metu naudingai atsiliepia aplinkos apsaugos interesams (kurie, iš pirmo žvilgsnio atrodo, turėtų būti priskirti visuomenės interesams), ar branduolinės avarijos aplinkai sukeltos žalos kompensavimas yra įgyvendinamas veiksmingai, ar Rio deklaracijos 16 principu įtvirtintas principas *teršėjas moka* žalos aplinkai kompensavimo kontekste nenusileidžia *tarptautinės prekybos ir investicijų skatinimo* principui. Manytina, kad išnagrinėjus toliau identifikuotas civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų problemas, bus įmanoma pateikti atsakymus į šiuos klausimus.

6.2.2. Atsakomybės dalyko ir atsakingų subjektų disproporcija

Visų pirma, principas *teršėjas moka* galės būti veiksmingai įgyvendinamas tik tada, kai egzistuos aiški civilinės atsakomybės dalyko (t. y., *kokia* žala yra kompensuotina, iš kokių *šaltinių*, dėl kokių *priežasčių* ji kyla; atsakomybės dalykas koreliuoja su atsakomybės dydžiu) ir subjektų (turimi omenyje asmenys,

⁷³³ Tik dėl ribotos atsakomybės egzistavimo operatorius sutinka apdrausti draudimo bendrovės, kurios, pvz., JAV 80-ais metais buvo visiškai sužlugdytos dėl neribotos atsakomybės taikymo asbesto bylose, kurias masiškai inicijavo asbesto pramonėje dirbę darbuotojai.

⁷³⁴ FAURE, Michael G.; and FIORE, Karine. An Economic Analysis of the Nuclear Liability Subsidy. *Pace Environmental Law Review*, 2009, Vol. 26, No. 2, p. 419-450; PELZER, Norbert. Compensation for Large-scale and Catastrophic Nuclear Damage. In NÓTÁRI, Tamás; and TÖRÖK, Gábor. (szerk.). *Prudentia Iuris Gentium Protestate: Ünnepi Tanulmányok Lamm Vanda Tiszteletére*. Budapest: MTA Jogtudományi Intézet, 2010, p. 348-350.

tiesiogiai sukėlę ir atsakingi už žalą) rato proporcija. Demonstruojant konkrečiu pavyzdžiu, galima būtų pasitelkti paprastą analogiją su nacionaline socialinio draudimo sistema: draudimo įmokas mokančių asmenų skaičius (ar jų įmokų dydis) negali drastiškai atsilikti nuo į išmokas pretenduojančių asmenų skaičiaus (ar nuo jų išmokų dydžio). Tas pats dėsnis suveikia ir tarptautinėje kompensavimo už branduolinę žalą (ir draudimo nuo jos atsiradimo) sistemoje: **atsakingų už žalą subjektų finansiniai ištekliai negali būti mažesni už į kompensaciją pretenduojančių subjektų reikalavimus, kitaip bet koks papildomas kompensavimo dalyko praplėtimas (*inter alia* žalos aplinkai kompensavimas) liktų popieriuje ir būtų fiktyvus.**

Anksčiau, iki Černobylio nelaimės, atsakomybės už branduolinę žalą konvencijos (1960 m. Paryžiaus ir 1963 m. Vienos Konvencijos) įtvirtindavo tik vieną atsakomybės subjektą, t. y., operatorių, ir gana siaurą objektą, kam gali būti padaryta žala, t. y., žmogui ir jo nuosavybei. Siekiant veiksmingiau įgyvendinti principą *teršėjas moka* bei pačius aplinkos apsaugos tikslus, šiuolaikinėse atsakomybės konvencijose stengiamasi *plėsti* atsakomybės dalyką šiais būdais:

- a) *Žalos atmainų sąrašo praplėtimas*: atsakomybės už branduolinę žalą konvencijos tampa vis palankesnės aplinkos apsaugai, dėl to kad naujos kartos konvencijose įtvirtinta kompensuotinos žalos sąvoka, šalia žalos žmogui ir nuosavybei, apima ir žalą aplinkai (žr. Lentelė Nr. 4. *Tarptautinis civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimas*).
- b) Kita dalyko plėtimo tendencija pasireiškia tuo, kad yra *siaurinamas konvencijų taikymo išimčių sąrašas*. Pvz., nors įprastai⁷³⁵ konvencijos

⁷³⁵ Pvz., Vienos konvencijos IV str. 3 d. yra nustatyta, kad „a) Pagal šią Konvenciją operatorius nėra atsakingas už branduolinę žalą, kuri padaroma branduolinio incidento, įvykusio tiesiogiai dėl ginkluoto konflikto, karo veiksmų, pilietinio karo ar sukilimo, metu; b) išskyrus atvejus, kada atsakingos už įrenginį valstybės įstatymai gali numatyti priešingai, šis operatorius nėra atsakingas už branduolinę žalą, kurią padaro branduolinis incidentas, kilęs tiesiogiai dėl nepaprastai sunkios stichinės nelaimės“.

neapima⁷³⁶ žalos (*inter alia* žalos aplinkai), įvykusios dėl ginkluoto konflikto, karo veiksmų, pilietinio karo ar sukilimo, stichinės nelaimės (Fukušimos pavyzdys⁷³⁷) tačiau žala, patirta dėl stichinės nelaimės, yra išbraukta iš naujų RVC, RPC konvencijų išimčių, o tai neabejotinai turi pridėdamosios vertės šiais drastiškos klimato kaitos laikais. Lygiai taip pat nuspręsta, neatsižvelgiant į draudimo kompanijų protestus, nesuteikti teroristų atakoms karo veiksmų ar pan. išimties iš konvencijų taikymo statuso, tad operatorius yra atsakingas⁷³⁸ ir už teroristinių išpuolių sukeltą branduolinę žalą (*inter alia* dėl šios priežasties operatorių BEO yra kuriami reikalavimai atlaikyti, pvz., lėktuvo smūgi⁷³⁹).

c) Pagaliau naujose konvencijose atsakomybės dalykas yra platinamas *įtraukiant vis daugiau BEO, kurie gali būti laikomi žalos šaltiniais* šių civilinės atsakomybės konvencijų prasme⁷⁴⁰:

- *branduolinio kuro perdirbimo objektų įtraukimas*. Visų pirma, reikia pastebėti bendrą taisyklę, kad kariniai BEO nėra reguliuojami civilinės atsakomybės konvencijų: pastarosiose jie neminimi (žr., pvz., 1963 m. Vienos Konvencijos preambulę⁷⁴¹) arba apibūdinti labai aptakiai, tuo

⁷³⁶ Tiesa, pvz., Vokietija padarė PC 9 str. išlygą, tad šioje valstybėje operatoriaus atsakomybė yra labai priartinta prie neribotos.

⁷³⁷ Šis pavyzdys yra galimas teoriškai: TEPCO atsakomybė kyla ne iš tarptautinės (Japonija nepriklauso tarptautiniams atsakomybės režimams), o iš nacionalinės teisės aktų. Beje, Japonijos nacionalinės teisės aktai šiuo atveju pasirodė griežtesni už tarptautines civilinės atsakomybės konvencijas, nes pagal juos gamtos stichijos įvykiai Fukušimoje nepalaikyti nepaprastais, tad operatoriaus nebuvo atleistas nuo atsakomybės.

⁷³⁸ Kas kelia problemų surasti draudimo kompaniją, kuri sutiktų apdrausti šią riziką.

⁷³⁹ Kalbant Lietuvos realijomis, VATESI viršininkas yra išleidęs specialų įsakymą šiuo klausimu: Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos viršininko įsakymas dėl Dėl Sprogimo ir lėktuvo kritimo poveikio branduolinės energetikos objektams analizės reikalavimų patvirtinimo, 2005 m. gruodžio 30 d. Nr. 22.3-72 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2006-02-13, Nr. 18-654 [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270765&p_query=&p_tr2=>.

⁷⁴⁰ Pažymėtina, kad mažu branduolinės medžiagos kiekiu disponuojančios laboratorijos ir transportavimo priemonės (branduoline energija varomi povandeniniai laivai) nėra laikomi žalos šaltiniais civilinės atsakomybės konvencijų prasme.

⁷⁴¹ Konvencijos šalys „<...> pripažinusios, kad pageidautina nustatyti kai kurias minimalias finansinės apsaugos normas, kurios garantuotų žalos, padarytos naudojant branduolinę energiją tam tikrais *taikiais* tikslais, apmokėjimą“.

leidžiant pačioms valstybėms vienasmeniškai nustatyti kas yra, pvz., Vienos Protokole nurodytas „branduolinės energetikos objektas, naudojamas ne taikiais tikslais“ bei neprašant valstybių notifikuoti konvencijų dalyvių, kas būtent iš jų turimų BEO bus laikomi „branduolinės energetikos objektais, naudojamais ne taikiais tikslais“ esamos konvencijos kontekste.

Atsakomybės dalyko plėtimas pasireiškia tuo, kad naujos kartos civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijose valstybės jau gali *expressis verbis* nurodyti, kad konvencinis režimas, prie kurio yra prisijungiama, yra taikomas ne tik jėgainėms, bet ir jų civiliniams branduolinio kuro perdirbimo objektams, kurie dažniausiai yra – ir praeityje buvo – priskiriami prie karinių objektų (t.y. valstybės gali sutikti, kad žala turi būti kompensuojama net jei jos šaltinis – branduolinio kuro perdirbimo objektas). Tiesa, šitokia tendencija yra išimtinė, nes dažniausiai valstybės vis dėlto pasinaudoja aplinkybe, kad tokiuose civiliniuose branduolinio kuro perdirbimo objektuose (arčiausiai nuo Lietuvos toks objektas yra Didžiojoje Britanijoje) perdirbimo procese yra neišvengiamai išgaunamas subproduktas – ginklams gaminti tinkantis plutonis, ir siekia, kad, suteikiant šiems objektams karinio objekto vardą, jie būtų pašalinti iš konvencijų dėl civilinės atsakomybės reguliavimo srities.

Garsiausia avarija civiliniame branduolinio kuro perdirbime objekte įvyko 1999 m. Tokai-Mura Japonijoje, 130 km nuo Tokijo, JCO's ⁷⁴²

⁷⁴² JCO (anksčiau vadintas angl. – *Japan Atomic Fuel Conversion Company*) priklauso *Sumitomo Metallic Mining Company*, vienai iš dviejų (kita kompanija vadinasi *Mitsubishi Nuclear Fuel Co.*) branduolinio kuro gamintojų Japonijoje.

Plačiau: SCHNEIDER, Mycle. Criticality Accident at Uranium Conversion Facility at Tokai-Mura, Japan [interaktyvus]. In *WISE-Paris*, 18 October 1999 [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www.wise-paris.org/index.html?/english/ourbriefings_pdf/tokai/tokai.html&/english/frame/menu.html&/english/frame/band.html.

priklausančiam objekte (kaip buvo minėta, Japonija nepriklauso jokiai civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijai);

- *nebeveikiančių branduolinių jėgainių įtraukimas*. Vadovaujantis *senesnių* konvencijų tekstais, jei branduolinė avarija įvyktų demontavimo darbų vykdymo laikotarpiu, kai jėgainės veikla yra sustabdyta, tačiau pati jėgainė dar neišmontuota, atsakomybė už patirtą žalą atitenka nebe operatoriui, o jėgainės savininkams, kurių atsakomybė greičiausiai *nebus* papildomai apdrausta (ko gero, tai yra susiję su tuo, kad civilinės atsakomybės konvencijose branduolinė žala apibrėžiama kaip kylanti iš medžiagų „radioaktyviųjų savybių“, o tuo atveju, jei eksploatavimo nutraukimo metu *nebėra* medžiagų, kurios gali sukelti tokią žalą, tai nėra ir tikslo taikyti konvenciją, t. y., reikalauti, kad operatorius, kuris jau nebeturi iš ko toliau kaupti lėšas, įgyvendintų reikalavimą būti apsidraudusiam ar kitaip užsitikrinti lėšas).

Naujuose konvenciniuose režimuose atsakomybės dalykas, t. y., žalos šaltinių sąrašas *praplėstas* ta kryptimi, kad valstybėms nebesuteikiama teisė atsisakyti kompensuoti žalą (*inter alia* žalą aplinkai), kilusią iš atliekynų ir senų jėgainių, kurių eksploatavimas yra nutrauktas. Pvz., 2004 m. Paryžiaus protokolas, nors dar neįsigaliojęs, jau *įtraukia* žalą, kilusią iš atliekynų ir BEO, kurie yra *eksploatavimo nutraukimo stadijoje* (angl. – *in the course of being decommissioned*). Tiesa, Paryžiaus konvencija vis dar palieka galimybę netaikyti jos atliekynams, kurių eksploatavimo nutraukimas yra jau pasibaigęs⁷⁴³ (angl. – *disposal facility in the post-*

⁷⁴³ Pagal Lietuvos teisės aktus (pvz., Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011 m. birželio 28 d. Nr. XI-1541 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4318 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403280&p_tr2=2>), radioaktyviųjų atliekų atliekyną galima *uždaryti* ir vykdyti *uždaryto atliekyno priežiūrą* arba *nutraukti* atliekyno *priežiūrą*.

closure phase)⁷⁴⁴, „kuomet jie nebekelia svarios rizikos ir nebereikalauja aktyvios priežiūros“.

Visi objektų plėtimo būdai, manytina, yra sveikintini: *expressis verbis* minint aplinką tarp objektų, kuriems gali būti kompensuojama žala, padidėja šansai bent kiek atstatyti gamtos balansą, o ir išimčių iš civilinės atsakomybės už branduolinę žalą taikymo sąrašo siaurėjimas yra tiesiogiai proporcingas principo *teršėjas moka* įgyvendinimo kokybei ir sėkmei. Kita vertus, šioje vietoje yra visiškai pamirštama apie tai, kad toks platus civilinės atsakomybės konvencijų objektas prasilenkia su gyvenimo realijomis. Nors iš lentelėje Nr. 4. *Tarptautinis civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimas* pateiktų skaičių matosi, kad konvencinis kompensavimo limitas žalos atveju aiškiai didėja – Vienos konvencijos V str. rašoma: „operatoriaus atsakomybės dydį gali apriboti atsakinga už įrenginį valstybė, bet ne mažiau kaip iki 5 milijonų JAV dolerių už kiekvieną branduolinį incidentą“ (šiais laikais, konvertuojant nurodytą sumą per aukso kainą, tai sudarytų apie 45 mln. JAV dolerių); Paryžiaus konvencijos nustatytas atsakomybės limitas yra tarp 5 ir 15 SDR⁷⁴⁵ (šiomis dienomis tai sudaro 7,82 mln. ir 23,45 mln. JAV dolerių); pagal 1982 Protokolą, Briuselio ir Paryžiaus konvencijos nustato minėtą limitą iki 300 SDR (apie 469 mln. JAV dolerių) – objektyviai kalbant, net ir geriausiu atveju visa žala (ypač beveik paskutinėje vietoje stovinti žala aplinkai) dėl lėšų stokos nebūtų kompensuojama. Tokia pesimistinė prognozė yra padiktuota praktikos: net didžiausias šių laikų paminėtas konvencinis kompensavimo limitas (469 mln. JAV dolerių) yra neadekvatus vien tik penkių valstybių (Austrijos, Vokietijos, Norvegijos, Švedijos ir Jungtinės Karalystės) kompensuotoms sumoms (iš viso

⁷⁴⁴ OECD 2004 m. Protokolas, keičiantis 1960 m. Paryžiaus konvenciją (su pakeitimais) (angl. – *Revised Paris Convention*) (2004 m. Pakeista Paryžiaus Konvencija, *RPC*); (neįsigaliojusi) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/paris-convention-protocol.html>>.

⁷⁴⁵ SDR (angl. – *Special Drawing Rights*) reiškia Specialiąją skolinimosi teisę.

390 mln. JAV dolerių⁷⁴⁶, žr. Paveikslas Nr. 7. *Černobylio avarijos poveikis Europai*), kurias šios išmokėjo savo piliečiams už Černobylio avarijos sukeltą žalą. Taip pat, pvz., minėtasis limitas neadekvatus JAV kompensuotoms sumoms, kurias ji išmokejo už savo 1946-1958 m. vykdytų branduolinių bandymų sukeltą žalą Bikinio atolo aplinkai (iš viso atolo aplinkos atstatymui JAV yra jau išmokėjusi 252 mln. JAV dolerių). Net už patirtą palyginus mažą fizinę žalą ar žalą nuosavybei, sukeltą avarijos Three Mile Island branduolinėje jėgainėje, draudimo kompanijos išmokėjo 71 mln. JAV dolerių⁷⁴⁷.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad greičiausias ir paprasčiausias būdas padaryti taip, kad minėtieji kompensavimo limitai atitiktų realijas, kartu neatsisakant plataus kompensuotinos žalos rūšių sąrašo, yra padidinti konvencinius atsakomybės limitus. Deja, toks sprendimas, jei jį būtų bandyta įgyvendinti, liktų tik popieriuje. Teoriškai galima viešai deklaruoti plačiausią objektų, kuriems turi būti kompensuojama dėl branduolinės avarijos patirta žala, sąrašą ar net imtis įgyvendinti Japonijoje, Austrijoje, Indijoje, Vokietijoje⁷⁴⁸ taikomas iš pirmo žvilgsnio patrauklias neribotos atsakomybės koncepcijas, **tačiau minėti padidinti atsakomybės limitai yra realūs tik tiek, kiek juos yra įmanoma apdrausti**⁷⁴⁹ –

⁷⁴⁶ Šveicarijos federacinis teismas priteisė kompensaciją ūkininkams už negautą naudą, Vokietijos vyriausybė kompensavo nuostolius pavasario daržovių augintojams, žemės ūkio darbuotojams ir pieno, transporto pramonėms. Didžiosios Britanijos teismai vis dar laikosi griežtesnio požiūrio, pvz., sunkiai pripažįsta nuosavybės vertės kritimą ir radiacijos poveikį, nelaikant jo fiziniu poveikiu (sprendžiant iš Duncan E.J. Currie cituojamų bylų, t. y., *Merlin v. British Nuclear Fuels PLC* (1991) ir *Blue Circle Industries PLC v. Ministry of Defence* (1998)). Plačiau: CURRIE, Duncan E.J. The Problems and Gaps in the Nuclear Liability Conventions and an Analysis of How an Actual Claim Would Be Brought Under the Current Existing Treaty Regime in the Event of a Nuclear Accident. *Denver Journal of International Law and Policy*, 2006, Vol. 35, No. 1, p. 94.

⁷⁴⁷ ZORN, Jason. Compensation in the Event of a Terrorist Attack on a Nuclear Power Plant: Will Victims Be Adequately Protected? *New England Law Review*, 2003-2004, Vol. 38, No. 4, p. 1087-1128.

⁷⁴⁸ Minėta Vokietijoje operatorių atsakomybė yra priartinta prie neribotos ta prasme, kad Vokietija padarė PC konvencijos 9 str. išlygą, tad Vokietijos operatoriai atsako *inter alia* už branduolinę žalą, įvykusią dėl ginkluoto konflikto, karo veiksmų, pilietinio karo ar sukilimo ir stichinės nelaimės (žr. Vokietijos Branduolinės energetikos akto (BGBl. 1959 I, 814, 1985 I, 1565, 2009 I, 556) 31 str. 1 d.). Vokietija taip pat nusprendė netaikyti PC konvencijos 2 str. (žr. Vokietijos Branduolinės energetikos akto 25 str. 4 d.).

⁷⁴⁹ Šioje vietoje kyla paradoksali situacija, nes, N. Pelzer nuomone, net ir dabartinių, toli gražu ne didžiausių konvencinių atsakomybės limitų laiku, viskas jau yra „apversta nuo kojų ant galvos, kadangi atsakomybė turi būti pagrįsta rizika, nepriklausoma nuo prieinamos finansinės apsaugos“. Realybėje vyksta tai, kad draudimas diktuoja, kokia turi būti rizika, sprendžiant pagal prieinamus finansinės apsaugos

o šita užduotis yra iššūkis net didžiausiems draudikų susijungimams (angl. – *nuclear pools*)⁷⁵⁰.

Darytina išvada, kad problemos ištakos ir tikras sprendimas slypi visiškai kitoje vietoje, nei dirbtinis konvencinių ir draudiminių atsakomybės limitų už branduolinę žalą aplinkai didinimas. Iš tikrųjų dauguma civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų problemų kyla iš to, kad šiuo metu galiojančiame konvenciniame režime, kuriuo taip stengiamasi orientuotis į aplinkos apsaugą, yra plečiamas atsakomybės dalykas, tačiau atitinkamai nėra išplėstas atsakingų subjektų ratas (juo lieka tik operatorius – žr. Lentelė Nr. 4. *Tarptautinis civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimas*). Būtent tokia atsakomybės dydžio ir atsakomybės subjekto, iš kurio yra reikalaujama rasti draudimo kompaniją, sutiksiančią apdrausti jo riziką, disproporcija galiausiai nulemia ne ką kitą, bet aplinkos teisės tikslo ir principo *teršėjas moka* esmės paneigimą.

Kovoti su susiklosčiusia disproporcija, manytina, galima ne tiek didinant konvencinius atsakomybės limitus (jų, kaip minėta, šiaip ar taip nepadengs jokios draudimo kompanijos), o kitais dviem būdais: (a) kuriant papildomus kompensavimo fondus, kurių nariai būtų subsidiariais atsakovais ir (b) platinant betarpiškai atsakingo subjekto sąvoką (atsakomybės už branduolinę žalą objekto ir subjekto disproporcija ir kovos su ja būdai yra pavaizduota Paveiksle Nr. 8.

limitus. Plačiau: PELZER, Norbert. Concepts of Nuclear Liability Revisited: A Post-Chernobyl Assessment of the Paris and Vienna Conventions. In CAMERON, Peter; HANCHER, Leigh; and KÜHN, Wolfgang (eds.). *Nuclear Energy Law after Chernobyl*. London: Graham&Trotman, 1988, p. 97-114.

Pažymėtina, kad Japonijos operatorių civilinę atsakomybę apdraudžia ne privačios draudimo kompanijos, o vyriausybė. Dėl to Japonijoje kompensuojamos žalos sąvoka yra labai plati, įjungia net kilusius psichikos sutrikimus (angl. – *mental anxiety*) ar taip vadinamą angl. – *rumour damage*.

⁷⁵⁰ Plačiau: NUCLEAR POOLS. *The Insurance Of Nuclear Installations And Associated Risks* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nuclearpools.com/aboutUs.asp>> ir MCCLURE, Richard, D. *A Review of Nuclear Energy Insurance: Refereed Paper* [interaktyvus]. Proceedings of the Casualty Actuarial Society, Arlington, Virginia, 1968, Vol. LV, No. 104, p. 255-294 [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.casact.org/pubs/proceed/proceed68/68255.pdf>>.

Atsakomybės už branduolinę žalą objekto ir subjekto disproporcija ir kovos su ja būdai).

6.2.2.1. Pirmasis atsakomybės dalyko ir subjektų disproporcijos problemos sprendimo būdas: atsakomybės dalyko maksimizavimas papildomų fondų (subsidiarių atsakovų) sąskaita

Tais atvejais, **kuomet branduolinės avarijos sukeltos žalos aplinkai neįmanoma kompensuoti dėl to, kad jos atstatymo kaštai – nors *expressis verbis* įtraukti į ambicingus konvencijų tekstus – viršija civilinės atsakomybės konvencijose egzistuojančius apdraustus kompensavimo limitus; arba dėl to, kad operatoriaus atsakomybė už žalą yra panaikinama dėl išimties pritaikymo; taip pat dėl to, kad operatorius buvo neadekvačiai „kapitalizuotas“ arba kai žalą patiria vien tik aplinka (gamta), o ne privatūs asmenys –** minėtas žalos aplinkai kompensavimo galimybes galima ženkliai padidinti, jei valstybės solidarizuotųsi į specialius žalos kompensavimo **fondus**. Tokių fondų kūrimo modelių yra daug, belieka susilaukti tarptautinės bendruomenės palaikymo, kad jie būtų įgyvendinami platesniu mastu.

Visų pirma, yra galimybė valstybės ar regiono viduje sukurti naują operatorių tarpusavio pagalbos fondą. Taip keturi Vokietijos branduolinių jėgainių operatoriai yra sudarę susitarimą, kad įvykus branduolinei avarijai vienoje iš jėgainių ir kompensuotinos žalos dydžiui viršijus draudimines išmokas, visi trys likę operatoriai kompensuos likusią žalą. Tiesa, Vokietijos modelis yra sunkiai pritaikomas platesniu tarpvalstybiniu mastu, kadangi ne visų jėgainių finansinė padėtis yra pakankamai gera, kad jos nelaimės atveju sugebėtų suteikti pagalbą kitam operatoriui. Be to, patys reikalavimai branduolinėms jėgainėms ir jų kiekis skirtingose valstybėse gali skirtis, todėl valstybių su griežtesniais reikalavimais operatoriai gali nesutikti mokėti už kitose valstybėse esančių operatorių sukeltą branduolinę žalą. Akivaizdu, kad prieš imantis kurti Vokietijos modelį regione ar

kelių valstybių tarpe, reikia visų pirma harmonizuoti reikalavimus jų operatoriams (tokios iniciatyvos buvo imtasi ES mastu, nors, manytina, ES atveju yra lengviau prisijungti prie CSC konvencijos, nei pajungti vienam režimui skirtingoms civilinės atsakomybės konvencijoms priklausančias valstybes nares).

Antra, yra galimybė prisijungti prie jau sukurtų padidintų atsakomybės limitų fondų, kurie galioja, pvz., atskirų konvencijų, tokių kaip minėtos BSC, RBSC, CSC konvencijų rėmuose. Deja, minėti fondai neišsprendžia visų pradžioje išvardintų problemų, kadangi nekompensuoja žalos, kuri priklauso, pvz., konvencinio režimo išimtims (*inter alia* kai branduolinė žala aplinkai buvo padaryta stichinės nelaimės metu).

Dėl to, manytina, tarptautinė bendruomenė papildomai turėtų imtis trečio fondų kūrimo modelio, pagal kurį yra steigiamas specialus subsidiaraus kompensavimo fondas, iš kurio būtų kompensuojama žala, sukelta ypač didelių branduolinių nelaimių, kuomet civilinės atsakomybės konvencijos (net su jų viduje papildomai įkurtais indėlių fondais) dėl tam tikrų priežasčių yra netaikomos. Toks fondas egzistuoja 1996 m. Tarptautinės konvencijos dėl atsakomybės ir kompensacijos už žalą, susijusią su pavojingų ir kenksmingų

medžiagų vežimu jūra (toliau – ir HNS Konvencija)⁷⁵¹ rėmuose. Tiesa, ši konvencija su minėtuoju HNS fondu dar nėra įsigaliojusi⁷⁵².

6.2.2.2. Antrasis atsakomybės dalyko ir subjektų disproporcijos problemos sprendimo būdas: subjektų, atsakingų už branduolinę žalą, rato maksimizavimas, išimtinės atsakomybės (angl. – channeling) atsisakymas

Antrasis disproporcijos tarp atsakomybės dalyko ir subjektų problemos sprendimo būdas – tuo atveju, jei valstybėms neužtektų politinės valios susijungti į specialius kompensavimo fondus ir prisiimti subsidiarią atsakomybę už kitos susitarimo šalies padarytą branduolinę žalą – yra atsakomybės subjekto sampratos ribų plėtimas. Toks plėtimas yra galimas, jei išimtinė atsakomybė (angl. – *channeling*) bus pakeista solidarios (su tiekėjais) atsakomybės institutu.

Šiuo metu, kaip buvo minėta, išimtinė atsakomybė už branduolinę žalą priklauso operatoriui, neatsižvelgiant į avarijos priežastį: net jei, pvz., avariją sukėlė nekokybiškai pagamintas vožtuvas, atsakomybė už žalą priklauso ne

⁷⁵¹ HNS Konvencijos 14 str. 1 d. yra rašoma: „<...> HNS fondas išmoka kompensaciją kiekvienam žalą patyrusiam asmeniui, jei šis asmuo negali gauti visos tinkamos kompensacijos už žalą II skyriaus nuostatose nustatytais sąlygomis, kadangi:

a) II skyriaus nuostatos nenustato jokios atsakomybės už žalą;

b) savininkas, atsakingas už žalą pagal II skyriaus nuostatas, yra finansiškai nepajėgus visiškai įvykdyti prievolės pagal šią Konvenciją ir bet kuri finansinė garantija, kuri gali būti suteikta pagal II skyriaus nuostatas, nesuteikia draudimo apsaugos ar yra nepakankama, kad būtų patenkinti reikalavimai atlyginti padarytą žalą; savininkas yra laikomas finansiškai nepajėgiu įvykdyti šias prievoles, o finansinė garantija yra laikoma nepakankama, jei žalą patyręs asmuo, ėmėsis visų pagrįstų veiksmų pasinaudoti esamais teisiniais teisės gynimo būdais, negalėjo gauti visos kompensacijos sumos pagal II skyriaus nuostatas;

c) padaryta žala viršija savininko atsakomybę, nustatytą II skyriaus nuostatų“.

1996 m. Tarptautinė konvencija dėl atsakomybės ir kompensacijos už žalą, susijusią su pavojingų ir kenksmingų medžiagų vežimu jūra (angl. – *International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea, HNS*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2006-09-23, Nr. 101-3910 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=283102&p_query=&p_tr2=2>.

⁷⁵² Kol kas nuo 1996 m. šią konvenciją rafitikavo tik 14 valstybių (žr. INTERNATIONAL MARITIME ORGANIZATION (IMO). *Status of Conventions* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/About/Conventions/StatusOfConventions/Pages/Default.aspx>>).

vožtuvo gamintojui, o operatoriui⁷⁵³. Be civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų, kitos tarptautinės branduolinės teisės konvencijos taip pat palaiko išimtinės atsakomybės koncepciją papildomomis teisinėmis priemonėmis: bendra taisyklė yra tokia, kad tik operatorius, o ne vežėjas, yra laikomas atsakingu už branduolinės medžiagos transportavimą⁷⁵⁴ iš ir į savo įrenginį. Tokia situacija, kaip buvo minėta, buvo padiktuota noro supaprastinti patyrusiųjų branduolinę žalą kreipimosi į teismą mechanizmą: 1982 m. pataisytos Paryžiaus konvencijos *Exposé des Motifs* yra aiškiai nurodyta, kad „Du pagrindiniai veiksniai paskatino įvesti operatoriaus išimtinės atsakomybės <instituta>, besiskiriantį nuo to, kuris egzistuoja tradicinėje angl. – *tort law* teorijoje. Pirma, pageidautina išvengti sudėtingų ir ilgai trunkančių kryžminių teisinių veiksmų, kurių pagalba yra nustatomas teisiškai atsakingas subjektas. Antra, atsakomybės išimtinumas pašalina poreikį visiems tiems, kurie gali būti susiję su BEO statyba arba eksploatacija, išskyrus patį operatorių, rūpintis savo rizikos draudimu, o tai leidžia didinti draudimo pajėgumų koncentraciją“⁷⁵⁵. Prie minėtųjų *Exposé des Motifs* įvardintų veiksmų galima būtų pridurti trečią veiksni: pirminės licencijos turėtojo (vykdančiojo veiklą) atsakomybės išimtinumas kyla iš atsakomybės už branduolinę saugą principo, kuris, be techninių aspektų, taip pat siejamas ir su saugos kultūros suvokimu (apie kurį užsimenama ir darbo skyriuje apie

⁷⁵³ Arba, pvz., operatorius atsakys tada, kai tiekėjas pateikė detalę, rangovas ją netinkamai sumontavo ir nėra įmanoma nustatyti, dėl kieno tiksliai kaltės įvyko gedimas, sukėlęs avariją.

⁷⁵⁴ Civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijos *ipso facto* netaikomos transportavimo subjektams (žr., pvz., 2011 m. sausį įvykusį MCP Altona įvykį transportavimo jūra metu arba, pvz., 2012 m. birželį įvykusį urano koncentrato U3O8 (vadinamo angl. – *yellowcake*), gabenamo iš Vajomingo valstijos JAV, išpylimas Kanados Blind River upėje.

Tokioms kolizijoms spręsti, kai jūrų teisės konvencijos vis tik nustato laivo savininko atsakomybę už branduolinę žalą, kas kertasi su konvencijomis, nustatančiomis šią atsakomybę operatoriui, buvo sukurta 1971 m. Briuselio konvencija dėl civilinės atsakomybės branduolinių medžiagų jūrinio transportavimo srityje (angl. – *Brussels Convention relating to Civil Liability in the Field of Maritime Carriage of Nuclear Material*). Pagal šią konvenciją vežėjas, atsakingas už branduolinę žalą, yra atleidžiamas nuo atsakomybės jei operatorius yra laikomas atsakingu pagal Paryžiaus ar Vienos konvencijas dėl atsakomybės už branduolinę žalą arba pagal operatoriaus nacionalinę teisę.

⁷⁵⁵ NUCLEAR ENERGY AGENCY (NEA). *Revised text of the Exposé des Motifs of the Paris Convention, approved by the OECD Council on 16th November 1982* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.oecd-nea.org/law/nlparis_motif.html>.

prevencijos principą).

Šiame kontekste reikia pripažinti, kad – nors tiekėjų kontrolė yra viena iš licencijos turėtojo vadybos sistemos dalių (pagal TATENA GS-R-3 ir kitus TATENA dokumentus) – vis tik *kai kuriose* situacijose minėtas operatorius nėra visažinis, o rangovai, tiekėjai, statybininkai nėra iki galo įsisąmoninę atsakomybės už statomą, aptarnaujamą objektą. Apie tai byloja, pvz., begalė kontrafakcinės produkcijos, tame tarpe ir plieninių vožtuvų, užplūdusių branduolinės energijos gamybos sektorių. Vien tik JAV branduolinės energetikos rinkoje, kur net 80% įrangos branduolinėms jėgainėms yra importuojama iš ošoro (didžiausias importuotojas yra Kinija) tokios produkcijos yra aptikta keliuose objektuose⁷⁵⁶. Nesąžiningiems rangovams ir kitiems su projektu susijusiems asmenims taikomos baudžiamosios atsakomybės dydis yra neadekvatus jų veiksmų sukeltai didžiulei ir nepataisomai žalai, tad solidarios su operatoriumi atsakomybės taikymas atrodytų patrauklus pasiūlymas. Galimybių įdiegti šį pasiūlymą praktikoje yra keletas:

- 1) visų pirma, egzistuoja bent *teorinė* galimybė nustatyti solidarią atsakomybę už branduolinę žalą specialiaame operatoriaus ir tiekėjo susitarime arba surasti tiekėjui garantą ir po to apdrausti jo riziką;
- 2) antra, operatoriaus galimybė taikyti regresą tiekėjų atžvilgiu yra nustatyta Vienos konvencijos X str. ir Paryžiaus konvencijos 6 (f) ii str. „Operatorius turi regreso teisę tiktai: a) jeigu tokia teisė aiškiai numatyta raštiškame susitarime arba b) <regreso teisė gali būti nukreipta prieš fizinį asmenį> jeigu branduolinė avarija įvyko dėl jo veiklos ar neveikimo

⁷⁵⁶ 2006-2007 m. JAV Vartotojų produktų apsaugos komisija (angl. – *Consumer Product Safety Commission*) atšaukė daugiau nei 140 000 Kinijoje padirbtų branduolinėms jėgainėms skirtų elektros saugiklių, pardavinėjamų kaip prancūzų *Schneider Electric Co* produkcija; taip pat *Southern Co Hatch* jėgainėje aptiktas padirbtas vandens vožtuvas; ateityje iš Kinijos planuojama importuoti vieną svarbiausių ir ypatingai sunkų plieninį jėgainių komponentą (angl. – *forgings for reactor pressure vessels*), iki šiol gamintą tik *Japan Steel Works Ltd.*, Plačiau: SMITH, Rebecca. Utilities Fret as Reactor-Part Suppliers Shrink [interaktyvus]. In *The Wall Street Journal*, 11 April 2008 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://online.wsj.com/news/articles/SB120787585954606783>>.

siekiant sukelti žalą bei jei šis fizinis asmuo veikė ar neveikė su tokiu tikslu“;

- 3) trečia, atsakomybės už žalą konvencijos nedraudžia aukoms kreiptis į nacionalinius teismus *civiline* tvarka, tad grupinį civilinį ieškinį (angl. – *class action*) galima pateikti ne tik prieš operatorių (pvz., VAE) operatoriaus valstybėje, bet ir prieš, pvz., reaktoriaus gamintoją (pvz., Westinghouse) (nežiūrint į tai, kad reaktoriaus gamintojo valstybė nepriklauso jokiai atsakomybės už branduolinę žalą konvencijai, pvz., JAV). Tokia galimybė yra plačiai naudojama pasaulyje. Daugybėje bylų, nebūtinai susijusių su branduolinėmis jėgainėmis, žalą patyrusios aukos pasirinkdavo ne operatoriaus, o instaliacijos gamintojo, pvz., JAV juridinio asmens, teismą, tikėdamiesi greičiau prisiteisti didesnę kompensaciją. Taip nukentėję nuo Bhopalo⁷⁵⁷ ir Dupont nelaimės Indijoje kreipėsi į JAV teismą. Grupinio civilinio ieškinio privalumai yra tie, kad, kaip ir minėta, viena vertus, galima traukti atsakomybėn ne tik operatorių, galima pateikti ieškinį ne tik operatoriaus valstybėje – konvencijos narėje bei tikėtis operatyvaus sprendimo vykdymo (pvz., tikimybė, kad JAV teismo sprendimo vykdymas prieš JAV asmenį bus sėkmingas, yra didesnė, nei sprendimo vykdymas Indijoje). Kita vertus, atliekant šiuos veiksmus, aukos nepatiria bylinėjimosi išlaidų (jei teisinės paslaugos apmokamos vien tik sėkmės atveju). Grupinio civilinio ieškinio trūkumai yra tie, kad minėtos

⁷⁵⁷ 1984 m. nelaimė Bhopalo mieste buvo sukelta sprogimo pesticidų fabrike, priklausančio Union Carbide India, kurio pagrindiniu akcininku buvo JAV kompanija Union Carbide. Sprogimas įvyko dėl eilės mechaninių ir žmonių klaidų, dėl to į aplinką pateko 40 t metilo izocianato, kas nulėmė 2500 žmonių mirtį ir 200 000 evakuaciją. 400 000 žmonių pateikė 145 ieškinių dėl 250 mlrd. dolerių žalos atlyginimo prieš Union Carbide JAV teismuose, ir 1200 ieškinių buvo pateikta Indijos teismuose. Iš esmės dėl dokumentų, ieškovo ir liudininkų buvimo Indijoje, Niujorko Pietų Rajono teismas (angl. – *United States District Court for the Southern District of New York*) nutraukė konsoliduotą bylą remiantis *forum non conveniens* doktrina.

In re Union Carbide Corp. Gas Plant Disaster at Bhopal (Bhopal Case), India, 634 F.Supp. 842 (S.D.N.Y.1986), *modified and aff'd* 809 P.2d 195 (2d Cir.), *cert.denied*, 484 U.S. 871 (1987).

Plačiau: ROBERTSON, David W. The Federal Doctrine of Forum Non Conveniens: “An Object Lesson in Uncontrolled Discretion”. *Texas International Law Journal*, 1994, Vol. 29, p. 358.

bylos trunks daug metų, įrenginio gamintojo kaltė yra sunkiai įrodoma, o užsienio teismas gali bet kada sustabdyti bylą dėl to, kad ieškovai „turi adekvačias teisinės gynybos priemones“ savo valstybėje ar gali pageidauti sulaukti jų valstybės teismo sprendimo (Bhopalo byla).

Deja, nežiūrint į tai, kad išimtinės atsakomybės instituto pakeitimas solidarios atsakomybės institutu atrodo patrauklus ir galintis padidinti rangovų, tiekėjų, statybininkų įsisąmonintą atsakomybę už statomą, aptarnaujamą objektą, jausmą, tačiau minėtasis pasiūlymas lieka sunkiai įgyvendinamas:

- 1) visų pirma, atliktos darbo analizės metu nebuvo aptikta jokios informacijos apie kokio nors galiojančio komercinio susitarimo, pagal kurį atsakomybe už branduolinę žalą būtų dalijamasi su tiekėju, atvejį;
- 2) antra, regreso instituto taikymas, įtvirtintas Vienos konvencijos X str. ir Paryžiaus konvencijos 6 (f) ii str., stokoja realaus įgyvendinimo. Be to, paradoksalu, tačiau nėra žinoma, kaip iš viso minėtoms regresio nuostatomis pavyko nueiti įtvirtinimo konvencijų tekste kelią: konvencijos *travaux préparatoires* nepaaiškina, ką reiškia regreso instituto straipsniai ir nenurodo jų taikymo aplinkybių⁷⁵⁸;
- 3) trečia, su tikėtina greitai įsigaliosiančia CSC konvencija bus atimta paskutinė minėta galimybė kreiptis žalos kompensavimo *civiline* tvarka su grupiniu civiliniu ieškiniu dėl BEO gamintojo atsakomybės gamintojo nacionaliniuose teismuose ir vieninteliu galimu atsakomybės subjektu liks operatorius. Valstybės, kurios eksportuoja daug reaktorių, yra labai suinteresuotos prisijungti prie šios konvencijos (galbūt todėl JAV buvo padaryta išimtis ir jai buvo leista prisijungti prie CSC, nors ji nėra nei Paryžiaus, nei Vienos konvencijos narė), o pati CSC, nežiūrint į begalę

⁷⁵⁸ Vienintelės bylos, kurios pateikiamos literatūroje regreso tiekėjui taikymo klausimu, yra 1990 m. *Merlin v. British Nuclear Fuels Plc.*, 1993 m. *Hope v. British Nuclear Fuels Ltd*; *Reay v. BNFL*; *QBD (French J)*, bei 1999 m. *Blue Circle Industries Plc. v. Ministry of Defence*.

naudingų naujovių, yra vadinama „branduolinių tiekėjų protekcionizmo instrumentu“;

- 4) ketvirta, įvedus solidarios atsakomybės institutą, atsiranda didžiulė potencialių investicijų ir BEO statybų stagnacijos rizika. Minėta reforma visada bus labai neigiamai priimta branduolinės energetikos pramonės, kuriai yra labai nepalanku, kai branduolinės veiklos sukeltos žalos kompensavimas yra išieškomas, kalbant JAV aplinkos teisėje vartojamu žargonu, ne iš kalto subjekto, o tiesiog iš „gilių kišenių“ savininko. Be to, kaip rodo Austrijos ir Indijos, t. y., šalių, kur buvo atsisakyta išskirtinės operatoriaus atsakomybės koncepcijos, pavyzdžiai, Austrijoje branduolinės energetikos nėra⁷⁵⁹, o Indijoje užsienio gamintojų nesitikima. Pvz., po Indijos Atsakomybės už branduolinę žalą akto⁷⁶⁰ priėmimo, ir atitinkamo JAV–Indijos dvišalio susitarimo, turėjusio atidaryti Indijos branduolinės

⁷⁵⁹ Austrija nepriklauso jokioms civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijoms, o pagal jos vidaus įstatymus atsakomybė yra griežta, neribota ir neišimtinė (neperkelta vienam operatoriui).

1998 m. spalio 8 d. Austrijos federalinis įstatymas dėl civilinės atsakomybės už jonizuojančios spinduliuotės sukeltą žalą (angl. – *Austrian Federal Act on Civil Liability for Damage Caused by Radioactivity (Atomic Liability Act 1999)*; vok. – *Bundesgesetz über die zivilrechtliche Haftung für Schäden durch Radioaktivität (AtomHG 1999)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/legislation/austria/AUSTRIA-AtomicLiabilityAct.pdf>>.

Reikia pažymėti tai, kad Austrija laikosi labai griežtos aplinkos apsaugos ir branduolinės saugos politikos, pvz. savo noru dalyvauja Espoo konvencijos procedūrose, nežiūrint į tai, kad jos teritorija nėra laikoma potencialiai galinti būti paveikta branduolinės žalos.

⁷⁶⁰ Indijos, nepriklausančios atsakomybės konvencijoms, atsakomybės už branduolinę žalą aktuose atsisakoma išimtinės operatoriaus atsakomybės (t. y., galimas regresas plačiai suprantamam tiekėjui), operatoriui nustatyta griežta iki 218 mln. eurų siekianti atsakomybė, kuri finansinių išteklių nepakankamumo atveju arba išimties pritaikymo atveju (pvz., žala kilo dėl stichinės nelaimės) yra papildoma valstybės 366 mln. eurų dydžio atsakomybe. Taip pat šiais aktais siekiama įkurti Ginčų dėl branduolinės žalos komisiją (angl. – *Nuclear Damage Claims Commission*) (žr. 2010 m. rugsėjo 21 d. Indijos atsakomybės už branduolinę žalą aktas (angl. – *The Civil Liability for Nuclear Damage Act*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <[http://lawmin.nic.in/ld/regionallanguages/THE%20CIVIL%20LIABILITY%20OF%20NUCLEAR%20DAMAGE%20ACT,2010.%20\(38%20OF%202010\).pdf](http://lawmin.nic.in/ld/regionallanguages/THE%20CIVIL%20LIABILITY%20OF%20NUCLEAR%20DAMAGE%20ACT,2010.%20(38%20OF%202010).pdf)> ir 2011 m. lapkričio 11 d. Indijos atsakomybės už branduolinę žalą taisyklės (angl. – *The Civil Liability for Nuclear Damage Rules*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.prsindia.org/uploads/media/Nuclear%20Rules/Civil%20Liability%20for%20Nuclear%20Damage%20Rules%202011.pdf>>).

Plačiau: GRUENDEL, Robert J.; and KINI, Els Reynaers. Through the Looking Glass: Placing India's New Civil Liability Regime for Nuclear Damage in Context [interaktyvus]. *Nuclear Law Bulletin*, 2012, Vol. 2012/1, No. 3, p. 45-66 [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://dx.doi.org/10.1787/nuclear-law-2012-5k94kp7mxc8r>>.

energijos gaminimo rinką JAV pramonei, koregavimo, General Electric (G.E.) ir Westinghouse kompanijos pareiškė, kad jos „nesieks Indijos rinkos tol, kol Indija pakeis savo atsakomybės už branduolinę žalą aktą, suderindama jį su tarptautiniais standartais“⁷⁶¹;

5) pagaliau paskutinis neišspręstas klausimas yra praktinio pobūdžio: įvedus solidarios atsakomybės institutą, kiekvienas tiekėjas dar turės papildomai apdrausti savo riziką ir pasidaro neaišku, kiek pabrangs pati branduolinė energija.

Jeigu siūlymas pakeisti išimtinės atsakomybės institutą operatoriaus ir tiekėjų solidarios atsakomybės institutu nebus įgyvendinamas, belieka tikėtis, kad minėti tiekėjai elgsis socialiai atsakingai bei patys sukurs ir geranoriškai tarpusavyje taikys specialius elgesio drausmės instrumentus. Pvz., Branduolinių technologijų ir medžiagų tiekėjų grupė yra sukūrusi Branduolinių jėgainių eksportuotojų elgesio principus (angl. – *Nuclear power plants exporters principles of conduct*)⁷⁶² taikomus naujiems (bet ne egzistuojantiems) branduoliniams įrenginiams. Siekdama savo elgesio kodekse deklaruotų principų, *inter alia* aplinkos teisės principų, įgyvendinimo, tiekėjų grupė skatina visuomenės dalyvavimą jos veikloje, tuo didinama jos skaidrumą, vykdo vidaus auditus ir kitus patikrinimus. Klausimas, ar tokio pobūdžio privačių tiekėjų iniciatyvų pakanka solidarios atsakomybės kuriamam efektui pakeisti, lieka atviras.

⁷⁶¹ Plačiau: TIMMONS, Heather; and BAJAJ, Vikas. Emerging Economies Move Ahead With Nuclear Plans [interaktyvus]. In *The New York Times*, 14 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nytimes.com/2011/03/15/business/energy-environment/15power.html?pagewanted=all>>.

⁷⁶² Minėti šeši principai yra: sauga, sveikata ir apsauga nuo jonizuojančios spinduliuotės; fizinė apsauga; panaudoto kuro ir branduolinių atliekų tvarkymas; kompensavimas už branduolinę žalą; neplatinimas ir garantijos; etika.

Branduolinių technologijų ir medžiagų tiekėjų grupės 2013 m. Branduolinių jėgainių eksportuotojų elgesio principai (angl. – *Nuclear power plants exporters principles of conduct*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://nuclearprinciples.org/>>.

6.2.3. Reikšmingų sąvokų apibrėžimų stoka

Antra problema, be civilinės atsakomybės už branduolinę žalą objekto ir subjekto disproporcijos, bylojanti apie silpną principo *teršėjas moka* įgyvendinimą civilinės atsakomybės konvencijų rėmuose, manytina, pasireiškia **sąmoningu vengimu konvencijų tekstuose nurodyti atsakomybės už žalą aplinkai ir jos dydžio nustatymui reikšmingas sąvokas ir kriterijus.**

Dažnai šiame kontekste autoriai pažeria papildomos kritikos, esą **jokioje civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijoje** – nei 1960 m. Paryžiaus ir 1963 m. Vienos konvencijose, kuriose apskritai neminima žalos gamtai kompensavimo galimybė (ji gali atsirasti nebent jei nacionaliniai teismai eksplicitiškai aiškina konvencijose nustatytą terminą *žala nuosavybei ar kita žala*⁷⁶³), nei naujos kartos konvencijose, kurios yra laikomos pagaliau „ginančiomis aplinkos apsaugos interesus“, t. y., 1997 m. Vienos protokole, 1997 m. CSC ir 2004 m. Paryžiaus protokole – **nėra sąvokos „aplinka“ apibrėžimo.**

Manytina, minėtoji kritika – bent jau naujos kartos konvencijų atžvilgiu – yra *nepagrįsta*: naujos kartos konvencijose esantis žalos aplinkai objekto apibrėžimas iš tikrųjų yra ilgų derybų kompromiso tarp valstybių, kurių nuomone, turi būti kompensuota *visa* žala aplinkai, ir valstybių, kurios *abejojo* galimybe apibrėžti terminą „aplinka“ teisine kalba branduolinės žalos kontekste, išdava. Vadinasi, nors *expressis verbis* „aplinkos“ apibrėžimo konvencijų tekstuose tikrai nėra, tačiau bendru valstybių sutarimu, žala aplinkai yra sutapatinama su tokių priemonių, kurios yra reikalingos suniotokos aplinkos atkūrimui, kaštais. Taigi žalai aplinkai yra suteikiama pinigine išraiška⁷⁶⁴, o tai, manytina, yra kur kas praktiškiau negu pats plačiausias aplinkos apibrėžimas, neturintis praktinio pritaikomumo.

⁷⁶³ Vienos konvencijos I(1) str. (k) d.

⁷⁶⁴ Tokia metodika su konkrečiomis, pvz., gyvūnų, pinigine išraiškėmis egzistuoja JAV.

Tuo tarpu reikia *sutikti su visa kita* naujos kartos konvencijoms adresuota *kritika*. Konvencijų civilinės atsakomybės subjektai yra įpareigojami „atkurti“ (angl. – *reinstate*)⁷⁶⁵ žalą aplinkai kuomet (a) žala yra svari⁷⁶⁶, (b) atkūrimo arba prevencinės priemonės yra pagrįstos (angl. – *reasonable*)⁷⁶⁷ (c) atkūrimo arba prevencinės priemonės buvo prieš tai patvirtintos žalos valstybės nacionalinėse institucijose. Visos šios žalos aplinkai *nustatymui* reikalingos sąvokos ir kriterijai⁷⁶⁸ yra neaiškūs ir paliekami *lex fori*, tad galimybės kompensuoti žalą aplinkai ar kompensuoti prevencinių priemonių, siekiant ją apsaugoti, kaštus, priklauso nuo nacionalinio teismo, nagrinėjančio bylą, vietos įstatymų (pagal konvencijas „Kompetentingas teismas“ yra tas susitariančios valstybės teismas, kurio teritorijoje įvyko branduolinė avarija). Taigi, šiame kontekste susiduriama su tokiomis problemomis:

- a) Visų pirma, skirtingi nacionaliniai teismai gali skirtingai įsivaizduoti tai, kas yra laikoma „svaria“ žala aplinkai, kurią įpareigoja kompensuoti konvencijos (pvz., skirtingai vertinti žalą bioįvairovei).
- b) Skirtingi nacionaliniai teismai gali skirtingai aiškinti, kas yra „pagrįstos“ atkūrimo arba prevencinės priemonės, kuriomis siekiama apsaugoti nuo *svarios* žalos aplinkai, nes konvencijose pateikiami prevencinių priemonių pagrįstumo kriterijai nėra aiškūs. Civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijose tėra nustatyta, kad pagrįstos priemonės „turi būti tinkamos ir proporcingos aplinkybėms“, pvz., „proporcingos rizikos tipui, priemonių efektyvumui, o taip pat pagrįstos techniniu ir moksliniu požiūriu“ – tuo tarpu visiškai nereglamentuota tai, iki kurio lygio, koku būdu žala aplinkai turi būti kompensuojama: kiek laiko reikia skirti žalos sumažinimui; ar šią žalą reikia sumažinti iki pradinės būsenos, kuri buvo

⁷⁶⁵ CSC I str. (g) d., RPC 1 str. (viii) d., VC I str. 1 d. (m) p.

⁷⁶⁶ CSC I str. (f) d., RPC 1 str. (a) d. (vii) p, VC I str. 1 d. (k) p.

⁷⁶⁷ RPC 1 str. (a) d. (viii) ir (x) pp., VC I str. 1 d. (m) ir (o) pp., CSC I str. (g) ir (l) dd.

⁷⁶⁸ RVC I str. 1 d., CSC I str., RPC 1 str. (a) d.

iki incidento, ar tikrai iki technologiškai įgyvendinamo lygmens; ar užtenka atkurti lygiavertę tokio pat dydžio ekosistemą kitoje vietoje ar kovoti su pasekmėmis būtent branduolinę žalą patyrusioje teritorijoje ir t. t. Pv., atsakymą į paskutinį klausimą galima tik nuspėti: juk jeigu konvencijose nevertojamas žodis „atitaisyti“ (angl. – *remediate*) žalą aplinkai, vadinasi, šalys yra įsitikinusios, kad to padaryti objektyviai neįmanoma. Vadinasi, vietoj vadinamosios teritorijos dekontaminacijos atlikimo, iš žalos sukėlėjo yra reikalaujama tik „atkurti“ (angl. – *reinstate*) aplinką, pvz., atsodinti tapatų mišką, atkurti tapačią ekosistemą (pvz., pelkę su jos flora ir fauna) jau kitoje, neužterštoje vietoje, bei kompensuoti kitus atstatymo kaštus.

- c) Prevencinių priemonių, skirtų užkirsti kelią žalos aplinkai atsiradimui, imsiantys asmenys turi, kaip ką tik buvo minėta, gauti nacionalinių kompetentingų institucijų pritarimą⁷⁶⁹. Šioje vietoje išryškėja tarptautinės privatinės teisės klausimų nesuderinamumas: tai, ar minėtos prevencinės ir atstatančios priemonės yra „pagrįstos“, nustato *lex fori* (vadinasi, suveikia operatoriaus valstybės teisė), o tai, ar jos pateisinamos – nustato žalos valstybės „kompetentinga institucija“, turinti aprobuoti šias priemones (vadinasi, įsijungia žalos valstybės teisė). Nacionalinio teismo teisėjas turi teisę nuspręsti, kad užsienyje išduotų kompetentingų institucijų pritarimas nebuvo duotas tinkamai.

Esant tokiam reguliavimui, kai konvencijos pačios sukuria nevienodų aplinkos interesų gynimo galimybių terpę, palikdamos visų svarbiausių kriterijų nustatymą ir sąvokų aiškinimą nacionalinio teismo nuožiūrai, gali susiklostyti tokia situacija, kad analogiška žala aplinkai, sukelta operatorių, esančiose skirtingose valstybėse, bus (jei iš viso) kompensuojama skirtingai. Taigi, teismo ginčo metu tose operatoriaus valstybių nacionaliniuose teismuose, kurie nesilaiko griežtesnės žalos aplinkai vertinimo politikos ir nėra išdirbę žalos aplinkai

⁷⁶⁹ Kalbama apie, pvz., RPC 1 str. (a) d. (viii) p., VC I str. 1 d. (m) p., CSC I str. (g) d.

priemonių naudojimo pagrįstumo kriterijų ar žalos gamtai apskaičiavimo metodikos, kaimyninės valstybės aplinkos interesams atstovaujantys ieškovai bergždžiai reikalaus kompensuoti žalą aplinkai, todėl kad operatorius teigs, kad aplinkos atkūrimas (pvz., dirvos pakeitimas, vandens teršalų surinkimas, augalijos ir gyvūnijos atkūrimas, dėl branduolinės avarijos išnykusios paukščių rūšies atstovų įsigijimas užsienyje ir jų pervežimas į sužalotą aplinką, kita žala bioįvairovei) ar prevencinės priemonės, kurių ėmėsi žalą patirianti valstybė, siekdama užkirsti kelią neigiamo poveikiui aplinkai atsiradimui, yra nepagrįstos ir dėl to gali iš viso atsisakyti jas kompensuoti. Ir atvirkščiai, teismo ginčo metu tose operatoriaus valstybių nacionaliniuose teismuose, kurie laikosi griežtesnės žalos aplinkai vertinimo politikos, kaimyninės valstybės aplinkos interesams atstovaujantiems ieškovams bus lengviau prisiteisti kompensacijas už branduolinę žalą aplinkai (beje, kitoks šio griežtesnio režimo šalutinis poveikis yra tas, kad BEO operatoriai taip pat turės didžiausių sunkumų apdrausti savo civilinę atsakomybę). Pagaliau nevienodos aplinkos interesų gynimo galimybės išryškėja tokiose nepavydėtinosose situacijose, kada kaimyninė BEO statanti valstybė priklauso tik senos kartos civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijai, kurioje žalos aplinkai kompensavimo galimybės numatytos labai blankiai (pvz., Rusija 2004 m. yra ratifikavusi tik seną 1963 m. Vienos konvenciją dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą, tuo tarpu Lietuva yra kelių konvencijų narė⁷⁷⁰).

Principo *teršėjas moka* įgyvendinimas civilinės atsakomybės konvencijų kontekste yra apsunkinamas ne tik nevienodų savokų, bet ir nevienodų procedūrinių reikalavimų, kurie taip pat yra paliekami *lex fori*, taikymu.

⁷⁷⁰ Lietuvos Respublika yra ratifikavusi 1963 m. Vienos konvenciją dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą (VC) ir 1988 m. Bendrą Protokolą dėl Vienos konvencijos dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir Paryžiaus konvencijos dėl atsakomybės prieš trečią šalį atominės energijos srityje (JP). Šias tarptautines sutartis Lietuvos Respublikos Seimas 1993 m. lapkričio 30 d. įstatymu „Dėl 1963 m. gegužės 21 d. Vienos konvencijos dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir bendro protokolo dėl Vienos konvencijos bei Paryžiaus konvencijos taikymo įsigaliojimo“ paskelbė turinčias įstatymo galią Lietuvoje (*Valstybės žinios*, 1993-12-10, Nr. 68-1276).

1997 m. Lietuvos Respublika pasirašė 1997 m. Papildomos kompensacijos už branduolinę žalą konvenciją (CSC) ir 1997 m. Vienos konvencijos protokolą, pakeičiantį Vienos konvenciją, tačiau jų nėra ratifikavusi.

Visų pirma, žalos aplinkai kompensavimo siekiantys asmenys skirtingose valstybėse dėl specifinių nacionalinių procedūrinių reikalavimų proceso metu turi skirtingas įrodinėjimo pareigas bei skirtingas procesines teises: pvz., jei ginčas dėl žalos aplinkai kompensavimo sprendžiamas Didžiojoje Britanijoje pagal jos nacionalinę teisę, bylinėjimosi kaštus, jei kitaip nenustato teisėjas, atlygina pralaiminčioji šalis (kuria pilnai gali būti ir žalos aplinkai kompensavimo siekianti).

Antra, iš konvencijų tekste nereglamentuota, kas gali ginti žalą patyrusios aplinkos interesus.

Pagaliau trečia, konvencijose nėra nustatyta interesų tenkinimo eilių, todėl nėra aišku, kuriuo momentu pradedama kompensuoti žala aplinkai. Sunku pasakyti, ar teisinga šioje situacijoje taikyti ieškinio pirmumo pateikimo ir tuo pačiu jo tenkinimo taisyklę (angl. – *first come – first served basis*). Kitą vertus, jei būtų sukurtos tenkinimo eilės, būtų sunku nustatyti, koks turi būti pasiektas patenkintų ieškinių skaičius ar bendra patenkintų ieškinių suma, kad, pvz., būtų galima pereiti nuo žalos nuosavybei ar ekonominės žalos tenkinimo eilės prie žalos aplinkai kompensavimo eilės. Net jei pagal operatoriaus nacionalinius įstatymus egzistuočių grupinis ieškinys (Didžiojoje Britanijoje egzistuoja vad. angl. – *Class action*), lieka neaišku, ar susidūrus su finansinių išteklių stoka, proporcingai bus tenkinami ieškiniai, priklausantys visoms ar tik pirmoms eilėms.

Manytina, aplinkos teisės principas *teršėjas moka* branduolinėje teisėje būtų apsaugotas kur kas veiksmingiau tada, jei civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijose būtų įtvirtinti aiškesni kriterijai žalos aplinkai ir prevencinių priemonių pagrįstumui nustatyti, bei aiškesnės teismo proceso procedūros. Šio siūlymo alternatyva – kuri, priešingai pirmajai, nenumato skirtingas *tort law* tradicijas turinčių valstybių praktikų reformos

– yra nešališkos⁷⁷¹ tarptautinių ginčų sprendimo institucijos įsteigimas (arba priskyrimas jau egzistuojančiai institucijai papildomos branduolinių ginčų sprendimo funkcijos), kuri užtikrintų vienodą konvencijų taikymo praktiką. Tokios jau egzistuojančios institucijos yra Europos Atominės Energijos Tribunolas⁷⁷², įsteigtas Paryžiaus ir BSC konvencijų 17 str. ir veikiantis OECD organizacijos sistemoje; arba TTT, kuriam vadovaujantis dar neįsigaliojusios CSC konvencijos XVI str., perduota kompetencija spręsti ginčus dėl konvencijos aiškinimo. Europos Sąjungoje visos valstybės narės priklauso skirtingiems atsakomybės už branduolinę žalą režimams⁷⁷³, tad atsakymas į klausimą, kokia ginčų sprendimo institucija egzistuos ES, priklausytų nuo pasirinkto sprendimo unifikuoti šiuos režimus⁷⁷⁴:

- a) pirmas sprendimas būtų BEO įtraukimas į 2004 m. ES atsakomybės Direktyvos⁷⁷⁵ reguliavimo objektų, dėl kurių kyla žala, sąrašą. Kol kas ši labai preciziška aplinkos apsaugos požiūriu direktyva būtų jų ir

⁷⁷¹ Nacionaliniam teismui yra sunku likti nešališkam jau vien todėl, kad būtų drąsu iš jo pusės skirti lėšas kaimyninės valstybės aplinkos atkūrimui, nebent tokios pat lėšos buvo skirtos aplinkos atstatymui šalies viduje.

⁷⁷² Plačiau: 1962 m. gruodžio 11 d. Europos atominės energijos teismo, įsteigto 1957 m. Konvencijos dėl saugumo kontrolės įsteigimo branduolinės energijos srityje, proceso taisyklės (angl. – *Rules of Procedure of the European Nuclear Energy Tribunal, established by Convention on the Establishment of a Security Control in the Field of Nuclear Energy*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/european-nuclear-tribunal-rules.pdf>>.

⁷⁷³ Dalis narių priklauso Vienos konvencijos, dalis – Paryžiaus konvencijos režimui, ir toli gražu ne visi yra ratifikavę Bendrą Protokolą.

⁷⁷⁴ Apie Europos Komisijos civilinės atsakomybės už branduolinę žalą unifikavimo pastangas (EUROPEAN COMMISSION. *Legal Study for the Accession of Euratom to the Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy* [interaktyvus]. Final Report: TREN/CC/01-2005, December 2009 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/studies/doc/2009_12_accession_euratom.pdf>). Plačiau: AMEYE, Evelyne. *Legal Study on Nuclear Third Party Liability for DG TREN of the European Commission*. In PELZER, Norbert (Hrsg). *Europäisches Atomhaftungsrecht im Umbruch: European Nuclear Liability Law in a Process of Change: Tagungsbericht der AIDN/INLA-Regionaltagung in Berlin 2009*. Baden-Baden: Nomos, 2010, p. 147-156.

⁷⁷⁵ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/35/EB dėl atsakomybės už aplinkos apsaugą siekiant išvengti žalos aplinkai ir ją ištaisyti (atlyginti) (angl. – *Directive on Environmental Liability with Regard to The Prevention and Remedying of Environmental Damage*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0035:LT:HTML>>.

neapima⁷⁷⁶, bet situacija galėtų pasikeisti, jei Europos Sąjungos Komisija pateiks ataskaitą Parlamentui ir Tarybai dėl Direktyvos įgyvendinimo valstybėse narėse (to ji dar nėra padariusi, nors terminas ataskaitai pateikti – 2014 m. balandžio 30 d.) bei pasiūlys taisyti direktyvą ir įtraukti į jos veikimo sferą branduolinę veiklą. Ginčų sprendimo institucija tokiu atveju būtų ESTT;

- b) antras sprendimas būtų Euratom prisijungimas prie Paryžiaus sutarties⁷⁷⁷ bei Europos Atominės Energijos Tribunolo jurisdikcijos pripažinimas;
- c) trečias sprendimas, manytina, yra tikslingiausias. Kadangi nėra prasmės harmonizuoti ES narių civilinės atsakomybės už branduolinę žalą (praktiškai visos jos bet kuriuo atveju jau priklauso vienam ar kitam atsakomybės režimui), Euratom galėtų prisijungti prie CSC konvencijos bei pripažinti TTT jurisdikciją.

Be abejo, optimaliausias variantas būtų – steigiant tarptautinę instituciją, kuriai būtų priskirtas ginčų dėl branduolinės žalos sprendimas – kartu įsteigti ombudsmeno aplinkos apsaugos klausimais instituciją, kuri labai efektyviai veikia

⁷⁷⁶ Pasak direktyvos 4 str. 4 punkte įtvirtintos išimties, „Ši direktyva netaikoma tokiam branduoliniam pavojui arba aplinkos žalai, arba tokios žalos neišvengiamai grėsmei, kurią gali sukelti Europos Atominės Energijos Bendrijos steigimo sutarties reglamentuojamos veiklos, arba įvykis arba veikla, kurių atsakomybę arba kompensaciją reguliuoja V priede išvardyti tarptautiniai dokumentai <...>“, t. y.:

- a) 1992 m. lapkričio 27 d. Tarptautinė Konvencija dėl civilinės atsakomybės už naftos teršimu padarytą žalą;
- b) 1992 m. lapkričio 27 d. Tarptautinė Konvencija dėl tarptautinio fondo, skirto atlyginti naftos teršimu padarytą žalą, sukūrimo;
- c) 2001 m. kovo 23 d. Tarptautinė Konvencija dėl I civilinės atsakomybės už žalą, kurią padaro naftos bunkerinių taršų;
- d) 1996 m. gegužės 3 d. Tarptautinė Konvencija dėl atsakomybės ir kompensacijos už žalą, susijusią su pavojingų ir nuodingų medžiagų vežimu jūra;
- e) 1989 m. spalio 10 d. Konvencija dėl civilinės atsakomybės už žalą, padaromą vežant pavojingas prekes keliais, geležinkeliu ir vidaus navigacijos laivais.

Pažymėtina, kad yra tik penkios ES valstybės, nepriklausančios minėtoms konvencijoms, t. y., Airija, Austrija, Kipras, Liuksemburgas ir Malta.

⁷⁷⁷ Žr. EUROPEAN COMMISSION. *Nuclear Energy Studies* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/studies/nuclear_en.htm> arba HANDRLICA, Jakub. Harmonisation of Nuclear Liability in the European Union: Challenges, Options and Limits. *Nuclear Law Bulletin*, 2009, Vol. 2009/2, No. 84, p. 35-64.

ir yra sulaukusi didelio autoriteto Brazilijos nacionalinėje teisėje (kalbama apie port. – *Ministério Público* pareigybę)⁷⁷⁸.

6.2.4. Netipinis atsakomybės standartas

Trečia problema, bylojanti apie silpną principo *teršėjas moka* įgyvendinimą civilinės atsakomybės konvencijų kontekste, manytina, pasireiškia sąmoningu „tarptautinės bendruomenės vengimu konvencijų tekstuose aiškiai nurodyti atsakomybės standartą už pareigos kontroliuoti žalingos jonizuojančios spinduliuotės patekimą į aplinką pažeidimą“⁷⁷⁹. Dėl skirtingų atsakomybės teorijų sąvokų painiojimo **lieka neaišku, ar ši atsakomybė yra griežta (šalis įpareigojama laikytis deramo susirūpinimo (angl. – *due diligence*) įsipareigojimo; įrodinėjimo našta priklauso aukai) ar absoliuti** (t. y., atsakomybė, nenumatanti taikymo išimčių, panaši į tokią, kuri įtvirtinta 1971 m. Konvencijoje dėl tarptautinės atsakomybės už žalą, sukeltą kosminiais objektais⁷⁸⁰ ir kurioje įrodinėjimo našta priklauso operatoriui).

Atrodo, tokia tendencija laikytis neapibrėžtumo strategijos kyla iš pačios tarptautinės aplinkos teisės, juk pvz., Stokholmo deklaracijos 21, 22 principu, Rio deklaracijoje, TTK straipsnių projekte⁷⁸¹, Konvencijoje dėl tarpvalstybinio

⁷⁷⁸ MCALLISTER, Lesley K. Public Prosecutors and Environmental Protection in Brazil. In ROMERO, Aldemaro; and WEST, Sarah E. (eds.). *Environmental Issues in Latin America and the Caribbean*. Dordrecht, Netherlands: Springer, 2005, p. 207-229.

⁷⁷⁹ BOYLE, Alan E. Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective. *British Year Book of International Law*, 1989, Vol. 60 (1), p. 257, 287-290, 292-297.

⁷⁸⁰ 1971 m. Konvencija dėl tarptautinės atsakomybės už žalą, sukeltą kosminiais objektais (angl. – *Convention of International Liability for Damage Caused by Space Objects*) yra laikoma vienintele konvencija, įtvirtinančia tikrąją absoliučią atsakomybę už žalą aplinkai bei pritaikyta Sovietų Sąjungos ginče su Kanada dėl nukritusio Cosmos 954 palydovo. (MATTE, Nicolas Mateesco (ed.). *Space Activities and Emerging International Law*. Montreal: Centre for Research of Air and Space Law, McGill University, 1984, p. 100-101). Yra nuomonių, kad ofšorinis grėžimas ir naftos gabenimas jūra taip pat numato absoliučios atsakomybės taikymą (plačiau: WALIGORY, Moira Hayes. Radioactive Marine Pollution: International Law and State Liability. *Suffolk Transnational Law Journal*, 1992, Vol. 15, No. 2, p. 697).

⁷⁸¹ 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (TTK) Straipsnių projektas dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos prevencijos (angl. – *Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities adopted by the International Law Commission at its Fifty-third session*) 2001

pramoninių avarijų poveikio ar Tarptautinėje jūrų teisės konvencijoje *nepateikiama aiškaus atsakymo*, ar minėta atsakomybė už padidinto pavojaus veiklą (angl. *ultra-hazardous activity*) yra taip vadinama angl. – *due diligence*, *griežta*, arba *absoliuti*. Pavyzdžiui, Stokholmo deklaracijos 21 principu teigiama: „*Vadovaujantis Jungtinių Tautų Chartija ir tarptautinės teisės principais, valstybės turi <...> pareigą užtikrinti, kad jų jurisdikcijos teritorijoje vykdomos veiklos nedarytų žalos kitų valstybių aplinkai <...>*“. „Sprendžiant iš šios nuostatos, atrodo, kad joje įtvirtintas griežtos atsakomybės standartas, nes žala neapibūdinta kaip „esminė“ ar „svari“, tačiau iš deklaracijos rengusio komiteto užrašų paaiškėja, kad valstybės neturėjo tikslo įtvirtinti konkrečiau atsakomybės standarto, ir atsakomybės formą susiejo tik su priežastiniu ryšiu“⁷⁸².

Tarptautinės ginčų sprendimo institucijos taip pat nepateikia aiškaus atsakymo dėl atsakomybės standarto (*Trail Smelter Arbitration, Corfu Channel, Nuclear Test bylos*). *Corfu Channel* byloje buvo bandoma rasti tam tikrą kompromisą: įtvirtinti *due diligence* standartą (kas komplikuoja valstybės, patyrusios žalą, poziciją, kadangi tokiu atveju įrodinėjimo našta priklauso aukai), bet kartu liberalizuoti įrodymų dėl *due diligence* pareigos pažeidimo surinkimą (kas iš tikrųjų, atvirksčiai, palengvina aukos padėtį). Taip TTT nutarė, kad nors minų buvimas vandenyje neperkėlė įrodinėjimo naštos ir neužtraukė *prima facie* atsakomybės, „pats išimtinės teritorinės kontrolės faktas nulemia naujų įrodinėjimo metodų, kuriais nustatomas valstybės išankstinis informuotumas apie tokius įvykius, panaudojimą <...> Todėl, teismo nuomone, aukos valstybei turi būti leista imtis labiau liberalių faktų interpretavimo ir aplinkybių įrodymų“. Labai pavojingos, tokios kaip branduolinės, veiklos atveju, kur deramo

[interaktyvus]. *Official Records of the UN General Assembly*, Fifty-sixth session, Supplement No. 10 (A/56/10) [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_7_2001.pdf> ir <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf>.

⁷⁸² HANDL, Günther. Balancing of Interests and Liability for the Pollution of International Watercourses: Customary Principles of Law Revisited. *The Canadian Yearbook of International Law*, 1975, Vol. 13, p. 156, 164.

susirūpinimo (angl. – *due diligence*) įsipareigojimo pažeidimas yra ypač sunkiai įrodomas, tokia TTT išvada yra ypač naudinga. *Corfu Channel* sprendimas, nežiūrint į jo senumą, yra vis dar cituojamas kaip tarptautinės atsakomybės šaltinis, jis tapo TTK Tarptautinės atsakomybės straipsnių projekto, Nenavigacinių vandenų naudojimo straipsnių projekto (angl. – *ILC's Draft Articles on the Non-Navigational Uses of Watercourses*) (kuris vėliau 1997 m. virto JT Konvencija dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakių naudojimo teisės) pagrindu, o taip pat šiame darbe analizuojamos Rio deklaracijos nuostatų dėl atsakomybės už žalą aplinkai pagrindu.

Kas dėl branduolinės teisės dokumentų, juose susiduriama su identiškais problemomis: atsakomybės standartas juose yra įtvirtintas pernelyg aptakiai (žr., pvz., Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją, Konvencija dėl pagalbos įvykus branduolinei avarijai) arba yra painiojami atskirų standartų terminai. Pavyzdžiui, nors konvencijose dėl civilinės atsakomybės yra įtvirtintas *absoliučios atsakomybės standartas* (žr. Paryžiaus konvencijos 3 ir 4 str., jos *Exposé des Motifs* 14 str., Vienos konvencijos IV str. 1 d.⁷⁸³) – šių konvencijų tekstuose akivaizdžiai ignoruojama tarptautinės viešosios teisės teorija ir absoliučios atsakomybės standarto kontekste vartojami *due diligence* standarto terminai (tokie kaip kaltė) bei *griežtos atsakomybės standarto požymiai* (pvz., visos civilinės atsakomybės konvencijos numato eilę taikymo išimčių, nors pagal *absoliučios atsakomybės standartą* šios yra *neleistinos*⁷⁸⁴). **Tarptautinės atsakomybės už branduolinę žalą ekspertės, buvusios OECD NEA teisės skyriaus vadovės, Julia Schwartz nuomone**⁷⁸⁵, **reikia susitaikyti su tokia civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų specifika: šiuose konvencijose absoliučios atsakomybės terminas reiškia ne tai, kad šiai**

⁷⁸³ Šiame str. yra nustatyta: „Operatoriaus atsakomybė už branduolinę žalą pagal šią Konvenciją yra absoliuti“.

⁷⁸⁴ Pvz., Vienos konvencijoje, šalia IV str. 1 d. *expressis verbis* nustatytos absoliučios atsakomybės, to paties str. 3 d. nustatyta eilė taikymo iš jos išimčių.

⁷⁸⁵ SCHWARTZ, Julia. Nuomonė, pareikšta interviu šio darbo rašymo metu.

atsakomybei negalima numatyti jokių taikymo išimčių, o tai, kad ją taikant nereikia įrodinėti kaltės ar neatsargumo.

6.3. Vengimas kurti operatoriaus valstybės tarptautinės atsakomybės už branduolinę žalą precedentus

Atsakomybės už branduolinę žalą kontekste susiduriama su tam tikru paradoksu. Viena vertus, jei atsakomybės subjektu, t.y. teršėju, laikomas BEO operatorius, tai principas *teršėjas moka* yra aiškiai įtvirtintas branduolinėje teisėje ir, negana to, galima sakyti, yra pakeitęs branduolinės teisės sandarą (šio principo pagrindu atsirado atskiras operatorių civilinės atsakomybės už branduoline veikla sukeltą žalą institutas). Kita vertus, jei teršėju laikome *valstybę*, kurioje veikia BEO operatorius – **principo *teršėjas moka* (už žalą aplinkai) statusas yra visiškai neaiškus.**

Viešai skelbiama, kad tarptautinė *valstybės* atsakomybė už branduolinę žalą branduolinėje teisėje taikoma lygiagrečiai su civiline *operatoriaus* atsakomybe. Šio taikymo ypatumas yra tik tas, kad valstybės atsakomybė ne pakeičia civilinės operatoriaus atsakomybės, o tik tam tikra prasme šią papildo – todėl, įsijungus civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimui, valstybės figūruoja tik kaip *subsidiarios* atsakomybės turėtojos (pvz., jėgainės bankroto atveju). Su tokia pozicija sutiktų civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų kūrėjai: minėtose konvencijose⁷⁸⁶ *expressis verbis* kalbama apie tai, kad jos „nedaro įtakos jokioms teisėms ir pareigoms, kylančioms iš bendrų viešosios tarptautinės teisės normų“ (vadinasi, *inter alia* iš valstybės atsakomybės instituto).

Deja, tuo metu, kai *operatorių* atsakomybė yra išvystyta ir vis dar vystoma galinguose tarptautiniuose instrumentuose, *valstybių* atsakomybė už branduolinę žalą visai neatsispindi nei pozityvioje teisėje, nei realioje valstybių praktikoje.

⁷⁸⁶ Pz., PC konvencijos II priedas, RPC konvencijos 16bis str., VC ir RVC konvencijų XVIII str.

Tarptautinės aplinkos teisės specialistams susirūpinimą kelia tas faktas, kad per pastaruosius 50 metų branduolinę žalą patyrusios valstybės taip ir neišdrįso patraukti BEO operatoriaus valstybių atsakomybėn ir, savo ruožtu, BEO operatoriaus valstybės nėra pareiškusios noro kompensuoti kaimyninių valstybių patirtą branduolinę žalą. Kokios yra tokio valstybių elgesio priežastys? Be anksčiau paminėtų veiksnių, prisidedančių prie šio fenomeno, t. y., be sunkumų kvalifikuojant žalą, pateisinant apsaugos priemones, kurių buvo imtasi siekiant užkirsti kelią žalos atsiradimui ar siekiant sumažinti pačią žalą, be sunkumų nustatant priežastinį ryšį tarp žalos ir avarijos branduoliniame objekte – tenka pripažinti, kad žalą patyrusios valstybės *pačios vengia* kelti bylas ir kurti precedentus šioje srityje, nes dažnai jų teritorijoje taip pat yra BEO ir jos nujaučia negatyvias politines šio procesinio veiksmo, galinčio vieną dieną atsisukti prieš jas pačias, pasekmes. Klasikiniais pavyzdžiais galėtų būti nelaimės Černobylyje ir Fukušimoje – tarptautinė bendruomenė iki šiol nepareikalavo žalos atlyginimo iš Rusijos⁷⁸⁷ ir Japonijos.

Kartais tarpvalstybinės branduolinės avarijos sukeltos žalos kontekste pateikiamas argumentas dėl principo *teršėjas moka* pakeitimo kitu, *solidariu kaštų paskirstymo* principu⁷⁸⁸ (apie tokią poziciją užsiminė Sovietų Sąjunga 1986 m.). Iliustruodamas situaciją, Günther Handl rašo: „Nors Černobylio situacijoje *prima facie* nekliamas klausimas, ar pagrįstai buvo nusisukta nuo tradicinių

⁷⁸⁷ Černobylio atveju, Sovietų Sąjunga ginčijo, kad priemonės, kurių ėmėsi žalą patyrusios valstybės, buvo nepateisinamos ir nebūtinės (plačiau: MELLOR, Justin. The Negative Effects of Chernobyl on International Environmental Law: The Creation of the Polluter Gets Paid Principle. *Wisconsin International Law Journal*, 1999, Vol. 17, No. 1, p. 65-86. bei HANDL, Günther. Paying the Piper for Transboundary Nuclear Damage: State Liability in a System of Transnational Compensation. In MAGRAW, Daniel B. (ed.). *International Law and Pollution*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991, p. 150, 152.)

Be to, Sovietų Sąjunga, TATENA narė, nelaimės metu nebuvo Vienos konvencijos dalyvė (Rusija pasirašė 1982 m. Vienos konvencijos teksto versiją tik 1996 m., o ratifikavo, taigi tapo konvencijos nare, dar vėliau – 2005 m.) tuo tarpu, 1979 m. Tolimų oro teršalų pernašų konvencija, galiojanti šioje valstybėje, neapėmė radiacijos taršos. Tokioje situacijoje galima būtų įrodinėti tik tarptautinio papročio, kurį pažeidė Sovietų Sąjunga, egzistavimą.

⁷⁸⁸ HANDL, Günther. Transboundary Nuclear Accidents: The Post-Chernobyl Multilateral Legislative Agenda. *Ecology Law Quarterly*, 1988, Vol. 15, p. 203, 222–228.

atsakomybės ir kompensavimo principų, tačiau, atlikus išsamesnę analizę, galima pastebėti, kad klausimas ar „branduolinė avarija kažkur yra branduolinė avarija visur“ keliamas netiesiogiai: Sovietų Sąjungos išankstinis, apriorinis bet kokių ieškinių dėl žalos kompensavimo atmetimas davė suprasti, kad tokie ieškiniai <jos nuomone> yra nederami, atsižvelgiant į pačios žalos sukėlėjos valstybės viduje išgyvenamą katastrofos mastą ir pobūdį. Pagrindinė tokios nuomonės prielaida yra ta, kad ekonomiškai stipresnės nukentėjusios valstybės turi prisidėti prie tarpvalstybinės žalos mažinimo kaštų ir avarijos atveju turi prisiimti, arba bent jau pasidalinti, tarpvalstybinio poveikio valdymo kaštais. <...> Šios teorijos šalininkai pavadino Sovietų atsakomybę „praktiškos politikos ir sveiko proto reikalu“ ir paskatino nukentėjusias valstybes prisiimti dalį savo žalos kompensavimo kaštų, „kas būtų tarptautinio solidarumo išraiška pasaulyje, kuris naudoja branduolinę energiją“⁷⁸⁹. Panaši pozicija, menkinanti principą *teršėjas moka*, de ja, nuskambėjo TTK 2001 m. straipsnių dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos, neuždraustos tarptautinės teisės, prevencijos, projekte⁷⁹⁰, kuomet Komisija kalbėjo, kad reikia atsižvelgti: į (a) „veiksnius, susijusius su tolygiu interesų paskirstymu“ (angl. – *equitable balance of interests*) tarp valstybės-teršėjos ir žalą patyrusių valstybių ir (b) į šių valstybių pajėgumą prisidėti prie prevencijos kaštų. Toks „subalansuotas interesų paskirstymas“ tarp teršančios ir paveiktos valstybės aiškiai prieštarauja principui *teršėjas moka*. Manytina, kad ši teorija gali būti prisiminta jos šalininkų ir šiais laikais, t. y., įvykus avarijai Fukušimoje.

⁷⁸⁹ *Ibidem*.

⁷⁹⁰ 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (TTK) Straipsnių projektas dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos prevencijos (angl. – *Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities adopted by the International Law Commission at its Fifty-third session*) 2001 [interaktyvus]. *Official Records of the UN General Assembly*, Fifty-sixth session, Supplement No. 10 (A/56/10) [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_7_2001.pdf> ir <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf>.

Tenka konstatuoti, kad valstybės pareiga atsakyti už jos teritorijoje esančių objektų sukeltą tarpvalstybinę žalą dėl politinės valios stokos ir ypač dėl praktikos stokos vis dar lieka neišvystyta koncepcija.

Fukušima

Kalbant apie valstybių atsakomybę už branduolinę žalą, negalima nepaminėti 2011 m. kovo 11 d. avarijos Fukušimoje Daiichi branduolinėje jėgainėje, priskirtos 7 INES pavojingumo skalei⁷⁹¹, kuomet Daiichi branduolinė jėgainė neatlaikė⁷⁹² iš karto dviejų ištikusių stichijų: 6 balų pagal Richterio skalę žemės drebėjimo ir cunamio (žemės drebėjimas kitose Japonijos vietovėse buvo įvertintas 9 balais). Be to, kaip buvo aptikta vėliau, minėtų tragiškų įvykių eigai⁷⁹³ tam tikros įtakos papildomai turėjo žmogiškos klaidos faktorius. Po avarijos

⁷⁹¹ Nelaimė Černobylyje buvo priskirta 7 INES lygiui.

⁷⁹² Visos likusios Japonijos jėgainės (pvz., arti epicentro esančios Onagava I, II, III jėgainės) buvo sustabdytos ir sėkmingai atlaikė stichiją.

⁷⁹³ Kalbant trumpai apie įvykių eigą, visų pirma, per žemės drebėjimą buvo nutrauktas elektros kabelis, tiekiantis jėgainės sistemoms elektrą. Dėl šios priežasties jėgainėje sistemų palaikymui įsijungė atsarginis rūsyje esantis dyzelinis generatorius, kurį po valandos nuplovė galinga cunamio banga (kadangi banga buvo 15 m aukščio, jos nesustabdė apsauginė jėgainės 8 m siena). Jėgainė liko be palaikančios energijos, o aliarmas, turėjęs matuoti radiacijos lygmenį, nustojo veikti po paros. Dėl aušinimo vandens padavimo sustabdymo jėgainės urano oksido šerdis pradėjo lydysis ir iš susiformavusio vandenilio kilo sprogimas. Dėl įvykusios nelaimės iš Fukušimos ir aplinkinių vietovių buvo evakuota 150 000 žmonių, gyvenančių 20 km zonoje aplink reaktorių. Kalbant apie Japonijos patirtą žalą, tiksliausiai ją apibrėžia Speciali komisija savo oficialioje ataskaitoje (angl. – *The National Diet of Japan: The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission*): „Avarijos pasekmės, žinoma, vis dar jaučiamos, ir toliau turės įtakos valstybei. Avarijos metu į aplinką buvo išmesta maždaug 900PBq radioaktyviųjų medžiagų, kas sudaro 1/6 Černobylio avarijos išmetimų, konvertuotų į jodą. Šiuo metu Fukušimos prefektūroje yra 1800 kvadratinių km žemės sklypų, kuriuose potenciali kumuliatyvi dozė (angl. – *potentially cumulative dose*) prilyginama 5mSv per metus.

Gyventojai yra labai susirūpinę savo gautos apšvitos lygiu. Vis dėlto, poveikis sveikatai vis dar nėra žinomas, kadangi kiekvienam individui yra taikomos skirtingos sąlygos. Kumuliatyvios išorinės apšvitos, įvykusios per pirmuosius keturis mėnesius po avarijos, tyrimo, atlikto su maždaug 14 000 gyventojų (neįtraukiant jėgainės darbuotojų), gyvenančių trijuose miestuose ir kaimuose, kur radiacijos dozė buvo santykinai didelė, duomenys parodo, kad 0,7 procento gyventojų patyrė 10mSv ar daugiau apšvitos, ir 42,3 procentų patyrė mažiau nei 10mSv apšvitos, iš kurių 57 procentai buvo patyrę vos 1mSv arba mažiau. Nors bendri skaičiai yra maži, yra aišku, kad gyventojai kenčia nuo nežinomybės baimės streso“.

The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission*: Executive summary [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p 38 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naic_report.pdf>.

Fukušimoje tarptautinė bendruomenė, be atsparumo testų (angl. – *stress tests*) vykdymo, pradėjo iš naujo kelti tokius klausimus, kaip:

- 1) ar konvencijų pataisos būtų galėjusios pakeisti Fukušimos avarijos eigą ar dydį;
- 2) ar bendri saugos reikalavimai BEO turi būti tikslesni ir privalomi, ir jei taip, kokius instrumentus, siekiant šio tikslo, reikia sukurti;
- 3) ar tarptautiniai susitikimai saugos klausimais ir inspekcijos turi būti privalomos;
- 4) ar branduolinės teisės srityje reikia kurti naujus tarptautinius sutarimus ar naujas institucijas, *etc.*;
- 5) ar ištikus branduolinei avarijai ir po to konvencinių susitikimų metu reikalauti platesnės ir greičiau pateikiamos informacijos.

1) Atsakant į pirmą klausimą, manytina, kad Fukušimos avarijos eigą būtų galėjusios paveikti ne senų branduolinės teisės konvencijų pataisos, o tikslesnis esamų šių konvencijų procedūrų įgyvendinimas, pvz., Branduolinės saugos konvencijos rėmuose vykstančių susitikimų metu vienos valstybės tikrai galėjo vienos kitoms išsakyti pastabas ir pastūmėti vienos kitas patobulinti tam tikras savo reaktorių sistemas (TEPCO atveju, JAV NRC praeityje buvo įspėjusi Japonijos operatorius dėl būtinumo pakelti atsarginius dyzelio generatorius iš jėgainių rūsių į aukštesnį lygį, tam, kad užtvindymo atveju jie galėtų veikti). Taip pat, pvz., Branduolinės saugos konvencijos šalys galėjo pastūmėti kitas valstybes įgyvendinti konvencijoje įtvirtintą pareigą atskirti BEO operatorius kontroliuojančias ir branduolinę energetiką skatinančias institucijas (Japonijos regulatoriaus santykiai su TEPCO nebuvo aiškiai sureguliuoti). Deja, išvardintų žingsnių imtasi nebuvo, nes, kaip minima darbo skyriuje dėl prevencijos principo poveikio branduolinei teisei, Branduolinės saugos konvencija yra deklaratyvaus pobūdžio ir neturi savo aiškaus nuostatų įgyvendinimo

mechanizmo. Kalbant apie kitas konvencijas (informavimo apie branduolinę avariją ir pagalbos konvencijas), jose reguliuojamas tarpvalstybinio atsako branduoliniai avarijai scenarijus taip pat buvo blogai įgyvendintas⁷⁹⁴ (žr. darbo skyrius apie bendradarbiavimo principo poveikį branduolinėje teisėje).

- 2) 3) Atsakant į antrąjį ir trečiąjį klausimus, bendri saugos reikalavimai BEO yra tikslūs, tačiau, kaip minėta darbo skyriuje apie prevencijos principą, dėl politinės valios stokos jie nėra paversti privalomais nei Branduolinės saugos konvencijos, nei TATENA standartų kontekste. Be to, minėta, kad TATENA saugos inspekcijų ataskaitos ar TATENA vertinimai turi būti padaryti ne tiktai privalomais, bet ir viešais, nes tik viešumas užtikrins jų vykdymą.
- 4) Ketvirtas klausimas dėl naujos (be TATENA) institucijos kūrimo, yra kilęs iš kritikos, kad pati TATENA nesilaiko Branduolinės saugos konvencijoje išreikštos nuostatos, kad branduolinės energetikos operatorių kontrolės funkcijas atliekanti institucija negali vykdyti branduolinės energetikos skatinimo funkcijos. Šiuolaikiniame pasaulyje TATENOS dubliavimas nėra įmanomas dėl mažiausiai dviejų priežasčių. Visų pirma, jei tarptautinė bendruomenė norės steigti papildomą už branduolinės energetikos klausimus atsakingą instituciją, reikės atsisakyti tokio visose konvencijose jau įsišaknijusio modelio, pagal kurį branduolinė sauga yra laikoma valstybės nacionaliniu, o ne tarptautiniu reikalu – o tai yra sunkiai įgyvendinama visos branduolinės teisės reforma. Visų antra, TATENA jau turi visus įgaliojimus vystyti branduolinės saugos standartus, tad vietoj naujos institucijos sukūrimo – kas būtų ne tik brangu, bet ir netikslinga –

⁷⁹⁴ Plačiau: The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission: Executive summary* [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p 38 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naic_report.pdf>.

papildomas lėšas, žmogiškuosius ir techninius resursus galima skirti TATENA saugos programų stiprinimui. Darytina išvada, kad paprastesnis sprendimas šioje situacijoje būtų ne kurti TATENOS „antrininką“, o pavesti pačioms valstybėms prižiūrėti, kad TATENA nepiktnaudžiautų savo dvigubu vaidmeniu.

5) Atsakant į penktą klausimą, reikia pastebėti, kad informavimo pareiga, kylanti branduolinės avarijos metu, yra jau *gana išsamiai sureglamentuota*: pagal Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją yra įsteigti nacionaliniai centrai, kurie yra atsakingi už nuolatinį budėjimą bei už tai, kad būtų nuolat atnaujinami kontaktiniai duomenys ir pan.; taip pat yra vykdomos tarptautinės pratybos; TATENA, kuri pati turi avarinį centrą, dokumentuose yra dar smulkiau detalizuojama, kokiomis techninėmis priemonėmis turi būti vykdomas pranešimas, nustatytos pranešimų formos. Toks reglamentavimo išsamumas, kartu su pačiu informacijos viešumu, sukuria gerus rezultatus, nes patalpina operatorių ir nacionalinių reguliatorių veiksmus po didinamoju stiklu ir šie yra priversti papildomai apvarstyti kiekvieno savo žingsnio tikslumą. *Tikroji problema* Fukušimos kontekste yra ta, kad *pati Japonija nesilaikė* nustatytų taisyklių ir nepateikė informacijos nuosekliai ir struktūrizuotai, todėl skirtingos užsienio valstybės savo visuomenėms teikė skirtingus faktus ir jų pagrindu darė skirtingas rekomendacijas (pvz., JAV savo piliečiams liepė evakuotis net iš 50 mylių zonos).

Kas dėl informacijos pateikimo periodinių konvencijų susitikimų metu, Branduolinės saugos konvencija, kaip buvo minėta, tik dabar pradėjo keisti savo požiūrį labiau atviro peržiūros mechanizmo link.

Grįžtant betarpiškai prie principo *teršėjas moka* ir Japonijos, reikia visų pirma pažymėti, kad Japonija nepriklauso jokiame tarptautiniame civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimui, operatorių civilinė atsakomybė už

branduolinę žalą pagal šalies nacionalinius įstatymus (1961 m. aktas) yra griežta, išimtinė, tačiau, priešingai tarptautinėms konvencijoms, kol kas yra neribota (Japonijoje yra parengta nauja teisinė civilinės atsakomybės už branduolinę žalą bazė, kuri labai primena neįsigaliojusią 2004 m. RBC konvenciją su operatorių ribotos atsakomybės insitutu). Japonijos operatorius įpareigojamas apdrausti savo atsakomybę 1,23 mlrd. eurų (tai už tam tikrą mokestį padaro vyriausybė, o ne privati draudimo bendrovė), o jei žala viršija šią sumą, vyriausybė, gavusi Parlamento leidimą, gali ją padengti kaip subsidarius atsakovas. Priešingai, nei yra tarptautinėse civilinės atsakomybės konvencijose, Japonijos Civiliniame kodekse numatytas ne 10, o 20 metų terminas ieškiniams dėl žalos kompensavimo pateikti. Be to, nacionaliniai Japonijos įstatymai Fukušimos atveju pasirodė net griežtesni už tarptautines konvencijas, kadangi Japonijos vyriausybė cunamio ir žemės drebėjimo kombinacijos nepalaikė „labai didelė gamtos stichija, esančia už žmonijos įsivaizdavimo ribų“, tad operatoriui, TEPCO bendrovei, teko prisiimti civilinę atsakomybę už branduolinę žalą, nepasinaudojant teisės aktų nustatytais taikymo išimtimis. Šiuo metu asmenys gali reikalauti kompensacijos už patirtą žalą tiesiai iš TEPCO, pateikti ieškinius prieš TEPCO dėl žalos kompensavimo civiline tvarka, nacionaliniuose teismuose arba specialiai įsteigtame mediacijos funkcijas atliekančiame komitete (angl. – *Dispute Reconciliation Committee for Nuclear Damage*, toliau – ir DRC), kuris turi savo centrus (angl. – *Nuclear Damage Compensation Dispute Resolution Centers*) Tokijuje ir Fukušimos prefektūroje. DRC yra sukūręs rekomendacijas branduolinei žalai nustatyti ir įvertinti, kurios yra naudojamos ginčų sprendimo institucijose kaip „patikimi įrodymai“. 2012 m. rugsėjo mėn. duomenimis, TEPCO buvo pareikšta 800 000 ieškinių bendrai 11,4 mlrd. eurų sumai, todėl 2012 m. birželį TEPCO akcininkai nusprendė leisti nacionalizuoti šią bendrovę. Valstybei (aplink jėgainės teritoriją) ir savivaldybėms (10 km nuo minėtos teritorijos ribų) teks labai pagalvoti, kaip kompensuoti didžiulę žalą gamtai, kadangi 70% Fukišimos prefektūros teritorijos sudaro miškai, o, kaip žinoma, paprastas užteršto grunto pašalinimas iš miškų

sunaikina pačius medžius. Kaip nurodė Speciali komisija, kol kas žalos aplinkai vertinimo ir kovos su padariniais klausimas, pripažintas sudėtingiausiu, yra paskutinis eilėje⁷⁹⁵; negana to, prieš imantis jį spręsti ir dekontaminuoti teritoriją (kas savo ruožtu sukelia klausimą, kur reikės saugoti užterštą gruntą), gyventojai patys turi nuspręsti, ar aplinkos atstatymas yra prasmingas, t. y., ar jie kada nors norės sugrįžti į ją gyventi⁷⁹⁶.

Kaip ir buvo minėta, jokia valstybė nepareikalavo iš Japonijos ar TEPCO operatoriaus kompensacijos už žalą, patirtą jos teritorijoje. Tai sąlygoja ne tik politinis tarptautinės bendruomenės nusistatymas, bet ir kitos kliūtys, trukdančios patraukti Japoniją atsakomybėn už branduolinę žalą:

- 1) visų pirma, Japonija galėtų pretenduoti į išimties nuo atsakomybės taikymo statusą (tiesa, tai būtų nelogiška: juk Japonijos vyriausybė, taikydama nacionalinės teisės aktus, gamtos stichijos nepalaikė atsakomybės išimtimi);
- 2) antra, nukentėjusiems būtų sunku įrodyti patirtą žalą, juk *akivaizdus* tarpvalstybinis branduolinės avarijos poveikis realybėje pasirodė *mažesnis*, nei buvo tikėtasi. Taip atsitiko dėl meteorologinių sąlygų: vėjas avarijos

⁷⁹⁵ Žr. ištrauką iš Oficialios ataskaitos: „Kai radioaktyviosios medžiagos yra paleidžiamos į aplinką, jos ir toliau ją veikia, todėl tokį poveikį būtina pažaboti. Komisijos nuomone, iš visų su avarija susijusių klausimų, *aplinkos taršos problema yra užsiimama mažiausiai* <...> Krituliai nuplauna radioaktyvias medžiagas ir sukuria vietas (pvz., ežerų srityse) su santykinai didelėmis radiacijos dozėmis (angl. – *hotspots*). Labai užterštos nuosėdos taip pat yra linkusios rinktis jūros dugne. Vyriausybė turėtų greitai išspręsti šias problemas, kas būtų toliaregiškas žvilgsnis į padėties ištaisymą“.

The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission*: Executive summary [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 40 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>.

⁷⁹⁶ Kaip yra nurodyta ataskaitoje, „Vyriausybė išleidžia daug pinigų ir energijos žalos aplinkai ištaisymo (angl. – *decontamination*) programoms, bet pagrindinės problemos iškilo dėl jų įgyvendinimo. Daugelis regionų nesugebėjo užtikrinti laikinų saugyklų užterštoms medžiagoms, griuvėsiams, nuosėdoms ir pan. – šią problemą dar labiau apsunkino vienašališkas vyriausybės sprendimas įrengti tokias saugyklas be vietos gyventojų sutikimo <...> Žalos aplinkai ištaisymas neturėtų būti laikomas vienašaliu sprendimu, jis turi būti klasifikuojamas pagal savo poveikį. Reikia priminti, kad gyventojų klausimų esmė yra ne žalos aplinkai ištaisyti, o tame, ar jie galės atkurti buvusias savo gyvenimo sąlygas“.

The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission*: Executive summary [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p. 40-41 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naaic_report.pdf>.

metu ir po jos pūtė į jūrą, o ne į kontinentą (beje, dėl to Japonija iš pradžių teigė, esą dėl tarpvalstybinio poveikio stokos jinai neprivalo informuoti kitų valstybių dėl įvykusios nelaimės);

- 3) trečia, latentinis tarpvalstybinis branduolinės avarijos poveikis bendroms teritorijoms yra taip pat sunkiai nustatomas: pvz., cezio-137 lygis okeane yra sunkiai pamatuojamas, nes šis elementas išliko nuosėdų būklėje ir dar ilgai bei lėtai skverbsis į vandens ekosistemas;
- 4) pagaliau ginče su Japonija, kuri nepriklauso civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimams, užsienio valstybės turėtų taikyti bendras tarptautinės viešosios teisės normas, o tarptautinė bendruomenė iki šiol dar nėra sutarusi dėl tarptautinės viešosios teisės normų taikymo tikslingumo atsakomybės už branduolinę žalą srityje. Net iš civilinės atsakomybės už branduoline veikla sukeltą žalą konvencijų tekstų matyti, kad nors yra pripažįstama, kad jose potencialiai gali atsirasti nereglamentuotų aspektų, tačiau šiose *konvencijose nėra nustatyta spragų šalinimo mechanizmo*, o kai kuriose konvencijose iš viso yra paneigiama⁷⁹⁷ bendrų tarptautinės viešosios teisės taisyklių funkcija pildyti egzistuojančias konvencijų spragas. Alan. E.Boyle⁷⁹⁸ nuomone, tai, deja, tik silpnina jau egzistuojančią tarptautinės paprotinės teisės poziciją dėl žalos prevencijos. Negalima nesutikti su profesoriaus pozicija – juk ginče dėl atsakomybės už

⁷⁹⁷ P.vz., Duncan E.J.Currie pastebi tokį „akibrokštą“ viešosios tarptautinės teisės atžvilgiu: 1963 m. Vienos konvencijos XVIII str. yra teigiama, kad „Ši Konvencija neturi būti traktuojama kaip pažeidžianti Susitariančios šalies teises, *jeigu tokios yra*, pagal bendras tarptautinės teisės nuostatas *dėl branduolinės žalos*“. Tokioje formuluotėje yra abejojama tarptautinių *teisių* dėl branduolinės žalos egzistavimu, nors tuo metu šias teises jau buvo patvirtinęs TTT savo praktikoje. 1997 m. Vienos protokole (16 str.) minėtoji formuluotė pakeista į dar blogesnę pusę: „Ši konvencija nepažeidžia Susitariančios šalies teisių, kurias ji turi pagal bendras tarptautinės teisės nuostatas“. Tokiu būdu, praleidžiant žodžius (*nuostatos*) *dėl branduolinės žalos*, Protokole abejojama nebe teisių, bet pačių *taisyklių* dėl branduolinės žalos egzistavimu tarptautinės *paprotinės* teisės srityje.

CURRIE, Duncan E.J. The Problems and Gaps in the Nuclear Liability Conventions and an Analysis of How an Actual Claim Would Be Brought Under the Current Existing Treaty Regime in the Event of a Nuclear Accident. *Denver Journal of International Law and Policy*, 2006, Vol. 35, No. 1, p. 107.

⁷⁹⁸ BOYLE, Alan E. Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective. *British Year Book of International Law*, 1989, Vol. 60 (1), p. 257, 287-290, 292-297.

- branduolinę žalą tiek pačios konvencijų narės, tiek jokių konvencijų nesusaisytos valstybės (mūsų atveju Japonija) ginčys bendros tarptautinės viešosios teisės taisyklių egzistavimą bei taikymą – kitaip tariant, gali nutikti taip, kad valstybės užims praktiškai identišką Sovietų Sąjungos prieš 50 m. išreikštą poziciją dėl atsakomybės už Černobylio sukeltą žalą;
- 5) ketvirta, užsienio valstybėms kiltų nemažai *procesinių* keblumų reikalaujant kompensacijos *inter alia* už žalą aplinkai. Pavyzdžiui, ieškiniai dėl žalos būtų paremti bendrais jurisdikcijos ir teisės taikymo principais ir – jei jurisdikcijos klausimas būtų dar ganėtinai lengvai išspręstas Japonijos teismų naudai – tai dėl taikomos teisės klausimo kiltų daug ginčų.

6.4. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai

Atlikus principo *teršėjas moka* įgyvendinimo branduolinėje teisėje veiksmingumo, siekiant efektyviai apsaugoti ne tik žmogų su jo nuosavybe, bet ir aplinką, analizę, darytina išvada, kad minėtame kontekste principas *teršėjas moka* didele savo dalimi išlieka deklaratyvus:

- 1) Rio deklaracijos 16 principas įtvirtina principo *teršėjas moka* taikymo ribas – teršėjas turi mokėti tol, kol tai neiškreipia *tarptautinės prekybos ir investicijų*, todėl pramonės ir visuomenės interesai turi būti subalansuoti. Atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų kontekste tai reiškia (a) kad atsakomybė už *inter alia* žalą aplinkai turi būti ne per griežta (negali būti neribota), kad branduolinės energetikos operatoriai galėtų apdrausti riziką ir tuo pačiu gyvuoti, kurti energetinę gerovę valstybėje ir (b) minėta atsakomybė turi būti ne per švelni, kad aplinkinėms valstybėms nebūtų nepagrįstai užkrauta savo aplinkos atkūrimo našta. Dėl šios priežasties atsakomybės už branduolinę žalą konvencijose atsakomybė yra: (a) ribota (ginant pramonės interesus, apriboti branduolinės žalos apibrėžimai,

atsakomybės sumos, terminai, per kuriuos galima kreiptis kompensacijos) ir (b) išimtinė (ginant visuomenės interesus, atsakomybė perkeliama vienam operatoriui, kad žalą patyrusioms aukoms būtų lengviau identifikuoti žalos sukėlėją).

Deja, nors visuomenės sveikatos ir nuosavybės interesams apginti toks balansavimas suveikia gerai, tačiau aplinkos apsaugos interesams apginti – ne. Problema yra ta, kad šiuolaikinėse civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijose:

- viena vertus, atsakomybė yra sugriežtinama, ją priartinant prie neribotos (*i.e.* įtraukiama vis daugiau žalos rūšių aplinkai; atsisakoma taikymo išimčių, pvz., išimtimis iš civilinės atsakomybės už branduolinę žalą nebelaikoma žala, sukelta stichinių nelaimių ar teroristinių veiksmų; platinamas šaltinių, kurie gali būti laikomi žalos sukėlėjais konvencijos prasme, sąrašas, pvz., konvencijos taikomos jau ir branduolinio kuro perdirbimo objektams bei nebeveikiančioms branduolinėms jėgainėms ir t. t.), pramonei užkraunama didelė rizika ir su ja susijusi finansinė našta;
- tačiau, kita vertus, jokios papildomos naštos nėra sukuriama *kitoje* „svarstyklių pusėje“, kur atstovaujama visuomenės interesams, kur siekiant paprastumo identifikuoti atsakomybės subjektą vis dar paliekamas *operatoriaus išimtinės* atsakomybės institutas. Rezultate pramonė (BEO operatorius), neturinti kur trauktis, privalo priimti naujas konvencijų tekstuose pateiktas sąlygas ir padidintą riziką, kraunamą ant jos pečių ir, svarbiausia, pilnai nebeužtikrinamą draudimo lėšomis. Būtent šioje vietoje kyla rimtas pavojus: įvykus nelaimei, minėtas priverstinis ir fiktyvus rizikos užkrovimas apsisuks prieš pirminius deklaruotus aplinkos apsaugos siekius, nes galų gale pasirodys, kad žala aplinkai dėl lėšų stygiaus negali būti kompensuojama.

Minėtam fiktyvumui sumažinti, **reikia taisyti susiklosčiusią disproporciją: plečiant atsakomybės dalyką, kartu atitinkamai**

konvencijos tekstuose reikia išplėsti atsakingų subjektų ratą. Tai, manytina, galima pasiekti ne tiek didinant konvencinius operatoriaus atsakomybės limitus (nes jų, šiaip ar taip, nepadengs jokios draudimo kompanijos), o kitais dviem būdais: (a) kuriant papildomus kompensavimo fondus, kurių nariai būtų subsidiariais atsakovais ir (b) platinant betarpiškai atsakingo subjekto sąvoką. Tiesa, siūlymui įkurti kompensavimo už didelę branduolinę žalą fondą nurodoma pesimistinė prognozė: vieninteliai realiai sukurti fondo prototipai – RBSC, CNS ir HNS konvencijų fondai – egzistuoja dar neįsigaliojusių konvencijų režimuose. Kas dėl atsakomybės subjekto sampratos plėtimo, operatoriaus išimtinę atsakomybę (angl. – *channeling*) pakeičiant solidarios (su tiekėjais) atsakomybės institutu, ji irgi yra sunkiai įgyvendinama be politinės tarptautinės bendruomenės valios. Įtvirtinus solidarios atsakomybės institutą, atsiranda didžiulė potencialių investicijų ir BEO statybų stagnacijos rizika; solidaraus atsakomybės padalijimo nuostatos praktiškai nėra įmanoma išsiderėti ir įtraukti į operatoriaus ir tiekėjo komercinį susitarimą; regreso tiekėjų atžvilgiu minėtasis institutas, nors ir įtvirtintas Paryžiaus ir Vienos konvencijose, yra nepraktikuojamas; o su tikėtinais greitai įsigaliosiančia CSC konvencija, dar vadinama „branduolinių tiekėjų protekcionizmo instrumentu“, bus atimta paskutinė galimybė kreiptis žalos kompensavimo *civiline* tvarka ir grupinį ieškinį dėl branduolinio įrenginio gamintojo atsakomybės pateikti ne operatoriaus, o gamintojo nacionaliniuose teismuose.

Reikia tikėtis, kad net nepavykus išimtinės atsakomybės instituto pakeisti operatoriaus ir tiekėjų solidarios atsakomybės institutu, tiekėjai patys elgsis socialiai atsakingai bei patys kurs ir geranoriškai tarpusavyje taikys elgesio drausmės instrumentus (tokius kaip Branduolinių technologijų ir medžiagų tiekėjų grupės sukurtus Branduolinių jėgainių eksportuotojų elgesio principus).

2) Tam, kad ambicingi civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų tikslai (*inter alia* aplinkos interesų apsaugos tisklai) taptų adekvatūs šių tikslų įgyvendinimo priemonėms, reikia ne tik proporcingai subalansuoti atsakomybės dydį (dalyką) ir subjektą, bet ir pasirūpinti, kad žalos aplinkai kompensavimui priteisti **būtų tinkamai paruoštos ir suderintos sąvokos ir kiti civilinės atsakomybės instituto elementai:**

a) Aplinkos apsaugos interesų gynimą apsunkina tai, kad civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijų tekstuose sąmoningai vartojamos *neaiškios arba dviprasmiškos sąvokos* (pvz., kas yra „žala aplinkai (gamtai)“, „pateisinama priemonė“ žalos atsiradimui užkirsti), minėtosios sąvokos ir kriterijai paliekamos *lex fori*, ir, iš esmės, galimybės kompensuoti žalą aplinkai ar kompensuoti prevencinių priemonių, siekiant ją apsaugoti, kaštus, priklauso nuo nacionalinio teismo, nagrinėjančio bylą. Situacija apsunkinama konvencijų nustatytais procedūriniais reikalavimais, pvz., tokiais, kad individas, kuris ėmėsi kompensuotinių prevencinių priemonių užkirsti kelią žalos aplinkai atsiradimui, skirtingose valstybėse turi skirtingas procesines teises; konvencijoje nereglamentuota, kas gali ginti žalą patyrusios aplinkos interesus ir nėra įsteigtos tokiose situacijose labai praverčiančios ombudsmeno aplinkos apsaugos klausimais institucijos. **Daliniu sprendimu galėtų būti aiškesnių suvienodintų kriterijų dėl žalos aplinkai bei dėl „pagrįstų“ prevencinių priemonių nustatymas konvencijų tekstuose, tačiau tai pareikalautų iš skirtingoms *tort law* tradicijoms priklausančių valstybių reformuoti savo vidaus praktikas. Dėl to paprastesnis sprendimas, manytina, yra nešališkos tarptautinių ginčų sprendimo institucijos įsteigimas (arba papildomos funkcijos priskyrimas jau egzistuojančiai ginčų dėl branduolinės žalos sprendimo institucijai), kuri užtikrintų vienodą civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijų taikymo praktiką. Tokios institucijos yra Europos Atominės Energijos Tribunolas, įsteigtas Paryžiaus**

ir BSC konvencijų; TTT, kuriam perduodami ginčiai dėl dar neišsigaliojusios CSC konvencijos aiškinimo. Europos Sąjungoje visos valstybės narės priklauso skirtingiems atsakomybės už branduolinę žalą režimams, tad atsakymas į klausimą, kokia ginčų sprendimo institucija galėtų egzistuoti ES, priklausytų nuo pasirinkto sprendimo juos unifikuoti: jei branduolinės energetikos objektai būtų įtraukti į 2004 m. ES atsakomybės Direktyvos reguliavimo objektų, dėl kurių kyla žala, sąrašą – ginčų sprendimo institucija tokiu atveju būtų ESTT, jei Euratom prisijungtų prie Paryžiaus sutarties, šios organizacijos narės turėtų pripažinti Europos Atominės Energijos Tribunolo jurisdikciją, o jei prie CSC konvencijos (kas atrodytų tiksliausia – nėra prasmės harmonizuoti bet kuriuo atveju vienam ar kitam režimui jau priklausančias ES nares) – TTT jurisdikciją. Minėtos **nešališkos tarptautinių ginčų sprendimo institucijoje taip pat galėtų veikti specialiai įsteigta tarptautinė atstovavimo visuomenės ir aplinkos apsaugos interesams (ombudsmeno) institucija.**

- b) Kita problema, pastebima civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijų tekstuose, yra sąmoningas *neaiškaus atsakomybės standarto įtvirtinimas*, sąvokų painiojimas. Pvz., absoliučios atsakomybės (t. y., atsakomybės, nenumatančios taikymo išimčių, kur įrodinėjimo našta priklauso operatoriui) standarto kontekste vartojami *due diligence* standarto terminai (tokie kaip kaltė). Arba, pvz., absoliučios atsakomybės kontekste išsipainioja griežtos atsakomybės standarto požymiai: visos civilinės atsakomybės konvencijos numato eilę taikymo išimčių, nors šios pagal absoliučios atsakomybės standartą šios nėra leidžiamos. Tokie atvejai apsunkina žalos aplinkai kompensavimo priteisimą.
- 3) Gali susidaryti įspūdis, kad net jei civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijose įtvirtinti aplinkos apsaugos tikslai nebus aprūpinti įgyvendinimo mechanizmais, t. y., jeigu žalai aplinkai kompensuoti bus paliktas vienas subjektas, o sukurto atsakomybės režimo sąvokos ir

standartai liks nenuoseklūs, nevienodi, sukuriantys sąlygas atsakomybės subjektui visai išvengti žalos aplinkai kompensavimo – esą tokiu atveju visada išlieka BEO valstybės „atsarginis variantas“. Kitaip tariant, yra tikimasi, kad principas *teršėjas moka* bus įgyvendintas, o žala aplinkai vis tiek bus kompensuota iš *subsidiarios atsakomybės subjekto*, t. y., iš valstybės, kuri buvo išdavusi veiklos licenciją BEO operatoriui, kuris sukėlė branduolinę žalą. Deja, toks įspūdis yra klaidingas. Priešingai nei *operatorių* atsakomybė, kuri, kad ir kaip kritikuotina, yra išvystyta ir vis dar vystoma galinguose tarptautiniuose instrumentuose, **valstybių atsakomybė už branduolinę žalą visai neatsispindi nei pozityvioje teisėje, nei valstybių praktikoje** (branduolinę žalą patyrusios valstybės nelinkusios traukti operatoriaus valstybių atsakomybėn (pvz., už branduolines avarijas Černobylyje ar Fukušimoje) ir, tuo pačiu metu, operatoriaus valstybės nesiūlo kompensuoti tarpvalstybinės branduolinės žalos. Valstybių pareiga atsakyti už tarpvalstybinę jos teritorijoje esančių objektų sukeltą žalą dėl politinės valios ir praktikos stokos dar lieka neišvystyta koncepcija.

Dėl pateiktų priežasčių galima teigti, kad branduolinėje teisėje principo *teršėjas moka*, kuriuo siekiama kompensuoti būtent žalą *aplinkai*, veiksmingumas stipriai nukenčia dėl to, kad prioritetas teikiamas **tarptautinės prekybos ir investicijų skatinimo principui, o ne principui *teršėjas moka***. Negana to, bet kokie bandymai užtikrinti realų aplinkos apsaugos interesų įgyvendinimą praktikoje yra priimami kaip piktnaudžiavimas ir principo *teršėjas moka* taikymo ribų, kurios yra nubrėžtos Rio deklaracijos 16 principu, pažeidimas. Kita vertus, pastebimi **kol kas nežymūs, bet pozityvūs pokyčiai**: matydamos ribotus finansinius išteklius, prieinamus operatoriams, valstybės jungiasi į specialius kompensavimo fondus (tai pasirodo ypač praktiška, turint omenyje faktą, kad po branduolinės avarijos Fukušimoje vis daugiau valstybių (pvz., Belgija, Švedija)

svarsto galimybę įtvirtinti neribotą civilinę atsakomybę už branduolinę žalą, arba net atsisakyti išimtinės atsakomybės (pvz., Indija, Austrija)); kyla idėjos steigti regioninius atsakomybės režimus Šiaurės, Pietų Amerikos, Azijos ir kituose regionuose – visa tai byloja apie branduolinėje teisėje atsirandančias galimybes, pasitelkus į pagalbą principą *teršėjas moka*, pradėti kompensuoti žalą aplinkai, kilusią dėl branduolinės avarijos.

7. SKYRIUS. INFORMAVIMO (DĖL BŪSIMO POVEIKIO) PRINCIPAS

7.1. Valstybių ir visuomenės informavimo, dalyvavimo aplinkos apsaugos sprendimų priėmimo principų ir poveikio aplinkai vertinimo atlikimo principų sąsaja

Prieš pradėdant šio skyriaus analizę, reikia paaiškinti, kodėl informavimo apie būsimus projektus principas (pažymėtina, kad šiame darbo skyriuje bus kalbama apie kitą principą, nei įtvirtintas Rio deklaracijos 18 principe, kuriame nustatyta valstybių pareiga informuoti kaimynines valstybes *jau* įvykus stichinei nelaimėi ar kitiems įvykiams⁷⁹⁹) yra laikomas tarptautinės aplinkos teisės principu: geriausi aplinkos „advokatai“ tarpvalstybinio poveikio jai atveju yra užsienio valstybės ir patys žmonės, tad aukštą aplinkos apsaugos lygį užtikrins ne kas kitas, o minėtos valstybės bei „visiškai informuota visuomenė, turinti teisę dalyvauti sprendimų, susijusių su aplinka, priėmime“⁸⁰⁰.

Tiesa, toks ką tik paminėtas pažangus mąstymas susiformavo palyginti neseniai. Nors bendra valstybių pareiga bendradarbiauti su kaimyninėmis valstybėmis sprendžiant tarptautines (vadinasi, ir aplinkos teisės) problemas „jau pastaruosius 200 metų yra laikoma sudedamąja tarptautinės viešosios teisės dalimi“⁸⁰¹, bendruoju tarptautinės teisės principu, dar vadinamu angl. – *vicinage*, *good neighbourship law*, pranc. – *bon voisinage*, vok. – *Nachbarschaftsrecht*,

⁷⁹⁹ Rio deklaracijos 18 principe nustatyta: „Valstybės privalo operatyviai teikti žinias kitoms valstybėms apie stichines nelaimes ir įvykius, kurie galėtų sąlygoti kenksmingą poveikį jų aplinkai. Tarptautinė bendruomenė turi sutelkti visas pastangas, kad padėtų nukentėjusioms valstybėms“.

⁸⁰⁰ SHELTON, Dinah. Developing Substantive Environmental Rights. *Journal of Human Rights and the Environment*, 2010, Vol. 1, No.1, p. 89-120, p. 91.

Kalbėdama apie visuomenės informavimo principą, D.Shelton pažymi, jog susitelkimas į procedūrinių, o ne materialinių teisių plėtojimą aplinkos apsaugos srityje yra kilęs iš politinio tarptautinės bendruomenės susirūpinimo, kad pastangos įtvirtinti ir įgyvendinti vien tik *materialinę* teisę į sveiką aplinką gali pasirodyti nesėkmingos.

⁸⁰¹ SAND, Peter H. The Evolution of International Environmental Law. In BODANSKY, Daniel; BRUNNÉE, Jutta; and HEY, Ellen (eds.). *Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2007, p. 30–43.

tačiau šiame skyriuje bendradarbiavimo principo atžvilgiu detaliau nagrinėjama valstybių pareiga suteikti informaciją ir geranoriškai konsultuotis svarų principo statusą įgijo tik XX a. Kaip antai, tik Rio deklaracijos 19 principu pirmą kartą buvo aiškiai paskelbta, kad „*valstybės laiku turi teikti viena kitai pranešimus bei atitinkamą informaciją apie veiklą, kuri galėtų turėti poveikio aplinkai, ir iš anksto geranoriškai dėl to tartis*“.

PAV – informavimo principo įrankis; dvi PAV ir informavimo principo pusės

Iš pirmo žvilgsnio informavimo ir konsultavimosi⁸⁰² principas atrodo palyginti paprastas ir tiesmukiškas, tačiau jo įgyvendinimas gali būti sudėtingas, jei nėra nustatytas tokio informavimo būdas, kelias, objektas ir turinys. Šiai problemai išspręsti buvo sukurtas specialus instrumentas, dar vadinamas informavimo principo „įrankiu“, „mechanizmu“, – Poveikio aplinkai vertinimo dokumentas⁸⁰³ (toliau – ir PAV), kuriame į planuojamos veiklos, politikos ar programų vertinimą yra įtraukiami aplinkos apsaugos klausimai.

Taigi atliekant PAV (ir kartu diegiant informavimo principą) turi būti užtikrinama, kad prieš suteikiant leidimą veiklai, *inter alia* susijusiai su branduoline energetika:

- (a) valstybinės *institucijos identifikuotų* planuojamo projekto, kuris patenka į jų jurisdikciją ir kontrolės sritį, įtaką aplinkos apsaugai ir į ją atsižvelgtų, ir
- (b) potencialiai poveikį patirsianti *visuomenė* turėtų galimybę *susipažinti* su projekto dokumentacija ir išreikšti savo nuomonę sprendimą priimančiai institucijai.

⁸⁰² Konsultavimasis yra institucionalizuotas per tarptautinius darinius, pvz., JAV–Kanados tarptautinę jungtinę komisiją (angl. – *U.S.-Canada International Joint Commission*), Šiaurės tarybą (angl. – *Nordic Council*) ar Europos Tarybą, ar per naujas institucijas, sukurtas aplinkos teisės konvencijų rėmuose (pvz., konvencijų šalių susirinkimai ar konvencijų sekretoriatai).

⁸⁰³ PAV atlikimas gali būti vadinamas subsidiariu (informavimo principo atžvilgiu) principu.

Abu šie informavimo principo aspektai (a) ir (b) yra atkartojami atitinkamai Rio deklaracijos 17 bei 10 principu (žr. Paveikslas Nr. 9. *Informavimo (apie būsimą poveikį) principas*). 17 principu PAV įtvirtintas kaip konkretus procesinis aplinkos teisės reikalavimas nustatyti poveikį aplinkai nepriklausomai nuo to, ar jo yra tikimasi: „*Poveikio aplinkai vertinimas, kaip valstybinė priemonė, turi būti panaudojama įvertinti numatomai veiklai, jeigu ji galėtų turėti žalingo poveikio aplinkai ir yra kompetentingos šalies valdžios sprendimo objektas*“, o 10 principu pabrėžtas visuomenės dalyvavimo aspektas: „*Aplinkos problemos efektyviausiai sprendžiamos atitinkamame lygmenyje dalyvaujant visiems tuo suinteresuotiems piliečiams. Šalies mastu kiekvienam asmeniui užtikrinamas tinkamas būdas gauti viešose valstybės institucijose kaupiamą informaciją apie aplinką, įskaitant ir informaciją apie pavojingas medžiagas bei veiklą bendruomenėje, suteikiama galimybė dalyvauti sprendimų priėmimo procesuose. Valstybių pareiga platinti informaciją, gerinti bei skatinti visuomenės informavimą bei veiklą. Turi būti sukurtas efektyvus mechanizmas pasinaudoti teismo bei administraciniais dokumentais, įskaitant kompensacijas bei aplinkos apsaugos priemones.*“

PAV, kurio reikalauja daugelis tarptautinių instrumentų, tarptautinių institucijų ir dauguma valstybių, gali būti laikomas net paprotinės teisės norma. Taigi TTT byloje dėl Urugvajaus upės pakrantėje esančio celiuliozės fabriko (*Argentina prieš Urugvajų*) (angl. – *Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay*) (toliau – ir *Celiuliozės fabriko byla*)⁸⁰⁴ pati PAV atlikimo pareiga buvo teismo pripažinta *bendrosios tarptautinės teisės reikalavimu*: „Šia prasme

⁸⁰⁴ 2010 m. balandžio 20 d. TTT, iki šiol vengęs nagrinėti tarpvalstybinio PAV statuso ir turinio temą, priėmė svarbiausią su poveikio aplinkai vertinimu tarptautinės teisės kontekste susijusį sprendimą byloje dėl Urugvajaus upės pakrantėje esančio celiuliozės fabriko (*Argentina prieš Urugvajų*).

Ši byla buvo iškelta Argentinai pateikus kaltinimus Urugvajui dėl savo įsipareigojimų, įtvirtintų Statute ir kituose tarptautinės teisės aktuose, pažeidimo, kai šalis, ne iki galo įvykdžiusi konsultavimosi su Argentina procedūras, išdavė leidimą dviejų celiuliozės fabriko kompleksų statybai dviejų kaimyninių valstybių pasienyje. Argentina teigė, kad Urugvajus, išduodamas leidimą celiuliozės malūnų statybai, pažeidė Statute numatytus procesinius įsipareigojimus ir nesilaikė sutartyje nustatytų priemonių.

Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (*Argentina v. Uruguay*), Provisional Measures, ICJ Reports (2006).

įsipareigojimas saugoti ir išsaugoti, remiantis [Urugvajaus] Statuto 41 straipsnio a punktu, turi būti aiškinamas remiantis praktika, pastaraisiais metais sulaukusia tiek daug valstybių palaikymo, kad dabar, kai yra pavojus, kad planuojama pramoninė veikla tarpvalstybiniame kontekste gali turėti reikšmingą nepalankų poveikį ypač bendriems ištekliams, reikalavimas atlikti poveikio aplinkai vertinimą gali būti laikomas bendrosios tarptautinės teisės reikalavimu (angl. – *requirement under general international law*). Be to, jei nebus atliktas galimo tokios veiklos PAV, <...> bus manoma, kad deramo susirūpinimo (angl. – *due diligence*) įsipareigojimas, taip pat su juo susijęs įsipareigojimas laikytis budrumo ir prevencijos (angl. – *vigilance and prevention*) principų nėra tinkamai įvykdytas. <...> Nuolatinė poveikio aplinkai stebėseną turi būti vykdoma nuo veiklos pradžios momento ir, kur tai yra būtina, per visą projekto įgyvendinimo laiką⁸⁰⁵. Šią aptakią teismo formuluotę galima aiškinti dvejopai: įsipareigojimas įvertinti poveikį aplinkai tarpvalstybiniame kontekste yra arba tarptautinės paprotinės teisės norma, arba bendrasis teisės principas⁸⁰⁶. Bet kuriuo atveju, aiškinant Teismo sprendimą, galima teigti, kad jei tam tikra valstybė, projektuojanti tarpvalstybinį taršos poveikį turintį objektą, nėra Espoo konvencijos dalyvė, ji vis vien yra saistoma pareigos atlikti tarpvalstybinį PAV ir konsultuotis su kaimyninėmis valstybėmis (pvz., tokią pareigą Lietuvos atžvilgiu turi Rusija, projektavusi Baltijos branduolinę jėgainę Kaliningrade).

⁸⁰⁵ Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (*Argentina v. Uruguay*), Provisional Measures, ICJ Reports (2006); para. 204.

⁸⁰⁶ Dėl faktinės valstybės veiklos ir *opinio juris* įrodymų (valstybių praktikos elementą liudijanti nacionalinių įstatymų ir teismų praktika, tarptautinių sutarčių, tarptautinių organizacijų aktų ir vienašalių pareiškimų nuostatos, JT Tarptautinės teisės komisijos pranešimai ir kodifikaciniai darbai) pakankamumo yra įmanoma teigti, kad pareiga įvertinti poveikį aplinkai tarpvalstybiniame kontekste yra tarptautinės paprotinės teisės dalis. Galbūt vis dar trūksta nepaneigiamų faktinės valstybių veiklos įrodymų, bet tie patys įrodymai, patvirtinantys *opinio juris* egzistavimą, taip pat liudija, kad tarptautinė bendrija visuotinai ir neabejotinai tiki privalomuoju šios koncepcijos pobūdžiu. Darytina išvada, jog TTT sprendimas Celiuliozės fabriko byloje įtvirtina šią jau egzistuojančią normą. Po šio sprendimo jau nebegalima teigti, kad pareiga įvertinti poveikį aplinkai tarpvalstybiniame kontekste nėra griežtoji tarptautinė teisė (angl. – *hard law*), o šio procesinio reikalavimo pažeidimas sudaro pagrindą taikyti laikinąsias apsaugos priemones.

Deja, tarptautinė viešoji teisė, konkrečiau nurodydama PAV objektą ir turinį (pvz., *Celiuliozės fabriko* byloje), visiškai neaptaria *procesinių* PAV niuansų⁸⁰⁷, t. y., nenusako, kaip būtent valstybė turi elgtis laikydamasi pareigos atlikti PAV. Dėl šios priežasties TTT bylose vis dar neižvelgiama tarpvalstybinio PAV atlikimo praktikos vienodumo: viena vertus, pvz., *Gabčíkovo-Nagymaros*⁸⁰⁸ ir *Celiuliozės fabriko* bylose, atsakovai buvo atlikę ginčijamų projektų PAV, bet ieškovai vis tiek ginčijo vertinimų tinkamumą; antra vertus, 1995 m. Branduolinių bandymų byloje atsakovas iš viso nebuvo įvertinęs tarpvalstybinės veiklos poveikio aplinkai ir įrodinėjo, kad aplinkybės nereikalauja atlikti PAV (t. y., nėra tarpvalstybinės žalos rizikos), o ieškovas pateikė argumentą, kad pareiga atlikti poveikio aplinkai vertinimą yra tarptautinės paprotinės teisės dalis.

Darytina išvada, kad egzistuojant reguliavimo spragai bei valstybių praktikos nenuoseklumui ginčiuose dėl potencialios tarpvalstybinės taršos ir tarpvalstybinio PAV procedūrų – informavimo būdą, kelią, objektą ir turinį yra būtina nustatyti iš anksto sukurtose valstybes saistančiose sutartyse. Šioje vietoje tampa visiškai suprantama, kodėl tokių tarptautinių, procedūras įtvirtinančių instrumentų, kaip Jungtinių Tautų Europos ekonomikos komisijos (angl. – *The United Nations Economic Commission for Europe, UNECE*, toliau – ir UNECE) 1991 m. priimtos Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (toliau – ir Espoo konvencija), ar 1998 m. Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos teisės klausimais, Orhuso konvencijos (angl. – *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, Århus Convention*, toliau – ir Orhuso konvencija)⁸⁰⁹

⁸⁰⁷ Ginčijamą projektą vykdančios (nesusaistytos konvencijų, tokių kaip Espoo) šalys sėkmingai naudojami šia situacija, tvirtindamos, pvz., kad reikalingas PAV iš tikrųjų buvo atliktas.

⁸⁰⁸ *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*, Judgment, 1997 I.C.J.

⁸⁰⁹ 1998 m. birželio 25 d. Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos apsaugos klausimais, Orhuso konvencija (angl. – *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice*)

atsiradimas yra išties didžiulis tarptautinės viešosios ir tarptautinės aplinkos teisės laimėjimas.

Espoo ir Orhuso konvencijos – informavimo principo šaltiniai

Espoo ir Orhuso konvencijos yra garsiausi tarptautiniai informavimo principo šaltiniai⁸¹⁰ ir net daugiau – jos sukuria tam tikrą reglamentavimo tandemą. Espoo konvencijoje daugiau reglamentuojamas informavimo būdas, kelias, taip pat valstybinių institucijų pareigos, susijusios su PAV atlikimu, (tai yra minėtas Rio deklaracijoje įtvirtintas 17 principas arba (a) aspektas: valstybinės *institucijos* turi pareigą *identifikuoti* planuojamo projekto, kuris patenka į jų jurisdikciją ir kontrolės sritį, įtaką aplinkos apsaugai ir atsižvelgti į ją), ir tik užsimenama apie visuomenės dalyvavimą sprendimo priėmimo procese. Orhuso konvencijoje tiesiogiai įgyvendinamas Rio deklaracijos 10 principas (t. y., (b) aspektas: potencialiai poveikį patirsianti *visuomenė* turi turėti galimybę *susipažinti* su projekto dokumentacija ir išreikšti savo nuomonę sprendimą priimančiai institucijai).

Laikantis tokio pradinio požiūrio, atsirado būsima šio skyriaus dėstymo struktūra: siekiant ištirti, ar aplinkos teisės informavimo principas yra veiksmingas (aplinkos interesų atžvilgiu) branduolinės teisės plotmėje, reikia išnagrinėti, ar planuojant branduolinės energetikos objektus pavyksta veiksmingai taikyti konkrečias aplinkos teisės konvencijas: visų pirma Espoo konvenciją (atsakinga už (a) aspektą) ir Orhuso konvenciją (atsakinga už (b) aspektą).

Environmental Matters, Aarhus Convention) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2001-08-24, Nr. 73-2572; 2001-08-24, Nr. 73-2572, 2009-01-24, Nr. 9 (atitaisymas) [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=133597&p_query=&p_tr2=2&p_hil=&p_sess=&p_no=1> ir <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>>.

⁸¹⁰ Schematiškai šiame skyriuje minimų principų grupę pavaizdavau Paveiksle Nr. 9. *Informavimo (apie būsimą poveikį) principas*.

7.2. Espoo Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste įgyvendinimo svarba reglamentuojant branduolinės energetikos objektų poveikio aplinkai vertinimą

Espoo konvencija, matyt kitaip, nei bet kokia kita aplinkos teisės konvencija, turi ypatingos svarbos įgyvendinant branduolinės energetikos projektus ir vienodinant⁸¹¹ šių projektų vykdymo PAV⁸¹².

⁸¹¹ Pažymėtina, kad nors Espoo konvencija yra galingiausia šioje srityje, bet branduolinės energetikos objektų PAV reglamentuojamas ir kitais instrumentais. Pvz., Europos regione branduolinių atliekų saugyklas turinti valstybė turi atlikti, be Espoo konvencijos, mažiausiai dar keturias identiškąs procedūras, nustatytas toliau išvardintuose dokumentuose:

- 1) Pagal *Euratom sutarties 37 str.*, „Kiekviena valstybė narė Komisijai pateikia tokius bendrus duomenis apie radioaktyviųjų atliekų laidojimo bet kokia forma planą, kokių reikia nustatyti, ar dėl tokio plano įgyvendinimo nebus radioaktyviai užterštas kitos valstybės narės vanduo, dirva ar oro erdvė“. Tik gavusi Komisijos nuomonę, nacionalinė institucija gali išduoti sutikimą atliekų laidojimui. Komisijos rekomendacijoje 2010/635/Euratom pateikiamas sąrašas duomenų, kurie turi būti pateikti tokiu atveju.
- 2) *Orhuso konvencija*.
- 3) *Natura* procedūros yra labai svarbios vykdant branduolinės energetikos projektų PAV. Taigi papildomas aplinkos vertinimo reikalavimas kyla iš Tarybos Direktyvos 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos 6 str. 3 d. Valstybės narės privalo priimti tokius įstatymus, kuriuose būtų reikalaujama vykdyti visų projektų, kurie gali sukelti neigiamą poveikį *Natura 2000* vietovėms, vertinimą. Minėtos vietovės (angl. – *Special Protection Area, SPA*) yra nustatytos vadovaujantis kita direktyva, *Direktyva 79/409/EEB* dėl laukinių paukščių išsaugojimo. Daugeliu atveju minėtas vertinimas gali būti atliktas vykdant PAV direktyvą.
- 4) *Jungtinė* konvencijoje yra reikalaujama informuoti kaimynines valstybes tuo atveju, jei yra planuojamas svarbus branduolinės energetikos projektas.
- 5) PAV yra vienas iš aplinkos teisės procedūrų ramsčių; be to, kituose dokumentuose nustatytais atvejais reikalaujama labiau specifiško PAV. Visų pirma, tai:
 - a) 2001 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų poveikio aplinkai vertinimo (angl. – *Directive on the Assessment of the Effects of Certain Plans and Programmes on the Environment, the Strategic Environmental Assessment Directive, SEA*) (*Strateginio padarinių aplinkai vertinimo direktyva, SEA Direktyva*) [interaktyvus] OL L 197, 2001/07/21, p. 0030–0037 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0042&qid=1395748883565&from=LT>.
 - b) Jau minėta 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos Direktyva 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos (angl. – *Council Directive 92/43/EEC on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora, Habitats Directive*) [interaktyvus]. OL L 206, 1992/07/22, p. 7 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1992L0043:20070101:LT:PDF>>. Šios direktyvos rėmuose yra nustatytas specialus tinklas ne valstybėms narėms (Emerald Network).
 - c) 2000 m. spalio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2000/60/EB, nustatanti Bendrijos veiksmų vandens politikos srityje pagrindus (angl. – *European Parliament and of the Council Directive 2000/60/EC of the Establishing a Framework for Community Action in the Field of Water Policy*) (*The EU Water Framework Directive*) [interaktyvus]. OL L 327, 2000/12/22, p. 1–

Visų pirma, Espoo konvencijos svarba įgyvendinant branduolinės energetikos projektus išryškėja teisinio vakuumo fone. Kol kas pasaulyje tai vienintelis vien tik PAV procedūras įtvirtinantis dokumentas. Tenka pripažinti, kad kitos institucijos, visų pirma TATENA, išlieka pernelyg antropocentriškos ir abejingos grynai aplinkos apsaugos procedūroms, tokioms kaip PAV, todėl minėtoji institucija iki šiol nėra inicijavusi idėjos priimti savo atskiro dokumento, nustatančio valstybėms įpareigojimus atlikti standartinį BEO PAV tarptautiniu mastu. Toks TATENA dokumentas, įtvirtinantis BEO PAV standartą, būtų didelis žingsnis į priekį branduolinėje teisėje, kadangi Espoo konvencijai dėl tarpvalstybinio PAV atlikimo priklauso toli gražu ne visos branduolinės valstybės⁸¹³, o pati Espoo konvencija *in corpore*, kaip konstatavo TTT *Celiuliozės fabriko* byloje, nėra su PAV procedūromis susijusios paprotinės teisės kodifikacijos šaltinis (Teismas nepalaikė Argentinos argumentų, esą Urugvajus pažeidė Espoo konvencijoje įtvirtintas paprotinės teisės normas ir esmines Sutarties sąlygas, nes celiuliozės fabriko veikla keltų žalą žmonių sveikatai ir upės aplinkai).

Antra, Espoo konvencijos svarba įgyvendinant branduolinės energetikos projektus susijusi su jos detalumu. Pasaulyje nėra jokie kito tokio išsamumo PAV procedūras įtvirtinančio dokumento: palyginti su Espoo konvencija, turimose branduolinės teisės konvencijose apie PAV atlikimą yra tik aptakiai užsimenama. Iš esmės turima omenyje tai, kad nors Branduolinės saugos konvencijoje ir Jungtinėje konvencijoje bendrai *yra* reikalaujama atlikti PAV, tačiau Branduolinės

83 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2000L0060:20090625:LT:PDF>>.

⁸¹² Į branduolinės energetikos objekto PAV yra įtraukiamos tokie aspektai kaip dėl daromo poveikio galinčios išnykti arba nykstančios rūšys, požeminio ir paviršinio vandens kokybė, vandens išteklių, žuvų ir vėžiagyvių naikinimas ir žalojimas naudojant vandens paėmimo sistemas, spinduliuotės poveikis, socialiniai ir ekonominiai veiksniai, aplinkosauginis teisingumas (angl. – *environmental justice*), urano kuro ciklas ir kietųjų atliekų tvarkymas, eksploatavimo nutraukimas.

⁸¹³ Būna tikėtis, kad prie Espoo konvencijos (ar panašių naujai sukurtų instrumentų) galės prisijungti vis daugiau (tarp jų – ir ne UNECE regiono) valstybių ir ginčų dėl branduolinių objektų PAV kils vis rečiau.

saugos konvencijos 17 str.⁸¹⁴ ar Jungtinės Konvencijos 6 ir 13 str.⁸¹⁵ nepaaiškinama *kada* būtent toks PAV turi būti atliktas, o Jungtinės Konvencijos 8 ir 15 str.⁸¹⁶ aptakiai įtvirtinama, kad poveikis aplinkai turi būti iširtas „prieš statant“ panaudoto kuro tvarkymo įrenginį (radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginį). Tuo tarpu Espoo konvencijoje⁸¹⁷ (taip pat, kaip ir Orhuso konvencijoje⁸¹⁸) tas pas klausimas reglamentuojamas žymiai griežčiau, reikalaujant atlikti PAV ankstyvojoje planavimo stadijoje, iki to momento, kada sprendimą priimanti institucija suteiks leidimą branduolinių atliekų ar sodrinimo objekto statybai (be abejo, tokia strategija *inter alia* yra susijusi su galimybės visuomenei sureaguoti į tokį vertinimą suteikimu).

⁸¹⁴ 17 str. Aikštelės parinkimas: „Kiekviena Susitariančioji šalis turi imtis atitinkamų žingsnių užtikrinant, kad būtų sukurta ir įgyvendinta atitinkama tvarka: <...> vertinant galimą siūlomo branduolinio įrenginio saugumo poveikį individams, visuomenei bei aplinkai; <...>“.

⁸¹⁵ 6 str. Planuojamų įrenginių aikštelės parinkimas:

„1. Kiekviena Susitariančioji Šalis imasi tinkamų priemonių, užtikrinančių, kad numatomam panaudoto kuro tvarkymo įrenginiui bus nustatytos ir atliekamos šios procedūros:

i) visų svarbių su aikštele susijusių veiksnių, galinčių turėti įtakos tokio įrenginio saugai jo eksploataavimo laiku, įvertinimas;

ii) tokio įrenginio galimo poveikio atskirų asmenų, visuomenės ir aplinkos saugai įvertinimas; <...>“.

13 str. Numatomų įrenginių aikštelės parinkimas:

1. Kiekviena Susitariančioji Šalis imasi tinkamų priemonių, užtikrinančių, kad numatomam radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginiui bus nustatytos ir atliekamos šios procedūros: <...>

ii) tokio įrenginio galimo poveikio atskirų asmenų, visuomenės ir aplinkos saugai įvertinimas atsižvelgiant į galimus laidojimo įrenginio aikštelės sąlygų pokyčius jį uždarius; <...>“.

⁸¹⁶ 8 str. Įrenginių saugos įvertinimas:

„Kiekviena Susitariančioji Šalis imasi tinkamų priemonių, kad:

i) prieš statant panaudoto kuro tvarkymo įrenginį būtų atliktas sistemingas saugos ir poveikio aplinkai įvertinimas atsižvelgiant į pavojų, kurį įrenginys kelia per visą jo eksploataavimo laiką;

ii) prieš pradėdant eksploatuoti panaudoto kuro tvarkymo įrenginį būtų parengtas atnaujintas ir detalus saugos ir poveikio aplinkai įvertinimas, kai manoma, kad būtina papildyti šio straipsnio i punkte nurodytus vertinimus“.

15 str. Įrenginių saugos įvertinimas:

„Kiekviena Susitariančioji Šalis imasi tinkamų priemonių, kad:

i) prieš statant radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginį būtų atliktas sistemingas saugos ir poveikio aplinkai įvertinimas atsižvelgiant į pavojų, kurį įrenginys kelia per visą jo eksploataavimo laiką; <...>“.

⁸¹⁷ Konvencijos 1 str. V d. nustatyta, kad „planuojama veikla“ yra bet kokia veikla arba bet koks reikšmingas veiklos pokytis, reikalaujantis priimti atsakingos institucijos sprendimą pagal tinkamas nacionalines procedūras“, o 2 str. 3 d. įtvirtina, kad „Poveikį sukianti Šalis užtikrina, kad, laikantis šios Konvencijos nuostatų, poveikio aplinkai vertinimas bus atliekamas *iki priimant sprendimą sankcionuoti* arba pradėti planuojamą veiklą, aptartą I priede ir galinčią daryti esminį nepalankų tarpvalstybinį poveikį“.

⁸¹⁸ Žr. Orhuso konvencijos 6 str. 1–4 d.

Trečia, Espoo konvencija yra unikali tuo, kad, kaip jau buvo užsiminta, joje iš valstybių reikalaujama informuoti ir konsultuoti viena kitą ankstyvoje, t. y. dar branduolinės energetikos objektų planavimo, stadijoje, o ne įvykus įvykiui, o tai skiria ją nuo kitų tarpvalstybinių poveikį reglamentuojančių konvencijų, pvz., 1979 m. Tolimų oro teršalų pernašų konvencijos (angl. – *Convention on Long-range Transboundary Air Pollution*)⁸¹⁹ ar 1986 m. Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją (angl. – *Convention on Early Notification of a Nuclear Accident*)⁸²⁰.

Ketvirta, jokiame branduolinės teisės srities dokumente nėra įtvirtintas minimalus kiekis PAV procedūrų, kurių turi laikytis šalys, tuo tarpu Espoo konvencijoje įtvirtintos net kelių lygių procedūros: konvencijos taikymas poveikį sukeliančioms valstybėms (2 str. 2 d., 2 str. 5 d., I ir III priedai); poveikį sukeliančios valstybės pareiga informuoti poveikį patiriančią valstybę (3 str. 1 d.); poveikį patiriančios valstybės patvirtinimas apie dalyvavimą poveikio aplinkai vertinimo procese (3 str. 3 d.); informacijos pateikimas poveikį patiriančiai valstybei (3 str. 6 d.); poveikį patiriančios valstybės visuomenės dalyvavimas (3 str. 8 d.); PAV dokumentų parengimas (4 str., II Priedas); dokumentų dėl poveikio aplinkai vertinimo platinimas, siekiant pritraukti poveikį patiriančios Šalies institucijų ir visuomenės dalyvavimą (4 str. 2 d.); konsultacijos su atitinkamomis poveikį patiriančiomis Šalimis (5 str.); galutinis poveikį sukeliančios valstybės sprendimas (6 str. 1 d.); poveikį patiriančios Šalies informavimas apie galutinį sprendimą (6 str. 2 d.); poprojektinė analizė (7 str. 1 d., V priedas).

⁸¹⁹ 1979 m. lapkričio 13 d. Tolimų oro teršalų pernašų konvencija (angl. – *Convention on Long-range Transboundary Air Pollution*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2001-04-04, Nr. 29-919 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=129205&p_tr2=2#>.

⁸²⁰ 1986 m. rugsėjo 26 d. Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją (angl. – *Convention on Early Notification of a Nuclear Accident*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2004-02-28, Nr. 32-1013 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=227770&p_query=&p_tr2=2>.

Pagal tai, kas išdėstyta pirmiau, galima drąsiai teigti, kad Espoo ir Orhuso konvencijos, į kurių taikymą automatiškai patenka⁸²¹ branduolinės energetikos objektai, yra kone vienintelės⁸²² tokio tipo konvencijos, per kurias – dėl jose įtvirtintų PAV procedūrų – gali būti sėkmingai įgyvendinamas aplinkos teisės valstybių ir visuomenės informavimo, konsultavimo principas. Bet kyla klausimas, ar šis principas *de facto* yra sėkmingai įgyvendinamas? Į šį klausimą bus atsakyta tolesniuose poskyriuose.

7.3. Espoo konvencijos taikymo branduolinės energetikos projektams problemos, trukdančios sėkmingam informavimo principo (t. y., *Rio deklaracijos 17 principo*) įgyvendinimui

Kaip buvo minėta šio skyriaus pradžioje, siekiant konstruktyviai ištirti konkrečias Espoo konvencijoje įtvirtintų branduolinės energetikos objektų PAV procedūrų problemas, trukdančias sėkmingam valstybių ir visuomenės informavimo, konsultavimo principo įgyvendinimui, minėtieji trūkumai analizuojami atskirai nuo trūkumų, susijusių vien su *visuomenės* dalyvavimo aspektais (šie aspektai papildomai reglamentuojami Orhuso konvencijoje ir yra išskirti į atskirą darbo poskyrį).

Espoo konvencija, galiojanti daugumoje Europos valstybių, Centrinėje Azijoje ir Kanadoje, nuo savo priėmimo buvo taikyta daugiau nei 700 kartų ir šis skaičius išaugo nuo 10 kartų prieš dešimtmetį iki beveik 100 taikymo kartų

⁸²¹ Turima omeny tai, kad jie yra automatiškai laikomi svarų poveikį aplinkai sukuriančiais objektais (yra įtraukti į I priedą). Orhuso konvencijoje nėra atskirai pabrėžtas jos taikymas branduolinės energetikos projektų sukeliama tarpvalstybiniam poveikiui.

⁸²² Vykdamas branduolinės energetikos objektų PAV taip pat remiamasi, pvz., 1992 m. Konvencija dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakų apsaugos ir naudojimo teisės (angl. – *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and Interantional Lakes, Helsinki Convention*). Nors šios konvencijos taikymas yra nepalyginamai siauresnis už Espoo ar Orhuso konvencijų taikymą, tačiau jis žymiai išsiplėčia dėl specifinės tarpvalstybinio poveikio apibrėžties (žr. 1 str. 2 d.), apimančios, be poveikio gamtinei aplinkai, ir padarinius žmogaus saugumui ir socialinėms sąlygoms.

pastaraisiais metais⁸²³. Su branduolinės energetikos objektais susijusiems projektams ši konvencija buvo taikyta apie 50 kartų, pvz., branduolinės jėgainės projektui netoli Danijos ir Švedijos sienos⁸²⁴, Švedijos Forsmark atliekynui, keturioms branduolinėms jėgainėms bei panaudoto branduolinio kuro saugykiai Suomijoje⁸²⁵. Lietuva taip pat turi daug Espoo konvencijos taikymo branduolinės energetikos objektams patirties⁸²⁶. Jei konvencijos šalimis galės būti kitos

⁸²³ Plačiau: THE UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (UNECE). *Parties to Espoo Convention Take Stock of 20 Years of Transboundary Environmental Impact Assessment in UNECE Region* [interaktyvus]. Press Release, 14 June 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/press/pr2011/11env_p24e.html>.

⁸²⁴ Plačiau: BARSEBÄCKSOFFENSIV (BBOFF). *Position Paper of June 11th 2004 on the Barsebaeck Nuclear Power Plant's Application for an Environmental Permit* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.noah.dk/energi/BBOFF_eng.pdf>.

⁸²⁵ Plačiau: THE UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (UNECE). *Expansion of a Planned Spent Nuclear Fuel Repository in Finland* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://live.unece.org/env/eia/pubs/factsheet6.html>> ir THE UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (UNECE). *Nuclear Power Plants in Finland* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://live.unece.org/env/eia/pubs/factsheet5.html>>.

Per pastaruosius 5 m. Suomija įvykdė 4 tarptautinio PAV procedūras dėl trijų branduolinių jėgainių Loviisa 3, Olkiluoto 4, Fennovoima bei dėl pirmojo ilgalaikio panaudoto kuro atliekyno Posiva (turimas omenyje jos talpos padidinimas nuo 9000 iki 12000 t, nulemtas naujos Olkiluoto 4 jėgainės statybų). Galutinės vad. Statybų licencijos dėl šių objektų dar negautos (2011 m. vasarą Suomijos Parlamentas ratifikavo Olkiluoto 4 projektą, ką galima būtų pavadinti „politine licencija“). Olkiluoto 3 yra jau statybų stadijoje.

⁸²⁶ Vadovaujantis Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos 2012 m. Veiklos ataskaitos duomenimis, branduolinės energetikos objektai Lietuvoje yra šie:

1. Ignalinos atominė elektrinė – Drūkšinių kaimas, Visagino savivaldybė.
2. Maišiagalos radioaktyviųjų atliekų saugykla – Bartkuškio miškas, Žaliosios girininkijos 53 kvartalas, Širvintų rajonas.
3. Panaudoto branduolinio kuro saugykla – Drūkšinių kaimas, Visagino savivaldybė.
4. Sacementuotų radioaktyviųjų atliekų saugykla – Drūkšinių kaimas, Visagino savivaldybė.
5. Labai mažai radioaktyviųjų atliekų saugykla – Drūkšinių kaimas, Visagino savivaldybė.

Planuoti statyti (statomi) branduolinės energetikos objektai yra šie:

1. Visagino atominė elektrinė (2 aikštelės) – Drūkšinių kaimas, Visagino savivaldybė.
2. Nauja panaudoto branduolinio kuro saugykla – Drūkšinių kaimas, Visagino savivaldybė.
3. Naujas kietųjų radioaktyviųjų atliekų tvarkymo ir saugojimo kompleksas – Drūkšinių kaimas, Visagino savivaldybė.
4. Labai mažai radioaktyviųjų atliekų atliekynas – Drūkšinių kaimas, Visagino savivaldybė
5. Mažai ir vidutiniškai radioaktyviųjų atliekų atliekynas – Stabatiškės aikštelė, Visagino savivaldybė.

VALSTYBINĖ ATOMINĖS ENERGETIKOS SAUGOS INSPEKCIJA (VATESI). *Branduolinės energetikos sauga Lietuvoje: Veiklos ataskaita 2012* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vatesi.lt/fileadmin/documents/Ataskaitos/vatesi_ataskaita_2012.pdf>.

Vadovaujantis Espoo konvencijoje nustatyta PAV procedūra, Lietuvos Respublika informavo Baltarusiją, Estiją, Suomiją, Latviją, Lenkiją, Rusiją ir Švediją apie savo planus statyti naują branduolinę jėgainę ir 2007 m. suteikė joms BEO PAV apimties nustatymo dokumentą ir bendra informacija. Atsakymai buvo gauti iš visų minėtų valstybių išskyrus Rusijos Federaciją. Austrija konsultacijose dalyvavo savo iniciatyva. Viešieji svarstymai buvo organizuojami Baltarusijoje, Latvijoje ir Estijoje. Vėliau, 2008 m.

valstybės už UNECE regiono⁸²⁷, jos taikymo geografija taps ypatingai plati, turint omenyje tai, kad pasaulyje yra suplanuotos daugiau nei 155 naujų branduolinių reaktorių statybos ir dar 320 projektų yra svarstymo stadijoje.

Nors Espoo konvencijos taikymo patirtis yra plati, tačiau ją taikant projektams, susijusiems su branduoline energetika, vis dar reikia tobulinti procedūras, išvystyti vadinamąsias *gerąsias praktikas*. Tai patvirtino dar 2011 m. konvencijos dalyvės savo oficialioje diskusijoje⁸²⁸ apie veiklos, susijusios su branduoline energetika, vertinimą. Šiame skyriuje vystyti minėtąsias gerąsias praktikas yra siūloma remiantis JAV patirtimi, susijusia su joje statomų branduolinės energetikos objektų PAV atlikimu.

Kodėl tiek dėmesio yra skiriama būtent JAV? Sprendimas yra padiktuotas kelių priežasčių. Pirmoji priežastis būtų visiškai tarptautinių ginčų sprendimo institucijų jurisprudencijos trūkumas, sprendžiant ginčus dėl branduolinės energetikos objektų PAV: tarptautiniai teismai (pvz., MOX ar Branduolinių bandymų bylose) iki šiol vengia spręsti kontroversišką klausimą dėl konkretaus tarpvalstybinio PAV turinio, tad nelieka nieko kito, tik atsižvelgti į didelę patirtį branduolinės energetikos srityje turinčių valstybių (o tokia visų pirma yra JAV) teismų praktiką. Antra, be didžiulės JAV patirties branduolinės energetikos srityje, jų 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos aktas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*, toliau – ir NEPA) yra laikomas pareigos įvertinti poveikį aplinkai pirmtaku pasaulyje. Akte įtvirtintas procesinis reikalavimas, pagal kurį federalinės agentūros, esant tikimybei, kad svarbus federalinis veiksmas gali sukelti esminį poveikį žmogaus aplinkos kokybei, įpareigojamos parengti poveikio aplinkai ataskaitą. Nors NEPA agentūroms nėra numatyta jokių esminių įsipareigojimų (griežtai nereikalaujama, kad jos

rugpjūtį buvo išleista PAV ataskaita, o santraukos buvo išverstos į visų galinčių būti paveiktų valstybių oficialias kalbas.

⁸²⁷ Tai taps įmanoma, jei įsigalios 2001 m. Espoo konvencijos pataisa.

⁸²⁸ Espoo konvencijos šalių susitikimo penktoje sesijoje buvo suformuota speciali darbo grupė klausimams, susijusiems su branduolinės energetikos projektais, spręsti.

atsižvelgtų į PAV rezultatus, ir neliepiama pasirinkti labiausiai aplinką tausojančio sprendimo), tačiau šis aktas priverčia priimančiąsias sprendimus institucijas įvertinti poveikį aplinkai ir sudaro sąlygas informacijai, surinktai atliekant tyrimus, pasiekti plačiąją visuomenę. Darytina išvada, jog NEPA – veikiausiai reikšmingiausias JAV indėlis į tarptautinę aplinkos teisę (kurios sudedamąja dalimi, be abejo, yra Espoo konvencija). Trečia, pažymėtina ilgalaikė JAV Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos akto taikymo patirtis: NEPA buvo taikytas visoms valstijose esančioms 104⁸²⁹ branduolinėms jėgainėms (tuo tarpu Espoo konvencija su branduoline energetika susijusiems objektams buvo pritaikyta tik 50 kartų), o būtent iš šio įstatymo taikymo ginčų JAV teismai turi suformavę minėtą unikalią 60 metų trunkančią praktiką. Galima drąsiai teigti, kad siekiant patobulinti branduolinės energetikos objektų PAV, visuomenės informavimo, įtraukimo į aplinkos apsaugos sprendimų priėmimą principų įgyvendinimą yra naudinga susipažinti ir atsižvelgti į JAV patirtį (beje, JAV visuomenės dalyvavimas sprendimų priėmimo procese turi savo specifiką: amerikiečiai turi teisę dalyvauti ne tik PAV, kurio atlikimas reglamentuotas Espoo konvencijoje, bet ir viso branduolinės energetikos objekto licencijavimo procese, pvz., branduolinės jėgainės dizaino sertifikavimo stadijoje).

7.3.1. Nesutarimai dėl pagal konvenciją informuojamų valstybių rato

Espoo konvencijos trūkumu galima laikyti tai, kad joje aiškiai neįtvirtintas projekto paveikiamų informuojamų valstybių ratas. Tai yra ypač didelis trūkumas branduolinių projektų kontekste, kadangi, kaip minėta, nors branduolinės energetikos projektai yra laikomi nacionaliniais, tačiau jų PAV dėl branduolinių incidentų specifikos beveik visuomet bus tarpvalstybinis. Taigi, manytina, kad

⁸²⁹ Plačiau: UNITED STATES NUCLEAR REGULATORY COMMISSION. *Power Reactors* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrc.gov/reactors/power.html>>.

esant neaiškiam konvenciniam informuojamų valstybių ratui, susiklosto tokia situacija, kad *valstybės pačios nusprendžia*, kurias užsienio valstybes informuoti dėl savo branduolinės energetikos projektų PAV: atviresnių pažiūrų valstybės žymiai plačiau (geografinė prasme), nei konservatyvaus požiūrio šalininkės, informuoja kitas valstybes apie savo teritorijoje planuojamų branduolinės energetikos projektų poveikį.

Pvz., tipinė plataus informuojamų valstybių rato šalininkė yra Prancūzija. Viena vertus, Prancūzija savo branduolinės saugos aktuose įtvirtina vos 10 km spindulio aplink III kartos reaktorių zoną, kurios gyventojai gali pateikti užklausą BEO projektuojančiam prašymo pateikėjui, (angl. – *public inquiry zone*) (taip yra todėl, kad šioje valstybėje, pritariant Vakarų Europos šalių branduolinės saugos reguliuojančiųjų institucijų asociacijai WENRA, laikoma, kad net įvykus blogiausiam scenarijui naujausiose t. y., III kartos⁸³⁰ branduolinėse jėgainėse (t. y., prasidėjus reaktoriaus šerdies lydymuisi, angl. – *core meltdown*), nebus jokio tarpvalstybinio poveikio (visuomenei reikės viso labo tam tikrą laiko tarpą imtis nurodytų apsaugos priemonių)). Kita vertus, Prancūzija net III kartos reaktorių atveju vis tiek „perduoda poveikio įvertinimo dokumentus užsienio valstybei tam, kad užtikrintų tinkamą visuomenės informavimą“⁸³¹. Kaip antai, nors atstumas nuo Normandijoje statomos Flamanvilio (Flamanville) jėgainės (EPR tipo reaktorius) iki Džersio salos yra didesnis, nei nustatytos visuomenės informavimo zonos ribos, Prancūzija vis tiek perdavė britų valdžiai visus visuomenės informavimo dokumentus, t. y., ne tik PAV, bet ir visus kitus dokumentus, susijusius su atsaku galimiems branduoliniams įvykiams ir valdžios institucijų, atsakingų už branduolinę saugą, nuomonę.

⁸³⁰ IV reaktorių karta kol kas egzistuoja tik brėžiniuose.

⁸³¹ Plačiau: LACHAUME, Jean-Luc. *Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context the French Position for Nuclear Installations: presentation* [interaktyvus]. Panel discussion on nuclear energy-related projects, Meeting of the Parties to the Espoo Convention, 5th session, 20-23 June 2011, Geneva [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Nuclear_Lachaume.pdf>.

Neatsakytas lieka klausimas, ką daryti su valstybėmis, besilaikančiomis labai siauro informuojamų valstybių rato pozicijos. **Sprendimu susiklosčiusioje situacijoje galėtų būti ne pasiklovimas Espoo konvencijos narių gera valia, o įtraukimas į konvenciją nuostatos, kad užsienio valstybės gali pačios nuspręsti dalyvauti tarpvalstybinio branduolinės energetikos objekto PAV procedūrose.** Daugiausia minėta nuostata pasinaudotų tikimybinio požiūrio⁸³² (angl. – *probabilistic approach*) nepaisančios šalys, tokios kaip Graikija ar Austrija (Flamanvilio atveju šios šalys pareikalavo visos informacijos apie reaktorių, nors jis yra priskiriamas III kartai ir iš tikrųjų nesukuria jokio poveikio Graikijos ir Austrijos teritorijoms; Austrija taip pat dalyvavo Lietuvos jėgainės tarpvalstybiniame PAV procese).

Jeigu minėta nuostata dėl informuojamų valstybių rato būtų priimta, **kartu su ja vertėtų įtraukti nuostatą dėl informuojamų valstybių teisių. Pvz., šiuo metu yra neaišku, ar valstybė gali atsisakyti dalyvauti Espoo procese, o paskui, jam išibėgėjus, kelti su projektu susijusius klausimus:** tai, pvz., yra padariusi Rusijos Federacija, kuri iš pradžių nepareiškė noro dalyvauti Espoo procese, nors Lietuvos Respublika 2007 m. informavo ją apie savo planus statyti branduolinę jėgainę, pateikė PAV apimties nustatymo dokumentus ir bendrą informaciją apie projektą. Taip pat įvairios aplinkosauginės NVO kelia klausimus, ar informuojamos valstybės turi (bent jau teoriškai) teisę atsisakyti toliau perduoti savo visuomenei gautą informaciją apie branduolinės energetikos objekto PAV, jei bus manoma, kad ji yra šiai nereikalinga⁸³³, tačiau minėtasis visuomenės dalyvavimo klausimas yra aptariamasis kitame darbo poskyryje.

⁸³² Sąvokos apibrėžimą žr. darbo gale pateiktame žodynylyje.

⁸³³ Aplinkosauginės NVO kaip sektiną pavyzdį nurodo Švedijos aplinkos apsaugos agentūros praktiką, kuri apie savo teritorijoje esančių objektų tarpvalstybinį PAV informuoja ne tik užsienio valstybes, bet ir betarpiškai šių užsienio valstybių visuomenę.

7.3.2. Nesutarimai dėl alternatyvų

Pagrindinis PAV proceso reikalavimas, keliamas atsakingai institucijai, yra pateikti tikslingas alternatyvas jos teikiamam projektui. „Nesant aiškių standartų, alternatyvų išanalizavimas sudaro vertinamąjį sprendimų priėmimo pagrindą“⁸³⁴. „Vertinamasis pagrindas“ reiškia tai, kad vienos alternatyvos pateikimas šalia kitos bei kiekvienos iš jų poveikio aplinkai ištyrimas aiškiausiai parodo proceso dalyviams ir stebėtojams santykinę projekto aplinkos apsaugos, ekonominę ir socialinę naudą bei kaštus – tad šie gali pasirinkti labiausiai aplinkai palankų ir prieinamą sprendimą: juk galų gale įsipareigojimas atlikti PAV yra tiesiogiai susijęs būtent su siekiu minimizuoti žalą (taip yra nustatyta ne tik Espoo, bet ir Jungtinių Tautų Biologinės įvairovės konvencijos⁸³⁵ ar Antarkties aplinkos apsaugos protokolo⁸³⁶ prie Antarkties sutarties režimuose, Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos dokumentuose⁸³⁷). Jeigu atliekant analizę paaiškėja, kad nebuvo pasirinkta tam tikra alternatyva, kuri nebūtų sukėlus jokie neigiamos

⁸³⁴ CRAIK, Neil. *The International Law of Environmental Impact Assessment: Process, Substance and Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 216.

⁸³⁵ Konvencijos 14 str. „Nepalankaus poveikio įvertinimas ir sumažinimas iki minimumo“ skelbiama, kad šalys, „<...> kiek tai įmanoma ir tikslinga: a) diegia atitinkamas procedūras, reikalaujančias atlikti ekologines ekspertizes savo siūlomiesiems projektams, kurie gali turėti žymų neigiamą poveikį biologinei įvairovei, kad to poveikio būtų galima išvengti ar jį sumažinti iki minimumo, ir, kada tai tikslinga, sudaro galimybę šiose procedūrose dalyvauti visuomenei; <...>“.

1992 m. Jungtinių Tautų Biologinės įvairovės konvencija (Nairobi konvencija) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 69-1662 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=243936&p_query=&p_tr2=2>.

⁸³⁶ 1991 m. Antarkties sutarties aplinkos apsaugos protokolas (angl. – *The Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty*) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ats.aq/e/ep.htm>>.

⁸³⁷ Šiuose dokumentuose yra pabrėžta, kad siekiant užkirsti kelią tarpvalstybinei žalai svarbu atsižvelgti į alternatyvas, t. y. alternatyvos yra laikomos vertinimo instrumentu, kuriuo siekiama įvertinti valstybės veiklos pagrįstumą. Kada valstybės siekiamas rezultatas gali būti pasiektas alternatyviomis ir mažiau kenksmingomis priemonėmis, kenksmingesnės alternatyvos pasirinkimas, nesant kitų svarių veiksnių, turėtų būti vertinamas kaip mažiau pagrįstas.

Plačiau: 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (TTK) Straipsnių projektas dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos prevencijos (angl. – *Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities adopted by the International Law Commission at its Fifty-third session*) su komentarais [interaktyvus]. *Official Records of the UN General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No. 10 (A/56/10)* [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_7_2001.pdf> ir <http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf>.

poveikio aplinkai, tuomet projekto vystytojui atsiranda pareiga pagrįsti, kodėl nesiimama tos mažesnį poveikį aplinkai darančios alternatyvos (Jungtinėje Karalystėje dėl vadinamosios veiklos pateisinimo-priimtino-optimizavimo (angl. – *justification-minimization-optimization*) teorijos taikymo PAV stadijoje stringa daugelis projektų).

Ginčai dėl alternatyvų parinkimo tarp valstybių ir pačių valstybių viduje kyla nuolat. Deja, kaip buvo minėta, bendrosios tarptautinės teisės šaltiniai ir tarptautinės ginčų sprendimo institucijos, iš esmės pritariančios pareigai atlikti PAV, kartu sėkmingai vengia gilinimosi į PAV turinio subtilybes. Pvz., klasikinėje MOX byloje⁸³⁸ Airija teigė, kad JK pažeidė Jungtinių Tautų Aplinkos apsaugos programos (UNEP) 1987 m. Poveikio aplinkai vertinimo tikslus ir principus⁸³⁹, Espoo konvenciją ir PAV Direktyvą, *inter alia* todėl, kad projekte nebuvo adekvačiai atsižvelgta į projekto alternatyvas. Tribunolas, kaip ir TTT Branduolinių bandymų byloje, nevertino Airijos pateiktos motyvacijos ir išvengė kontroversiško klausimo dėl konkretaus tarpvalstybinio PAV turinio.

Nesutarimai dėl abejotinių alternatyvų parinkimo kyla net tame kontekste, kur to visai nesitikima, t. y., tarp valstybių, kurias sieja, atrodo, aiškus bendras PAV teisinis režimas, t. y., darbe analizuojama Espoo konvencija. Manytina, yra bent keli Espoo konvencijos trūkumai, leidžiantys šiems nesutarimams atsirasti:

- 1) Visų pirma, Espoo konvencija neapibrėžia PAV apimties (angl. – *scoping*) nustatymo procedūros. Alternatyvų gali būti daug (pvz., technologinės, geografinės, veiklos atsisakymas (angl. – *no action alternative* ar *zero*

⁸³⁸ *MOX Plant case (Ireland v. United Kingdom)*, Provisional Measures, ITLOS, No. 10, 2001 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.itlos.org/index.php?id=102>>.

⁸³⁹ 1987 m. Sprendimas: Jungtinių Tautų Aplinkos apsaugos programos (UNEP) 1987 m. Poveikio aplinkai vertinimo tikslai ir principai (angl. – *The United Nations Environmental Programme's (UNEP) Goals and Principles of Environmental Impact Assessment*) [interaktyvus]. 14th Session of the Governing Council, Nairobi, 8-19 June 1987, UNEP/GC.14/L.37-B [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/regionalseas/publications/reports/RSRS/pdfs/rsrs122.pdf>>.

alternative) ir t. t.), tad procesui suvaldyti dėl PAV analizuotinių variantų yra susitariama iš anksto, apimties nustatymo stadijoje. Apimties nustatymo stadijoje analizuotinių alternatyvų parinkimas turi didžiulę įtaką visam PAV procesui, kadangi **neaptarus aplinkai palankesnių sprendimų, siūlomas projektas (t. y., pageidaujama alternatyva) bus parodyta geresnėje šviesoje.** Suprantama, kad kai viena valstybė pati pasirenka analizuotinas alternatyvas, Espoo konvencijos narėms kyla įtarimų dėl viso proceso šališkumo. Siekiant sumažinti panašių nesutarimų kiekį, šiame darbe siūloma **vietoj dabartinio Espoo konvencijoje esančio status quo (kai PAV apimties nustatymo procedūra paliekama vykdyti pagal kiekvienos valstybės nacionalinės teisės nuostatas) unifikuoti PAV apimties nustatymą** (situaciją jau mėginta keisti 2004 m., priimant Espoo konvencijos pakeitimą dėl šalių įtraukimo į PAV apimties nustatymo stadiją, tačiau jis iki šiol nėra įsigaliojęs).

- 2) Antra, **Espoo konvencija įpareigoja atsižvelgti į alternatyvas, *inter alia* veiklos atsisakymo alternatyvą, tik „kai to reikia“** (angl. – *where appropriate*): konvencijos II priede yra reikalaujama, kad *„informacijoje, kurią privalu įtraukti į poveikio aplinkai vertinimo dokumentus, būtina turi būti: a) planuojamos veiklos ir jos tikslų aprašymas; b) jei reikia, planuojamos veiklos alternatyvų (pvz., geografinio arba technologinio pobūdžio), tarp jų ir veiklos atsisakymo, aprašymas; c) aprašymas tų aplinkos elementų, kurie gali būti planuojamos veiklos arba jos alternatyvių variantų realiai pažeisti; d) planuojamos veiklos ir jos alternatyvių variantų galimo poveikio aplinkai aprašymas ir jo dydžio įvertinimas“*. Vartojami žodžiai „kai reikia“, reiškia, kad atsižvelgimas į alternatyvas taip pat yra paliktas poveikį sukeliančių valstybių, kuriose yra susiklostę skirtingi PAV apimties reikalavimai, nuožiūrai. Siekiant išvengti nevienodų konvencijos standartų taikymo, **būtų labai naudinga į Espoo konvencijos tekstą įtraukti reikalavimą valstybėms narėms pagrįsti**

alternatyvų pasirinkimą (pvz., tai yra padaryta konvencijos „Dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste“ 2003 m. strateginio padarinių aplinkai vertinimo protokole, dar vadiname Kijevo protokolu (toliau – ir SEA protokolas)⁸⁴⁰ – tiesa, šis protokolas dar neįsigaliojęs ir jame kalbama tik apie ateities programas, o ne apie Espoo konvencijos objektus).

- 3) Espoo konvencijoje **nėra išskirti reikalavimai daugiausiai problemų sukeliančiai branduolinės energetikos objektų geografinio pobūdžio alternatyvų analizei:** deja, kol kas vietos parinkimo kriterijų nėra privaloma nustatyti iš anksto, prieš pradėdant vietos parinkimą; nėra nurodymo suderinti minėtuosius kriterijus tarp šalių; nėra reikalavimo padaryti vietos parinkimo procesą atvirą ir vertinamą nepriklausomų tarptautinių partnerių ekspertų⁸⁴¹. Abejotina, ar atliekant tokį PAV procesą, koks jisai yra dabar, tikrai paaiškės tinkamiausia branduolinės energetikos objekto vieta ir šios vietos alternatyvos.

⁸⁴⁰ 2008 m. Konvencijos „Dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste“ strateginio padarinių aplinkai vertinimo protokolas, SAV protokolas (angl. – *Protocol on Strategic Environmental Assessment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, SEA Protocol*) [interaktyvus]. OL L 308, 19/11/2008, p. 0035-0049 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22008A1119\(02\):LT:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22008A1119(02):LT:HTML)> bei anglų kalba <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/legaltexts/protocolenglish.pdf>>.

SAV protokolo patvirtinimas 2008 m. spalio 20 d. Tarybos sprendimu 2008/871/EB [interaktyvus]. OL L 308, 19/11/2008, p. 0033-0049 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:308:0033:01:LT:HTML>>.

ES mastu Protokolas perkeltas direktyvos pavidalu: 2001 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų poveikio aplinkai vertinimo (angl. – *Directive on the Assessment of the Effects of Certain Plans and Programmes on the Environment, the Strategic Environmental Assessment Directive, SEA*) (*Strateginio padarinių aplinkai vertinimo direktyva, SEA Direktyva*) [interaktyvus] OL L 197, 2001/07/21, p. 0030–0037 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0042&qid=1395748883565&from=LT>>.

⁸⁴¹ Manytina, dabar BEO aikštelės parinkimas vykdomas vadovaujantis priešinga logika: pirmiausia parenkama vieta ir tik paskui pagrindžiama, kodėl ir kokiais kaimyninėms valstybėms paviešintais kriterijais remiantis ši vieta yra tinkama BEO objekto statyboms. Taip jau *post factum* visuomenė ir kaimyninės valstybės tiesiog yra įtikinamos (ar bandomos įtikinti) aikštelės tinkamumu.

Geru pavyzdžiu, parodančiu branduolinės energetikos objekto vietovės parinkimo ir projekto geografinių alternatyvų problemas, galėtų būti Baltarusijos branduolinės jėgainės Astravo vietovėje projektas.

Visų pirma, atliekant Baltarusijos PAV nebuvo pateikti aiškūs vietos parinkimo kriterijai ar alternatyvių vietovių vertinimas. Antra, PAV yra pateikiama tik vienos vietovės analizė, tuo tarpu kitos dvi alternatyvos yra tik minimos ir atmestos vien todėl, kad yra karstiniame rajone. Be to, pasirinktos aikštelės PAV ataskaitoje nėra pateikta pakankamai duomenų apie jos geologines, seismologines ir seismotektonines charakteristikas. Trečia, Baltarusija sėkmingai pasinaudojo tuo, kad nei jokie privalomi tarptautiniai branduolinės teisės dokumentai, nei Espoo konvencija nenustato vadinamųjų saugių minimalių branduolinių jėgainių atstumo nuo gyvenamųjų vietų. Savo atvirame laiške⁸⁴² Lietuvai Baltarusija pareiškė, kad Lietuva be pagrindo nerimauja dėl evakuacijos plano nesėkmės avarijos Baltarusijos branduolinėje jėgainėje atveju ir dėl poreikio perkelti pusę milijono vos už 50 km esančio Vilniaus gyventojų kartu su šio miesto ekonominiais, politiniais, kultūriniais centrais. Baltarusija toliau aiškina, kad (a) jokių TATENA standartų Baltarusija nepažeidė, nes „TATENA standartuose nėra jokių rekomendacijų dėl minimalaus branduolinės jėgainės atstumo nuo didelių miestų“, (b) „Astravo vietovę aprobavo TATENA inspektoriai“ (nors TATENA neturi ir niekad neturėjo tokios funkcijos, o TATENA inspektoriai, pakviesti į valstybę, tik supažindina ją su savo keliamais reikalavimais aikštelės parinkimui (pvz., apie sąsają su

⁸⁴² KULIK, Vladimir V. (pirmasis Baltarusijos Respublikos Gamtos išteklių ir aplinkos apsaugos ministro pavaduotojas). *Baltarusijos Respublikos gamtos išteklių ministerijos atviras laiškas, atsakantis į Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro pareiškimą dėl tarptautinių standartų pažeidimo, kurį įvykdė Baltarusijos Respublikos vyriausybė, planuodama statyti branduolinę jėgainę* (angl. – *Open letter of the Ministry of Natural Resources in response to a statement by the Minister of Foreign Affairs of Lithuania about the violation of international standards of the planned NPP construction by the Government of the Republic of Belarus*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Open letter of the Ministry of Natural Resources Belarus ENGLISH .pdf](http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Open%20letter%20of%20the%20Ministry%20of%20Natural%20Resources%20Belarus%20ENGLISH.pdf)>.

PAV išvadamis)), (c) „Baltarusijos branduolinės jėgainės statybos vieta buvo pasirinkta laikantis TATENA standartų – TATENA saugos reikalavimų „Branduolinių reaktorių aikštelių vertinimas“ (angl. – *Assessment of sites for nuclear units*) NS-R-3 ir nacionalinių teisės aktų“, (d) „atlikto avarijų baltarusių branduolinėje jėgainėje modeliavimo rezultatai parodė, kad Lietuvoje *nereikės imtis apsaugos priemonių* (evakuacijos, užterštų teritorijų atkūrimo ir t. t.)“.

Lietuva pateikė skundą⁸⁴³ Espoo konvencijos Sekretariatui ir Priežiūros komitetui, prašydama šių institucijų paskatinti Baltarusiją pašalinti savo branduolinę jėgainę iš Astravo vietovės ir laikytis įsipareigojimų, kylančių iš Espoo konvencijos, taip pat sustabdyti jėgainės statybas tol, kol bus atliktas pilnas PAV. Paminėtina, kad Espoo konvencijai nepriklausanti Rusija nėra supažindinusi Lietuvos su Kaliningrado branduolinės jėgainės vietovės parinkimo kriterijais (galutinės šios jėgainės ekspertų išvados yra pateiktos, nors tarpvalstybinis PAV nebaigtas).

4) Espoo konvencijos trūkumai taip pat pasireiškia valstybių atsisakymu taikyti kai kurias alternatyvų parinkimą reglamentuojančias nuostatas: pvz., dažnai valstybės apsiriboja vietas, technologijos ar reaktoriaus dizaino alternatyvomis ir visiškai neatsižvelgia į alternatyvios elektros gamybos technologijų, energijos taupymo ar branduolinės energijos gamybos atsisakymo alternatyvas⁸⁴⁴ – o juk to

⁸⁴³ Tokia pati informacija buvo pateikta ES Tarybos 2011 m. birželio 21 d. – *Nuclear installations planned in the EU neighbourhood (Kaliningrad region and Belarus) – Information from the Lithuanian delegation: Note from General Secretariat* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/11/st11/st11578.en11.pdf>>.

⁸⁴⁴ Tokių alternatyvų analizės pasigendama ne tik BEO poveikio aplinkai vertinimuose, bet ir strategijų mastu, t. y., nacionalinėse vyriausybės programose. Pvz., Lietuvos kelių metų vyriausybės konvergencijos programose aiškiai nenustatoma, kiek procentų ir kokios rūšies energetikos bus plėtojama valstybėje: žr., pvz.:

2012 m. gruodžio 13 d. Vyriausybės nutarimas Nr. XII-51 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2012-12-20, Nr. 149-7630 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=439761>;

reikalaujama cituotame Espoo konvencijos II priede arba, pvz., Konvencijos 9 str. d) dalyje (pagal minėtą nuostatą šalys turi skirti didelį dėmesį konkrečių tyrimų programų parengimui, siekiant sukurti metodus, „kuriais siekiama skatinti kūrybinę paiešką aplinkos požiūriu pagrįstų alternatyvų planuojamai veiklai“). Dažniausiai Espoo konvencijos šalys, vykdydamos PAV, „pamiršta“ paskutinę išvardintą veiklos atsisakymo alternatyvą (angl. – *no action alternative* ar *zero alternative*). Veiklos atsisakymo alternatyvos analizė PAV reiškia tikėtino ir „numatomoje ateityje“ atsirasiančio neigiamo ar teigiamo poveikio tam tikrai vietai įvertinimą, jeigu siūlomo projekto nebus imamasi (kitais tariant, analizėje reikia palyginti poveikį aplinkai, jei projektas nebus vykdomas, bei poveikį, atsirasantį, jei projektą ar tam tikrą jo alternatyvą bus leista vykdyti). Pvz., kalbant labai apibendrintai, jei bus atsisakyta išduoti leidimą statyti geležinkelį į objektą, dėl to iki šio objekto bus tiesiami automobilių keliai ir padidės sunkvežimių eismas, PAV turėtų būti išanalizuota ši veiklos atsisakymo alternatyva⁸⁴⁵.

2013 m. balandžio 23 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 343 „Dėl Lietuvos konvergencijos 2013 metų programos“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2013-04-27, Nr. 43-2118 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=447234&p_tr2=2>;

2012 m. balandžio 25 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 446 „Dėl Lietuvos konvergencijos 2012 metų programos“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2012-04-28, Nr. 50-2453 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=423338&p_tr2=2>;

2011 m. balandžio 27 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 491 „Dėl Lietuvos konvergencijos 2011 metų programos ir nacionalinės reformų darbotvarkės“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2011-05-07, Nr. 54-2596 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=398117&p_tr2=2#>;

2010 m. vasario 24 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 173 „Dėl Lietuvos konvergencijos 2009 metų programos“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2010-02-27, Nr. 24-1128 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=365977&p_tr2=2>.

⁸⁴⁵ Panašiai, teoriškai kalbant, jei bus atsisakyta išduoti leidimą statyti branduolinę jėgainę ir tai pažeis valstybės tarptautinius įsipareigojimus sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimą į atmosferą, PAV dokumente turi būti įvertinta ir tokia alternatyva.

Įdomu tai, kad pagal JAV reguliavimą yra reikalaujama atliekant PAV įvertinti projekto veiklos atsisakymo alternatyvą net tada, kai institucija vykdo teismo nurodymą arba įstatymo įpareigojimą įgyvendinti šį projektą⁸⁴⁶.

JAV praktikoje, kur 1969 m. NEPA įstatymo reikalavimai dėl alternatyvų skamba panašiai⁸⁴⁷ kaip reikalavimai, suformuluoti Espoo konvencijoje, yra kelios bylos dėl branduolinės energetikos objektų alternatyvų.

Byloje *Vermont Yankee Nuclear Power Corp. v. Natural Resources Defense Council*⁸⁴⁸ buvo susidurta su elektros energijos saugojimo (toliau – konservavimo) alternatyvos (pateikiant argumentą, kad elektros sunaudojimo poreikis fiktyviai didelis) ir alternatyvių elektros gaminimo būdų (hidroelektrinės) klausimais. 1969 m. sausį pareiškėjas *Consumers Power Co.* kreipėsi dėl leidimo statyti du branduolinius reaktorius Midlende, Mičigano valstijoje. Šis kreipimasis sulaukė dviejų grupių (Saginaw ir Mapleton) įsikišimo ir pasipriešinimo. Pagrindinis ginčo dėl aplinkos objektas buvo „energijos konservavimas“⁸⁴⁹. Pareiškėjai tvirtino, kad *Consumers Power* savo reklama stimuliuo jėgainės poreikį ir kad tokio poreikio

⁸⁴⁶ Plačiau: COUNCIL ON ENVIRONMENTAL QUALITY. *Forty Most Asked Questions Concerning CEQ's National Environmental Policy Act Regulations* [interaktyvus]. 46 Fed. Reg. 18026, 23 March 1981, p. 4-5 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://energy.gov/sites/prod/files/G-CEQ-40Questions.pdf>>.

⁸⁴⁷ Įstatyme nustatyta: „<...> agentūros privalo: (a) Išsamiai iširti ir objektyviai įvertinti visas pagrįstas alternatyvas bei tas alternatyvas, kurias buvo atsisakyta tirti išsamiai; trumpai aptarti atsisakymo tirti pastarąsias alternatyvas priežastis. (b) Skirti pakankamai dėmesio kiekvienos įtrauktos alternatyvos bei siūlomų veiksmų analizei tam, kad visuomenė galėtų įvertinti jų santykinius pranašumus. (c) Įtraukti pagrįstas alternatyvas, kurios nepatenka į pagrindinės (PAV atliekančios – *aut. pastaba*) agentūros jurisdikciją. (d) Įtraukti veiklos atsisakymo alternatyvą. (e) PAV projekte nustatyti pageidaujamą agentūros alternatyvą ar alternatyvas (jei jų yra kelios), ir galutiniame PAV nustatyti vieną tokią alternatyvą, išskyrus jeigu kiti teisės aktai draudžia išreikšti tokią pageidavimą. (f) Numatyti tinkamas poveikį mažinančias priemones, jei šios nebuvo jau numatytos projekto ar jo alternatyvų siūlymuose“. (JAV Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos įstatymas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*) of 1969 42 U.S.C.A., 40 CFR § 1502.14).

⁸⁴⁸ JAV 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos įstatymas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*). 42 U.S.C. §§4321 *et seq.* (plačiau: NASH, Jonathan, R. *Environmental Law and Policy: The Essentials*. New York: Aspen Publishers, 2010, p. 130).

⁸⁴⁹ Maždaug tuo pačiu metu, kai buvo nagrinėjama byla, Aplinkos kokybės taryba (angl. – *Council on Environmental Quality*) peržiūrėjo savo teisės aktus, reglamentuojančius PAV dokumentų rengimą ir pirmą kartą įtraukė reikalavimą projekto PAV dokumentuose įvertinti energijos saugojimo (konservavimo) alternatyvą. Iki tol, t. y., kol JAV patyrė drastišką naftos trūkumą, daugelyje valdžios struktūrų nebuvo rimtai galvojama apie tokią alternatyvą. Pvz., Federalinė energetikos komisija (angl. – *Federal Power Commission*) iki 1973 m. birželio iš licencijos hidroelektrinėms statyti siekiančių asmenų taip pat nereikalavo atsižvelgti į tokią alternatyvą, kaip energijos saugojimas.

nesąlygojo įprastas elektros energijos suvartojimas nei pramonės, nei gyventojų aprūpinimo tikslais. NRC Licencijavimo valdyba pareiškė, kad aiškintis, ar „įprastas visuomeninis elektros energijos suvartojimas yra „tinkamas“, ar „netinkamas“ nėra jos kompetencijos klausimas“ ir nurodė, „kad jokių įrodymų, kad pareiškėjas fiktyviai sukuria neįprastai didelį poreikį, nebuvo pateikta“. NRC Komisija taip pat atsisakė iš naujo svarstyti šį klausimą.

Vėliau nei po vienu metų pareiškėjai pateikė prašymą išnagrinėti Niagaros hidroelektrinės alternatyvą bei atnaujinti bylą, bet Komisija ir teismas dar kartą patvirtino, kad NRC Licencijavimo valdybos priimtas sprendimas turi būti vertinamas atsižvelgiant į informaciją, kurią tuo metu turėjo Licencijavimo valdyba, ir atsisakė atnaujinti teismo procesą, juolab atsižvelgti į naujas energijos konservavimo alternatyvas. Savo sprendimą valdyba grindė tuo, kad 1969 m. pareiškėjų minėtos alternatyvos dar nebuvo „pagrįstai prieinamos“, nors ir neatmetama galimybė, kad jos būtų sumažinusios elektros energijos poreikį iki tokio lygio, kad siūlomi įrenginiai nebūtų buvę reikalingi. Teismas pareiškė, kad energijos konservavimas yra nauja, tik besivystanti idėja ir kad NEPA „nereikalauja „krištolinio rutulio“ įžvalgos“. „Po to, kai byla po bylos mes sukaupsime patirties ir kai, tikėkimės, atsiras realūs energijos konservavimo būdai, pareiškėjas, personalas, Licencijavimo valdyba bus įpareigoti atitinkamais atvejais tinkamai atsižvelgti į šiuos klausimus, neatsižvelgdama į tai, ar tie klausimai iškelti trečiųjų asmenų, ar ne.“ „Tačiau, šioje energijos konservavimo principų atsiradimo stadijoje tretieji asmenys taip pat turi įsipareigojimų. Jie privalo laiku pateikti konkrečius aiškius ir pagrįstus argumentus dėl energijos konservavimo. Be to, juos saisto pareiga imtis atitinkamų veiksmų tuo atveju, jeigu jie nori, kad jų pareiškimai, kuriais siekiama naujovių, būtų toliau nagrinėjami.“⁸⁵⁰ Ši trečiųjų asmenų pareiga neturėtų būti vertinama kaip pernelyg

⁸⁵⁰ Vermont Yankee atveju ne tik visos aplinkybės rodė projekto poreikį, bet taip pat nebuvo jokių nepalankių aplinkybių.

sunkinanti, nes ji nėra prilyginama civiliniam bylinėjimuisi: veiksmai, kurių šiuo atveju turėtų imtis tretieji asmenys, turi būti tik pakankami tam, kad atitinkami asmenys galėtų toliau nagrinėti iškeltus klausimus⁸⁵¹.

Kitoje byloje *Environmental Law & Policy Ctr. v. United States Nuclear Regulatory Commission*⁸⁵² projekto kūrėjas pasitelkė dar vieną svarų argumentą kitų alternatyvų diegimo netikslingumui įrodyti: elektros energijos gamintojas „Exelon Generating Company“ įrodinėjo, kad jokia kita elektros gamybos alternatyva negali užtikrinti vadinamosios bazinės apkrovos energijos (angl. – *baseload power*) tiekimo, o juk siekdamas gaminti būtent tokio pobūdžio energiją jis investavo į būsimų dviejų papildomų branduolinių reaktorių statybą esamoje Clintono branduolinėje jėgainėje. „Exelon“ įvertino alternatyvių šaltinių gebėjimus gaminti tokį pat kiekį bazinės apkrovos elektros energijos, kuri teiktų siūloma branduolinė jėgainė. Savo pradinėje ataskaitoje „Exelon“ įvertino vėjo energijos pajėgumus, suderintus su energijos saugojimo mechanizmais; saulės energijos pajėgumus, suderintus su energijos saugojimo mechanizmais; vandens geoterminės energijos pajėgumus; biokuro deginimą; naftos ir dujų jėgainių statybą. Ataskaitoje daroma išvada, kad vėjo ir saulės energija pagal savo esmę nėra bazinės apkrovos elektros energijos gamybos alternatyva, kadangi šių alternatyvių elektros gamybos šaltinių našumas tiesiogiai priklauso nuo gamtinių sąlygų, kurioms žmogus neturi įtakos, o tai reiškia, kad elektros energija yra gaminama su pertrūkiais, todėl negali užtikrinti konkretaus nustatyto kiekio pagamintos elektros perdavimo tinklais ar jos surinkimo į akumulatorius. Be to, ataskaitoje teigiama, kad energija, išgaunama iš gamtinių dujų ir anglies, dėl oro kokybės bloginimo turi didesnę poveikį aplinkai, nei branduolinės jėgainės daromas poveikis.

⁸⁵¹ *Vermont Yankee Nuclear Power Corp. v. Natural Resources Defense Council*, 435 U.S. 519, 553-554, 98 S.Ct. 1197, 1216-1217 [1978].

⁸⁵² *Environmental Law & Policy Ctr. v. United States Nuclear Regulatory Commission*, 470 F.3d 676 (7th Cir. 2006).

Vėliausiose JAV bylose teismai vis dar laikosi panašios savo argumentų dėstymo logikos. Pvz., JAV Pirmosios federalinės apygardos apeliacinis teismas savo sprendime dėl Seabrook jėgainės atmetė pareiškėjo argumentus, esą licencijos pratęsimo siekiantis operatorius savo jėgainės PAV neišnagrinėjo vėjo energijos kaip pagrįstos alternatyvos. Be to, pasak pareiškėjo, apibrėžus, kad analizuotinos tik bazinės apkrovos energijos (angl. – *baseload power*) tiekimo alternatyvos, automatiškai panaikinama būtinybė analizuoti kitas alternatyvas, o tai yra neteisinga. Teismas dar kartą pabrėžė, kad NEPA reikalaujama atsižvelgti į „pagrįstas“ alternatyvas, ir pateikė paaiškinimą, kad „pagrįstomis“ laikomos tos alternatyvos, kurios sukelia tokį pat rezultatą, kaip ir siūlomas projektas, – o šioje byloje toks siekiamas rezultatas yra bazinės apkrovos energijos tiekimas.

Įdomi su *siauresniu* alternatyvų analizavimu susijusi tendencija neseniai išsivystė Kanadoje. Šioje valstybėje sena 1992 m. Kanados aplinkos vertinimo įstatymo (angl. – *Environmental Assessment Act*) redakcija buvo pakeista nauja 2012 m. liepos 6 d. redakcija, kurios esminės naujovės, pirma, yra tai, kad atsakomybė už aplinkos vertinimą yra padalinama trimis institucijoms: Kanados aplinkos vertinimo agentūrai (angl. – *Canadian Environmental Assessment Agency*), Kanados branduolinės saugos komisijai (angl. – *Canadian Nuclear Safety Commission, CNSC*) ir Nacionalinės energetikos tarybai (angl. – *National Energy Board*), ir antra, tai, kad CNSC savo vykdomame aplinkos vertinime nebeprivalo numatyti projekto alternatyvų – užtenka numatyti tokį faktorių kaip „alternatyvios planuojamo projekto tolimesnio vykdymo priemonės“ (angl. – *alternative means of carrying out the designated Project*)⁸⁵³. Nors ši naujovė neatrodo optimistinė, nes dėl jos CNSC nuo šiol vykdys mažiau aplinkos

⁸⁵³ Jei CNSC nusprendžia, kad projektas neturės esminio poveikio aplinkai, tai yra laikoma licencijos dalimi, o CNSC sprendime išdėstytų sąlygų nesilaikymas pagal naują 2012 m. įstatymo redakciją užtraukia baudų taikymą. Jei CNSC nusprendžia, kad projektas turės esminį poveikį aplinkai, projektas yra perduodamas Tarybos pirmininkui (angl. – *Governor in Council*), kuris gali nuspręsti, kad svarus neigiamas poveikis aplinkai yra pateisinamas esant tam tikroms aplinkybėms.

Plačiau: National Legislative and Regulatory Activities: Canada: Environmental Protection. *Nuclear Law Bulletin*, 2012, No. 90, Vol. 2012/2, p. 116-117.

vertinimų, tačiau ši institucija vis tiek lieka atsakinga už branduolinės veiklos priežiūrą, kad ši veikla nekeltų nepagrįstos rizikos aplinkai, žmogaus sveikatai ir saugai; tad ji negali išduoti licencijos branduolinės energetikos operatoriui, jei šis nesiims tinkamų aplinkos apsaugos priemonių.

7.3.3. Nesutarimai dėl branduolinės saugos aspektų eliminavimo iš branduolinės energetikos objektų poveikio aplinkai vertinimo; poveikio aplinkai vertinimo ir saugos analizės ataskaitų ribos

Po kiekvieno mažesnio ar didesnio įvykio, ar tai būtų Pasaulio prekybos centro pastatų ataka, ar stichinė nelaimė ir branduolinė avarija Fukušimoje⁸⁵⁴, valstybės ir jų visuomenė visuomet kels tą patį klausimą, ar rizikos vertinimas, radiacinė sauga turi būti įtraukti į branduolinės energetikos objektų PAV, o jei taip – ar atliekant PAV turi būti atsižvelgta į ypač žalingą poveikį sukeliančius, bet labai mažos tikimybės įvykius, numatyti jų poveikį mažinančias ar prevencines branduolinių avarių priemones. Tradiciškai branduolinės saugos charakteristikos, analizuojamos atskirame specialiaame dokumente „Saugos analizės ataskaita“ (TATENA šį dokumentą pavadino SAR)⁸⁵⁵, yra atibojamos nuo PAV analizės, o esminis momentas yra tas, kad visuomenė gali dalyvauti tik PAV procese (išimtį sudaro nebent JAV, kur visuomenė gali dalyvauti visose branduolinės energetikos objektų licencijavimo stadijose⁸⁵⁶). Savaimė suprantama, kad dėl šios priežasties

⁸⁵⁴ Kaip yra nurodoma šiame darbe, prie Fukušimos avarijos prisidėjo ne tik stichinė nelaimė, bet ir paties operatoriaus aplaidumas (pvz., jėgainės projekto nesilaikymas: pažemintų vandens bortų statybos ir t. t.).

⁸⁵⁵ Saugos analizės ataskaita (angl. – *The Safety Analysis Report, SAR*) – tai vienas pirmųjų BEO licencijos siekiančio asmens dokumentų, kuriame yra vertinami saugos reikalavimai, reikalingi licencijų gavimui (pvz., JAV – statybos licencijos gavimui). SAR turi būti įvertinti visi saugos duomenys, susiję su aikštele, tokie kaip avarinės parengties planavimas, vietovės geografiniai duomenys bei stabilumas, *etc.* Susijusios sąvokos: *PSAR – Preliminary Safety Analysis Report, FSAR – Final Safety Analysis Report*.

⁸⁵⁶ Lietuvoje vykdant branduolinę energetiką reglamentuojančių teisės aktų reformą (keturių įstatymų paketas) buvo išnagrinėta tarptautinė šios srities patirtis, taip pat ir JAV praktika, susijusi su visuomenės dalyvavimu licencijavimo procese, bet atsižvelgiant į bendrus licencijavimo proceso principus, ypač į daug platesnio turinio PAV procesą, kuriame visuomenė Lietuvoje dalyvauja, buvo nuspręsta Lietuvoje šios konkrečios praktikos netaikyti.

žaliųjų judėjimai siekia kuo daugiau branduolinės saugos aspektų įtraukti į PAV. Išlieka klausimas, ar tai daryti yra tikslinga.

7.3.3.1. Nepřitarimo saugos analizės ataskaitos aspektų įtraukimui į poveikio apinkai vertinimą pozicija

Klasikiniu (ir dėl to žaliųjų judėjimo kritikuojamu) požiūriu, radiacinė rizika negali būti vertinama atliekant PAV, kadangi:

- 1) PAV yra pateikiamas labai ankstyvoje projekto stadijoje, kada yra objektyviai neįmanoma atlikti tikslių skaičiavimų ir labai išsamių branduolinės saugos vertinimų.
- 2) Be to, Europoje PAV yra laikomas ūkinės veiklos (pvz., branduolinės energijos gaminimo) vertinimu, o ne konkretaus objekto (konkrečius reaktorius turinčios branduolinės jėgainės) vertinimu, kaip yra JAV, tad saugos aspektų vertinimo konkretumo nėra reikalaujama pačioje teisinėje bazėje.

Net jeigu europiečiai pakeistų visą savo teisinę bazę ir išsamiai įtrauktų saugos aspektus į PAV, t. y., perkeltų JAV PAV modelį (kuris yra ne ūkinės veiklos PAV, o konkretaus objekto, branduolinės jėgainės PAV), tai galų gale projektai atsidurtų uždaramė rate ir liktų neįgyvendinti, nes technologijų tiekėjas ar investuotojas būsimo investavimo saugumui užtikrinti reikalautų pateikti PAV, o nacionalinė institucija, atliekanti PAV,

Minėtas 2011 m. birželio mėn. įstatymų paketas susidėjo iš:

- 2011 m. birželio 28 d. Radiacinės saugos įstatymo 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 8¹, 8², 8³, 8⁴, 10, 11, 12, 20, 21, 22 straipsnių, aštuntojo skirsnio pavadinimo pakeitimo ir papildymo, Įstatymo papildymo 7¹, 10¹ straipsniais ir 9, 25, 26, 27 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo Nr. XI-1540. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4314; *Valstybės žinios*, 2011-09-03, Nr. 109 (atitaisymas);
- 2011 m. birželio 28 d. LR Branduolinės saugos įstatymo Nr. XI-1539. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4316, 2011-09-03, Nr. 109 (atitaisymas); 2011-09-30, Nr. 118 (atitaisymas);
- 2011 m. birželio 28 d. Branduolinės energijos įstatymo pakeitimo įstatymo Nr. XI-1537. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4314; *Valstybės žinios*, 2011-09-03, Nr. 109 (atitaisymas);
- 2011 m. birželio 28 d. Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įstatymo pakeitimo įstatymo Nr. XI-1541. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4318 (su pakeitimais).

reikalautų pateikti konkrečią technologiją⁸⁵⁷.

Saugos charakteristikos turi būti analizuojamos visai kitoje stadijoje, t. y., minėtoje SAR stadijoje. Kaip deklaruoja Lietuva įvairiuose oficialiuose forumuose, branduolinės energetikos objekto PAV visų pirma yra atliekamas tam, kad iš principo būtų pritarta projektui, rasta tinkama vieta jo įgyvendinimui ir tik paskui imamasi kitų žingsnių. Tokios pat pozicijos dėl PAV klausimų atskyrimo nuo SAR laikosi ir Lietuvos teismai. Vilniaus apygardos administracinis teismas, išnagrinėjęs administracinę bylą⁸⁵⁸ pagal UAB „Atgaja“, CEE Bankwatch Network, Stichting Greenpeace Council ir Biedriba „Latvijas Zala kustiba“ skundą LR aplinkos ministerijai dėl sprendimo panaikinimo ir įpareigojimo atlikti veiksmus, atmetė pareiškėjų skundą kaip nepagrįstą. Manytina, visuomenė gali skųsti ne patį SAR, o nebent regulatoriaus (šiuo atveju – VATESI) reikalavimus, pagal kuriuos jis yra išduodamas. Todėl VATESI priima visuomenės siūlymus dėl saugos aspektų, pvz., dėl objekto atsparumo lėktuvo kritimui ir atitinkamo poveikio aplinkai, įtraukimo į reikalavimus licencijai gauti.

- 3) PAV ir SAR procesai reglamentuojami skirtingų teisinių bazių: UNECE ir ES regione PAV reguliuojamas Espoo konvencijos režimu, o SAR – TATENA ir Euratomo organizacijų. Be to, tarptautiniai reikalavimai PAV ir SAR yra skirtingi: PAV yra reglamentuojamas griežtai ir unifikuotai, o PSAR (SAR) yra praktiškai paliekamas nacionalinei jurisdikcijai. Dėl

⁸⁵⁷ Siekiant išėiti iš uždaro rato, galima būtų sukurti specialų naują BEO reguliavimo institutą, vadinamą *galutiniu PAV*, į kurį būtų galima įtraukti saugos elementus ir kuris būtų taikomas tuo pat metu, kaip ir preliminarus SAR. Taip rizikos paskirstymas tarp technologijos tiekėjo (investuotojo) ir nacionalinės institucijos, vykdančios PAV, taptų tolygesnis: nacionalinė institucija galėtų pagrįstai tikėtis, kad gaus technologijos tiekėją (investuotoją), o investuotojas savo ruožtu galėtų pagrįstai tikėtis, kad aikštelė aprobuota *įprastai* branduolinės energetikos veiklai vykdyti, ir jei jo dizainas turės ypatingą žalingą poveikį aplinkai keliančias specifikacijas ar bus keičiamas, o tai darys įtaką būtent tos aikštelės ekologiniam fonui, galutinio PAV metu tą poveikį reikės normalizuoti. Pažymėtina, kad toks sprendimas yra tik teorinis, nes „galutinio PAV“ teorija nėra plačiai priimama.

⁸⁵⁸ Vilniaus apygardos administracinio teismas. 2009 m. spalio 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-1886-171/2009.

tarptautinių reikalavimų pastarojo dokumento atžvilgiu lankstumo tampa aišku, kodėl valstybės (pvz., Baltarusija) yra linkusios kuo daugiau saugos elementų įtraukti į PSAR, o ne PAV: reguliavimas yra lankstesnis, paliktas nacionalinei jurisdikcijai ir neįpareigoja į dokumento derinimą įtraukti visuomenės.

7.3.3.2. Pritarimo saugos analizės ataskaitos aspektų įtraukimui į poveikio apinkai vertinimą pozicija

Žaliųjų judėjimų teigimu, susiaurinus PAV turinį ir pašalinus iš jo visus saugos aspektus, visa PAV procedūra praranda prasmę, o poveikio aplinkai įvertinti neįmanoma. Su tokia pozicija galima būtų sutikti remiantis tokiu hipotetiniu pavyzdžiu. Įsivaizduokime, kad toje pačioje JAV Indian Point branduolinėje jėgainėje yra planuojami du projektai. Vienas iš jų yra seno reaktoriaus licencijos pratęsimas⁸⁵⁹, o kitas – papildomo trečios kartos reaktoriaus statybos (trečios kartos reaktoriaus branduolinės saugos atžvilgiu laikomas nepalyginamai patikimesniu: Prancūzijoje dėl tokio reaktoriaus PAV yra informuojama tik 10 km reaktoriaus zonoje gyvenanti ir potencialiai galinti patirti poveikį visuomenė). Eliminavus saugos analizę, šių dviejų objektų PAV atrodytų vienodai, nors realybėje, turint labai tankiai apgyvendintą teritoriją (Indian Point jėgainė yra tik už 56 km nuo Niujorko), pirmasis PAV atrodo ginčytinas. Matyt todėl, žaliųjų judėjimo manymu, pagal seną klasikinę požiūrį eliminavus saugos analizę iš PAV prieinama prie situacijos, kai vertinamas tik hipotetinis, nerealus branduolinės energetikos objekto poveikis. Tokia situacija susiklostė Čekijos Respublikoje, kur nebuvo numatyti trečio ir ketvirto Temelin branduolinės jėgainės reaktorių tipai, nors tuo metu rinkoje jų buvo keturi; be to, vietoj tikslaus galingumo buvo nurodytos tik galingumo ribos (angl. – *power output range*) (tarp 2000 ir 3400

⁸⁵⁹ Europoje jėgainės veiklos licencijos pratęsimui atskiras PAV nėra reikalaujamas.

MW). Taip PAV be techninių specifikacijų pateikimas paneigia pačią PAV prigimtį, kadangi tampa neįmanoma tirti nei tarpvalstybinio, nei nacionalinio poveikio aplinkai (pvz., aušinimo vandenų įtakos vandens organizmams ir t. t.). Žalieji priduria, kad PAV be branduolinės saugos aspektų prieštarauja tarptautinės viešosios teisės taisyklėms: esą tam, kad valstybė galėtų užkirsti kelią tarpvalstybinei žalai ir įgyvendinti principą *teršėjas moka*, ji turi paruošti avarinės parengties planą, o jo paruošimas neįmanomas neidentifikavus rizikos, kuri analizuojama PAV parengimo stadijoje.

Manytina, kai kurie socialiniai ir branduolinės saugos aspektai gali būti (ir po truputį yra) įtraukiami į PAV ir, kaip taikliai pažymėjo Samas Emmerechtsas⁸⁶⁰, tokiu atveju „PAV galės būti naudojamas kaip šių aspektų identifikavimo įrankis“. Be to, įtraukus į PAV bent svarbiausius branduolinės saugos aspektus, galėsime būti tikri, kad yra įvykdytas pagrindinis PAV uždavinys: tinkamai parinkta jėgainės vieta ir technologija. Tuo tarpu išsamesnis branduolinės saugos vertinimas SAR, kaip įprasta, gali būti vykdomas vėliau, kai projektui yra iš principo pritariama, o statybų vieta nustatyta. Argumentas, esą PAV stadija yra pernelyg ankstyva, kad į tokį vertinimą būtų įtraukti pagrindiniai saugos parametrai, neturi pagrindo: juk bet kuriuo atveju ES operatorius dar pačioje projekto pradžioje turi pateikti branduolinės energetikos objekto saugos informaciją (kuri yra neprieinama visuomenei) Euratom organizacijai.

7.3.4. Dėl blogiausio scenarijaus ir ypač mažos tikimybės, bet didelę žalą sukeliančių įvykių eliminavimo iš branduolinės energetikos objektų poveikio apinkai vertinimo

⁸⁶⁰ EMMERECHESTS, Sam. Environmental Protection under Nuclear Law: Still a Long Way to Go. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 134.

Jei nacionaliniame valstybės reguliavime nuspręsta laikytis pozicijos, kad tam tikri branduolinės saugos aspektai turi būti įtraukiami į branduolinės energetikos objektų PAV⁸⁶¹, išlieka atviras klausimas, ar verta žengti dar vieną žingsnį ir taip pat įtraukti į jį blogiausius scenarijus (arba itin mažos tikimybės, bet didelę žalą sukeliančius veiksmus, tokius kaip cunamio ir žemės drebėjimo kombinacija, kuri pasireiškė Fukušimoje) kartu su juos lydintais reikalavimais įdiegti specialias minėtą žalą mažinančias priemones bei avarinės parengties priemones.

Deja, Espoo konvencijoje nutylima, ar blogiausio scenarijaus (angl. – *worst-case scenario*) ir mažos tikimybės, bet ypač žalingo poveikio (angl. – *low probability – high devastating effect*) įvykiai turi būti įtraukiami į branduolinės energetikos objekto PAV, ir nenurodoma tokių įvykių apibrėžtis. Darytina išvada, kad tai nuspręsti taip pat yra paliekama nacionalinei kompetencijai.

Prieš analizuojant minėtą klausimą iš esmės, reikia pažymėti, kad „blogiausio scenarijaus“ įvykių bei „mažos tikimybės, bet ypač žalingo poveikio“ įvykių apibrėžtys nėra tapačios, nors dauguma teisininkų šias sąvokas vartoja kaip sinonimus. Šiai nuomonei dėl skirtingų apibrėžčių pagrįsti buvo remtasi JAV teismų praktika (turima omenyje *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission* byla⁸⁶²), t. y., Devintosios federalinės apygardos teismo padaryta nuoroda į JAV Aplinkos kokybės tarybos (angl. – *Council on Environmental Quality, CEQ*) memorandumą⁸⁶³, kuriame blogiausio scenarijaus apibrėžtis apima aukštos ir žemos tikimybės įvykius. Darytina išvada, kad apibūdinant blogiausią scenarijų daugiausia dėmesio yra sutelkiama į įvykio

⁸⁶¹ Pabrėžtina, kad šiame kontekste yra kalbama būtent apie PAV: niekas nekvestionuoja poreikio koreguoti branduolinės energetikos objektų dizaino projektus (angl. – *design certification stage*) atsiradus naujiems duomenims apie potencialų šių įrenginių pažeidžiamumą (pvz., po įvykių Fukušimos Daiichi jėgainėje).

⁸⁶² *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission*, 449 F.3d 1016 [9th Cir. 2006], cert denied 549 U.S. 1166 [2007]

⁸⁶³ COUNCIL ON ENVIRONMENTAL QUALITY. *Forty Most Asked Questions Concerning CEQ's National Environmental Policy Act Regulations* [interaktyvus]. 46 Fed. Reg. 18026, 23 March 1981 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://energy.gov/sites/prod/files/G-CEQ-40Questions.pdf>>.

rezultatą, o ne į įvykio atsiradimo tikimybę (vadovaudamasis šia prielaida, teismas padarė išvada, kad teroristų atakos rizika nepriklauso blogiausio scenarijaus kategorijai vien tik dėl savo mažos atsiradimo tikimybės).

Valstybės laikosi kelių teorijų dėl blogiausio scenarijaus įvykių ir dėl mažos tikimybės, bet ypač žalingo poveikio įvykių (net jei laikytume juos sinonimais) įtraukimo į PAV:

- 1) *Neįtraukimo teorija*. JAV 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos įstatyme (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*, toliau – ir NEPA įstatymas), kuris yra PAV įstatymų pionierius, *nenurodoma*, kad blogiausio scenarijaus įvykiai turi būti įtraukti į objekto PAV⁸⁶⁴. Panašios pozicijos laikosi ir, pvz., Prancūzija, teigdama, jog faktas, kad Espoo konvencijoje nėra apibrėžta, kas yra „nelaimė, avarija“ (angl. – *accident*), „leidžia Prancūzijai manyti, kad nelaimės poveikis nėra įtrauktas į Espoo konvencijos taikymą“⁸⁶⁵.
- 2) *Dalinio įtraukimo teorija*. Pagal suomių sukurtą teoriją atliekant PAV yra atsižvelgiama į blogiausio scenarijaus poveikį, tačiau joje yra aiškiai nustatoma, *kas būtent yra laikoma* šiuo blogiausiu scenarijumi (arba mažos tikimybės, bet didelį žalingą poveikį sukeliančiais įvykiais), į kurių privalo būti atsižvelgiama atliekant branduolinės energetikos objektų PAV: tai yra INES skalėje 6 lygiu pažymėti arba 100 terabekerelių (angl. – *terabecquerel, TBq*)⁸⁶⁶ (toliau – TBq) radionuklido izotopo aktyvumo

⁸⁶⁴ NRC sprendimas byloje *Private Fuel Storage, L.L.C.*, 56 N.R.C. 340, 349 (2000).

⁸⁶⁵ Branduolinės saugos inspekcijos generalinio direktoriaus Jean-Luc Lachaume nuomonė, išreikšta Espoo konvencijos Penktojo šalių susitikimo metu.

LACHAUME, Jean-Luc. *Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context the French Position for Nuclear Installations: presentation* [interaktyvus]. Panel discussion on nuclear energy-related projects, Meeting of the Parties to the Espoo Convention, 5th session, 20-23 June 2011, Geneva [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Nuclear_Lachaume.pdf>.

⁸⁶⁶ 1 TBq=10¹² Bq

įvykiai. Kitaip tariant, Suomijos valdžia⁸⁶⁷ sutiko su tuo, kad atliekant naujų Suomijoje statomų reaktorių PAV blogiausiu scenarijumi bus laikomi neįprasti įvykiai, kurie pagal INES skalę klasifikuojami 6 lygiu, arba neįprasti įvykiai, kurių metu į aplinką išmetamo radionuklido izotopo Cs-137 aktyvumas siekia 100 TBq (tokių įvykių atsiradimo tikimybė yra mažesnė nei viena iš dviejų milijonų per vienerius reaktoriaus eksploatavimo metus).

2009 m. „Fennovoima Ltd“ savo prašyme išduoti leidimą (angl. – *decision-in-principle*) bei konsultacijų su Suomijos ir Austrijos vyriausybėmis (Austrija siekė padidinti blogiausio scenarijaus ribą) metu parodė, kad Suomijoje planuojamos statyti nauji BEO pasižymi ypač geromis saugos savybėmis, tvirtu apsauginiu kevalu ir kitomis pažangiomis poveikį mažinančiomis priemonėmis, ir tikimybė, kad dėl naujų Fennovoimos branduolinių jėgainių Suomijoje avarijų poveikio Austrijos teritorijoje prireiks imtis kokios nors radiacinės saugos intervencijos, yra viena per 10 mlrd. metų. „Vadovaujantis pateiktais argumentais, nėra jokio tradicijomis, branduolinių jėgainių dizainu pagrįsto ar teisinio *pagrindo* ir jokio rizikos padiktuoto *poreikio* analizuoti avarijas, kurios yra didesnės už tas, kurias analizavo operatorius atlikdamas savo PAV“⁸⁶⁸. Vis dėlto nėra žinoma, ar po Fukušimos avarijos⁸⁶⁹ Suomijos valdžios institucijos vis dar laikysis savo 100 TBq taisyklės, ar iš naujo vertins nustatytą izotopo Cs-137 100

⁸⁶⁷ Turimas minty Suomijos valstybės tarybos sprendimas (angl. – *Decision of the Council of State*) Nr. 733/2008, 10 sk.

⁸⁶⁸ Plačiau: FENNOVOIMA. *Answer to Austrian Government Regarding Worst Case Severe Accident Scenario in a New Finnish Nuclear Power Plant* [interaktyvus]. 15 June 2009 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.umweltbundesamt.at/fileadmin/site/umweltthemen/umweltpolitische/ESPOOverfahren/uve_fennovoima/Nachreichung/Feeno_Answer_to_austrian_government.PDF>.

⁸⁶⁹ Kiekvieno Daiichi jėgainės reaktoriaus pažeidimas Fukušimos avarijos metu buvo vertinamas atskirai. Pažeidimai trijuose iš šešių reaktorių buvo priskirti 5 INES kategorijai, viename reaktoriuje – 3 kategorijai, o visa avarija buvo įvertinta 7 lygiu. Plačiau: BBC. *Japan: Nuclear Crisis Raised to Chernobyl Level* [interaktyvus]. In *BBC News Asia-Pacific*, 12 April 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-13045341>>.

TBq aktyvumo limitą kaip blogiausią PAV nagrinėtiną scenarijų.

3) *Įtraukimo teorija*. Trečios teorijos, kuri yra visiškai priešinga JAV teorijai, ir pagal kurią *reikalaujama įtraukti* blogiausius scenarijus į branduolinės energetikos objektų PAV, yra laikomasi Austrijos politikoje: Austrija teigia, kad atliekant PAV turi būti vertinami visi galimi įvykiai, nors jų atsiradimo tikimybė yra labai maža. Taigi, vadovaujantis Austrijos pateiktu Espoo konvencijos aiškinimu, konvencija apima dideles avarijas (turimas omenyje didelis radioaktyviųjų medžiagų paleidimas į aplinką) ir jų poveikis turėtų būti aptartas visose PAV stadijose, įskaitant atranką, informavimą, dokumentų rengimą.

Prieš keletą metų kilo diskusija, ar Austrija turėtų pereiti nuo tokio deterministinio požiūrio prie tikimybinio požiūrio (pagal kurį tam tikri scenarijai dėl jų mažos atsiradimo tikimybės yra eliminuojami iš PAV) taikymo, tačiau po įvykių Fukušimoje buvo apsispręsta to nedaryti, o tikimybinę teoriją naudoti tik kaip branduolinės energijos, bet ne saugos ar poveikio aplinkai vertinimo instrumentą.

Austrijos manymu, net puikios naujausios trečios kartos reaktorių „riboto potencialaus poveikio“ savybės (angl. – *limited impact criteria*) negali būti vertinamos per tikimybinio metodo prizmę, todėl Austrija reikalauja iš PAV teikiančios valstybės deterministiniu požiūriu įrodyti, kad trečios kartos reaktoriai atitinka minėtus „riboto poveikio“ kriterijus, arba įrodyti, kad valstybės nacionalinėje teisėje yra sukurtas pakankamai griežtas operatorių veiklos reguliavimas (dėl tokio savo specifinio požiūrio Austrija dalyvauja visose tarpvalstybinėse BEO PAV ar SEA procedūrose, o jos ekspertai yra laikomi savotiška „kokybės vertinimo kontrole“ PAV klausimais.)

Manytina, kad išdėstytoje situacijoje dėl blogiausių scenarijų įtraukimo į branduolinės energetikos objektų PAV, parankiausia būtų vadovautis nuosaikia

pozicija (kurią išreiškė Branduolinės saugos inspekcijos generalinis direktorius J. L. Lachaume Penktojo Espoo konvencijos šalių susitikimo metu ir kuri nepriklauso jokiai iš pirmiau minėtų teorijų⁸⁷⁰). Kadangi Espoo konvencija nepateikia didelę žalą sukeliančių, bet ypač mažos tikimybės įvykių apibrėžties ir minėtus įvykius sunku įtraukti į Espoo konvencijos reglamentuojamą PAV, šie klausimai gali būti aptariami pačių valstybių inicijuotuose periodiškuose abipusio tikrinimo susitikimuose branduolinės energetikos objektų saugos klausimais.

7.3.5. Dėl teroristų atakos rizikos eliminavimo iš branduolinės energetikos objektų poveikio apinkai vertinimo

Daugumoje valstybių branduolinės energetikos objektų saugumo aspektai, tokie, kaip teroristų atakos rizika, neįeina į šių objektų PAV⁸⁷¹, reikalaujamą pateikti gaunant naują ar pratęsiant seną⁸⁷² veiklos licenciją (t. y., terorizmo grėsmė neturi įtakos licencijos išdavimui ar pratęsimui).

Daugiausia teismų praktikos šioje srityje turi JAV, kurios visuomenė po 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių pradėjo domėtis branduolinių jėgainių apsauga nuo teroristų valdomų komercinių lėktuvų atakų ir kėlė šiuos klausimus branduolinės energetikos objektų licencijavimo ir licencijų pratęsimo procese, siekdama įsitikinti, ar licencijos siekiantis vienetas įtraukė dizaino naujoves, kurios užtikrintų, kad net įsirežus lėktuvui branduolinės jėgainės reaktoriaus vidus išliks aušinamas, apsauginio reaktoriaus kevalo struktūra bei panaudoto kuro baseinai

⁸⁷⁰ LACHAUME, Jean-Luc. *Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context the French Position for Nuclear Installations: presentation* [interaktyvus]. Panel discussion on nuclear energy-related projects, Meeting of the Parties to the Espoo Convention, 5th session, 20-23 June 2011, Geneva [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Nuclear_Lachaume.pdf>.

⁸⁷¹ Potenciali teroristų ataka yra įvykis, paženklintas „mažos tikimybės, bet didelio žalingo poveikio“, o ne „blogiausio scenarijaus“ žyme.

⁸⁷² Kai kuriose valstybėse licencijos pratęsimo procese PAV nereikalaujamas (t. y., teigiama, kad senėjimo valdymas yra licencijavimo, o ne PAV klausimas).

liks nenukentėję⁸⁷³. Kaip minėta, JAV teismai yra išdėstę daugybę toliau aprašytų priežasčių, kodėl tokie saugumo elementai, kaip branduolinių objektų atsparumas teroristų atakoms, turi būti eliminuoti iš šių objektų PAV, reikalaujamo NEPA įstatymo⁸⁷⁴. Tokio tendencingo požiūrio išimtį sudaro tik byla *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission*⁸⁷⁵, kurioje Devintosios federalinės apygardos teismas (angl. – *Ninth Circuit Court*) nusprendė, kad NRC nesugebėjo įrodyti, jog teroristų atakos galimybė nėra tiek „tolima ir labai spekuliatyvi“ (angl. – *remote and highly speculative*), kad išeitų už NEPA reikalavimų taikymo ribų⁸⁷⁶. Todėl NRC privalo laikytis reikalavimo atsižvelgti į šį aspektą išduodama ar pratęsdama branduolinių objektų licencijas tik Devintosios federalinės apygardos teismo teritorijoje⁸⁷⁷, bet ne visoje likusioje JAV teritorijoje⁸⁷⁸.

Taigi, apibendrinus JAV teismų praktiką, galima būtų teigti, kad teroristų atakos aspektas iš PAV eliminuotinas ne dėl to, kad potenciali žala aplinkai nėra laikoma reikšminga⁸⁷⁹, bet dėl kitų esminių toliau pateiktų priežasčių.

⁸⁷³ Riverkeeper organizacijos atstovo Phillipa Musegaaso nuomone, pareikšta interviu šio darbo rašymo metu 2011 m. kovo 11 d., „teroristų atakos atveju labiausiai pažeidžiama Indian Point jėgainės vieta yra panaudoto branduolinio kuro baseinas: pažeidus jo sandarumą, be vandens likęs panaudotas kuras gali nevaldomai suliepsnoti dėl egzoterminės reakcijos, dėl kurios išsiskirtų cezis 137 ir 19 mylių spinduliu suysidarytų ateinančius 30 metų negyvenama zona“.

⁸⁷⁴ JAV 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos įstatyme (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*). 42 U.S.C. §§4321 *et seq.* reikalaujama pateikti PAV prieš branduolinės energetikos objekto licencijavimą ar licencijos pratęsimą.

⁸⁷⁵ *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission*, 449 F.3d 1016 [9th Cir. 2006], cert denied 549 U.S. 1166 [2007].

⁸⁷⁶ Tokios pat pozicijos laikėsi savo atskiroje nuomonėje teisėjas Thomas Nelsonas byloje *Public Citizen v. NRC*, 573 F.3d 916 (9th Cir. 2009), at 929-930.

⁸⁷⁷ Federalinės apygardos (apeliacinio) teismo veiklos teritorija apima kelias valstijas (kur savo ruožtu įkurti rajono (angl. – *District Courts*) ir vietos teismai (angl. – *County Courts*)).

⁸⁷⁸ Pvz., Trečiosios federalinės apygardos teismo byloje NRC laikėsi įprastos savo pozicijos (*New Jersey Department of Environmental Protection v. United States Nuclear Regulatory Commission*, 561 F.3d 132 [3rd Cir. 2009]).

⁸⁷⁹ Tokiu atveju radioaktyviųjų medžiagų paleidimas į aplinką, kaip nurodyta *Public Citizen v. NRC* byloje išvardintose studijose, išties yra galimas; be to, ypač pažeidžiami teroristų atakoms yra panaudoto kuro baseinai, kurie pastatyti virš reaktoriaus (šitokios rizikos NRC nebuvo įvertinusi, kaip nurodė 2005 m. Nacionalinės mokslų akademija savo ataskaitoje JAV Kongresui, žr. NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Safety and Security of Commercial Spent Nuclear Fuel Storage*: Public Report. Washington, DC: The National Academies Press, 2006, p. 25–27.)

7.3.5.1. Priežastinio ryšio nustatymo problemos

Visų pirma, JAV teismų nuomone, tokie saugumo elementai, kaip branduolinių objektų atsparumas teroristų atakoms, turi būti eliminuoti iš šių objektų PAV dėl priežastinio ryšio nustatymo problemų. Byloje *New Jersey Department of Environmental Protection v. United States Nuclear Regulatory Commission*⁸⁸⁰ Aukščiausiasis teismas pripažino, kad Oyster Creek branduolinės jėgainės licencijos pratęsimas neturi „pagrįstai artimo priežastinio ryšio“ su poveikiu aplinkai, kuris būtų sukeltas teroristų atakos atveju. Sprendimas šioje byloje buvo padiktuotas *NoGwen Alliance v. Aldridge*⁸⁸¹ bylos precedento logikos. Išvardinti teismo argumentai dėl „pagrįstai artimo priežastinio ryšio“ nebuvimo ir dėl pernelyg „atitolintos ir labai spekuliatyvios“ grėsmės yra suprantami, tik atlaiko toli gražu ne visą kritiką, pvz., jais nėra paaiškinama, kodėl NRC, *ignoruodama* šią grėsmę aplinkos apsaugos (PAV) įstatymo taikymo kontekste, *tuo pačiu metu vis tik gerina* branduolinių objektų apsaugą nuo teroristinių veiksmų, o JAV vyriausybė steigia tokias specialias institucijas kaip Branduolinio saugumo ir atsako branduolinėms avarijoms agentūrą (angl. – *Office of Nuclear Security and Incident Response*), atsakingą už saugumo garantijų įgyvendinimą ir ilgalaikės politinės strategijos vystymą, bendradarbiaujančią su nacionalinio saugumo agentūra ir koordinuojančią NRC vykdomą BEO saugumo priežiūrą. Darytina išvada, kad galbūt teroristų poveikio grėsmė vis tik nėra tokia „atitolinta ir labai spekuliatyvi“, kad būtų pašalinta iš PAV analizės ir aplinkos įstatymų taikymo

⁸⁸⁰ *New Jersey Department of Environmental Protection v. United States Nuclear Regulatory Commission*, 561 F.3d 132 [3rd Cir. 2009].

⁸⁸¹ Byloje *NoGwen Alliance v. Aldridge* ieškovai teigė, kad oro pajėgoms, įgyvendinančioms komunikavimo sistemą (angl. – *Ground-Wave Emergency Network, GWEN*), iš NEPA kyla įpareigojimas atsižvelgti į branduolinio karo grėsmę. Ieškovai įrodinėjo ryšį tarp valdžios teisės akto, t. y., licencijos objektui (bokštui) išdavimo, bei fizinių aplinkos pokyčių, t. y., teroristų (arba šaltojo karo metu – Sovietų Sąjungos), atakos. Byloje teismas nusprendė, kad „priežastinis ryšys tarp GWEN saugyklos statybų ir branduolinio karo yra pernelyg nutolintas, kad iš NRC būtų reikalaujama branduolinio karo poveikio įtraukimo į PAV“.

NoGwen Alliance v. Aldridge, 855 F.2d 1380 (9th Cir.1988).

sferos (kaip tik šis momentas buvo pabrėžtas minėtoje rezonansinėje *San Luis Obispo Mothers for Peace v. NRC* byloje).

7.3.5.2. Saugumo klausimai – ne poveikio aplinkai vertinimo, o kitų agentūrų kompetencija

Antra priežastis, kodėl (bent jau JAV teritorijoje) tokie saugumo elementai, kaip branduolinių objektų atsparumas teroristų atakoms, turi būti eliminuoti iš šių objektų PAV, reikalaujamo NEPA įstatymo, yra NRC jurisdikcijos stoka šiame kontekste. Geru pavyzdžiu galėtų būti byla *Public Citizen v. NRC*⁸⁸² dėl NRC sukurto akto *Design Basis Threat Rule (DBT)* dėl poreikio naujų reaktorių kūrijams atsižvelgti į lėktuvo įtaką⁸⁸³: byloje agentūra neatsižvelgė į komercinių lėktuvų atakų riziką, teigdama, kad tokia analizė nereikalaujama licencijavimo procese. Minėtoje byloje svarbu tai, kad Devintosios federalinės apygardos apeliacinis teismas palaikė NRC poziciją, pridurdamas, kad galimų lėktuvo atakų prevencija yra kitų vyriausybinių agentūrų (o ne NRC) atsakomybė⁸⁸⁴ ir lėktuvo atakos poveikio aplinkai analizės nereikalaujama atlikti nei objekto PAV, nei DBT akte.⁸⁸⁵

Kalbant apie senų reaktorių licencijų *pratęsimą*, teismų pozicija išlieka analogiška minėtajai. Kaip antai, byloje *New Jersey Department of Environmental Protection v. United States Nuclear Regulatory Commission*⁸⁸⁶ teismas palaikė poziciją, kad NRC neturėjo atsižvelgti į atakų poveikį licencijų pratęsimo procese: „Visų pirma, Naujojo Džersio Aplinkos apsaugos departamentas neįrodė, kad tarp Oyster Creek jėgainės licencijos pratęsimo ir hipotetinės atakos poveikio aplinkai

⁸⁸² *Public Citizen v. NRC*, 573 F.3d 916 (9th Cir. 2009).

⁸⁸³ *Nuclear Regulatory Commission: Consideration of Aircraft Impacts for New Power Reactor SECY-08-0152*; October 15, 2008.

⁸⁸⁴ Pvz., kitos agentūros turi nustatyti ne skridimo zonas virš jėgainių rajono ir imtis tam tikrų priemonių nukreipimo nuo oro koridoriaus maršruto atveju.

⁸⁸⁵ *Public Citizen v. NRC*, 573 F.3d at 927 (9th Cir. 2009).

⁸⁸⁶ *New Jersey Department of Environmental Protection v. NRC*, 561 F.3d 132 (3d Cir. 2009) at 136-137.

yra pagrįstai artimas priežastinis ryšis (angl. – *reasonably close causal relationship*). Antra, potencialios teroristų atakos rizika kyla ne iš nagrinėjamo valdžios veiksmo⁸⁸⁷ ir dėl to tokia ataka nereikalauja NEPA vertinimo. Trečia, NRC jau išnagrinėjo hipotetinės teroristų atakos, nukreiptos į jėgainę, poveikį aplinkai: šis klausimas buvo aptartas visoms JAV branduolinėms jėgainėms bendrame PAV (angl. – *Generic Environmental Impact Statement*)⁸⁸⁸ ir buvo prieita prie išvados, kad *minėtas poveikis bus ne ką didesnis už tą, kuris būtų sukeltas didelės avarijos*⁸⁸⁹. Naujojo Džersio Aplinkos apsaugos departamento byla yra svarbi tuo, kad joje teismas nurodė veiksnius, kurių dėka reguliatorius (NRC) yra arba nėra laikomas atsakingu už poveikį aplinkai analizę ir už šio poreikio įtraukimą į PAV. Teismo nuomone, „<...> *Metropolitan Edison* byloje⁸⁹⁰ NRC kontroliavo tik patį BEO ir jo veiklą, o ne individų reakciją į reaktorių eksploatavimo atnaujinimo riziką, todėl ši rizika buvo palaikyta pernelyg nutolusia, kad būtų pareikalauta NEPA analizės. Nagrinėjamoje byloje atsitiko panašiai <...> NRC kontroliuoja, ar objekto įranga tinka eksploatavimo pratęsimui ir ar ji gali atlaikyti avariją, bet nekontroliuoja oro erdvės virš objekto, kuri yra kontroliuojama Kongreso ir Federalinės aviacijos administracijos. NRC aiškiai pareiškė, kad jos galimybės vertinti oro atakų poveikį yra ribotos, o saugumo

⁸⁸⁷ Turima omeny tai, kad grėsmė yra „tolima ir spekuliatyvi“, o NRC nėra atsakinga už teroristų sukeltą poveikį aplinkai, tad negali šito numatyti PAV.

⁸⁸⁸ Pagal JAV teisę (10 C.F.R. Part 51), kada NRC vykdo poveikio aplinkai, kuris gali kilti iš branduolinės jėgainės licencijos pratęsimo dar papildomiems dvidešimčiai metų, vertinimą, visus aplinkos teisės reikalavimus licencijos pratęsimui šis reguliatorius jau būna suskirstęs į dvi grupes, kuriose nagrinėjami *bendrieji* ir *specifiniai* kiekvienai jėgainei būdingi klausimai (angl. – *generic and plant-specific issues*). Bendrame visų jėgainių PAV (angl. – *Generic Environmental Impact Statement for License Renewal of Nuclear Plants*, GEIS) NRC vertina visoms branduolinėms jėgainėms būdingus vadinamuosius pirmos kategorijos klausimus. Prie GEIS klausimų priskiriama ir byloje paminėta ir vertintina kaip maža sabotažo rizika. Nuclear Regulatory Commission (NRC). *Generic Environmental Impact Statement (GEIS) for License Renewal of Nuclear Plants* [interatyvus]. Division of Regulatory Applications, Office of Nuclear Regulatory Research, May 1996, NUREG-1437, Vol. 1 [žiūrėta 2014 m. kovo 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/nuregs/staff/sr1437/v1/>>.

⁸⁸⁹ *In the Matter of AmerGen Energy Company* (License Renewal for Oyster Creek Nuclear Generating Station), Memorandum and Order, CLI-07-08, 1-2 (Feb. 26, 2007).

⁸⁹⁰ Šioje byloje pareiškėjai ginčijo, kad NEPA įstatymu reikalaujama, kad NRC atsižvelgtų į psichologinį poveikį, kurį sukels Three Mile Island branduolinės jėgainės reaktorių paleidimas iš naujo. Teismas nepalaikė pareiškėjo argumentų ir pasakė, kad PAV apima fizinį, bet ne psichologinį poveikį.

teroristų atžvilgiu klausimus reikia spręsti didinant oro, oro uostų ir bortų saugumą ir renkant žvalgybos duomenis⁸⁹¹.

7.3.5.3. Dėl saugumo klausimų priklausomybės ne aplinkos apsaugos (poveikio apinkai vertinimo), o kitiems forumams

Visame pasaulyje informacija dėl branduolinės energetikos objektų saugumo yra įslaptinta, tad savaime suprantama tai, kad teismuose ne visada atsižvelgiama į pareiškėjų paklausimus dėl šių objektų atsparumo tam tikriems veiksams, *inter alia* teroristų atakoms. Be to, net jei PAV dokumentas (pvz., Espoo konvencija) suteiktų branduolinės energetikos reguliatoriui pareigą įvertinti potencialias oro atakos pasekmes, ši institucija sugaištų daug laiko ir sunaudotų daug resursų vertindama saugumo rizikas, kurių iš tikrųjų negali kontroliuoti, – ir tai niekaip neprišidėtų prie kitų jos vykdomų, pvz., saugos užtikrinimo funkcijų (galima pasakyti daugiau – tokie padidinti, bet neįvykdomi institucijos įgaliojimai nesiderintų su pagrindiniu PAV tikslu: užtikrinti visuomenės informavimą ir priimti gerai apsvarstytą sprendimą)⁸⁹². Vadovaudamasis šia logika, JAV teismas byloje *New Jersey Department of Environmental Protection v. NRC* pažymėjo, kad pareiškėjo argumentai dėl Oyster Creek jėgainės, kaip ypač pažeidžiamo teroristų taikinio, yra susiję su saugumo aspektais, kurie peržengia NEPA įstatymo ir PAV ribas.

Dėl nurodytų priežasčių pasaulyje branduolinės energetikos reguliatorių sukurtoje teisės aktų sistemoje objektų saugumo kontrolė yra atskirta nuo atitikties

⁸⁹¹ *Metropolitan Edison Co. v. People Against Nuclear Energy*, 460 U.S. 766, 103 S.Ct. 1536 [1983].

⁸⁹² Tą patį galima pasakyti ir apie psichologinio poveikio visuomenei įtraukimą į PAV: jei būtų reikalaujama atliekant PAV išanalizuoti psichologinį reaktorių paleidimo poveikį visuomenei ir psichologinio poveikio sąsają su rizika, reguliatorius pareikalautų žymiai praplėsti savo turimus resursus, kad galėtų vykdyti funkcijas, kurios net nėra tiesiogiai jam priskirtos pagal įstatymus. Atitinkamai neadekvačiai sumažinus resursų kiekį, žymiai mažiau dėmesio bus skirta tokiems tiesioginiams reguliatoriaus uždaviniams kaip aplinkos apsauga.

aplinkos teisės reikalavimams kontrolės. Šioje vietoje dažnai atsiranda trintis⁸⁹³, kadangi saugumo kontrolė apima jautrios informacijos analizę, kuri nėra pasiekama visuomenei, tuo tarpu PAV reikalauja visuomenės dalyvavimo ir skaidrumo (žr. poskyrį apie visuomenės dalyvavimo principo įgyvendinimą).

Tokią trintį pažymėjo JAV teismas savo byloje *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission*⁸⁹⁴ ir, priešingai visiems kitiems egzistuojantiems sprendimams, nepalaikė NRC pozicijos, esą PAV nėra tinkamas forumas jautriai saugumo informacijai analizuoti, ir pakartojo, kad „NEPA nenustato išimties dėl nacionalinio saugumo <...> reguliatorius turi maksimaliai vykdyti NEPA įpareigojimus ir ši jo pareiga reikalauja pasverti projekto aplinkos apsaugos kaštus (sąnaudas), net jei šis projektas turi rimtų saugumo padarinių (angl. – *serious security implications*)“⁸⁹⁵.

7.3.5.4. Nepamatuojamos rizikos problemos

Ketvirta priežastis, kodėl branduolinių objektų atsparumas teroristų atakoms turi būti eliminuotas iš šių objektų PAV, pasak JAV praktikos, yra nepamatuojama šios atakos rizika. NRC Taryboje nagrinėjamoje byloje *Private Fuel Storage L.L.C.*⁸⁹⁶ Jutos valstija įrodinėjo, kad po 2001 m. rugsėjo 11 d. atakų pasikeitė esminės aplinkybės, kuriomis vadovaudamasi Licencijavimo komisija buvo

⁸⁹³ Turbūt dėl saugumo niuansų JAV visuomenei nėra paaiškinama, kodėl nuo automobilių bombų (angl. – *truck bombs*) ir lėktuvų užgrobimo taikomos skirtingos prevencinės priemonės. Turima omenyje tai, kad NRC nepaaiškina, kodėl pasyvius struktūrinius barjerus ji laiko būtinu apsaugos nuo automobilių bombų atakų komponentu, ir tuo pačiu metu visiškai nutyli apie būtinumą statyti analogiškus pasyvius struktūrinius barjerus (tokius kaip, pvz., specialūs sijų gaubtai (angl. – *beam-henges*), skirtus apsaugoti objektui nuo atakos iš oro (savo taisyklėse NRC aiškiai nustatė, kad automobilių bombų „prisidėjimas prie [reaktoriaus] aktyviosios zonos pažeidimo gali padidėti“ (angl. – *contribution to core damage frequency could be high*), bet vis tiek neužsiminė apie atakas iš oro (žr. *Nuclear Regulatory Commission's Protection Against Malevolent Use of Vehicles at Nuclear Power Plants*, 59 Fed. Reg. 38889, 38891 of August 1, 1994)).

⁸⁹⁴ *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission*, 449 F.3d 1016 [9th Cir. 2006], cert denied 549 U.S. 1166 (2007).

⁸⁹⁵ *NoGwen Alliance v. Aldridge*, 855 F.2d 1380, 1384 (9th Cir.1988).

⁸⁹⁶ NRC sprendimas byloje *Private Fuel Storage, L.L.C.*, 56 N.R.C. 340, 349 (2000).

atmetusi argumentus dėl terorizmo grėsmės. Jutos valstija teigė, kad dabar teroristų atakos yra labiau tikėtinos ir pavojingesnės. NRC nusprendė, kad teroristų atakos rizikos analizė yra beprasmiška, nes ši rizika negali būti pamatuota ir nustatyta.

Priešingą išvadą priėjo Devintosios federalinės apygardos teismas kontroversiškoje byloje *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission*⁸⁹⁷. Jis nurodė, jog tai, kad reiškinys nėra kiekybiškai pamatuojamas, nereiškia, kad į jį neturi būti atsižvelgta atliekant PAV. Teismas pažymėjo, kad yra įmanoma įvykdyti mažos tikimybės, bet didelių žalingų padarinių analizę, kuri nereikalauja teroristų atakos galimybės kiekybinės išraiškos⁸⁹⁸.

Iš darbe pateiktų faktų galima teigti, kad būtų nelogiška, netikslinga ir neracionalu į branduolinės energetikos objektų PAV įtraukti ne tik tokius saugumo aspektus kaip blogiausi scenarijai, itin mažos tikimybės, bet didelį poveikį sukeltantys įvykiai, bet ir teroristų atakos riziką.

Antra vertus, svarbu pažymėti, kad poreikio analizuoti tam tikrų įvykių sukeltą poveikį atliekant PAV nebuvimas nereiškia, kad valstybės ir objektų operatoriai neturi imtis prevencinių priemonių, užkertančių kelią šiems įvykiams ar šių įvykių poveikiui. Pvz., NSG organizacija, viena iš pirmųjų sureagavusi į Pasaulio prekybos centro ataką, jau 2002 m. savo metiniame plenariniame susitikime Prahoje pakoregavo savo rekomendacijas, įtraukdama ne tik teroristų atakų, panaudojant branduolines medžiagas⁸⁹⁹, prevenciją, bet ir teroristų atakų,

⁸⁹⁷ *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission*, 449 F.3d 1016 [9th Cir. 2006], cert denied 549 U.S. 1166 (2007).

⁸⁹⁸ Devintosios federalinės apygardos teismas pažymėjo, kad NRC neįrodė, jog teroristų atakos rizika yra nepamatuojama, NRC tik teigė, kad jina nepamatuojama. Teismas priėjo išvadą, kad nėra reikalaujama, kad rizika būtų pamatuojama, kad jai būtų taikomas NEPA, o net jei NEPA būtų reikalauta kiekybinio rizikos matavimo, NRC vis tiek būtų pripažinta neįrodžiusia, kad teroristų atakos rizika negali būti pamatuota.

⁸⁹⁹ Pažymėtina, kad tokio pobūdžio teroristiniai aktai pigiausiai kainuoja teroristams: remiantis skaičiais, pateiktais Peter D. Zimmerman ir Jeffrey G. Lewis straipsnyje (žr. ZIMMERMAN, Peter D.; and LEWIS, Jeffrey G. *The Bomb in the Back Yard* [interaktyvus]. In *Foreign Policy*, 10 October 2006 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.foreignpolicy.com/articles/2006/10/10/the_bomb_in_the_backyard>), pasidaro akivaizdu, kad

nukreiptų į branduolinius objektus, prevenciją (t. y., visų pirma buvo pabrėžtas fizinės branduolinės energetikos objektų apsaugos sustiprinimas). Dėl išpuolių iš sausumos ir vandens, galima paminėti, pvz., tokį JAV NRC dokumentą, kaip 1994 m. *Nuclear Regulatory Commission's Protection Against Malevolent Use of Vehicles at Nuclear Power Plants*⁹⁰⁰, kuriuo suformuluotas reikalavimas įdiegti pasyvius struktūrinius barjerus. ES vykdomi vadinamieji atsparumo testai (angl. – *stress tests*) taip pat skirti *inter alia* išsiaiškinti dėl branduolinės energetikos objektų atsparumo teroristų išpuoliams⁹⁰¹.

Būtinybė imtis prevencinių priemonių, užkertančių kelią teroristų atakoms ar suvaldančių tokių atakų pasekmes, yra papildomai padiktuota civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ypatumų: ne taip, kaip stichinės nelaimės, teroristų atakos sukeliamas poveikis civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų taikymo išimtims nepriklauso. Taigi Vienos konvencijos IV str. 3 d. a) punkto formuluotė „Pagal šią Konvenciją operatorius nėra atsakingas už branduolinę žalą, kuri padaroma branduolinio incidento, įvykusio tiesiogiai dėl ginkluoto konflikto, karo veiksmų, pilietinio karo ar sukilimo, metu“ neapima teroristų veiksmų, nukreiptų į branduolinės energetikos objektus poveikio – tai buvo pabrėžta 1963 m. Vienos Konvencijos, 1997 m. Protokolo⁹⁰², *travaux préparatoires* dokumentuose ir dar kartą pakartota Ketvirto INLEX grupės⁹⁰³

nusikaltėliams kur kas brangiau yra surengti 9/11 tipo teroristinį išpuolį (180 JAV dolerių už vieną žmogaus mirtį) negu susprogdinti vadinamąją „purviną bombą“ (angl. – *dirty bomb*) (vieno žmogaus mirtis, vadovaujantis autorių skaičiavimo modeliu, tokiu atveju kainuotų tik 50 JAV dolerių: operacija pareikalautų 5 mln. išlaidų ir atneštų 100 000 žmonių mirčių).

⁹⁰⁰ *Nuclear Regulatory Commission's Protection Against Malevolent Use of Vehicles at Nuclear Power Plants*, 59 Fed.Reg. 38889, 38891 of August 1, 1994.

⁹⁰¹ Atsparumo lėktuvų atakoms klausimas inžineriniu požiūriu darbe nėra analizuojamas, pasakytina tik tiek, kad Suomijos darbo ir ekonomikos ministerijos Energetikos departamento atstovo Jormos Aurelos turimais duomenimis, pateiktas interviu šio darbo rašymo metu 2012 m. rugpjūčio 31 d., šiuo metu tik Olkiluoto 3 reaktorius gali atlaikyti keleivinio lėktuvo smūgį.

⁹⁰² *Civil Liability for Nuclear Damage: Official Records of International Conference*, Vienna, 29 April-19 May 1963. Vienna: IAEA, 1964, Legal Series No. 2, p. 150.

⁹⁰³ Žr. 2007 m. TATENA aiškinamieji tekstai: 1997 m. Vienos konvencija dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir 1997 m. Konvencija dėl Papildomos kompensacijos už branduolinę žalą (angl. – *The 1997 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage and the 1997 Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage — Explanatory Texts*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA,

(angl. – *IAEA International Expert Group on Nuclear Liability*) susitikimo, vykusio 2005 m. vasario 7–11 d., metu. Pagal kitas konvencijas (žr., pvz., Paryžiaus Konvencijos *Exposé des Motifs*⁹⁰⁴) operatorius taip pat privalo kompensuoti teroristų sukeltą branduolinę žalą⁹⁰⁵.

7.3.6. Nesutarimai dėl branduolinio kuro ciklo galo sprendimų įtraukimo į jėgainės poveikio apinkai vertinimą

Žaliųjų judėjimai Espoo konvenciją dažnai kritikuoja už tai, kad joje **nutylima apie tai, ar atliekant branduolinės jėgainės PAV turi būti numatytas visas branduolinio kuro ciklas, t.y. nutylima, kad joje nėra *expressis verbis* pareikšto reikalavimo į jėgainės PAV įtraukti branduolinio kuro ciklo galo sprendimą (pvz., panaudoto kuro apdorojimas, saugojimas, perdirbimas ar dėjimas į radioaktyvių atliekų atliekynus)**. Situacijos nepakeitė ir dar neįsigaliojęs Espoo konvencijos pataisų paketas, vadinamas 2004 m. Antrąja pataisa. Viena vertus, sveikintina tai, kad minėtame pakete be kitų naujovių, tokių kaip leidimas poveikį patiriančioms valstybėms dalyvauti PAV apimties nustatyme, atitikties konvencijos reikalavimams peržiūros mechanizmo

2007, IAEA International Law Series No. 3, p. 9 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1279_web.pdf>.

⁹⁰⁴ Dokumente yra įtvirtinta: „Operatorius <...> negali pasinaudoti klasikiniiais argumentais / pasiteisinimais (angl. – *classic exonerations*), tokiais kaip *force majeure*, Dievo veika (angl. – *acts of God*) ar trečiųjų šalių veiksmais, neatsižvelgiant į tai, ar tokie veiksmai buvo pagrįstai numatomi ir išvengiami.“ Plačiau: IAEA. *Revised text of the Exposé des Motifs of the Paris Convention, approved by the OECD Council on 16 November 1982*, para. 48 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.oecd-nea.org/law/nlparis_motif.html>.

⁹⁰⁵ FAURE, Michael G.; and VANDEN BORRE, Tom. Compensating Nuclear Damage: A Comparative Economic Analysis of the U.S. and International Liability Schemes [interaktyvus]. *William & Mary Environmental Law and Policy Review*, 2008, Vol. 33, Issue 5, p. 219-286 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1043&context=wmelpr&sei-redir=1#rch=%221963%20IAEA%20Vienna%20Convention%20Civil%20Liability%20Nuclear%20Damage%20terrorist%20attacks%22>>.

sukūrimasas⁹⁰⁶, Konvencijos I priedo sąrašas yra papildomas daugeliu naujų su branduoline energija susijusių *inter alia* branduolinio kuro ciklo galo veiklų⁹⁰⁷. Kita vertus, minėta naujovė neturi daug praktinės reikšmės: pirma, pagal būsimą reguliavimą valstybės privalo tiesiog būti atskirai *informuojamos*⁹⁰⁸ dėl naujai *expressis verbis* išvardintų branduolinių atliekų ir panaudoto kuro sprendimų ir, antra, pataisos nereiškia, kad minėti sprendimai *turi būti įtraukti* į pačios jėgainės PAV.

Esant tokiam *status quo*, suprantama, kodėl žaliųjų judėjimai apgailestauja, kad dabar, lygiai taip pat, kaip ir prieš 40 m., standartinis branduolinių jėgainių

⁹⁰⁶ 14 *bis* str. „Atitikties peržiūra“ yra nurodyta: „Šalys peržiūri atitiktį šios Konvencijos nuostatomis, laikydamosi Šalių susitikime priimtos ne lenktyniavimu grindžiamos, o į pagalbą orientuotos atitikties procedūros. Peržiūra, be kita ko, yra pagrįsta reguliariais šalių pranešimais. Šalių susitikime nusprendžiama, kaip dažnai Šalys turi pateikti reguliarias ataskaitas ir kokia informacija įtrauktina į tas reguliarias ataskaitas“.

Žr. 1991 m. Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste antrasis pakeitimas, VII priedas, sprendimas III/7 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2010-12-23, Nr. 151-7714 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=389628&p_query=Espoo%20konvencijos%20antras%20pakeitimas&p_tr2=2#>.

⁹⁰⁷ Iš šio, t.y. I priede įtvirtinto, konvencijos objekto platinimo, matyti, kad šalys dar prieš 7 m. iki įvykių Japonijoje norėjo įvertinti visą branduolinės energetikos objekto branduolinio kuro ciklą bei *expressis verbis* nurodė, kad konvencija taikoma „Įrenginiams, skirtiems tik gamybai arba branduoliniam kurui prisodrinti, panaudotam branduoliniam kurui regeneruoti arba radioaktyviosioms atliekoms surinkti, pašalinti ir perdirbti“, atsirado visas sąrašas su branduoline energija susijusių projektų:

„2. b) atominės elektrinės ir kiti įrenginiai su branduoliniais reaktoriais, įskaitant tokių elektrinių arba reaktorių išmontavimą arba sustabdymą (išskyrus daliųjų medžiagų ir kuro žaliavos gamybos bei konversijos tyrimų įrenginius, kurių didžiausioji galia neviršija vieno kilovato pastovios šiluminės apkrovos sąlygomis).

3. a) Įrenginiai, skirti panaudotam branduoliniam kurui perdirbti;

b) įrenginiai, skirti:

- branduoliniam kurui gaminti ar sodrinti;
- panaudoto branduolinio kuro ar didelio aktyvumo radioaktyviosioms atliekoms perdirbti;
- radioaktyviosioms atliekoms laidoti;
- tik radioaktyviosioms atliekoms laidoti; arba
- tik panaudotam branduoliniam kurui ar radioaktyviosioms atliekoms saugoti (planuojamam ilgesniam kaip 10 metų laikotarpiui) kitose vietose už gamybos objekto teritorijos ribų“.

Plačiau: 1991 m. Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste antrojo pakeitimo I priedas „Veiklos rūšių sąrašas“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2010-12-23, Nr. 151-7714 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=389628&p_query=Espoo%20konvencijos%20antras%20pakeitimas&p_tr2=2#>.

⁹⁰⁸ I priede yra aptartos veiklos, galinčios daryti esminį nepalankų tarpvalstybinį poveikį. Toms veikloms, kurios neišvardintos I priede, yra nustatyti bendri kriterijai: remiantis vienu ar keliais iš jų šalys nustato, ar tam tikra veiklos rūšis gali daryti esminį poveikį (III priedas).

PAV trūkumas išlieka toks pat: jame vis dar nėra numatoma, kaip bus elgiamasi su radioaktyviomis atliekomis ir panaudotu branduoliniu kuru. Be to, **nesant šiuo klausimu suvienodinančių galiojančių Espoo konvencijos (jos pataisų paketo) nuostatų, procesas paliekamas šalių nacionalinei kompetencijai.** Taigi, valstybių praktika dėl branduolinio kuro ciklo galo įtraukimo į branduolinių jėgainių PAV skiriasi iš esmės. Situacijai pademonstruoti, pavyzdžiui, suomių ar britų branduolinių jėgainių PAV apima visą branduolinio įrenginio gyvavimą, t. y., net branduolinio kuro ciklo pradžią ir galą. Reikia pasakyti, kad šių objektų valstybių pavyzdžiai yra laikomi labiau išimtimi negu bendra taisykle: likusios Europos šalys laikosi priešingos pozicijos ir branduolinio kuro ciklo galą eliminuoja iš savo jėgainių PAV. Baltarusijos jėgainės PAV ataskaitoje taip pat nėra išnagrinėtas panaudoto kuro perdirbimo⁹⁰⁹ ir saugojimo klausimas (sprendžiant iš to, kas yra žinoma, Baltarusija renkasi tarp dviejų branduolinės jėgainės eksploatavimo nutraukimo modelių: reaktorių palaidojimo aikštelėje arba demontavimo. Jei bus pasirinktas atliekų saugojimas jėgainės radioaktyviųjų atliekų saugojimo aikštelėje, Baltarusija turės įdėti daug pastangų, siekdama pagrįsti tokį savo pasirinkimą (toks sprendimas branduolinės saugos požiūriu nėra saugus, tačiau realiai yra svarstomas).

JAV situacija susiklostė panašiai, kaip Europoje: iš esmės čia neprivalu pateikti atliekų ir panaudoto kuro saugojimo planų ne tik branduolinės jėgainės PAV, bet ir vėlesnėje jėgainės licencijavimo stadijoje vadinamoje „sujungtoje licencijoje“ (angl. – *Combined operation licence, COL*). NRC Komisijos praktikoje dauguma bylų buvo išspręsta branduolinės energetikos objektų savininkų, vengiančių pateikti branduolinio kuro ciklo galo sprendimus, naudai.

⁹⁰⁹ Dėl finansavimo trūkumo, VVER-1200 tipo reaktorių panaudoto branduolinio kuro perdirbimo įrenginiai nėra išbandyti, tad nėra žinoma, ar jie yra tinkami tvarkyti NPP-2006 tipo jėgainių panaudotą branduolinį kurą.

Plačiau: BELLONA. *Comment: Construction of Belarus NPP Defies Public Opinion, Neighboring Countries and Common Sense* [interaktyvus]. 10 March 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/nuclear-issues/2011-03-comment-construction-of-belarus-npp-defies-public-opinion-neighboring-countries-and-common-sense>>.

Pavyzdžiui, NRC Licencijavimo taryba iš pradžių pripažino, kad Bellefonte jėgainės dokumentuose trūko adekvataus žemo aktyvumo radioaktyvių atliekų saugojimo jėgainės teritorijoje plano, o tai „kelia saugos ir aplinkos apsaugos klausimus, kurie turi būti išspręsti prieš pradėdant statybas“. Tačiau NRC Komisija, nagrinėdama apeliaciją, panaikino Tarybos sprendimą, teigdama, kad „licencijos siekiantis asmuo pakankamai aptarė saugos ir aplinkos apsaugos klausimus, kaip to reikalaujama NEPA įstatyme“, o „pastovios radioaktyvių atliekų saugyklos jėgainės vietoje ar plano šalinti atliekas kitur stoka neužkerta kelio COL licencijos siekiančiam operatoriui <ateityje> pastatyti ir eksploatuoti naują branduolinę jėgainę bei neterminuotai saugoti visas savo būsimas žemo aktyvumo radioaktyvias atliekas jėgainės vietoje“⁹¹⁰. NRC komisijos praktika dėl pritarimo branduolinio kuro ciklo galo įtraukimui į PAV nėra vienoda. Vėlesnėje negu ką tik minėtoje byloje NRC Komisija, priešingai, nusprendė palaikyti visuomenės skundą dėl žemo aktyvumo atliekų saugyklos trečiame ir ketvirtame Vogtle branduolinėje jėgainės (angl. – *Vogtle Electric Generating Plant*) blokuose plano nebuvimo ir pareiškė, kad visoms šalims „išeitų į naudą“, jei licencijos siekiantis operatorius įvykdytų išsamesnę ilgalaikio žemo aktyvumo atliekų saugojimo analizę⁹¹¹.

Įdomi situacija yra susiklosčiusi Kalifornijoje, kuri jau *įstatymų lygmeniu* (*Warren-Alquist State Energy Resources Conservation and Development act*⁹¹²), iš branduolinės energetikos operatoriaus reikalaujama pateikti branduolinio kuro galo sprendimą: prieš statant naujas branduolines jėgaines, Energetikos komisija (angl. – *Energy Resources Conservation and Development Commission*)

⁹¹⁰ *In The Matter of Tennessee Valley Authority*, NRC Commission Memoranda and Order CLI-09-03, Feb. 17, 2009.

⁹¹¹ *In The Matter of Southern Nuclear Operating Co.*, NRC Commission Memoranda and Order CLI-09-16, July 31, 2009.

⁹¹² Tokia situacija yra susiklosčiusi dėl specifinio federalinės ir atskirų valstijų valdžios padalijimo branduolinės teisės klausimais: Kongresas išsaugojo savo jurisdikciją visais branduolinės saugos ir bendrais branduolinės energijos gamybos klausimais, o valstijoms yra paliekama teisė spręsti dėl papildomos energijos poreikio, dėl energijos gamintojų licencijavimo, teritorijų valdymo, įkainių nustatymo ir pan.

sertifikavimo proceso metu turi kiekvienu konkrečiu atveju nuspręsti, ar bus „adekvati galimybė“ saugoti jėgainės panaudotą kurą „tol, kol branduolinės energetikos objektui reikia tokios <...> saugyklos“. Įstatyme taip pat nustatyta, kad objekto savininkai pateiktų „rezervinę viso reaktoriaus kuro saugyklą“, kur šį kurą būtų galima perkelti reaktoriaus remonto atveju (beje, kas dėl ilgalaikio panaudoto kuro saugojimo, minėto įstatymo 25524.2 str. skiriamas naujų branduolinių jėgainių sertifikavimo moratoriumas tol, kol Energetikos komisija „konstatuos, kad yra parengta, JAV įgaliotų institucijų aprobuota bei pademonstruota aukšto aktyvumo radioaktyvių atliekų saugojimo technologija ar būdas“⁹¹³).

Iš pateiktos valstybių praktikos apžvalgos darytina išvada, kad tol, kol nėra sukurta nacionalinių ar tarptautinių ilgalaikių panaudoto branduolinio kuro saugyklų ar branduolinių atliekų tvarkymo strategijos, iniciatyva įtraukti branduolinio kuro ciklo galo sprendimą į branduolinių jėgainių PAV nepasistūmės iš mirties taško.

7.3.7. Nesutarimai dėl to, kas yra laikoma „svariu poveikiu aplinkai“

Praktikoje valstybės dažniausiai nesutaria dėl savo BEO poveikio priskyrimo svarių poveikių kategorijai. Šiame kontekste galima būtų išskirti dvejopo pobūdžio problemas.

- a) Dėl svaraus poveikio nustatymo būtent nurodytoje srityje. Espoo konvencijos 3 str. 7 d. nustatyta, kad „jeigu kuri nors Šalis mano, kad ji bus paveikta esminio tarpvalstybinio planuojamos veiklos, nurodytos 1 priede, poveikio ir jeigu nebuvo gautas joks pranešimas pagal šio straipsnio 1 punktą, tada poveikį patiriančios Šalies prašymu suinteresuotosios Šalys keičiasi

⁹¹³ Natūralu, kad šis moratoriumas bus ilgalaikis, kadangi Yucca Mountain – vienintelis ilgalaikio panaudoto branduolinio kuro saugojimo projektas – yra sustabdytas nuo 2009 m.

reikalinga informacija dėl galimybės svarstyti, ar tai bus esminis nepalankus tarpvalstybinis poveikis. Jeigu šios Šalys sutinka, kad tai bus esminis nepalankus tarpvalstybinis poveikis, tada naudojamos atitinkamos šios Konvencijos nuostatos. Jeigu šios Šalys *neturi bendros nuomonės dėl to, ar bus esminis nepalankus poveikis*, tada bet kuri Šalis pagal IV priedo nuostatas gali pasiūlyti apsvarstyti šį klausimą Komisijoje, kad sužinotų jos nuomonę [kuri, beje, yra neprivaloma – *aut. pastaba*] apie esminio nepalankaus tarpvalstybinio poveikio tikimybę, jeigu Šalys nesusitarė kitais būdais sureguliuoti šio klausimo“. Be abejo, su branduoline energetika susijusio projekto poveikis visada bus priskirtinas I priedo veikloms ir aplinkinės valstybės visada bus informuotos apie jį, tačiau šalys gali nesutikti, kad svarus neigiamas poveikis bus būtent *toje* aplinkos apsaugos srityje, kurią nurodo poveikį patirianti valstybė. Be to, pagal Espoo konvenciją įsteigta paklausimų komisija, kaip bus nurodyta vėliau, yra neveiksminga sprendžiant šalių ginčus dėl svaraus poveikio kvalifikavimo ir neturi sankcijų įgyvendinimo užtikrinimo mechanizmo.

- b) Dėl kaupiamojo svaraus poveikio. Valstybės nuolat susiduria su problema, vertinant, ar BEO kaupiamasis poveikis aplinkai yra nepalankus ir svarus. Deja, Espoo konvencijoje (išskyrus neįsigaliojusį SEA Protokolą⁹¹⁴) nėra reikalavimo būtinai įvertinti *kaupiamuosius* BEO padarinius⁹¹⁵ (angl. – *cumulative effects*), o tai reiškia, kad Espoo konvencijoje įtvirtintame PAV dėmesys yra sutelkiamas tik į tiesioginius siūlomos veiklos padarinius,

⁹¹⁴ Protokole yra nustatyta, kad padarinių aplinkai ataskaitoje turi būti nurodomi, apibūdinami ir vertinami galimi plano arba programos ir jo (jos) pagrįstų alternatyvų įgyvendinimo reikšmingi padariniai aplinkai, taip pat ir žmonių sveikatai. O tie „tikėtini reikšmingi padariniai“ yra „antriniai, *kaupiamieji*, sinerginiai, trumpalaikiai, vidutinės trukmės, ilgalaikiai, nuolatiniai ir laikini, teigiami bei neigiami padariniai“. (Protokolo IV priedas).

⁹¹⁵ Kaupiamasis poveikis aplinkai (esantis šalia kitų poveikių aplinkai kategorijų, tokių kaip tiesioginis, netiesioginis, trumpalaikis, ilgalaikis, nuolatinis ir laikinas ir t. t.) yra toks poveikis, kuris atsiranda sudėjus (susumavus) pavienį planuojamos veiklos poveikį kartu su jau esamais, buvusiais ir pagrįstai ateityje numatomais poveikiais, nepriklausomai nuo to, kas būtent vykdo minėtas veiklas. Kitaip tariant, kaupiamasis poveikis yra projekto ar veiklos poveikis, stebimas kitų susijusių projektų ir veiklų poveikio aplinkai kontekste.

visiškai pamirštant tai, kad „<...> plačiausio masto poveikis ekosistemoms kyla iš mažesnių paskirų poveikių, kurie, iš pradžių pavadinti nereikšmingais dėl to, kad buvo vertinti atskirai, vėliau, kai, susijungė su kitais skirtingų veiklų ilgalaikiais padariniais, pasirodė esą svarūs“⁹¹⁶. Vadinasi, galutinis tradicinio „PAV tikslas – sutaikyti aplinkos apsaugą su tvariu vystymusi“⁹¹⁷ gali likti nepasiektas.

Kalbant apie tipinius ginčus dėl svaraus ar kaupiamojo jėgainės poveikio aplinkai, galima paminėti Lietuvos ir Baltarusijos pavyzdį. Lietuva teigia, kad Baltarusijos jėgainės keliamas neigiamas poveikis aplinkai yra svaresnis, nei deklaruoja Baltarusijos pusė. Kaip antai, Astravo jėgainės PAV ataskaitoje nevertinamas ir neanalizuojamas *suminės* radiacijos žalos mastas galimų incidentų atveju. Lietuvos mokslų akademija ir Austrijos ekspertų grupė, paskirta Austrijos aplinkos apsaugos ministerijos, priėjo išvadą, kad tikėtinas incidentų metu sukeltas poveikis buvo ženkliai sumažintas⁹¹⁸, o galimos radiacijos poveikis maisto produktams dokumente visai nevertinamas ir neanalizuojamas. Pagaliau sumažintas (tiksliau tariant, nepakankamai išnagrinėtas) galimas Astravo

⁹¹⁶ COUNCIL ON ENVIRONMENTAL QUALITY (CEQ). *Considering Cumulative Effects under the National Environmental Policy Act*. Washington: US G.P.O., 1997.

⁹¹⁷ SADLER, Barry. *Environmental Assessment in a Changing World: Evaluating Practice to Improve Performance*. Ottawa: Canadian Environmental Assessment Agency in cooperation with the International Association for Impact Assessment, 1996.

⁹¹⁸ Preliminarioje Baltarusijos PAV ataskaitoje (UMWELTBUNDESAMT-ENVIRONMENT AGENCY AUSTRIA. *UVP Verfahren KKW Belarus: UVP KKW Belarus Notifikation* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.umweltbundesamt.at/fileadmin/site/umweltthemen/umweltpolitische/ESPOOverfahren/UVP_Belarus/EIA_Belarus_Scop_en.pdf>) yra pateikiama tokia informacija: visų pirma, Baltarusijos branduolinės jėgainės PAV yra orientuotas į 30 km zoną aplink jėgainę, todėl Baltarusija daro prielaidą, kad „net įvykus maksimaliai pavojingai emisijai iš Baltarusijos jėgainės, Lietuvos Respublikos teritorija nebus užteršta ilgo gyvavimo radionuklidais“ (p. 109) ir „Tarpvalstybinio cheminio požeminių vandenų po Lietuvos Respublikos teritorija užterštumo Baltarusijos jėgainės eksploatavimo metu nėra tikimasi“ (p. 115). Pagal Baltarusijos PAV, „tarpvalstybinės žalos galimybė atsirastų tik jeigu radioaktyvieji teršalai būtų pernešti šiaurės vakarų ir pietvakarių vėjų kryptimis, o ši sąlyga nepriklauso nuo jėgainės dizaino“ (p. 107). Tačiau net ir minėtu atveju, kaip yra nurodyta ataskaitos 28 lentelėje (p. 106), „užteršimo su Cs-137 lygis Lietuvos Respublikos teritorijoje neviršys 19 kBq/m² (0,5 Cu/km²) ir užteršimo plotas bus 4,1 km²“. Akivaizdu, kad šio poveikio aplinkai ir sveikatai aprašymas skamba absurdiškai.

aikštelėje veikiančios branduolinės jėgainės poveikis Neries upės⁹¹⁹, kertančios Lietuvos sostinę, ekosistemai ir hidrologiniam režimui dėl terminės taršos⁹²⁰.

Galima būtų pateikti begalę kitų teisinių ginčų dėl branduolinės energetikos objekto keliamo „poveikio svarumo“ nustatymo pavyzdžių, tačiau, manytina, teisinės argumentacijos atžvilgiu įdomiausia iš jų yra JAV byla *Metropolitan Edison Co. v. People Against Nuclear Energy*⁹²¹, kurioje nacionalinis teismas žingsnis po žingsnio išnagrinėjo, kas laikytina „svariu neigiamu poveikiu aplinkai“ ir ar psichologinis poveikis yra sudedamoji poveikio aplinkai dalis (teismo argumentų dėstymas tapo dažnai cituojamas JAV literatūroje). Teisminė šios bylos argumentacija gali būti įdomi ir Espoo konvencijos šalims, nes pagal Espoo konvencijos 1 str. VII d.: „poveikis“ yra planuojamos veiklos bet kokios pasekmės aplinkai, įskaitant pasekmes žmonių sveikatai ir saugumui, florai, faunai, dirvožemiui, orui, vandeniui, klimatui, kraštovaizdžiui, istoriniams paminklams bei kitiems materialiams objektams, arba šių poveikių tarpusavio sąveika; ši sąvoka taip pat apima šių veiksmų poveikį kultūros paveldui arba socialinėms ir ekonominėms sąlygoms“.

Taigi, Metropolitan Edison byloje pareiškėjai ginčijo, kad PAV įstatymas (NEPA) reikalauja, kad NRC atsižvelgtų į psichologinį poveikį, kurį sukeltų Three Mile (Trijų mylių) salos, esančios Pensilvanijoje, netoli Harisburgo miesto, branduolinės jėgainės, priklausančios Metropolitan Edison Co., pirmojo reaktoriaus⁹²² (TMI-1) darbo atnaujinimas. Po avarijos NRC nurodė Metropolitan laikyti TMI-1 reaktorių uždarytą, kol bus nustatyta, ar jėgainė gali saugiai veikti.

⁹¹⁹ Preliminarioje Baltarusijos PAV ataskaitoje nurodoma, kad techninis vanduo į aušinimo bokštus bus imamas iš Vilijos upės.

⁹²⁰ Plačiau: LR APLINKOS MINISTERIJA. *Pranešimas spaudai 2011 m. kovo 22 d.* [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=10689>.

⁹²¹ *Metropolitan Edison Co. v. People Against Nuclear Energy*, 460 U.S. 766, 103 S.Ct. 1536 (1983).

⁹²² Bylos nagrinėjimo metu, 1979 m. kovo 28 d., TMI-1 eksploatavimas buvo laikinai sustabdytas, siekiant užpildyti reaktorių kuru. TMI-2 buvo eksploatuojamas tuo metu, kai jis patyrė avariją, pažeidusią reaktorių. Nors, kaip paaiškėjo, jokios radiacijos į aplinką paleista nebuvo, avarija sukėlė platų susirūpinimą. Pensilvanijos gubernatorius rekomendavo visų nėsčiųjų ir mažų vaikų evakuaciją ir daug vietovės gyventojų vis dėlto nusprendė palikti savo namus keletui dienų.

Netrukus po to NRC paskelbė pranešimą, kuriame buvo nurodytos kelios su branduoline sauga susijusios problemos. Pranešime buvo teigiama, kad Komisija nenusprendė, ar atsižvelgti į psichologinę žalą ir kitus netiesioginius padarinius, kuriuos galėtų sukelti TMI-1 reaktoriaus avarija ar jo darbo atnaujinimas. Pareiškėjas „People Against Nuclear Energy“ (PANE) tvirtino, kad TMI-1 darbo atnaujinimas gali rimtai pakenkti tiek apylinkėse gyvenančių asmenų psichologinei sveikatai, tiek kaimynystėje įsikūrusių bendruomenių stabilumui ir gerovei. PANE pateikė prašymą, kuriame buvo teigiama, kad tiek NEPA, tiek Branduolinės energetikos įstatymu⁹²³ reikalaujama, kad (1) NRC įvertintų TMI-1 reaktoriaus „darbo potencialius padarinius psichologinei sveikatai“, kurie kilo nuo tada, kai buvo parengtas pirminis PAV, ir (2) jei NRC nustatytų reikšmingas naujas aplinkybes ar kitą svarbią informaciją, ji privalėtų parengti „papildomą [PAV], kuriame atsižvelgiama ne tik į padarinius psichologinei sveikatai, bet ir į poveikį Three Mile salos jėgainės apylinkėse įsikūrusių bendruomenių gerovei“⁹²⁴.

Teismas konstatavo, kad PAV neapima padarinių psichologinei sveikatai dėl šių priežasčių:

- a) Teiginių, tokių kaip „NEPA reikalaujama, kad agentūros atsižvelgtų į padarinius, turinčius poveikį sveikatai. Poveikis psichologinei sveikatai yra poveikis sveikatai“, nepakanka tam, kad būtų užbaigtas silogizmas, kuriuo remiantis byla būtų išspręsta. PANE, pasitelkdama panašią argumentaciją, tvirtina, kad dėl pokyčių aplinkoje (dėl TMI-1 darbo atnaujinimo) būtų padaryta žala PANE narių psichologinei sveikatai, dėl to reikia taikyti NEPA įstatymą, kuriame reikalaujama, kad NRC atsižvelgtų į tokią žalą. Nors, teismo nuomone, tokie argumentai iš pirmo žvilgsnio atrodo įtikinami, juose praleidžiama esminė klausimo nagrinėjimo dalis. Taip

⁹²³ 1954 m. JAV Branduolinės energetikos įstatymas (angl. – *Atomic Energy Act*), 42 U.S.C. § 2011 *et seq.*

⁹²⁴ *Metropolitan Edison Co. v. People Against Nuclear Energy*, 460 U.S. 766, 103 S.Ct. 1536 (1983).

argumentuojant neįvertinamas pernelyg nutolusio „aplinkos pokyčio“ ir nagrinėjamo „poveikio“ priežastinis ryšys (pareiškėjai perfrazuoja įstatymų nuostatas ir jas aiškina taip, esą atitinkama agentūra yra įpareigota įvertinti savo veiksmų „poveikį aplinkai“ ir bet kokius neišvengiamus neigiamus padarinius, kuriuos projektas galėtų turėti aplinkai).

b) NEPA § 102 raktinis žodis – „aplinkos“: NEPA nereikalaujama, kad atitinkama institucija įvertintų bet kokį galimą siūlomų veiksmų poveikį ar padarinį, bet tik poveikį ar padarinius *aplinkai*. Iš įstatymo konteksto aišku, kad Kongresas kalbėjo apie fizinę aplinką.

c) Netgi jeigu kai kurie padariniai iš tikrųjų būtų „sukelti“ pokyčio fizinėje aplinkoje (t. y., net jeigu tarp jų egzistuočiau priežastinis ryšys), tokios aplinkybės nebūtinai pakliūtų į § 102 apibrėžtį, nes tokiu atveju priežastinė grandinė būtų „per daug ištempta“. Kitaip sakant, NRC gali kontroliuoti branduolinį įrenginį bei jo darbą, bet jokia būdu ne tai, kaip atskiri asmenys suvokia tokio įrenginio atnaujinto darbo riziką (avarijos tikimybę), todėl ši rizika laikoma per maža, kad būtų įvertinta NEPA). Kaip pavyzdį galima nurodyti Harisburgo gyventojus, turinčius giminių kitose valstybės dalyse. TMI-1 reaktoriaus darbo atnaujinimas galėtų sukelti psichologinės sveikatos problemų ir šiems žmonėms. Šie žmonės galėtų patirti „nerimą, įtampą ir baimę, kentėti nuo bejėgiškumo jausmo“ bei lydinčių fizinės būklės sutrikimų, atsiradusių dėl rizikos, kad jų giminaičiai gali nukentėti nelaimingo įvykio BEO atveju. Tačiau tokia žala paprasčiausiai yra per daug nutolusi nuo pokyčių fizinėje aplinkoje, todėl negalima pagrįsti reikalavimo, kad NRC įvertintų TMI-1 reaktoriaus darbo atnaujinimo žalą minėtų žmonių psichologinei sveikatai. Todėl, teismo vertinimu, pagal NEPA § 102, panašiai kaip pagal deliktų teisėje žinomą tiesioginės priežasties doktriną, terminai „padarinys aplinkai“ ir „poveikis aplinkai“ suponuoja glaudaus priežastinio ryšio tarp fizinės aplinkos pokyčio ir nagrinėjamo poveikio reikalavimą.

d) Toliau teismas kėlė klausimą, kaip paaiškinti ką tik minėto reikalavimo turinį. Federaliniai veiksmai, kuriais daroma įtaka aplinkai, nagrinėjamu atveju yra leidimas atnaujinti TMI-1 reaktoriaus darbą. Šių veiksmų tiesioginis poveikis aplinkai apima žemo aktyvumo lygio radiacijos išskyrimą, padidėjusį rūką (kurį sukeltų jėgainės aušinimo bokštai) Harisburgo vietovėje bei šilto vandens išleidimą į Saskvahanos (angl. – *Susquehanna*) upę. NRC įvertino kiekvieną iš šių padarinių PAV. Kitas reaktoriaus darbo atnaujinimo padarinys yra branduolinės avarijos rizika. Šį padarinį NRC taip pat įvertino. PANE teigia, kad žala psichologinei sveikatai „tiesiogiai kils dėl [branduolinės] avarijos rizikos“. Bet avarijos rizika nėra poveikis fizinei aplinkai. Teismo nuomone, tokios rizikos elementas „ištempia“ priežastinę grandinę (TMI-1 darbo atnaujinimas – žala psichologinei sveikatai) ir elementas atsiduria už NEPA įstatymo reguliavimo ribos.

e) Rizika yra paplitęs šiuolaikinio gyvenimo elementas. Ją sukelia šiuolaikinės technologijos, suteikiančios tiek didelių avarijų tikimybę, tiek svarbių pasiekimų galimybes. Medicinos specialistai akivaizdžiai pripažįsta, kad rizika žmogui sukelia stresą, o šis savo ruožtu gali rimtai pakenkti žmogaus sveikatai. Tačiau klausimas, ar technologinės pažangos atnešama nauda yra verta ją lydinčios rizikos, galėtų būti svarbus viešajai politikai, bet ne NEPA įstatymo reguliavimui. Toks klausimas žymiai skiriasi nuo klausimo, ar nagrinėjama nauda verta to, kad tam tikru lygiu būtų pakeista mūsų fizinė aplinka arba tam tikru lygiu būtų išseikvoti gamtiniai išteklių. Ne pirmasis, o pastarasis klausimas, yra pagrindinis NEPA įstatymo reguliavimo rūpestis.

f) Net jei PAV įstatymas nustatytų NRC pareigą įvertinti esamos rizikos psichologinį poveikį, ši institucija sugaištų per daug laiko ir sunaudotų per daug savo resursų vykdydama psichiatrines ekspertizes, vertindama rizikas, kurių iš tikrųjų negali kontroliuoti, ir tokie padidinti, bet neįvykdomi

institucijos įgaliojimai nesiderintų su pagrindiniu PAV tikslu – užtikrinti visuomenės informavimą ir priimti gerai apsvarstytą sprendimą (tas pats momentas buvo paminėtas jau aptartoje byloje *Vermont Yankee Nuclear Power Corp. prieš NRDC*).

g) Iš tikrųjų, PANE neiškėlė žalos sveikatai klausimo, nes šioje byloje pateikė tik baimės arba nepritrimo vykdomai politikai klausimus. Teismo nuomone, nubrėžti tokią takoskyrą nėra paprasta. Bet kuris asmuo, kuris bijo arba kuriam nepatinka projektas, gali patirti „nerimą, įtampą ir baime, kentėti nuo bejėgiškumo jausmo“. Politinis procesas, bet ne NEPA įstatymas, gali suteikti tinkamą forumą reikšti nepritrimą politikai.

Dėl išdėstytų priežasčių JAV teismas nutarė, kad aplinkos apsaugos įstatymas (NEPA) šiame bylos kontekste nereikalauja iš agentūrų vertinti rizikos pasekmių.

Kita JAV byla, kilusi iš siekio kvalifikuoti virš reaktoriaus esančio⁹²⁵ panaudoto kuro baseino poveikį aplinkai kaip svarų, yra įdomi tuo, kad joje teismas turėjo vertinti ir savo sprendime pasiremti tik viena iš dviejų skirtingų mokslo studijų, kuriose buvo prieita prie skirtingų išvadų dėl svaraus poveikio sukūrimo. Bylos⁹²⁶ fabula yra tokia: pasirodžiusioje 2006 m. JAV Nacionalinės tyrimų tarybos ataskaitoje⁹²⁷ buvo išreikštas susirūpinimas dėl vandens baseinų, kuriuose panaudotas branduolinis kuras talpinamas *virš* reaktorių, saugumo; 2008 m. Niujorko, Masačusetso ir Kalifornijos valstijos pateikė NRC prašymą pripažinti, kad *visi* panaudoto kuro baseinai sukuria svarų neigiamą poveikį aplinkai (kitai tariant, jie nėra priskirti vadinamajai I kategorijos veiksniams,

⁹²⁵ Seno modelio jėgainės turi tokį baseiną virš reaktoriaus, kas, bylos ieškovų manymu, kelia gaisro riziką.

⁹²⁶ *Massachusetts v. United States*, 522 F. 3d (1st Cir. 2008); *State of New York v. NRC*, 589 F. 3d 551 (2d Cir. 2009).

⁹²⁷ COMMITTEE ON THE SAFETY AND SECURITY OF COMMERCIAL SPENT NUCLEAR FUEL STORAGE, NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Safety and Security of Commercial Spent Nuclear Fuel Storage: Public Report*. Washington, D.C.: National Academies Press, 2006.

kurie sukelia mažą poveikį) – tai reiškia, kad tas poveikis turi atsispindėti šių objektų PAV. Teismai palaikė NRC atsisakymą pripažinti poveikį svariu. Visu pirma, Masačusetsas ir Kalifornija įrodinėjo, kad gaisro minėtame objekte rizika yra didesnė, negu buvo manoma anksčiau, todėl poveikis aplinkai nebegali būti vertinamas kaip mažas. Teismas paaiškino, kad „<...> visose NRC sprendimų pagrindu rengtose studijose per pastaruosius penkiasdešimt metų, taip pat ir studijose, rengtose po rugsėjo 11-osios atakų, gaisro rizika panaudoto branduolinio kuro laikymo baseinuose buvo pripažinta maža. <...> Pareiškėjai, kaip pažymi teismas, tiesiog nesutinka su NRC pateiktu minėtų tyrimų interpretavimu. Masačusetsas ir Kalifornija iš tiesų pateikė teismui tik vieną tyrimą, kurio išvadų NRC nebuvo anksčiau svarsčiusi. Bet NRC, išnagrinėjusi šį tyrimą bei sprendama, ar patenkinti prašymus, priėjo išvadą, kad pastarasis tyrimas nėra toks tikslus, kaip tie tyrimai, kuriais NRC rėmėsi anksčiau. <...> Teismų praktikoje jau buvo analizuojamas techninių ir mokslinių studijų vaidmuo. Teismai turėtų ypač rezervuoti žiūrėti į kitų agentūrų siūlomas alternatyvas (angl. – *should be particularly reluctant to second-guess agency choices*) dėl mokslinio vertinimo, kuris priklauso vienos agentūros ekspertizės sričiai“⁹²⁸. „Ypač tuomet, kai svarstomas grynai faktinis klausimas, kuris priskiriamas įstatymo leidėjo, Kongreso, (NRC) suformuotos administracinės agentūros kompetencijai, ir kai klausimo sprendimas priklauso nuo „inžinerinių ir mokslinių“ įvertinimų (aplinkybių), mes pripažįstame atitinkamos agentūros techninę kompetenciją bei patirtį ir remiamės šios agentūros atlikta analize, išskyrus atvejus, kai tokia analizė iš esmės neturi svaraus pagrindo“⁹²⁹. Teismas konstatavo, kad „minėti tyrimai, kuriais pasiklovi NRC, šioje byloje iš esmės sudaro pakankamai „svarų pagrindą“ ir jais remdamasi NRC priėjo išvadą, kad visuminė rizika yra maža.

⁹²⁸ *Browning-Ferris Indus. Of South Jersey, Inc. v. Muszynski*, 899 F.2d 151, 160 (2d Cir. 1990), limited on other grounds by *Steel Co. v. Citizens for a Better Env't*, 523 U.S. 83, 93, 118 S. Ct. 1003, 140 L. Ed. 2d 210 (1998).

⁹²⁹ *Federal Power Commission v. Florida Power & Light Company*, 404 U.S. 453, 463, 92 S.Ct. 637, 30 L. Ed. 2d 600 (1972).

Todėl teismas padarė išvadą, kad NRC savo sprendimu nepažeidė jai suteiktos veiksmų laisvės“⁹³⁰.

7.3.8. Nesutarimai dėl poveikio aplinkai vertinimo proceso atnaujinimo

Kaip Espoo konvencijos trūkumas nurodoma tai, kad joje visai nėra užsimenama apie PAV atnaujinimą ir atitinkamai apie Espoo procedūrų inicijavimą.

Visų pirma, konvencijoje nėra nurodyti bendri suvienodinti PAV galiojimo terminai, todėl įvairiose šalyse laikotarpis, kada jis turi būti peržiūrimas, yra skirtingas: pvz., pagal nacionalinę Lietuvos teisę (žr. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymo 10 str. 8 d.) PAV, *inter alia* 2009 m. vykdytas VAE PAV, galioja 5 m., todėl, 2014 m. balandį pasibaigus VAE PAV galiojimo terminui ir vėliau nusprendus tęsti projektą, visą nacionalinę PAV procedūrą bei Espoo procesą reikės vykdyti iš naujo⁹³¹.

Antra, Espoo konvencijoje nėra nurodoma, ar jau uždarytas PAV procesas gali būti inicijuojamas iš naujo ir kas gali to prašyti: pvz., neaišku, ar branduolinės energetikos objektų PAV turi būti atnaujinamas, paaiškėjus naujoms aplinkybėms (pvz., po įvykių Fukušimoje). Nors dauguma Espoo konvencijos narių naudoja tikimybinis kriterijus nustatydamos, kuriuos būtent įvykius įtraukti į savo branduolinės energetikos objektų PAV, o ir pati konvencija nereikalauja į pastarąjį įtraukti blogiausių scenarijų, tačiau yra tikėtina, kad visuomenė po 2011 m. kovo

⁹³⁰ *Ibidem*.

⁹³¹ Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymo 10 str. 8 d.: „Atsakingos institucijos priimtas teigiamas sprendimas galioja 5 metus nuo jo priėmimo dienos. Atsakinga institucija, vadovaudamasi Aplinkos ministerijos nustatyta tvarka ir patvirtintais kriterijais, gali priimti sprendimą pratęsti sprendimo galiojimą ne ilgesniam kaip 5 metų terminui per 20 darbo dienų nuo planuojamos ūkinės veiklos organizatoriaus (užsakovo) pateikto motyvuoto prašymo dėl sprendimo galiojimo pratęsimo“.

1996 m. rugpjūčio 15 d. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas Nr. I-1495 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 82-1965; nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. liepos 12 d.: 2005 m. birželio 21 d., Nr. X-258, *Valstybės žinios*, 2005-07-12, Nr. 84-3105 (su pakeitimais) [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=453920#>.

įvykių Japonijoje, keldama branduolinės energetikos objektų atsparumo gamtos stichijų kombinacijai klausimą, sieks jį įtraukti į šių objektų PAV (tokia mintis buvo išreikšta NVO *Friends of the Earth Europe* Penktajame Espoo konvencijos šalių susitikime). Siekiant užbėgti įvykiams už akių ir nustatyti atsparumo išorinių faktorių kombinacijai, kuri galėtų privesti prie branduolinės žalos atsiradimo, standartus, Europos Sąjungoje pagal Europos Komisijos ir ENSREG grupės įsteigtus kriterijus nuo 2011 m. birželio buvo inicijuoti savanoriški⁹³² esamų⁹³³ 145 branduolinių jėgainių⁹³⁴ atsparumo testai (angl. – *stress tests*)⁹³⁵. Pabrėžtina, kad paskelbusi rezultatus⁹³⁶, **Europos Komisija nenurodė, kad dėl papildomų**

⁹³² Beje, kelios valstybės nusprendė nelaukti testų rezultatų ir priėmė sprendimą stabdyti naujų branduolinių jėgainių statybą. Tarp šių valstybių yra Vokietija ir Šveicarija. Italijoje toks sprendimas buvo priimtas surengus referendumą.

Astravo jėgainės PAV vengiama įvertinti potencialią sunkiasvorio lėktuvo teroristinės avarijos galimybę, kadangi (manytina) tikimasi, kad Rusijos eksportuojami reaktoriai neišlaikytų klasikinio Europos atsparumo testo.

⁹³³ Naujo dizaino jėgainės – net įvertinus Fukušimos įvykius – nereikalaus didelių patobulinimų branduolinės saugos srityje, o su branduoline energetika susiję projektai, tokie kaip žemo ir vidutinio aktyvumo radioaktyvių atliekų saugyklos, taip pat nėra linkę sukelti tarpvalstybinio poveikio.

⁹³⁴ Prancūzija įvykdė ne tik savo branduolinių reaktorių, bet ir kitų branduolinės energetikos objektų, tokių kaip branduolinio kuro gamybos ir perdirbimo kompleksai, moksliniai reaktoriai ir pan., testus.

⁹³⁵ Kaip teigia Komisija, „Pagrindinis atsparumo testų tikslas buvo įvertinti branduolinių jėgainių saugą bei patikimumą ekstremalių gamtos reiškinių, ypač potvynių ir žemės drebėjimų, metu. Abu scenarijai buvo vertinami vienu metu. Lėktuvo smūgio scenarijus buvo įvertintas kaip turintis tokį patį poveikį, kaip cunamis ir žemės drebėjimai, o tai reiškia įprastų saugos ir aušinimo funkcijų vykdymo stabdymą“.

Plačiau: THE EUROPEAN COMMISSION. *Nuclear Stress Tests: Confirmation of High Safety Standards But Need for Further Improvement* [interaktyvus]. Press Release, Brussels, 4 October 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1051_en.htm?locale=en>.

⁹³⁶ Be rekomendacijų dėl techninių jėgainių patobulinimų, testavimas parodė, kad tarptautiniai standartai ir praktika nebuvo taikomi visur. Be to, reikia atsižvelgti ir į pamokas, išmoktas po nelaimės Fukušimoje:

- *Žemės drebėjimo ir potvynio rizika*. Iš 145 patikrintų reaktorių dabartiniai rizikos skaičiavimo standartai nėra taikomi 54 reaktoriams (kalbant apie žemės drebėjimo riziką) ir atitinkamai 62 reaktoriams (kalbant apie potvynių riziką). Rizikos apskaičiavimas turėtų būti paremtas 10 000 m. laikotarpiu, tuo tarpu dabar kartais yra naudojamas daug trumpesnis laikotarpis.
- Jėgainės teritorijoje turi būti įdiegtos *seisminį aktyvumą matuojančios priemonės*, skirtos išpėti apie galimus žemės drebėjimus. Šios priemonės turėtų būti įdiegtos arba patobulintos 121 reaktoriuje.
- Jėgainių kevaluose turi būti įrengtos *filtravimo ir vėdinimo sistemos* (angl. – *containment filtered venting systems*), leidžiančios avarijos atveju sumažinti spaudimą reaktoriaus viduje. 32 reaktoriai dar nėra aprūpinti šiomis sistemomis.
- *Įrengimai, skirti pažaboti rimpoms avarijoms*, turi būti laikomi apsaugotose vietose, iš kur jie gali būti greitai pasiekiami net visiško reaktoriaus nuniokojimo atveju. ES atveju šios specifikacijos neturi 81 reaktorius.
- *Atsarginės avarinės parengties valdymo patalpos* turėtų būti parengtos tam atvejui, jei pagrindinis valdymo postas taptų nepasiekiamas avarijos atveju. Šios specifikacijos neturi 24 reaktoriai.

sistemų jėgainėse įdiegimo ar tobulinimo turės būti iš naujo atliktas objekto PAV ar iš naujo inicijuojamos Espoo konvencijos procedūros.

Darytina išvada, kad net ir paaiškėjus naujoms aplinkybėms, Espoo konvencijos regione PAV nėra atliekamas iš naujo. Tokios pat pozicijos laikomasi ir ne Espoo konvencijos narių nacionaliniuose teismuose ir tarptautinėse ginčų sprendimo institucijose.

Pvz., kalbant apie tarptautines ginčų sprendimo institucijas, MOX byloje⁹³⁷ Jūrų teisės tribunolas niekaip nevertino Airijos argumentų, esą JK pažeidė Jungtinių Tautų Aplinkos apsaugos programos (UNEP) 1987 m. Poveikio aplinkai vertinimo tikslus ir principus, Espoo konvenciją ir Europos Direktyvą, *inter alia* todėl, kad nebuvo atnaujintas dar 1993 m. išduotas branduolinio kuro perdirbimo gamyklos PAV. (Nors tarptautiniai instrumentai nutyli apie pareigą atnaujinti PAV, bet Airija rėmėsi TTT sprendimu *Gabčíkovo-Nagymaros* byloje, pabrėždama, kad joje Teismas nustatė, kad tarptautinėje teisėje (konkretus šaltinis nenurodomas) įtvirtintas „modernumo principas (angl. – *contemporaneity principle*) taikant aplinkos teisės normas“⁹³⁸).

Plačiau: 2011 m. lapkričio 24 d. Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui „Tarpinė ataskaita dėl visapusiško ES branduolinių jėgainių rizikos ir saugos vertinimo (testavimo nepalankiausiomis sąlygomis)“ (angl. – *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Interim Report on the Comprehensive Risk and Safety Assessments („Stress Tests“) of Nuclear Power Plants in the European Union*) [interaktyvus]. KOM(2011) 784 galutinis, 2011/11/24 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/safety/doc/com_2011_0784.pdf>.

Plačiau apie šiuo metu atnaujinamą Lietuvos branduolinės saugos gerinimo planą: VALSTYBINĖ ATOMINĖS ENERGETIKOS SAUGOS INSPEKCIJA (VATESI). *Branduolinės saugos gerinimo, įvertinus įgytą patirtį po avarijos Fukušima Daiči branduolinėje jėgainėje, planas* [interaktyvus]. 2013 m. sausio 8 d., įsakymas Nr. 22.3-4 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vatesi.lt/fileadmin/documents/leidiniai/en/NAcP_2013-01-08_FINAL_LT.PDF>.

Plačiau apie ES šalių ataskaitas dėl jų BEO atsparumo testų: EUROPEAN NUCLEAR SAFETY REGULATORS GROUP (ENCRG). *EU Stress Tests: Country Specific Reports: EU Member States* [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ensreg.eu/EU-Stress-Tests/Country-Specific-Reports/EU-Member-States>>.

Plačiau apie ES kaimyninių valstybių ataskaitas dėl jų BEO atsparumo testų: EUROPEAN NUCLEAR SAFETY REGULATORS GROUP (ENCRG). *EU Stress Tests: Country Specific Reports: EU Neighbouring Countries* [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ensreg.eu/EU-Stress-Tests/Country-Specific-Reports/EU-Neighbouring-Countries>>.

⁹³⁷ *MOX Plant case (Ireland v. United Kingdom)* [interaktyvus]. Provisional Measures, ITLOS No. 10, 2001 [žiūrėta 2014 m. kovo 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.itlos.org/index.php?id=102>>.

⁹³⁸ *MOX Plant Case* (Annex VII Tribunal), Memorial of Ireland, §§ 7.31-7.32.

Kaip minėta, valstybių, nepriklausančių Espoo konvencijai, nacionaliniai teismai taip pat atmeta pareiškėjų skunduose pateikiamus argumentus, esą Japonijos ataskaitoje apie avarijos Fukušimoje pasekmes (angl. – *Fukushima Task Force Report*) pateikiama informacija ir aplinkybės yra tiek „naujos ar svarbios“, kad tai reikalauja rengti naują branduolinės energetikos objektų PAV. Taip pat teismai atmeta argumentus, esą tai, kad reguliatoriai pripažino Fukušimos įvykius „pakankamai svariais ir turinčiais įtakos branduolinei saugai“, automatiškai reiškia, kad tokie įvykiai yra „pakankamai svarūs aplinkos apsaugos prasme“ ir kad jais turi būti papildomas PAV. Galų gale tai, kad „regulatorius gali sukurti griežtesnius saugos reikalavimus, nereiškia kad reguliatoriaus esami veiksmai neatitinka aplinkos teisės aktų“.

Tokios aiškinimo logikos laikėsi, pvz., 2013 m. gegužės 13 d. JAV Kolumbijos federalinės apygardos apeliacinio teismas (angl. – *US Court of Appeals for the District of Columbia Circuit*) savo sprendime, atsisakydamas peržiūrėti Vogtle 3 ir 4 blokui NRC išduotą veiklos licenciją (angl. – *combined operating license*) ir Westinghouse AP 1000 reaktoriui išduotą patobulinto dizaino sertifikatą ir laikydamasis nuostatos, kad jėgainės PAV jau buvo atsižvelgta į dideles avarijas ir į „būtent tokio pobūdžio žalą, kokia kilo dėl Fukušimos avarijos“⁹³⁹.

Įvykus avarijai Fukušimoje, Indijos visuomenė, pasekusi kitų valstybių visuomeninių judėjimų pėdomis, pateikė keletą skundų dėl bendros Indijos–Rusijos įmonės valdomos Tamil Nadu regione pastatytos Kudankulamo jėgainės (KKNPP) poveikio aplinkai. 2002 m. pradėtų statyti VVER dizaino jėgainės 1 ir 2 blokų projektai (1 blokas jau paleistas ir 2013 m. spalio mėn. prijungtas prie tinklo) buvo inicijuoti dar 1988 m., kai Indijos ministras pirmininkas pasirašė sutartį su Sovietų Sąjungos prezidentu (Aukščiausiosios tarybos prezidiumo pirmininku). 1989 m. buvo išduotas šių blokų aplinkos leidimas (angl. –

⁹³⁹ *Blue Ridge Environmental Defense League v. NRC*, Nos. 12-1106, 12-1151 (DC Cir. May 14, 2013).

environmental clearance). Kas svarbiausia, pagal to meto teisę iš viso nebuvo reikalaujama nei jėgainių PAV ataskaitos, nei viešų svarstymų rengimo. Taigi, nors Indijos branduolinės energijos korporacija (angl. – *Nuclear Power Corporation of India Ltd, NPCIL*) savo ataskaitoje pripažino poreikį didinti saugos priemones ir sukurti papildomas „apsaugos gilyn“ priemones, tačiau PAV dokumento parengta nebuvo. Pareiškėjai, iš dalies paskatinti įvykių Fukušimoje, prašė iš naujo išsamiai išanalizuoti 1 ir 2 jėgainės blokų poveikį aplinkai ir aptarti jį viešuose svarstymuose, gauti pakrantės reguliavimo zonos leidimą (angl. – *coastal regulation zone clearance*) (NPCIL nebuvo įsteigusi pakrantės vandens stebėjimo stočių, kuriose būtų matuojama į jūrą paleidžiamų vandenių temperatūra), pateikti radioaktyviųjų atliekų ir panaudoto kuro saugojimo planą, evakuacijos planus (pareiškėjų teigimu, net pati valstybė nėra sukūrusi pakankamai struktūrų, atsakingų už evakuaciją ir aplinkos atkūrimą). Jokio iš minėtų skundų Indijos Madraso regiono Aukščiausiasis teismas netenkino ir vietoje to teismas pabrėžė poreikį didinti gyventojų sąmoningumą, steigti sveikatos ir švietimo įstaigas ir sukurti tinkamą infrastruktūrą vietiniams žvejams⁹⁴⁰. Kitoje 2013 d. gegužės mėn. byloje Indijos Aukščiausiajam teismui buvo pateiktas viešą interesą ginantis skundas, kuriuo buvo reikalaujama uždaryti KKNPP. Teismas skundo netenkino, motyvuodamas tuo, kad „teismai negali kvestionuoti valstybės politikos (o tokia yra valstybės branduolinės energetikos politika) ar sprendimų, priimtų įgyvendinant šią politiką (o paleisti KKNPP yra toks sprendimas)“, negali priešintis tarpvalstybiniais susitarimams su Rusijos Federacija. Dėl visuomenės dalyvavimo sprendimų priėmimo aspektų teismas konstatavo, kad visos vietiniams protestuotojams inicijuotos baudžiamosios bylos turėtų būti nutrauktos ir kad „reikia šviesti žmones apie jėgainės statybos

⁹⁴⁰ The High Court of Judicature at Madras, *G.Sundarrajan v. Union of India and Others*, Common Order dated 31-08-2012 by Justice P.Jyothimani and Justice M.Duraiswamy in Writ Petition Nos. 24770 and 22771 of 2011; 8262 and 13987 of 2012 and Writ Petition Nos. 14054 and 14172 of 2011 and 1823 and 2485 of 2012. Judgement 1, para. 108, 109 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://judis.nic.in/judis_chennai/qrydisp.aspx?filename=38711>.

būtinybę, o tai yra tautos didžiausias prioritetas, ypač Tamil Nadu regiono mastu⁹⁴¹.

7.3.9. Poveikio aplinkai vertinimo dokumente numatytų stebėsenos ir taisomųjų veiksmų atlikimo priežiūros stoka

Nors optimaliame modelyje tarpvalstybinis poveikio aplinkai vertinimas turėtų apimti stebėsenos procesą ir atitinkamus taisomuosius veiksmus (angl. – *mitigation measures*) (kitaip projektui nepritarus valstybinės institucijos), tačiau toks modelio įgyvendinimas, deja, neatitinka realijų: **pagal Orhuso, Espoo konvencijas, ES PAV direktyvas ar kitus tarptautinius dokumentus, nuo pritarimo branduolinės energetikos objekto PAV momento projekto vykdytojas nebėra prižiūrimas, ar jo taisomieji veiksmai yra atliekami, kaip buvo deklaruota PAV:**

- 1) Orhuso konvencijoje yra įtvirtintos tik visuomenės informavimo teisės, teisės kreiptis į teismus ir administracines institucijas, bet nenustatyta jokia atsakomybė už pažadėtų taisomųjų veiksmų neatlikimą;
- 2) Espoo konvencijoje taip pat nėra aiškių mechanizmų, leidžiančių užtikrinti, kad projekto vykdytojo įsipareigojimai vykdyti stebėseną ar atlikti taisomuosius veiksmus bus įgyvendinti:
 - a) konvencijos IV priedo 1 str. numatytas mechanizmas (specialios paklausimų komisijos sudarymas) yra nustatytas tik tam atvejui, jei dvi šalys nesutaria, ar planuojama veiklos rūšis gali turėti esminį neigiamą tarpvalstybinį poveikį, o ne tam atvejui, kai projekto vykdytojas neatlieka taisomųjų veiksmų, kuriais yra mažinamas neigiamas poveikis aplinkai;
 - b) net jei **paklausimų komisijai būtų priskirta kompetencija spręsti ginčus**

⁹⁴¹ *G.Sundarrajan v. Union of India and Others*, Civil Appeal No. 4440 of 2013, 6 May 2013, Judgement [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://judis.nic.in/supremecourt/imgs1.aspx?filename=40374>>.

dėl taisomųjų veiksmų neatlikimo, jos išvados, pagal konvencijų tekstą, vis tiek nėra įpareigojančios. Akivaizdžią Espoo konvencijos nuostatų įgyvendinimo užtikrinimo problemą, manytina, rodo toks faktas, kad 1997–2011 m. Espoo konvenciją pritaikius 700 kartų jokiai šaliai nebuvo paskirta jokia sankcija už tai, kad ji pažeidė savo konvencinius įsipareigojimus. Situacijai pademonstruoti, tik 2011 m. buvo iškelta primoji tokio pobūdžio byla (Ukrainai⁹⁴²). Baltarusijos jėgainės klausimo, rūpimo Lietuvai,⁹⁴³ atžvilgiu, taip pat iš pradžių buvo vykdoma tylos politika: šis klausimas net neatsispindėjo Penktojo Šalių susitikimo sprendime, nors, kaip paskelbė LR aplinkos ministerija⁹⁴⁴,

⁹⁴² Pirmą kartą sankcijos pagal šią Konvenciją buvo pritaikytos Ukrainai 2011 m. birželio mėn. Ženevos Šalių susitikime už tai, kad valstybė nesilaikė įsipareigojimų, vykdydama prieštaringai vertinamą Bystroje kanalo projektą, t. y., statydama Dunojaus-Juodosios jūros giliavandenį navigacinį kanalą, esantį Ukrainos sektoriuje Dunojaus deltoje (daug abejonių nacionaliniu ir tarptautiniu mastu kilo dėl to, kad projektas vykdomas antroje didžiausioje (po Volgos) deltoje Europoje. Dunojaus delta, esanti ties Rumunijos ir Ukrainos siena, priklauso UNESCO biosferos rezervatui bei yra įtraukta į Pasaulio gamtos paveldo sąrašą).

Dar 2006 m. Espoo Paklausimų komisija (angl. – *Espoo Inquiry Commission*), t. y., mokslinė ekspertų grupė, įsteigta vadovaujantis Espoo konvencija, gavusi Rumunijos skundą, pateikė išvadą, kad Bystroje kanalo projektas turės esminį neigiamą tarpvalstybinį poveikį aplinkai, todėl turėtų būti taikomos konvencijos nuostatos. 2008 m. Konvencijos šalių susitikime Ukraina buvo pripažinta pažeidusia Konvenciją, tačiau išvengė sankcijos dėl to, kad įsipareigojo persvarstyti savo sprendimą iki galo įgyvendinti projektą ir užtikrinti, kad ji nepradės darbų dėl antrojo Bystroje kanalo projekto etapo tol, kol neįvykdys įsipareigojimų, prisiimtų pagal Espoo konvenciją. Nors Ukraina bandė laikytis kai kurių iš šių įsipareigojimų, tačiau valstybė ir toliau vykdė projektą ir toliau pažeidinėjo savo įsipareigojimus pagal tarptautinę aplinkos apsaugos teisę.

Labiausiai Komisijos bejėgiškumą šioje byloje iliustruoja tas faktas, kad ji nurodė šalims dalintis informacija, tačiau tai buvo padaryta tik praėjus dviem metams nuo kanalo atidarymo.

(plačiau: ESPOO INQUIRY COMMISSION. *Report on the Likely Significant Adverse Transboundary Impacts of the Danube-Black Sea Navigation Route at the Border of Romania and the Ukraine, July 2006* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/inquiry/Final%20Report%2010%20July%2006.pdf>>).

⁹⁴³ Baltarusijoje Konvencijos taikymo tradicija yra dar labai jauna: visa tarpvalstybinio PAV procedūra – tokia, kokia yra įtvirtinta Espoo konvencijoje – pirmą kartą buvo pritaikyta tik 2010 m. lapkritį, kai buvo vertinamas hidroelektrinės ant Nemuno upės kranto, įsikūrusios 11 km nuo Lietuvos–Baltarusijos sienos, poveikis. Tuomet PAV procese dalyvavo Lietuvos valdžios institucijos ir abiejų šalių visuomenė. Rusijos Federacijos Kaliningrado srities (Rusija yra tik Konvencijos signatarė) valdžios institucijos taip pat buvo pakviestos dalyvauti šiame procese.

⁹⁴⁴ LR APLINKOS MINISTERIJA. *Ženevoje ministras patvirtino griežtą Lietuvos poziciją dėl planuojamų atominių elektrinių Baltarusijoje ir Kaliningrado srityje* [interaktyvus] 2011 m. birželio 23 d. [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=10921>.

Lietuva buvo pateikusi skundą⁹⁴⁵ Espoo konvencijos Sekretariatui ir Priežiūros komitetui, prašydama šių institucijų (a) pakviesti Baltarusiją atsisakyti branduolinės jėgainės statybų Astravo vietovėje, kurios mažas (50 km) atstumas iki Vilniaus „akivaizdžiai yra neįveikiama kliūtis, įgyvendinant avarinės parengties planavimo priemones“; (b) pakviesti Baltarusijos pusę „pilnai laikytis Espoo konvencijos reikalavimų ir atnaujinti PAV procesą (parengti išsamią PAV ataskaitą, surengti tinkamus viešuosius svarstymus ir dvišales konsultacijas)“; (c) pakviesti Baltarusiją „sulaikyti statybos procesą tol, kol bus pabaigtas PAV procesas“ (skundas buvo nagrinėjamas tik 2012 m. Ženevoje). Tokia paklausimų komisijos tylos politika ir darbo vilkinimas negali būti pateisinami, juolab kad keliamus klausimus būtina svarstyti neatidėliotinai.

- c) Be to, pažymėtina, kad **Konvencijos 15 str. numatytu įsipareigojimų vykdymą užtikrinančiu ginčo perdavimo Tarptautiniam Teismui ar arbitražui laikantis VII priede numatytos procedūros mechanizmu taip pat nebuvo pasinaudota nė karto.**

Konvencijos įgyvendinimo mechanizmų efektyvumo stoka, įvardinta minėtuose punktuose, taip pat paaiškėja matant, kaip Baltarusija ignoruoja Vykdyto komiteto išvadas dėl Konvencijos pažeidimo ir šio komiteto rekomendacijas, pateiktas 2011 m. sausio 11–13 d. Ženevoje vykusios sesijos metu. Skundą dėl Baltarusijos branduolinės jėgainės minėtam komitetui 2010 m. pateikė Ukrainos NVO *Ecoclub*. Šiame skunde NVO nurodė daug konvencijos pažeidimų. Visų pirma skunde buvo teigiama, kad Baltarusija pažeidžia

⁹⁴⁵ Tokia pati informacija buvo pateikta ES Tarybos 2011 m. birželio 11 d.: *Nuclear installations planned in the EU neighbourhood (Kaliningrad region and Belarus) – Information from the Lithuanian delegation: Note from General Secretariat* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/11/st11/st11578.en11.pdf>>.

Vėliau Lietuva oficialiai paprašė Europos išorės veiksnių tarnybos (institucijos, padedančios ES užsienio reikalų politikos vadovui vykdyti bendrą užsienio ir saugumo politiką) dalyvauti Espoo konvencijos priežiūros komiteto posėdyje dėl Baltarusijos jėgainės 2012 m. kovo mėn. Ženevoje, tačiau ši tarnyba, vengdama sukurti precedentą, atsisakė tai padaryti dėl to, kad yra nepriklausoma institucija, užtikrinanti Konvencijos įgyvendinimą.

Konvencijos reikalavimus iš anksto apibrėžti dvi pagrindines branduolinės jėgainės statybos alternatyvas – vietos alternatyvą ir veiksmų nesiėmimo alternatyvą (angl. – *no action alternative*). Antra, pasak NVO, Baltarusija nenustatė PAV procedūros, kuri užtikrintų visuomenės dalyvavimą. Tai buvo pirmasis NVO bandymas inicijuoti Konvencijos pažeidimo procedūrą Espoo Vykdomajame komitete pagal jo naujas veiklos taisykles. Galų gale komitetas išreiškė susirūpinimą, kad Baltarusijos jėgainės „preliminaraus ir galutinio PAV dokumentai žymiai skiriasi“, o skirtingų versijų atsiradimas gali atspindėti „bendresnio sisteminio pobūdžio neatitikimus tarp reikalaujamo Konvencijoje PAV ir pagal nacionalinės ekologinės ekspertizės sistemą vykdomo PAV“. Komitetas pateikė rekomendaciją, kad Baltarusija pateiktų savo kaimyninėms valstybėms išsamius PAV dokumentus ir suteiktų joms pakankamai laiko su jais susipažinti ir pateikti komentarus. Tai turi būti padaryta iki priimant galutinį sprendimą dėl Baltarusijos branduolinės jėgainės statybos⁹⁴⁶. Nepaisydama Komiteto nurodymų ir ignoruodama visas tarptautinės teisės normas, Baltarusija išdavė leidimą statyti branduolinę jėgainę bei pradėjo pradinį statybų darbų, nelaukdama oficialios Espoo konvencijos procesų pabaigos⁹⁴⁷.

Susiklosčius tokiai situacijai, kai kol kas nėra sukurtas nepriklausomos stebėsenos mechanizmas, užtikrinantis projekto vystytojo išsipareigojimų

⁹⁴⁶ Plačiau: Jungtinių Tautų Europos ekonominė komisija (JTEEK) (angl. *The United Nations Economic Commission for Europe, UNECE*) Šalių susitikimo ataskaita dėl Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste taikymo (angl. *Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context: Report*), Twentieth session, Geneva, 11–13 January 2011 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2011/eia/ic/ece.mp.eia.ic.2011.2.e.pdf>>.

⁹⁴⁷ Palyginimui, pvz., Orhuso konvencijos šalių susitikimo sprendimu dėl Slovakijos branduolinės jėgainės Mochovco Slovakija buvo įpareigota sustabdyti jėgainės statybas, kol bus atliktas naujas PAV. Ketvirtojo Jungtinių Tautų Europos ekonominė komisija (UNECE) Orhuso konvencijos šalių susitikimo sprendimas dėl Slovakijos veiksmų atitiktis konvencijos dėl teisės gauti informaciją ir visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus nuostatomis dėl Slovakijos atominės jėgainės Mochovco 3 ir 4 reaktorių statybų (angl. – *The Fourth Session of the Meeting of the Parties to the Orhus Convention, decision on compliance by Slovakia with its obligations under the Convention on access to information and public participation in the decision-making for the construction of the Mochovce Nuclear Power Plant*) [interaktyvus]. ECE/MP.PP/2011/L.16, decision IV/9e, Chisinau, Republic of Moldova, 29 June – 1 July 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop4/Documents/ece mp pp 2011 L 16 e.pdf](http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop4/Documents/ece_mp_pp_2011_L_16_e.pdf)>.

sumažinti poveikį aplinkai vykdydamą, ar teisminės priežiūros mechanizmas, o projekto vystytojas gali vykdyti minėtus įsipareigojimus tik dalinai arba iš viso jų atsisakyti dėl „pasikeitusių aplinkos ar ekonomikos aplinkybių“, siūlytina imtis tokių veiksmų:

- 1) Espoo konvencijos šalys turėtų per konvencijos pataisas suteikti paklausimų komisijai kompetenciją spręsti ne tik ginčus dėl svaraus poveikio nustatymo, bet ir kitų konvencijos nuostatų pažeidimo ginčus. Taip pat konvencijos šalys turėtų skatinti plačiau praktikuoti paklausimų komisijos teisę taikyti sankcijas konvencijos pažeidėjoms;
- 2) Espoo konvencijos šalys turėtų skatinti kitas valstybes kuo skubiau ratifikuoti neįsigaliojusį SEA Protokolą, kurio 12 str. jau *expressis verbis* nurodyta, kad jos vykdys „planų ir programų įgyvendinimo reikšmingų padarinių aplinkai <...> stebėseną, kad *inter alia*, galėtų <...> imtis atitinkamų taisomųjų veiksmų; taip pat supažindins visuomenę su stebėsenos rezultatais“. Kita vertus, įsigaliojęs SEA protokolas neišspręs visų problemų, kadangi jisai yra taikomas ne realiai planuojamiems, *inter alia* branduoliniams, objektams, o valstybės programoms (iš kurių sarašo, beje, branduolinės energetikos planai gali būti išbraukti);
- 3) siekiant užtikrinti PAV deklaruotų taisomųjų priemonių įdiegimą, projekto vystytojo galima pareikalauti PAV įsipareigojimų vykdymo garanto, kad šis sukurtų depozitinį fondą arba pateiktų akredityvą, prilygintą taisomųjų veiksmų sąnaudų sumai. Kitas sprendimas būtų įvesti privalomą arbitražo procedūrą, kurios metu būtų nustatoma, ar projekto vykdytojas tikrai neįvykdė PAV dokumente prisiimtų taisomųjų veiksmų⁹⁴⁸. Tokia arbitražo procedūra suteikia nešališką forumą, apsaugotą nuo politinio spaudimo,

⁹⁴⁸ Tokia sistema yra taikoma pagal 1993 m. Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos susitarimą (angl. – *The North American Free Trade Agreement, NAFTA*): susitarime numatyta, kad investuotojai, nukentėję dėl to, kad kita NAFTA valstybė nevykdo 11 sk. nustatytų investicinių garantijų, arbitraže gali reikalauti žalos atlyginimo tiesiogiai iš šalies žalos sukėlėjos.

įprastai daromo projekto vystytojo valstybės administracinėms ir teisinėms sistemoms;

- 4) dar vieną sprendimą yra pateikusi Rita Mazzanti, TATENA Bendradarbiavimo skyriaus vadovė: Espoo konvencijos Penktojo šalių susitikimo metu pažymėdama, kad „vienas dalykas yra standartai ir PAV, ir visai kitas yra jų patikimumas, vykdymas ir stebėseną“, ji pasiūlė, kad „nacionalinio PAV vykdymas galėtų būti prižiūrimas *nepriklausomų ekspertų misijų ir šalių susitikimų metu*“, o „peržiūros ataskaitos galėtų būti prieinamos visoms TATENA narėms“⁹⁴⁹.

7.4. Espoo ir Orhuso konvencijų svarba įgyvendinant visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principus vykdam branduolinės energetikos projektus

Šiame, priešingai nei ankstename darbo poskyryje, bus kalbama ne apie valstybės, o tik apie visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo procese principo (Rio deklaracijos 10 principo) įgyvendinimą, realizuojant branduolinės energetikos projektus, vykdam jų tarpvalstybinį PAV.

Iš pradžių reikėtų dar kartą pabrėžti, kad branduolinės energetikos projektų statybų fone kylantis tarptautinės bendruomenės susirūpinimas dėl aplinkos apsaugos yra mažinamas visų pirma informavimo principo diegimo dėka, t. y., tinkamai informuojant aplinkines valstybes ir visuomenę, pateikiant objektyvius ir

⁹⁴⁹ Penktasis Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (angl. – *Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*) šalių susitikimas (angl. – *The Fifth Session of the Meeting of the Parties to the Espoo Convention*) [interaktyvus]. Fifth session, Geneva, 20–23 June 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.].
Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/ece.mp.eia.2011.inf.8_Nuclear_panel_31.5.11.pdf>;
<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Nuclear_Lorenz.pdf>; ir
<<http://www.youtube.com/watch?v=x9tvyspMw28>>http://www.youtube.com/watch?v=ADBAqB_1xpE>.

faktais pagrįstus (PAV) duomenis, pagrindžiant, kad konkretus branduolinės energetikos objektas yra rengiamas laikantis ne tik branduolinės saugos, bet ir tarptautinės aplinkos teisės reikalavimų, o statomo objekto keliama grėsmė aplinkai bus minimali.

Visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principas iš dalies yra įtvirtintas Espoo konvencijoje, o visa apimtimi – Orhuso konvencijoje. Orhuso konvencijos⁹⁵⁰ teksto derinimui Jungtinių Tautų Organizacijoje didelę neprecedentinę įtaką turėjo įvairios šią konvenciją remiančios aplinkosauginės NVO. Minėtoje konvencijoje nacionalinėms sprendimus priimančioms institucijoms nustatyti minimalūs privalomi standartai, kuriuos reikia taikyti trijose sferose, mokslininkų dabar vadinamose trimis aplinkosauginės demokratijos (angl. – *environmental democracy*) ramsčiais: (i) visuomenės dalyvavimas aplinkos apsaugos sprendimų priėmimo procese⁹⁵¹ (šis ramstis savo ruožtu turi tris dalis: pirma, visuomenės dalyvavimas priimant sprendimus dėl konkrečios veiklos; antra, visuomenės dalyvavimas rengiant planus, programas bei formuluojant politiką aplinkos srityje; trečia, visuomenės dalyvavimas rengiant vykdomojo pobūdžio teisės aktus ir (arba) bendrojo pobūdžio privalomuosius norminius aktus); (ii) teisė gauti informaciją bei (iii) lygios teisės į teisingumą (t. y., teisminė aplinkos apsaugos sprendimų peržiūra).

Aplinkos teisės visuomenės (bet ne valstybių) informavimo ir dalyvavimo

⁹⁵⁰ Europos bendriją taip pat pasirašė Orhuso konvenciją (Konvencija sudaryta Bendrijos vardu – žr. Sprendimą 2005/370/EB) ir taip įsipareigojo suderinti savo teisės aktus su konvencijos reikalavimais. Pirmasis konvencijos ramstis dėl visuomenės galimybės gauti informaciją įgyvendintas Bendrijos lygmeniu patvirtinus Direktyvą 2003/4/EB. Joje nustatomos pagrindinės sąlygos, kuriomis vadovaujantis suteikiama galimybė susipažinti su valdžios institucijų turima informacija apie aplinką. Antrasis ramstis dėl visuomenės dalyvavimo rengiant aplinkos apsaugos planus ir programas perkeltas į Bendrijos teisę patvirtinus Direktyvą 2003/35/EB. Trečiasis ramstis dėl teisės į teismą perkeltas į daug nesutarimų keliančią Direktyvą 2003/624/EB.

JAV nepriklauso Orhuso konvencijai, o Rio deklaracijos 10 principą jos įgyvendina per rekomendacinio pobūdžio veiksmų programą, pavadintą angl. – *Inter-American Strategy for the Promotion of Public Participation in Decision-Making for Sustainable Development*.

⁹⁵¹ Šis Konvencijos ramstis yra įtvirtintas jos 6–8 str.: „valstybės institucijos turi užtikrinti visuomenės galimybę komentuoti aplinką veikiančius projektus, su aplinka susijusius planus ir programas bei teikti siūlymus, į kuriuos valstybės institucijos privalo deramai atsižvelgti bei motyvuotai įvertinti priimdamas sprendimus“.

sprendimų priėmimo principas į branduolinę teisę buvo perkeltas bene vėliausiai. Tokią įvykių eigą lėmė istorinės prielaidos. Kaip minėta, pradžia branduolinei energetikai davė karinės pramonės programos, įkurtos per antrąjį pasaulinį karą. Tuo metu ir gana ilgą laikotarpį po to informacija apie branduolines medžiagas ir technologijas buvo įvardinta neskelbtina („jautria“) ir vyriausybių laikoma konfidencialia. Atsiradus taikiam atomui ir siekiant visuomenės supratimo ir pasitikėjimo iš jo kilusiomis technologijomis, visuomenei, žiniasklaidai, įstatymų leidėjams ir kitoms suinteresuotoms institucijoms pradėta teikti išsamesnė informacija apie tai, kokia yra rizika ir nauda naudojant įvairias branduolinės energetikos technologijas, pasitelktas vardan ekonominio ir socialinio vystymosi vardan. Prasidėjus socialiniams XX a. septintojo dešimtmečio judėjimams, beveik visos informavimo kliūtys, kurios kadaise trukdė rizikos vertinimo, rizikos valdymo sprendimų ir kitų sprendimų priėmimo procesams, palengva nyko⁹⁵². Pasibaigė dienos, kai visuomenės gerovės siekiantys valstybės pareigūnai ir techniniai ekspertai galėjo, kiek tai leidžia jų galios, savarankiškai priiminėti sprendimus dėl visuomenės apsaugos. Nuo 1990 m. daugelis asmenų grupių įvairiose šalyse pradėjo domėtis ir įsitraukti (kiek tai leidžia demokratiniai procesai) į įvairias diskusijas ir dalyvauti sprendimų, turinčių įtakos visuomenės sveikatai ir aplinkos apsaugai, priėmime.

Naujai gimusio skaidrumo principo (angl. – *transparency principle* – būtent taip vadinamas visuomenės informavimo principas branduolinės teisės vadove⁹⁵³) pagrindu nuo šiol pradėta reikalauti, kad institucijos, dalyvaujančios kuriant, naudojant ir reguliuojant branduolinę energetiką, pateiktų visą svarbią informaciją apie tai, kaip branduolinė energija yra naudojama, kokios yra įvykusios avarijos,

⁹⁵² E.N.Lazo rašo, kad radiacinės saugos sistema buvo transformuota iš „linijinio modelio“ į „uždaro rato vystymosi procesą“ (angl. – *circular development process*) arba į „nelinijinį sprendimų priėmimo modelį“ (LAZO, Edward Nicholas. *International System of Radiological Protection*. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 119).

⁹⁵³ STOIBER, Carlton, *et al.* *Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003, p. 10

incidentai ir kiti neįprasti įvykiai, kurie galėtų turėti įtakos visuomenės sveikatai, saugai ir aplinkai. Vis dėlto minėtam skaidrumo principui branduolinėje teisėje pavyko įsitvirtinti toli gražu ne iš karto: nors varomąja jėga tapę aplinkos teisės dokumentai 1972 m. JTO Stokholmo deklaracija ir 1992 m. Rio deklaracija paskatino priimti praktiškai visų teisės sričių tarptautinį ir nacionalinį reguliavimą dėl visuomenės informavimo ir dalyvavimo aplinkos apsaugos sprendimų priėmimo, tačiau branduolinėje teisėje dar 25 m. (t. y. iki 1997 m. Jungtinės panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencijos (toliau – ir Jungtinė konvencija) sukūrimo) buvo delsiama įtvirtinti privalomą teisės aktą, skirtą minėtų visuomenės teisių įgyvendinimui būtent branduolinės teisės srityje.

Taigi branduolinėje teisėje visuomenės informavimas panaudoto kuro ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos klausimais tapo privalomas tik 1997 m., t. y. atsiradus minėtai Jungtinei konvencijai. Vis dėlto pažymėtina, kad šios Jungtinės konvencijos nuostatos tėra bendros tendencijos išimtis, kadangi apskritai branduolinės teisės konvencijose visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principas lieka arba visai neperimtas, arba yra matomos tik jo užuomazgos. Pavyzdžiui, nors tos pačios Jungtinės konvencijos 6 ar 13 str.⁹⁵⁴ nuostatos iš tikrųjų laikomos revoliucinėmis, tačiau jomis nsureglamentuotas visuomenės konsultavimas ar dalyvavimas sprendimų priėmimo: prašyti duomenų ir būti konsultuojamos gali tik susitariančios šalys, o ne jų piliečiai⁹⁵⁵. Kitas pavyzdys būtų nežymiai anksčiau už Jungtinę konvenciją, t.y. 1994 m. priimta Branduolinės saugos konvencija: nors kai kurios šios

⁹⁵⁴ 6 str. „Planuojamų įrenginių aikštelės parinkimas“: „1. Kiekviena Susitariančioji Šalis imasi tinkamų priemonių, užtikrinančių, kad numatomam panaudoto kuro tvarkymo įrenginiui bus nustatytos ir atliekamos šios procedūros: <...> iii) *visuomenės informavimas* apie tokio įrenginio saugą; iv) netoli tokio įrenginio esančių *Susitariančiųjų Šalių*, jei tas įrenginys gali daryti joms poveikį, *konsultavimas* ir jų prašymu bendrųjų duomenų apie įrenginį teikimas, kad jos įvertintų galimą įrenginio poveikį jų teritorijoje“.

Identiškos nuostatos įtvirtintos 13 str. „Numatomų įrenginių aikštelės parinkimas“.

⁹⁵⁵ Konvencijos 8 str. „Įrenginių saugos įvertinimas“ nėra nustatyta, kad visuomenė dalyvauja branduolinių įrenginių PAV procese.

konvencijos šalys savo nacionalines ataskaitas⁹⁵⁶, pateikiamas šalių susitikimui, savo iniciatyva skelbia viešuose tinklalapiuose, bendrauja su žiniasklaida ir t. t., tačiau tuo visuomenės informavimo principo įgyvendinimas ir apsiriboja: Branduolinės saugos konvencijoje visai neminima, kad informacija dėl branduolinės energetikos objektų turi būti pasidalinta su visuomene (Konvencijos 17 str.⁹⁵⁷ yra minimos tik susitariančios šalys). Darytina išvada, kad pagal branduolinės teisės konvencijas visuomenės konsultavimas yra paliktas tik susitariančių šalių diskrecijai⁹⁵⁸.

Taigi ką tik paminėtas teisinis vakuumas (t.y. tai, kad pačioje tarptautinėje branduolinėje teisėje nėra suformuluotų nuostatų dėl visuomenės informavimo ir dalyvavimo aplinkos apsaugos sprendimų dėl branduolinės energetikos objekto priėmimo) yra toji pirmoji priežastis, dėl ko UNECE regione priimtose aplinkos teisei priklausančios Espoo ir Orhuso konvencijos yra ypač svarbios branduolinei teisei. Aplinkos teisės konvencijose, kaip kad Espoo konvencija, priešingai nei branduolinės teisės konvencijose, laikomasi visai kitokio požiūrio: (a) visuomenės teisė dalyvauti aplinkos apsaugos sprendimų priėmime⁹⁵⁹ yra svaresnė net už

⁹⁵⁶ Bendra taisyklė yra tokia, kad Jungtinės ir Branduolinės saugos konvencijų nacionalinės ataskaitos nėra prieinamos plačiajai visuomenei.

⁹⁵⁷ Branduolinio saugumo konvencijos 17 str. „Aikštelės parinkimas“ nustatyta: „Kiekviena Susitariančioji šalis turi imtis atitinkamų žingsnių užtikrinant, kad būtų sukurta ir įgyvendinta atitinkama tvarka <...> konsultuojantis su Susitariančiosiomis šalimis, esančiomis siūlomo branduolinio įrenginio kaimynystėje, kadangi egzistuoja galimybė, jog įrenginio sutrikimai turės joms poveikį, o, joms paprašius, pateikti Susitariančiosioms šalims būtiną informaciją, kad jos galėtų įvertinti ir padaryti savo pačių išvadas dėl galimo branduolinio įrenginio poveikio.“

⁹⁵⁸ Pvz., valstybės laikosi skirtingų visuomenės dalyvavimo branduolinės energetikos objektų licencijavimo procese modelių: JAV modelyje visuomenė gali dalyvauti visose licencijavimo proceso stadijose, o Europoje daugiausia laikomasi pozicijos, kad visuomenė dalyvauja tik branduolinės energetikos objekto PAV parengimo stadijoje.

⁹⁵⁹ Skirtumui pabrėžti, su jau minėtomis Jungtinės konvencijos ir Branduolinės saugos konvencijos nuostatomis galima būtų palyginti šias Espoo konvencijos nuostatas:

2 str. 6 d.: „Pagal šios Konvencijos nuostatas poveikį sukelianti Šalis suteikia rajonų, kurie tikriausiai bus pažeisti, *visuomenei* galimybę *dalyvauti* planuojamos veiklos poveikio aplinkai vertinimo atitinkamose procedūrose ir užtikrina, kad ši galimybė, suteikta poveikį patiriančios Šalies *visuomenei*, bus lygiavertė galimybei, suteiktai poveikį *sukeliančios* Šalies *visuomenei*.“

3 str. 1 d.: „Dėl planuojamos veiklos, galinčios turėti esminį nepalankų tarpvalstybinį poveikį <...>, poveikį sukelianti Šalis, kad būtų užtikrintos reikiamos ir veiksmingos konsultacijos pagal 5 straipsnį, turi kaip galima greičiau ir ne vėliau negu *savo šalies visuomenę* informuoti apie planuojamą veiklą bet kurią *Šalį*, kuri, jos nuomone, gali tapti poveikį patiriančia Šalimi.“

pačių susitariančių šalių, esančių netoliese ketinamo pastatyti branduolinės energetikos objekto, teisę būti konsultuojamoms; (b) visuomenės teisė būti informuotai ir dalyvauti aplinkos apsaugos sprendimų priėmimo nepriklauso nuo to, kurios valstybės teritorijoje ši visuomenė gyvena: poveikį sukelti šalis turi suteikti kitų valstybių visuomenėms tokią pat galimybę dalyvauti PAV, kokia yra suteikta šios šalies viduje (toks Espoo konvencijos 2 str. 6 d. įtvirtintas diskriminacijos draudimo principas reiškia tai, kad, pvz., jei poveikį sukelti valstybė konsultavo savo visuomenę net PAV *apimties* nustatymo stadijoje, tai tokia pati teisė turi būti suteikta paveiktų užsienio valstybių visuomenėms); diskriminacijos draudimo principas taip pat atsispindi būtinų reikalavimų PAV turinyje⁹⁶⁰ ir 3 str. 1 d. kontekste.

Antrasis momentas, kada atsiskleidžia Espoo ir Orhuso konvencijų svarba branduolinei teisei, yra tas, kad pačiose branduolinės teisės konvencijose nėra nurodoma, kokiais dokumentais turi apsikeisti šalys ir kokių procedūrų laikytis, kad jų dalyvavimas PAV procese būtų laikomas sėkmingu. Tuo tarpu minėtose šią teisinę spragą užpildančiose aplinkos teisės konvencijose, taikomose *inter alia* BEO, šios procedūros yra griežtai suformuluotos.

Trečiasis, jau konkrečiai Orhuso konvencijos, privalumas branduolinės teisės atžvilgiu yra tas, kad šioje konvencijoje dar ryškiau akcentuojamas ne tiek konvencijos *valstybių*, kiek *visuomenės* informavimas ir dalyvavimas sprendimų priėmimo procese, o nacionalinėms institucijoms nustatomi minimalūs privalomi

3 str. 2 d.: „*Šiame pranešime turi būti, inter alia*: a) informacija apie planuojamą veiklą, apimanti bet kokią turimą informaciją apie galimą tos veiklos tarpvalstybinį poveikį; b) informacija apie galimą sprendimą; c) priimtinas terminas, iki kurio pagal šio straipsnio 3 punktą būtina pateikti ataskaitą, įvertinant planuojamos veiklos pobūdį <...>“.

6 str. 1 d.: „Šalys turi užtikrinti, kad galutiniu sprendimu dėl planuojamos veiklos būtų *reikiamai įvertinti* planuojamos veiklos poveikio aplinkai vertinimo rezultatai, įskaitant poveikio aplinkai vertinimo dokumentus, taip pat šių dokumentų pastabas, gautas pagal <...> aptartų konsultacijų išvadas“.

6 str. 2 d.: „Poveikį sukelti Šalis turi informuoti poveikį patiriančią Šalį apie galutinį sprendimą dėl planuojamos veiklos ir *nurodyti priežastis bei motyvus, kuriais pagrįstas sprendimas*“.

II konvencijos priede yra nurodoma, kokia informacija *būtinai turi būti* įtraukta į PAV privalomuosius dokumentus.

⁹⁶⁰ Plačiau: KNOX, John H. The Myth and Reality of Transboundary Environmental Impact Assessment. *The American Journal of International Law*, 2002, Vol. 96, No. 2, p. 291-319.

standartai, dar vadinami minėtais trimis „ aplinkos apsaugos demokratijos“ (angl. – *environmental democracy*) ramsčiais: (i) visuomenės dalyvavimas aplinkos apsaugos sprendimų priėmimo procese; (ii) teisė gauti informaciją bei (iii) lygios teisės į teisingumą (t. y., teisminė aplinkos apsaugos sprendimų peržiūra). Galima būtų teigti, kad nors Orhuso ir Espoo konvencijomis siekiama bendro tikslo – atskleisti svarų potencialų projekto poveikį aplinkai, tačiau iš esmės yra veikiami kiek skirtingais lygmenimis: pagal Espoo konvenciją – makro lygmeniu (daugiau orientuojantis į tarpvalstybinių santykių kontekstą), o pagal Orhuso konvenciją – mikro lygmeniu (orientuojamasi į valstybės–visuomenės santykių)⁹⁶¹.

Pagaliau ketvirtas Orhuso konvencijos privalumas yra tas, kad šioje konvencijoje visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo dalykas yra platesnis net už pačioje Espoo konvencijoje įtvirtintą dalyką. Buvo minėta, kad nors į Espoo konvencijos taikymo sferą *expressis verbis* įtraukti branduolinės energetikos objektai, tačiau tuo pat metu dėl minėto objektų *numerus clausus* (a) užkertamas kelias (bent jau iki įsigaliojant Konvencijos Antrajai pataisai) automatiškai reikalauti PAV atlikimo dėl *kitų* lygiai tokių pat svarų poveikį turinčių ir su branduoline energetika *susijusių* projektų ir (b) užkertamas kelias reikalauti atskiro PAV, kai *pratęsiama*⁹⁶² branduolinės energetikos objekto licencija arba įdiegiami *patobulinimai*, skirti įrenginio senėjimo valdymui (todėl,

⁹⁶¹ Šių konvencijų sąlyčio taškas gali atsirasti, pvz., tuomet, kai poveikį sukelianti valstybė, atlikusi netikslų projekto PAV ar atsisakydama atskleisti visus reikalingus jo duomenis (t. y. pažeisdama Espoo konvenciją), automatiškai pažeidžia žmogaus teisę į informaciją, įtvirtintą Orhuso konvencijoje.

⁹⁶² Espoo ir SEA darbo grupėje Prancūzija įrodinėjo, kad Espoo konvencija neturėtų būti taikoma planuojamiems branduolinės energetikos objektų veiklos pratęsimams (taip pat ir licencijos sustabdymo atvejais) (žr. Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste Darbo grupės dėl poveikio aplinkai vertinimo (PAV) ir strateginio padarinių aplinkai vertinimo (SAV) pirmasis susitikimas (angl. – *Meeting of the Parties to the Espoo Convention serving as the Meeting of the Parties to the Protocol on Strategic Environmental Assessment: Working Group on Environmental Impact Assessment and Strategic Environmental Assessment*); [interaktyvus]. ECE/MP.EIA/WG.2/2012/2, First meeting, Geneva, 24-26 April 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2012/eia/wg.2/ece.mp.eia.wg.2.2012.2.e.pdf>>).

Tokio pat požiūrio yra laikomasi ir Lietuvoje. Naujas PAV branduolinės energetikos objektų veiklos pratęsimui vykdomas JAV. Tai yra nulemta kitokių, nei Europoje, tradicijų: neįskaitant sanitarinės zonos, JAV iš esmės nėra apribojimų dėl šalia branduolinės energetikos objektų vykdomų veiklų – todėl, pvz., per 25 ar 40 reaktoriaus darbo metų pasikeitus kraštovaizdžiui atlikti naują PAV yra būtina.

pvz., Europos Komisija iš valstybių nepareikalavo atlikti PAV, kai gavo atsparumo testų rezultatus, suponuojančius poreikį imtis branduolinės energetikos objektų patobulinimų). Tuo tarpu Orhuso konvencija tokiame kontekste atrodo kur kas praktiškesnė už Espoo konvenciją: į jos taikymo sferą *expressis verbis* neįtraukti branduolinės energetikos projektai, o tai galų gale reiškia, kad ji yra taikoma ne tik branduolinių jėgainių statybai, valdymui, branduolinio kuro perdirbimo, sodrinimo įrenginiams, radioaktyvių atliekų saugojimui, dėjimui į radioaktyvių atliekų atliekynus, bet ir tada, kai yra tiesiog pakeičiamos branduolinės energetikos objekto valdymo sąlygos, pvz., atnaujinamos reaktorių dalys (senėjimo valdymas), arba kai svarų poveikį turi kitoks, tik *susijęs* su branduoline energetika projektas, pvz., jėgainių arba reaktorių išmontavimas arba sustabdymas, radioaktyvių atliekų dėjimas į radioaktyviųjų atliekų atliekynus, panaudoto branduolinio kuro ar radioaktyvių atliekų saugojimas kitose vietose už gamybos objekto teritorijos ribų. Darytina išvada, kad Orhuso konvencija visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų dėl branduolinės energetikos objektų aspektu yra taikoma gerokai plačiau už Espoo konvenciją.

Geriausias pavyzdys Orhuso konvencijos veiksmingumui branduolinės teisės srityje pademonstruoti yra garsus Orhuso konvencijos šalių susitikimo 2011 m. sausio mėnesį sprendimas dėl Slovakijos branduolinės jėgainės Mochovco 3 ir 4 reaktorių statybų⁹⁶³, kuriame buvo palaikyta Komiteto nuomonė ir konstatuota, kad Slovakija laiku neužtikrino veiksmingo visuomenės informavimo sprendimų dėl jėgainės reaktorių statybų priėmimo procese ir taip pažeidė Konvencijos 6 str. 4 ir 10 d., nes Orhuso konvencijos garantuojamas visuomenės dalyvavimas turėtų

⁹⁶³ Ketvirtojo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Orhuso konvencijos šalių susitikimo sprendimas dėl Slovakijos veiksmų atitikties Konvencijos dėl teisės gauti informaciją ir visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus nuostatomis dėl Slovakijos atominės jėgainės Mochovco 3 ir 4 reaktorių statybų (angl. – *The Fourth Session of the Meeting of the Parties to the Orhus Convention, decision on compliance by Slovakia with its obligations under the Convention on access to information and public participation in the decision-making for the construction of the Mochovce Nuclear Power Plant*) [interaktyvus]. ECE/MP.PP/2011/L.16, decision IV/9e, Chisinau, Republic of Moldova, 29 June – 1 July 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop4/Documents/ece mp pp 2011 L 16 e.pdf](http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop4/Documents/ece_mp_pp_2011_L_16_e.pdf)>.

būti „užtikrinamas ir *senų* leidimų pakartotinio svarstymo, *atnaujinimo* proceso metu ar kuomet veikla yra *pakeičiama* ar *pratęsiama* įsigaliojus naujoms sąlygoms“. Organizacija „Greenpeace“ šį sprendimą supranta kaip įpareigojantį Slovakiją sustabdyti jėgainės statybas, kol nebus įvykdytas naujas PAV⁹⁶⁴, nors Slovakijos aplinkos ministerija oficialiame pranešime užtikrina, kad 2010 m. jėgainei išduotas PAV yra galiojantis⁹⁶⁵.

Kitas pavyzdys, iliustruojantis platesnį Orhuso konvencijos taikymo objektą nacionaliniu lygiu, yra Prancūzijos Aukščiausiojo administracinio, teismo (pranc. – *Conseil d'État*) 2007 m. birželio 6 d. sprendimas Brennilis byloje, kurioje teismas patenkino antibranduolinės asociacijos „*Le Réseau Sortir du Nucléaire*“ prašymą ir panaikino 2006 m. vasario 9 d. dekretą, leidžiantį *Électricité de France* vykdyti *galutinį operacijų uždarymą ir demontuoti branduolinį įrenginį EL-4-D* – branduolinių atliekų saugyklą Monts d'Arrée (Brennilis) branduolinėje jėgainėje Finistère vietovėje dėl to, kad sprendimas dėl licencijos išdavimo neatitiko 1985 m. birželio 27 d. Europos Tarybos direktyvos dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo⁹⁶⁶ (šia direktyva kartu su direktyvomis 97/11/EEB ir 2003/35/EEB, į Bendrijos teisę perkeliama Orhuso konvencijos reikalavimai⁹⁶⁷). Teismas pažymėjo, kad „nors nacionalinio reglamentavimo šiuo klausimu trūksta, dekreto nuostatos turi užtikrinti, kad visuomenės informavimas

⁹⁶⁴ Plačiau: TARPTAUTINĖ APLINKOS APSAUGOS ORGANIZACIJA GREENPEACE. *Slovakia slammed for insufficient public participation on nuclear plant: European Commission must take steps against Mochovce* [interaktyvus]. Press Release, 14 January 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.greenpeace.org/eu-unit/en/News/2011/slovakia-slammed-for-insuffici/>>.

⁹⁶⁵ THE MINISTRY OF ENVIRONMENT OF THE SLOVAK REPUBLIC. *Statement on the Aarhus Convention Compliance Committee Findings and Recommendations* [interaktyvus]. 2011 m. rugsėjo 1 d. pranešimas spaudai [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.minzp.sk/en/press-centre/press-releases/statement-on-aarhus-convention-compliance-committee-findings-recommendations.html>>.

⁹⁶⁶ 1985 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 85/337/EEB dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai, OL L 175, 1985/07/05, p. 40.

⁹⁶⁷ Patvirtinus Direktyvą 2003/35/EB, į Bendrijos teisę perkeltas antrasis Orhuso konvencijos ramstis dėl visuomenės dalyvavimo rengiant aplinkos apsaugos planus ir programas. Pažymėtina, kad Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES Dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo, panaikino Tarybos Direktyvą 85/337/EEB su pakeitimais, padarytais direktyvomis 97/11/EB ir 2003/35/EB.

būtų vykdomas taip, kad atitiktų direktyvos tikslus“.

7.5. Espoo ir Orhuso konvencijų taikymo branduolinės energetikos projektams problemos, trukdančios sėkmingam visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principų (t. y., Rio deklaracijos 10 principo) įgyvendinimui

Reikia pripažinti, kad iš aplinkos teisės kilęs visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principas (lygiai taip pat, kaip ir valstybių informavimo principas) tapo labai efektyvus branduolinėje teisėje. Manytina, taip yra todėl, kad minėti principai branduolinės teisės reguliuojamus objektus veikia tiesiogiai, be papildomo tarpinio perkėlimo į branduolinės teisės dokumentus (pvz., aplinkos teisės prevencijos principas branduolinę teisę veikia netiesiogiai). Visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principo, perkelta į Orhuso konvenciją, efektyvumą taip pat parodo tas faktas, kad vis dažniau šis principas yra taikomas branduolinės energetikos projektams tiesiogiai šalių nacionalinėje teisėje. Pvz., 2008 m. Jungtinės Karalystės planavimo įstatyme (angl. – *Planning Act*) yra reikalaujama, kad naujo branduolinės energetikos projekto vystytojas pateiktų patvirtinimą apie surengtus visuomenės konsultavimo etapus⁹⁶⁸ (angl. – *Statement of Community Consultation, SOCC*). Lietuvos mastu minėtos konvencijos nuostatos yra detalizuojamos Vyriausybės nutarime „Dėl Informacijos apie aplinką Lietuvos Respublikoje teikimo visuomenei tvarkos“⁹⁶⁹, kuris taip pat taikomas branduolinės energetikos objektams.

⁹⁶⁸ Pvz., Konsultavimasis dėl Suffolk jėgainės plėtros: SUFFOLK COASTAL DISTRICT COUNCIL. *Nuclear Power Station Expansion at Sizewell* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.suffolkcoastal.gov.uk/yourdistrict/planning/policy/sizewell/>>.

⁹⁶⁹ 1999 m. spalio 22 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 1175 „Dėl Informacijos apie aplinką Lietuvos Respublikoje teikimo visuomenei tvarkos“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 90-2660; nauja nutarimo redakcija nuo 2005-02-25 (antraštės pakeitimai): 2005 m. vasario 21 d. Nr. 198, *Valstybės žinios*, 2005-02-24, Nr. 26-831 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=365490>.

Europoje praktinį Orhuso konvencijos taikymą branduolinės teisės srityje stengiamasi nuolat tobulinti. Kaip pavyzdį galima paminėti 2008 m. ANCCLI organizacijos (pranc. – *Association Nationale des Comités et Commissions Locales d'Information, ANCCLI*, angl. – *Association of Local Information Commissions and Committees on Nuclear Activities*) ir Europos Komisijos energetikos generalinio direktorato (angl. – *The Directorate-General for Energy, DG Ener*) sukurta Orhuso konvencijos ir branduolinę iniciatyvą (angl. – *The Aarhus Convention and Nuclear, ACN*; pranc. – *Autorité de sûreté nucléaire, ASN*). Iniciatyvos organizuojamos apskritojo stalo diskusijos yra veiksmingas forumas, leidžiantis nustatyti visuomenės dalyvavimo problemas, kylančias tokiose srityse kaip branduolinės energetikos objektų planavimas, vietos parinkimas, eksploatavimas, naujovių diegimas, atliekų tvarkymas ir atsparumo testų vykdymas (pvz., 2013 m. kovo mėn. buvo surengta konferencija dėl prieigos prie informacijos branduolinių įvykių metu ir po jų)⁹⁷⁰.

Nežiūrint į išvardintus privalumus, manytina, kad Espoo ir Orhuso konvencijos turi kelias toliau analizuojamas problemas, kurios apsunkina visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principo, taikomo branduolinės energetikos projektams, įgyvendinimą.

7.5.1. Skaidrumas v. konfidencialumas ir saugumas

Atliekant branduolinės energetikos objektų PAV, galbūt dažniau nei kitų objektų PAV, yra susiduriama su klausimu „skaidrumas (turimas omenyje laisvas informacijos patiekimas plačiai visuomenei) v. konfidencialumas ar net

⁹⁷⁰ Kitu pavyzdžiu galėtų būti vietinių organizacijų, pvz., Prancūzijos komiteto (angl. – *High Committee on Transparency and Information on Nuclear Security*) bendradarbiavimas ACN rėmuose: ASN COMMISSION. *There is a Before and After Fukushima* [interaktyvus]. In *The Nuclear Safety Authority Report on the state of Nuclear Safety and Radiation Protection in France in 2011*. Paris: ASN, 2012, p. 4-6 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.asn.fr/annual_report/2011gb/files/RA2011%20UK%20Commission.pdf>.

saugumas“: yra diskutuojama, kokios šių objektų techninės detalės, kurių atskleidimo siekia visuomenė, iš tikrųjų gali, o kokios negali būti atskleistos dėl to, kad jos yra branduolinio saugumo, saugos ar komercinės paslapties dalis. Dėl branduolinės energetikos projektų specifikos surasti tobulą šių vertybių balansą yra praktiškai neįmanoma (bent jau to negali padaryti Europos branduolinę saugą reguliuojančių institucijų grupė ENSREG).

Žvelgiant į minėtą balansą iš arčiau, galima teigti, kad **santykije skaidrumas v. saugumas dažniausiai nusveria saugumas**. Minėta, kad valstybėms, nustatančioms ribą tarp visuomenei pateikiamo, tarptautinių dokumentų reglamentuojamo PAV ir visuomenei neprieinamo nacionalinės teisės reglamentuojamo SAR, daugelį aspektų yra leidžiama priskirti saugumo sferai, t. y., SAR, kad visuomenė negalėtų jų ginčyti (piktnaudžiavimo tokia galimybe pavyzdžiu gali būti Baltarusijos branduolinės jėgainės PAV). Taip pat apie prioriteto saugumui (skaidrumo atžvilgiu) suteikimą daugumoje valstybių byloja teroristų atakos sukulto poveikio aplinkai eliminavimas iš branduolinės energetikos objekto PAV (ši analizė pašalinta ne dėl to, kad toks poveikis nėra svarus, o būtent dėl to, kad kelio užkirtimas tokio poveikio aplinkai atsiradimui nepriklauso aplinkos apsaugos institucijų kompetencijai ir kontrolei).

Dėl prioriteto santykije skaidrumas v. konfidencialumas (pvz., komercinė paslaptis) suteikimo vyksta didžiausi ginčai (ginčų intensyvumui taip pat turi įtakos tai, kad Orhuso konvencija, taikoma *inter alia* branduolinės energetikos projektams, buvo sudaryta tik pagal EB, o ne Euratom sutartį⁹⁷¹). 2012 m. gruodžio 5 d. įvykusio ketvirto apskritojo stalo diskusijų dėl Orhuso konvencijos taikymo branduolinei energetikai (angl. – *The Aarhus Convention and Nuclear (ACN)-Roundtable*) raundo metu organizacijos „Greenpeace“ atstovai ginčijo „nepagrįstus oficialių institucijų atsisakymus suteikti informaciją“,

⁹⁷¹ Konvencija sudaryta Bendrijos vardu – žr. Sprendimą 2005/370/EB, plačiau: THE EUROPEAN COMMISSION. *Towards a European Governance Applied to Nuclear Issues* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/governance_en.htm>.

apibrėžties „aplinkos apsaugos informacija“ siaurinimą ir „nesugebėjimą tinkamai suderinti, viena vertus, teisiškai apsaugotus interesus ir, kita vertus, viešą interesą, t. y. reikalavimą atskleisti aplinkos apsaugos informaciją“. Darbo grupė „Transparency“⁹⁷², įsteigta po pirmosios konferencijos *European Nuclear Energy Forum* Bratislavoje 2007 m., vis dar bando sukurti gerąją dilemos *skaidrumas v. konfidencialumas* sprendimo praktiką ir periodiškai kelia vis naujus klausimus, tokius kaip, pvz., ar vieša aplinkos apsaugos informacija apima branduolinių atliekų saugojimo sąnaudas, ar galų gale suteikta informacija yra tikrai vieša, ar skirta tik tam asmeniui ar organizacijai, kuris pateikė klausimą, ar visuomenės teisė į informaciją tolygi šios informacijos tolimesnės sklaidos teisei ir t. t.

Nacionalinė teismų praktika dėl santykio *skaidrumas v. konfidencialumas* teka savo vaga. Pvz., Belgijos administracinis teismas (ol. – *Raad van State*; pranc. – *Conseil d’Etat*) savo 2009 m. balandžio 14 d. sprendime byloje⁹⁷³ *Members of Parliament v. NIRAS*, remdamasis Orhuso konvencija ir Europos Tarybos PAV direktyva, kuria į Bendrijos teisę perkeliama Orhuso konvencijos reikalavimai, patenkino žaliųjų partijos „Green“ nario ir Federalinės komisijos dėl prieigos prie aplinkos apsaugos informacijos prašymą ir įpareigojo Belgijos radioaktyvių atliekų ir prisodrintų daliųjų medžiagų agentūrą (NIRAS) suteikti pareiškėjui informaciją dėl radioaktyvių atliekų *saugojimo sąnaudų*, esančią kas penkmetį leidžiamoje Agentūros ataskaitoje, išimant iš jos detalių branduolinių

⁹⁷² Plačiau: DEMET, Valerie. *The ACN 2009-2011 Road Map & Preliminary Outcomes on RWM: presentation* [interaktyvus]. Aarhus Convention and Nuclear, 26 April 2010, Brussels [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/forum/transparency/doc/2010_04_26/acn_transparency_26_april_2010_eng.pdf>.

⁹⁷³ Belgijos Administracinio teismo (ol. – *Raad van State*; pranc. – *Conseil d’Etat*) 2009 m. balandžio 14 d. sprendimas byloje *Member of Parliament v. NIRAS* (Belgijos Radioaktyvių atliekų ir prisodrintų daliųjų medžiagų agentūra) (plačiau: ALFTER, Brigitte; and VOORHOOF, Dirk. Belgium: Belgium: The Real Price for Nuclear Power not Secret Anymore [interaktyvus]. In *Wobbing Europe*, 12 June 2009 [žiūrėta 2014 m. kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.wobbing.eu/news/belgium-real-price-nuclear-power-not-secret-anymore>> ir INSTITUTE FOR EUROPEAN ENVIRONMENTAL POLICY. *Review of the Regulatory Context for Public Participation* [interaktyvus]. 5 October 2009, p. 12-26 [žiūrėta 2014 m. kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.isi.fraunhofer.de/isi-media/docs/isi-publ/2009/ISI-B-66-09.pdf?WSESSIONID=6b1fd2f76d1c7ead29e3b25a24fc9ec6>>).

medžiagų saugojimo vietos ir formų aprašymą (prieš tai NIRAS buvo atmetęs minėtus pareiškėjo prašymus, teigdamas, kad ekonominė ir industrinė informacija yra konfidenciali, o pateikti ją pasirinktinai (išbraukiant konfidencialias teksto vietas) yra beprasmiška).

Panašaus pobūdžio byloje Kanados aukščiausiasis teismas pasiūlė vadinamąjį „konfidencialumo reikalavimo griežtumo testą“ ir priėmė svarbų (nors tolimesnės teismų praktikos šiuo klausimu tendencijos dar nėra žinomos) sprendimą informacijos laisvės ir konfidencialios komercinės informacijos apsaugos srityje, atsisakydamas suteikti *Brunswick News Inc. byloje*⁹⁷⁴ vietiniam laikraščiui prieigą prie galimybių studijos dėl antrojo Point Lepreau branduolinės jėgainės reaktoriaus statybų New Brunswicko vietovėje. New Brunswicko energetikos ministerija nepateikė laikraščiui „Brunswick News“ antros iš dviejų turimų galimybių studijų, kuriose *inter alia* patariama New Brunswicko provincijos vadžiai dėl naujo reaktoriaus sprendimo tikslingumo, kadangi (a) „informacijos atskleidimas sukeltų <...>, kaip minima Informavimo įstatyme, finansinių nuostolių ar pavojų deryboms dėl sutarties sudarymo“, (b) „tai atskleistų finansinę, komercinę, techninę ir mokslinę informaciją, suteiktą pagal Informavimo įstatymą ir priklausančią įmonės vidiniam veiklos valdymui“, (c) „tai atskleistų nuomones ar rekomendacijas, skirtas ministerijai ar vykdomajai tarybai“, (d) konfidencialumas yra garantuojamas teisės, vietos valdžios ir studijos kūrėjų susitarimo memorandume, tarpusavio ir informacijos neatskleidimo susitarimuose, kuriuos sudarė antros studijos kūrėjai⁹⁷⁵, t. y., CANDU komandos

⁹⁷⁴ *Brunswick News Inc. (c.o.b. New Brunswick Telegraph Journal) v. New Brunswick (Minister of Energy)* 2008 NBQB 299, [2008] N.B.J. No. 329 [Atomic Energy of Canada Limited, (AECL) Intervenor].

Plačiau: LAVOIE, Jacques; and THIELE, Lisa. Case Law: Canada: Brunswick News Inc. v. Her Majesty the Queen in the Right of the Province of New Brunswick Denying Release of Nuclear Power Feasibility Study [interaktyvus]. *Nuclear Law Bulletin*, 2008, Vol. 2008/2, No. 82, p. 111-113 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/nlb/NLB-82-E.pdf>>.

⁹⁷⁵ Nesutikę atskleisti antros galimybių studijos turinio kūrėjai – CANDU komandos nariai buvo įvairios branduolinių technologijų ir inžinerijos kompanijos, minėtų konfidencialumo sutarčių pagrindu susijungusios į grupę, su tikslu pateikti branduolinės energetikos siūlymą, atitinkantį provincijos elektros

nariai: juk dėl studijos kūrimo šie nariai pasidalino žiniomis ir atskleidė vieni kitiems labai jautrią informaciją, tad pagrįstai tikėjosi, kad pastaroji nebus paviešinta ateityje. Teismas nurodė, kad visi, išskyrus paskutinį, Energetikos ministerijos argumentai neužkerta kelio paviešinti galimybių studiją ir tenkinti pareiškėjo prašymą. Vis dėlto Teismas padarė labai įdomią išvadą ir vadovaudamasis vien tik paskutiniu minėtu argumentu ėmėsi vertinti informacijos atskleidimo sukeltą visuomenės naudą ir ekonominius kaštus (sąnaudas), o šio vertinimo rezultatai pasirodė naudingi Energetikos ministerijai. Teismas nusprendė, kad žala, kuri kiltų dėl studijos paviešinimo, būtų didesnė už informavimo naudą: jeigu studijos kūrėjai nebūtų sudarę neatskleidimo susitarimų, atskiros šalys nebūtų sutikusios atskleisti tam tikros komercinės informacijos, *inter alia* komercinės paslapties, kitiems komandos nariams, todėl derybos būtų žlugusios ir galų gale objektyvios antros galimybių studijos nebūtų iš viso įmanoma sukurti. Savo ruožtu vyriausybė iš viso nebūtų pamačiusi antros studijos rezultatų, kurie yra reikalingi labai rimtų ir ypač brangiai kainuojančių viešų sprendimų priėmimui; o juk priėmus tokį neteisingą, studijų rezultatais nepagrįstą sprendimą galų gale nukentėtų mokesčių mokėtojai, t. y. ta pati visuomenė.

Įdomumo dėlei reikia pažymėti, kad pasirodžius minėtam teismo sprendimui, kuriame prioritetas buvo suteiktas ne informacijos laisvei, o konfidencialumui (t. y. apsaugai nuo informacijos atskleidimo), kanadiečiai priėmė Informavimo laisvės įstatymo (angl. – *Federal Access to Information Act*) pataisas ir dabar šio įstatymo 68 str. 2 d. *expressis verbis* nustatyta, kad jo nuostatos netaikomos jokiai informacijai, kuri yra reglamentuojama Branduolinės saugos ir kontrolės įstatymo (angl. – *Nuclear Safety and Control Act*) 2 str. ir kuri priklauso Kanados branduolinės saugos komisijos jurisdikcijai.

poreikius: Atomic Energy of Canada Ltd. (AECL), SNC – Lavalin Nuclear Limited (SLN), Hitachi Canada Ltd. (HCL), GE-Hitachi ir Babcock and Wilcox (B&W).

Verta pažymėti, kad skaidrumo principas įgyvendinamas ne tik atliekant PAV, bet ir vėlesnėse branduolinės energetikos objekto veiklos stadijose – pvz., atliekant savanoriškus branduolinių jėgainių atsparumo testus. Šie atsparumo testai ES vykdomi informuojant visuomenę bei prižiūrint nepriklausomų tarptautinių specialistų (pvz., Prancūzijoje minėtame vertinime dalyvavo ne tik oficialūs branduolinės energetikos ekspertai, bet ir kitų šalių (Belgijos, Liuksemburgo, Vokietijos, Šveicarijos), taip pat civilinės visuomenės, NVO atstovai). Norėtusi, kad tokios pat skaidrumo pozicijos būtų laikomasi ne tik ES, bet ir visame Europos žemyne, tačiau, deja, taip toli gražu nėra⁹⁷⁶.

7.5.2. Konkretumo dėl aplinkosauginių nevyriausybinių organizacijų teisių stoka

⁹⁷⁶ Turima omenyje tai, kad, pvz., Rusija yra nesėkmingai skatinama naudoti europietiškus branduolinių jėgainių vertinimo modelius. Kaip savo interviu Europos radijui Baltarusijoje (Euroradio) teigia Bellona branduolinės energetikos ekspertas Andrei Ozharovsky, „Rusijos dizainas niekada neatlaikys Europos lygmens testavimo“. Visų pirma, „<...> pavyzdžiui, Europos kriterijų sąrašė yra reikalavimas branduolinėms jėgainėms atlaikyti lėktuvo (sveriančio 40, 70, 100, o kartais ir 200 tonų) avariją. Dizaino kūrėjas tvirtina, kad Rusijos jėgainė atlaikytų 5,7 tonas sveriančio lėktuvo – o tai yra viso labo An-2 tipo lėktuvėlis – poveikį“.

Antra, „pats faktas, kad pateikta dokumentacija išlaikys arba neišlaikys atsparumo testą popieriuje, branduolinės jėgainės nepadarys mažiau ar daugiau saugesnės: pati jėgainė turi atlaikyti tokį testą. Kalbant apie Rusijos reaktorius, net jeigu dizaino dokumentacija atitinka europinius kriterijus, labai sunku patikrinti kažką, kas dar neegzistuoja. Tarkim, NPP-2006 dizaino jėgainių, kurias Baltarusijoje planuoja statyti „Rosatom“, pasaulyje dar nėra pastatytų: šiuos reaktorius Rusija stato savo šalyje tik dabar. Šiuo metu yra sukurtas dviejų branduolinių jėgainių NPP-2006 su VVER-1200 tipo reaktoriais dizainas. Šios jėgainės vadinasi „Novovoronež AE-2“ (Atomenergoprom, Maskva) ir „Leningrad AE-2“ (generalinis rangovas – AB Sankt Peterburgo Mokslinių tyrimų, inžinerijos ir statybos institutas „Atomenergoproekt“). Matyt, tik po to, kai bus užbaigta šių dviejų branduolinių jėgainių statyba ir pradėtas eksploatavimas, remiantis įgyta patirtimi bus priimamas sprendimas, kurio reaktoriaus dizainas bus paleistas į serijinę gamybą.“

Trečia, nesant skaidrumo ir neturint nepriklausomų priežiūrą vykdančių specialistų, „Rusijoje atsparumo testai virto tam tikra viešųjų ryšių kampanija, o vietoj tikslingo tikrinimo vietos valdžia organizuoja keliones į branduolines jėgaines, ir po jų „Rosatom“ publikuoja pranešimus, esą jėgainės išlaikė atsparumo testus“.

BELLONA. *Bellona's expert: Belarusian NPP Will Not Pass European Union Stress-testing Scrutiny*: Translated transcript of an interview Bellona's nuclear expert Andrei Ozharovsky gave to the European Radio for Belarus (Euroradio) on 24 June 2011 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/nuclear-issues/nuclear-issues-in-ex-soviet-republics/2011-06-bellona-expert-belarusian-npp-will-not-pass-european-union-stress-testing-scrutiny>>.

Kai kurių valstybių žaliųjų judėjimų nariai kelia klausimus dėl NVO teisės atstovauti visuomenei PAV procesuose. Kol kas Espoo konvencijos 1 str. X d. neminimos NVO, o tik yra nustatyta, kad „visuomenė“ – tai vienas ar daugiau fizinių arba juridinių asmenų. Tik neįsigaliojusioje Pirmoje Espoo konvencijos pataisoje bei SEA protokolo 2 str. 8 d. šis sakinytis papildytas „<...> ir, vadovaujantis nacionalinės teisės aktais ar praktika, jų asociacijos, organizacijos ar grupės“. Žaliųjų judėjimo nariai teigia, kad NVO neįvardijimas konvencijų tekstuose ar jų priklausomybė nuo nacionalinės teisės reikalavimų padaro jų statusą nevienodą (pvz., JK teismuose jiems uždedama didelė finansinė bylinėjimosi našta, o tai „sunkina aplinkos apsaugos interesų gynimą“). (Beje, Orhuso konvencija, žaliųjų teigimu, taip pat nestokoja trūkumų dėl visuomenės atstovavimo: išskyrus visuotinę teisę būti informuotiems, šį kartą galimybė dalyvauti sprendimų priėmime⁹⁷⁷ ir kreiptis į teismą⁹⁷⁸ dėl priimto sprendimo pakartotinio nagrinėjimo priklauso ne plačiajai visuomenei, o tik „suinteresuotai visuomenei“, kurios „pakankamas suinteresuotumas ir kokios nors teisės pažeidimas nustatomi remiantis nacionalinės teisės nuostatomis“. Žalieji teigia, kad nors NVO Orhuso konvencijoje *expressis verbis* yra priskirtos „suinteresuotos visuomenės“ kategorijai, tačiau priešingai, nei leidžia Orhuso konvencija, NVO teisių nustatymas negali būti paliktas nacionalinei teisei.)

Darytina išvada, kad Espoo ir Orhuso konvencijoje įtvirtintas visuomenės atstovavimo PAV procesuose institutas dar tobulintinas. Be minėtų procedūrinių reikalavimų optimizavimo, Espoo šalys galėtų imtis iniciatyvos įsteigti specialią

⁹⁷⁷ 6 str. „Visuomenės dalyvavimas priimant sprendimus dėl konkrečios veiklos“: „<...> 2. Pradiniame sprendimo dėl aplinkos priėmimo procedūros etape *suinteresuotoji* visuomenė atitinkamai, laiku ir veiksmingai informuojama atitinkamai viešai paskelbiant, arba pranešant individualiai <...> 5. Kiekviena Šalis prirėikus turėtų skatinti būsimus prašymų pateikėjus, kad jie, prieš pateikdami prašymą gauti leidimą, *nustatytą suinteresuotąją visuomenės dalį*, pradėtų diskusijas ir pateiktų informaciją apie savo prašymo tikslus”.

⁹⁷⁸ 2 str. 5 d. nustatyta: „Suinteresuotoji visuomenė“ – visuomenė, kuriai daro įtaką arba gali daryti įtaką aplinkos srityje priimami sprendimai arba kuri yra suinteresuota sprendimų priėmimo aplinkos srityje procesu; pagal šį apibrėžimą *nevyriausybinės organizacijos*, skatinančios aplinkos apsaugą ir atitinkančios nacionalinės teisės reikalavimus, laikomos suinteresuotosiomis organizacijomis“. Analogiškos nuostatos NVO atžvilgiu išdėstytos 9 str. 2 d.

tarptautinę atstovavimo (tarptautinėse ginčų sprendimo institucijose) visuomenės interesams (ombudsmeno) instituciją, kokia yra daugelyje Lotynų Amerikos šalių (port. – *Ministério Público*, dar vadinama ketvirtąja valdžia, veikianti nepriklausomai nuo trijų kitų, pelnusi didelį visuomenės pasitikėjimą ir autoritetą dėl savo darbo efektyvumo tiriant aplinkos teisės bylas, pateikiant ieškinius dėl asmenų, valstybės, vietinės valdžios veiksmų). Kaip alternatyvą ombudsmenui, konvencijos šalys galėtų įsteigti specialų fondą, iš kurio būtų dengiamos atstovavimo visuomenės interesams teisinės išlaidos: pvz., Kanadoje, kur visuomenės konsultavimo pareiga yra konstitucinė, Kanados NRC yra įsteigusi tokį fondą (angl. – *Participant Funding authority*), kuris skatina visuomenės įtraukimą į PAV ir licencijavimo procesus Kanadoje.

7.5.3. Tiesioginio informavimo stoka

Espoo konvencijos 3 str. 1 d. yra nustatyta, kad „dėl planuojamos veiklos, galinčios turėti esminį nepalankų tarpvalstybinį poveikį, <...> poveikį sukelianti Šalis, kad būtų užtikrintos reikiamos ir veiksmingos konsultacijos pagal 5 straipsnį, turi kaip galima greičiau ir ne vėliau negu *savo šalies visuomenę* informuoti apie planuojamą veiklą bet kurią *Šalį*, kuri, jos nuomone, gali tapti poveikį patiriančia Šalimi“. Žaliųjų organizacijų atstovai mano, kad ši norma yra neteisinga ta prasme, kad poveikį patirianti valstybė, informuota poveikį sukeliančios valstybės, toliau sprendžia pati, ar ši gauta informacija apie branduolinės energetikos objektą turi būti pateikta jos piliečiams. Manoma, kad taip gali būti išvengiama (bent jau teoriškai tokia galimybė yra⁹⁷⁹) pačių kritiškiausių aplinkosauginių NVO atliekamų branduolinės energetikos objekto

⁹⁷⁹ Manytina, tokia NVO kritika yra pagrįsta tik teoriškai, juk vargu, ar praktikoje valstybė ir valstybės institucijos, gavusios užsienio valstybės BEO atliktą PAV, sąmoningai sieks kenkti savo piliečių gerovei arba nevykdys savo funkcijų (t.y. šiuo atveju neužtikrins galimybės savo galimai BEO poveikį patiršančiai visuomenei dalyvauti PAV svarstyme).

PAV analizės peržiūrų. Darytina išvada, kad esant tokioms prielaidoms, kur kas tikslingiau būtų nustatyti tokią tvarką, pagal kurią poveikį sukelti valstybė pati tiesiogiai informuotų užsienio NVO paskirtus kontaktinius asmenis, – tokią praktiką jau taiko Švedijos aplinkos apsaugos agentūra.

7.5.4. Visuomenės įsiterpimo termino nustatymo problema

Orhuso konvencijos 6 str. 3 d. nustatyta, kad **visuomenės dalyvavimo procedūrų etapams įgyvendinti turi būti nustatyti pagrįsti terminai, suteikiantys pakankamai laiko visuomenei informuoti apie tokius dalykus, kaip planuojama veiklos rūšis** (techninės ir fizinės charakteristikos), sprendimo projektas, informacija apie aplinką, planuojamos poveikio mažinimo priemonės, alternatyvos, **tam, kad visuomenė galėtų „pasirengti ir veiksmingai dalyvauti priimant sprendimus aplinkos srityje“**, o valstybė užtikrintų (6 str. 8 d.) „kad atitinkamame sprendime deramai atsispindėtų visuomenės dalyvavimo rezultatai“. Kokie yra tie „*pagrįsti terminai, suteikiantys pakankamai laiko visuomenei informuoti*“? Minėtas klausimas jau seniai tapo nuolatinių ginčų objektu.

Visų pirma, šioje vietoje (ir tai nėra vien tik branduolinės energetikos projektų problema) visuomet yra susiduriama su dilema. Viena vertus, yra ankstyvas objekto PAV, kuris yra pernelyg bendras, turi tik ribotą informaciją dėl tam tikro projekto savybių ir technologijos (nes tuomet objektyviai dar nėra įmanoma atlikti tikslių skaičiavimų ir labai išsamių objekto saugos vertinimų – taip atsitiko su aprašytais Temelino jėgainės reaktoriais⁹⁸⁰ Čekijos Respublikoje), bet užtat toks PAV užtikrina galimybes aptarti aplinkos apsaugos aspektus prieš

⁹⁸⁰ 2012 m. gruodžio 5 d. įvykusio Ketvirto apskritojo stalo diskusijų dėl Orhuso konvencijos taikymo branduolinei energetikai (angl. – *The Aarhus Convention and Nuclear (ACN)-Roundtable*) susitikimo metu organizacija „Greenpeace“ dar minėjo kitus, jos manymu, Orhuso konvencijos standartų pažeidimus, pvz., tai, kad „laikas, skirtas klausimams, buvo smarkiai apribotas, tam tikros temos buvo išimtos iš konsultacijų, daug klausimų liko neatsakyta, į daug aspektų buvo neatsižvelgta, visuomenė buvo atskirta nuo scenos apsaugine tvora“ ir t. t.

priimant galutinį sprendimą. Kita vertus, yra vėlyvas PAV, kuris yra išsamus, bet tokioje stadijoje visuomenės dalyvavimo įtaka yra apribota.

Antra, žaliųjų nepasitenkinimą kelia tas faktas, kad visuomenės įsiterpimo terminai nėra unifikuoti, jie nėra nustatyti Espoo konvencijoje ir visiškai priklauso nuo šalių nacionalinių įstatymų (t.y. skiriasi kiekvienoje atskiroje valstybėje). Penktojo Espoo konvencijos šalių susitikimo metu Patricia Lorenz, NVO judėjimo *Friends of the Europe* atstovė, išreiškė apgailestavimą, kad „visuomenė ir NVO yra pavargę nuo dalyvavimo PAV, Espoo procedūrose, suinteresuotų šalių diskusijose ar net konsultacijose su ES Komisija internetinėje erdvėje, nes tai nedaro jokios realios įtakos“ ir kad branduolinės energetikos objektų PAV turi būti atliekamas „ne per anksti ir ne per vėlai, o *iki* to momento, kol sprendimas yra priimamas ir realiai pasiryžus nuspręsti dėl geriausios alternatyvos, t. y., išanalizuoti ne tik skirtingų reaktorių alternatyvas, bet taip pat apsvarstyti, ar branduolinė energetika apskritai yra geriausia alternatyva esančioje situacijoje“⁹⁸¹.

Manytina, kad tinkamas problemos sprendimas būtų priimti dar vieną Espoo konvencijos pataisą ir unifikuoti visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo terminus bei inicijuoti dviejų stadijų PAV procedūrą: pirminis PAV galėtų būti vykdomas siekiant apsispręsti dėl projekto vietos ir alternatyvų, o galutinis PAV galėtų būti vykdomas, kai yra aprobuotas branduolinės energetikos objekto dizainas ir patikrinta atitiktis saugumo reikalavimams (tiesa, atskiro naujo „galutinio PAV“ instituto įvedimas yra sunkiai realizuojamas, kaip buvo paaiškinta darbo dalyje dėl SAR elementų eliminavimo iš branduolinės energetikos objektų PAV⁹⁸²).

Reikia pripažinti, kad minėtame kontekste vis tik egzistuoja, nors ir retų,

⁹⁸¹ LORENZ, Patricia. *Giving EIA and ESPOO a Meaning*: presentation [interaktyvus]. Panel discussion on nuclear energy-related projects, Meeting of the Parties to the Espoo Convention, 5th session, 20-23 June 2011, Geneva [žiūrėta 2014 m. kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Nuclear_Lorenz.pdf>.

⁹⁸² *Supra*, note 857.

nacionalinio masto išimčių, kai branduolinės energetikos projektas pateikiamas visuomenei, siekiant jos dalyvavimo, stebėtinai *ankstyvoje* projekto stadijoje, kai jį net sunku pavadinti konkrečiu projektu. Taip Britų vyriausybė išleistoje baltojoje energetikos knygoje (angl. – *Energy White Paper*) pažymėjo, kad prieš priimant bet kokį sprendimą statyti daugiau branduolinių jėgainių, ji rengs kuo išsamesnes viešas konsultacijas. 2006 m. vyriausybė savo ataskaitoje nurodė, kad „branduolinė energetika turi atlikti svarbų vaidmenį būsimame JK energetikos portfelyje“. Teisme „Greenpeace“ ginčijo, kad vyriausybė, pristatydama savo 2006 m. ataskaitą, sulaužė savo pažadą ir paneigė teisėtą visuomenės lūkestį, kad iki priimdama sprendimą remti naujų branduolinių jėgainių statybą, ji surengs tinkamas visuomenės konsultacijas. Aukščiausiasis Teismas sutiko su pareiškėjo argumentais ir priėmė nutartį panaikinti vyriausybės sprendimą⁹⁸³. Iš to darytina išvada, kad pagal JK nacionalinę teisę pareiga konsultuotis su visuomene kyla jau projekto planavimo, o ne betarpiško įgyvendinimo etape.

Atrodo, Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste 2003 m. strateginio padarinių aplinkai vertinimo protokolas, dar vadinamas Kijevo protokolu (SEA), visuomenės dalyvavimo aspektu labai primena byloje aprašytą JK reikalavimą, **nes taip pat įpareigoja valstybes konsultuotis su visuomene labai ankstyvoje stadijoje**⁹⁸⁴. Tačiau SEA

⁹⁸³ *Greenpeace Ltd. v. Secretary of State for Trade and Industry*, EWHC (England and Wales High Court (Administrative Court)) Decision, 15 February 2007 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Admin/2007/311.html>>.

⁹⁸⁴ SEA tikslas (šalia aukščiausio žalos prevencijos tikslo) yra „numatyti aukšto lygio aplinkos, taip pat žmonių sveikatos, apsaugą: (a) užtikrinant, kad *rengiant planus ir programas* būtų kruopščiai atsižvelgiama į visus aplinkos, taip pat ir žmonių sveikatos, aspektus; (b) *rengiant politiką ir teisės aktus*, kuriais prisidedama prie aplinkos, taip pat ir žmonių sveikatos, tausojimo“ (1 str.). PAV ir SEA skiriasi savo taikymo sfera. Konkrečių projektų PAV yra vykdomas po to, kai jau yra nuspręsta dėl juos įtvirtinančios politikos įgyvendinimo. SEA yra vykdomas dar politikos kūrimo lygmenyje. Pvz., jei vyriausybė nusprendžia padengti savo energijos poreikius naudojant daugiau branduolinės energijos nei kitų resursų, tokių kaip anglis, PAV gali būti atliekamas siekiant įvertinti kiekvieno projekto, kuriuo įgyvendinama ši politika, poveikį aplinkai. SEA, priešingai, būtų vykdomas sektoriaus lygmenyje tuo metu, kai vyriausybė sprendžia dėl energijos poreikių tenkinimo metodų. Darytina išvada, kad SEA taikomas iki to laiko, kai yra priimamas konkretus planas ar programa, ar teisės aktas, o PAV taikomas po to, kai individualių projektų planas ar programa yra priimti. SEA vykdymo atveju labai sumažėja atliekamų PAV kiekis ir susiaurėja PAV apimtis, kadangi daugelis aspektų ir alternatyvų, analizuotinių PAV, dažnai

Protokolo, tam tikra prasme ribojančio valstybės suverenitetą, vaidmuo branduolinės energetikos literatūroje labai pervertinamas, kadangi yra visai pamirštama tai, kad jis branduolinės energetikos planams ir projektams gali būti netaikomas. SEA Protokolo 4 str. 2 d. nustatyta: „Strateginis padarinių aplinkai vertinimas atliekamas rengiant <...> energetikos <...> planus ir programas, kuriais remiantis ateityje bus išduodami leidimai vykdyti I priede išvardytus projektus ir II priede išvardytus kitus projektus, *kurių padarinius aplinkai būtina įvertinti pagal nacionalinius įstatymus*“. Darytina išvada, kad pagal SEA protokolą, jei nacionaliniais įstatymais nereikalaujama vertinti vyriausybės branduolinės energetikos strategijos arba, pvz., ilgalaikio radioaktyviųjų atliekų saugojimo metodų pasirinkimo, SEA Protokolas netaikomas (t. y. jis bus taikytinas tik ateityje, kai strategija bus realiai vykdoma konkrečių projektų pavidalu). SEA vertinimas turi būti atliktas tik tais retais atvejais, kai toks branduolinės energetikos planas ar bendras energetikos planas yra numatytas nacionaliniuose įstatymuose ir yra įvykdytos SEA Protokolo taikymo sąlygos.

jau būna aptarti SEA lygmeniu. Nors SEA yra į PAV panašių procedūrų, tarp šių dokumentų yra keli svarbūs skirtumai (apie kai kuriuos iš jų jau buvo užsiminta darbo eigoje):

- a) ankstyvas SEA atveria daugiau galimybių visuomenės ir kitų valstybių dalyvavimui aukščiausiu, t. y., vyriausybės planų, lygmeniu (dėl to jis kartais vadinamas „ribojančiu tradicinį valstybės suvereniteto suvokimą“);
- b) SEA priverčia šalis rimtai atsižvelgti į visuomenės siūlomas alternatyvas (11 str. 2 d.);
- c) SEA konkrečiai nustatomi asmenys, galintys atstovauti visuomenę atliekant PAV procedūras;
- d) išskirtinis SEA bruožas yra geografinių ir kitų alternatyvų analizė viename dokumente. SEA reikalaujama visų pagrįstų alternatyvų vertinimo (tuo tarpu pagal PAV projekto vykdytojas pats pasirenka alternatyvas, kurios turi būti įvertintos);
- e) SEA reikalaujama, kad atrankos (angl. – *screening*) stadijoje būtų konsultuojamasi su aplinkos apsaugos institucijomis;
- f) kiekviena šalis tai, ar 4 str. 3 ir 4 d. nurodyti planai ir programos gali turėti reikšmingų padarinių aplinkai, taip pat ir žmonių sveikatai, nustato atlikdama kiekvieno atskirai atvejo tyrimą, arba nustatydamą planų ir programų tipus, arba abiem būdais. Šiuo tikslu kiekviena šalis visais atvejais atsižvelgia į III priede išdėstytus kriterijus;
- g) vertinimo apimties nustatymo (angl. – *scoping*) stadija (kai nustatomas SEA ataskaitos, pateikiamos kompetentingai institucijai, turinys ir apimtis) yra privaloma;
- h) pagal SEA šalys privalo stebėti reikšmingą planų ir programų įgyvendinimo reikšmingus padarinius aplinkai, siekdamos nustatyti nenumatytas neigiamas pasekmes ir imtis atitinkamų taisomųjų veiksmų: taip Protokolo 12 str. tapo įtvirtintas Espoo konvencijoje stokojantis stebėsenos mechanizmas: „šalys vykdo <...> stebėseną, kad *inter alia*, galėtų <...> imtis atitinkamų taisomųjų veiksmų; o taip pat supažindina visuomenę su stebėsenos rezultatais“;
- i) pagaliau SEA įpareigoja valstybes nares užtikrinti, kad aplinkos apsaugos ataskaitos būtų atliktos pakankamai kokybiškai.

Pvz., SEA bus taikomas nacionaliniam radioaktyvių atliekų saugojimo planui ir apims visas strategijas, kurios gali paveikti aplinką: atliekų perdirbimą arba perdirbimo atsisakymą, šalinimą ar saugojimą (angl. – *release versus containment*), dėjimą į atliekynus ar pratęstą saugojimą (angl. – *direct disposal or extended storage and transmutation*), grįžtamąjį ar galutinį dėjimą į geologinius atliekynus (angl. – *reversible or final geologic storage*) ir t. t.⁹⁸⁵ Be to, tolimesnį SEA vertinimo vykdymą gali nustatyti nacionalinės teisės imperatyvas: toks imperatyvas yra nustatytas, pvz., Lenkijos įstatymuose⁹⁸⁶, tad Lenkija šiuo metu vykdo savo branduolinės energetikos plano SEA. Savo ruožtu Jungtinės Karalystės vyriausybė 2008 m. baltojoje knygoje dėl branduolinės energetikos (angl. – *White Paper on Nuclear Power*)⁹⁸⁷ taip pat patvirtino, kad ji vykdys strateginį vietos vertinimą (angl. – *Strategic Siting Assessment*) bei strateginį poveikio aplinkai vertinimą, siekdama nustatyti vietas, tinkamas naujų branduolinių jėgainių statyboms iki 2025 m., bei nurodė konkrečius tokio vertinimo kriterijus ir procedūras.

Kaip matyti, daugeliu atvejų SEA Protokolo taikymas branduolinės energetikos planams ir strategijoms priklauso nuo kiekvienos valstybės politinės valios, o priversti valstybes tai padaryti nėra įmanoma net remiantis ES teisės mechanizmais (taip yra todėl, kad nors SEA Protokolo nuostatos buvo

⁹⁸⁵ PAV bus taikomas jau atskirai kiekvienam radioaktyvių atliekų saugojimo projektui, kuris yra įgyvendinamas nacionalinės strategijos pagrindu.

⁹⁸⁶ Naujas Lenkijos Branduolinės energetikos įstatymas, pakeitęs prieš tai buvusį 1986 m. įstatymą, buvo priimtas 2000 m. lapkričio 21 d. (Dz. U. z 2001 r. nr. 3 poz. 18) ir įsigaliojo 2002 m. sausio 1 d.

⁹⁸⁷ Jungtinės Karalystės vyriausybės 2008 m. baltoji knyga dėl branduolinės energetikos (ang. – *White Paper on Nuclear Power*): DEPARTMENT OF TRADE AND INDUSTRY (DTI). *The future of nuclear power: The Role of Nuclear Power in a Low Carbon UK Economy: Consultations on the proposed processes for Justification and Strategic Siting Assessment* [interaktyvus]. URN 07/972, May 2007 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.berr.gov.uk/files/file39199.pdf>> bei UK ENERGY DIVISION OF THE DEPARTMENT FOR BUSINESS, ENTERPRISE AND REGULATORY REFORM (BERR). *Towards a Nuclear National Policy Statement: Consultation on the Strategic Siting Assessment Process and Siting Criteria for New Nuclear Power Stations in the UK* [interaktyvus]. July 2008 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.berr.gov.uk/consultations/page47143.html>>.

perkeltos į Strateginio padarinių aplinkai vertinimo direktyvą⁹⁸⁸, tačiau būtent branduolinės energetikos planų ši direktyva neapima). Be abejo, tarptautinei bendruomenei būtų labai naudinga, jei branduolinės energetikos strategijos ir planai būtų įtraukti į SEA bent geros praktikos statusu.

7.5.5. Visuomenės dalyvavimo veiksmingumas

Visuomenės dalyvavimo veiksmingumas taip pat yra aplinkosauginių NVO ir valstybių nuolatinių debatų objektas. Šiame kontekste klasikinio PAV teisės akto prototipas, JAV Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos aktas NEPA⁹⁸⁹, sulaukia, atrodo, daugiausiai aplinkos teisės specialistų kaltinimų, esą jis yra „popierinis tigras“: nors akto nuostatose reikalaujama, kad federalinės agentūros atliktų PAV prieš imantis svarių veiksmų, turinčių reikšmingos įtakos žmogaus aplinkos kokybei, ir pabrėžiama poveikį mažinančių priemonių diegimo svarba, tačiau jos iš esmės tėra reikalavimas laikytis viešų procedūrų, suponuojant, kad galutinis sprendimas vis tiek priklauso agentūrai, kuriai paliekama teisė pasilikti prie savo pirminio projekto varianto, neatsižvelgiant į visuomenės nuomonę. Tik tuo atveju, jei agentūra išleistų aktą dėl visiško svaraus poveikio nebuvimo (angl. – *Finding of No Significant Impact, FONSI*), ji turėtų pridėti atskirą paaiškinimą, kodėl, jos manymu, siūlomas projektas neturės reikšmingo poveikio aplinkai.

Atrodo, Espoo konvencija, palyginti su JAV NEPA PAV prototipu, yra pažangesnė: Konvencijos 6 str. 2 d. nustatyta: „Poveikį sukelti Šalis turi informuoti poveikį patiriančią Šalį apie galutinį sprendimą dėl planuojamos

⁹⁸⁸ 2001 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų poveikio aplinkai vertinimo (angl. – *Directive on the Assessment of the Effects of Certain Plans and Programmes on the Environment, the Strategic Environmental Assessment Directive, SEA*) (*Strateginio padarinių aplinkai vertinimo direktyva, SEA Direktyva*) [interaktyvus] OL L 197, 2001/07/21, p. 0030–0037 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0042&qid=1395748883565&from=LT>>.

⁹⁸⁹ JAV 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos įstatymas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*). 42 U.S.C. §§4321 *et seq.* (plačiau: NASH, Jonathan, R. *Environmental Law and Policy: The Essentials*. New York: Aspen Publishers, 2010, p. 130).

veiklos ir *nurodyti priežastis bei motyvus, kuriais pagrįstas sprendimas*“ (reikia manyti, kad turi būti nurodytos atsižvelgimo į visuomenės komentarus priežastys). Tačiau to paties straipsnio 1 d. vis tiek nesuteikia visuomenei geidžiamo aiškumo: „Šalys turi užtikrinti, kad galutiniu sprendimu dėl planuojamos veiklos būtų *reikiamai įvertinti* (angl. – *due account is taken*) planuojamos veiklos poveikio aplinkai vertinimo rezultatai, įskaitant poveikio aplinkai vertinimo dokumentus, taip pat šių dokumentų pastabas, gautas pagal <...> aptartų konsultacijų išvadas“. Žodžiai „reikiamai įvertinti“ suteikia per daug laisvės interpretavimui (galų gale, pradedama abejoti, ar šalys *privalo reikiamai įvertinti* ar *turėtų reikiamai įvertinti* visuomenės komentarus) ir, kaip jau tapo įprasta, dėl bendro aiškinimo nebuvimo šių žodžių reikšmės nustatymas yra paliekamas nacionalinės teisės kompetencijai.⁹⁹⁰ Problema yra ta, kad nacionalinė praktika Espoo šalyse gali skirtis kardinaliai. Pvz., Prancūzijos aplinkos teisės kodekse (L.123-7 ir R.122-1 str.) yra įtvirtinta, kad priimant galutinį sprendimą, į konsultacijų išvadas *privalo* būti atsižvelgta (beje, šioje šalyje visuomenei yra pateikiami ne tik PAV, bet ir SAR bei rizikos vertinimo dokumentai). Tuo tarpu Čekijos Respublikoje net neigiamas galutinis PAV neturi įtakos projekto vystymuisi, o tai iš esmės paneigia visą PAV instituto esmę.

Kita vertus, kalbant apie visuomenės dalyvavimą sprendimų priėmimo, negalima pamiršti svarbiausio dalyko, kad pats PAV procesas savaime teisiškai nereikalauja, kad institucija priimtų pačią palankiausią aplinkai alternatyvą ar kad valdžia visuomet vengtų vykdyti projektus, kurie buvo pripažinti sukuriantys svarų poveikį aplinkai, ar kad imtųsi kokių nors konkrečių priemonių, mažinančių šį neigiamą poveikį. PAV įpareigoja laikytis procedūrinių reikalavimų, bet nereikalauja vykdyti konkrečių

⁹⁹⁰ Tiesa, situaciją bandyta keisti neįsigaliojusiu ir ne visada branduolinės energetikos programoms ir planams taikytinu SEA Protokolu, pagal kurį valstybė privalo pagrįsti alternatyvos pasirinkimą. SEA 11 str. 2 d. yra reikalaujama, kad priėmus planą ar programą, galutiniame pareiškime šalis „apibendrintų, kaip į šiuos dokumentus ji įtraukė aplinkos apsaugos ir sveikatos klausimus, kaip atsižvelgė į visuomenės pastabas ir kodėl šie planai ar programos buvo priimti apsvarsčius kitas nagrinėtas pagrįstas alternatyvas“.

materialinės aplinkos teisės normų ar tikslų. PAV yra visuomenės ir valstybių informavimo įrankis, visuomet paliekantis vietos politinei diskrecijai: puikūs tai iliustruojantys pavyzdžiai galėtų būti Espoo konvencijos SEA protokolas, pagal kurio 4 str. jis gali būti netaikomas branduolinės energetikos objektų planams, jei jie priskirti vyriausybinėms programoms ir jų poveikis nevertinamas pagal nacionalinę teisę, arba, pvz., Vilniaus apygardos administracinio teismo sprendimas byloje⁹⁹¹ pagal UAB „Atgaja“, CEE Bankwatch Network, Stichting Greenpeace Council ir Biedriba „Latvijas Zala kustiba“ skundą LR aplinkos ministerijai dėl sprendimo panaikinimo ir įpareigojimo atlikti veiksmus, kuriuo teismas atmetė skundą dėl to, kad atsakovas laikėsi visų procedūrų.

Be abejo, ką tik paminėta išvada dėl valstybės politinės diskrecijos priimti jai tinkantį sprendimą neturi nieko bendra su situacijomis, kai valstybė *piktnaudžiauja* savo suverenumo teisėmis ir visiškai nepaiso Espoo ir Orhuso konvencijose įtvirtinto valstybių ir visuomenės informavimo principo: nesilaiko procedūrinių reikalavimų ir ignoruoja valstybių ir visuomenės pastabas dėl planuojamo objekto poveikio aplinkai. Pvz., būtent tokia situacija susiklostė⁹⁹² su Baltarusijos branduolinės jėgainės poveikio aplinkai vertinimu:

- 1) visų pirma, apie minėto projekto vystytojų piktnaudžiavimą byloja tas faktas, kad nei užsienio valstybės, nei pati Baltarusijos visuomenė nėra matę originalaus Astravo branduolinės jėgainės 3500 puslapių apimties PAV⁹⁹³ : kaip pažymi *Bellonos* organizacijos ekologinės ekspertizės

⁹⁹¹ Vilniaus apygardos administracinio teismas. 2009 m. spalio 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-1886-171/2009.

⁹⁹² Espoo konvencijos Paklausimų komisija (angl. – *Compliance Committee*) bei Orhuso konvencijos šalių susitikime pastebėti neatitikimai tarp Konvencijos ir Baltarusijos valstybinės ekologinės ekspertizės sistemų tapo jau sisteminiiais.

⁹⁹³ Užsienyje yra prieinamas sutrumpintas Astravo jėgainės PAV: UMWELTBUNDESAMT-ENVIRONMENT AGENCY AUSTRIA. *UVP Verfahren KKW Belarus: UVP KKW Belarus Notifikation* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.umweltbundesamt.at/fileadmin/site/umweltthemen/umweltpolitische/ESPOOverfahren/UVP_Belarus/EIA_Belarus_Scop_en.pdf>.

ekspertas Yury Voronezhsevas, „šiuo metu egzistuoja mažiausiai šešios skirtingos Baltarusijos branduolinės jėgainės versijos“, o „to paties dokumento perteklinės variacijos yra klaidinančios ir neinformatyvios. Be to, baltarusiai ir kitų potencialiai paveiktų valstybių visuomenės gavo skirtingos apimties ir turinio informaciją, o tai jau savaime yra Espoo konvencijos pažeidimas“⁹⁹⁴. Valstybinė įmonė „Baltarusijos branduolinės jėgainės statybos direktoratas“ teigia, kad 3500 puslapių apimties PAV ataskaitą yra „draudžiama kopijuoti ar išnešti už teritorijos ribų“, tad Baltarusijos NVO „Ecodom“ bylinėjosi nacionaliniuose teismuose dėl teisės gauti pilną informaciją dėl oficialaus Astravo branduolinės jėgainės PAV, apeliuodama *inter alia* į Orhuso konvencijos normų pažeidimą⁹⁹⁵. 2012 m. gruodžio 5 d. įvykusio Ketvirto apskritojo stalo diskusijų dėl Orhuso konvencijos taikymo branduolinei energetikai (angl. – *The Aarhus Convention and Nuclear (ACN)-Roundtable*) susitikimo⁹⁹⁶ metu NVO organizacijos „Ecodom“ atstovė pranešė apie fiktyvias konsultacijas dėl Astravo jėgainės ir apie tai, kad ji buvo areštuota kelioms dienoms⁹⁹⁷;

2) antra, Baltarusija turi ydingą, Orhuso konvencijai prieštaraujančią teisinio reguliavimo sistemą: šioje sistemoje teisę susipažinti su aplinkos apsaugos informacija turi tik tie, kurie įrodo suinteresuotumą; joje netinkamai

⁹⁹⁴ BELLONA. *Belarus to Break Ground on its New Nuclear Plant, Despite Criticism from the Espoo Convention* [interatyvus]. 10 February 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/nuclear-issues/2011-02-belarus-to-break-ground-on-its-new-nuclear-plant-despite-criticism-from-the-espoo-convention>>.

⁹⁹⁵ Plačiau: BELLONA. *Comment: Belarus's ecologists keep up court battle to exercise right to information on future Ostrovets Nuclear Power Plant* [interaktyvus]. 23 February 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/nuclear-issues/2011-02-comment-belarus-ecologists-keep-up-court-battle-to-exercise-right-to-information-on-future-ostrovets-nuclear-power-plant>>.

⁹⁹⁶ Apskritojo stalo diskusijų organizatoriai yra ANCCLI organizacija (pranc. – *Association Nationale des Comités et Commissions Locales d'Information, ANCCLI*, angl. – *Association of Local Information Commissions and Committees on Nuclear Activities*) ir Europos Komisijos energetikos generalinis direktoratas (angl. – *The Directorate-General for Energy, DG Ener*). Šios diskusijos yra veiksmingas forumas, leidžiantis nustatyti visuomenės dalyvavimo problemas, kylančias tokiose srityse kaip branduolinės energetikos objektų planavimas, vietos parinkimas, veikimas, naujovių diegimas, atliekų tvarkymas ir atsparumo testų vykdymas.

⁹⁹⁷ Atsakydamas į tokius veiksmus, Orhuso konvencijos Sekretoriatas pakvietė visas NVO pranešti Vykdomo komitetui apie konvencijos nuostatų pažeidimo atvejus Baltarusijoje.

reglamentuojamas visuomenės informavimas, viešiesiems svarstymams suteikiamas tik maksimalus terminas (nėra nustatyta trumpiausio svarstymų termino, kurio institucijos privalo laikytis) ir leidžiama jį atskirais atvejais koreguoti; atsakomybė už visuomenės dalyvavimo užtikrinimą priklauso ne valstybinėms institucijoms, o projekto vystytojams; valstybinėms institucijoms, išduodančioms ekspertinę išvadą, nesukuriama pareigos atsižvelgti į visuomenės pastabas; nėra sukurta procedūrų, pagal kurias visuomenė yra informuojama apie ekologinės ekspertizės išvadas. Šie Orhuso konvencijos pažeidimai, susiję su kitu Baltarusijos projektu – hidroelektrinės statyba Nemune, buvo konstatuoti dar 2011 m. liepą vykusiame Ketvirtame Konvencijos šalių susitikime⁹⁹⁸, tačiau Baltarusija nepadarė dėl jų jokių išvadų⁹⁹⁹.

Yra daug priežasčių, kodėl Baltarusijos vyriausybė nenori atskleisti autentiško PAV teksto.

Visų pirma projekto vykdytojai gali bijoti, kad jei jau kaimyninėms valstybėms tapo žinoma apie ženkliai sumažintą ir neįvertintą projekto daromą neigiamą poveikį aplinkai ir sveikatai, šios „nepatogios tiesos“ atskleidimas ir patvirtinimas galėtų užtraukti jiems atsakomybę už netinkamą visuomenės informavimą apie projekto trūkumus. Taip pat gali paaiškėti, kad Astravo aikštelės parinkimas ir kartu pats projektas yra nepriimtini.

Antroji priežastis, kodėl Baltarusijos ir Rusijos valdžia priešinasi pilnos PAV

⁹⁹⁸ Plačiau: Ketvirtojo Orhuso konvencijos šalių susitikimo sprendimas dėl Baltarusijos veiksmų atitikties konvencijos dėl teisės gauti informaciją ir visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus nuostatoms dėl hidroelektrinės projekto Nemuno upės dalyje Baltarusijoje (angl. – *The Fourth Session of the Meeting of the Parties to the Orhus Convention, decision on compliance by Belarus with its obligations under the Convention on access to information and public participation in the decision-making for the hydropower plant project on the Neman River in Belarus*) [interaktyvus]. ECE/MP.PP/2011/L.13, decision IV/9b, Chisinau, Republic of Moldova, 29 June – 1 July 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop4/Documents/ece_mp_pp_2011_L_13_e.pdf>.

⁹⁹⁹ Baltarusija turėjo pateikti veiksmų planą (pradedant nuo pirminės vykdymo ataskaitos), pagal kurį ji turės vykdyti Komiteto rekomendacijas.

ataskaitos atskleidimui, yra ta, kad į Baltarusiją eksportuojamo¹⁰⁰⁰ rusiško reaktoriaus prototipas dar nebuvo paleistas į darbą nei pačioje Rusijoje (kalbama apie AE-2006 projektą su VVER-1200 reaktoriumi „Leningrad AE-2“¹⁰⁰¹ šalia Peterburgo, Kaliningrado AE bei Novovoronežo AE-2¹⁰⁰²), nei pasaulyje (kalbama apie AE-92 projektą, pasirinktą Belene AE, du Kudankulamo AE blokus Indijoje, Akkuyu AE Turkijoje) – visi šie projektai yra dar tik planuojami ar statomi, tad tik po jų paleidimo Rusija apsispręs, kurį paleis į masinę gamybą.

7.5.6. Administracinio pobūdžio klausimai

Be jau minėtų, reikia paminėti kitas, mažesnes, Espoo ir Orhuso konvencijų, įtvirtinančių visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principus ir taikomų branduolinės energetikos projektams, įgyvendinimo problemas. Dauguma jų yra administracinio pobūdžio, pvz., vertimų problema. Nacionalinėje teisėje gali būti suteiktas trijų mėnesių terminas visai procedūrai atlikti, o vertimų, skirtų po jos einančiai tarpvalstybinei procedūrai, paruošimas užima nuo trijų iki keturių savaičių (pvz., suomiai savo PAV dokumentus vertė į 9 kalbas). Taip pat Espoo konvencijoje nėra nustatyta vienodo dokumentų paskelbimo termino, neišku (bei kol kas nėra susiklosčiusios geros praktikos), ar poveikį sukianti valstybė privalo surengti viešuosius svarstymus ne tik kaimyninėse, bet ir potencialiai poveikį patiriančiose valstybėse (pvz., Lietuva surengė viešuosius svarstymus dėl VAE PAV Latvijoje, Baltarusijoje, Estijoje, o kadangi Lenkija, Baltarusija, Latvija ir Austrija paprašė papildomų konsultacijų,

¹⁰⁰⁰ Negalime nepaminti fakto, kad per specialią bendrą Rusijos ir Baltarusijos Sąjungos atstovų sesiją 2011 m. kovo 15 d. valstybės pasirašė sutartį dėl 9,4 mlrd. JAV dolerių paskolos, skirtos Rusijos branduolinės jėgainės statyboms Baltarusijoje. Plačiau: RADIO FREE EUROPE/RADIO LIBERTY. *Russia, Belarus Ink \$9 Billion Nuclear Deal Despite Activists' Efforts* [interaktyvus]. 15 March 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.rferl.org/content/belarus_activists_campaign_vs_nuclear_plant/2339184.html>.

¹⁰⁰¹ Projekto vykdytojas OAO *St. Petersburg Scientific Research and Engineering and Construction Institute Atomenergoproekt*.

¹⁰⁰² Projekto vykdytojas Atomenergoprom, Maskva.

LR aplinkos apsaugos ministerija surengė atskirus susitikimus 2008 m. lapkričio–2009 m. vasario mėn. Tuo tarpu Rusija ir Baltarusija nesurengė jokių viešų svarstymų Lietuvoje dėl savo netoli Lietuvos sienų statomų branduolinių jėgainių).

7.6. Branduolinės energetikos objektų tarpvalstybinio poveikio apinkai vertinimo rengimas santykiuose su ne Espoo konvencijos narėmis: Rusijos pavyzdys

Nors iš šio darbo skyriaus matyti, kad Espoo konvencijoje yra tam tikrų nuostatų, kurios yra dviprasmiškos ir suteikia didelę diskreciją valstybėms, rengiančioms branduolinės energetikos objekto PAV ir sprendžiančioms dėl atsizvelgimo į kitų valstybių pastabas, tačiau dar daugiau nesutarimų dėl tarpvalstybinio poveikio apinkai vertinimo statuso ir turinio tarp mokslininkų ir praktikų kyla tuomet, kai visai nėra tarptautinės sutarties, nustatančios pareigą ją atlikti, ir kyla grėsmė, kad projektas (*inter alia* branduolinės energetikos objekto statybos) padarys tarpvalstybinę žalą. Pvz., kadangi Rusija, projektuojanti tarpvalstybinį poveikį turintį objektą – Baltijos branduolinę jėgainę Kaliningrade (toliau – ir BAE), nėra Espoo konvencijos dalyvė, kyla klausimas, ar ji apskritai saistoma kokios nors pareigos atlikti tarpvalstybinį PAV ir konsultuotis su kaimyninėmis valstybėmis, bei kaip vertinti tokios valstybės atsakomybę, jei PAV atliktas netinkamai. Pagal tarptautinę teisę Rusija turi pareigą atlikti BAE PAV dėl kelių priežasčių:

- 1) visų pirma, Rusijos Federacija yra Espoo konvencijos signatarė, o tai reiškia, kad pagal 1969 m. Vienos konvencijos „Dėl tarptautinių sutarčių teisės“ 18 str. a) d nuostatą ji „privalo susilaikyti nuo veiksmų, kurie pažeistų sutarties (čia – Espoo konvencijos – *aut. past.*) objektą ir jos tikslą, jei <...> ji yra pasirašiusi sutartį ar pasikeitusi sutartį, kuri vėliau turi

būti ratifikuota, priimta ar patvirtinta, sudarančiais dokumentais, iki to laiko, kol valstybė aiškiai pareiškia neketinanti tapti sutarties šalimi¹⁰⁰³. Be pažadų ratifikuoti Espoo konvenciją, pažymėtini kiti tam tikri teigiami, nors ir neoficialūs Rusijos pažadai: 2011 m. gegužės mėn., Ženevoje organizuoto susitikimo metu, Rusijos valstybinė branduolinės energetikos korporacija „Rosatom“ išreiškė pasiryžimą informuoti ir konsultuoti kaimynines valstybes dėl savo statomų branduolinių jėgainių pagal Espoo konvencijos procedūras¹⁰⁰⁴;

- 2) Lietuva gali reikalauti pateikti Rusijos BAE PAV remdamasi kitomis abiejų valstybių ratifikuotomis konvencijomis: 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (UNCLOS)¹⁰⁰⁵, 1992 m. Biologinės įvairovės konvencija¹⁰⁰⁶, 1992 m. Helsinkio konvencija dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos (angl. – *Convention on the Protection of the Marine Environment in the Baltic Sea Area*)¹⁰⁰⁷ ar 1994 m. Branduolinės

¹⁰⁰³ 1969 m. gegužės 23 d. Vienos konvencija „Dėl tarptautinių sutarčių teisės“ [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2002-02-06, Nr. 13-480 [žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159769&p_tr2=2#>.

¹⁰⁰⁴ Plačiau: THE UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (UNECE). *Russia's Nuclear Power Company Agrees to Consult with Neighbours on Environmental Impacts within Framework of UNECE's Espoo Convention* [interaktyvus]. Press Release, 31 May 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/press/pr2011/11env_p21e.html>.

¹⁰⁰⁵ 1982 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (angl. – *United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2003-11-13, Nr. 107-4786 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=221141&p_tr2=2#> ir chronologinis Konvencijos ir susijusių susitarimų ratifikavimo, prisijungimo ir tęsimo sąrašas (angl. – *Chronological lists of ratifications of, accessions and successions to the Convention and the related Agreements*) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/Depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm>.

¹⁰⁰⁶ 1992 m. Jungtinių Tautų Biologinės įvairovės konvencija (Nairobi konvencija) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 69-1662 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243936&p_query=&p_tr2=2> ir jos šalių sąrašas (angl. – *List of Parties*) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cbd.int/convention/parties/list/#tab=0>>.

¹⁰⁰⁷ Konvencijos 7 str. yra nustatyta: „Kai numatomos veiklos, kuri gali sukelti žymų neigiamą poveikį Baltijos jūros baseino jūrinei aplinkai, *poveikio aplinkai įvertinimas yra būtinas* sutinkamai su tarptautine teise ar tarpvalstybinėmis taisyklėmis, taikomomis atsakingai Šaliai, tai ta Konvencijos Šalis *informuoja* Komisiją ir kitas Konvencijos Šalis, kurios gali būti paveiktos tarpvalstybinio poveikio Baltijos jūros baseine“. Be to, „atsakinga Konvencijos Šalis *konsultuojasi* su bet kuria kita Konvencijos Šalimi, kuri gali

saugos konvencija. Faktiškai, Rusija yra atsiuntusi Lietuvai dokumentą, primenantį tarpvalstybinį PAV¹⁰⁰⁸ (dėl jo Lietuva vėliau pateikė oficialią poziciją su pastabomis), tačiau Rusija pabrėžė, kad šis yra sudarytas vadovaujantis ne Espoo konvencijos, o kitomis, t. y., Helsinkio ir Branduolinės saugos konvencijų, nuostatomis;

- 3) pagal tarptautinę teisę Rusija turi pareigą atlikti BAE PAV, kadangi ši pareiga kyla iš kitų tarptautinės teisės šaltinių – paprotinės teisės arba bendrųjų teisės principų¹⁰⁰⁹. Galima įrodinėti, kad dėl faktinės valstybės veiklos ir *opinio juris* įrodymų pakankamumo yra įmanoma teigti, kad pareiga įvertinti poveikį aplinkai tarpvalstybiniame kontekste priklauso bendriesiems teisės principams arba yra tarptautinės paprotinės teisės dalis (galbūt vis dar trūksta nepaneigiamų faktinės valstybių veiklos įrodymų, bet tie patys įrodymai, patvirtinantys *opinio juris* egzistavimą, taip pat liudija tai, kad tarptautinė bendrija visuotinai ir neabejotinai tiki privalomuoju šios koncepcijos pobūdžiu). Be to, po 2010 m. TTT sprendimo Celiuliozės fabriko byloje, kurioje tarpvalstybinio PAV atlikimo pareigą, esant tarpvalstybinės žalos rizikai, teismas apibrėžė kaip „bendrą

patirti tokį tarpvalstybinį poveikį, jei konsultacijos yra privalomos pagal tarptautinę teisę ar tarpvalstybines taisykles, taikomas atsakingai Konvencijos Šaliai“.

Šalia minėtos konvencijos egzistuoja dar 1992 m. Helsinkio konvencija dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakių apsaugos ir naudojimo teisės (angl. – *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and Interantional Lakes*).

¹⁰⁰⁸ Dokumentas, pavadintas rus. – *оценка воздействия на окружающую среду*, yra skelbiamas LR aplinkos ministerijos tinklalapyje [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/files/File/Ataskaita_RUS_1.PDF>.

¹⁰⁰⁹ Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad jei pareiga dalintis PAV dokumentu yra laikoma papročiu ar tarptautinės teisės principu, esamoje situacijoje egzistuoja papildoma galimybė ginti savo teises dar viename forume, t.y. dėl PAV pareigos pažeidimo kreiptis į EŽTT. Vis dėlto, tokia galimybė išlieka labai teorinė:

- a) manytina, kad PAV numatytų išipareigojimų nevykdymas galėtų užtraukti adekvatų atsaką ir būtų aiškinamas kaip Europos žmogaus teisių konvencijos 8 str. pažeidimas, o sprendimas dėl leidimo vykdyti projektą būtų panaikintas Europos Žmogaus Teisių Teisme tik tuo atveju, jei PAV nurodytos rizikos paliestų ne apskritai gamtą ar aplinką, o konkrečiai *žmogaus* teisę į namų apsaugą. (1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *López Ostra v. Spain*, Application No. 16798/90 bei 2005 m. kovo 30 d. byloje *Ta kin and others v. Turkey*, Application No. 46117/99);
- b) PAV dokumentas pagal savo prigimtį yra prevencinio pobūdžio, tad sunku patenkinti dar vieną svarbią kreipimosi į EŽTT sąlygą – nurodyti svarios realios žalos faktą arba aiškaus procedūrinio pažeidimo buvimą.

tarptautinės teisės reikalavimą¹⁰¹⁰, jau nebegalima teigti, kad ji nėra griežtoji tarptautinė teisė (angl. – *hard law*), ar kad jos pažeidimas nesudaro pagrindo taikyti laikinųjų apsaugos priemonių.

Grįžtant prie Rusijos Federacijos, minėtų faktinės veiklos bei *opinio juris* įrodymų pakanka. Visų pirma, nors ši valstybė nepriklauso Espoo konvencijai, taikant Espoo konvencijos procedūras, ji kartu su kaimyninėmis valstybėmis Espoo konvencijos šalimis buvo informuota (ir atitinkamai reagavo) dėl keturių branduolinės energetikos objektų Olkiluoto 3, Olkiluoto 4, Loviisa 3 ir Fennovoima Suomijoje bei dėl Bystroje Kanal projekto Ukrainoje. Antra, Rusija dalyvavo mažiausiai kelių svarbių tarptautinių dokumentų, t. y., 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencijos, Antarkties sutarties 1991 m. Antarkties aplinkos apsaugos protokolo, 1992 m. Biologinės įvairovės konvencijos, 1972 m. Stokholmo deklaracijos kūrime, o į visų jų tekstus yra įtraukta pareiga atlikti PAV, jei objektai kelia tarpvalstybinės žalos pavojų;

- 4) net jei nebūtų priimta sprendimo TTT Celiulozės fabriko byloje, ar nebūtų pagrindo pripažinti PAV atlikimo pareigos tarptautiniu papročiu ar bendruoju teisės principu – Rusiją vis vien saistytų visuotinai pripažįstamas abipusiškumo principas (angl. – *reciprocity*): perkeliant šį principą į statomų branduolinių jėgainių kontekstą, Lietuva, informavusi ar pasiryžusi konsultuoti Rusiją dėl savo branduolinės jėgainės PAV, turėtų atitinkamą teisę prašyti Rusijos informuoti ir konsultuoti ją (ar bent tikėtis būti informuotai) dėl Rusijos BAE PAV¹⁰¹¹.

¹⁰¹⁰ *Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, Provisional Measures, ICJ Reports (2006), para. 204.

¹⁰¹¹ Kaip minėta darbo skyriuje dėl bendradarbiavimo principo, abipusiškumo principas (lot. – *comitas gentium; opinio iuris sive necessitates*) turi tam tikrą fiktyvumo atspalvį: pilnai pritaikomas Lietuvos-Rusijos santykiuose, jis visiškai praranda prasmę, pvz., Rusijos ir branduolinės energetikos objektų neturinčios Austrijos santykiuose.

Pažymėtina, kad Rusijos branduolinės jėgainės situacijos kontekste labai gerai matoma kitokia informavimo dėl branduolinės energetikos objektų principo ir PAV atlikimo principo taikymo problema. Valstybės, kurios vykdo ginčijamą projektą, *inter alia* branduolinės energetikos projektą, gali pasinaudoti ta situacija, kad tarptautinėje teisėje nėra nustatyta procesinių PAV niuansų (t. y., nenurodoma, kaip valstybė turi elgtis vykdydama pareigą atlikti PAV) bei gali įrodinėti, kad aplinkybės iš viso nereikalauja atlikti PAV (t. y., tarpvalstybinės žalos rizikos nėra), arba ginčyti (kaip tai daro Rusija ir Baltarusija dėl savo branduolinių jėgainių), kad reikalingas PAV iš tikrųjų buvo atliktas.

Vertindama Kaliningrade statomos Baltijos branduolinės jėgainės PAV, Lietuva ne kartą buvo pabrėžusi, kad jis turi daugybę esminių trūkumų, panašių į Baltarusijoje statomos jėgainės PAV trūkumus: nepakankamai vertinami tokie svarbūs tarptautinio poveikio aspektai kaip avarinė parengtis ir civilinė sauga, galima Nemuno ir Baltijos jūros (visų pirma, *Natura 2000*, t. y., Kuršių nerijos, teritorijos) radiacinė tarša, vietovės geologinės, seismo-tektoninės, hidrogeologinės, hidrologinės, klimatinės, meteorologinės savybės; aikštelėje yra planuojamos praktiškai neišbandytos technologijos; visiškai nepateikti jėgainės vietovės parinkimo kriterijai ir neįvertintos geografinės alternatyvos. Kartu yra ignoruojamas abipusiškumo principas: nors Lietuva dalinasi su Rusija savo branduolinės jėgainės dokumentacija, tačiau ji taip ir nesulaukė analogiškų atsakomųjų šios valstybės veiksmų – turimoje Rusijos pateiktoje ataskaitoje nėra atsakyta į Lietuvos iškeltus klausimus, taip pat Lietuvos teritorijoje nebuvo organizuota jokių viešų svarstymų dėl BAE. Galų gale, kaip ir Baltarusijos jėgainės atveju, Rusijos ekspertai pateikė galutinę BAE PAV išvadą, nors tarpvalstybinio PAV procedūra nėra užbaigta. Praktiškai pažeisdama PAV atlikimo principą, Rusija kartu šiurkščiai pažeidžia visą grandinę kitų glaudžiai

susijusių aplinkos teisės principų, pradedant atsargumo (juk, TTT teigimu¹⁰¹², PAV tėra pagalbinis šio vieno pagrindinių tarptautinės teisės principų mechanizmas), *teršėjas moka*, tvaraus vystymosi, intergeneracinės lygybės, net bendro paveldo apsaugos¹⁰¹³ ir kitus principus.

7.7. Pagrindiniai teiginiai ir nustatytų problemų sprendimo variantai

Pagrindinė šio darbo skyriaus prielaida yra ta, kad aplinka priklauso visiems, tad visa visuomenė turi teisę būti informuota ir konsultuojama dėl būsimo (*inter alia* sukuriama branduolinės energetikos objektų) poveikio šiai aplinkai.

Informavimo ir konsultavimosi principo, kuris yra sąlyginai jaunas tarptautinės aplinkos teisės principas, **įgyvendinimas nebūtų įmanomas, jei nebūtų aiškiai nustatytas informavimo būdas, kelias, objektas ir turinys**. Šiam klausimui išspręsti buvo sukurtas specialus instrumentas, dar vadinamas informavimo principo „įrankiu“, – Poveikio aplinkai vertinimo dokumentas (PAV). PAV procesu (kartu ir informavimo principo diegimu) yra užtikrinama, kad prieš suteikiant leidimą veiklai, *inter alia* susijusiai su branduoline energetika:

- a) valstybinės *institucijos identifikuotų* planuojamo projekto, kuris patenka į jų jurisdikciją ir kontrolės sritį, įtaką aplinkos apsaugai ir atsižvelgtų į ją ir
- b) potencialiai poveikį patirianti *visuomenė* turėtų galimybę susipažinti su projekto dokumentacija ir išreikšti savo nuomonę sprendimą priimančiai institucijai.

Abu šie informavimo principo aspektai (a) ir (b) yra pakartoti atitinkamai Rio deklaracijos 17 bei 10 principuose. Nors PAV dokumente nėra nustatoma konkrečių aplinkos apsaugos standartų, o galutinį sprendimą dėl projekto ateities

¹⁰¹² (a) Dissenting opinion of Judge Weeramantry in the *New Zealand v. France case*; (1995) ICJ Reports, para. 344 ir (b) the separate opinion (in majority) in *Gabčíkovo-Nagymaros project case*; (1997) ICJ Reports, para. 7, (c) Judge Cancado Trindade's separate opinion in *Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, (2010) ICJ Reports, para. 5, 204.

¹⁰¹³ Turint omeny tai, kad Kaliningrado jėgainė kelia grėsmę objektams, priskirtiems UNESCO paveldui.

priima ne visuomenė, o atsakinga institucija – šio dokumento atliekama vertinimo funkcija yra laikoma didžiuliu žingsniu aplinkos teisės evoliucijos procese.

Tarpvalstybinio PAV institutas (pažymėtina, kad branduolinių objektų sukuriamas poveikis praktiškai visuomet būna tarpvalstybinis) sunkiai skynėsi kelią tarptautinėje teisėje: nors jo atlikimo pareiga TTT pripažinta „bendroju tarptautinės teisės reikalavimu“, PAV turinį, objektą, atlikimo būdą etc. reglamentuojančios tarptautinės teisės nuostatos vis dar tebėra gana dviprasmiškos ir suteikiančios didelę diskreciją valstybėms, joms rengiant PAV ir sprendžiant dėl atsižvelgimo į kitų valstybių pastabas. Vienintele išėjimi iš susiklosčiusios situacijos būtų valstybių prisijungimas prie PAV procedūras įtvirtinančių konvencijų, būtent unikalių tarptautinės aplinkos teisės Espoo ir Orhuso konvencijų.

Espoo ir Orhuso konvencijų unikalumas būtent tarptautinės branduolinės teisės kontekste yra tas, kad nesusiformavus tarptautinės paprotinės teisės normoms nei branduolinės teisės normoms (TATENA, Branduolinės saugos konvencijos, Jungtinės konvencijos normoms), reglamentuojančioms branduolinės energetikos objekto PAV turinį, su PAV atlikimu susijusias teises ir pareigas, šios dvi konvencijos yra kone vienintelės specializuotos konvencijos, kuriomis galima vadovautis atliekant planuojamų branduolinės energetikos objektų PAV ir per kurias (jose įtvirtintų PAV procedūrų dėka) branduolinėje teisėje gali būti įgyvendinamas aplinkos teisės valstybių ir visuomenės informavimo, konsultavimo, dalyvavimo sprendimų priėmimo principai, t. y. aplinkos teisės Rio deklaracijos 17 ir 10 principai¹⁰¹⁴.

Atsakant į klausimą, ar minėtas įgyvendinimas yra sėkmingas, reikia pažymėti, kad **kai Rio deklaracijos 17 ir 10 principai, įtvirtinti atitinkamai Espoo ir Orhuso konvencijose, yra pradedami taikyti labai specifiniams**

¹⁰¹⁴ Informavimo principas, priešingai nei, pvz., prevencijos principas, branduolinės teisės reguliuojamus objektus veikia ne per branduolinės teisės instrumentus (nes tokių paprasčiausiai nėra), o tiesiogiai per aplinkos teisės konvencijas.

branduolinės teisės reguliuojamiems objektams, prie konvencijose esančių jau *įprastų* dviprasmiškumo, teksto aiškinimo problemų prisideda *specifiniai* branduolinės teisės klausimai (lygiai taip pat atsitiko su atskirame skyriuje jau analizuotu atsargumo principu, kurio perkėlimą iš aplinkos teisės į branduolinę teisę dar labiau pasunkino iš anksto neišspręsti neaiškumai).

Taigi su branduoline energetika susijusiems projektams taikant tokį aplinkos teisės Rio deklaracijos 17 principą, koks jį yra įtvirtintas Espoo konvencijoje, vis dar reikia tobulinti procedūras, išvystyti vadinamąją gerąją praktiką (esant tarptautinių ginčų sprendimo institucijų jurisprudencijos stokai, susipažinimas su darbe aprašyta JAV patirtimi PAV srityje atrodo ypač naudingas sprendžiant Espoo konvencijos taikymo problemas ir vystant minėtą gerąją praktiką):

- 1) Espoo konvencijos trūkumu yra laikomas tai, kad joje nėra *aiškiai įtvirtinto projekto paveikiamų informuojamų valstybių rato*. Tai ypač didelis trūkumas branduolinių projektų šviesoje, kadangi, kaip minėta, nors branduolinės energetikos projektai yra laikomi nacionaliniais, tačiau jų PAV dėl branduolinių avarių specifikos beveik visuomet bus tarpvalstybinis. **Taigi, esant neaiškiam konvenciniam informuojamų valstybių ratui, susiklosto tokia situacija, kad valstybės pačios nusprendžia (bent jau egzistuoja tokia teorinė galimybė), kokias užsienio valstybes informuoti dėl savo branduolinės energetikos projektų PAV. Sprendimas susiklosčiusioje situacijoje galėtų būti ne pasikliovimas Espoo konvencijos narių gera valia, o įtraukimas į konvenciją nuostatos, kad užsienio valstybės gali pačios nuspręsti dalyvauti tarpvalstybinio branduolinės energetikos objekto PAV procedūrose.** Kartu su šia nuostata vertėtų įtraukti kitą nuostatą dėl informuojamų valstybių teisių (pvz., šiuo metu yra neaišku, ar valstybė gali atsisakyti dalyvauti Espoo procese, o paskui, jam įsibėgėjus, kelti su projektu susijusius klausimus).
- 2) Nors Espoo konvencija yra galingas įrankis, skatinantis valstybes, vykstant

PAV procesui, pateikti pagrįstas jos teikiamo projekto alternatyvas bei pasirinkti aplinkai palankų ir kartu prieinamą sprendimą¹⁰¹⁵, tačiau *alternatyvų parinkimo procesas* vis dar *stokoja konkretumo*, o tai sukuria terpę valstybėms apeiti konvencijos reikalavimus. Optimizuojant minėtą procesą, reikalingi tokie pokyčiai:

- a) Neatsižvelgiant į nacionalinės teisės ypatumus ir pačių BEO skirtumus, Espoo konvencijoje reikia *unifikuoti PAV apimties* (angl. – *scoping*) nustatymą: kitaip valstybės, vadovaudamosi savo nacionaline procedūra, galės toliau neištraukti kaimyninių valstybių į PAV apimties nustatymą ir taip išvengti aplinkai galimai palankesnių sprendimų vertinimo;
- b) Espoo konvencijoje valstybės turi būti *expressis verbis* įpareigojamos savo nacionalinėje teisėje nustatyti reikalavimą *pagrįsti* alternatyvų pasirinkimą, o ne tik atsižvelgti į alternatyvas, „kai to reikia“;
- c) Espoo konvencijoje reikia išskirti *specialius* reikalavimus daugiausiai problemų sukeliančiam branduolinės energetikos objektų *geografinio* pobūdžio alternatyvų *analizei*, t. y. nustatyti, kad (a) vietos parinkimo kriterijai būtų nustatomi iš anksto, prieš pradėdant vietos parinkimą (šiuo metu tai daroma nevisiškai); (b) jei yra tikimybė, kad jėgainės aikštelė gali atsidurti šalia sienos, vietos parinkimo kriterijai turėtų būti suderinami tarp šalių; (c) vietos parinkimo procesas turėtų būti kuo atviresnis; (d) vietos parinkimo proceso rezultatai turėtų būti pateikti nepriklausomų tarptautinių ekspertų tarpusavio vertinimui¹⁰¹⁶;
- d) Espoo konvencijos šalys turėtų labiau *skatinti* kitas valstybes, vykdančias branduolinės energetikos objektų alternatyvų analizę, *nesustoti* ties vietos,

¹⁰¹⁵ Dar kartą pabrėžtina, kad pats PAV procesas yra tik informavimo įrankis, kuris savaime nereikalauja, kad institucija priimtų pačią palankiausią aplinkai alternatyvą.

¹⁰¹⁶ MOTIEJŪNAS, Stasys. *Discussion on Nuclear Energy-Related Projects: presentation* [interaktyvus]. Panel discussion on nuclear energy-related projects, Meeting of the Parties to the Espoo Convention, 5th session, 20-23 June 2011, Geneva [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/nuclear_energy-related_projects_S_Motiejunas.pdf>.

technologijos ar reaktoriaus dizaino alternatyvomis, o *atsižvelgti* į tokias alternatyvas kaip *alternatyvios* elektros gamybos technologijų, energijos saugojimo ar branduolinės energijos gamybos atsisakymo alternatyvos.

- 3) Espoo konvencijoje nėra pateikiamas atsakymas į klausimą, ar branduolinės saugos charakteristikos (paprastai įtraukiamos į neviešą SAR dokumentą) regioniniu mastu turi būti įtrauktos į viešą branduolinės energetikos objektų PAV. Šiuo metu skirtingos šalys PAV turinį supranta skirtingai: pvz., Austrija labai plačiai įsivaizduoja branduolinės energetikos objekto PAV; Suomijos ir Lietuvos branduolinės energetikos objektų PAV yra siauresni (t. y. įtraukiamas ne maksimalus skaičius branduolinės saugos aspektų, o tik kai kurie iš jų), o į Baltarusijos jėgainių PAV turinį branduolinės saugos aspektai visai neįtraukti. Tokia nevienodos nacionalinės praktikos situacija, savaime suprantama, kelia visuomenės susirūpinimą.

Manytina, kad nors paprastai branduolinės saugos charakteristikos iš tikrųjų yra atibojamos nuo viešos PAV analizės ir yra analizuojamos atskirame specialiaame SAR (PSAR) dokumente, *neprieinamame* plačiajai visuomenei, vis dėlto reikia atsižvelgti į visuomenės siekius (o dažniausiai šie siekiai išryškėja po mažesnės ar didesnės branduolinės avarijos) ir į branduolinio objekto PAV *įtraukti* kai kuriuos rizikos vertinimo, radiacinės saugos elementus. **Įtraukus į PAV bent svarbiausius branduolinės saugos aspektus, galėsime būti tikri, kad yra įvykdytas pagrindinis PAV uždavinys** – parinkta tinkama branduolinio objekto vieta ir technologija (žr. šiame skyriuje minėtą ginčą dėl Temelino branduolinės jėgainės). Tuo tarpu išsamesnis branduolinės saugos vertinimas (SAR) gali būti vykdomas vėliau, kai projektui yra iš principo pritarta, o statybų vieta nustatyta. Argumentas, esą PAV stadija yra pernelyg ankstyva, kad būtų įtraukti bet kokie unifikuoti saugumo parametrai, yra nepagrįstas: juk ES operatorius dar pačioje projekto pradžioje turi pateikti branduolinės

energetikos objekto saugos informaciją (kuri yra neprieinama visuomenei) Euratom organizacijai.

- 4) Net jei tarptautinė bendruomenė nuspręstų laikytis naujos pozicijos, kad tam tikri branduolinės saugos aspektai vis dėlto turi būti įtraukiami į branduolinės energetikos objektų PAV, **tai nereišktų, kad verta žengti dar vieną žingsnį ir reikalauti, kad PAV būtų atsižvelgta į blogiausius scenarijus ir į ypač žalingą poveikį sukeliančius, bet labai mažos tikimybės įvykius** (tokius kaip cunamio ir žemės drebėjimo kombinacija, kuri įvyko Fukušimoje) arba kad būtų numatytos jų poveikį mažinančios ar avarinės priemonės. Tokios pat pozicijos laikėsi Espoo konvencijos kūrėjai, nes šios konvencijos tekste nepateikiama blogiausio scenarijaus ar didelę žalą sukeliančių, bet ypač mažos tikimybės įvykių apibrėžčių. Darytina išvada, kad valstybėms, siekiančioms PAV dokumente iširti branduolinių objektų atsparumą tokiems įvykiams, bus kur kas paprasčiau pasirinkti kitą forumą ir inicijuoti specialius periodiškus abipusio tikrinimo susitikimus branduolinės energetikos objektų saugos klausimais.
- 5) Atsižvelgiant į darbe pateiktus faktus galima teigti, kad būtų *nelogiška*, netikslinga ir neracionalu į branduolinės energetikos objektų PAV *įtraukti* ne tik tokius saugumo aspektus kaip blogiausi scenarijai, itin mažos tikimybės, bet didelį poveikį sukeliančius įvykius, bet ir *teroristų atakos riziką*. Beje, iš JAV teismų praktikos matyti, kad toks saugumo elementas, kaip branduolinių objektų atsparumas teroristų atakoms, turi būti eliminuotas iš šių objektų PAV visai ne dėl to, kad šios atakos yra laikomos itin mažos tikimybės, bet didelį poveikį sukeliančiais įvykiais, o dėl jų kontrolės stokos¹⁰¹⁷:

¹⁰¹⁷ JAV teismas labai taikliai pažymėjo, kad aplinkos apsaugos institucijos pareigos negali būti be saiko plečiamos, reikalaujant į jų branduolinių objektų PAV įtraukti vis daugiau papildomų poveikio aplinkai rūšių: galų gale reikės žymiai padidinti turimus regulatoriaus resursus, kad būtų galima vykdyti funkcijas, kurios net nėra tiesiogiai jam priskirtos pagal įstatymus. Savo ruožtu neadekvačiai sumažinus resursų kiekį,

- a) branduolinių objektų licencijos gavimas neturi „pagrįstai artimo priežastinio ryšio“ su poveikiu aplinkai, kuris būtų sukeltas teroristų atakos atveju;
- b) galimų lėktuvo atakų prevencija priklauso kitų valstybės institucijų (o ne branduolinės energetikos regulatoriaus) atsakomybei; be to, saugumo aspektai peržengia aplinkos įstatymų ir PAV ribas;
- c) teroristų atakų sukuriama rizika yra nepamatuojama.

Dėl išdėstytų priežasčių pasaulyje branduolinės energetikos reguliatorių sukurtoje aktų sistemoje **objektų saugumo kontrolė yra atskirta nuo atitikties aplinkos teisės reikalavimams kontrolės. Šioje vietoje dažnai atsiranda trintis, kadangi saugumo kontrolė apima jautrios informacijos analizę, kuri nėra pasiekama visuomenei, tuo tarpu PAV reikalauja visuomenės dalyvavimo ir skaidrumo, tačiau šios trinties neįmanoma panaikinti.**

Antra vertus, svarbu pažymėti, kad poreikio PAV dokumente analizuoti tam tikrų įvykių sukeltą poveikį nebuvimas *nereiškia*, kad valstybės ir objektų operatoriai neturi imtis *prevencinių* priemonių, užkertančių kelią šiems įvykiams ar šių įvykių poveikiui atsirasti. Pvz., ES vykdomi atsparumo testai taip pat skirti *inter alia* išsiaiškinti, ar branduolinės energetikos objektai yra atsparūs teroristų išpuoliams.

Būtinumas imtis prevencinių priemonių, užkertančių kelią teroristų atakoms ar suvaldančių tokių atakų pasekmes, kyla iš civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų: ne taip, kaip stichinės nelaimės, teroristų atakos nepriklauso civilinės atsakomybės už branduolinę žalą konvencijų taikymo išimtims.

6) Espoo konvencija dažnai kritikuojama už tai, kad joje yra nutylima, ar

žymiai mažiau dėmesio bus skirta tokiems tiesioginiams regulatoriaus uždaviniams, kaip aplinkos apsauga.

branduolinės jėgainės PAV turi būti numatytas visas branduolinio kuro ciklas, t. y. už tai, kad joje nėra *expressis verbis* pareikšto reikalavimo į jėgainės PAV įtraukti branduolinio kuro ciklo *galo* sprendimą (pvz., sprendimą apdoroti panaudotą kurą, saugoti jį, perdirbti ar dėti į atliekynus). Vis dėlto tol, kol regione nėra nacionalinių ar tarptautinių ilgalaikių panaudoto branduolinio kuro saugyklų, iniciatyva įtraukti branduolinių atliekų ir panaudoto kuro saugojimo sprendimą į jėgainių PAV nepasistūmės iš mirties taško.

- 7) Į Espoo konvencijos tekstą siūlytina įtraukti reikalavimą, kad šalys sukurtų bendrus avarinės parengties planus bent jau su kaimyninėmis valstybėmis (kituose branduolinės teisės dokumentuose ši nuostata, deja, yra išdėstyta tik kaip rekomendacija).
- 8) Espoo konvencijoje nėra užsimenama apie PAV *atnaujinimą*, pvz., sulaukus neigiamų jėgainės atsparumo testų rezultatų, pratęsiant senos jėgainės veiklos licenciją etc. (minėtas atnaujinimas galėtų savo ruožtu reikšti Espoo procedūrų inicijavimą iš naujo). Europos Komisija, pasiūlusi atlikti jėgainių atsparumo testus, nenurodė, kad dėl papildomų sistemų jėgainėse įdiegimo ar tobulinimo turės būti iš naujo atliktas objekto PAV ar iš naujo inicijuojamos Espoo konvencijos procedūros. **Todėl, net paaikėjus naujoms aplinkybėms, Espoo konvencijos regione PAV nėra atliekamas iš naujo.** Tokios pat pozicijos yra laikomasi ir tarptautinėse ginčų institucijose, pvz., MOX byloje. Kita vertus, negalima visiškai atmesti kaip nepagrįsto MOX byloje Airijos pareikšto argumento, kad **tokia situacija pažeidžia „modernumo principą (angl. – *contemporaneity principle*) taikant aplinkos teisės normas“.**
- 9) Taikant Espoo konvenciją nuolat kyla ginčai dėl to, kas yra laikoma „svariu poveikiu aplinkai“. Be abejo, su branduoline energetika susijusio projekto poveikis visada bus priskirtinas konvencijos I priedo veikloms ir aplinkinės valstybės visada bus informuotos apie jį, tačiau šalys gali nesutikti, kad

svarus neigiamas poveikis bus būtent toje aplinkos apsaugos srityje, kurią nurodo poveikį patirianti valstybė.

- 10) Nei Espoo, nei Orhuso konvencijose, nei ES direktyvose ar kituose tarptautiniuose dokumentuose tiesiogiai nėra numatyto mechanizmo, kurio dėka projekto vykdytojas būtų *prižiūrimas, ar jo taisomieji veiksmai yra atliekami, kaip buvo deklaruota PAV*; taip pat projekto vykdytojui nėra nustatyta jokia atsakomybė už atsisakymą (pvz., dėl pasikeitusių aplinkos ar ekonomikos aplinkybių) diegti visas ar kai kurias pažadėtas taisomąsias priemones. Problemai išspręsti reikalingi tokie pokyčiai:
 - a) Espoo konvencijos paklausimų komisijai turi būti suteikta kompetencija spręsti ne tik ginčus dėl svaraus poveikio nustatymo, bet ir *kitų* konvencijos nuostatų pažeidimo ginčus. Taip pat konvencijos šalys turėtų skatinti plačiau praktikuoti paklausimų komisijos teisę taikyti *sankcijas* konvencijos pažeidėjoms ne tik už taisomųjų priemonių neįdiegimą, bet ir, pvz., už tai, kad Espoo konvencijos narė pradeda savo jėgainės statybas nesibaigus tarpvalstybinio PAV procedūroms (nuo 1997 iki 2011 m. Espoo konvenciją pritaikius 700 kartų, jokiai šaliai nebuvo paskirta jokia sankcija už tai, kad ji pažeidė savo konvencinius įsipareigojimus, ir nė karto nebuvo pasinaudota konvencijos 15 str. numatyta galimybe perduoti ginčą TTT). Kartu, diegiant siūlomą naujovę ir siekiant išlaikyti Espoo konvencijos autoritetą, reikia sukurti mechanizmą, priverčiantį konvenciją pažeidžiančią šalį vykdyti sankcijas;
 - b) Siekiant užtikrinti PAV deklaruotų taisomųjų priemonių įdiegimą, projekto vystytojo galima pareikalauti PAV *įsipareigojimų vykdymo garanto*, kad šis sukurtų depozitinį fondą arba pateiktų akredityvą, lygų taisomųjų veiksmų sąnaudų sumai. Kitas sprendimas būtų įvesti privalomą arbitražo procedūrą, kurios metu būtų nustatoma, ar projekto vykdytojas įvykdė PAV dokumente įtvirtintus taisomuosius veiksmus;
 - c) PAV vykdymas galėtų ir net turėtų būti *prižiūrimas nepriklausomų*

ekspertų misijų ir šalių susitikimų metu, o priežiūros ataskaitos galėtų būti prieinamos visoms TATENA narėms (tiesa, dėl didžiulio apdorotinių dokumentų kiekio šiam uždaviniui įgyvendinti reikia smarkiai padidinti minėtų ekspertų skaičių ir kitus susijusius pajėgumus).

Pažymėtina, kad dalį pateiktų problemų išspręs (jei kada nors įsigalios) 2004 m. Antroji konvencijos pataisa, kurioje yra patikslinama, kaip plačiai šalys turi informuoti viena kitą apie planuojamą veiklą, t. y., paaiškinama konvencijos taikymo sritis; reikalaujama vykdyti atitikties konvencijai peržiūras ir yra pakeičiamas konvencijos I priedas, įtraukiant į jį daugiau „su branduoline energetika susijusių“ veiklų. Šios 2004 m. pataisos kartu su 2001 m. pataisa, kuria yra leidžiama ne UNECE šalims prisijungti prie Espoo konvencijos, būtų išties didelis žingsnis pirmyn tarptautinės aplinkos teisės istorijoje, tačiau net avarija Fukušimoje, atrodo, nepaspartino pataisų ratifikavimo proceso¹⁰¹⁸.

Pereinant nuo Rio deklaracijos 17 prie **10 principo**, t. y. *visuomenės* informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principo, branduolinės teisės vadove vadinamo skaidrumo principu, reikia pasakyti, kad Orhuso konvencija visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų dėl branduolinės energetikos objektų aspektu yra taikoma net *plačiau* už Espoo konvenciją, nes apima ne tik branduolinių jėgainių statybą, valdymą, branduolinio kuro perdirbimo, sodrinimo įrenginius, radioaktyvių atliekų saugojimą, dėjimą į atliekynus, bet ir tuos atvejus, kai yra tiesiog pakeičiamos branduolinės energetikos objekto valdymo sąlygos, pvz., atnaujinamos reaktorių dalys (senėjimo valdymas). Abiejose šiose konvencijose yra bandoma harmonizuoti nacionalinius procedūrinius taikymo mechanizmus, kad skirtingose nacionalinės teisės tradicijose visuomenės

¹⁰¹⁸ Kas dėl Lietuvos Respublikos, 2011 m. kovo 22 d., praėjus 11 dienų po pirmųjų tragiškų įvykių Japonijoje, mūsų valstybė tapo 22-ąja šio protokolo šalimi, taip pat 20-ąja pirmosios pataisos šalimi ir 17-ąja antrosios pataisos šalimi; kitą dieną Lietuvos pėdomis pasekė Baltarusija.

įtraukimas, naudojimas savo teisėmis sprendimų priėmimo procese nesiskirtų taip drastiškai.

Espoo ir Orhuso konvencijų, taikomų branduolinės energetikos projektams, problemos, trukdančios sėkmingai įgyvendinti Rio deklaracijos 10 principą, ir šių problemų sprendimo būdai yra šie:

1) Atliekant branduolinės energetikos objektų PAV, dažniau nei atliekant kitų objektų PAV, yra susiduriama su klausimu *skaidrumas* (turimas omenyje laisvas informacijos pateikimas plačiai visuomenei) *v. konfidencialumas* ar net *saugumas*: yra diskutuojama, kokios šių objektų techninės detalės, kurių atskleidimo siekia visuomenė, iš tikrųjų gali, o kokios negali būti atskleistos dėl to, kad jos yra branduolinio saugumo, saugos ar komercinės paslapties dalis. Mažai ginčijama tai, kad **dėl branduolinės energetikos projektų PAV specifikos, santykyje skaidrumas v. saugumas dažniausiai nusveria antrasis** (pvz., branduolinių objektų atsparumas teroristų atakoms yra išbrauktas iš viešojo PAV), tačiau **dėl prioriteto santykyje skaidrumas v. konfidencialumas** (pvz., komercinė paslaptis) **suteikimo vyksta didžiausi, ilgiausi ir praktiškai neišsprendžiami ginčai** (pvz., yra ginčijamasi, ar vieša aplinkos apsaugos informacija apima branduolinių atliekų saugojimo sąnaudas). Deja, kiekvienoje valstybėje yra skirtingai įsivaizduojama, kaip turėtų būti balansuojama tarp minėtų vertybių, tad jas suvienodinti yra labai sudėtinga.

2) Espoo konvencijoje aiškiai ***nėra įtvirtintos aplinkosauginės NVO teisės, o tai padaro jų statusą nevienodą skirtingose šalyse*** (nacionalinėse teisėse gali būti skirtingai aiškinama, kas yra „visuomenė“ ar „pakankamas suinteresuotumas“, reikalingas dalyvavimui sprendimų priėmime). Be minėtų procedūrinių reikalavimų optimizavimo, Espoo šalys galėtų imtis iniciatyvos įsteigti specialią tarptautinę **atstovavimo (tarptautinėse ginčų institucijose) visuomenės interesams (ombudsmeno) instituciją**, kuri egzistuoja daugelyje Lotynų Amerikos šalių (port. – *Ministério Público*),

arba įsteigti specialų fondą, iš kurio būtų dengiamos atstovavimo visuomenės interesams teisinės išlaidos (tokį fondą (angl. – *Participant Funding authority*), skatinantį visuomenės įtraukimą į branduolinių objektų PAV ir licencijavimo procesus, yra įsteigusi Kanados NRC).

- 3) Kad poveikį patirianti valstybė negalėtų sulaikyti iš poveikį sukeliančios valstybės gautos informacijos apie užsienyje statomą branduolinės energetikos objektą ir neperduoti šios informacijos savo visuomenei, reikia sukurti ganėtinai ambicingą mechanizmą, pagal kurį poveikį sukurianti valstybė pati **tiesiogiai informuotų užsienio visuomenę** ir pačią kritiškiausią jos dalį, t. y. aplinkosaugines NVO (tokios praktikos jau laikosi Švedijos aplinkos apsaugos agentūra).
- 4) Tam, kad būtų įgyvendinti visi visuomenės dalyvavimo procedūrų etapai (šis tikslas yra nurodytas Orhuso konvencijos 6 str. 3 d.), kad visuomenė galėtų „pasirengti ir veiksmingai dalyvauti priimant sprendimus aplinkos srityje“, **turi būti nustatyti pagrįsti terminai, suteikiantys pakankamai laiko visuomenės informavimui.** Šiam tikslui pasiekti reikalingos tokios reformos (**tiesa, reikia paminėti, kad tai tik teorinės galimybės, kurios kol kas suponuoja labai gremėzdisko mechanizmo sukūrimą**):
 - a) reikia *suvienodinti* (unifikuoti) visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo (įsiterpimo) terminus, kad šie nepriklausytų nuo šalių nacionalinių įstatymų;
 - b) reikia paskirstyti technologijos tiekėjo ir nacionalinės institucijos riziką¹⁰¹⁹, nustatant *dvių stadijų PAV procedūrą*: pirminis, preliminarus PAV galėtų būti vykdomas dar nesant technologijos ir siekiant apsispręsti dėl projekto vietos ir alternatyvų, o galutinis PAV galėtų būti atliekamas, kai yra aprobuotas BEO dizainas ir patikrinta atitiktis saugumo reikalavimams.

¹⁰¹⁹ *Supra*, note 857.

Šiame kontekste pažymėtina, kad nors kitas dokumentas, SEA Protokolas, įpareigoja valstybes konsultuotis su visuomene labai *ankstyvoje* stadijoje, ir šiuo reikalavimu tam tikra prasme net riboja valstybės suverenitetą, tačiau protokolo vaidmuo branduolinei energetikai yra labai pervertinamas, kadangi jis branduolinės energetikos planams ir projektams gali būti netaikomas. Dėl šios priežasties SEA Protokolo taikymas branduolinės energetikos planams ir strategijoms labiausiai priklauso nuo kiekvienos valstybės politinės valios, o priversti valstybes tai padaryti nėra įmanoma net pasitelkiant į pagalbą ES teisės mechanizmus (ES teisė nesikiša į branduolinės energetikos planų kūrimą, tad nėra pagrindo reikalauti, kad valstybės narės šiems planams taikytų Strateginio padarinių aplinkai vertinimo direktyvą 2001/42/EC).

- 5) **Reikia unifikuoti administracinio pobūdžio klausimus**, kurie yra susiję su visuomenės informavimu ir dalyvavimu sprendimų priėmime, pvz., suvienodinti vertimams skirtus terminus, nustatyti vienodus dokumentų paskelbimo terminus; nustatyti, ar poveikį sukelti valstybė privalo surengti viešuosius svarstymus ne tik kaimyninėse, bet ir potencialiai poveikį patiriančiose valstybėse, etc.
- 6) Įgyvendinant visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principą, nuolat kyla **visuomenės dalyvavimo veiksmingumo problema**. Espoo konvencija įpareigoja šalį *nurodyti priežastis bei motyvus, kuriais pagrįstas galutinis jos priimtas sprendimas*, tačiau lieka visiškai **neaišku, ką reiškia jų pareiga „reikiamai įvertinti“ visuomenės pastabas: ar šalys jas privalo reikiamai įvertinti ar turėtų reikiamai įvertinti**. Nacionalinė praktika Espoo šalyse gali skirtis kardinaliai: pvz., Prancūzijos aplinkos teisės kodekse vartojamas žodis *privalo*, o Čekijos Respublikoje net neigiamas galutinis PAV neturi įtakos tolimesniam projekto vystymui.
- 7) Manytina, kad keliant minėtą problemą, yra kiek pamiršamas svarbiausias dalykas, kad pats PAV procesas savaime teisiškai nereikalauja, kad

institucija priimtų pačią palankiausią aplinkai alternatyvą ar kad valdžia visuomet vengtų vykdyti projektus, kurie buvo pripažinti sukuriančiais svarų poveikį aplinkai, ar kad imtųsi kokių nors konkrečių priemonių, mažinančių šį neigiamą poveikį. PAV įpareigoja *laikytis procedūrinių reikalavimų*, bet *nereikalauja vykdyti* konkrečių materialinės aplinkos teisės normų ar tikslų. PAV yra visuomenės ir valstybių informavimo įrankis, visuomet paliekantis vietos politinei diskrecijai. Kitaip tariant, nors daug laiko ir lėšų kainuojantis visuomenės ir vietinės valdžios dalyvavimas sprendimų priėmimo procese leidžia sukurti *visuomenės pasitikėjimą*, tačiau *teisė būti konsultuojamiems nėra tapati sprendimo priėmimo teisei* (kuri priklauso valdžiai). Tarptautinėje teisėje tik išskirtiniais atvejais leidžiama taikyti šios taisyklės išimtis: pvz., 2007 m. JT Čiabuvių žmonių teisių deklaracijos (angl. – *UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*) 29 str. yra įtvirtinta, kad „Šalys imasi veiksmingų priemonių siekdamos užtikrinti, kad pavojingų medžiagų saugojimas arba dėjimas į atliekynus nevyktų be informuoto, iš anksto suteikto ir laisva valia pareikšto žemių ar teritorijų čiabuvių sutikimo“¹⁰²⁰ – tad, pvz., Kanados čiabuviai, remdamiesi šia deklaracijos nuostata ir Kanados konstitucijos straipsniu¹⁰²¹, įtvirtinančiu valstybės pareigą konsultotis su čiabuvių grupėmis (kai valstybė imasi veiksmų, kurie gali neigiamai paveikti konvencijų teises, priklausančias čiabuviams, indėnams, inuitams ir metisams¹⁰²²), turi labai retą galimybę blokuoti radioaktyvių atliekų saugyklų statybas jų žemėse¹⁰²³. Be abejo, ką tik paminėta išvada dėl

¹⁰²⁰ 2007 m. JT Čiabuvių žmonių teisių deklaracija (angl. – *UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf>.

¹⁰²¹ 1982 m. Kanados konstitucija (angl. – *The Constitution Act*). Schedule B to the Canada Act 1982 (UK), c 11, 35.

¹⁰²² angl. – *Aboriginal peoples, the Indian, Inuit and Metis peoples*.

¹⁰²³ Žr., pvz., 2012 m. kovo mėn. bylą: *Fond du Lac Denesuline First Nation et al. v. Canada* (Attorney General) 2012 FCA (Federal Court of Appeal), para. 73.

valstybės politinės diskrecijos priimti jai tinkantį sprendimą neturi nieko bendro su situacijomis, kai valstybė (pvz., Baltarusija savo jėgainės PAV atveju) *piktnaudžiauja* savo suverenumo teisėmis ir visiškai nepaiso Espoo ir Orhuso konvencijose įtvirtinto valstybių ir visuomenės informavimo principo: nesilaiko procedūrinių reikalavimų ir ignoruoja valstybių ir visuomenės pastabas dėl planuojamo objekto poveikio aplinkai.

8) Dėl įvykių Fukušimoje (tiesa, visuomenės informavimo apie būsimą BEO poveikį principas šiame kontekste yra aptariamas mažiausiai, nes avarija kilo ne dėl PAV proceso trūkumų, o dėl gamtos stichijos ir žmogaus klaidos veiksmų) darytina išvada, kad nuo 2011 m. kovo 11 d. visuomenės įtraukimas į sprendimų priėmimą tik didės. Fukušima dar kartą priminė, kad:

- a) svarbus yra ne tik visuomenės informavimas, bet ir konsultavimas;
- b) kad galėtų būti priimti didžiausi sprendimai, reikia plataus visuomenės palaikymo;
- c) sprendimų dėl aplinkos atkūrimo priėmimo turi dalyvauti poveikį patirianti visuomenė ir už atkūrimą atsakingi asmenys.

Tiesa, šioje byloje Kanados čiabuvių skundas prieš Kanados branduolinės saugos komisiją (angl. – *Nuclear safety Commission*), pratęsusią dar 8 m. urano kasybos ir perdirbimo licenciją (angl. – *mine and milling operating licence*) AREVA, nebuvo patenkintas. Federalinis apeliacinis teismas patvirtino, kad Kanados branduolinės saugos komisija, kaip Karūnos atstovė, turinti platų mandatą sveikatos, saugos ir aplinkos apsaugos klausimais, susijusiais su branduoline energetika, turi teisę pati nustatyti, ar pareiga konsultuotis su čiabuvių grupėmis iš tikrųjų iškilo ir ar ši pareiga buvo įvykdyta. Be to, kaip nusprendė teismas, minėta pareiga konsultuotis kyla tik tada, kai yra įrodymų, kad iš Komisijos sprendimo kyla netipinė ir tikra grėsmė (angl. – *harmed in some non-trivial, non-speculative way*) – tuo tarpu čiabuviai nenurodė, kad egzistuoja koks nors ypatingas neišnagrinėtas poveikis jų teisėms, o apsiribojo tik plačiu ir apibendrintu susirūpinimu dėl dalykų, kurie nėra susiję su AREVA licencijavimo paraiška. Jei čiabuviai būtų sugebėję įrodyti neigiamo poveikio, pvz., jų medžiojimo ar žvejybos teisėms, buvimą, Komisija būtų privalėjusi pradėti konsultavimosi ir poveikio mažinimą įtvirtinančias procedūras.

Teisės sritis, kurioje yra aptariama konstitucinė valstybės pareiga konsultuotis su čiabuvių grupėmis dėl jų teisių, Kanadoje nuolat vystosi. Tobulėjant jurisprudencijai, vis plačiau yra atsakoma į klausimus dėl pramonės ir valstybės institucijų, dirbančių su branduolinės energetikos projektais, vaidmenų. Pvz., pasirodžius nagrinėtam teismo sprendimui, Kanados branduolinei pramonei ir reguliatoriui tapo aišku, kokie tai vaidmenys ir kada atsiranda iš jų kylančios pareigos.

Plačiau: Case Law: Canada: Appellate decision upholding nuclear regulatory licensing process and practices for consultation with aboriginal groups: *Fond du Lac Denesuline First Nation v. Canada (Attorney General)* (5 March 2012). *Nuclear Law Bulletin*, 2012, No. 89, Vol. 2012/1, p. 107-109.

Apibendrinus visas išvadas ir nepaisant siūlymų dėl patobulinimų, galima teigti, kad aplinkos teisės informavimo ir visuomenės dalyvavimo sprendimų priėmimo, arba, kalbant branduolinės teisės kalba, skaidrumo, principai, veikiantys branduolinėje teisėje tiesiogiai per aplinkos teisės konvencijas, yra sėkmingai – palyginti su kitais aplinkos teisės principais – taikomi branduolinės energetikos projektams ir veiksmingai užkerta kelią potencialios žalos aplinkai atsiradimui.

IŠVADOS

Dėl hipotezių pasitvirtinimo:

Darbe buvo iškeltos dvi hipotezės, pirmoji iš jų abstraktesnė ir paliečia pačią aplinkos teisės ir branduolinės teisės sąveiką, o antroji apima tam tikrą veikimo algoritmą ir kyla iš aplinkos teisės principų veikimo mechanizmų, per kuriuos jie paveikia branduolinę teisę ir branduolinės energetikos objektų reguliavimą, kad veikimo rezultate aplinka liktų tinkamai apsaugota nuo branduolinės veiklos sukeltos tarpvalstybinės žalos rizikos.

Kalbant apie **antrąją hipotezę**, galima teigti, kad aplinkos teisės principai, veikiantys branduolinėje teisėje *tiesiogiai* per aplinkos teisės konvencijas, yra sėkmingai, palyginus su kitais aplinkos teisės principais, taikomi branduolinės energetikos objektų reguliavimui ir veiksmingai užkerta kelią potencialios žalos aplinkai atsiradimui. Tiesa, nors tiesioginio aplinkos teisės principų taikymo atveju aplinkos apsaugos tikslai yra pasiekiami greičiau, tačiau kartais aplinkos teisės principai, įtvirtinti aplinkos teisės konvencijose ir pradedami taikyti labai specifiniams, branduolinės teisės reguliuojamiems objektams, į branduolinę teisę ekstrapolijuojami *lydimi* dviprasmiškumą, *abejonių bei prieštaravimų, inter alia*, dėl principo autoriteto (statuso) ir turinio aiškinimo. Pvz., ginčai dėl atsargumo principo funkcijų (orientacinė ar ginčų eigą apsprendžianti), statuso (visavertis principas ar „požiūris“) ar reikšmės (numato ar ne rizikos valdymą bei kaštų ir naudos analizę) sukuria spragų, kuriomis galima piktnaudžiauti, ir, galų gale, visa tai apsunkina šio principo įgyvendinimą branduolinėje teisėje (principo veiksmingumas mažėja). Be to, prie aplinkos teisės konvencijose esančių įprastų, darbe minėtų, pvz., teksto aiškinimo problemų, papildomai iškyla specifiniai pačios branduolinės teisės klausimai.

Aplinkos teisės principai, veikiantys branduolinėje teisėje *netiesiogiai* per įvairaus lygio branduolinės teisės instrumentus, yra ne taip sėkmingai (aišku, tik

aplinkos apsaugos atžvilgiu), palyginus su kitais aplinkos teisės principais, taikomi branduolinės energetikos objektams, nors ir įvykdo pagrindinę savo funkciją bei užkerta kelią potencialios žalos aplinkai atsiradimui.

Pažymėtina, kad aplinkos teisės principą branduolinėje teisėje taikant *tiesiogiai*, dažniausiai dominuoja jo *griežtasis* aiškinimas, ekocentriškumas, o taikant *netiesiogiai*, atvirksčiai, išryškėja jo švelni formulotė, antropocentriškumas, galimybės „pajungti“ jį ekonominiams interesams. Atitinkamai, priemonių antropocentriškumas nulemia ne ką kita, o silpną aplinkos teisės principo įgyvendinimą (pvz., įtvirtinant prevencijos principą branduolinėje teisėje aiškiai išryškėja jos antropocentrinis požiūris, nes prevencinės priemonės (įtvirtintos ICPR organizacijos dokumentuose), visų pirma, nukreiptos į žmogaus, o ne į aplinkos apsaugą). Požiūrio ekocentriškumas, priešingai, padidina aplinkos teisės principo veiksmingumą: pvz., reikalavimas atsižvelgti į labiau ekocentrinus nei antropocentrinus tikslus yra užprogramuotas tvaraus vystymosi principu, pagal kurį neleidžiamas teiginys, esą priemonės *žmogui* apsaugoti kartu adekvačiai apsaugo *aplinką*.

Pirmojoje hipotezėje buvo nurodyta, kad nors branduolinės ir aplinkos teisės šakas jungia vienas reglamentavimo objektas – branduolinės energetikos veikla, tačiau jos savo reguliavimu siekia skirtingų tikslų: tarptautinė aplinkos teisė siekia tausoti aplinką, tarptautinė branduolinė teisė visų pirma siekia apsaugoti žmogų ir nuosavybę nuo branduolinės energetikos objektų keliamų grėsmių, todėl dėl skirtingų prioritetų branduolinė teisė nesėkmingai, neveiksmingai saugoja aplinką.

Pirmoji hipotezė nepasitvirtino: nors branduolinės ir aplinkos teisės reguliavimu siekiama skirtingų tikslų, tačiau negalima teigti, kad dėl skirtingų prioritetų branduolinė teisė visai neveiksmingai saugoja aplinką. Šiandien stebimas šių dviejų teisės šakų suartėjimas bei branduolinės teisės judėjimas ekocentriškumo link (pvz., aplinkos apsaugos interesai palaipsniui pradeda būti

įgauti prioritetą radiacinės saugos srityje, šie interesai būna vis labiau įsisamoninami kitose branduolinės teisės srityse, o didėjant visuomenės dalyvavimui sutaikomos skirtingos stovyklos su skirtingais požiūriais į branduolinę energetiką kaip tokią).

Vis dėlto, siekiant kuo didesnio ekocentriškumo, branduolinės energetikos objektų reguliavimas turi būti reformuotas atsižvelgiant į toliau darbe išvardintas išvadas ir pasiūlymus (be to, minėta, kad tai daryti dabar, kol prisimenami įvykiai Fukušimoje, kol politinės jėgos linkusios susivienyti ir priimti įsipareigojimus tarptautiniu mastu, yra kaip niekada tinkamas laikas).

*

Atlikus tarptautinės aplinkos teisės principų įtakos branduolinei teisei tyrimą, įvertinus susijusio reglamentavimo, jurisprudencijos ir doktrininis šaltinius bei atsižvelgiant į iškeltų hipotezių įvertinimą ir darbo pradžioje pateiktus ginamuosius teiginius, formuluojamos šios pagrindinės darbo **išvados**:

1. Siekiant apginti aplinkos interesus bei sumažinti tarpvalstybinės žalos, keliamos BEO, riziką, bendradarbiavimo principo turinys branduolinėje teisėje, *skirtingai negu yra dabar, turi talpinti į save ne tik* valstybių informavimo apie savo BEO ir apie jame įvykusią branduolinę avariją pareigą, bet taip pat operatorių pareigą kooperuotis, pateikti naują informaciją, o informacijos gavėjui į ją atsižvelgti; skirtingų valstybių avarinės parengties institucijų pareigą imtis bendrų aktyvių veiksmų ir derinti savo atsaką branduolinei avarijai, sukurti su juo susijusius bendrus ekstremalių situacijų valdymo planus bei teikti abipusę paramą.

Šiame kontekste dabartinis branduolinės teisės *status quo* neatitinka bendradarbiavimo principo turinio ir esmės, nes praktiškai nė viena iš išvardintų pareigų, išskyrus pareigą informuoti apie BEO įvykusią branduolinę avariją, šiuo metu *nėra įtvirtinta* tarptautinės teisės aktuose ir

nėra įgyvendinama, o įvykiai Fukušimoje parodė, kad minėtoji Konvencijoje dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją įtvirtinta valstybių informavimo pareiga įgyvendinama neveiksmingai.

2. Darnaus vystymosi principas formuoja pavienių valstybių ir tarptautinės bendruomenės *politiką* BEO projektų atžvilgiu, todėl juo vadovaujantis privalo būti *aiškinamos* kitos *inter alia* branduolinės teisės nuostatos.
3. Branduolinėje teisėje taikant darnaus vystymosi principą, antropocentiškumas užleidžia vietą ekocentiškumui, nes aplinkos interesų įtvirtinimui ir užtikrinimui skiriama *daugiau dėmesio*, nei žmonių ir jų turto apsaugos interesams.

Tam tikrose branduolinės energetikos srityse iš darnaus vystymosi principo kylančių aplinkos teisės nuostatų taikymas aplinkos apsaugos atžvilgiu yra efektyvesnis: tik *nedideli* principo diegimo trūkumai nustatyti taikant jo *antropocentišką* atmainą branduolinio kuro išsaugojimo bei teisingo šio nykstančio išteklių pasiskirstymo srityje. *Kitose* branduolinės teisės srityse, taikant jau *ekocentiškąją* atmainą, principo diegimo trūkumų yra *daugiau*, pvz., nustatytos taisytinės Jungtinės panaudoto kuro konvencijos, per kurią radioaktyviųjų atliekų eksternalijai netiesiogiai taikomas darnaus vystymosi principas, nuostatos.

4. Prevencijos principas arba branduolinės saugos koncepcija, kaip visos branduolinės teisės kvintesencija ir pagrindinis tikslas, kol kas nėra orientuotas į aplinkos apsaugą ir neužkerta kelio žalos aplinkai atsiradimui.
5. Branduolinės teisės sritis – radiacinė sauga – išlieka labiausiai antropocentiška ir saugo tik žmogaus interesus, todėl *nėra* svarių ir tiksliai apskaičiuotų *mokslinių duomenų*, kuriais būtų įrodyta, kad ne tik žmogus, bet ir pati *aplinka* yra *tinkamai* apsaugota nuo žalos grėsmės.
6. Be antropocentiškumo, sėkmingam aplinkos teisės prevencijos principo įgyvendinimui branduolinėje teisėje trukdo *sankcijų* už saugos priemonių nevykdymą *stoka* bei šių priemonių vykdymo *priežiūros stoka*.

7. Atsargumo principas *neturi* tikslaus atitikmens *branduolinėje teisėje* – joje vietoje klasikinio aplinkos teisės atsargumo principo yra susiformavusi jau minėtoji antropocentrinė radiacinės saugos samprata.
8. Branduolinėje teisėje *atsargumo principas su jam būdingu mokslinio netikrumo elementu* taikomas *tik tiesiogiai*, per aplinkos teisės instrumentus. Tam tikrose branduolinės energetikos eksternalijų srityse iš atsargumo principo kylančių aplinkos teisės nuostatų taikymas aplinkos apsaugos atžvilgiu yra efektyvesnis. Jeigu vadovaujantis jūrų teisės konvencijose įtvirtintu atsargumo principu bandoma paveikti *radioaktyvių atliekų eksternaliją*, t. y. jų šalinimą jūroje ir importą, kas yra tiesiogiai susiję su radiologiniu poveikiu, šio principo įtaka yra didelė. Jeigu vadovaujantis atsargumo principu bandoma tiesiogiai paveikti *kitas branduolinės energetikos eksternalijas*, kurios tiesiogiai nesusijusios su radiologiniu poveikiu, pvz., kai ginamos akivaizdžiai aplinkos apsaugai palankios uždaro aušinimo ciklo sistemos, tai jo įtaka yra labai maža. Galimybės konvenciniu lygiu nustatyti BEO reikalavimą įdiegti bendras atsargumo priemones, skirtas pažaboti su radiologinių poveikiu nesusijusioms eksternalijoms, tokioms kaip uždaro aušinimo ciklo sistemos, susiskaidžiusioje tarptautinėje bendruomenėje yra net mažesnės nei, pvz., nustatant transgeninių organizmų ar kovos su klimato kaita reguliavimą.
9. Branduolinėje teisėje aplinkos interesų atžvilgiu principas *teršėjas moka* didelę savo dalimi išlieka deklaratyvus:
 - a) šiuolaikinėse civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijose egzistuoja *disproporcija*, kada atsakomybė už branduolinę žalą yra sugriežtinama, priartinant ją prie *neribotos*, tačiau tuo pačiu metu jokios papildomos naštos nėra sukuriama *kitoje* pusėje, kur siekiant paprastumo identifikuoti atsakomybės subjektą vis dar paliekamas vien tik operatoriaus

išimtinės atsakomybės institutas. Todėl deklaruojamos žalos aplinkai kompensavimo galimybės realiai nėra užtikrinamos finansiškai;

b) Sąvokos ir kiti civilinės atsakomybės instituto elementai nėra suderinti ir nėra tinkamai paruošti kompensacijai už žalą aplinkai priteisti. Civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos konvencijų tekstuose yra sąmoningai įtvirtintas *neaiškus atsakomybės standartas*, vartojamos *neaiškios arba dviprasmiškos sąvokos*, o nustatyti jų kriterijus paliekama labai besiskiriančiai *lex fori*; aplinkos apsaugos interesų gynimą sunkina skirtingos valstybių procesinės teisės; konvencijose nereglamentuota, kas gali ginti žalą patyrusios aplinkos interesus.

c) Operatorių *valstybių* subsidiarios atsakomybės už branduolinę žalą institutas nesiderina su principu *teršėjas moka*, jis neatsispindi pozityvioje teisėje ir nepraktikuojamas tarptautinėje bendruomenėje.

d) Branduolinėje teisėje principo *teršėjas moka*, kuriuo siekiama būtent kompensuoti žalą *aplinkai*, veiksmingumas nukenčia dėl akivaizdžiai teikiamo prioriteto tarptautinės prekybos ir investicijų skatinimo principui, o bet kokie bandymai užtikrinti realų aplinkos apsaugos interesų įgyvendinimą praktikoje priimami kaip piktnaudžiavimas ir principo *teršėjas moka* ribų pažeidimas.

10. Aplinkos teisės *valstybių* informavimo apie būsimą poveikį principas, veikiantis branduolinėje teisėje tiesiogiai per aplinkos teisės konvenciją – Espoo konvenciją – yra sėkmingai taikomas BEO ir veiksmingai užkerta kelią potencialios žalos aplinkai atsiradimui. Kita vertus, principo perkėlimą iš aplinkos į branduolinę teisę pasunkino Espoo konvencijos trūkumai, kurie labai reikšmingi branduolinei teisei:

a) Espoo konvencijos trūkumu laikomas tas faktas, kad *joje aiškiai neįtvirtinamas projekto paveikiamų informuojamų valstybių ratas*.

b) Espoo konvencijoje įtvirtintas *alternatyvų parinkimo procesas yra nekonkretus*.

- c) Espoo konvencija palieka teisę valstybėms pačioms nuspręsti, kokios *branduolinės saugos charakteristikos*, priskirtos neviešam SAR, turi būti įtrauktos į viešą PAV (jei apskritai tai yra daroma) – tuo piktnaudžiauja kai kurios valstybės.
- d) Espoo konvencija nereglamentuoja BEO PAV *atnaujinimo* ir atitinkamai Espoo procedūrų inicijavimo, kas neatitinka modernumo principo (angl. *contemporaneity principle*).
- e) Espoo konvencijoje nenurodoma, kas yra laikoma „svariu poveikiu aplinkai“, todėl kyla daug praktinių problemų įrodant, kad *svarus neigiamas poveikis bus kitoje aplinkos apsaugos srityje*, negu vien tik toje, kurią nurodo poveikį patirianti valstybė.
- f) Nei Espoo, nei Orhuso konvencijose, ES direktyvose ar kituose tarptautiniuose dokumentuose nenumatytas mechanizmas, kurio dėka būtų *prižiūrima, ar projekto vykdytojo taisomieji veiksmai yra atliekami, kaip buvo deklaruota PAV*; taip pat projekto vykdytojui nėra nustatyta *atsakomybė už atsisakymą* dėl pasikeitusių aplinkos ar ekonomikos aplinkybių diegti pažadėtas taisomąsias priemones.
- g) Espoo konvencijoje nereglamentuota, ar jėgainių PAV turi būti numatytas branduolinio kuro ciklo galas (radioaktyvių atliekų tvarkymo planas).

11. Aplinkos teisės visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principo, arba skaidrumo principo, koks jis yra įtvirtintas Orhuso ir Espoo konvencijoje, taikymas projektams, susijusiems su branduoline energetika, yra sėkmingas, nors kartais tampa ne visai sklandus *inter alia* dėl keliamų labai *specifinių* branduolinės teisės klausimų:

- a) Konvencijų lygiu nereglamentuota, kuriai vertybei santykyje *skaidrumas* v. *konfidencialumas* (pvz., komercinė paslaptis) turi būti suteikiamas prioritetas.

- b) Nei Espoo, nei Orhuso konvencijose nėra aiškiai *įtvirtintos aplinkosauginės NVO teisės*, o tai padaro jų statusą nevienodą skirtingose šalyse.
- c) Šiuo metu yra teorinė galimybė, kad poveikį patirianti valstybė neperduos *savo visuomenei* iš poveikį sukeliančios valstybės gautos informacijos apie užsienyje statomą BEO.
- d) Orhuso konvencijos 6 str. 3 d. *įtvirtinti visuomenės dalyvavimo procedūrų etapai* ne visada įgyvendinami sklandžiai, o dėl kartais *per trumpų informavimo terminų* visuomenė negali pasirengti ir veiksmingai dalyvauti priimant sprendimus.
- e) Espoo konvencijoje nenurodoma, ar šalys visuomenės pastabas dėl BEO PAV *gali reikiamai įvertinti, ar privalo reikiamai įvertinti*. Kita vertus, vadovaujantis tarptautinės aplinkos teisės doktrina, PAV procesas *įpareigoja laikytis procedūrinių reikalavimų, bet nereikalauja vykdyti konkrečių materialinės aplinkos teisės normų ar tikslų*.
- f) Įvykiai Fukušimoje parodė, kad sprendimų dėl BEO priėmimui svarbus ne tik visuomenės informavimas, bet ir konsultavimas.

PASIŪLYMAI

Atlikus tarptautinės aplinkos teisės principų įtakos branduolinei teisei tyrimą *aplinkos apsaugos interesų atžvilgiu* ir suformulavus išvadas, galima pateikti pasiūlymus tarptautinėms ir valstybinėms sprendimus priimančioms institucijoms, tarptautinėms ir nacionalinėms ginčų sprendimo institucijoms ir teisės doktrinai:

1. Dėl bendradarbiavimo principo:

- a) Valstybės turi derinti tarpusavio veiksmus kovojant su avarijos padariniais, todėl universalių ar dvišalių sutarčių pagrindu turi sukurti nuostatas dėl *bendrų avarinės parengties planų rengimo*, nustatyti bendras privalomas avarinės parengties zonas. Be to, parengus atitinkamą teisinę bazę, TATENA sistemoje turi būti sukurta tarptautinė „atsako komanda“, kurios specializacija būtų vykdyti avarinės parengties planus ir kuri įvykus branduolinei avarijai su visa suteikta įranga ir personalu atvyktų į nustatytą vietą ir padėtų sumažinti žalos atsiradimą.
- b) Būtina keliais aspektais *tobulinti Konvenciją dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją*:
 - nustatyti, kad poveikį sukurianti valstybė yra įpareigojama informuoti apie įvykį ne kaimynines valstybes arba TATENA pasirinktinai, o visus išvardintus subjektus kartu;
 - įpareigoti valstybes įspėti apie teroristų atakų ar kitų nusikalstamų veiksmų, panaudojant radioaktyvias medžiagas, sukeltus padarinius, taip pat apie avarijas visuose kariniuose objektuose, *inter alia* povandeniniuose laivuose;
 - bent jau konvencijos preambulėje paminėti aplinkos apsaugos tikslą, kad ateityje atsižvelgiant į jį būtų aiškinamas pats dokumento tekstas.
- c) Po avarijos Fukušimoje valstybės turi *dar kartą įvertinti* nacionalinės teisės sistemos atitiktį Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę

avariją tikslams, įsitikinti, ar yra sukurtos priemonės, kurios veiksmingai užtikrina operatorių ir valstybinių institucijų pareigos informuoti bendruomenę vykdymą.

d) Bendradarbiavimas turi vykti ne tik valstybių, bet ir *operatorių* lygmeniu: valstybėms technologijų tiekėjoms turi būti nustatyta pareiga visą pateiktos branduolinės technologijos eksploatavimo laikotarpį dalintis saugos informacija su valstybėmis gavėjomis, o valstybėms technologijų gavėjoms būtų nustatyta atitinkama pareiga pritaikyti savo reguliavimą prie naujai gautos informacijos.

2. Dėl darnaus vystymosi principo:

a) Apie sėkmingą darnaus vystymosi principo veikimą branduolinėje teisėje galima bus kalbėti tik padidinus finansinę paramą ir pasiekus politinį konsensą dėl tarptautinių radioaktyvių atliekų *atliekynų įrengimo* politiškai stabiliose, patikimose ir, svarbiausia, vykdančiose į aplinkos apsaugą orientuotą politiką valstybėse.

b) Sprendžiant kitas problemas, susijusias su *radioaktyviosiomis atliekomis*, būtina:

- sukurti universalią tarptautinę stebėtojų instituciją, kuri prižiūrėtų, kaip įgyvendinamas radioaktyvių atliekų šalinimo *jūroje* režimas;
- nustatyti atliekų dėjimo į atliekynus *po* jūros dugnu teisinį statusą;
- nustatyti reikalavimą atlikti taisomuosius veiksmus, kuriais būtų mažinamas neigiamas poveikis aplinkai, keliamas spėtų pašalinti jūroje radioaktyvių atliekų;
- nustatyti reikalavimą arba imtis neteisinių priemonių, skatinančių valstybes deklaruoti savo panaudotą branduolinį kurą ir kitas radioaktyvias atliekas, susidariusias *kariniuose* branduolinės energetikos objektuose;
- įpareigoti valstybes pateikti duomenis apie kasybos ir smulkinimo liekanas, kurie taip pat yra laikomi duomenimis apie radioaktyvias atliekas.

- c) Įtvirtinti kaip standartą darnaus vystymosi principą atitinkančias *uždaro aušinimo vandens ciklo sistemas* bent naujose branduolinėse jėgainėse.
- d) Priimti branduolinio ginklo neplatavimo režimo pataisas ir įdiegti *uždaro kuro ciklą*, kurio eigoje neišvengiamai išgaunamas subproduktas – ginklams gaminti tinkantis plutonis.

3. Dėl prevencijos principo:

- a) Branduolinės teisės dokumentuose pateikti vieningą saugotino objekto, t.y. aplinkos, apibrėžimą.
- b) Branduolinės teisės dokumentuose nenaudoti TATENA ir ICPR sukurtuose branduolinės saugos (*inter alia* radiacinės saugos) standartuose vis dar taikomos prezumpcijos, pagal kurią įtvirtintos *žmogaus* apsaugą užtikrinančios prevencinės priemonės automatiškai nulemia *aplinkos* (angl. *living things*) apsaugą; siekiant sumažinti Euratom antropocentriškumą, įtraukti aplinkos teisės reikalavimus į Euratom direktyvas. Kol tarptautinės antropocentrinės tendencijos branduolinės saugos srityje yra sunkiai ir lėtai reformuojamos, valstybės turi *nacionaliniu lygmeniu nustatyti* prevencines priemones įtvirtinančius branduolinės energetikos objektams taikomus *standartus*, kurie būtų *ekocentriški* ir *privalomo* taikymo.
- c) TATENA sistemoje sukurti unifikuotus *BEO PAV* dokumentų rengimo *reikalavimus*.
- d) Nustatyti *sankcijas* už saugos (prevencinių) priemonių nesilaikymą pagal Branduolinės saugos konvenciją ar perkėlus jas į kitus privalomo pobūdžio tarptautinės teisės dokumentus arba *sertifikuoti* valstybes ir operatorius pagal tai, ar jų teisinė bazė ir veikla atitinka branduolinės saugos standartus bei įvesti branduolinio kuro, įrangos, paslaugų, gamybinių komercinių paslapčių (angl. *know-how*), personalo *eksporto kontrolės* procedūras remiantis Bazelio konvencijoje nustatyto modelio pavyzdžiu.

- e) Vadovaujantis Jungtinėje konvencijoje veikiančio modelio pavyzdžiu pataisyti „rėminės“ *Branduolinės saugos konvencijos* trūkumus, sukuriant naujus branduolinės saugos įsipareigojimus.
- f) Padidinti TATENA *inspektorių galias* vykdant branduolinės saugos (prevencinių) priemonių įgyvendinimo priežiūrą bei sukurti specialius mechanizmus, užtikrinančius inspekcijų rekomendacijų vykdymą.

4. Dėl atsargumo principo:

- a) Įvykdyti trūkstamus mokslinius *tyrimus* dėl jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio kitoms, nei žmogus ir žinduoliai, gyvūnijos atmainoms ir augalijai bei vadovaujantis tyrimo rezultatais parengti radiacinės saugos dokumentus, nukreiptus į jų apsaugą.
- b) Bent regioniniu (Europos) mastu naujoms branduolinėms jėgainėms nustatyti reikalavimą įrengti minėtąsias uždaro aušinimo ciklo sistemas, saugančias vandens organizmus nuo fizinio poveikio.
- c) Atsargumo principą vertinti kaip *paprotinės* teisės normą arba bent jau kaip bendrą teisės principą, kad šis derėtų su „bendrojo tarptautinės teisės reikalavimo“ statusą jau turinčia pareiga atlikti PAV.

5. Dėl principo *teršėjas moka*:

- a) Mažinti disproporciją tarp civilinės atsakomybės už branduolinę žalą dydžio (dalyko) ir subjekto:
 - kurti papildomus kompensavimo fondus, kurių nariai būtų subsidarūs atsakovai;
 - platinti betarpiškai atsakingo subjekto sąvoką, operatoriaus išimtinę atsakomybę (angl. *channeling*) pakeičiant solidarios (su tiekėjais) atsakomybės institutu.
- b) Įsteigti naują nešališką tarptautinių ginčų sprendimo instituciją, užtikrinančią vienodą civilinės atsakomybės dėl branduolinės žalos

konvencijų taikymo praktiką bei ombudsmeno institucija, atstovaujančią visuomenės ir aplinkos apsaugos interesams.

6. Dėl *valstybių* informavimo apie būsimą poveikį aplinkai principo:

- a) Į Espoo konvenciją įtraukti nuostatą, kad užsienio valstybės gali *pačios nuspręsti dalyvauti* tarpvalstybinio branduolinės energetikos objekto PAV procedūrose, bei nuostatas, įtvirtinančias informuojamų valstybių teises.
- b) Espoo konvencijoje numatyti *unifikuotą PAV apimties* nustatymo procedūrą, įpareigoti valstybes *pagrįsti* alternatyvų pasirinkimą, išskirti *specialius* reikalavimus branduolinės energetikos objektų *geografinio* pobūdžio alternatyvų *analizei*.
- c) Sukurti unifikuotą reikalavimą įtraukti į BEO PAV *bent svarbiausius branduolinės saugos aspektus*.
- d) Valstybėms, siekiančioms į BEO PAV įtraukti blogiausius scenarijus bei ypač žalingą poveikį sukeliančius, bet labai mažos tikimybės įvykius, siūloma pasirinkti *kitą forumą* ir inicijuoti specialius periodiškus abipusio tikrinimo susitikimus BEO saugos klausimais.
- e) Nustatyti, kad BEO atsparumas teroristų atakoms yra ne viešos PAV analizės, o objektų saugumo analizės objektas.
- f) Espoo konvencijoje nustatyti, *kada galima iš naujo inicijuoti* tarpvalstybinio PAV sukūrimą.
- g) Suteikti Espoo paklausimų komisijai kompetenciją spręsti ne tik ginčus dėl svaraus poveikio nustatymo, bet ir *kitų* konvencijos nuostatų pažeidimo ginčus.
- h) Siekiant užtikrinti PAV deklaruotų taisomųjų priemonių įdiegimą:
 - iš projekto vystytojo turi būti reikalaujama PAV *įsipareigojimų vykdymo garanto* (depozitinio fondo sukūrimas, akredityvo pateikimas);
 - turi būti įvestos arbitražo procedūros, kurių metu būtų nustatoma, ar projekto vykdytojas įvykdė pagal PAV pažadėtus taisomuosius veiksmus;

- PAV vykdymas turi būti prižiūrimas *nepriklausomų ekspertų misijų ir šalių susitikimų metu*, o priežiūros ataskaitos turi būti prieinamos visoms TATENA narėms.
- i) Į Espoo konvencijos tekstą reikia įtraukti nuostatą, reikalaujančią iš šalių sukurti bendrus avarinės parengties planus bent jau su savo kaimyninėmis valstybėmis.

7. Dėl visuomenės informavimo (apie būsimą poveikį aplinkai) ir dalyvavimo sprendimų priėmimo principo:

- a) Visuomenės informavimo principo diegimo problemą padėtų išspręsti procedūrinių reikalavimų *optimizavimas*, nacionalinių procedūrinių konvencijos taikymo mechanizmų *harmonizavimas* ir specialios tarptautinės *atstovavimo visuomenės interesams (ombudsmeno) institucijos arba specialaus fondo, iš kurio būtų dengiamos atstovavimo visuomenės interesams teisinės išlaidos, įsteigimas*.
- b) Būtina sukurti specialų mechanizmą, pagal kurį poveikį sukurianti valstybė dėl savo projekto PAV pati *tiesiogiai informuotų užsienio visuomenę* ir pačią kritiškiausią jos dalį, t. y., aplinkosauginę NVO.
- c) Siekiant optimizuoti visuomenės dalyvavimo procedūras, būtina:
 - *unifikuoti* visuomenės informavimo ir dalyvavimo sprendimų priėmimo (įsiterpimo) terminus;
 - inicijuoti *dvejų stadijų BEO PAV procedūrą*: preliminarus PAV galėtų būti vykdomas siekiant apsispręsti dėl projekto vietos ir alternatyvų, o galutinis PAV galėtų būti vykdomas, kai yra aprobuotas BEO dizainas ir patikrinta atitiktis saugumo reikalavimams.
- d) Būtina *unifikuoti administracinio pobūdžio klausimus*, susijusius su visuomenės informavimu ir dalyvavimu sprendimų priėmimo, pvz., suvienodinti vertimams skirtus terminus, nustatyti vienodus dokumentų paskelbimo terminus; nustatyti, ar poveikį sukurianti valstybė privalo

surengti viešuosius svarstymus ne tik kaimyninėse, bet ir potencialiai poveikį patiriančiose valstybėse, etc.

Pateiktuose punktuose buvo nurodyta *siūlymų* dėl valstybių ir visuomenės informavimo principų įgyvendinimo branduolinėje teisėje *esmė*, tuo tarpu šių siūlymų įgyvendinimo *forma* gali skirtis: tobulinti BEO PAV galima nebūtinai keičiant Espoo konvenciją ir ją pritaikant prie BEO specifikos, bet ir taip pat skatinant TATENA sukurti savo BEO PAV dokumentų rengimo unifikuotus reikalavimus.

TYRIMO ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

TEISĖS NORMINIAI AKTAI

Tarptautinės teisės dokumentai

1. 1945 m. birželio 26 d. Jungtinių Tautų Chartija ir Tarptautinio Teisingumo Teismo statutas. *Valstybės žinios*, 2002-02-13, Nr. 15-557 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266&p_tr2=2#>.
2. 1950 m. Tarptautinės teisės komisijos rekomendacija „Būdai ir priemonės padaryti paprotinės teisės įrodymus lengviau prieinamais“ (angl. – *Ways and means for making the evidence of Customary International Law more readily available*) [interaktyvus]. ILC Report, A/1316 (A/5/12), 1950, part II, para. 24-94, p. 364-374. *Yearbook of the International Law Commission*, 1950, Vol. II [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/reports/1_4_1950.pdf>.
3. 1959 m. Antarkties sutartis (angl. – *Antarctic Treaty*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ats.aq/e/ats.htm>>.
4. 1963 m. Šiaurės šalių savitarpio informavimo susitarimas ryšium su jonizuojančiosios spinduliuotės apšvitos avarijomis (angl. – *Nordic Mutual Emergency Assistance Agreement in Connection with Radiation Accidents*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą:

- <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infcirc49.shtml>.
5. 1968 m. liepos 1 d. Sutartis dėl branduolinio ginklo neplatavimo (angl. – *Treaty on the Non-Proliferation Of Nuclear Weapons, NPT*). *Valstybės žinios*, 2007-12-28, Nr. 137-5569 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=311843&p_tr2=2#.
 6. 1969 m. gegužės 23 d. Vienos konvencija „Dėl tarptautinių sutarčių teisės“. *Valstybės žinios*, 2002-02-06, Nr. 13-480 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159769&p_tr2=2#.
 7. 1971 m. Konvencija dėl civilinės atsakomybės branduolinių medžiagų gabenimo jūra srityje (angl. – *Convention relating to Civil Liability in the Field of Maritime Carriage of Nuclear Material*) (*Briuselio konvencija*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: [http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Convention-relating-to-Civil-Liability-in-the-Field-of-Maritime-Carriage-of-Nuclear-Material-\(NUCLEAR\).aspx](http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Convention-relating-to-Civil-Liability-in-the-Field-of-Maritime-Carriage-of-Nuclear-Material-(NUCLEAR).aspx).
 8. 1971 m. Konvencija dėl tarptautinės atsakomybės už žalą, sukeltą kosminiais objektais (angl. – *Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą: http://www.faa.gov/about/office_org/headquarters_offices/ast/media/Conv_International_Liab_Damage.pdf.
 9. 1972 m. birželio 16 d. Jungtinių tautų konferencijos (Stokholmo konferencijos) deklaracija Dėl žmogaus aplinkos (angl. – *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*) [interaktyvus].

- Patvirtinta 1992 m. Jungtinių tautų Rezoliucija A/RES/2995(XXVII) [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503>>.
10. 1972 m. Londono konvencija dėl jūros teršimo atliekomis ir kitomis išmetamomis medžiagomis (LC 1972) (angl. – *Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) (*Londono Konvencija*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Convention-on-the-Prevention-of-Marine-Pollution-by-Dumping-of-Wastes-and-Other-Matter.aspx>>.
11. 1973 m. lapkričio 2 d. Tarptautinė konvencija dėl teršimo iš laivų (angl. – *International Convention for the Prevention of Pollution from Ships*) prevencijos (*MARPOL 73/78*). *Valstybės žinios*, 2004-09-14, Nr. 138-5030 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=241363&p_query=&p_tr2=> arba <[http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-\(MARPOL\).aspx](http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-(MARPOL).aspx)>.
12. 1974 m. Konvencija dėl jūros teršimo iš sausumoje esančių šaltinių (Paryžiaus konvencija) (angl. – *Convention for the Prevention of Marine Pollution from Land-Based Sources (Paris Convention)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/related-international-agreements/toxic-chemicals-and-the-environment/marine-pollution-from-land-based-sources/>>.

13. 1974 m. Šiaurės jūros šalių aplinkos apsaugos konvencija (angl. – *Nordic Environmental Protection Convention*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Full/En/TRE-000491.txt>>.
14. 1976 m. Konvencija dėl Viduržemio jūros apsaugos nuo taršos (*Barcelona konvencija*) (angl. – *Convention for the Protection of the Mediterranean Sea Against Pollution (Barcelona Convention)*) su protokolais [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unepmap.org/index.php?module=content2&catid=001001004>>.
15. TTK dokumentai: 1976 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (TTK) Straipsnių projektas dėl valstybių atsakomybės (angl. – *Draft Articles on State Responsibility*) [interaktyvus]. Report of the Commission to the General Assembly on the work of its twenty-eighth session. *Yearbook of the International Law Commission*, 1976, Vol. 2, Part II [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <[http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes\(e\)/ILC_1976_v2_p2_e.pdf](http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes(e)/ILC_1976_v2_p2_e.pdf)>.
16. 1977 m. JT Sutartis dėl karinio ar kitokio priešiško aplinkos modifikavimo technikų naudojimo draudimo (angl. – *Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques*) dar vadinama Aplinkos modifikavimo sutartimi (angl. – *Environmental Modification Convention, ENMOD*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/enmod.htm>>.
17. 1978 m. Kuveito regioninė konvencija dėl bendradarbiavimo dėl jūrų aplinkos apsaugos nuo taršos (angl. – *Kuwait Regional Convention for Co-operation on the Protection of the Marine Environment from Pollution*)

- [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www2.unitar.org/cwm/publications/cbl/synergy/pdf/cat3/UNEP_regional_seas/convention_kuwait/convention.pdf>.
18. 1978 m. Rezoliucija: United Nations Environment Programme (UNEP). Draft Principles of Conduct in the Field of the Environment for the Guidance of States in the Conservation and Harmonious Exploitation of Natural Resources Shared by Two of More States. Report of the Intergovernmental working Group of Experts on States on the work of its fifth session, held at Nairobi from 23 January to 7 february 1978 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=65&ArticleID=1260&l=en>>.
 19. 1979 m. Rekomendacija: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Recommendation of the Council on the Assessment of Projects with Significant Impact on the Environment [interaktyvus]. 1979, C(79)116 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://acts.oecd.org/Instruments/ShowInstrumentView.aspx?InstrumentID=26&InstrumentPID=24&Lang=en&Book=False>> ir OECD. Coherence in Environmental Assessment Executive Summary [interaktyvus]. 1999 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/dataoecd/13/44/1884083.pdf>>.
 20. 1980 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija dėl istorinės valstybių atsakomybės už gamtos išsaugojimą dabarties ir ateities kartoms (angl. – *Historical Responsibility of States for the Preservation of Nature for Present and Future Generations*) GA/RES/35/8 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/res/35/a35r8e.pdf>>.
 21. 1982 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (angl. – *United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS*). Valstybės

- žinios, 2003-11-13, Nr. 107-4786 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=221141&p_tr2=2#> ir chronologinis Konvencijos ir susijusių susitarimų ratifikavimo, prisijungimo ir tęsimo sąrašas (angl. – *Chronological lists of ratifications of, accessions and successions to the Convention and the related Agreements*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/Depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm>.
22. 1982 m. Raudonosios jūros ir Adeno įlankos aplinkos apsaugos konvencija (Džidos konvencija) (angl. – *Regional Convention for the Conservation of the Red Sea and Gulf of Aden Environment (Jeddah Convention)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.ch/regionalseas/main/persga/convtext.html>>.
23. 1982 m. Pasaulio gamtos chartija (angl. – *World Charter for Nature*) [interaktyvus]. United Nations General Assembly A/RES/37/7 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm>>.
24. 1983 m. Londono konvencijos rezoliucija LDC.21(9) paskelbtas moratoriumas „Dėl draudimo šalinti jūroje radioaktyvias atliekas ir kitas radioaktyvias medžiagas“ (angl. – *Resolution LDC.21(9) Concerning Disposal at Sea of Radioactive Waste and Other Radioactive Matter*), galiojęs iki 1993 m. šešioliktojo konsultacinio Konvencijos šalių susitikimo (angl. – *16th Consultative Meeting of the Parties to the London Convention*), rezoliucija LC.51(16) priėmusių draudimą šalinti jūroje radioaktyvias atliekas ir kitas radioaktyvias medžiagas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą:

- [http://www.imo.org/blast/blastDataHelper.asp?data_id=15984&filename=LC51\(16\).pdf](http://www.imo.org/blast/blastDataHelper.asp?data_id=15984&filename=LC51(16).pdf)>.
25. 1984 m. Londono Konvencijos aštuntasis šalių susitikimas (angl. – 8th *Consultative Meeting of the Parties to the London Convention*) LDC 8/10 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 6 d.]. Prieiga per internetą: http://www.imo.org/KnowledgeCentre/ReferencesAndArchives/IMO_Conferences_and_Meetings/London_Convention/LCandLDCReports/Documents/Report%20of%20LDC%208%20February%201984.pdf>.
26. 1985 m. JAV tarpvyriausybiniis susitarimas: Compact of Free Association between the Government of the United States of America and the Government of the Federated States of Micronesia, and between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of the Marshall Islands. Included in U.S. Pub. Law 99-239, Compact of Free Assoc. Act of 1985, 48 USC 1681 note. 59 Stat. 1031 and amended Dec. 17, 2003 by House Jt. Res. 63; U.S. Pub. Law 108-188.
27. 1986 m. Pietų Ramiojo vandenyno regiono gamtinių išteklių ir aplinkos apsaugos konvencija (angl. – *Convention for the Protection of the Natural Resources and Environment of the South Pacific Region, SPREP Convention*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23.]. Prieiga per internetą: <http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Full/En/TRE-000892.txt>> ir 1985 m. Pietryčių Azijos tautų organizacijos (angl. – *The Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) susitarimas dėl gamtos ir gamtos išteklių apsaugos (angl. – *Agreement on the Conservation of Nature and Natural Resources*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/TRE/Full/En/TRE-000820.txt>>.

28. 1986 m. Susitarimas dėl bendradarbiavimo JAV – Meksikos pasienyje esančios aplinkos apsaugos ir jos gerinimo tikslais (angl. – *Agreement on Cooperation for the Protection and Improvement of the Environment in the Border Area U.S. – Mexico*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.epa.gov/osw/hazard/international/mexico86.pdf>>.
29. 1987 m. Jungtinių Tautų Pasaulio Komisijos ataskaitos „Mūsų bendra ateitis“ (*Brundtlando ataskaita*) antras skyrius „Darnaus vystymosi link“ (angl. – *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development, Chapter 2: Towards Sustainable Development*) [interaktyvus]. Report Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427 – Development and International Co-operation: Environment [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/ocf-02.htm>>.
30. 1987 m. Sprendimas: Jungtinių Tautų Aplinkos apsaugos programos (UNEP) 1987 m. Poveikio aplinkai vertinimo tikslai ir principai (angl. – *The United Nations Environmental Programme's (UNEP) Goals and Principles of Environmental Impact Assessment*) [interaktyvus]. 14th Session of the Governing Council, Nairobi, 8-19 June 1987, UNEP/GC.14/L.37-B [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/regionalseas/publications/reports/RSRS/pdfs/rsrs122.pdf>>.
31. 1987 m. Šiaurės jūros apsaugos deklaracija, priimta Antrojoje tarptautinėje Šiaurės jūros apsaugos konferencijoje (angl. – *Ministerial Declaration of the International Conference on the Protection of the North Sea*) [interaktyvus]. Second International Conference on the Protection of the North Sea, London, 24-25 November 1987, VII, XVI [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą:

- <http://www.ospar.org/html_documents/ospar/html/2nsc-1987_london_declaration.pdf>.
32. 1989 m. Šiaurės tarybos deklaracija tarptautinėje konferencijoje dėl jūrų taršos (angl. – *Declaration of the Nordic Council's International Conference on Pollution of the Seas*).
33. 1989 m. Bazelio konvencija „Dėl pavojingų atliekų tarpvalstybinių pervežimų bei jų tvarkymo kontrolės“ (angl. – *Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*). *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-314 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=72950&p_tr2=2#>.
34. 1990 m. Tryliktasis Londono Konvencijos šalių susitikimas dėl atliekų ir kitų medžiagų šalinimo jūroje draudimo (angl. – *Thirteenth Consultative Meeting of Contracting Parties to the Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*). IMO, LDC 13/15, 18 December 1990 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/>>.
35. 1990 m. Šiaurės jūros apsaugos deklaracija, ministrų priimta Trečiojoje tarptautinėje Šiaurės jūros apsaugos konferencijoje (angl. – *Ministerial Declaration of the Third International Conference on the Protection of the North Sea*) [interaktyvus]. Third International Conference on the Protection of the North Sea, The Hague, 8 March 1990 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.seas-at-risk.org/images/1990%20Hague%20Declaration.pdf>>.
36. 1990 m. Bergeno deklaracija dėl darnaus vystymosi Europos ekonominės komisijos regione (angl. – *Bergen Ministerial Declaration on Sustainable Development in the ECE Region*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22

- d.]. Prieiga per internetą:
<<http://unfccc.int/resource/ccsites/senegal/fact/fs220.htm>>.
37. 1990 m. Tarptautinės jūrų organizacijos (IMO) Konvencija dėl parengties, veiksmų ir bendradarbiavimo įvykus taršos nafta incidentams (angl. – *International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Co-operation, OPRC*). *Valstybės žinios*, 2002-12-04, Nr. 115-5135 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=196480&p_query=&p_tr2=#> arba
<[http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Oil-Pollution-Preparedness,-Response-and-Co-operation-\(OPRC\).aspx](http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Oil-Pollution-Preparedness,-Response-and-Co-operation-(OPRC).aspx)>.
38. 1991 m. Antarkties sutarties aplinkos apsaugos protokolas (angl. – *The Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.ats.aq/e/ep.htm>>.
39. 1991 m. Konvencija dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (ESPOO, 1991) (*Espoo konvencija*). *Valstybės žinios*, 1999-10-29, Nr. 92-2688 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=89159&p_tr2=2#> bei 2004 m. Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste antrasis pakeitimas, VII priedas, sprendimas III/7 bei I Priedas „Veiklos rūšių sąrašas“. *Valstybės žinios*, 2010-12-23, Nr. 151-7714 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 21 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=389628&p_query=Espoo%20konvencijos%20antras%20pakeitimas&p_tr2=2#>.

40. 1991 m. Bamako Konvencija dėl draudimo importuoti pavojingas atliekas į Afriką ir dėl pavojingų atliekų judėjimo kontrolės Afrikos teritorijoje (angl. – *Bamako Convention on the Ban of the Import of Hazardous Wastes into Africa and on the Control of Transboundary Movements within Africa*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.africa-union.org/root/au/documents/treaties/Text/hazardouswastes.pdf>>.
41. 1991 m. OECD Tarybos Rekomendacija dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (angl. – *OECD Council Recommendation on Integrated Pollution Prevention and Control*) [interaktyvus]. 31 January 1991, C(90)164/FINAL [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://acts.oecd.org/Instruments/ShowInstrumentView.aspx?InstrumentID=39&InstrumentPID=36&Lang=en&Book=False>>.
42. Strateginės ginkluotės mažinimo sutartys (angl. – *Strategic Arms Reduction Treaties*): 1991 m. Sutartis tarp JAV ir TSRS dėl strateginės puolamosios ginkluotės sumažinimo ir apribojimo START I (angl. – *The Treaty between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms* arba *Strategic Arms Reduction Treaty I, START I*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.state.gov/www/global/arms/starhtml/start/start1.html>>; 1993 m. Sutartis tarp JAV ir Rusijos Federacijos dėl tolimesnio strateginės puolamosios ginkluotės mažinimo ir apribojimo START II (angl. – *The Treaty between The United States of America and The Russian Federation on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms* arba *Strategic Arms Reduction Treaty II, START II*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.state.gov/www/global/arms/starhtml/start2/str2txt.html#I.3>> bei 2011 m. Sutartis tarp JAV ir Rusijos Federacijos dėl priemonių

- sumažinti ir apriboti strateginę puolamąją ginkluotę New START (angl. – *The Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms* arba *New Strategic Arms Reduction Treaty, New START*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>>.
43. 1992 m. Konvencija Dėl tarpvalstybinio pramoninių avarių poveikio (*Helsinkio konvencija*). *Valstybės žinios*, 2000-11-03, Nr. 94-2922 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=112328&p_query=&p_tr2=2#>.
44. 1992 m. Helsinkio konvencija dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos (angl. – *Convention on the Protection of the Marine Environment in the Baltic Sea Area*). *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 21 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=240167&p_tr2=2>.
45. 1992 m. Konvencija dėl nenavigacinių tarpvalstybinių vandentakių apsaugos ir naudojimo teisės (angl. – *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and Interantional Lakes*) [interaktyvus]. Helsinki, 17 March 1992 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf>>.
46. 1992 m. Jungtinių Tautų bendroji klimato kaitos konvencija (angl. – *United Nations Framework Convention on Climate Change*). *Valstybės žinios*, 1995-03-15, Nr. 23-521 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19849&p_tr2=2#>.

47. 1992 m. Jungtinių Tautų Biologinės įvairovės konvencija (*Nairobi konvencija*). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 69-1662 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243936&p_query=&p_tr2=2> ir jos šalių sąrašas (angl. – *List of Parties*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cbd.int/convention/parties/list/#tab=0>>.
48. 1992 m. rugsėjo 22 d. Konvencija dėl šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos (*OSPAR Konvencija*) (angl. – *Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic*), OJ L, 1998-04-03, Nr. 104-2 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243610&p_tr2=2>.
49. 1992 m. Rio Deklaracija dėl aplinkos ir plėtros, priimta „Žemės susitikimo“, t. y., JT Aplinkos ir vystymosi konferencijos metu (angl. – *United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) Rio Declaration on Environment and Development*) [interaktyvus]. UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), 12 August 1992 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>> bei <<http://www.am.lt/LSP/files/Agenda21.pdf>>, p. 11-15.
50. 1992 m. gruodžio 23 d. JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija dėl Darnaus vystymosi komisijos steigimo (angl. – *Institutional arrangements to follow up the United Nations Conference on Environment and Development: Commission on Sustainable Development*) A/Res/47/191 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/47/191&Lang=E&Area=RESOLUTION>.

51. 1992 m. JT Pasaulio Komisijos Darnaus vystymosi įgyvendinimo programa „Darbotvarkė – 21“ (angl. – *Agenda 21*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=52>> bei <<http://www.am.lt/LSP/files/Agenda21.pdf>>, p. 17-282.
52. 1992 m. Dublino pareiškimas dėl vandens ir darnaus vystymosi (angl. – *The Dublin Statement on Water and Sustainable Development*) [interaktyvus]. International Conference on Water and the Environment, Dublin, 31 January 1992 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/h2o-dub.htm>>.
53. 1993 m. Šiaurės Amerikos laisvosios prekybos sutartis (angl. – *The North American Free Trade Agreement, NAFTA*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/north-american-free-trade-agreement-nafta>>.
54. 1993 m. Šiaurės Amerikos susitarimas dėl bendradarbiavimo aplinkos apsaugos srityje (angl. – *North American Agreement on Environmental Cooperation, NAAEC*). 14 September 1993, 32 I.L.M. 1480 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cec.org/Page.asp?PageID=1226&SiteNodeID=567>>.
55. 1993 m. Pasaulio prekybos organizacijos Susitarimas dėl sanitarinių ir fitosanitarinių priemonių taikymo (angl. – *World Trade Organization (WTO) Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS Agreement)*) [interaktyvus]. Adopted in 1993 as part of the suite of treaties governing the activities of the WTO, 15 April 1994 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wto.org/english/tratop_e/sps_e/spsagr_e.htm>.
56. 1994 m. Marakešo sutartis, kuria įsteigiama Pasaulio prekybos organizacija (angl. – *Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization*)

- [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm>.
57. 1994 m. Tarptautinės muitų sąjungos tarp Pietų Amerikos šalių (Merkosur) rezoliucija dėl pagrindinių aplinkos politikos gairių (isp. – *Directrices Básicas en Materia de Política Ambiental*) [interaktyvus]. MERCOSUR\GMC\RES N° 10/94, p. 89-91 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.mercosur.int/innovaportal/file/176/1/st - 3.pdf>>.
58. 1995 m. Waigani konvencija [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.forumsec.org/resources/uploads/attachments/documents/Waigani%20Convention%20Text1.pdf>>.
59. 1995 m. rugpjūčio 4 d. JT susitarimas dėl 1982 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų jūrų teisės (*UNCLOS*) konvencijos nuostatų, susijusių su vienos valstybės ribas viršijančių žuvų išteklių ir toli migruojančių žuvų išteklių apsauga ir valdymu, įgyvendinimo (angl. – *The United Nations Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks*) (*JT susitarimas dėl žuvų išteklių*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/convention_overview_fish_stocks.htm>.
60. 1996 m. Tarptautinė konvencija dėl atsakomybės ir kompensacijos už žalą, susijusią su pavojingų ir kenksmingų medžiagų vežimu jūra (angl. – *International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea, HNS*). *Valstybės žinios*, 2006-09-23, Nr. 101-3910 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą:

- http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=283102&p_query=&p_tr2=2>.
61. 1996 m. Protokolas prie 1972 m. Londono Konvencijos dėl atliekų ir kitų medžiagų šalinimo jūroje draudimo (angl. – *Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.imo.org/OurWork/Environment/LCLP/Pages/default.aspx>>.
62. 1997 m. Esamų kartų pareigų būsimų kartų atžvilgiu deklaracija (angl. – *Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Towards Future Generations*) [interaktyvus]. Deklaracija priimta Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (UNESCO) šalių susitikime Paryžiuje [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13178&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>.
63. 1997 m. Šiaurės Amerikos Komisijos dėl bendradarbiavimo aplinkos apsaugos srityje Tarybos projektas dėl Šiaurės Amerikos tarpvalstybinio poveikio aplinkai vertinimo susitarimo (angl. – *North American Commission for Environmental Cooperation Council, Draft North American Agreement on Transboundary Environmental Impact Assessment*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: http://www.cec.org/Storage/92/8900_Draft-TEIA_Agreement-Oct97_en.doc> ir <http://www.cec.org/Page.asp?PageID=122&ContentID=1906&SiteNodeID=366>>.
64. 1997 m. JT tarpvalstybinių vandentakių ir tarptautinių ežerų apsaugos ir naudojimo konvencija (angl. – *The Convention on the Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses*) A/RES/51/229 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą:

<http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf>.

65. 1998 m. birželio 25 d. Konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais (*Orhuso konvencija*) (angl. – *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, Åarhus Convention*). *Valstybės žinios*, 2001-08-24, Nr. 73-2572; *Valstybės žinios*, 2001-08-24, Nr. 73-2572, *Valstybės žinios*, 2009-01-24, Nr. 9 (atitaisymas) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=133597&p_query=&p_tr2=2&p_hil=&p_sess=&p_no=1> ir <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>>.
66. 1979 m. JTO Generalinės asamblėjos Rezoliucija dėl geros kaimynystės tarp valstybių narių plėtojimo ir stiprinimo (angl. – *Resolution on Development and Strengthening of Good Neighbourliness Between States*) A/RES/34/99 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/34/99&Lang=E&Area=RESOLUTION>.
67. 1999 m. balandžio 12 d. Reino apsaugos konvencija (angl. – *Convention on the Protection of the Rhine*) [interaktyvus]. OJ L 289, 16/11/2000, p. 0031-0037 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22000A1116\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22000A1116(01):EN:HTML)>.
68. 1999 m. Rekomendacija: Guidelines for the application of the *de minimis* concept under the London Convention 1972 [interaktyvus]. Adopted by 21st Consultative Meeting of the Parties to the London Convention, 1999, Document LC 21/13, Annex 6 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per

internetą:

http://www.imo.org/blast/blastDataHelper.asp?data_id=17051&filename=Generic_guidance_on_de_minimis.pdf>.

69. 1999 m. Pasaulio banko veiklos vadovas: Veiklos direktyva 4.01 – aplinkos vertinimas (angl. – *World Bank's Operational Manual, Operational Directive 4.01- Environmental Assessment*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://siteresources.worldbank.org/INTFORESTS/Resources/OP401.pdf>>.
70. 1999 m. kovo mėn. Amerikos valstybių plėtros banko (angl. – *Inter-American Development Bank, IDB*) privataus sektoriaus departamento veiklos politika: poveikio aplinkai vertinimo gairės (angl. – *Private Sector Department Operation Policy: Guidelines for Environmental Impact Assessment*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: http://www.iadb.org/pri/PDFs/B_EIA.pdf>.
71. 2000 m. Kartaginos biosaugos protokolas, papildantis Jungtinių Tautų Biologinės įvairovės konvenciją (*Nairobi konvencija*) (angl. – *Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://bch.cbd.int/protocol/text/>>.
72. TTK dokumentai: 2001 m. Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos (TTK) Straipsnių projektas dėl tarpvalstybinės žalos nuo pavojingos veiklos prevencijos (angl. – *Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities adopted by the International Law Commission at its Fifty-third session*) su komentarais [interaktyvus]. *Official Records of the UN General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No. 10 (A/56/10)* [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_7_2001.pdf>

ir

- http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf>.
73. 2002 m. Johannesburgo darnaus vystymosi deklaracija, įgyvendinimo planas (*Johanesburgo Deklaracija*) (angl. – *Johannesburg Declaration on Sustainable Development, Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*) [interaktyvus]. U.N. Doc. A/CONF.199.20, 2002 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un-documents.net/jburgdec.htm> ir <http://www.un-documents.net/jburgpln.htm>>.
74. 2003 m. Afrikos konvencija dėl aplinkos ir gamtos išteklių apsaugos (angl. – *African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources*) CAB/LEG/24.1 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 16 d.]. Prieiga per internetą: http://www.au.int/en/sites/default/files/AFRICAN_CONVENTION_CONSERVATION_NATURE_NATURAL_RESOURCES.pdf>.
75. 2003 m. Afrikos plėtros banko (angl. – *African Development Bank, AfDB*) Socialinio vertinimo procedūros: integruotos aplinkos apsaugos ir socialinio vertinimo gairės (angl. – *Social Assessment Procedures: Integrated Environmental and Social Assessment Guidelines*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Policy-Documents/Integrated%20Environmental%20and%20Social%20Impact%20Assesment%20Guidelines.pdf>>
76. 2006 m. JT Tarptautinės teisės komisijos ataskaita: Tarptautinės teisės skilimas: sunkumai, kylantys iš tarptautinės teisės diversifikavimo ir plėtros (angl. – *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*) [interaktyvus]. Finalized by Maretii Koskenniemi, Fifty-eighth session, Geneva, 1 May-9 June, 3 July-11 August 2006 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.].

- Prieiga per internetą:
 <<http://www.helsinki.fi/eci/Publications/MKFFragmentation.pdf>>.
77. 2007 m. Pasaulinės gamtos apsaugos organizacijos tarybos (angl. – *International Union for Conservation of Nature, IUCN, Council*) rekomendacija: Atsargumo principo taikymo gairės biologinės įvairovės išsaugojimui ir gamtinių išteklių valdymui (angl. – *Guidelines for Applying the Precautionary Principle to Biodiversity Conservation and Natural Resource Management*) [interaktyvus]. Decision C/67/18, 67th Meeting IUCN Council, 14-16 May 2007 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą:
 <<http://www.eldis.org/go/home&id=20714&type=Document#.UzgMcdzFL1o>>.
78. 2007 m. JT Čiabuvių žmonių teisių deklaracija (angl. – *UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą:
 <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf>.
79. 2008 m. Konvencijos „Dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste“ strateginio padarinių aplinkai vertinimo protokolas, SAV Protokolas (angl. – *Protocol on Strategic Environmental Assessment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, SEA Protocol*) [interaktyvus]. OL L 308, 19/11/2008, p. 0035-0049 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22008A1119\(02\):LT:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22008A1119(02):LT:HTML)> bei anglų kalba <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/legaltexts/protocolenglish.pdf>>. SAV protokolo patvirtinimas 2008 m. spalio 20 d. Tarybos sprendimu 2008/871/EB [interaktyvus]. OL L 308, 19/11/2008, p. 0033-0049 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <[506](http://eur-</p>
</div>
<div data-bbox=)

lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:308:0033:01:LT:HTML>.

80. 2008 m. gegužės mėn. Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko (ERPB) (angl. – *European Bank for Reconstruction and Development*) Veiklos standartas: Aplinkos ir socialinė politika (angl. – *Performance Requirement: Environmental and Social Policy*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ebrd.com/downloads/research/policies/2008policy.pdf>>.
81. 2009 m. birželio mėn. Azijos plėtros banko (angl. – *Asian Development Bank, ADB*) Pareiškimas dėl saugumo politikos (angl. – *Safeguard Policy Statement, SPS*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.adb.org/sites/default/files/pub/2009/Safeguard-Policy-Statement-June2009.pdf>>.
82. Šalių susitikimas (MOP): Ketvirtasis Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Orhuso konvencijos šalių susitikimas (angl. – *The Fourth Session of the Meeting of the Parties to the Orhus Convention*) [interaktyvus]. Chisinau, Republic of Moldova, 29 June – 1 July 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unece.org/env/pp/mop4.html>>.
83. Šalių susitikimas (MOP): Ketvirtojo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Orhuso konvencijos šalių susitikimo sprendimas dėl Baltarusijos veiksmų atitikties konvencijos dėl teisės gauti informaciją ir visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus nuostatomis dėl hidroelektrinės projekto Nemuno upės dalyje Baltarusijoje (angl. – *The Fourth Session of the Meeting of the Parties to the Orhus Convention, decision on compliance by Belarus with its obligations under the Convention on access to information and public participation in the decision-making for the hydropower plant project on the Neman River in Belarus*) [interaktyvus]. ECE/MP.PP/2011/L.13, decision IV/9b, Chisinau,

Republic of Moldova, 29 June – 1 July 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.].
Prieiga per internetą:
<<http://www.unece.org/index.php?id=23942&type=111>> bei
<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop4/Documents/ece_mp_pp_2011_L_13_e.pdf>.

84. Šalių susitikimas (MOP): Ketvirtojo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Orhuso konvencijos šalių susitikimo sprendimas dėl Slovakijos veiksmų atitikties konvencijos dėl teisės gauti informaciją ir visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus nuostatomis dėl Slovakijos atominės jėgainės Mochovco 3 ir 4 reaktorių statybų (angl. – *The Fourth Session of the Meeting of the Parties to the Orhus Convention, decision on compliance by Slovakia with its obligations under the Convention on access to information and public participation in the decision-making for the construction of the Mochovce Nuclear Power Plant*) [interaktyvus]. ECE/MP.PP/2011/L.16, decision IV/9e, Chisinau, Republic of Moldova, 29 June – 1 July 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop4/Documents/ece_mp_pp_2011_L_16_e.pdf>.
85. Šalių susitikimas (MOP): Penktasis Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (angl. – *Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*) šalių susitikimas (angl. – *The Fifth Session of the Meeting of the Parties to the Espoo Convention*) [interaktyvus]. Fifth session, Geneva, 20–23 June 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/ece.mp.eia.2011.inf.8_Nuclear_panel_31.5.11.pdf>; <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Nuclear_Lorenz.pdf>; ir

<<http://www.youtube.com/watch?v=x9tvyspMw28>http://www.youtube.com/watch?v=ADBAqB_1xpE>.

86. Šalių susitikimas (MOP): Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (angl. – *Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*) šalių susitikimas: Įgyvendinimo komiteto dvidešimtosios sesijos ataskaita (angl. – *Report of the Implementation Committee on its Twentieth Session*) [interaktyvus]. ECE/MP.EIA/IC/2011/2, Twentieth session, Geneva, 11-13 January 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2011/eia/ic/ece.mp.eia.ic.2011.2.e.pdf>>.
87. Šalių susitikimas (MOP): Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (angl. – *Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*) Darbo grupės dėl poveikio aplinkai vertinimo (PAV) ir strateginio padarinių aplinkai vertinimo (SAV) pirmasis susitikimas (angl. – *Meeting of the Parties to the Espoo Convention serving as the Meeting of the Parties to the Protocol on Strategic Environmental Assessment: Working Group on Environmental Impact Assessment and Strategic Environmental Assessment*); [interaktyvus]. ECE/MP.EIA/WG.2/2012/2, First meeting, Geneva, 24-26 April 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2012/eia/wg.2/ece.mp.eia.wg.2.2012.2.e.pdf>>.

Tarptautinės branduolinės teisės dokumentai

Konvencijos

88. 1957 m. Tarptautinės atominės energijos agentūros (TATENA) Statutas (angl. – *The Statute of the International Atomic Energy Agency (IAEA)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/statute.html>>.
89. 1979 m. lapkričio 13 d. Tolimų oro teršalų pernašų konvencija (angl. – *Convention on Long-range Transboundary Air Pollution*). *Valstybės žinios*, 2001-04-04, Nr. 29-919 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=129205&p_tr2=2#>.
90. 1980 m. kovo 3 d. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencija (angl. – *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, CPPNM*). *Valstybės žinios*, 2003-04-16, Nr. 36-1552 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=209168&p_tr2=2#> ir 2005 m. liepos 8 d. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijos pakeitimas. *Valstybės žinios*, 2009-04-07, Nr. 39-1476 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=340960#>.
91. 1986 m. rugsėjo 26 d. Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją (angl. – *Convention on Early Notification of a Nuclear Accident*). *Valstybės žinios*, 2004-02-28, Nr. 32-1013 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=227770&p_query=&p_tr2=2> ir ją įgyvendinantys TATENA dokumentai INFCIRC/310/1984, INFCIRC/321/1985.
92. 1986 m. rugsėjo 26 d. Konvencija dėl pagalbos įvykus branduolinei avarijai arba kilus radiologiniam pavojui (angl. – *Convention on Assistance in the*

- Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency*). *Valstybės žinios*, 2000-08-09, Nr. 67-2021 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=106809&p_tr2=2>.
93. 1986 m. gegužės 16 d. TATENA ir Monako Sutartis dėl Agentūros privilegijų ir imunitetų bei TATENA Laboratorių Monako valstybėje (angl. – *Agreement between the Government of his Serene Highness the Prince of Monaco and the International Atomic Energy Agency Concerning the International Laboratory of Marine Radioactivity and the Privileges and Immunities of the Agency within the Principality*) [interaktyvus]. INCIRC/337, March 1987 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infcirc337.pdf>>.
94. 1987 m. gegužės 22 d. TATENA Generalinio direktoriaus pareiškimas: Klausimas dėl atsakomybės už žalą, kylančią iš branduolinės avarijos (angl. – *The Question of Liability for Damage Arising from a Nuclear Accident: Note by Director General*). IAEA, 22 May 1987, Doc. GOV/2306, Annex 2.
95. 1988 m. kovo 10 d. Konvencija dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš saugią jūrų laivybą (angl. – *Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation*). *Valstybės žinios*, 2003-01-24, Nr. 8-266 ir Konvencijos 1988 m. kovo 10 d. Protokolas dėl kovos su neteisėtais veiksmais prieš stacionarių platformų kontinentiniame šelfe saugą (angl. – *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf*). *Valstybės žinios*, 2003-01-24, Nr. 8-267 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą:

- <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=200375&p_query=&p_tr2=#> bei 2005 m. Protokolas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=200393&p_query=&p_tr2=#>.
96. 1988 m. vasario 24 d. Protokolas dėl kovos su smurtu tarptautinę civilinę aviaciją aptarnaujančiuose oro uostuose, papildantis Konvenciją dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugumą, priimtą 1971 m. rugsėjo 23 d. Monrealyje [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1997-03-05, Nr. 19-419 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=36763#>.
97. 1994 m. rugsėjo 20 d. Branduolinės saugos konvencija (angl. – *Convention on Nuclear Safety, CNS*). *Valstybės žinios*, 1996-02-23, Nr. 17-439 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=24874&p_query=&p_tr2=#>.
98. 1996 m. spalio 7 d. Visuotinio branduolinių bandymų uždraudimo sutartis (angl. – *The Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, CTBT*). *Valstybės žinios*, 1999-11-25, Nr. 100-2894 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?Condition1=90747&Condition2=>>>.
99. 1996 m. sutartis dėl Afrikos zonos be branduolinių ginklų (Pelindabos sutartis) (angl. – *African Nuclear-Weapon-Free zone treaty (Pelindaba Treaty)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC40/Documents/pelindab.html>>.
100. 1997 m. rugsėjo 5 d. Jungtinė panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija (angl. – *Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of*

- Radioactive Waste Management*). *Valstybės žinios*, 2004-03-07, Nr. 36-1186 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228193&p_query=&p_tr2=2.com> ir <www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/infcirc546.pdf>.
101. 1998 m. sausio 12 d. Tarptautinė konvencija dėl kovos su teroristų vykdomais sprogdinimais (angl. – *Terrorism Bombing Convention*). *Valstybės žinios*, 2004-03-07, Nr. 36-1184 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228190&p_tr2=2#>.
102. 2000 m. sausio 1 d. Tarptautinė konvencija dėl kovos su terorizmo finansavimu. *Valstybės žinios*, 2003-01-24, Nr. 8-268 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=200394&p_query=&p_tr2=2#>.
103. 2005 m. rugsėjo 14 d. Tarptautinė konvencija dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmais (angl. – *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*). *Valstybės žinios*, 2007-06-16, Nr. 67-2603 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=299805&p_query=&p_tr2=> bei <<http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv13.pdf>>.
104. 2010 m. rugsėjo 10 d. Beidžingo protokolas, papildantis Konvenciją dėl kovos su neteisėtu orlaivio pagrobimu (angl. – *Beijing Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircrafts*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą:

<https://www.unodc.org/tldb/en/2010_protocol_convention_unlawful_seizure_aircraft.html>.

Standartai

(angl. – *safety fundamentals, safety requirements, safety guides, etc.*)

105. 1965 m. Tipinis TATENA saugumo susitarimas dėl specifinių elementų (angl. – *Item-specific Safeguard Agreement* arba *INFCIRC/66-type Safeguards Agreement*) [interaktyvus]. INFCIRC/66/Rev.2, 16 September 1968 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf66r2.shtml>>.
106. 1972 m. Tipinio TATENA Susitarimo tarp agentūros ir šalių, būtino jungiantis prie sutarties dėl branduolinio ginklo neplatavimo, struktūra ir turinys (angl. – *The Structure and Content of Agreements between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non - Proliferation of Nuclear Weapons or Comprehensive Safeguards Agreement, CSA*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 1972, INFCIRC/153 (Corrected) [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/sg_overview.html>.
107. 1977 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICPR*) publikacija: Tarptautinės radiacinės saugos komisijos rekomendacijos (angl. – *Recommendations of the International Commission on Radiological Protection*) [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 1997, ICRP Publication 26, Vol. 1, No. 3 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP Publication 26>>.
108. 1978 m. Rekomendacija: NUCLEAR SUPPLIERS GROUP (NSG). *Guidelines INFCIRC/254* (with later amendments) [interaktyvus. Žiūrėta

- 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www.nuclearsuppliersgroup.org/A_test/01-eng/09-guide.php?%20button=9.
109. 1988 m. TATENA Saugos Standartai: Branduolinių jėgainių saugos kodeksas (angl. – *Code on the Safety of Nuclear Power Plants: Governmental Organization*). Vienna: IAEA, 1988, Safety Series No. 50-C-G.
110. 1990 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*) publikacija: Tarptautinės radiacinės saugos komisijos rekomendacijos (angl. – *Recommendations of the International Commission on Radiological Protection*) [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 1991, ICRP Publication 60, Vol. 21, No. 1-3 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: [http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP Publication 60](http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP%20Publication%2060).
111. 1990 m. rugsėjo 21 d. TATENA praktikos vadovas dėl tarpvalstybinio radioaktyvių atliekų pervežimo (angl. – *IAEA Code of Practice on the International Transboundary Movement of Radioactive Waste*) [interaktyvus]. IAEA Res. GC(XXXIV)/RES/530, INFCIRC/386 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf386.shtml> >.
112. 1994 m. TATENA standartas: Radioaktyviųjų atliekų klasifikacija: Saugos vadovas (angl. – *Classification of Radioactive Waste: A Safety Guide*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 1994, No. 111-G-1.1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: https://gssn.iaea.org/Superseded%20Safety%20Standards/Safety_Series_111-G-1.1_1994_Pub950e_web.pdf.
113. 1996 m. TATENA standartas: Radiacinė sauga ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumas (Saugumo pagrindai) (angl. – *Radiation*

- Protection and the Safety of Radiation Sources (Safety Fundamentals)*). Vienna: IAEA, 1996, Safety Series No. 120.
114. 1996 m. TATENA standartas: Tarptautinės pagrindinės apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumo normos (angl. – *International Basic Safety Standards for Protection against Ionizing Radiation and for the Safety of Radiation Sources*). Vienna: IAEA, 1996, Safety Series No. 115.
115. 1997 m. Tipinio TATENA Protokolo, pridedamo prie sutarties (-čių) tarp šalies (-ių) ir Tarptautinė atominės energijos agentūros dėl saugos priemonių taikymo, forma (angl. – *Model Protocol Additional to the Agreement(s) between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, INFCIRC/540 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/infcirc540c.pdf>>.
116. 1999 m. TATENA standartas: Branduolinės medžiagos ir branduolinės energetikos objektų fizinė sauga (angl. – *The Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities*) INFCIRC/225/Rev.4 (Corrected) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1999/infcirc225r4c/rev4_content.html>.
117. 2000 m. TATENA standartas: Branduolinių jėgainių saugumas: Dizainas: Reikalavimai (angl. – *Safety of Nuclear Power Plants: Design: Requirements*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2000, Safety Series No. NS-R-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1099_scr.pdf>.
118. 2000 m. TATENA standartas: Reikalavimai teisei ir valstybinei jonizuojančios spinduliuotės, radioaktyvių atliekų ir transporto saugos

- infrastruktūrai (angl. – *Legal and Governmental Infrastructure for Nuclear, Radiation, Radioactive Waste and Transport Safety: Requirements*). Vienna: IAEA, 2000, No. GS-R-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1093_scr.pdf.
119. 2002 m. TATENA standartas: Pasiruošimas ir atsakas branduolinėms ar radiologinėms avarijoms: reikalavimai saugai (angl. – *Preparedness and Response for a Nuclear or Radiological Emergency: Safety Requirements jointly sponsored by FAO, IAEA, ILO, OECD/NEA, PAHO, OCHA, WHO*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2002, No. GS-R-2 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1133_scr.pdf.
120. 2002 m. TATENA standartas: Pagrindiniai saugos principai (angl. – *Fundamental Safety Principles jointly sponsored by Euratom FAO IAEA ILO IMO OECD/NEA PAHO UNEP WHO for protecting people and the environment.*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2006, No. SF-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1273_web.pdf.
121. 2003 m. TATENA publikacija: Avarinė parengtis ir atsakas: Susitarimų dėl atsako branduolinei ar radiologinei avarijai vystymo metodas (angl. – *Emergency Preparedness and Response: Method for Developing Arrangements for Response to a Nuclear or Radiological Emergency, EPR-METHOD*) (Updating IAEA-TECDOC-953) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2003 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Method2003_web.pdf.
122. 2003 m. TATENA jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodeksas (angl. – *IAEA Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources*) GC(47)/9.

123. 2003 m. rugsėjo 30 d. TATENA priemonės, skirtos stiprinti tarptautinį bendradarbiavimą dėl branduolinės, jonizuojančios spinduliuotės ir transporto saugos bei atliekų tvarkymo (angl. – *IAEA Measures to Strengthen International Co-operation in Nuclear, Radiation and Transport Safety and Waste Management*) [interaktyvus]. Forty-seventh regular session, GC(47)/RES/7, September 2003 [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC47/Resolutions/gc47res7.pdf>>.
124. 2004 m. Tarptautinis jūra gabenamų pavojingų krovinių kodeksas (IMDG kodeksas) (angl. – *The International Maritime Dangerous Goods (IMDG) Code*) su pakeitimais, 2012 Ed. arba IMO/SOLAS (unified code) [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.imo.org/Publications/Documents/IMDG%20Code/IMDG%20Code%20\(inc%20Amdt%2036-12\)/QI200E%20-%20Dec2013.pdf](http://www.imo.org/Publications/Documents/IMDG%20Code/IMDG%20Code%20(inc%20Amdt%2036-12)/QI200E%20-%20Dec2013.pdf)> ir <<http://www.imo.org/Publications/IMDGCode/Pages/Default.aspx>>.
125. 2005 m. Radioaktyviųjų šaltinių importo ir eksporto vadovas (angl. – *Supplementary Guidance on the Import and Export of Radioactive Sources*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2005 [Žiūrėta 2014 m. kovo 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Imp-Exp_web.pdf>.
126. 2005 m. TATENA standartas: Saugaus branduolinių medžiagų transportavimo taisyklės: Reikalavimai saugai (angl. – *Regulations for the Safe Transport of Nuclear Material: Safety Requirements*). 2005 Ed. [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2005, No. TS-R-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1225_web.pdf>.
127. 2005 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICPR*), JT Mokslo komiteto dėl jonizuojančios spinduliuotės poveikio (angl. – *United Nations*

- Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation, UNSCEAR*) ir Tarptautinės radioekologų sąjungos (angl. – *International Union of Radioecologists, IUR*) veiksmų planas dėl aplinkos apsaugos nuo jonizuojančios spinduliuotės (angl. – *Plan of Activities on the Radiation Protection of the Environment*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://gnssn.iaea.org/RTWS/cgrpe/Shared%20Documents/Other%20Documents/Plan%20of%20Activities%20on%20RPE%20\(2005\).pdf](http://gnssn.iaea.org/RTWS/cgrpe/Shared%20Documents/Other%20Documents/Plan%20of%20Activities%20on%20RPE%20(2005).pdf)>.
128. 2006 m. TATENA tyrimo reaktorių saugos elgesio kodeksas (ang. – *IAEA Code of Conduct on the Safety of Research Reactors*). Vienna: IAEA, 2006.
129. 2007 m. TATENA standartas: Susitarimai dėl pasirengimo branduoliniam ar radiologiniam pavojui: saugos rekomendacija (angl. – *Arrangements for Preparedness for a Nuclear or Radiological Emergency: Safety Guide*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2007, No. GS-G-2.1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1265_web.pdf>.
130. 2007 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*) publikacija: Tarptautinės radiacinės saugos komisijos rekomendacijos (angl. – *Recommendations of the International Commission on Radiological Protection*) [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2007, ICRP Publication 103, Vol. 37, No. 2-4 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP Publication 103](http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP%20Publication%20103)>.
131. 2007 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICRP*) publikacija: Environmental Protection – the Concept and Use of Reference Animals and Plants [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2008, ICRP Publication 108,

- Vol. 38, No. 4-6 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: [http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP Publication 108](http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP%20Publication%20108)>.
132. 2007 m. TATENA saugos terminų žodynas (angl. – *IAEA Safety Glossary*): Terminologija, vartojama branduolinės saugos ir apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės srityse (angl. – *Terminology Used in Nuclear Safety and Radiation Protection*) [interaktyvus]. 2007 Ed. Vienna: IAEA, 2007 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1290_web.pdf>.
133. 2009 m. TATENA standartas: Įrenginių ir veiklos vertinimas: Pagrindiniai saugos reikalavimai (angl. – *Safety Assessment for Facilities and Activities: General Safety Requirements*). Interim ed. [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2009, No. GSR Part 4 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1375_web.pdf>.
134. 2009 m. Tarptautinės radiacinės saugos komisijos (angl. – *International Commission on Radiological Protection, ICPR*) publikacija: Environmental Protection: Transfer Parameters for Reference Animals and Plants [interaktyvus]. *Annals of the ICRP*, 2009, ICRP Publication 114, Vol. 39, No. 6 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: [http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP Publication 114](http://www.icrp.org/publication.asp?id=ICRP%20Publication%20114)>.
135. 2010 m. TATENA publikacija: Avarinė parengtis ir atsakas: Saugumo infrastruktūros steigimas branduolinės energijos programoms (angl. – *Emergency Preparedness and Response: Establishing the Safety Infrastructure for a Nuclear Power Programme*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: [http://www-ns.iaea.org/downloads/ni/embarking/argonne_workshop_2010/Graves/L.7.1-3%20Emergency%20preparedness%20and%20response%20\(ANL%20DEC2010\)-dng.pdf](http://www-ns.iaea.org/downloads/ni/embarking/argonne_workshop_2010/Graves/L.7.1-3%20Emergency%20preparedness%20and%20response%20(ANL%20DEC2010)-dng.pdf)>.

136. 2011 m. TATENA standartas: Radiacinė sauga ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumas: Tarptautiniai pagrindiniai saugos standartai: Pagrindiniai saugos reikalavimai (angl. – *Radiation Protection and Safety of Radiation Sources: International Basic Safety Standards: General Safety Requirements*). Interim Ed. [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2011, No. GSR Part 3 (Interim) [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/p1531interim_web.pdf.
137. 2012 m. TATENA publikacija: Pastabos dėl avarinės parengties ir atsako šaliai, pradedančiai branduolinės energetikos programą (angl. – *Considerations in Emergency Preparedness and Response for a State Embarking on a Nuclear Power Programme, EPR-EMBARKING*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/EPR-Embarking%202012_web.pdf.
138. 2014 m. Branduolinių technologijų ir medžiagų tiekėjų grupės Branduolinių jėgainių eksportuotojų elgesio principai (angl. – *Nuclear Power Plant Exporters' Principles of Conduct*) [interaktyvus]. Brussels, Belgium, 6 March 2014 [žiūrėta 2014 m. kovo 24 d.]. Prieiga per internetą: http://nuclearprinciples.org/wp-content/uploads/2014/03/PrinciplesofConduct_March2014.pdf.

Civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimas

139. 1960 m. liepos 29 d. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. – *the Organization for Economic Cooperation and Development, OECD*) Paryžiaus konvencija dėl atsakomybės prieš trečiąją šalį branduolinės energetikos srityje su su papildomais 1964 m. ir 1982 m. protokolais (*Paryžiaus konvencija, PC*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m.

- kovo 12 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.nea.fr/html/law/nlparis_conv.html>.
140. 1963 m. gegužės 21 d. TATENA Vienos konvencija dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą. *Valstybės žinios*, 1993-12-24, Nr. 72-1345 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19843&p_query=&p_tr2=2> arba
<<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1996/inf500.shtml>>
bei 1997 m. protokolas, pakeičiantis Vienos konvenciją (**Vienos konvencija, VC**) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/protamend_status.pdf>.
141. OECD 1963 m. Konvencija dėl 1960 m. liepos 29 Paryžiaus konvencijos papildymo (angl. – *Brussels Supplementary Convention, BSC*) (**Briuselio Konvencija, BSC**) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.oecd-nea.org/law/brussels-supplementary-convention.html>>.
142. 2004 m. protokolas, keičiantis 1963 m. OECD Briuselio papildančiąją konvenciją (angl. – *Protocol to Amend the Brussels Supplementary Convention arba Revised Brussels Supplementary Convention, RBSC*) (**Peržiūrėta Briuselio konvencija, RBSC**) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.oecd-nea.org/law/brussels-supplementary-convention-protocol.html>>.
143. 2004 m. protokolas, keičiantis 1960 m. liepos 29 d. OECD Paryžiaus konvenciją (su pakeitimais) (angl. – *Protocol to Amend the Paris Convention arba Revised Paris Convention, RPC*) (**2004 m. Pakeista Paryžiaus Konvencija, RPC**) (neįsigaliojusi) [interaktyvus. Žiūrėta 2014

- m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/paris-convention-protocol.html>>.
144. 1988 m. rugsėjo 21 d. bendras protokolas dėl Vienos konvencijos ir Paryžiaus konvencijos taikymo (***Bendras Protokolas***) (angl. – *Joint Protocol*). *Valstybės žinios*, 1993-12-24, Nr. 72-1346 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/forms/legalAct.html?documentId=TAR.33B6AABF6A17>> arba <http://www.oecd-nea.org/law/nljoint_prot.html>.
145. 1997 m. rugsėjo 29 d. TATENA Konvencija dėl Papildomos kompensacijos už branduolinę žalą (angl. – *Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage, CSC*) (***Papildomos kompensacijos konvencija, CSC***) (neįsigaliojusi) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1998/infcirc567.pdf>>.
146. *Travaux préparatoires: Civil Liability for Nuclear Damage: Official Records of International Conference, Vienna, 29 April-19 May 1963.* Vienna: IAEA, 1964, Legal Series No. 2.
147. 2007 m. TATENA aiškinamieji raštai: 1997 m. Vienos konvencija dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir 1997 m. Konvencija dėl Papildomos kompensacijos už branduolinę žalą (angl. – *The 1997 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage and the 1997 Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage — Explanatory Texts*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2007, IAEA International Law Series No. 3 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1279_web.pdf>.
148. *Travaux préparatoires: IAEA. Revised text of the Exposé des Motifs of the Paris Convention, approved by the OECD Council on 16*

November 1982 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.oecd-nea.org/law/nlparis_motif.html>.

149. 1962 m. gruodžio 11 d. Europos atominės energijos teismo, įsteigto 1957 m. Konvencijos dėl saugumo kontrolės įsteigimo branduolinės energijos srityje, proceso taisyklės (angl. – *Rules of Procedure of the European Nuclear Energy Tribunal, established by Convention on the Establishment of a Security Control in the Field of Nuclear Energy*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/european-nuclear-tribunal-rules.pdf>>.

ES režimas

150. 2004 m. gruodžio 24 d. Konsoliduota Europos Bendrijos steigimo sutartis. *Valstybės žinios*, 2004-01-03, Nr. 2-2 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=49010&p_query=&p_tr2=2>.
151. 1979 m. balandžio 2 d. Tarybos direktyva 79/409/EEB dėl laukinių paukščių apsaugos [interaktyvus]. OL L 103, 1979/04/25, p. 98–117 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:31979L0409&from=EN>>.
152. 1984 m. birželio 28 d. Tarybos direktyva 84/360/EB dėl kovos su pramonės įmonių keliama oro tarša, OL L 188, 16/07/1984, p. 20, bei ją pakeičianti 1996 m. rugsėjo 24 d. direktyva 96/61/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (angl. – *Integrated Pollution Prevention and Control Directive, IPPC*), OL L 257, 1996/10/10, p. 26. L 371, 1987/12/30.

153. 1985 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 85/337/EEB dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai, OL L 175, 1985/07/05, p. 40.
154. 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos Direktyva 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos (angl. – *Council Directive 92/43/EEC on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora, Habitats Directive*) [interaktyvus]. OL L 206, 1992/07/22, p. 7 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1992L0043:20070101:LT:PDF>>.
155. 2000 m. spalio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2000/60/EB, nustatanti Bendrijos veiksmų vandens politikos srityje pagrindus (angl. – *European Parliament and of the Council Directive 2000/60/EC of the Establishing a Framework for Community Action in the Field of Water Policy*) (*The EU Water Framework Directive*) [interaktyvus]. OL L 327, 2000/12 /22, p. 1–83 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2000L0060:20090625:LT:PDF>>.
156. 2000 m. vasario 2 d. ES Komisijos komunikatas Dėl atsargumo principo (angl. – *Communication from the Commission on the Precautionary Principle*) [interaktyvus]. KOM(2000) 1 galutinis, 2000/02/02 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0001:FIN:en:PDF>>.
157. 2001 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų poveikio aplinkai vertinimo (angl. – *Directive on the Assessment of the Effects of Certain Plans and Programmes on the Environment, the Strategic Environmental Assessment*

- Directive, SEA) (Strateginio padarinių aplinkai vertinimo direktyva, SEA Direktyva)* [interaktyvus] OL L 197, 2001/07/21, p. 0030–0037 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0042&qid=1395748883565&from=LT>>.
158. 2003 m. sausio 28 d. Europos Parlamento ir tarybos Direktyva 2003/4/EB dėl visuomenės galimybės susipažinti su informacija apie aplinką ir panaikinanti Tarybos direktyvą 90/313/EEB [interaktyvus]. OL L 041, 2003/02/14, p. 0026–0032 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0004:LT:HTML>>.
159. Projektas: 2003 spalio 24 d. Europos Komisijos pateiktas Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais projektas (angl. – *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Access to Justice in Environmental Matters*) [interaktyvus]. KOM(2003) 624 galutinis, 2003/10/24 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0624:FIN:EN:PDF>>.
160. 2004 m. balandžio 21 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/35/EB dėl atsakomybės už aplinkos apsaugą siekiant išvengti žalos aplinkai ir ją ištaisyti (atlyginti) (angl. – *Directive on Environmental Liability with Regard to the Prevention and Remedying of Environmental Damage*) (*Direktyva dėl atsakomybės aplinkos apsaugos srityje*) [interaktyvus]. OL L 143, 2004/04/30, p. 0056–0075 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0035:LT:HTML>>.

161. 2005 m. vasario 17 d. Tarybos sprendimas 2005/370/EB dėl Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais sudarymo Europos bendrijos vardu [interaktyvus]. OL L 124, 2005/05/17, p. 1 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:4e01b791-43ca-48d4-b1db-a17582c90e85.0012.02/DOC_1&format=HTML&lang=LT&parentUrn=C ELEX:32005D0370>.
162. 2006 m. kovo 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2006/21/EB dėl kasybos pramonės atliekų tvarkymo ir iš dalies keičianti Direktyvą 2004/35/EB (angl. – *Directive 2006/21/EC of the European Parliament And Of the Council on the Management of Waste from Extractive Industries and Amending Directive 2004/35/EC, the Mining Waste Directive*) (*Kasybos direktyva*). OL L 102/15, 2006/04/11.
163. 2008 m. liepos 15 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 733/2008 dėl reikalavimų, keliamų trečiųjų šalių kilmės žemės ūkio produktų importui po Černobylio atominės elektrinės avarijos (kodifikuota redakcija) (angl. – *Council Regulation (EC) No. 733/2008 on the Conditions Governing Imports of Agricultural Products Originating in Third Countries Following the Accident at the Chernobyl Nuclear Power Station*). OL L 201, 2008/07/30, p. 1.
164. 2009 m. spalio 23 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 1048/2009 iš dalies keičiantis Reglamentą (EB) Nr. 733/2008 dėl reikalavimų, keliamų trečiųjų šalių kilmės žemės ūkio produktų importui po Černobylio atominės elektrinės avarijos (angl. – *Council Regulation (EC) No. 1048/2009 Amending Regulation (EC) No. 733/2008 on the Conditions Governing Imports of Agricultural Products Originating in Third Countries Following the Accident at the Chernobyl Nuclear Power Station*). OL L 290, 2009/11/06, p. 4.

165. Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos Veikimo suvestinė redakcija (SESV) [interaktyvus]. OL L, 2010 C 83 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/fxac08115ltc_002.pdf> bei <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:C2010/083/01&from=LT>>.
166. 2010 m. lapkričio 24 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/75/ES dėl pramoninių išmetamų teršalų (taršos integruotos prevencijos ir kontrolės) (nauja redakcija, keičianti 2008 m. sausio 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/1/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės) (angl. – *Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council on Industrial Emissions (Integrated Pollution Prevention And Control)*) [interaktyvus]. OL L 334, 2010/12/17, p. 17-119 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:334:0017:0119:lt:PDF>>.
167. 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo (kodifikuota redakcija, naikinanti Tarybos direktyvą 85/337/EEB (OL L 175, 1985/07/05, p. 40) su pakeitimais, padarytais Tarybos direktyvos 97/11/EB (OL L 73, 1997/03/14, p. 5), Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2003/35/EB (OL L 156, 2003/06/25, p. 17) ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2009/31/EB (OL L 140, 2009/06/05, p. 114) (PAV direktyva). OL L 26, 2012/01/28, p. 1–21.
168. 2011 m. rugsėjo 7 d. ES Komisijos komunikatas Dėl energijos tiekimo saugumo ir tarptautinio bendradarbiavimo – „ES energetikos politika. Bendradarbiavimas su užsienio partneriais“ (angl. – *The Communication on Security of Energy Supply and International Cooperation – „The EU Energy Policy: Engaging with Partners beyond*

Our Borders“) [interaktyvus]. KOM(2011) 539 galutinis, 2011/09/07 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011DC0539&from=EN>>.

169. 2012 m. gegužės 30 d. pasiūlymas: Tarybos Direktyva, kuria nustatomi pagrindiniai saugos standartai siekiant užtikrinti apsaugą nuo jonizuojančiosios spinduliuotės apšvitos keliamų pavojų [interaktyvus]. COM(2012) 0242 – C7-0151/2012 – 2011/0254(NLE) [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2012\)0242_/com_com\(2012\)0242_lt.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2012)0242_/com_com(2012)0242_lt.pdf)>.

Euratom režimas

170. Europos atominės energijos bendrijos steigimo sutarties suvestinė redakcija (*Euratom sutartis*) [interaktyvus]. OL C 327, 2012/10/26, p. 1–107 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012A/TXT&from=LT>> bei anglų kalba: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012A/TXT&from=LT>>.
171. 2008 m. vasario 12 d. Tarybos sprendimas 2008/114/EB, Euratomas, nustatantis Euratomo tiekimo agentūros įstatus (angl. – *Council Decision 2008/114/Euratom of Establishing Statutes for the Euratom Supply Agency*). OL L 41, 2008/02/15, p. 15–20.
172. 1987 m. gruodžio 14 d. Tarybos sprendimas 87/600/Euratomas dėl Bendrijoje nustatomos skubaus pasikeitimo informacija radiacinės avarijos atveju tvarkos (angl. – *Council Decision No. 87/600/Euratom on*

- Community arrangements for the early exchange of information in the event of a radiological emergency*). OL L 371, 1987/12/30, p. 76-78.
173. 1987 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamentas (Euratomas) Nr. 3954/87, nustatantis didžiausius leistinus maisto produktų ir pašarų radiacinės taršos lygius po branduolinės avarijos ar kokio nors kito radiacinės avarijos atvejo (angl. – *Council Regulation No. 3954/87/Euratom of Laying Down Maximum Permitted Levels of Radioactive Contamination of Foodstuffs and of Feeding Stuffs Following a Nuclear Accident or Any Other Case of Radiological Emergency*). O.J. L 371, 1987/12/30.
174. 1989 m. lapkričio 27 d. Tarybos direktyva 89/618/Euratomas dėl plačiosios visuomenės informavimo apie sveikatos apsaugai taikytinas priemones ir atliktinus veiksmus nepaprastosios radiologinės padėties atveju (angl. – *Council Directive 89/618/Euratom on Informing the General Public About Health Protection Measures to be Applied and Steps to be Taken in the Event of a Radiological Emergency*). OL L 357, 1989/12/7, p. 31–34 bei ją lydintis dokumentas su rekomendacijomis direktyvos įgyvendinimui: Komisijos Komunikatas 91/C 103/03 dėl Tarybos direktyvos 89/618/Euratomas įgyvendinimo (angl. – *Commission Communication on the Implementation of Council Directive 89/618/Euratom*). OL L 103, 1991/04/19, p. 12–16.
175. 1990 m. gruodžio 4 d. Tarybos direktyva 90/641/Euratomas dėl komandiruotų darbuotojų, dirbančių kontroliuojamose zonose, kuriose jie gali būti veikiami jonizuojančiosios spinduliuotės apšvitos, apsaugos darbo metu (angl. – *Council Directive 90/641/Euratom on the Operational Protection of Outside Workers Exposed to the Risk of Ionising Radiation During Their Activities in Controlled Areas*). OL L 349, 1990/12/13, p. 21–25.

176. 1996 m. gegužės 13 d. Tarybos direktyva 96/29/Euratomas, nustatanti pagrindinius darbuotojų ir gyventojų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės saugos standartus (angl. – *Council Directive 96/29/Euratom Laying Down Basic Safety Standards for the Protection of the Health of Workers and the General Public Against the Dangers Arising from Ionizing Radiation, Basic Safety Standards*) [interaktyvus]. OL L 159, 1996/06/29, p. 291–404 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:31996L0029>>.
177. 1997 m. birželio 30 d. Tarybos direktyva 97/43/Euratomas dėl asmenų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės pavojaus (angl. – *Council Directive 97/43/Euratom on Health Protection of Individuals Against the Dangers of Ionizing Radiation in Relation to Medical Exposure*). OL L 180, 1997/07/09, p. 22.
178. 2007 m. vasario 19 d. Tarybos reglamentas (Euratomas) Nr. 300/2007, nustatantis bendradarbiavimo branduolinės saugos srityje priemonę (angl. – *Council Regulation No 300/2007/Euratom establishing an Instrument for Nuclear Safety Cooperation*). OL L 81, 2007/3/22, p. 1.
179. 2009 m. birželio 25 d. Tarybos Direktyva 2009/71/Euratomas kuria nustatoma Bendrijos branduolinių įrenginių branduolinės saugos sistema (angl. – *Directive Establishing a Community Framework for the Nuclear Safety of Nuclear Installations*) (*Branduolinės saugos direktyva*) [interaktyvus]. OL L 172, 2009/04/02, p. 18–22 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:172:0018:0022:LT:PDF>>.
180. 2011 m. liepos 19 d. Tarybos Direktyva 2011/70/Euratomas kuria nustatoma panaudoto branduolinio kuro ir radioaktyviųjų atliekų atsakingo ir saugaus tvarkymo Bendrijos sistema (angl. – *Council Directive*

2011/70/Euratom Establishing a Community Framework for the Responsible and Safe Management of Spent Fuel and Radioactive Waste) [interaktyvus]. OL L 199, 2011/08/02, p. 48-56 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:199:0048:0056:L T:PDF>>.

181. 1990 m. rugpjūčio 1 d. Komisijos sprendimas 90/413/Euratom dėl Euratom sutarties 83 straipsnio taikymo procedūrų (angl. – *Commission Decision No. 90/413/Euratom relating to a procedure in application of Article 83 of the Euratom Treaty*). OL L 209, 1990/08/08, p. 27–30.
182. 1993 m. birželio 19 d. Komisijos sprendimas dėl Euratom sutarties 53 straipsnio antrą pastraipos taikymo procedūrų (Portugalijos kompanijos „*The Empresa Nacional de Urânio SA*“ (ENU) atvejis) (angl. – *Commission Decision on a Procedure for the Application of the Second Paragraph of Article 53 of the Euratom Treaty (Case ENU)*). OL L 197, 1993/08/06, p. 0054–0056.
183. 1994 m. vasario 4 d. Komisijos sprendimas dėl Euratom sutarties 53 straipsnio antros pastraipos taikymo procedūrų (Vokietijos kompanijos „*Kernkraftwerke Lippe-Ems GmbH*“ (KLE) atvejis) (angl. – *Commission Decision on a Procedure for the Application of the Second Paragraph of Article 53 of the Euratom Treaty (Case KLE)*). OL L 048, 1994/02/19, p. 0045–0047.
184. 1994 m. vasario 21 d. Komisijos sprendimas dėl Euratom sutarties 53 straipsnio antros pastraipos taikymo procedūrų (Vokietijos kompanijos „*Kernkraftwerke Lippe-Ems GmbH*“ (KLE) atvejis) (angl. – *Commission Decision on a Procedure for the Application of the Second Paragraph of Article 53 of the Euratom Treaty (Case KLE)*). OL L 122, 1994/05/17, p. 0030–0036.

185. 2000 m. birželio 8 d. Komisijos rekomendacija 2000/473/Euratomas dėl Euratomo sutarties 36 straipsnio, susijusio su aplinkos radioaktyviosios taršos monitoringu siekiant įvertinti bendrąjį poveikį gyventojams, taikymo (angl. – *Commission Recommendation 2000/473/Euratom on the Application of Article 36 of the EURATOM Treaty Concerning the Monitoring of the Levels of Radioactivity in the Environment for the Purpose of Assessing the Exposure of the Population as a Whole*). OL L 191, 2000/07/27, p. 37.
186. Pasiūlymas dėl Euratom sutarties keitimo: NAGY, Marie; WAGNER, Renée; and MACCORMICK, Neil. Contribution to the Convention: The Future of the Euratom Treaty in the Framework of the European Constitution [interaktyvus]. CONV 563/03 CONTRIB 250, 2003/01/21 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://european-convention.eu.int/pdf/reg/en/03/cv00/cv00563.en03.pdf>>.
187. 2003 m. gruodžio 18 d. Komisijos rekomendacija 2004/2/Euratomas dėl standartizuotos informacijos apie įprastai veikiančių branduolinių reaktorių ir perdirbimo gamyklų dujines ir skystąsias radioaktyvias išmetas į aplinką (angl. – *Commission Recommendation 2004/2/Euratom on Standardized Information on Radioactive Airborne and Liquid Discharges into the Environment from Nuclear Power Reactors and Reprocessing Plants in Normal Operation*). OL L 2, 2004/01/06, p. 36.
188. EUROPEAN COMMISSION. *Legal Study for the Accession of Euratom to the Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy* [interaktyvus]. Final Report: TREN/CC/01-2005, December 2009 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/studies/doc/2009_12_accession_euratom.pdf>.
189. 2011 m. lapkričio 24 d. Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui „Tarpinė ataskaita dėl visapusiško ES branduolinių jėgainių

rizikos ir saugos vertinimo (testavimo nepalankiausiomis sąlygomis)“ (angl. – *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Interim Report on the Comprehensive Risk and Safety Assessments („Stress Tests“) of Nuclear Power Plants in the European Union*) [interaktyvus]. KOM(2011) 784 galutinis, 2011/11/24 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/safety/doc/com_2011_0784.pdf>.

190. EUROPEAN ATOMIC ENERGY COMMUNITY. Report on the implementation of the obligations under the Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management [interaktyvus]. Fourth Review Meeting of the Contracting Parties, Vienna, 14-23 May 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/waste_management/doc/20121023_eur_atom_report_joint_convention_radioactive_fuel.pdf>.

Valstybių nacionalinės teisės norminiai aktai

Lietuvos Respublika

191. 2004 m. gegužės 27 d. Lietuvos Respublikos vyriausybės ir Lenkijos Respublikos vyriausybės susitarimas dėl konvencijos dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste įgyvendinimo. *Valstybės žinios*, 2004-06-10, Nr. 92-3353 [interaktyvus]. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=235088&p_tr2=2#>.
192. 1999 m. spalio 1 d. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos ir Latvijos Respublikos aplinkos apsaugos ir regioninės plėtros ministerijos

techninis protokolas dėl apsikeitimo informacija netikėtų ekologinių nelaimių atvejais (1992 m. Konvencijos dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos rėmuose) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/sutartys/Tarptautines%20sutartys/Tarpzinybines%20sutartys/Sutartys%20su%20Latvija/24.pdf>>.

193. 1998 m. kovo 12 d. Bendradarbiavimo ir techninės pagalbos sutartis tarp Danijos Vidaus reikalų ministerijos ir Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos ministerijos branduolinės saugos, radiacinės apsaugos, pasiruošimo branduolinėms avarijoms ir ragavimo į jas srityje [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/sutartys/Tarptautines%20sutartys/Tarpzinybines%20sutartys/Sutartys%20su%20Danija/15.%20LR%20AAM%20ir%20Danijos%20Ovidaus%20reikalu%20ministerijos%20bendradarbiavimo%20ir%20technines%20pagalbos%20sutartis.pdf>>.

194. 1998 m. rugpjūčio 25–27 d. Pavojingų krovinių gabenimo ro-ro tipo laivais pagal Tarptautinį jūra gabenamų pavojingų krovinių kodeksą (angl. – *International Maritime Dangerous Goods, IMDG*) (IMDG kodeksą), Pavojingų krovinių tarptautinio gabenimo geležinkeliais taisyklių (RID) ir Europos sutarties dėl pavojingų krovinių tarptautinio vežimo keliais (ADR) reikalavimus supratimo memorandumas, Rønne redakcija. *Valstybės žinios*, 2002-04-17, Nr. 40-1470 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=164566#>.

195. 1993 m. lapkričio 30 d. Įstatymas Nr. I-314 „Dėl 1963 m. gegužės 21 d. Vienos konvencijos dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir bendro protokolo dėl Vienos konvencijos bei Paryžiaus konvencijos taikymo įsigaliojimo“. *Valstybės žinios*, 1993-12-10, Nr. 68-1276 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:

- <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=5641&p_tr2=2#>.
196. 1996 m. rugpjūčio 15 d. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas Nr. I-1495. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 82-1965; nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. liepos 12 d.: 2005 m. birželio 21 d. Nr. X-258, *Valstybės žinios*, 2005-07-12, Nr. 84-3105 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=453920#>.
197. 1996 m. lapkričio 14 d. Branduolinės energijos įstatymas Nr. I-1613. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 119-2771, nauja įstatymo reakcija nuo 2011 m. sausio 1 d.: Nr. XI-1537, 2011 m. birželio 28 d., *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4314 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=445753>.
198. 1999 m. sausio 12 d. Radiacinės saugos įstatymas Nr. VIII-1019. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 11-239 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=404422>.
199. 2007 m. birželio 28 d. Branduolinės (atominės) elektrinės įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 73-3779 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=428915>.
200. 2011 m. gegužės 24 d. Pavojingų krovinių vežimo automobilių, geležinkelių ir vidaus vandenų transportu įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. XI-1401. *Valstybės žinios*, 2011-06-11, Nr. 71-3368 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=400006#>.
201. 2011 m. birželio 28 d. Radiacinės saugos įstatymo 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 8¹, 8², 8³, 8⁴, 10, 11, 12, 20, 21, 22 straipsnių, aštuntojo skirsnio

- pavadinimo pakeitimo ir papildymo, Įstatymo papildymo 7¹, 10¹ straipsniais ir 9, 25, 26, 27 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas Nr. XI-1540. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4314; *Valstybės žinios*, 2011-09-03, Nr. 109 (atitaisymas) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403279&p_query=&p_tr2=2#>.
202. 2011 m. birželio 28 d. Branduolinės energijos įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. XI-1537. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4314; *Valstybės žinios*, 2011-09-03, Nr. 109 (atitaisymas) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403379&p_tr2=2#>.
203. 2011 m. birželio 28 d. Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. XI-1541. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4318 (su pakeitimais) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403280&p_query=&p_tr2=2#>.
204. 2011 m. birželio 28 d. Branduolinės saugos įstatymas Nr. XI-1539. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4316, 2011-09-03, Nr. 109 (atitaisymas); 2011-09-30, Nr. 118 (atitaisymas) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403278&p_tr2=2#>.
205. 2012 m. birželio 21 d. įstatymas dėl koncesijos suteikimo ir Lietuvos Respublikos esminių turtinių įsipareigojimų prisiėmimo Visagino branduolinės (atominės) elektrinės projekte Nr. XI-2085. *Valstybės žinios*, 2012-06-28, Nr. 73-3780 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.].

- Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=428232&p_query=&p_tr2=2#>.
206. 2012 m. birželio 26 d. Seimo nutarimas dėl Nacionalinės energetinės nepriklausomybės strategijos patvirtinimo Nr. XI-2133. *Valstybės žinios*, 2012-07-10, Nr. 80-4149 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429490>.
207. 2011 m. kovo 17 d. Seimo Rezoliucija dėl Lietuvoje ir jos kaimynystėje planuojamų statyti atominių elektrinių saugos. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 34-1600.
208. 1999 m. spalio 22 d. Vyriausybės nutarimas dėl Informacijos apie aplinką Lietuvos Respublikoje teikimo visuomenei tvarkos Nr. 1175. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 90-2660; nauja nutarimo redakcija 2005 m. vasario 21 d. Nr. 198 (antraštės pakeitimai). *Valstybės žinios*, 2005-02-24, Nr. 26-831 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=365490#>.
209. 2002 m. gruodžio 3 d. Vyriausybės nutarimas dėl Duomenų apie veiklą, kurią vykdančios šalinamos radioaktyviosios atliekos, teikimo Europos Komisijai tvarkos aprašo patvirtinimo Nr. 1872. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 116-5198; nauja nutarimo redakcija nuo 2012-04-01: 2007 m. gegužės 9 d. Nr. 461, *Valstybės žinios*, 2007-05-19, Nr. 55-2141; 2012 m. kovo 28 d. Nr. 326, *Valstybės žinios*, 2012-03-31, Nr. 39-1931 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=421406>.
210. 2010 m. vasario 24 d. Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos konvergencijos 2009 metų programos Nr. 173. *Valstybės žinios*, 2010-02-27, Nr. 24-1128 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per

internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=365977&p_tr2=2.

211. 2010 m. spalio 20 d. Vyriausybės nutarimas dėl Valstybinio ekstremaliųjų situacijų valdymo plano patvirtinimo Nr. 1503. *Valstybės žinios*, 2010-10-23, Nr. 125-6425 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=384076&p_tr2=2.

212. 2011 m. balandžio 27 d. Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos konvergencijos 2011 metų programos ir nacionalinės reformų darbotvarkės Nr. 491. *Valstybės žinios*, 2011-05-07, Nr. 54-2596 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=398117&p_tr2=2#.

213. 2012 m. sausio 18 d. Vyriausybės nutarimas dėl Valstybinio gyventojų apsaugos plano branduolinės avarijos atveju patvirtinimo Nr. 99. *Valstybės žinios*, 2012-02-02, Nr. 15-654 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=417731&p_query=&p_tr2=2.

214. 2012 m. sausio 25 d. Vyriausybės nutarimas dėl Branduolinės (atominės) elektrinės statybos vietos (aikštelės) vertinimo ataskaitos peržiūros tvarkos aprašo patvirtinimo Nr. 83. *Valstybės žinios*, 2012-02-02, Nr. 15-638 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=417688&p_query=&p_tr2=2.

215. 2012 m. balandžio 25 d. Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos konvergencijos 2012 metų programos Nr. 446. *Valstybės žinios*, 2012-04-28, Nr. 50-2453 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=423338&p_tr2=2>.
216. 2012 m. gruodžio 13 d. Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos Nr. XII-51. *Valstybės žinios*, 2012-12-20, Nr. 149-7630 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=439761>.
217. 2013 m. balandžio 23 d. Vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos konvergencijos 2013 metų programos Nr. 343. *Valstybės žinios*, 2013-04-27, Nr. 43-2118 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=447234&p_tr2=2>.
218. 2001 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas dėl Lietuvos higienos normos HN 73:2001 „Pagrindinės radiacinės saugos normos“ patvirtinimo Nr. 663. *Valstybės žinios*, 2002-02-01, Nr. 11-388 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159355&p_tr2=2#>.
219. 2005 m. gruodžio 30 d. Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos viršininko įsakymas dėl Sprogimo ir lėktuvo kritimo poveikio branduolinės energetikos objektams analizės reikalavimų patvirtinimo Nr. 22.3-72. *Valstybės žinios*, 2006-02-13, Nr. 18-654 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270765&p_query=&p_tr2=>>.

220. 2008 m. gruodžio 24 d. LR Sveikatos apsaugos ministro ir Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos viršininko įsakymas dėl radioaktyviųjų medžiagų, radioaktyviųjų atliekų ir panaudoto branduolinio kuro įvežimo, išvežimo, vežimo tranzitu ir vežimo Lietuvos Respublikoje taisyklių patvirtinimo Nr. V-1271/22.3-139. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 3-64 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=432819#>>.

221. 2011 m. spalio 7 d. Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos viršininko įsakymas dėl branduolinės saugos reikalavimų BSR-1.8.2-2011 „Branduolinės energetikos objekto modifikacijų kategorijos ir modifikacijų atlikimo tvarkos aprašas“ patvirtinimo Nr. 22.3-99. *Valstybės žinios*, 2011-10-13, Nr. 123-5856 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=408366&p_query=&p_tr2=>>.

222. 2012 m. 2012 m. Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos (VATESI) veiklos ataskaita „Branduolinės energetikos sauga Lietuvoje“ [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www.vatesi.lt/fileadmin/documents/Ataskaitos/vatesi_ataskaita_2012.pdf>.

223. 2000 m. spalio 26 d. Lietuvių kalbos komisijos nutarimas Nr. 2 (76) „Dėl Europos bendrijų pavadinimų ir valstybių Europos Sąjungos narių bendradarbiavimo sričių pavadinimų santrumpų“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 93-2912.

JAV

224. 1954 m. Branduolinės energetikos įstatymas (angl. – *Atomic Energy Act*), 42 U.S.C. § 2011 *et seq.*
225. 1957 m. Price-Anderson branduolinės pramonės draudimo įstatymas (angl. – *Price-Anderson Nuclear Industries Indemnity Act* arba *Price-Anderson Act*), priimtas kaip 1955 m. Atominės energijos įstatymo pataisa [interaktyvus]. 42 U.S.C. § 2210 *et seq.*, 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 24 d.].
Prieiga per internetą:
<http://www.law.cornell.edu/uscode/pdf/uscode42/lii_usc_TI_42_CH_23_DI_A_SC_XIII_SE_2210.pdf>.
226. 1969 m. Nacionalinės aplinkos apsaugos politikos įstatymas (angl. – *National Environmental Policy Act, NEPA*). 42 U.S.C. §§4321 *et seq.*
227. 1972 m. Švaraus vandens įstatymas (angl. – *Clean Water Act*) su pakeitimais. 33 U.S.C. § 1251 *et seq.*
228. 1976 m. Resursų saugojimo ir atstatymo įstatymas (angl. – *Resource Conservation and Recovery Act*). 42 U.S.C. § 6901 *et seq.*
229. 1977 m. Warren-Alquist šalies energijos išteklių apsaugos ir plėtros įstatymas (angl. – *Warren-Alquist State Energy Resources Conservation and Development Act*). Public Resources Code § 25000 *et seq.*
230. 1982 m. Radioaktyvių atliekų politikos įstatymas (angl. – *Nuclear Waste Policy Act, NWPA*). 42 U.S.C. §10101 *et seq.*
231. 1992 m. Energijos politikos įstatymas (angl. – *Energy Policy Act*). Pub. L. No. 102-486.
232. Nuclear Regulatory Commission (NRC). *Protection Against Malevolent Use of Vehicles at Nuclear Power Plants*. Materials and Plant Protection (Division 5): Regulatory Guide 5.68, DG-5006, 1 August 1994.
233. Nuclear Regulatory Commission (NRC). *Generic Environmental Impact Statement (GEIS) for License Renewal of Nuclear Plants*

[interatyvus]. Division of Regulatory Applications, Office of Nuclear Regulatory Research, May 1996, NUREG-1437, Vol. 1 [žiūrėta 2014 m. kovo 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/nuregs/staff/sr1437/v1/>>.

234. Nuclear Regulatory Commission (NRC). *Final Rule—Consideration of Aircraft Impacts for New Nuclear Power Reactors*. Rulemaking Issue Affirmation, SECY-08-0152, 15 October 2008.

Kitos valstybės

235. 1959 m. gruodžio 23 d. Vokietijos įstatymas dėl taikaus branduolinės energijos panaudojimo ir apsaugos nuo jos pavojų (Branduolinės energetikos aktas) (angl. – *Act on the Peaceful Utilisation of Atomic Energy and the Protection Against its Hazards (Atomic Energy Act)*; vok. – *Gesetz über die friedliche Verwendung der Kernenergie und den Schutz gegen ihre Gefahren (Atomgesetz)*) (BGBI. (Bundesgesetzblatt = Federal Law Gazette of the Federal Republic of Germany), I, p. 814) su pakeitimais 1985 (BGBI. I, p. 1565), 2002 (BGBI. I, p. 1351), 2009 (BGBI., I, p. 556).
236. 1982 m. Kanados konstitucija (angl. – *The Constitution Act*). Schedule B to the Canada Act 1982 (UK), c 11.
237. Kinijos valstybės Tarybos administracinės teisės aktai: 1986 Reply of the Council to the Ministry of Nuclear Industry, the National Nuclear Safety Bureau and the State Council Atomic Energy Board in respect of Resolving Third Parties' Nuclear Liability ir 2007 Reply to Questions on the Liabilities of Compensation for Damages Resulting from Nuclear Accidents.
238. 1998 m. spalio 8 d. Austrijos federalinis įstatymas dėl civilinės atsakomybės už jonizuojančios spinduliuotės sukeltą žalą (angl. –

- Austrian Federal Act on Civil Liability for Damage Caused by Radioactivity (Atomic Liability Act 1999)*; vok. – *Bundesgesetz über die zivilrechtliche Haftung für Schäden durch Radioaktivität (AtomhHG 1999)*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/legislation/austria/AUSTRIA-AtomicLiabilityAct.pdf>>.
239. 2000 m. lapkričio 21 d. Lenkijos Branduolinės energetikos įstatymas (lenk. – *Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. Prawo atomowe*), pakeičęs prieš tai buvusį 1986 m. įstatymą (Dz. U. z 2001 r. nr. 3 poz. 18).
240. Suomijos valstybės tarybos sprendimas (angl. – *Decision of the Council of State*) Nr. 733/2008.
241. Jungtinės Karalystės vyriausybės 2008 m. Baltojoji knyga dėl branduolinės energetikos (ang. – *White Paper on Nuclear Power*): DEPARTMENT OF TRADE AND INDUSTRY (DTI). *The future of nuclear power: The Role of Nuclear Power in a Low Carbon UK Economy: Consultations on the proposed processes for Justification and Strategic Siting Assessment* [interaktyvus]. URN 07/972, May 2007 [Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.berr.gov.uk/files/file39199.pdf>> bei UK ENERGY DIVISION OF THE DEPARTMENT FOR BUSINESS, ENTERPRISE AND REGULATORY REFORM (BERR). *Towards a Nuclear National Policy Statement: Consultation on the Strategic Siting Assessment Process and Siting Criteria for New Nuclear Power Stations in the UK* [interaktyvus]. July 2008 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.berr.gov.uk/consultations/page47143.html>>.
242. 2010 m. rugsėjo 21 d. Indijos atsakomybės už branduolinę žalą aktas (angl. – *The Civil Liability for Nuclear Damage Act*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lawmin.nic.in/ld/regionallanguages/THE%20CIVIL%20LIABILIT>

- [Y%20OF%20NUCLEAR%20DAMAGE%20ACT,2010.%20\(38%20OF%2010\).pdf](#)> ir 2011 m. lapkričio 11 d. Indijos atsakomybės už branduolinę žalą taisyklės (angl. – *The Civil Liability for Nuclear Damage Rules*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.prsindia.org/uploads/media/Nuclear%20Rules/Civil%20Liability%20for%20Nuclear%20Damage%20Rules%202011.pdf>>.
243. Baltijos atominės elektrinės Kaliningrade (BAE) poveikio aplinkai vertinimas (rus. – *оценка воздействия на окружающую среду*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/files/File/Ataskaita_RUS_1.PDF>.
244. Preliminari ataskaita dėl Baltarusijos atominės elektrinės Astrave poveikio: UMWELTBUNDESAMT-ENVIRONMENT AGENCY AUSTRIA. *UVP Verfahren KKW Belarus: UVP KKW Belarus Notifikation* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.umweltbundesamt.at/fileadmin/site/umweltthemen/umweltpolitische/ESPOOverfahren/UVP_Belarus/EIA_Belarus_Scop_en.pdf>.
245. The National Diet of Japan. *The official report of The Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission: Executive summary* [interaktyvus]. The National Diet of Japan, Fukushima Nuclear Accident Independent Investigation Commission, 2012, p 38 [žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nirs.org/fukushima/naiic_report.pdf>.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

1. ABRAM, Tim; and ION, Sue. Generation-IV Nuclear Power: A Review of the State of the Science. *Energy Policy*, 2008, Vol. 36, Issue 12, p. 4323-4330.

2. Advisory Group on Nuclear Security [interaktyvus]. In INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Nuclear Security – Measures to Protect Against Nuclear Terrorism*. GOV/INF/2002/11-GC(46)/14, 12 August 2002, p. 2 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC46/Documents/gc46-14.pdf>>.
3. AGUILAR, Grethel R.; IZA, Alejandro O.; and CEDEÑO, Marianela B. *Evaluación de Impacto Ambiental Transfronteriza en Centroamérica: Lineamientos Generales*. San José, Costa Rica: UICN, Oficina Regional para Mesoamérica, 2006.
4. ALFTER, Brigitte; and VOORHOOF, Dirk. Belgium: Belgium: The Real Price for Nuclear Power not Secret Anymore [interaktyvus]. In *Wobbing Europe*, 12 June 2009 [žiūrėta 2014 m. kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.wobbing.eu/news/belgium-real-price-nuclear-power-not-secret-anymore>>.
5. ALLEN, Ted. The Philippine Children’s Case: Recognizing Legal Standing for Future Generations. *The Georgetown International Environmental Law Review*, 1993, Vol. 6, p. 713-741.
6. ALLISON, Graham T. *The Incentive Gap: Reassessing U.S. Policies to Secure Nuclear Arsenals Worldwide*: note [interaktyvus]. In *Harvard Law Review*, 2008, Vol. 121, No. 7, p. 1864–1885 [žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.harvardlawreview.org/issues/121/may08/Note_2467.php>.
7. AMEYE, Evelyne. Legal Study on Nuclear Third Party Liability for DG TREN of the European Commission. In PELZER, Norbert (Hrsg). *Europäisches Atomhaftungsrecht im Umbruch: European Nuclear Liability Law in a Process of Change: Tagungsbericht der AIDN/INLA-Regionaltagung in Berlin 2009*. Baden-Baden: Nomos, 2010, p. 147-156.

8. ANDRASSY, Juraj. Les relations internationales de voisinage. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye*, 1951, Vol. II, Tome 79, p. 73-182.
9. APPLEBOME, Peter. Fukushima, Indian Point and Fantasy [interaktyvus]. In *The New York Times*, 20 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nytimes.com/2011/03/21/nyregion/21towns.html?_r=0>.
10. APPLGATE, John S. The Taming of the Precautionary Principle. *William and Mary Environmental Law and Policy Review*, 2002-2003, Vol. 27, No. 1, p. 13-78.
11. ASN COMMISSION. *There is a Before and After Fukushima* [interaktyvus]. In *The Nuclear Safety Authority Report on the state of Nuclear Safety and Radiation Protection in France in 2011*. Paris: ASN, 2012, p. 4-6 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.asn.fr/annual_report/2011gb/files/RA2011%20UK%20Commission.pdf>.
12. ATKINS, Stephen E. *Historical Encyclopedia of Atomic Energy*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 2000.
13. AURELA, Jorma (Suomijos Darbo ir ekonomikos ministerijos Energetikos departamento atstovas). *Nuomonė, pareikšta interviu šio darbo rašymo metu 2012 m. rugpjūčio 31 d.*
14. BARSEBÄCKSOFFENSIV (BBOFF). *Position Paper of June 11th 2004 on the Barsebaeck Nuclear Power Plant's Application for an Environmental Permit* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.noah.dk/energi/BBOFF_eng.pdf>.
15. BASTMEIJER, Kees; and KOIVUROVA, Timo (eds.). *Theory and Practice of Transboundary Environmental Impact Assessment*. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008.

16. BBC. *Japan: Nuclear Crisis Raised to Chernobyl Level* [interaktyvus]. In *BBC News Asia-Pacific*, 12 April 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-13045341>>.
17. BELLONA. *Belarus to Break Ground on its New Nuclear Plant, Despite Criticism from the Espoo Convention* [interaktyvus]. 10 February 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/nuclear-issues/2011-02-belarus-to-break-ground-on-its-new-nuclear-plant-despite-criticism-from-the-espoo-convention>>.
18. BELLONA. *Bellona's expert: Belarusian NPP Will Not Pass European Union Stress-testing Scrutiny*: Translated transcript of an interview Bellona's nuclear expert Andrei Ozharovsky gave to the European Radio for Belarus (Euroradio) on 24 June 2011 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/nuclear-issues/nuclear-issues-in-ex-soviet-republics/2011-06-bellonas-expert-belarusian-npp-will-not-pass-european-union-stress-testing-scrutiny>>.
19. BELLONA. *Comment: Belarus's ecologists keep up court battle to exercise right to information on future Ostrovets Nuclear Power Plant* [interaktyvus]. 23 February 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/nuclear-issues/2011-02-comment-belarus-ecologists-keep-up-court-battle-to-exercise-right-to-information-on-future-ostrovets-nuclear-power-plant>>.
20. BELLONA. *Comment: Construction of Belarus NPP Defies Public Opinion, Neighboring Countries and Common Sense* [interaktyvus]. 10 March 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/nuclear-issues/2011-03-comment-construction-of-belarus-npp-defies-public-opinion-neighboring-countries-and-common-sense>>.

21. BELLONA. *Lapse nuclear waste storage ship endangering Murmansk for decades finally headed for dismantlement* [interaktyvus]. 12 September 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://bellona.org/news/arctic/russian-nuclear-icebreakers-fleet/2012-09-lapse-nuclear-waste-storage-ship-endangering-murmansk-for-decades-finally-headed-for-dismantlement>>.
22. BIRNIE, Patricia W.; and BOYLE, Alan E. *International Law and the Environment*. Oxford: New York: Clarendon Press; Oxford University Press, 1992.
23. BIRNIE, Patricia W.; and BOYLE, Alan E. *International Law and the Environment*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.
24. BLIX, Hans. *Global Stability and a Knowledge Driven Energy Future* [interaktyvus]. Energy Foresight Symposium, Bergen, Norway 3-4 April 2006 [žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://org.uib.no/energiforumef/Foredrag/03042006-HansBlix.pdf>>.
25. BLOOMBERG TELEVISION. EX-NRC Member Bradford on Outlook for Nuclear Energy [interview with Peter Bradford, former member of the U.S. Nuclear Regulatory Commission] [interaktyvus]. In *Bloomberg Television's news program „Bottom Line“*, 17 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bloomberg.com/video/67761858/>>.
26. BODANSKY, Daniel. New Developments in International Environmental Law: Remarks. In *The American Society of International Law: Proceedings of the 85th Annual Meeting*. Washington, D.C., April 17-20, 1991, p. 413-417.
27. BODANSKY, Daniel. *The Art and Craft of International Environmental Law*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2010.
28. BODANSKY, David. *Nuclear Energy: Principles, Practices, and Prospects*. 2nd ed. New York: Springer, 2004.

29. BOYLE, Alan E. Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective. *British Year Book of International Law*, 1989, Vol. 60 (1), p. 257-313.
30. BOTHE, Michael. Legal Problems of Industrial Siting in Border Areas and National Environmental Policies. In OECD. *Transfrontier Pollution and the Role of States*. Paris: OECD, 1981, p. 79-97.
31. BOUQUET, André. How Current Are Euratom Provisions on Nuclear Supply and Ownership in View of the European Union's Enlargement. *Nuclear Law Bulletin*, 2001, No. 68, p. 7-38.
32. BOUTILLON, Sonia. The Precautionary Principle: Development of an International Standard. *Michigan Journal of International Law*, 2002, Vol. 23, No. 2, p. 429-469.
33. BRENNER, Eliot. Message from U.S. to U.S. Citizens in Japan [interaktyvus]. In *United States Nuclear Regulatory Commission Blog*, 16 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://public-blog.nrc-gateway.gov/2011/03/16/message-from-u-s-to-u-s-citizens-in-japan/>.
34. CAFLISCH, Lucius C. La pratique suisse en matière de droit international public 1973. *Schweizerisches Jahrbuch für Internationales Recht=Annuaire suisse de droit international*, 1974, Vol. XXX, p. 101-164.
35. CAMERON, James; and ABOUCHAR, Juli. The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment. *Boston College International and Comparative Law Review*, 1991, Vol. 14, No. 1, p. 1-27.
36. CAMERON, Ron; and TAYLOR, Martin. *The 2050 Roadmap for Nuclear: Making a Global Difference* [interaktyvus]. 35th World Nuclear Association Annual Symposium, 2010 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.].

- Prieiga per internetą: <<http://www.world-nuclear.org/sym/2010/papers/cameron.pdf>>.
37. Case Law: Canada: Appellate decision upholding nuclear regulatory licensing process and practices for consultation with aboriginal groups: Fond du Lac Denesuline First Nation v. Canada (Attorney General) (5 March 2012). *Nuclear Law Bulletin*, 2012, No. 89, Vol. 2012/1, p. 107-109.
38. CHAPMAN, Neil; and MCCOMBIE, Charles. Nine Requirements to Develop an International Repository in Russia [interaktyvus]. In *Arius Newsletter*, 2005, No. 11, p. 9-11 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.arius-world.org/pages/pdf_2006/AriusNewsletter11.pdf>.
39. COMMITTEE ON THE SAFETY AND SECURITY OF COMMERCIAL SPENT NUCLEAR FUEL STORAGE, NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Safety and Security of Commercial Spent Nuclear Fuel Storage: Public Report*. Washington, D.C.: National Academies Press, 2006.
40. COPLAN, Karl S. The Externalities of Nuclear Power: First, Assume We Have a Can Opener... [interaktyvus]. In *Ecology Law Currents*, 2008, Vol. 35, p. 17-28 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://elq.typepad.com/currents/2008/04/currents35-04-coplan-2008-0411.html#more>>.
41. COUNCIL ON ENVIRONMENTAL QUALITY (CEQ). *Considering Cumulative Effects under the National Environmental Policy Act*. Washington: US G.P.O., 1997.
42. COUNCIL ON ENVIRONMENTAL QUALITY (CEQ). *Forty Most Asked Questions Concerning CEQ's National Environmental Policy Act Regulations* [interaktyvus]. 46 Fed. Reg. 18026, 23 March 1981 [žiūrėta

- 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://energy.gov/sites/prod/files/G-CEQ-40Questions.pdf>>.
43. CRAIG, Paul; and DE BÚRCA, Grainne. *EU Law: Text, Cases, and Materials*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1998.
44. CRAIK, Neil. *The International Law of Environmental Impact Assessment: Process, Substance and Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
45. CRAVENS, Gwyneth. *Power to Save the World: The Truth about Nuclear Energy*. 1st ed. New York: Alfred A. Knopf, 2007.
46. CURRIE, Duncan E.J. The Problems and Gaps in the Nuclear Liability Conventions and an Analysis of How an Actual Claim Would Be Brought Under the Current Existing Treaty Regime in the Event of a Nuclear Accident. *Denver Journal of International Law and Policy*, 2006, Vol. 35, No. 1, p. 85-127.
47. D'AMATO, Anthony A.; and ENGEL, Kirsten (eds.). *International Environmental Law Anthology*. Cincinnati, Ohio: Andersen Publishing, 1996.
48. DEMET, Valerie. *The ACN 2009-2011 Road Map & Preliminary Outcomes on RWM: presentation* [interaktyvus]. Aarhus Convention and Nuclear, 26 April 2010, Brussels [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą:
<http://ec.europa.eu/energy/nuclear/forum/transparency/doc/2010_04_26/acn_transparency_26_april_2010_eng.pdf>.
49. DI LEVA, Charles E. International Environmental Law and Development. *Georgetown International Environmental Law Review*, 1997-1998, Vol. 10, p. 501-549.
50. DIGGES, Charles. Japan Ignored its Own Radiation Forecasts in Days Following Disaster, Imperiling Thousands [interaktyvus]. In *Bellona News*,

- 10 August 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą:
<http://bellona.ru/bellona.org/articles/articles_2011/rad_forecasts_ignored>.
51. EDWARDS, Rob. Nuclear Plots for Sale in Seabed Graveyard. *New Scientist*, 1995, Vol. 148, Issue 2007.
52. EINSTEIN, Albert. Fizyka a rzeczywistość. In EINSTEIN, Albert. *Pisma filozoficzne* (wybór S. Butryn, tłum. K. Napiórkowski). Warszawa: Wydaw. IFiS PAN, 1999, p. 123-144.
53. ELBARADEI, Mohamed; NWOGUGU, Edwin I.; and RAMES, John M. (eds.). *The International Law of Nuclear Energy: Basic Documents*. Part 1. Dordrecht [etc.]: Martinus Nijhoff, 1993.
54. EMMERECHTS, Sam. Environmental Protection under Nuclear Law: Still a Long Way to Go. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 121-156.
55. ENERCON SERVICES, INC. Entergy ataskaita „Engineering Feasibility and Costs of Conversion of Indian Point Units 2 and 3 to a Closed-Loop Condenser Cooling Water Configuration“, 2010.
56. ENGEL, Eliot. Time to Shutter aging Indian Point [interaktyvus]. In *The Journal News*, 22 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.lohud.com/article/20110323/OPINION/103230307/Time-shutter-aging-Indian-Point>>.
57. ERBGUTH, Wilfried. *Rechtssystematische Grundfragen des Umweltrecht*. Berlin: Duncker & Humblot, 1987.
58. ES TARYBA. *Nuclear installations planned in the EU neighbourhood (Kaliningrad region and Belarus) – Information from the Lithuanian delegation*: Note from General Secretariat, 11 June 2011 [interaktyvus].

- Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/11/st11/st11578.en11.pdf>>.
59. ESPOO INQUIRY COMMISSION. *Report on the Likely Significant Adverse Transboundary Impacts of the Danube-Black Sea Navigation Route at the Border of Romania and the Ukraine, July 2006* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/inquiry/Final%20Report%2010%20July%202006.pdf>>.
60. EUFRAM. *What Are Probabilistic Approaches?* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.eufram.com/probablistic.cfm>>.
61. EURATOM SUPPLY AGENCY. *ESA Annual Report 2011* [interaktyvus]. Prepared by Aikaterini Vraila. Luxembourg, 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą:
<http://ec.europa.eu/euratom/docs/Annual_Report_2011_Presentation%20.pdf>.
62. EUROPEAN COMMISSION. *Nuclear Energy Studies* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą:
<http://ec.europa.eu/energy/nuclear/studies/nuclear_en.htm>.
63. EUROPEAN NUCLEAR SAFETY REGULATORS GROUP (ENCRG). *EU Stress Tests: Country Specific Reports: EU Neighbouring Countries* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.ensreg.eu/EU-Stress-Tests/Country-Specific-Reports/EU-Neighbouring-Countries>>.
64. EUROPEAN NUCLEAR SAFETY REGULATORS GROUP (ENCRG). *EU Stress Tests: Country Specific Reports: EU Member States* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.ensreg.eu/EU-Stress-Tests/Country-Specific-Reports/EU-Member-States>>.

65. FALCK, Eberhard W. *The Long-Term Safety of Uranium Mine and Mill Tailing Legacies in an Enlarged EU* [interaktyvus]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008 [žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <www.ec.europa.eu/energy/nuclear/waste_management/doc/jrc49047_en.pdf>.
66. FAURE, Michael G.; and FIORE, Karine. An Economic Analysis of the Nuclear Liability Subsidy. *Pace Environmental Law Review*, 2009, Vol. 26, No. 2, p. 419-450.
67. FAURE, Michael G.; and VANDEN BORRE, Tom. Compensating Nuclear Damage: A Comparative Economic Analysis of the U.S. and International Liability Schemes [interaktyvus]. *William & Mary Environmental Law and Policy Review*, 2008, Vol. 33, Issue 5, p. 219-286 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1043&context=wmelpr&sei-redir=1#rch=%221963%20IAEA%20Vienna%20Convention%20Civil%20Liability%20Nuclear%20Damage%20terrorist%20attacks%22>>.
68. FENNOVOIMA. *Answer to Austrian Government Regarding Worst Case Severe Accident Scenario in a New Finnish Nuclear Power Plant* [interaktyvus]. 15 June 2009 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.umweltbundesamt.at/fileadmin/site/umweltthemen/umweltpolitische/ESPOOverfahren/uve_fennovoima/Nachreichung/Feeno_Answer_to_austrian_government.PDF>.
69. GABBARD, Alex. Coal Combustion: Nuclear Resource or Danger. *Oak Ridge National Laboratory Review (ORNL)*, 1993, Vol. 26, No. 3 & 4.
70. GARRIBBA, Massimo; CHIRTES, Amelia; and NAUDUZAITĖ, Monika. The Directive Establishing a Community Framework for the Nuclear

- Safety of Nuclear Installations: The EU Approach to Nuclear Safety. *Nuclear Law Bulletin*, 2009, No. 84, p. 23-33.
71. GARWIN, Richard L.; and CHARPAK, Georges. *Megawatts and Megatons: The Future of Nuclear Power and Nuclear Weapons*, Chicago: University of Chicago Press, 2002.
72. GENZELIS, Bronius (sud.), et al. *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas*. Vilnius: Mintis, 1984 ir 1986 m.
73. GENZELIS, Bronius (sud.), et al. *Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974 m.
74. GONZÁLEZ, Abel J. (Argentinijos atstovas UNSCEAR; TATENA Saugos standartų komiteto narys ir buvęs ICPR vicepirmininkas). *Nuomonė, pareikšta interviu šio darbo rašymo metu 2012 m. rugpjūčio 28 d.*
75. GONZÁLEZ, Abel J. Slideshow, presented at the International School of Nuclear Law, OECD/NEA and University of Montpellier 1, Montpellier, France, 27 August – 7 September 2012 (Dr. A.J.González is member of the United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation (UNSCEAR), member of the Commission of Safety Standards of the IAEA, former Vice-President of the International Commission on Radiological Protection (ICRP)).
76. GOVERNMENT OF CANADA. *Statement by G8 Leaders: The G8 Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction* [interaktyvus]. Kananaskis, June 27, 2002 [žiūrėta 2014 m. vasario 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.g8.utoronto.ca/summit/2002kananaskis/arms.html>>.
77. GOVERNMENT OF JAPAN. *Convention on Nuclear Safety: National Report of Japan for the Second Extraordinary Meeting, July 2012* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.meti.go.jp/english/press/2012/pdf/0705_01b.pdf>.

78. GREATER-THAN-CLASS C LOW-LEVEL RADIOACTIVE WASTE ENVIRONMENTAL IMPACT STATEMENT INFORMATION CENTER [interaktyvus. Žiūrėta 2014 vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.gtcceis.anl.gov>.
79. GRUENDEL, Robert J.; and KINI, Els Reynaers. Through the Looking Glass: Placing India's New Civil Liability Regime for Nuclear Damage in Context [interaktyvus]. *Nuclear Law Bulletin*, 2012, Vol. 2012/1, No. 3, p. 45-66 [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1787/nuclear_law-2012-5k94kp7mcx8r>.
80. GUGGENHEIM, Paul. La pratique suisse en matière de droit international public 1956. *Schweizerisches Jahrbuch für Internationales Recht=Annuaire suisse de droit international*, 1957, Vol. XIV, p. 127-200.
81. GÜNDLING, Lothar. The Status in International Law of the Principle of Precautionary Action. *International Journal of Estuarine and Coastal Law*, 1990, Vol. 5, No. 1/4, p. 23-30.
82. HALINIAK, Michał. Podstawy polskiej polityki ekologicznej. In DOŁĘGA, Józef Marcei, et al. (red.). *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*. Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2001, s. 17-18.
83. HANDL, Günther. Balancing of Interests and Liability for the Pollution of International Watercourses: Customary Principles of Law Revisited. *The Canadian Yearbook of International Law*, 1975, Vol. 13, p. 156-194.
84. HANDL, Günther. *Grenzüberschreitendes nukleares Risiko und völkerrechtlicher Schutzanspruch*. Berlin: Duncker & Humblot, 1992.
85. HANDL, Günther. Paying the Piper for Transboundary Nuclear Damage: State Liability in a System of Transnational Compensation. In MAGRAW, Daniel B. (ed.). *International Law and Pollution*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991, p. 150-174.
86. HANDL, Günther. Transboundary Nuclear Accidents: The Post-Chernobyl

- Multilateral Legislative Agenda. *Ecology Law Quarterly*, 1988, Vol. 15, p. 203-248.
87. HANDRLICA, Jakub. Harmonisation of Nuclear Liability in the European Union: Challenges, Options and Limits. *Nuclear Law Bulletin*, 2009, Vol. 2009/2, No. 84, p. 35-64.
88. HART, Herbert Lionel Adolphus. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997
89. HERBST, Alan M.; and HOPLEY, George W. *Nuclear Energy Now: Why the Time Has Come for the World's Most Misunderstood Energy Source*. Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons, 2007.
90. HOBBS, Thomas. *Leviathan*. Vilnius: Pradai, 1999.
91. HODGSON, Peter E. *Nuclear power, energy and the environment*. London: Imperial College Press, 1999.
92. HOHMANN, Harald. *Precautionary Legal Duties and Principles of Modern International Environmental Law: The Precautionary Principle: International Environmental Law Between Exploitation and Protection*. London: Graham & Trotman, 1994.
93. HOLDER, Jane. *Environmental Assessment: The Regulation of Decision Making*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
94. HORNSTEIN, Donald T. Lessons from Federal Pesticide Regulation on the Paradigms and Politics of Environmental Law Reform. *Yale Journal on Regulation*, Vol. 10, 1993, p. 369-446.
95. HUNTER, David; SALZMAN, James; and ZAELKE, Durwood. *International Environmental Law and Policy*. 3rd ed. New York: Foundation Press; [St. Paul, Minn.]: Thomson/West, 2007.
96. INSTITUTE FOR EUROPEAN ENVIRONMENTAL POLICY. *Review of the Regulatory Context for Public Participation* [interaktyvus]. 5 October 2009 [žiūrėta 2014 m. kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.isi.fraunhofer.de/isi-media/docs/isi-publ/2009/ISI-B-66-09.pdf?WSESSIONID=6b1fd2f76d1c7ead29e3b25a24fc9ec6>>.

97. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA) THE POWER REACTOR INFORMATION SYSTEM (PRIS). *The Database on Nuclear Power Reactors* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/pris/>>.
98. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Conclusion of Additional Protocols: Status as of 12 March 2014* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/safeguards/documents/AP_status_list.pdf>.
99. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Convention on Early Notification of a Nuclear Accident and Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1987, Legal Series No. 14.
100. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Factsheets: Country List* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ola.iaea.org/ola/FactSheets/default.asp>>.
101. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Radiological Conditions of the Western Kara Sea; Assessment of the Radiological Impact of the Dumping of Radioactive Waste in the Arctic Seas, Report on the International Arctic Seas Assessment Project (IASAP)* [interaktyvus]. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1998 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1068_web.pdf>.
102. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Site Selection Factors for Repositories of Solid High-level and Alpha-bearing Wastes in Geological Formations*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1977, Technical Reports Series No. 177.
103. INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Waste Technology Section: Environmental Remediation* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <www-drcs.iaea.org>.

104. INTERNATIONAL MARITIME ORGANIZATION (IMO). *Status of Conventions* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.imo.org/About/Conventions/StatusOfConventions/Pages/Default.aspx>>.
105. IŠKAUSKAS, Česlovas. Growing Estrangement Between Russia and Iran [interaktyvus]. In *Geopolitika*, 2010 m. birželio 28 d. [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.geopolitika.lt/?artc=4096>>.
106. YABLOKOV, Aleksei V.; and GOVERNMENT COMMISSION ON MATTERS RELATED TO RADIOACTIVE WASTE DISPOSAL AT SEA. *Facts and Problems Related to Radioactive Waste Disposal in Seas Adjacent to the Territory of the Russian Federation*. Moscow: Office of the President of the Russian Federation, 1993.
107. YOUNG, Oran R.; and LEVY, Marc A. The effectiveness of international environmental regimes. In YOUNG, Oran R. (ed.). *The effectiveness of international environmental regimes: causal connections and behavioral mechanisms*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999.
108. JANKOWITSCH-PREVOR, Odette. The International Law of Transport of Nuclear and Radioactive Material. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 187-218.
109. JANKOWITSCH-PREVOR, Odette. The Normative Role of the International Atomic Energy Agency (IAEA), Legal Basis and Legal Source. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 13-30.

110. JASUDOWICZ, Tadeusz. „Dobre sąsiedztwo“ w konwencji prawa morza z 1982 r. *Prawo Morskie*, 1990, t. IV, s. 53-74.
111. JELLINEK, Georg. *The Declaration of the Rights of Man and of Citizens: A Contribution to Modern Constitutional History*. Westport, Conn.: Hyperion Press, 1979.
112. KILB, Wolfgang. The European Atomic Energy Community and its Primary and Secondary Law. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 43-90.
113. KNOX John H. Assessing the Candidates for a Global Treaty on Transboundary Environmental Impact Assessment. *New York University Environmental Law Journal*, 2003, Vol. 12, p. 153-168.
114. KNOX, John H. The Myth and Reality of Transboundary Environmental Impact Assessment. *The American Journal of International Law*, 2002, Vol. 96, No. 2, p. 291-319.
115. KONTAS, Ogiustas. Pozityviosios filosofijos kursas. In GENZELIS, Bronius (sud.), *et al. Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1974, t. I, p. 88-96.
116. KORZENIOWSKI, Piotr. *Zasady prawne ochrony środowiska*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010.
117. KRAMER, Andrew E. Power for U.S. From Russia's Old Nuclear Weapons [interaktyvus]. In *The New York Times*, 9 November 2009 [žiūrėta 2014 vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: www.nytimes.com/2009/11/10/business/energy-environment/10nukes.html?_r=0.

118. KREBS, Charles J. *Ekologia. Eksperymentalna analiza rozmieszczenia i liczebności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
119. KULIK, Vladimir V. (pirmasis Baltarusijos Respublikos Gamtos išteklių ir aplinkos apsaugos ministro pavaduotojas). *Baltarusijos Respublikos Gamtos išteklių ministerijos atviras laiškas, atsakantis į LR Užsienio reikalų ministro pareiškimą dėl tarptautinių standartų pažeidimo, kurį įvykdė Baltarusijos Respublikos vyriausybė, planuodama statyti atominę jėgainę* (angl. – *Open letter of the Ministry of Natural Resources in response to a statement by the Minister of Foreign Affairs of Lithuania about the violation of international standards of the planned NPP construction by the Government of the Republic of Belarus*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/mop5/Open_letter_of_the_Ministry_of_Natural_Resources_Belarus_ENGLISH.pdf>.
120. LAKE ONTARIO WATERKEEPER. Pastabos dėl poveikio aplinkai vertinimo ataskaitos po projekto atnaujinti ir toliau vykdyti Darlingtono atomines jėgainės veiklą [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.waterkeeper.ca/2012/07/18/waterkeeper-comments-on-the-draft-environmental-assessment-screening-report-refurbishment-and-continued-operation-of-the-darlington-nuclear-generating-station/>>.
121. LAVOIE, Jacques; and THIELE, Lisa. Case Law: Canada: Brunswick News Inc. v. Her Majesty the Queen in the Right of the Province of New Brunswick Denying Release of Nuclear Power Feasibility Study [interaktyvus]. *Nuclear Law Bulletin*, 2008, Vol. 2008/2, No. 82, p. 111-113 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/nlb/NLB-82-E.pdf>>.
122. LAZO, Edward Nicholas. International System of Radiological

- Protection. In OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook: 10th anniversary of the International School of Nuclear Law*. Paris: OECD Publications, 2010, p. 105-120.
123. LAZO, Ted (Principal Administrator in the OECD Nuclear Energy Agency (NEA). Radiological Protection and Radioactive Waste Management Division) Slideshow, presented at the International School of Nuclear Law, OECD/NEA and University of Montpellier 1, Montpellier, France, 27 August – 7 September 2012.
124. LEONAS, Petras. *Teisės filosofijos istorija*. Vilnius: Mintis, 1995.
125. LEPARD, Brian D. *Customary International Law: A New Theory with Practical Applications*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
126. LOUKA, Elli. *International Environmental Law: Fairness, Effectiveness, and World Order*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006.
127. LR APLINKOS MINISTERIJA. Darbotvarkės 21 vertimas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.am.lt/LSP/files/Agenda21.pdf>>.
128. LR APLINKOS MINISTERIJA. *Pranešimas spaudai 2011 m. kovo 22 d.* [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=10689>.
129. LR APLINKOS MINISTERIJA. *Ženevoje ministras patvirtino griežtą Lietuvos poziciją dėl planuojamų atominių elektrinių Baltarusijoje ir Kaliningrado srityje* [interaktyvus] 2011 m. birželio 23 d. [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=10921>.

130. LR APLINKOS MINISTERIJA. *Оценка воздействия на окружающую среду*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/files/File/Ataskaita_RUS_1.PDF>.
131. MACCULLAGH, James R. Russian Dumping of Radioactive Wastes in the Sea of Japan: An Opportunity to Evaluate the Effectiveness of the London Convention 1972 [interaktyvus]. *Pacific Rim Law and Policy Journal*, 1996, Vol. 5, No. 2, p. 399-427 [žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą <<https://digital.lib.washington.edu/dspace-law/bitstream/handle/1773.1/916/5PacRimLPolyJ399.pdf?sequence=1>>.
132. MARCIJONAS, Antanas; ir SUDAVIČIUS, Bronius. *Ekologinė teisė: vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas, 1996.
133. MARR, Simon. Southern Bluefin Tuna Cases: The Precautionary Approach and Conservation and Management of Fish Resources [interaktyvus]. *European Journal of International Law*, 2000, Vol. 11, No. 4, p. 815-831 [žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ejil.oxfordjournals.org/content/11/4/815.full.pdf>>.
134. MATTE, Nicolas Mateesco (ed.). *Space Activities and Emerging International Law*. Montreal: Centre for Research of Air and Space Law, McGill University, 1984.
135. MCALLISTER, Lesley K. Public Prosecutors and Environmental Protection in Brazil. In ROMERO, Aldemaro; and WEST, Sarah E. (eds.). *Environmental Issues in Latin America and the Caribbean*. Dordrecht, Netherlands: Springer, 2005, p. 207-229.
136. MCCARTHY TETRAULT LITIGATION GROUP. *Mining in the Courts, Year in Review*, [interaktyvus]. 2013, Vol. III, p. 9 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mccarthy.ca/pubs/Mining%20in%20the%20Courts%202013.pdf>>.

137. MCCLURE, Richard, D. *A Review of Nuclear Energy Insurance: Refereed Paper* [interaktyvus]. Proceedings of the Casualty Actuarial Society, Arlington, Virginia, 1968, Vol. LV, No. 104, p. 255-294 [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.casact.org/pubs/proceed/proceed68/68255.pdf>>.
138. MCCOMBIE, Charles; and CHAPMAN, Neil. *Regional and International Repositories: Not If, But How and When: Paper*, presented at the World Nuclear Association Annual Symposium, London, 4-6 September 2002 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <www.world-nuclear.org/sym/2002/pdf/mccombie.pdf>.
139. MELLOR, Justin. The Negative Effects of Chernobyl on International Environmental Law: The Creation of the Polluter Gets Paid Principle. *Wisconsin International Law Journal*, 1999, Vol. 17, No. 1, p. 65-86.
140. MILLER, Chris. Environmental rights. In CANE, Peter; and CONAGHAN, Joanne. *The New Oxford Companion to Law* [interaktyvus]. Oxford: Oxford University Press, 2008 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199290543.001.0001/acref-9780199290543-e-783?rskey=6jPOju&result=1>>.
141. MINISTRY OF ENERGY OF THE REPUBLIC OF BELARUS. *Brief Overview of the Environmental Impact Assessment During Construction and Operation of the Nuclear Power Plant in the Republic of Belarus* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.umweltbundesamt.at/fileadmin/site/umweltthemen/umweltpolitische/ESPOOverfahren/UVP_Belarus/Kratkaja_818.pdf>.
142. MORGAN-FOSTER, Jason. Third Generation Rights: What Islamic Law Can Teach the International Human Rights Movement. *Yale Human Rights & Development Law Journal*, 2005, Vol. 8, p. 67-116.

143. MUSEGAAS, Phillip (Riverkeeper organizacijos atstovas). *Nuomonė, pareikšta interviu šio darbo rašymo metu 2011 m. kovo 11 d.*
144. NASH, Jonathan, R. *Environmental Law and Policy: The Essentials*. New York: Aspen Publishers, 2010.
145. National Legislative and Regulatory Activities: Canada: Environmental Protection. *Nuclear Law Bulletin*, 2012, No. 90, Vol. 2012/2, p. 116-117.
146. NATIONAL PUBLIC RADIO (NPR). *EPA Expected to Issue Million-Year-Long Regulation*: Transcript [interview with Elizabeth Cotsworth, EPA Director of Radiation and Indoor Air, November 24, 2006] [interaktyvus]. NPR, 2006 [Žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.npr.org/templates/transcript/transcript.php?storyId=6525491>
147. NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Nuclear Wastes: Technologies for Separations and Transmutation*. Washington, DC: The National Academies Press, 1996.
148. NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Safety and Security of Commercial Spent Nuclear Fuel Storage*: Public Report. Washington, DC: The National Academies Press, 2006.
149. NATIONAL RESEARCH COUNCIL. *Technical Bases for Yucca Mountain Standards*. Washington, DC: The National Academies Press, 1995.
150. NIJHAWAN, Subin. *A Human right to a clean environment?: essay* [interaktyvus]. London: School of Oriental and African Studies London, Faculty of Law and Social Sciences, Centre for International Studies and Diplomacy, 2004 [žiūrėta 2012 m. sausio 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.subin.de/environment.pdf>.

151. NILSEN, Thomas; KUDRIK, Igor; and NIKITIN, Alexandr. The Russian Northern Fleet: Sources of Radioactive Contamination [interaktyvus]. *Bellona Report*, 1996, Vol. 2 [Žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://inis.iaea.org/search/download.aspx?RN=28002184&redURL=http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/Public/28/002/28002184.pdf>>.
152. NUCLEAR ENERGY AGENCY (NEA). *European Nuclear Energy Tribunal* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/european-nuclear-tribunal.html>>.
153. NUCLEAR ENERGY AGENCY (NEA). *Paris Convention on Nuclear Third Party Liability: Latest Status of Ratifications or Accessions* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/paris-convention-ratification.html>>.
154. NUCLEAR ENERGY INSTITUTE. NEI Supports Budget Requests, Higher Loan Guarantee Volume Opposes Renewed D&D Levy. In *Nuclear Energy Institute*, 14 February 2011 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.nei.org/newsandevents/nei-supports-budget-requests-higher-loan-guarantee-volume-opposes-renewed-dd-levy/>.
155. *Nuclear Law Bulletin*, 2013, No. 91.
156. NUCLEAR POOLS. *The Insurance Of Nuclear Installations And Associated Risks* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nuclearpools.com/aboutUs.asp>>.
157. *Nuclear Reactor Accidents* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.science.uwaterloo.ca/~cchieh/cact/nuctek/accident.html>>.
158. NUCLEAR WASTE MANAGEMENT ORGANIZATION (NWMO). *Adaptive Phased Management' Strategy* [interaktyvus. Žiūrėta

- 2014 vasario 7 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.nwmo.ca/home?language=en_CA>.
159. OBAMA, Barack. *Open Letter to Senator Harry Reid and Barbara Boxer* [interaktyvus]. 30 October 2007 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.yuccamountain.org/docs/obama_103107.pdf>.
160. OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *Nuclear Energy in a Sustainable Development Perspective* [interaktyvus]. OECD Publications, 2000 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.oecd-nea.org/ndd/docs/2000/nddsustdev.pdf>.
161. ONISHI, Norimitsu; and FACKLER, Martin. Japan Held Nuclear Data, Leaving Evacuees in Peril [interaktyvus]. In *The New York Times*, 8 August 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.nytimes.com/2011/08/09/world/asia/09japan.html?_r=1>.
162. ONTARIO POWER GENERATION. Condenser Cooling Water Option Assessment [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.opg.com/power/nuclear/darlington/d_getinvolved.asp>.
163. PACZUSKI, Ryszard. Funkcja prawa w ochronie środowiska i wynikające z niej zadania dydaktyczno-wychowawcze. *Człowiek i Środowisko*, 1987, t. 11, Nr. 4, s. 455-470.
164. PAYNE, Cymie R. Pulp Mills on the River Uruguay: The International Court of Justice Recognizes Environmental Impact Assessment as a Duty under International Law. *American Society of International Law Insight*, 2010, Vol. 14, No. 9.
165. PELZER, Norbert. Compensation for Large-scale and Catastrophic Nuclear Damage. In NÓTÁRI, Tamás; and TÖRÖK, Gábor. (szerk.). *Prudentia Iuris Gentium Protestate: Ünnepi Tanulmányok Lamm Vanda Tiszteletére*. Budapest: MTA Jogtudományi Intézete, 2010, p. 344 *et seq.*

166. PELZER, Norbert. Concepts of Nuclear Liability Revisited: A Post-Chernobyl Assessment of the Paris and Vienna Conventions. In CAMERON, Peter; HANCHER, Leigh; and KÜHN, Wolfgang (eds.). *Nuclear Energy Law after Chernobyl*. London: Graham&Trotman, 1988, p. 97-114.
167. PERIN, Constance. *Shouldering Risks: The Culture of Control in the Nuclear Power Industry*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
168. PESCATORE, Claudio. Slideshow presented at the International School of Nuclear Law, OECD/NEA and University of Montpellier 1, Montpellier, France, 27 August – 7 September 2012 [Dr. Claudio Pescatore is Principal Administrator for Radioactive Waste Management in the NEA and Co-ordinator of the NEA/RWMC Project on reversibility and retrievability].
169. PICKARD, William F. Finessing the Fuel: Revisiting the Challenge of Radioactive Waste Disposal. *Energy Policy*, 2010, Vol. 38, Issue 2, p. 709-714.
170. POULEUR, Yvan; and KRS, Petr. The Momentum of the European Directive on Nuclear Safety: From the Complexity of Nuclear Safety to Key Messages Addressed to European Citizens. *Nuclear Law Bulletin*, 2010, No. 85, p. 5-33.
171. PREISS, Erika L. The International Obligation to Conduct an Environmental Impact Assessment: The ICJ Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project. *New York University Environmental Law Journal*, 1999, Vol. 7, No. 1, p. 307-351.
172. PRESS TV [Irano žinių agentūra]. Iran Criticizes IAEA for Revealing Confidential Information. In *Press TV Nuclear Energy*, 12 February 2013 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.presstv.com/detail/2013/02/12/288606/iran-criticizes-iaea-for-info-disclosures/>.

173. *Prieš 22-ojo Pasaulio energetikos kongreso pradžią Pasaulio energetikos taryba išleistas pareiškimas: pranešimas spaudai [interaktyvus]. In ELTA pranešimai spaudai, 2013 m. gruodžio 9 d. [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://pranesimai.elta.lt/news/public_view/61630>.*
174. RADIO FREE EUROPE/RADIO LIBERTY. *Russia, Belarus Ink \$9 Billion Nuclear Deal Despite Activists' Efforts* [interaktyvus]. 15 March 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.rferl.org/content/belarus_activists_campaign_vs_nuclear_plan_t/2339184.html>.
175. RAGULSKYTĖ-MARKOVIENĖ, Rasa. *Aplinkos teisė: Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos reikalavimais*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
176. RAMSEY, Charles B.; and MODARRES, Mohammad. *Commercial Nuclear Power: Assuring Safety for the Future*. New York; Chichester: John Wiley, 1998.
177. RAWLS, John. *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1971.
178. REUTER, Paul. Principes de droit international public. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye*, 1961, Tome 103, p. 425-656.
179. ROBERTSON, David W. The Federal Doctrine of Forum Non Conveniens: “An Object Lesson in Uncontrolled Discretion”. *Texas International Law Journal*, 1994, Vol. 29, p. 353-380.
180. ROBINSON, Nicholas A. International Trends in Environmental Impact Assessment. *Boston College Environmental Affairs Law Review*, 1992, Vol. 19, No. 3, p. 591-621.

181. ROISMAN, Anthony Z.; HONAKER, Erin; and SPANER, Ethan. Regulating Nuclear Power In The New Millennium (The Role Of The Public). *Pace Environmental Law Review*, 2009, Vol. 26, p. 317-363.
182. RUMMEL-BULSKA, Iwona. *Użytkowanie wód śródlądowych dla celów niezeglownych w świetle prawa międzynarodowego*. Warszawa: Państwowe Wydawn. Nauk., 1981.
183. SADLER, Barry. *Environmental Assessment in a Changing World: Evaluating Practice to Improve Performance*. Ottawa: Canadian Environmental Assessment Agency in cooperation with the International Association for Impact Assessment, 1996.
184. SAKATA, Toichi. Review of the Convention on Early Notification of a Nuclear Accident and the Emergency Assistance Pact—Incident Handling and the Decommissioning Process with International: partial excerpt [interaktyvus]. *Cooperation Bulletin No. 9, Nuclear Power and Radiation Division, Japan Association of Professional Engineers*, 1 August 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://sciencelinks.jp/archives/archiv-opinions/7072/20110801.html>>.
185. SALCEDO MESA, Rocca. Environmental Degradation and Human Rights Abuses: Does the Refugee Convention Confer Protection to Environmental Refugees? [interaktyvus]. *International Law: Revista Colombiana de Derecho Internacional*, 2007, No. 10, p. 75-130 [žiūrėta 2014 m. vasario 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.javeriana.edu.co/juridicas/pub_rev/documents/03-RoccaSalcedo_001.pdf>.
186. SAND, Peter H. The Evolution of International Environmental Law. In BODANSKY, Daniel; BRUNNÉE, Jutta; and HEY, Ellen (eds.). *Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2007, p. 30-43.

187. SANDS, Philippe J. *Chernobyl: Law and Communication: Transboundary Nuclear Air Pollution – The Legal Materials*. Cambridge: Grotius, 1988.
188. SANDS, Philippe J. *Principles of International Environmental Law*. 2nd ed. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2003.
189. SANTILLO, David; and JOHNSTON, Paul; and STRINGER, Ruth. The Precautionary Principle in Practice: A Mandate For Anticipatory Preventative Action. In RAFFENSPERGER, Carolyn; and TICKNER, Joel A. *Protecting Public Health & the Environment: Implementing the Precautionary Principle*. Washington, D.C.: Island Press, 1999, p. 45-46.
190. SCHNEIDER, Mycle. Criticality Accident at Uranium Conversion Facility at Tokai-Mura, Japan [interaktyvus]. In *WISE-Paris*, 18 October 1999 [žiūrėta 2014 m. vasario 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wise-paris.org/index.html?/english/ourbriefings_pdf/tokai/tokai.html&/english/frame/menu.html&/english/frame/band.html>.
191. SCHWARTZ, Julia (Tarptautinės atsakomybės už branduolinę žalą ekspertė, buvusi OECD NEA teisės skyriaus vadovė). *Nuomonė, pareikšta interviu šio darbo rašymo metu 2012 m. birželio 9 d.*
192. SHAW, Malcolm N. *International Law*. 5th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
193. SHAW, Malcolm N. *International Law*. 6th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
194. SHELTON, Dinah. Developing Substantive Environmental Rights. *Journal of Human Rights and the Environment*, 2010, Vol. 1, No.1, p. 89-120.
195. SHRADER-FRECHETTE, Kristin S. *Burying Uncertainty: Risk and the Case Against Geological Disposal of Nuclear Waste*. Berkeley; London: University of California Press, 1993.

196. SYKES, Lynn R., *et al.* Observations and Tectonic Setting of Historic and Instrumentally Located Earthquakes in the Greater New York City–Philadelphia Area [interaktyvus]. *Bulletin of the Seismological Society of America*, 2008, Vol. 98, No. 4, p. 1696–1719 [žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://mceer.buffalo.edu/infoservice/disasters/NYC-earthquake-vulnerability.pdf>>.
197. SYMPOSIUM ON THE SITING OF NUCLEAR FACILITIES. *Siting of nuclear facilities*: proceedings of a symposium jointly organized by the International Atomic Energy Agency and the OECD Nuclear Energy Agency and held in Vienna, 9-13 December 1974. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1975.
198. SMITH, Rebecca. Utilities Fret as Reactor-Part Suppliers Shrink [interaktyvus]. In *The Wall Street Journal*, 11 April 2008 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://online.wsj.com/news/articles/SB120787585954606783>>.
199. SOBĄŃSKI, Remigiusz. Prawo naturalne i jego praktyczne implikacje. In MIKOSZ, Ryszard (red.). *Rozprawy prawnicze: Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Profesora Antoniego Agopszowicza*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000, s. 285-297.
200. STABE, Martin; and MINTO, Rob. *The Nuclear World: Interactive Map* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://blogs.ft.com/energy-source/2011/03/16/the-nuclear-world-interactive-map/#axzz1iyEkn3QQ>>.
201. STEWART, Richard B. *U.S. Nuclear Waste Law and Policy: Fixing a Bankrupt System*. *New York University Environmental Law Journal*, 2008, Vol. 17, p. 783-825.

202. STOIBER, Carlton, *et al.* *Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003.
203. STONE, Richard. Deep Repositories: Out of Sight, Out of Terrorists` Reach. *Science*, 2004, Vol. 303, No. 5655, p. 161-164.
204. SUFFOLK COASTAL DISTRICT COUNCIL. *Nuclear Power Station Expansion at Sizewell* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.suffolkcoastal.gov.uk/yourdistrict/planning/policy/sizewell/>>.
205. SZASZ, Paul C. Introductory Note: International Atomic Energy Agency: Convention On Nuclear Safety. *American Society of International Law*, 1994, Vol. 33, No. 6, p. 1514-1525.
206. SZASZ, Paul C. Relationships with International Organisations. In SZASZ, Paul C. *The Law and Practice of the International Atomic Energy Agency*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 1970, Legal Series No. 7, part C, chapter 12, p. 257-326.
207. SZYSZKOWSKA, Maria. *Filozofia prawa i jej współczesne znaczenie*. Warszawa: Wydawn. Zrzeszenia Prawników Polskich, 2002.
208. ŠEŠTOKAS, Ovidijus. Tarptautinės teisės formuojamos poveikio priemonės naujos atominės elektrinės statybos projektą vystančiai šaliai. *Justitia*, 2011, t. 2 (76), p. 66-76.
209. ŠIRINSKIENĖ, Agnė. Atsargumo principo taikymo teisinės prielaidos aplinkos ir žmogaus sveikatos apsaugos srityse. *Jurisprudencija*, 2008, t. 12 (114), p. 18-26.
210. ŠLIAUPA, Saulius; ir ŠLIAUPIENĖ, Rasa. Klimato kaita ir CO₂ geologinis saugojimas: perspektyvos Lietuvoje. *Energijos erdvė=Energy world*, 2013, Nr. 2 (17), p. 10-16.
211. TABASSI, Lisa. National Implementation and Enforcement of Nuclear-Weapon Free Zone Treaties. *Nuclear Law Bulletin*, 2009, No. 83, p. 29-57.

212. TARPTAUTINĖ APLINKOS APSAUGOS ORGANIZACIJA GREENPEACE. 2012 m. rugpjūčio 31 d. straipsnis [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.greenpeace.org/canada/en/campaigns/Energy/end-the-nuclear-threat/Resources/Fact-sheets/What-you-need-to-know-about-Darlingtons-reactors/>>.
213. TARPTAUTINĖ APLINKOS APSAUGOS ORGANIZACIJA GREENPEACE. Greenpeace and the Dumping of Wastes at Sea: A Case of Non-State Actors' Intervention in International Affairs [interaktyvus]. *International Negotiation*, 1999, Vol. 4, No. 3, p. 5-7 [žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.greenpeace.org/international/PageFiles/25797/odhistory.pdf>>.
214. TARPTAUTINĖ APLINKOS APSAUGOS ORGANIZACIJA GREENPEACE. *Slovakia slammed for insufficient public participation on nuclear plant: European Commission must take steps against Mochovce* [interaktyvus]. Press Release, 14 January 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.greenpeace.org/eu-unit/en/News/2011/slovakia-slammed-for-insuffici/>>.
215. TARPTAUTINĖ REINO APSAUGOS NUO TARŠOS KOMISIJA. Numatomi vandens gerinimo kokybės tikslai [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iksr.org/index.php?id=83&L=3>>.
216. THE ASSOCIATED PRESS. NRC atstovo Drew Stuyvenberg, parengusio ataskaitą dėl aplinkos apsaugos skundų analizės, nuomonė, pateikta 2010 m. gruodžio 3 d. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 3 d.]. Prieiga per internetą <http://www.syracuse.com/news/index.ssf/2010/12/nrc_says_ny_nuclear_plants_imp.html>.

217. THE EUROPEAN COMMISSION. *Nuclear Stress Tests: Confirmation of High Safety Standards But Need for Further Improvement* [interaktyvus]. Press Release, Brussels, 4 October 2012 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1051_en.htm?locale=en>.
218. THE EUROPEAN COMMISSION. *Towards a European Governance Applied to Nuclear Issues* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/nuclear/governance_en.htm>.
219. THE MINISTRY OF ENVIRONMENT OF THE SLOVAK REPUBLIC. *Statement on the Aarhus Convention Compliance Committee Findings and Recommendations* [interaktyvus]. 2011 m. rugsėjo 1 d. pranešimas spaudai [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.minzp.sk/en/press-centre/press-releases/statement-on-aarhus-convention-compliance-committee-findings-recommendations.html>>.
220. THE NATIONAL COMMISSION ON ENERGY POLICY. *Ending the Energy Stalemate: A Bipartisan Strategy to Meet America's Energy Challenges* [interaktyvus]. Washington, DC: National Commission on Energy Policy, 2004 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.astro.umd.edu/~hamilton/HONR268A/Energy.pdf>>.
221. THE UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (UNECE). *Expansion of a Planned Spent Nuclear Fuel Repository in Finland* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://live.unece.org/env/eia/pubs/factsheet6.html>>.
222. THE UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (UNECE). *Nuclear Power Plants in Finland* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://live.unece.org/env/eia/pubs/factsheet5.html>>

223. THE UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (UNECE). *Parties to Espoo Convention Take Stock of 20 Years of Transboundary Environmental Impact Assessment in UNECE Region* [interaktyvus]. Press Release, 14 June 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/press/pr2011/11env_p24e.html>.
224. THE UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (UNECE). *Russia's Nuclear Power Company Agrees to Consult with Neighbours on Environmental Impacts within Framework of UNECE's Espoo Convention* [interaktyvus]. Press Release, 31 May 2011 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unece.org/press/pr2011/11env_p21e.html>.
225. THE WOODROW WILSON SCHOOL'S GRADUATE POLICY WORKSHOP. *A Proposal for Spent-fuel Management Policy in East Asia: The Current State and Future Plans of South Korea, China, and Japan – An Outside Perspective* [interaktyvus]. Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://golomt.files.wordpress.com/2012/03/princeton-graduate-project-report.pdf>>.
226. TIMMONS, Heather; and BAJAJ, Vikas. Emerging Economies Move Ahead With Nuclear Plans [interaktyvus]. In *The New York Times*, 14 March 2011 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nytimes.com/2011/03/15/business/energy-environment/15power.html?pagewanted=all>>.
227. TIMOSHENKO, Alexandre S. Ecological Security: Global Change Paradigm. *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 1990, Vol. 1, No. 1, p. 127-145.
228. TOKARCZYK, Roman. *Klasycy praw natury*. Wyd. 4. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2009.

229. TOMUSCHAT, Christian. International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law: The Work of the International Law Commission. In FRANCIANI, Francesco; and SCOVAZZI, Tullio. *International Responsibility for Environmental Harm*. London: Graham & Trotman, 1991, p. 37-72.
230. TROUWBORST, Arie. *Evolution and Status of the Precautionary Principle in International Law*. The Hague; London: Kluwer Law International, 2002. Annex A (References Concerning the Precautionary Principle in or under Legally Binding International Instruments), Annex B (References Concerning the Precautionary Principle in Non- Legally Binding International Instruments and Decisions).
231. TUCKER, William. *Terrestrial Energy: How Nuclear Power Will Lead the Green Revolution and End America's Energy Odyssey*. Savage, Maryland: Bartleby Press, 2008.
232. UNITED NATIONS ENVIRONMENT PROGRAMME. *Training Manual on International Environmental Law* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.unep.org/environmentalgovernance/Portals/8/documents/training_Manual.pdf>.
233. UNITED STATES NUCLEAR REGULATORY COMMISSION. *Emergency Planning Zones* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrc.gov/about-nrc/emerg-preparedness/about-emerg-preparedness/planning-zones.html>>.
234. UNITED STATES NUCLEAR REGULATORY COMMISSION. *Frequently Asked Questions About Emergency Preparedness and Response* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrc.gov/about-nrc/emerg-preparedness/faq.html#top>>.

235. UNITED STATES NUCLEAR REGULATORY COMMISSION. *Power Reactors* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nrc.gov/reactors/power.html>>.
236. VALSTYBINĖ ATOMINĖS ENERGETIKOS SAUGOS INSPEKCIJA (VATESI). *Branduolinės saugos gerinimo, įvertinus įgytą patirtį po avarijos Fukušima Daiči branduolinėje jėgainėje, planas* [interaktyvus]. 2013 m. sausio 8 d., įsakymas Nr. 22.3-4 [žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vatesi.lt/fileadmin/documents/leidiniai/en/NAcP_2013-01-08_FINAL_LT.PDF>.
237. VALSTYBINĖ ATOMINĖS ENERGETIKOS SAUGOS INSPEKCIJA (VATESI). *Branduolinės energetikos sauga Lietuvoje: Veiklos ataskaita 2012* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vatesi.lt/fileadmin/documents/Ataskaitos/vatesi_ataskaita_2012.pdf>.
238. VALSTYBINĖ LIETUVIŲ KALBOS KOMISIJA. Lietuvos Respublikos terminų bankas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://terminai.vlkk.lt>>.
239. VANDERZWAAG, D. The Precautionary Principle in Environmental Law and Policy: Elusive Rhetoric and First Embraces. *Journal of Environmental Law and Practice*, 1999, Vol. 8, p. 355-375.
240. VASAK, Karel. A 30-year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier*, November 1977, 30th year, p. 29.
241. VOGEL, David. *The WTO, International Trade and Environmental Protection: European and American Perspectives*. San Domenico di Fiesole, Italy: European University Institute, Robert Schuman Centre, 2002.

242. VOS, Ellen; and WENDLER, Frank (eds.). *Food Safety Regulation in Europe: A Comparative Institutional Analysis*. Antwerpen: Intersentia; Wageningen: Safe Foods, RIKILT Institute, University of Wageningen, 2006.
243. WALD, Matthew L. As Nuclear Waste Languishes, Expense to U.S. Rises [interaktyvus]. In *The New York Times*, 17 February 2008 [žiūrēta 2014 m. vasario 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nytimes.com/2008/02/17/us/17nuke.html?hp&r=0>>.
244. WALIGORY, Moira Hayes. Radioactive Marine Pollution: International Law and State Liability. *Suffolk Transnational Law Journal*, 1992, Vol. 15, No. 2, p. 674-699.
245. WATHERN, Peter (ed.). *Environmental Impact Assessment: Theory and Practice*. London: Allen & Unwin, 1988.
246. WEISS, Edith B. Environmental Disasters in International Law. *Anuario jurídico interamericano=Inter-American juridical yearbook*. Washington, D.C.: Pan American Union, 1986, p. 141-169.
247. WEST, Larry. EPA Poised to Regulate Nuclear Waste Disposal for a Million Years: Interest in Nuclear Power and Concerns About Waste Drive Regulatory Effort [interaktyvus]. In *About.com Environmental Issues*, 2009 [žiūrēta 2014 vasario 7d.]. Prieiga per internetą: <www.environment.about.com/od/nuclearenergywaste/a/nuclear_waste.htm>.
248. WETHERALL, Anthony. Normative Rule Making at the IAEA: Codes of Conduct. *Nuclear Law Bulletin*, 2005, No. 75, p. 71-93.
249. WHITESIDE, Kerry H. *Precautionary Politics: Principle and Practice in Confronting Environmental Risk*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006.
250. WIENER, Jonathan B. Precaution in a Multirisk World. In PAUSTENBACH, Dennis J. (ed.). *Human and Ecological Risk*

- Assessment: Theory and Practice*. New York: J. Wiley, 2002, p. 1518-1521.
251. WILDHABER, Luzius. Rechtsfragen des internationalen Umweltschutzes (Nr. 1/1987). In WOLFRAM, Karl; and MIEHSLER, Herbert. *In memoriam Herbert Miehsler: Gedächtnisvorlesungen an der Universität Salzburg 1987-1996*. Vol. I. Köln; Berlin; Bonn; München: Heymann, 1998, p. 1-32.
252. WORLD NUCLEAR NEWS. US MOX Plant Clears Licensing Hurdle [interaktyvus]. In *World Nuclear News*, 26 August 2010 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <www.world-nuclear-news.org/RS-US_MOX_plant_clears_licensing_hurdle-2608107.html>.
253. WOTEKI, Catherine. *The Role of Precaution in Food Safety Decisions*. Washington, D.C.: United States Department of Agriculture, 2000.
254. ZIMMERMAN, Peter D.; and LEWIS, Jeffrey G. *The Bomb in the Back Yard* [interaktyvus]. In *Foreign Policy*, 10 October 2006 [žiūrėta 2014 m. kovo 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.foreignpolicy.com/articles/2006/10/10/the_bomb_in_the_back_yard>.
255. ZORN, Jason. Compensation in the Event of a Terrorist Attack on a Nuclear Power Plant: Will Victims Be Adequately Protected? *New England Law Review*, 2003-2004, Vol. 38, No. 4, p. 1087-1128.

GINČŲ SPRENDIMO INSTITUCIJŲ PRAKTIKA

Tarptautinės ginčų sprendimo institucijos

1. 1941 m. *Trail Smelter Arbitration*, įsteigto pagal 1935 m. Otavos konvencija, byla (*United states v. Canada*) [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m.

- rugsējo 4 d.]. Prieiga per interneta: <http://untreaty.un.org/cod/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf>.
2. *Corfu Channel case*, I.C.J. Reports, 1949.
 3. *South West Africa Case, Second Phase (Eth. v. S.Africa ; Lib. v. S. Africa)*, I.C.J. Reports, 1966.
 4. *Nuclear Tests Case (Australia v. France)*, Judgment, I.C.J. Reports, 1974 and *Nuclear Tests (New Zealand v. France)*, Judgment, I.C.J. Reports, 1974.
 5. Request for an Examination of the Situation in Accordance with Paragraph 63 of the Court's Judgment of 20 December 1974 in the *Nuclear Tests (New Zealand v. France) Case*, I.C.J. Reports, 1995.
 6. Tarptautinio teisingumo teismo 1996 m. liepos 8 d. Konsultacinė išvada dėl grasinimo branduoliniomis ginklais ar jų panaudojimo teisėtumo (angl. – *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*) [interaktyvus]. I.C.J. Reports, 1996 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per interneta: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>>.
 7. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July*. Dissenting Opinion Of Judge Weeramantry [interaktyvus]. I.C.J. Reports, 1996, p. 429-555 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per interneta: <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7521.pdf>>.
 8. *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*, Judgment, I.C.J. Reports, 1997.
 9. *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*, Separate opinion (in majority) of Judge Weeramantry, I.C.J. Reports, 1997.
 10. EC Measures concerning Meat and Meat Products (*Beef Hormones case*) *Canada and United States v. European Community*, 16 January 1998, AB-1997-4, WTO doc. WT/DS26/AB/R and WT/DS48/AB/R [interaktyvus].

- Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/hormab.pdf>.
11. 1999 m. ITLOS Pietų paprastųjų melsvųjų tunų byla, *Southern Bluefin Tuna Case (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan)*, Provisional Measures ITLOS No. 3 & 4 (1999) [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.itlos.org/index.php?id=62>>.
 12. *MOX Plant case (Ireland v. United Kingdom)*, Permanent Court of Arbitration, Tribunal established under Annex VII of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS): Order No. 6 (2008) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1148>.
 13. *MOX Plant case (Ireland v. United Kingdom)*, Provisional Measures, ITLOS No. 10 (2001) [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.itlos.org/index.php?id=102>>.
 14. *MOX Plant Case (Annex VII Tribunal)*, Memorial of Ireland, paras. 7.31-7.32.
 15. *The Arbitration Regarding the Iron Rhine Railway (Belgium v. Netherlands)*, 24 May 2005, Permanent Court of Arbitration.
 16. *Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) (Celiulozės fabriko byla)*, Provisional Measures, I.C.J. Reports 2006.
 17. *Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*. Separate opinion of Judge Cancado Trindade). I.C.J. Reports, 2010.
 18. EBTT byla C-29/99: Judgement of 10 December 2002 (*Commission v. Council*), in: O.J. C 19 of 25 January 2003.
 19. EBTT byla C-178/03: *Commission of the European Communities v. European Parliament and Council of the European Union* (Action for annulment – Regulation (EC) No 304/2003 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 concerning the export and import of dangerous chemicals Choice of legal basis: Articles 133 EC/175 EC.

20. EBTT byla C-300/89: Judgement of the Court of 11 June 1991 – *Commission of the European Communities v. Council of the European Communities*; Directive on waste from the titanium dioxide industry; Legal basis – Case C-300/89.
21. EBTT byla C-308/90: Order of the Court of 7 December 1990 – *Advanced Nuclear Fuels GmbH v. Commission of the European Communities*, in: *European Court Reports 1990*, page I-4499.
22. *Federal republic of Nigeria v. Ogony Community* ACHPR/COMM/A044, African Commission on Human and peoples’ rights, 2000, p. 24-76 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.worldcourts.com/achpr/eng/decisions/2001.10_SERAC_v_Nigeria.htm>.
23. EŽTT 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *López Ostra v. Spain*, Application No. 16798/90.
24. EŽTT 2005 m. kovo 30 d. sprendimas byloje *Ta kin and others v. Turkey*, Application No. 46117/99.
25. Nuclear Claims Tribunal of Republic of the Marshall Islands, Memorandum of Decision and Order, *In the Matter of the People of Bikini, et al.*, Claimants for Compensation, NTC No. 23–04134, March 5, 2001 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.nuclearclaimstribunal.com>>.

Nacionalinės ginčų sprendimo institucijos

Lietuvos Respublika

26. Vilniaus apygardos administracinio teismas. 2009 m. spalio 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I-1886-171/2009.

Belgija

27. Belgijos Administracinio teismo (Raad van State/Conseil d'Etat) 2009 m. balandžio 14 d. sprendimas byloje *Member of Parliament vs. NIRAS* (Belgijos Radioaktyvių atliekų ir prisodrintų daliųjų medžiagų agentūra). Plačiau [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.wobbing.eu/news/belgium-real-price-nuclear-power-not-secret-anymore>> arba Institute for European Environmental Policy, Review of the Regulatory Context for public participation (2009) [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.isi.fraunhofer.de/isi-media/docs/isi-publ/2009/ISI-B-66-09.pdf>>.

Didžioji Britanija

28. *Merlin v. British Nuclear Fuels, PLC* (1991) 3 JEL 122
29. *Greenpeace Ltd. v. Secretary of State for Trade and Industry*, EWHC (England and Wales High Court (Administrative Court)) Decision, 15 February 2007 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Admin/2007/311.html>>.

Filipinai

30. *Juan Antonio Oposa, et al. v. the Honorable Fulgencio Factoran, Jr., Secretary of the Department of the Environment and Natural Resources et al. (Oposa v. Factoran Case/Philippine Children's case)*, Supreme Court of the Philippines, Judgement of 30 June 1993 G.R. No. 101083).

Indija

31. *G.Sundarrajan v. Union of India and Others*, The High Court of Judicature at Madras, Common Order dated 31-08-2012 by Justice P.Jyothimani and Justice M.Duraiswamy in Writ Petition Nos. 24770 and 22771 of 2011; 8262 and 13987 of 2012 and Writ Petition Nos. 14054 and 14172 of 2011

and 1823 and 2485 of 2012. Judgement 1 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://judis.nic.in/judis_chennai/qrydisp.aspx?filename=38711>.

32. *G.Sundarrajan v. Union of India and Others*, Civil Appeal No. 4440 of 2013, 6 May 2013, Judgement [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://judis.nic.in/supremecourt/imgs1.aspx?filename=40374>>.

JAV

33. *Federal Power Commission v. Florida Power & Light Company*, 404 U.S. 453, 463, 92 S.Ct. 637, 30 L. Ed. 2d 600 (1972).
34. *Vermont Yankee Nuclear Power Corp. v. Natural Resources Defense Council*, 435 U.S. 519, 553-554, 98 S.Ct. 1197, 1216-1217 (1978).
35. *Natural Resources Defense Council v. Nuclear Regulatory Commission (NRDC v. NRC)*, 647 F.2d 1345, 1366 (D.C. Cir. 1981).
36. *Metropolitan Edison Co. v. People Against Nuclear Energy*, 460 U.S. 766, 103 S.Ct. 1536 (1983).
37. *In re Union Carbide Corp. Gas Plant Disaster at Bhopal (Bhopal Case)*, India, 634 F.Supp. 842 (S.D.NY.1986), *modified and offd* 809 P.2d 195 (2d Cir.), *cert.denied*, 484 U.S. 871 (1987);
38. *Commonwealth of Massachusetts v. United States*, 856 F.2d 378 (1st Cir. 1988).
39. *NoGwen Alliance v. Aldridge*, 855 F.2d 1380 (9th Cir.1988).
40. *Browning-Ferris Indus. Of South Jersey, Inc. v. Muszynski*, 899 F.2d 151, 160 (2d Cir. 1990), limited on other grounds by *Steel Co. v. Citizens for a Better Env't*, 523 U.S. 83, 93, 118 S. Ct. 1003, 140 L. Ed. 2d 210 (1998).
41. NRC sprendimas byloje *Private Fuel Storage, L.L.C.*, 56 N.R.C. 340, 349 (2000).

42. *Nuclear Energy Institute, Inc. v. Environmental Protection Agency*, 373 F.3d 1251 (D.C.Cir. 2004).
43. *Environmental Law & Policy Ctr. v. United States Nuclear Regulatory Commission*, 470 F.3d 676 (7th Cir. 2006).
44. *Exelon Generation Co., LLC* (Early Site Permit for Clinton ESP Site), LBP-06-28, 64 N.R.C. 460, 474-75 (2006).
45. *San Luis Obispo Mothers for Peace v. Nuclear Regulatory Commission*, 449 F.3d 1016 [9th Cir. 2006], cert denied 549 U.S. 1166 (2007).
46. NRC OFFICE OF THE INSPECTOR GENERAL, Audit of NRC's License Renewal Program, OIG-07-A-15, 7, 22-23 (Sept. 6, 2007).
47. *In the Matter of AmerGen Energy Company* (License Renewal for Oyster Creek Nuclear Generating Station), Memorandum and Order, CLI-07-08, 1-2 (Feb. 26, 2007).
48. Supplemental Petitions by Listed Petitioners for Additional Investigation and Correction of Deficiencies Regarding License Renewal Reviews, for Oyster Creek, Indian Point, Pilgrim, and Vermont Yankee Nuclear Power Plants, 3-6 ((Dockets Nos. 50-219-LR (Oyster Creek), 50-247-LR & 50-286-LR (Indian Point), 50-293-LR (Pilgrim), and 50-271- LR (Vermont Yankee), May 15, 2008).
49. *In the Matter of Shaw Areva Mox Servs.* (Mixed Oxide Fuel Fabrication Facility), Licensing Board Memorandum and Order, LBP-08-11 at 46 (Docket No.70-3098-MLA, Jun. 27, 2008) (concurring opinion of Judge Farrar).
50. *In the Matter of Shieldalloy Metallurgical Group Corp.*, Memorandum (Licensing Amendment Request for Decommissioning of the Newfield, New Jersey Facility), LBP-08- 08, 13-14 (Docket No. 40-7102-MLA, June 2, 2008).
51. *Massachusetts v. United States*, 522 F. 3d (1st Cir. 2008); *State of New York v. NRC*, 589 F. 3d 551 (2d Cir. 2009).

52. *Public Citizen v. NRC*, 573 F.3d 916 (9th Cir. 2009).
53. *Public Citizen v. NRC*, 573 F.3d 916 (9th Cir. 2009), at 929-930 (atskira teisėjo Thomas Nelson nuomonė).
54. *New Jersey Department of Environmental Protection v. United States Nuclear Regulatory Commission*, 561 F.3d 132 (3rd Cir. 2009).
55. *In The Matter of Tennessee Valley Authority*, NRC Commission Memoranda and Order CLI-09-03, Feb. 17, 2009.
56. *In The Matter of Southern Nuclear Operating Co.*, NRC Commission Memoranda and Order CLI-09-16, 31 July 31, 2009.
57. *Entergy Corporation, Petitioner v. Riverkeeper, Inc., et al; PSEG Fossil LLC, et al. v. Riverkeeper Inc., et al.; Utility Water Act Group, Petitioner v. Riverkeeper Inc., et al.* Supreme Court of the US 129 S. Ct. 1498; 173 L. Ed. 2d 369 (2009).
58. *Final Environmental Impact Statement Concerning the Applications to Renew New York State Pollutant Discharge Elimination System (SPDES) Permits for the Roseton 1 & 2, Bowline 1 & 2, and Indian Point 2 & 3 Steam Electric Generating Stations*, Accepted by the New York Department of Environmental Conservation on June 25, 2003.
59. *Final Environmental Statement Related to Operation of Indian Point Nuclear Generating Plant Unit No. 2*, Consolidated Edison Company of New York, Inc., September 1972 – Docket No. 50-247 [AEC, Directorate of Licensing].
60. *Final Environmental Statement Related to Operation of Indian Point Nuclear Generating Plant Unit No. 3*, Consolidated Edison Company of New York, Inc., February 1975 – Docket No. 50-286 [NUREG-75/002].
61. *Apr.2, 2010 Notice of Denial: Joint Application for CWA § 401 Water Quality Certification NRC License Renewal – Entergy Nuclear Indian Point Units 2 and 3 DEC Nos.: 3-5522-00011/00030 (IP2) ir 3-5522-00105/00031 (IP3).*

62. EPA, *Economic and Benefits Analysis for the Final Section 316(b) Phase II Existing Facilities Rule* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.epa.gov/waterscience/316b/phase2/econbenefits/final/a3.pdf>.
63. *Blue Ridge Environmental Defense League v. NRC*, Nos. 12-1106, 12-1151 (DC Cir. May 14, 2013).
64. *Blue Circle Industries Plc v. Ministry of Defence* [1998] EWCA Civ 945 (10 June 1998) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/1998/945.html>.

Kanada

65. *Brunswick News Inc. (c.o.b. New Brunswick Telegraph Journal) v. New Brunswick (Minister of Energy)* 2008 NBQB 299, [2008] N.B.J. No. 329 [Atomic Energy of Canada Limited, (AECL) Intervenor].
66. *Fond du Lac Denesuline First Nation et al. v. Canada* (Attorney General) 2010 FC 948 and 2012 FCA (Federal Court of Appeal).

AUTORĖS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. APOLEVIČ, Jolanta. Pareigos įvertinti tarpvalstybinį poveikį aplinkai pobūdis tarptautinėje teisėje. *Teisė*, 2012, t. 83, p. 118-137.
2. APOLEVIČ, Jolanta. Implementation of the Sustainable Development Principle in Nuclear Law. *Baltic Yearbook of International Law*, 2013, Vol. 13, p. 67-102.

PRIEDAI

Disertacijoje vartojamų terminų žodynas

A

Aplinkos atkūrimas (angl. – *reinstate*) – terminas, vartojamas tuomet, kai žalos aplinkai ištaisymas/atitaisymas ir aplinkos pirminės būklės atstatymas nėra įmanomas (pvz., tapačios ekosistemos atkūrimas kitoje vietovėje). Taip pat žr.: *Žalos aplinkai ištaisymas/atitaisymas* (angl. – *remediation*).

Apsauga gilyn (angl. – *defence in depth*) koncepcija reiškia, kad branduolinė ir radiacinė sauga yra „pagrįsta barjerų sistema, kuri užkerta kelią jonizuojančiajai spinduliuotei ir radioaktyviosioms medžiagoms plisti į aplinką bei naudojant techninių ir organizacinių priemonių sistemą apsaugos šiuos barjerus ir palaiko jų efektyvumą¹⁰²⁴“. Tokios priemonės gali būti, pvz., reaktyvumo kontrolė, šilumos pašalinimas, jonizuojančiosios spinduliuotės sulaikymas ir t. t. „Valstybės nustatytuose fizinės saugos reikalavimuose turėtų atsispindėti keleto saugos pakopų ir būdų (konstrukcinio ar kitokio techninio, kadrinio ir organizacinio pobūdžio), kuriuos siekdamas savo tikslų turi įveikti ar pergudrauti pažeidėjas, koncepcija“¹⁰²⁵.

Atranka (angl. – *screening*) – reiškia, kad valstybės tai, ar nustatyti planai ir programos gali turėti reikšmingų padarinių aplinkai, taip pat ir žmonių sveikatai, nustato arba atlikdamos kiekvieno atskirai atvejo tyrimą, arba

¹⁰²⁴ Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos viršininko įsakymas dėl branduolinės saugos reikalavimų BSR-1.8.2-2011 „Branduolinės energetikos objekto modifikacijų kategorijos ir modifikacijų atlikimo tvarkos aprašas“ patvirtinimo, 2011 m. spalio 7 d. Nr. 22.3-99 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2011-10-13, Nr. 123-5856 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=408366&p_query=&p_tr2=>>.

¹⁰²⁵ Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijos pakeitimas [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2009-04-07, Nr. 39-1476 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=340960#>>.

nustatydamos planų ir programų tipus, arba abiem būdais. Vykdydamos šias procedūras, valstybės konsultuojasi ir sudaro galimybes visuomenei dalyvauti atliekant planų ir programų atrankas. Taip pat žr.: *Vertinimo apimties nustatymas*.

Avarinės parengties zonos (angl. – *emergency planning zones*) – zonos aplink branduolinės energetikos objektą, nustatomos įvertinus šio objekto pavojingumą, kurį lemia galimo radioaktyviojo užterštumo mastas ir padariniai, regiono geografinės, meteorologinės ir klimato charakteristikos, siekiant suplanuoti avarinės parengties priemones¹⁰²⁶.

B

Bazinės apkrovos energija (angl. – *baseload power*) – nepertraukiamai gaminama energija (pvz., vėjo ir saulės energija pagal savo esmę nėra bazinės apkrovos elektros energijos gamybos alternatyva, kadangi šių alternatyvių elektros gamybos šaltinių našumas tiesiogiai priklauso nuo gamtinių sąlygų, kurių žmogus negali paveikti, o tai reiškia, kad elektros energija yra gaminama su pertrūkiais, todėl negali užtikrinti konkretaus nustatyto kiekio pagamintos elektros perdavimo tinklais ar jos surinkimo į akumulatorius).

Branduolinė avarija – neplanuota situacija ar įvykis, kuris reikalauja skubių veiksmų, siekiant visų pirma sumažinti riziką arba neigiamas pasekmes žmonių sveikatai ir saugai, gyvenimo kokybei, turtui ar aplinkai. Tai apima branduolines ir radiologines avarijas ir tradicines ekstremalias situacijas, tokias kaip gaisrai, pavojingų cheminių medžiagų paleidimas, audros ar žemės drebėjimai, o taip pat situacijas, dėl kurių yra reikalaujama imtis

¹⁰²⁶ 1996 m. lapkričio 14 d. Branduolinės energijos įstatymas Nr. I-1613 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 119-2771, nauja įstatymo reakcija nuo 2011 m. sausio 1d.: Nr. XI-1537, 2011 m. birželio 28 d., *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4314, 2 str., p. 3 [žiūrėta 2014 m. vasario 25 d.]. Priega per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=445753>.

skubių veiksmų, tam kad būtų sušvelnintas suvokiamo pavojaus poveikis¹⁰²⁷.

Branduolinės energetikos objektai (įrenginiai) ir branduolinė veikla suprantama¹⁰²⁸ kaip:

- 1) branduolinis reaktorius, nesvarbu, kur jis būtų;
- 2) branduolinio kuro ciklo įrenginys;
- 3) radioaktyviųjų atliekų apdorojimo įrenginys;
- 4) branduolinio kuro ar radioaktyviųjų atliekų gabenimas ir saugojimas;
- 5) radioizotopų gamyba, naudojimas, saugojimas, šalinimas ir gabenimas žemės ūkio, pramonės, medicinos ir susijusiais mokslo ir mokslinio tyrimo tikslais; ir
- 6) radioizotopų naudojimas energijai gaminti kosminiuose objektuose.

Branduolinis įrenginys – civilinis įrenginys ir su juo susijusi žemė, pastatai bei įranga, kur radioaktyviosios medžiagos susidaro, yra apdorojamos, naudojamos, tvarkomos, saugomos ar laidojamos, ir yra būtina laikytis saugos reikalavimų.

Branduolinis įvykis (branduolinis incidentas) – mažesnio už *branduolinę avariją* masto įvykis, kurio pasekmės negali išplisti už branduolinės energetikos objekto sanitarinės zonos ribų, juolab sukelti tarpvalstybinį poveikį.

Branduolinės medžiagos – tai plutonis, išskyrus plutonį, kuriame plutonio-238 izotopo koncentracija didesnė kaip 80%.; uranas-233; uranas, įsodrintas izotopo 235 arba 233; uranas, turintis izotopų mišinį, aptinkamą gamtoje, ir savo pavidalu besiskiriantis nuo rūdų ar rūdų liekanų; bet kokia

¹⁰²⁷ Reikalavimai pasiruošimui ir atsakui branduolinėms ar radiologinėms avarijoms (2002 m. TATENA standartas: Pasiruošimas ir atsaks branduolinėms ar radiologinėms avarijoms: reikalavimai saugai (angl. – *Preparedness and Response for a Nuclear or Radiological Emergency: Safety Requirements jointly sponsored by FAO, IAEA, ILO, OECD/NEA, PAHO, OCHA, WHO*) [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2002, No. GS-R-2, p. 55 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1133_scr.pdf>).

¹⁰²⁸ Sąvoka paimta iš Konvencijos dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją.

medžiaga, kurioje yra viena ar daugiau iš pirmiau minėtų medžiagų¹⁰²⁹ (samprata gali skirtis priklausomai nuo teisės akto, kurio ribose ji yra vartojama¹⁰³⁰). Taip pat žr. *radioaktyvios medžiagos, skiliosios medžiagos*.

Branduolinis/-nė, radiacinis/-nė, radiologinis/-nė – priklausomai nuo konteksto vartotini skirtingi terminai: *branduolinis* terorizmas, *branduolinė* ir *radiologinė* avarija, *radiologiniai* padariniai¹⁰³¹, *radiologinė* tarša, *radiologinis* pavojus¹⁰³², *branduolinė* žala, *radiacinė* sauga.

Branduolinė sauga (angl. – *nuclear safety*) (palygink su: *radiacinė sauga*) – visuma teisinių, organizacinių ir techninių priemonių ir branduolinės energetikos objektą eksploatuojančios organizacijos ar kitą veiklą su branduolinėmis ir (arba) branduolinio kuro ciklo medžiagomis vykdančių asmenų ir (ar) jų darbuotojų kompetencijų, garantuojančių tinkamą branduolinės energetikos objektų eksploatavimo ar atitinkamos veiklos sąlygų užtikrinimą, avarijų išvengimą (prevenciją) ar jų padarinių sušvelninimą, įskaitant atitinkamas radiacinės saugos priemones, siekiant užtikrinti žmonių ir aplinkos apsaugą nuo žalingo jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio¹⁰³³. Kalbant apie Tarptautinės *radiologinės saugos*

¹⁰²⁹ 1980 m. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencija (angl. – *Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, CPPNM*) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2003-04-16, Nr. 36-1552, 1 str. [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=209168&p_tr2=2#>.

¹⁰³⁰ Palygink, pvz., 2005 m. Tarptautinė konvencija dėl kovos su branduolinio terorizmo veiksmis (angl. – *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*). *Valstybės žinios*, 2007-06-16, Nr. 67-2603, 1 str. 2 d. [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=299805&p_query=&p_tr2=> bei <<http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv13.pdf>> bei

1963 m. Vienos konvencija „Dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą“ (Vienos konvencija, VC) [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1993-12-24, Nr. 72-1345, I str. h)-g) d. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1996/inf500.shtml>> bei <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19843&p_query=&p_tr2=2#>.

¹⁰³¹ Žr. Konvenciją dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją.

¹⁰³² Žr. Branduolinės saugos konvenciją.

¹⁰³³ 2011 m. birželio 28 d. LR Branduolinės saugos įstatymas Nr. XI-1539 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4316; 2011-09-03, Nr. 109 (atitaisymas); 2011-09-30, Nr. 118 (atitaisymas), 2 str. 2 d. [žiūrėta 2014 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403278&p_tr2=2#>.

komisijos (ICPR) dokumentus, vartotinas terminas *radiacinė*, o ne *branduolinė* sauga.

Branduolinės saugos „3 S koncepcija“ – platesnis saugos supratimas, apimant tokius elementus, kaip angl. – *safety, security, safeguards*¹⁰³⁴.

Branduolinio kuro ciklo medžiaga – branduolinės energetikos objekte naudojama arba tvarkoma branduolinė medžiaga, įskaitant branduolinią kurą, ar kita branduolinės energetikos srityje naudota medžiaga, tapusi radioaktyvi, įskaitant radioaktyviąsias atliekas.

Branduolinis saugumas (angl. – *nuclear security*) – visuma priemonių, susijusių su fizine branduolinių medžiagų apsauga bei branduolinio ginklo neplatinto sutartimi (angl. – *safeguards*). Branduolinis saugumas apibrėžiamas kaip „prevencija, aptikimas ir reagavimas į vagystes, sabotazą, neteisėtą prieigą, neteisėtą perdavimą ar kitus nusikalstamus veiksmus, susijusius su branduolinėmis ar kitomis radioaktyviosiomis medžiagomis ar įrenginiais“¹⁰³⁵.

BTA, BATEA, BATNEEC, state-of-art ir kt – aplinkos teisėje egzistuojančių objektams taikomų **standartų rūšys**. BTA – „Geriausios prieinamos technologijos“ terminas (angl. – *Best technology available/Best available technology*)¹⁰³⁶, BATEA – „geriausias ekonomiškai pasiekiamas standartas“ (angl. – *Best Available Technology Economically Achievable*), BATNEEC – BTA sinonimas, „geriausios esamos technologijos, nesukeliančios papildomų išlaidų“ (angl. – *Best available techniques not*

¹⁰³⁴ Branduolinės saugos ir branduolinio saugumo (su garantijomis (angl. – *safeguards*)) suliejimo pavyzdžiu galėtų būti 2003 m. TATENA jonizuojančios spinduliuotės šaltinių saugos ir saugumo elgesio kodeksas (angl. – *IAEA Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources*) GC(47)/9.

¹⁰³⁵ Advisory Group on Nuclear Security [interaktyvus]. In INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA). *Nuclear Security – Measures to Protect Against Nuclear Terrorism*. GOV/INF/2002/11-GC(46)/14, 12 August 2002, p. 2 [žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC46/Documents/gc46-14.pdf>>.

¹⁰³⁶ Minimas, pvz., 1992 m. Konvencijoje dėl šiaurės rytų Atlanto jūros aplinkos apsaugos (OSPAR Konvencija) (angl. – *Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=243610&p_tr2=2>.

entailing excessive costs)¹⁰³⁷, griežčiausios „moderniosios technologijos“ (angl. – *State-of-art-technology*)¹⁰³⁸.

C

Branduolinio kuro **ciklo stadijos**:

- 1) Urano rūdos kasyba ir smulkinimas (angl. – *mining and milling*);
- 2) pavertimas iki UF₆ (angl. – *conversion*);
- 3) sodrinimas U₂₃₅;
- 4) kuro gamyba ir branduolinės jėgainės veikimas;
- 5) panaudoto kuro tvarkymas, saugojimas ar dėjimas į atliekynus (angl. – *reprocessing, storage, disposal*);
- 6) aukšto aktyvumo radioaktyvių atliekų dėjimas į atliekynus;
- 7) galima stadija: atliekų deginimas plataus spektro reaktoriuose (angl. – *waste burning in fast spectrum reactor*).

Branduolinio kuro **ciklo priekis ir galas** (angl. – *front-end and back-end of fuel cycle*); branduolinio kuro ciklo galo sprendimai (angl. – *back-end solutions*) – branduolinio kuro perdirbimas, dėjimas į atliekynus ir t. t.

Uždaras branduolinio kuro **ciklas** (angl. – *closed fuel cycle*) – ciklas, kuriame galutinės kuro atliekos yra perdirbamos iš naujo.

E

Ekocentriškumas ir antropocentriškumas Ekocentrinio požiūriu, teisinės gynimo priemonės yra taikomos, kai padaroma žala aplinkai, jos elementams (florai ir faunai), biologinių rūšių įvairovei, sutrikdomas

¹⁰³⁷ Minimas, pvz., ES Direktyvoje 84/360 dėl kovos su pramonės įmonių keliama oro tarša, bei ją pakeičiančiose Direktyvoje dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (angl. – *Integrated pollution prevention and control directive, IPPC*) 96/61/EC, Direktyvoje 2008/1/EC ir 2010/75/ES.

¹⁰³⁸ Minimos, pvz., 1999 m. balandžio 12 d. Reino apsaugos konvencijoje (angl. – *Convention on the Protection of the Rhine*) [interaktyvus]. OJ L 289, 16/11/2000, p. 31-37 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.].
Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22000A1116\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22000A1116(01):EN:HTML)>.

ekologinis balansas. Antropocentrinio požiūriu, teisinės gynimo priemonės yra taikomos, kai žala, kylanti iš aplinkos, padaroma žmogui. Kitaip tariant, yra siekiama apsaugoti ne aplinką *per se*, o žmogaus interesus.

Eksternalija (angl. – *externality*) – specifinis tarptautinei aplinkos teisei būdingas terminas, kuris šio darbo kontekste apjungia ne tik veiklos, *inter alia* branduolinės, tiesioginį ir šalutinį poveikį (pvz., radioaktyvių atliekų atsiradimą), bet ir kitas susijusias išdavas, aplinkybes, neatsiejamai lydinčias tam tikrą reiškinį (pvz., poreikis įrengti tam tikras aplinkos apsaugos priemones jėgainėse).

Ekstremaliųjų situacijų valdymo planai – planai, įtvirtinantys veiksmų, kurių turi būti imtasi pramoninės¹⁰³⁹ ar branduolinės avarijos branduolinės energetikos objektuose metu (toks terminas yra siūlomas vartoti Lietuvos priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento, o TATENA dokumentuose minėti planai vadinami *avarinės parengties planai* (angl. – *emergency management plans, emergency preparedness plans*, JAV literatūroje sutinkami terminai angl. – *contingency plans, disaster preparedness plan*)).

G

Garantijos, susijusios su branduolinio ginklo neplatavimo sutartimi; branduolinių medžiagų apsauga (angl. – *safeguards*). Tai techninės priemonės, skirtos patikrinti, ar valstybės laikosi įsipareigojimų nenaudoti branduolinių medžiagų ar įrenginių branduoliniams ginklams ar kitiems branduoliniams sprogstamiesiems prietaisams sukurti.

¹⁰³⁹ Pramoninė avarija branduolinės energetikos objekte (gaisras, cheminis protrūkis ar pan.) nėra tapati branduolinei avarijai, nes jos metu nėra paskleidžiami radionuklidai. Be to, reikalavimai pačiai branduolinių avarių prevencijai yra žymiai griežtesni už reikalavimus pramoninių avarių prevencijai. Tokios pat diferencijavimo pozicijos yra laikomasi tarptautiniuose forumuose, pvz., Konvencija dėl tarpvalstybinio pramoninių avarių poveikio nėra taikoma branduolinėms avarijoms.

I

Išimtinė operatoriaus atsakomybė (angl. – *channeling*) – civilinės atsakomybės už branduolinę žalą priskyrimas tik operatoriui.

L

Urano rudos išgavimo ir uolienų smulkinimo **liekanos** (angl. – *mining and milling tailing*).

O

Operatorius – BEO objekto operatorius (nebūtinai yra BEO savininkas), kuriam priklauso atsakomybė už branduoline veikla sukeltą žalą.

P

PAV – BEO **poveikio aplinkai vertinimas**, vykdomas pagal Espoo konvenciją ir pagal jos nuostatomis grindžiamą LR Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymą, kuris pagal savo esmę ir tikslus nėra tapatus BEO *aikštelės vertinimui*, vykdomam pagal Branduolinės saugos konvenciją ir nacionalinius įstatymus, priimtus remiantis šia konvencija.

Kuro **perdirbimas** (angl. – *recycling, advanced reprocessing, advanced fuel fabrication*) – panaudoto branduolinio kuro, vis dar turinčio radionuklidų, prisodrinimas pakartotinam panaudojimui.

R

Radiacinė sauga – visuma teisinių, organizacinių ir techninių priemonių, kurių tikslas – užtikrinti žmonių ir aplinkos apsaugą nuo žalingo jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio¹⁰⁴⁰. Radiacinė sauga iš tikrųjų aprėpia *ne tik apšvitą*, sukuriama naudojant jonizuojančiosios spinduliuotės

¹⁰⁴⁰ 1999 m. sausio 12 d. Radiacinės saugos įstatymas Nr. VIII-1019 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 11-239, 2 str., p. 16 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=404422>.

šaltinius (planuojamosios apšvitos situacijas), bet ir *avarinės* apšvitos situacijas, pvz., susidarantią įvykus branduolinei avarijai, ir tam tikras kitas situacijas, visų pirma susijusias su *gamtinės* kilmės spinduliuotės šaltinių sukuriama apšvita (vadinamosios „esamosios apšvitos situacijos“)¹⁰⁴¹.

Radiologinė sauga – nevertotinas terminas, kartais vis dar sutinkamas TATENA dokumentų vertimuose. Pažymėtina tam tikra terminų painiava: ICPR (angl. – *International Commission on Radiological Protection*) pavadinimas lietuvių kalba skamba kaip Tarptautinė *radiologinės* saugos komisija.

Radioaktyviųjų atliekų atliekynas (angl. – *disposal facility, repository*) – galutinio atliekų šalinimo vieta (angl. – *repository* yra pažodinis atliekyno atitikmuo, o angl. – *disposal facility* pagal savo prasmę reiškia atliekų šalinimo įrenginį). Atliekynai skirstomi į geologinius, t. y., esančius keletą šimtų metrų po žeme (angl. – *geological repository*) bei paviršinius (angl. – *near surface repository*), t. y., esančius žemės paviršiuje arba keliasdešimt metrų po žeme¹⁰⁴². Kartais darbe sutinkamas terminas „ilgalaikio saugojimo/ilgalaikio laikymo saugykla“, reiškiantis atliekų, kurias dar planuojama perdirbti, šalinimo vietą.

Radioaktyviųjų atliekų laidojimas (nevertotinas terminas) atliekynuose, arba atliekų **dėjimas į atliekynus**¹⁰⁴³ (angl. – *disposal*).

¹⁰⁴¹ Pasiūlymas: Tarybos direktyva kuria nustatomi pagrindiniai saugos standartai siekiant užtikrinti apsaugą nuo jonizuojančiosios spinduliuotės apšvitos keliamų pavojų (angl. – *Proposal for a Council directive laying down basic safety standards for protection against the dangers arising from exposure to ionising radiation*) [interaktyvus]. COM/2011/0593 final - 2011/0254 (NLE), p. 2 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.].
Prieiga per internetą: <[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2012\)0242_/com_com\(2012\)0242_lt.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2012)0242_/com_com(2012)0242_lt.pdf)>.

¹⁰⁴² INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY. *IAEA Safety Glossary: Terminology Used in Nuclear Safety and Radiation Protection* [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2007 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1290_web.pdf>.

¹⁰⁴³ Lietuvių kalbos komisija nuo 2011 m. labiau tinkamu terminu laiko *dėjimą į atliekynus*, kas atsispindi naujos redakcijos įstatymuose, žr., pvz., 2011 m. birželio 28 d. Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įstatymo

Radioaktyviųjų atliekų **saugojimas** (angl. – *storage*).

Radioaktyviųjų atliekų **šalinimas** – *platesnė* sąvoka nei dėjimas į atliekynus, nes apima ne tik kietos būsenos atliekų laidojimą atliekynuose/dėjimą į atliekynus (angl. – *disposal*), bet ir *skystų* ar *dujinių* atliekų išmetimą į aplinką¹⁰⁴⁴.

Radioaktyviųjų atliekų išmetimas, išvertimas, **šalinimas jūroje** (angl. – *dumping*) – aplinkos apsaugos dokumentuose (visų pirma jūrų teisės konvencijose) sutinkamas terminas, reiškiantis draudžiamą atliekų išpylimą į vandenį.

Radioaktyviųjų atliekų **tvarkymas** – terminas, kuris šiame darbe apima visą veiklą, įskaitant eksploatavimo nutraukimą, kuri yra susijusi su radioaktyviųjų atliekų tvarkymu, pradiniu apdorojimu, apdorojimu, galutiniu apdorojimu, saugojimu ar dėjimu į atliekynus, transportavimu ir kitais su radioaktyviomis atliekomis atliekamais veiksmais (rūšiavimu, perkėlimu, *etc.*). Radioaktyviųjų atliekų tvarkymas, apima, pvz., branduolinės teisės terminologijoje lietuvių kalba atitiktis neturintį angl. – **handling** (įtraukiantį įvairias fizines manipuliacijas, pvz., rūšiavimas, perkėlimas, ir pan.).

Radioaktyvios medžiagos – kiekviena medžiaga, kurioje yra vienas ar daugiau radionuklidų, į kurių aktyvumą reikia atsižvelgti radiacinės saugos požiūriu¹⁰⁴⁵. (samprata gali skirtis priklausomai nuo teisės akto, kurio

pakeitimo įstatymas Nr. XI-1541 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2011-07-19, Nr. 91-4318 (su pakeitimais) [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403280&p_query=&p_tr2=2#>.

Senuose tarptautinių teisės aktų vertimuose aptinkamas vertimas „laidojimas“ (žr. Jungtinės Konvencijos 6 ir 13 str., Espoo konvencijos I Priedą).

¹⁰⁴⁴ 2002 m. gruodžio 3 d. Vyriausybės Nutarimas Nr. 1872 Dėl Duomenų apie veiklą, kurią vykdančios šalinamos radioaktyviosios atliekos, teikimo Europos Komisijai tvarkos aprašo patvirtinimo [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 116-5198, nauja nutarimo redakcija nuo 2012-04-01: Nr. 461, 2007 m. gegužės 9 d., *Valstybės žinios*, 2007-05-19, Nr. 55-2141; Nr. 326, 2012 kovo 28 d., *Valstybės žinios*, 2012-03-31, Nr. 39-1931 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=421406>.

¹⁰⁴⁵ 1996 m. gegužės 13 d. Tarybos direktyva 96/29/EURATOMAS, nustatanti pagrindinius darbuotojų ir gyventojų sveikatos apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės saugos standartus (angl. – *Council Directive 96/29/Euratom of 13 May 1996 laying down basic safety standards for the protection of the*

ribose ji yra vartojama¹⁰⁴⁶). Taip pat žr. *branduolinės medžiagos, skiliosios medžiagos*.

Reaktorius šerdies lydymasis – (angl. *core meltdown*) (kalbant apie PAV): blogiausio scenarijaus situacija.

Relicencijavimas – (kai kuriose šalyse) branduolinės energetikos objekto veiklos leidimo pratęsimas.

S

SAR – Saugos analizės ataskaita (angl. – *Safety Analysis Report*) tai vienas pirmųjų BEO licencijos siekiančio asmens dokumentų, kuriame yra vertinami saugos reikalavimai, reikalingi licencijų gavimui (pvz, JAV – statybos licencijos gavimui). SAR turi būti įvertinti visi saugos duomenys, susiję su aikštele – tokie kaip avarinės parengties planavimas, vietovės geografiniai duomenys bei stabilumas, *etc.* Susijusios sąvokos: PSAR – angl. – *Preliminary Safety Analysis Report*, FSAR – angl. – *Final Safety Analysis Report*.

Skiliosios medžiagos (angl. – *fissile material*) – uranas-233, 235, plutonis-239, 241ar bet kokia šių radionuklidų kombinacija, išskyrus natūralų ar nusodrintą uraną¹⁰⁴⁷. Taip pat žr. *branduolinės medžiagos, radioaktyvios medžiagos*.

T

health of workers and the general public against the dangers arising from ionizing radiation) [interaktyvus]. OL L 159, 29/06/1996, sk. 05, t. 02, p. 291 – 404 [žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0029:LT:HTML>>.

¹⁰⁴⁶ Palygink, pvz., 2005 m. TATENA standartas: Saugaus branduolinių medžiagų transportavimo taisyklės: Reikalavimai saugai (angl. – *Regulations for the Safe Transport of Nuclear Material: Safety Requirements*). 2005 Ed. [interaktyvus]. Vienna: IAEA, 2005, No. TS-R-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1225_web.pdf>.

¹⁰⁴⁷ *Ibidem*.

Taisomieji veiksmai (angl. –*remediation measures*) – žalos aplinkai ištaisymo priemonės, nukreiptos į neigiamo poveikio aplinkai mažinimą (taip pat žr.: – *mitigation measures*).

TATENA vadovas – Branduolinės teisės vadovas¹⁰⁴⁸.

TATENOS dokumentų rūšys:

- 1) *pagrindiniai saugos standartai*, (angl. – *basic safety standards, BSS*);
- 2) *veiklos standartai* (angl. – *operational standards*), susidedantys iš
 - a. *specializuotų relamentų* (angl. – *specialized regulations*) ir
 - b. *veiklos kodeksų* (angl. – *codes of practise*);
- 3) *saugos praktika* (angl. – *safety practices*)
- 4) *saugos ataskaitos* (angl. – *safety reports*).

TATENA saugos standartų rūšys¹⁰⁴⁹:

- 1) saugos pagrindai (angl. – *safety fundamentals, blue lettering*) – nustatantys pagrindinius saugos tikslus bei saugos ir apsaugos principus;
- 2) saugos reikalavimai (angl. – *safety requirements, red lettering*) – standartai, kuriuos reikia išpildyti tam, kad būtų užtikrinta atskirų veiklų sauga ir pasiekti Saugos pagrinduose nustatyti tikslai ir principai;
- 3) saugos rekomendacijos (angl. – *safety guides, green lettering*) – standartai, kuriuose pateikiami siūlymai, kaip (kokiais veiksmais, kokiomis sąlygomis, kokiomis procedūromis) atitikti anksčiau minėtus Saugos reikalavimus. Rekomendacijų statusas suponuoja, kad galima imtis kitokių neišvardintų bet ekvivalentiškų alternatyvių priemonių, jei jais yra pasiekiami Saugos reikalavimai.

Deterministiniai ir **tikimybių apskaičiavimo (tikimybiniai) metodai** (angl. –

¹⁰⁴⁸ STOIBER, Carlton, *et al.* *Handbook on Nuclear Law*. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2003.

¹⁰⁴⁹ Plačiau: INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY. *Safety of Nuclear Power Plants: Design* [interaktyvus]. Vienna: International Atomic Energy Agency, 2000, Safety Series No. NS-R-1 [žiūrėta 2014 m. vasario 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1099_scr.pdf>.

deterministic and probabilistic approaches) – instrumentai, papildantys nustatymo, numatymo ir prognozavimo metodus. Naudojant deterministinius rizikos vertinimo metodus, faktai (pvz., toksiškumas) yra vertinami taip, lyg jie būtų žinomi, nežiūrint į tikimybę, kad jie gali paveikti kol kas nežinomu būdu kol kas nežinomą objektų grupę (taigi veiksniai, įtakojantys riziką, nėra tiksliai nustatyti). Tikimybių apskaičiavimo (tikimybiniai) metodai leidžia pamatuoti nukrypimus ir neapibrėžtumą, nes daugiausia rizikos vertinimui yra naudojama taip vad. distribucija, o ne fiksuotos reikšmės. Distribucija apibūdinamas galimų reikšmių (pvz., toksiškumo) spektras, ir parodoma, kokios reikšmės spektro ribose yra labiausiai tikėtinos. Tikimybinis rizikos vertinimas taip pat gali būti parodytas kaip distribucija, demonstruojant galimų poveikių aplinkai spektrą bei tai, kurie poveikiai šio spektro ribose yra labiausiai tikėtini (taigi, priimant sprendimą ir vertinant riziką, atsižvelgiama į visas galimas pasekmes)¹⁰⁵⁰.

Radioaktyviųjų atliekų **transportavimas** – darbe sutinkamas terminas, apimantis (a) tarpvalstybinių *pervežimų* (angl. – *transboundary movement*) terminą, vartojamą 1989 m. Bazelio konvencijoje „Dėl pavojingų atliekų tarpvalstybinių pervežimų bei jų tvarkymo kontrolės“, Jungtinėje panaudoto kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencijoje¹⁰⁵¹ ir ES direktyvose; (b) *vežimo* terminą, vartojamą ir Lietuvos teisės aktuose¹⁰⁵² bei (c) *gabenimo* (angl. – *transport*,

¹⁰⁵⁰ Plačiau: EUFRAM. *What Are Probabilistic Approaches?* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.eufram.com/probablistic.cfm>>.

¹⁰⁵¹ Žr. Konvencijos 2 str. (i) d. bei 27 str.

¹⁰⁵² Pvz., 2008 m. gruodžio 24 d. LR Sveikatos apsaugos ministro ir Valstybinės atominės energetikos saugos inspekcijos viršininko įsakymas Nr. V-1271/22.3-139 Dėl radioaktyviųjų medžiagų, radioaktyviųjų atliekų ir panaudoto branduolinio kuro įvežimo, išvežimo, vežimo tranzitu ir vežimo Lietuvos Respublikoje taisyklių patvirtinimo [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=432819> arba 2011 m. gegužės 24 d. Pavojingų krovinių vežimo automobilių, geležinkelių ir vidaus vandenų transportu įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. XI-1401 [interaktyvus]. *Valstybės žinios*, 2011-06-11, Nr. 71-3368

transportation) terminą, vartojamą tarpvalstybinio gabenimo jūra dokumentuose¹⁰⁵³, 1996 m. Tarptautinės pagrindinės apsaugos nuo jonizuojančiosios spinduliuotės ir jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių saugumo normose ar 1980 m. Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencijoje.

V

Vertinimo apimties nustatymas (angl. – *scoping*) – nurodymas būdų, kuriais remiantis bus nustatyta (dalyvaujant visuomenės atstovams) padarinių aplinkai ataskaitoje nurodytina informacija. Taip pat žr: *atranka*.

Aušinimo ir technologinis **vanduo** – technologinis vanduo cirkuliuoja per reaktoriaus zoną, yra įkaitinamas, šio vandens garai suka turbiną, o po to yra kondensuojami. Prieš vėl patenkant į reaktoriaus zoną, technologinis vanduo ataušinamas aušinimo vandeniu. Aušinimui naudojamas vanduo nesimaišo su technologiniu.

Uždaro aušinimo **vandens ciklo sistema** (angl. – *closed cycle water coolant system*) – jėgainės sistema, nenaudojanti (kaip įprastos sistemos) gretimai esančių vandens telkinių vandens.

Viešas svarstymas ir užklauso prašymo pateikėjui tiekimas (angl. – *public hearing and public inquiry*) – visuomenės dalyvavimo procedūros, įtvirtintos Orhuso konvencijos 6 str. 7 d.

Ž

[žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=400006>.

¹⁰⁵³ 1998 m. rugpjūčio 25–27 d. Pavojingų krovinių gabenimo ro-ro tipo laivais pagal Tarptautinį jūra gabenamų pavojingų krovinių kodeksą (angl. – *International Maritime Dangerous Goods*) (IMDG kodeksą), Pavojingų krovinių tarptautinio gabenimo geležinkeliais taisyklių (RID) ir Europos sutarties dėl pavojingų krovinių tarptautinio vežimo keliais (ADR) reikalavimus supratimo memorandumas, Rønne redakcija [interatyvus]. *Valstybės žinios*, 2002-04-17, Nr. 40-1470 [žiūrėta 2014 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=164566#>.

Žalos aplinkai ištaisymas/atitaisymas (angl. – *remediation*) – aplinkos atstatymas, atkuriant pirminę aplinkos būklę; taip pat žr.: *aplinkos atkūrimas* (angl. – *reinstate*).

Žalingo (kenksmingo) poveikio aplinkai mažinimas (angl. – *mitigation*); apsaugos priemonės, mažinančios kenksmingą poveikį aplinkai (angl. – *mitigation measures*). Papildomai TATENA dokumentuose vartojama sąvoka angl. – *longer term protective actions (decontamination, rehabilitation, relocation decontamination and rehabilitation)*.

Lentelės

Lentelė Nr. 1. *Branduolinės teisės sistema ir aplinkos teisės principai*

<p>Tarptautinės aplinkos teisės principas (ir jo tiesioginis taikymas branduolinėms energetikos objektams)</p>	<p>Principo atitikmuo tarptautinėje branduolinėje teisėje (bylojantis apie jo netiesioginį taikymą)</p>
<p>GEROS KAIMINYSTĖS IR ŽALOS NESUKĖLIMO KAIMYNYNĖMS VALSTYBĖMS PRINCIPAS</p>	
<p>Stokholmo deklaracijos 21 principas ir Rio deklaracijos 2 principas: <i>Vadovaudamasi Jungtinių Tautų Chartija ir tarptautinės teisės principais, valstybės turi suverenias teises eksploatuoti išteklius pagal savo aplinkos apsaugos politiką bei pareigą užtikrinti, kad veikla, kuri yra jų jurisdikcijos ar kontrolės sferoje, nedarytų žalos aplinkai ar kitoms valstybėms bei vietovėms, esančioms už nacionalinės jurisdikcijos ribų).</i></p>	
<p>BENDRADARBIAVIMO PRINCIPAS (principas, išvedamas iš geros kaiminystės ir žalos nesukėlimo kaimyninėms valstybėms principas)</p> <p>Stokholmo deklaracijos 24 principas: <i>Tarptautiniai aplinkos apsaugos klausimai turi būti sprendžiami visų šalių (didelių ir mažų) lygiomis teisėmis bendradarbiavimo dvasioje. Daugiašalio ir dvišalio bendradarbiavimo priemonės ar kiti bendradarbiavimo būdai yra esminis dalykas, kad būtų efektyviai kontroliuojamos, užtikrinamos reikiamos prevencijos priemonės,</i></p>	<p>bendradarbiavimo principas yra suprantamas visų pirma kaip INFORMAVIMO apie branduolines avarijas PRINCIPAS (žr. Konvenciją dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją). Be to, valstybės vykdo (skatinamos vykdyti) branduolinės teisės dokumentuose nustatytas kitas sudėtingas bendradarbiavimo pareigas.</p>

mažinamas ar šalinamas žalingas poveikis aplinkai dėl bet kokios veiklos, deramai atsižvelgiant į visų valstybių suverenias teises ir interesus

Stokholmo deklaracijos 25 principas: *Valstybės privalo užtikrinti tarptautinių organizacijų koordinuojamą, veiksmingą ir dinamišką vaidmenį sprendžiant aplinkos apsaugos gerinimo klausimus.*

Rio deklaracijos 18 principas: *Valstybės privalo operatyviai teikti žinias kitoms valstybėms apie stichines nelaimes ir įvykius, kurie galėtų sąlygoti kenksmingą poveikį jų aplinkai.*

DARNAUS VYSTYMOŠI PRINCIPAS

Pasaulio Komisijos Brundtlando ataskaita: *Darnus vystymasis yra toks vystymasis, kuris patenkina dabartinius poreikius neužkertant kelio ateities kartoms patenkinti savo poreikius. Jį sudaro dvi pagrindinės sąvokos: poreikio (ypač pasaulio neturtingųjų poreikių, kurių tenkinimas turėtų tapti pagrindiniu prioritetu) sąvoka bei technologijų ir socialinės organizacijos augimo apribojimų idėja, [nukreipta palaikyti] gamtinės aplinkos pajėgumą tenkinti dabartinio laikmečio ir būsimus poreikius [t. y., aplinkos galimybė absorbuoti žmonių veiklos efektus].*

Rio deklaracijos 3 principas: *Teisė į plėtrą turi būti įgyvendinta taip, kad teisingai būtų patenkinti dabartinių ir ateities kartų plėtros ir aplinkos poreikiai.*

Branduolinės energetikos objektams ir valstybėms yra nustatomi reikalavimai (susiję su radioaktyvių atliekų tvarkymu ir kitomis branduolinės energetikos eksternalijomis), kurių vykdymu užtikrinamas darnus vystymasis.

<p>PREVENCIJOS PRINCIPAS</p> <p>Stokholmo deklaracijos 24 principas: <i>Bendradarbiavimas kuriant daugiašalius ar dvišalius susitarimus ar kitas atitinkamas priemones yra būtinas siekiant veiksmingai užkirsti kelią, sukontroliuoti, sumažinti ir pašalinti neigiamą poveikį aplinkai, kuris kyla visose veiklos srityse, tokiu būdu, kad būtų tinkamai atsižvelgta į visų valstybių suverenitetą ir interesus.</i></p> <p>Stokholmo deklaracijos 6 principas: <i>Toksiškų medžiagų arba kitų medžiagų išleidimas ir šilumos išsiskyrimas tokiais kiekiais ar koncentracijomis, kurie viršija aplinkos gebėjimus juos (natūraliai) nukenksminti, turi būti sustabdytas, siekiant užtikrinti, kad ekosistemoms <u>nebūtų padaryta</u> rimta arba nepataisoma <u>žala</u>.</i></p> <p>Rio deklaracijos 14 principas: <i>Valstybės turi veiksmingai bendradarbiauti tam kad (niekas iš jų) neskatintų ar <u>užkirstų kelią</u> (angl. – prevent the relocation and transfer) bet kokių veiklų ar medžiagų, sukeliančių rimtą žalą aplinkai ar žmonių sveikatai, perkėlimui į kitas valstybes.</i></p>	<p>Žalos prevencijos principas, įtvirtintas BRANDUOLINĖS SAUGOS dokumentuose</p> <p>Branduolinė saugos koncepcija susideda iš subsidiarių principų:</p> <ul style="list-style-type: none"> - prevencijos principo - apsaugos principo (angl. – <i>protection principle</i>)
<p>ATSARGUMO PRINCIPAS</p> <p>Pirmą kartą paminėtas Rio deklaracijos 15 principu: <i>Saugodamos</i></p>	<p>RADIACINĖS SAUGOS koncepcija (apsaugos principas, angl. – <i>protection principle</i>), kuri nėra visiškai tapati aplinkos teisės atsargumo principui (bet</p>

<p><i>aplinką, valstybės turi laikytis atsargumo požiūrio. Esant rimtos ir nepataisomos žalos grėsmei, visapusiško mokslinio pagrindimo stoka negali būti argumentu atidėliojant ekonomiškai efektyvių priemonių, padedančių išvengti aplinkos degradacijos, panaudojimą.</i></p> <p>Tarptautiniai aplinkos apsaugos radioaktyvių atliekų klausimus reglamentuojantys teisės aktai branduolinės teisės srityje taikomi tiesiogiai</p>	<p>santykinai tai galima vadinti netiesioginiu atsargumo principu įgyvendinimu)</p>
<p>PRINCIPAS TERŠĖJAS MOKA</p> <p>Stokholmo deklaracijos 22 principe bei Rio deklaracijos 13 principas: <i>Valstybės turi bendradarbiauti toliau vystant tarptautinę teisę, įtvirtinančią atsakomybę bei kompensacijas už taršą ir kitokią žalą aplinkai, kuomet jurisdikcijos teritorijoje vykdomos veiklos sukėlė žalą teritorijoms esančioms už nacionalinės jurisdikcijos ribų.</i></p> <p>Rio deklaracijos 16 principas (nuostata įvardinama principu <i>teršėjas moka</i>): <i>Šalies valdžia turi skatinti su tarptautine aplinkos apsauga siejamų sąnaudų internalizavimą ir ekonomikos metodų panaudojimą, atsižvelgiant į tai, kad teršėjas privalėtų, iš principo, sumokėti už taršą ir skiriant tinkamą dėmesį visuomenės</i></p>	<p>Unikalus CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS UŽ BRANDUOLINE VEIKLA SUKELTĄ ŽALĄ institutas, reglamentuotas dviejų civilinės atsakomybės režimų, sukurtų aplink dvi konvencijas – Vienos ir Paryžiaus konvencijas dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą</p>

<i>interesams, o taip pat neiškreipiant tarptautinės prekybos ir investicijų.</i>	
<p>INFORMAVIMO (APIE BŪSIMĄ POVEIKĮ) PRINCIPAS</p> <p>Pirmą kartą paminėtas Rio deklaracijos 19 principe: <i>Valstybės laiku turi teikti viena kitai pranešimus bei atitinkamą informaciją apie veiklą, kuri galėtų turėti poveikio aplinkai, ir iš anksto geranoriškai dėl to tartis.</i></p> <p>Espoo ir Orhuso konvencijų (kuriomis įgyvendinami Rio deklaracijos 10 ir 17 principai) taikymas branduolinės energetikos objektams pagal tiesioginį modelį.</p>	

Lentelė Nr. 2. Žemo aktyvumo radioaktyvių atliekų saugyklų (LLW) sąrašas

Country	Site (start year)	Waste category and capacity	Status
Belgium	Dessel and Mol area (TBD)	LILW-SL	Public Inquiry
Canada	Kincardine (TBD)	LILW	Under construction
Czech Republic	Richard II (1964)	LILW-SL	Operating
	Bratrstvi (1974)	LILW-SL	Operating
	Dukovany (1994)	LILW-SL	Operating
Finland	Loviisa (1998)	LILW	Operating
	Olkiluoto (1992)	LILW	Operating
France	Centre de l'Aube (1992)	LILW-SL 1 000 000 m ³	Operating
	Centre de la Manche (1979)	LILW-SL	Closed in 1994
	Centre de Morvilliers (2003)	VLLW	Operating
Germany	Konrad (2013)	LILW	Under construction
	Morsleben (1981)	LILW	Closed in 1998
Hungary	Bátaapáti (2009)	LILW	Under construction
	RWTDF, Püspökszilágy (1976)	LILW-SL	Operating
Japan	Rokkasho (1992)	LLW-SL	Operating
	TBD	LILW-LL	Site-selection

Country	Site (start year)	Waste category and capacity	Status
Korea	Wolsong, Gyungju (2010)	LLW-SL	Under licensing
Slovak Republic	Mochovce (2001)	LILW-SL	Operating
Spain	El Cabril (1992)	LILW- SL	Operating
	El Cabril (2007)	VLLW	Operating
Sweden	SFR (1988)	LILW-SL	Operating
United Kingdom	Drigg (1959)	LLW-SL 1 400 000 m ³	Operating
United States	Barnwell, South Carolina (1971)	LLW-SL	Operating
	Richland, Washington	LLW-SL	Operating
	Clive, Utah (1988)	LLW-SL and NORM	Operating
	Andrews, Texas	LLW-SL and NORM	Under licensing
	WIPP (1999)	TRU (LILW-LL)	Operating

Šaltinis: CAMERON, Ron (Head of Nuclear Development Division, OECD Nuclear Energy Agency), *The Nuclear Fuel Cycle*, Slideshow presented at the International School of Nuclear Law, OECD/NEA and University of Montpellier 1, Montpellier, France, 27 August – 7 September 2012.

Lentelė Nr. 3. Branduoliniai įvykiai, avarijos ir jų sukelta tarša I-131

Year	Location	Reactor type	Accident type	¹³¹ I release [curies]	Comments
1952	Chalk River, Canada	Heavy water moderated, light water cooled, experimental reactor	a partial meltdown of the reactor's uranium fuel core resulted after the accidental removal of four control rods. Although millions of gallons of radioactive water accumulated inside the reactor, there were no injuries.	"There was some release of radioactivity"	President Jimmy Carter helped in the clean-up
1957	Windscale (now Sellafield), Britain	Graphite-moderated, gas-cooled	fire in a graphite-cooled reactor spewed radiation over the countryside, contaminating a 200-square-mile area.	20,000	British reactor used to produce bomb grade plutonium. Worst nuclear incident in Britain's history
1958	Chalk River, Canada	Heavy water cooled and moderated reactor	lack of coolant for a fuel element	radioactivity apparently contained within building	Highest worker dose 19 rem
1961	near Idaho Falls, U.S.	Light water reactor, BWR	accidental supercriticality followed by explosion and destruction of the reactor	80	small U.S. Army experimental reactor using HEU fuel; 3 operators were killed
1966	Lagoona Beach (near Detroit) U.S.	Sodium-cooled fast breeder	cooling system block, partial meltdown	release confined to the secondary containment	reactor was being tested for full power, but did not reach it; four minutes from indication of negative reactivity to meltdown
1979	Three Mile Island, near Harrisburg, U.S.	Light water reactor, PWR type	one of two reactors lost its coolant, which caused overheating and partial meltdown of its uranium core. Some radioactive water and gases were released.	13 to 17	secondary containment prevented release of millions of curies of I-131; accident developed over several hours
1986	Chernobyl, Ukraine	Graphite-moderated, water cooled	explosion and fire in the graphite core of reactor #4 released radioactive material that spread over part of the Soviet Union, eastern Europe, Scandinavia, and later western Europe. 31 claimed dead. Total casualties are unknown	7 million, perhaps far greater	Safety experiment went awry; total release 50 to 80 million curies or more; potential for continuing large releases exists

Year	Location	Reactor type	Accident type	¹³¹ I release [curies]	Comments
1989	Greifswald, East Germany	VVER, a series of PWR	A near core meltdown occurs. Three out of six cooling water pumps were switched off for a test. A fourth pump broke down and control of the reactor was lost; 10 fuel elements were damaged. The accident was reportedly attributed to sticky relay contacts.		
1993	Narora, Rajasthan, India	Heavy water moderated and cooled, CANDU type	turbine fire; emergency core cooling system operated to prevent meltdown system	apparently no release of radioactivity	
1995	Monju, Japan	Sodium-cooled fast breeder	major secondary sodium leak		secondary sodium was not radioactive; reactor was in test phase; extensive sodium contamination in plant
2007	Kashiwazaki, Japan		radiation leaks, burst pipes, and fires at a major nuclear power plant followed a 6.8 magnitude earthquake near Niigata. Japanese officials, frustrated at the plant operators' delay in reporting the damage, closed the plant a week later until its safety could be confirmed. Further investigation revealed that the plant had unknowingly been built directly on top of an active seismic fault.		
2011	Okuma and Futaba, Japan		a 9.0 magnitude earthquake and tsunami overwhelmed the safety systems , resulting in a core melt down and radiation release from three reactors at the Fukushima Daiichi nuclear power plant.		

Šaltinis: *Nuclear Reactor Accidents* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.science.uwaterloo.ca/~cchieh/cact/nuctek/accident.html>>.

Lentelė Nr. 4. *Tarptautinis civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimas*

Konvencijos pavadinimas, trumpas aprašymas, pagrindiniai skiriamieji bruožai	Atsakomybės sumos apribojimas	Branduolinė žala		Operatoriaus atleidimas nuo atsakomybės
		Kur turi įvykti avarija, kilti žala (kur taikoma konvencija)	Kokia žala kompensuojama	
PIRMINĖS ATSAKOMYBĖS KONVENCIJOS				
TATENA 1963 m. Vienos konvencija dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą (toliau – ir Vienos konvencija, VC) ¹⁰⁵⁴	Min. 5 mln. JAV dolerių už kiekvieną branduolinį incident (šiais laikais tai sudarytų apie 45 mln. JAV dolerių)	VC valstybėje ar atviroje jūroje	Žala žmogaus gyvybei, nuosavybei arba bet koks	Žala kilo dėl ginkluoto konflikto, karo veiksmų,

¹⁰⁵⁴ 1963 m. gegužės 21 d. TATENA Vienos konvencija dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą. *Valstybės žinios*, 1993-12-24, Nr. 72-1345 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19843&p_query=&p_tr2=2> arba <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1996/inf500.shtml>> bei 1997 m. protokolas, pakeičiantis Vienos konvenciją (*Vienos konvencija, VC*) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/protamend_status.pdf>.

			<p>kitas praradimas arba žala, jeigu/kurie numatyti kompetenting o teismo įstatymuose</p>	<p>pilietinio karo ar sukilimo (terorizmas neįtrauktas į išimtis); dėl labai sunkios stichinės nelaimės išskyrus atvejus, kada nacionaliniai įstatymai numato priešingai, dėl šiurkštaus asmens aplaidumo</p>
<p>Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. – <i>Organization for Economic</i></p>	<p>Atsakomybės limitas tarp 5 ir 15 SDR (šiais laikais tai sudarytų 7,82 mln. ir</p>	<p>PC šalyje. Taip pat PC gali būti</p>	<p>Žala žmogui ir nuosavybei</p>	<p>Žr. VC</p>

<p><i>Cooperation and Development, OECD</i>) 1960 m. Paryžiaus konvencija dėl atsakomybės prieš trečią šalį atominės energijos srityje su 1964 m. ir 1982 m. Papildomais protokolais (toliau – ir Paryžiaus konvencija, PC¹⁰⁵⁵)</p>	<p>23,45 mln. JAV dolerių)</p>	<p>taikoma jei avarija ir žala kilo atvirojoje jūroje ar avarija kilo už PC ribų</p>		
<p>PARYŽIAUS KONVENCINIO REŽIMO PAKEITIMAI</p>				
<p>OECD 1963 m. Konvencija dėl 1960 m. liepos 29 Paryžiaus konvencijos papildymo (angl. – <i>Brussels Supplementary Convention</i>) (toliau – ir Briuselio Konvencija, BSC)¹⁰⁵⁶ (įsigaliojo 1974 m.); Konvencija, suteikianti Paryžiaus konvencijos narei, kuri tuo pačiu metu yra BSC narė, papildomą kompensavimą, jei Paryžiaus konvencijos nustatyto kompensavimo</p>	<p>Padidinti atsakomybės limitai: iš viso 300 mln. SDR (susideda iš 15 mln. operatoriaus atsakomybės, iki 175 mln. SDR operatoriaus valstybės fondo, bei 125 mln. SDR visų šalių indėlių)</p>			

¹⁰⁵⁵ [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.nea.fr/html/law/nlparis_conv.html>.

¹⁰⁵⁶ [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.oecd-nea.org/law/brussels-supplementary-convention.html>>.

neužtenka kilusiai žalai padengti (kompensavimo fondas susideda iš trijų lygių).				
OECD Briuselio konvencijos papildymas 2004 m. Protokolu (angl. – <i>Revised Brussels Supplementary Convention</i>) ¹⁰⁵⁷ (toliau – ir Peržiūrėta Briuselio konvencija, RBSC); (neįsigaliojusi);	Dar kartą padidinti atsakomybės limitai iš viso 1,5 mrd. Eurų (susideda iš min. 700 mln. eurų operatoriaus atsakomybės, 500 mln. eurų operatoriaus valstybės fondo, bei 300 mln. eurų visų šalių indėliai)			
OECD 2004 m. Protokolas, keičiantis 1960 m. Paryžiaus konvencija (su pakeitimais) (angl. – <i>Revised Paris Convention</i>) ¹⁰⁵⁸ (toliau – ir 2004 m. Pakeista Paryžiaus Konvencija, RPC); (neįsigaliojusi);	Padidinti atsakomybės limitai: max. 700 mln. eurų, sumažintos atsakomybės galimybė (pvz., tuž ransportą) 70-80 mln. eurų	PC taikoma PC šalims ir ne PC šalims jeigu šios yra VC/JP šalys arba neturi	Žr. PC ir papildomai ekonominiai praradimai, žala aplinkai, prevencinės	Žr. VC, bet labai sunkios stichinės nelaimės išimtis panaikinta

¹⁰⁵⁷ [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/brussels-supplementary-convention-protocol.html>>.

¹⁰⁵⁸ [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-nea.org/law/paris-convention-protocol.html>>.

		branduolinių įrenginių <i>arba</i> turi įrenginių ir tuo pačiu metu PC konvenciją atitinkančią teisinę bazę ir analogiškas abipusiškas privilegijas	priemonės kartu su iš jų kilusiais žala/praradim ais, ekonominės naudos, gaunamos iš naudojimosi aplinka, praradimas	
DU KONVENCINIUS REŽIMUS JUNGIANČIŲ PROTOKOLAS				
1988 m. OECD Bendras Protokolas dėl Vienos konvencijos dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir Paryžiaus konvencijos dėl atsakomybės prieš trečią šalį atominės				

energijos srityje, (toliau – ir Bendras Protokolas) ¹⁰⁵⁹ (įsigaliojo 1992 m.)				
VIENOS KONVENCINIO REŽIMO PAKEITIMAI				
TATENA 1997 m. Vienos Protokolas pakeičiantis 1963 m. Vienos konvenciją dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ¹⁰⁶⁰ (angl. – <i>Revised Vienna Convention</i>) (toliau – ir Peržiūrėta Vienos Konvencija, RVC); (įsigaliojo 2003 m.);	Atsakomybės limitas – min. 300 SDR. ir sumažinta atsakomybė (pvz., už transportą) – 5 mln. SDR	VC taikoma žalai kur jinai bekiltų, nors galima netaikyti šaliai, neturinčiai analogiškų abipusių privilegijų	Žr. RVC	Žr. VC, bet labai sunkios stichinės nelaimės išimtis panaikinta
1997 m. Papildomos kompensacijos už branduolinę žalą konvencija (angl. – <i>Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage</i>) ¹⁰⁶¹ (toliau – ir Papildomos	Padidinti atsakomybės limitai: iš viso 600 mln. SDR (susideda iš 300 mln. SDR operatoriaus	Taikoma avarijoms, kurios įvyksta CSC šalyse arba gali būti	Žr. RVC	Žr. VC

¹⁰⁵⁹ [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/forms/legalAct.html?documentId=TAR.33B6AABF6A17>> arba <http://www.oecd-nea.org/law/nljoint_prot.html> ir <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/jointprot_status.pdf>.

¹⁰⁶⁰ [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/protamend.html>>; <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/protamend_status.pdf>.

¹⁰⁶¹ [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1998/infcir567.pdf>>.

<p>kompensacijos konvencija, CSC); (neįsigaliojusi)</p> <p>Konvencija, atvira Paryžiaus, Vienos konvencijų narėms, o taip pat valstybėms, nepriklausantiems jokiam civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimui; konvencijoje pateikti du kompensavimo instrumentai: įprastas ir papildomas fondas</p>	<p>atsakomybės, ir 300 mln. SDR visų šalių indėlių)</p>	<p>taikoma VC, PC arba Konvencijos priedo šalyse</p>		
---	---	--	--	--

Lentelė Nr. 5. Reaktorių skaičius pasaulyje ir valstybių, kuriuose jie yra, priklausomybė civilinės atsakomybės už branduolinę žalą režimams

Valstybė	Esamų + būsimų reaktorių skaičius	Priklausymas civilinės atsakomybės režimams
Argentina	2 + 1	VC, RVC, CSC
Armėnija	1	VC
Belgija	7	PC, BSC, RPC, RBSC
Brazilija	2 + 1	VC
Bulgarija	2	VC, JP
Čekijos Resp.	6	VC; JP
Didžioji Britanija	16	PC, BSC, RPC, RBSC
Indija	20 + 7	CSC (neratifikavo)
Ispanija	8	PC, BSC, RPC, RBSC
Iranas	1	
Japonija	50 + 2	
Jungtiniai Arabų Emiratai		RVC
JAV	104 + 1	CSC
Kanada	18	
Kinija	16 + 26	
Korėjos Resp.	23 + 3	
Meksikas	2	VC
Olandija	1	PC, BSC, JP, RPC, RBSC
Pakistanas	3 + 2	
Pietų Afrikos Resp.	2	
Prancūzija	58 + 1	PC, BSC, RPC, RBSC
Rumunija	2	VC, JP, RVC, CSC
Rusija	33 + 11	VC
Slovakija	4 + 2	VC, JP
Slovėnija	1	PC, BSC, JP, RPC, RBSC
Suomija	4 + 1	PC, BSC, JP, RPC, RBSC
Švedija	10	PC, BSC, JP, RPC, RBSC
Šveicarija	5	PC, BSC, JP, RPC, RBSC
Taivanas	6 + 2	
Ukraina	15 + 2	VC, JP
Vokietija	9	PC, BSC, JP, RPC, RBSC
Vengrija	4	VC, JP

Trumpiniai:

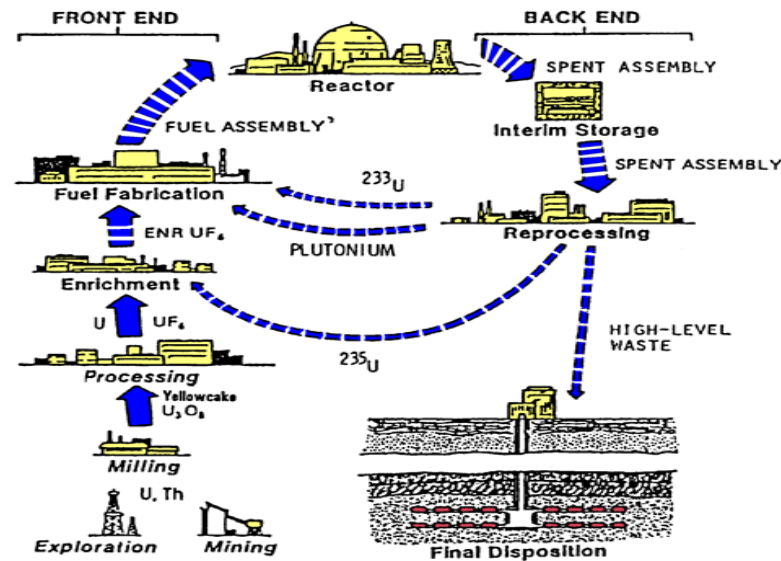
BSC – Brussels Supplementary Convention;
CSC – Convention on Supplementary Compensation (neįsigaliojusi);
JP – Joint Protocol;
PC – Paris Convention;
RBSC – Revised Brussels Supplementar Convention (neįsigaliojusi);
RPC – Revised Paris Convention (neįsigaliojusi);
RVC – Revised Vienna Convention;
VC – Vienna Convention.

Pastaba:

Lietuvos Respublika yra ratifikavusi 1963 m. Vienos konvenciją dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą (VC) bei 1988 m. Bendrą Protokolą dėl Vienos konvencijos dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir Paryžiaus konvencijos dėl atsakomybės prieš trečią šalį atominės energijos srityje (JP). Šias tarptautines sutartis Lietuvos Respublikos Seimas 1993 m. lapkričio 30 d. įstatymu „Dėl 1963 m. gegužės 21 d. Vienos konvencijos dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą ir bendro protokolo dėl Vienos konvencijos bei Paryžiaus konvencijos taikymo įsigaliojimo“ paskelbė turinčias įstatymo galią Lietuvoje. 1997 m. Lietuvos Respublika pasirašė 1997 m. Papildomos kompensacijos už branduolinę žalą konvenciją (CSC) ir 1997 m. Vienos konvencijos protokolą, pakeičiantį Vienos konvenciją, tačiau jų nėra ratifikavusi.

Paveikslai

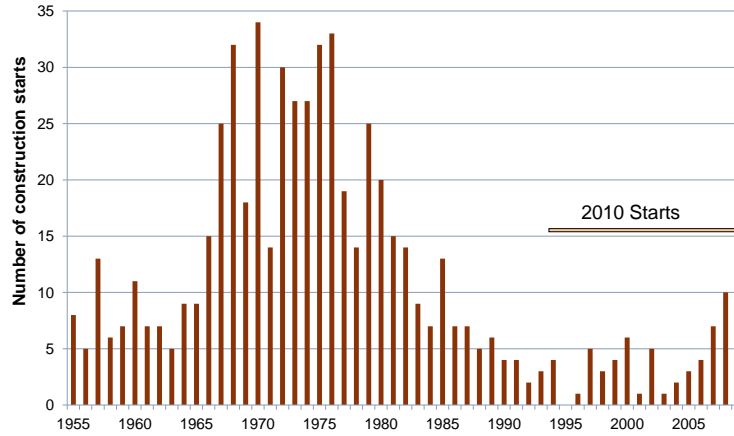
Paveikslas Nr. 1. *Branduolinio kuro ciklas*

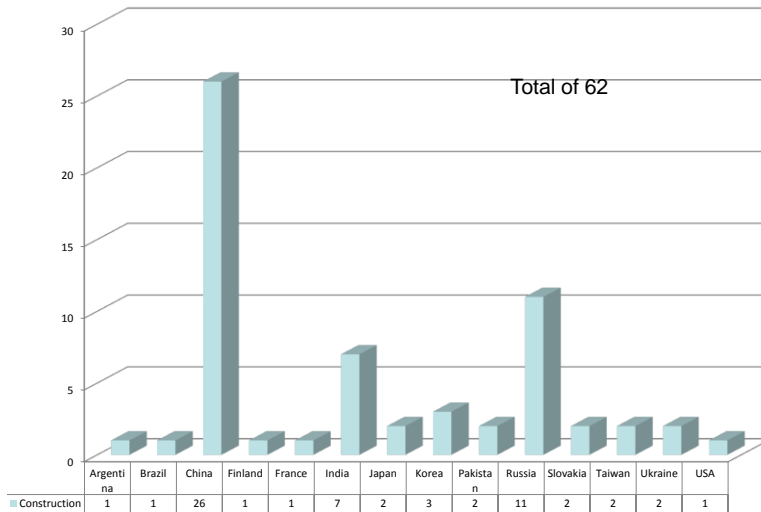
Šaltinis: OECD NUCLEAR ENERGY AGENCY. *Nuclear Energy in a Sustainable Development Perspective* [interaktyvus]. OECD Publications, 2000 [žiūrėta 2014 m. vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: <www.oecd-nea.org/ndd/docs/2000/nddsustdev.pdf>.

Paveikslas Nr. 2. *Branduolinių jėginių statybų pradžia (1955 – 2009 m.)*

Pagal metus:

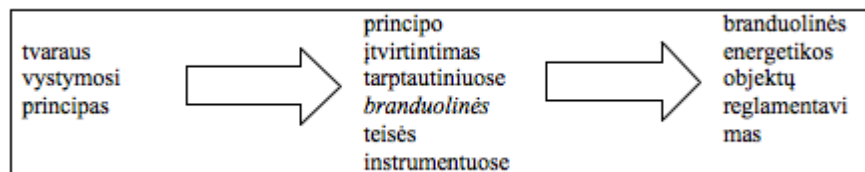
Pagal valstybes:

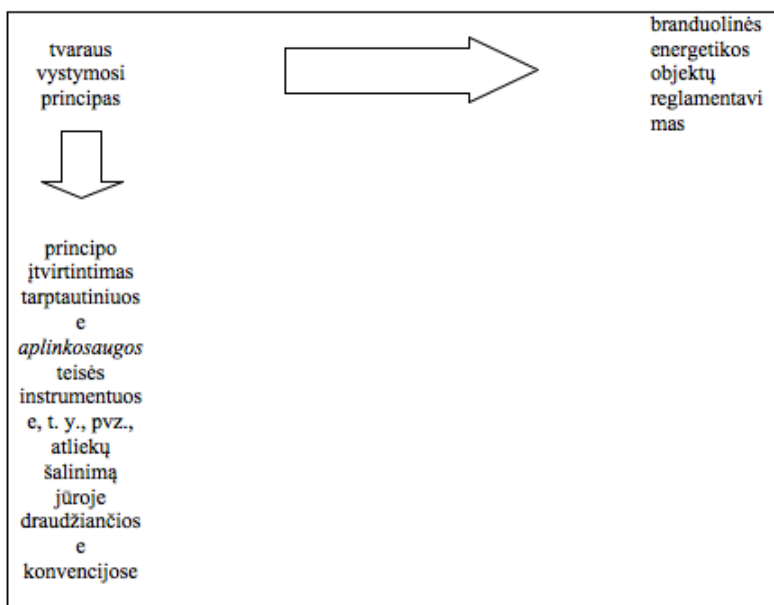
Šaltinis: CAMERON, Ron. (Head of Nuclear Development Division, OECD Nuclear Energy Agency), *Nuclear Power – opportunities and challenges*, Slideshow presented at the International School of Nuclear Law, OECD/NEA and University of Montpellier 1, Montpellier, France, 27 August – 7 September 2012.

Paveikslas Nr. 3. *Tarptautinės aplinkos teisės principų daromos tiesioginės ir netiesioginės įtakos branduolinei teisei ir branduolinės energetikos objektų reglamentavimui pavyzdžiai*

Netiesioginio aplinkos teisės principų poveikio branduolinei teisei mechanizmas (tvaraus vystymosi principo pavyzdžiu):

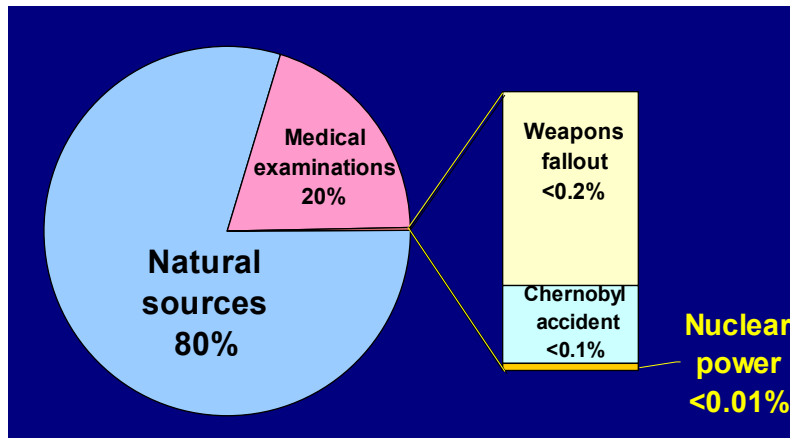

Tiesioginio aplinkos teisės principų poveikio branduolinei teisei mechanizmas¹⁰⁶² (tvaraus vystymosi principo pavyzdžiu):

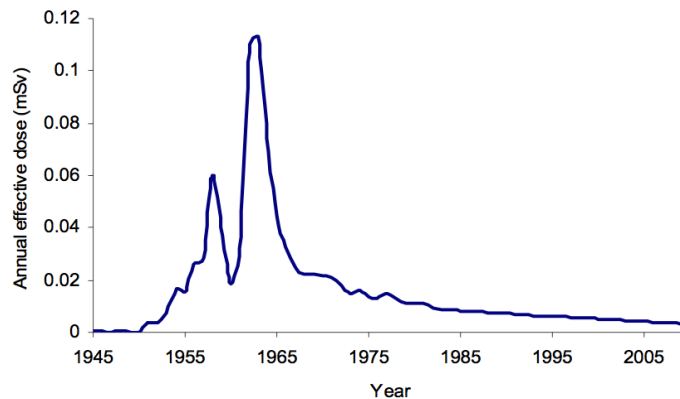

¹⁰⁶² Kaip matyti, tiesioginio veikimo metu branduolinė teisė užleidžia vietą aplinkos teisės reguliavimui.

Paveikslas Nr. 4. Žmogaus apšvitos šaltiniai

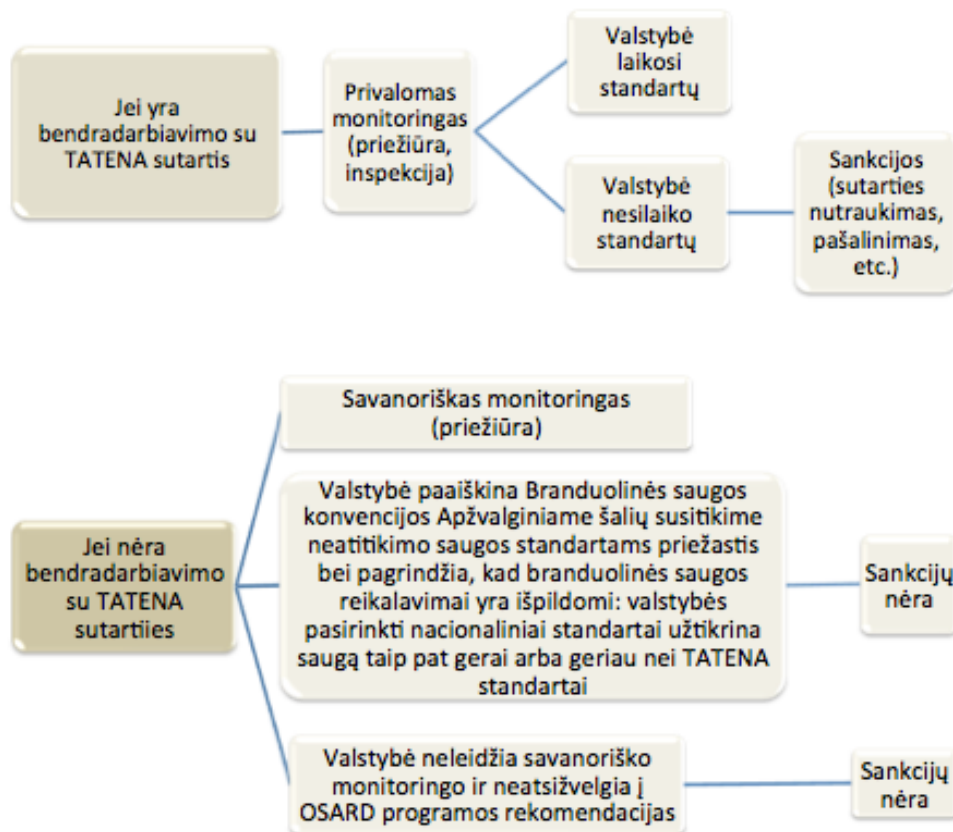
Žmogaus apšvita sukelta branduolinių bandymų

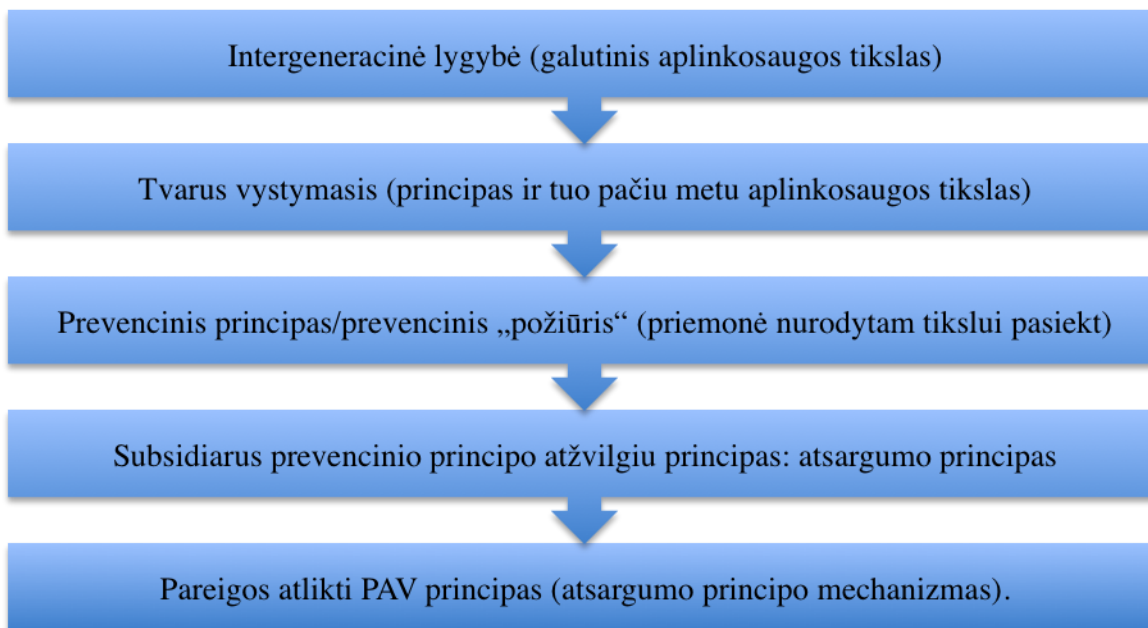
Paveiksle parodytas bendras vidutinis apšvitos lygis (angl. – *global average levels of exposure*) iš gamtos šaltinių, medicininių tyrimų, branduolinių sprogimų, Černobylio avarijos ir branduolinės energetikos

Šaltinis: GONZÁLEZ, Abel J. (member of the United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation (UNSCEAR), member of the Commission of Safety Standards of the IAEA, former Vice-President of the International Commission on Radiological Protection (ICRP)), *Health Risks of Ionizing Radiation, Attributing Harm to Radiation Exposure: Probability vis-à-vis Provability*, Slideshow presented at the International School of Nuclear Law, OECD/NEA and University of Montpellier 1, Montpellier, France, 27 August – 7 September 2012.

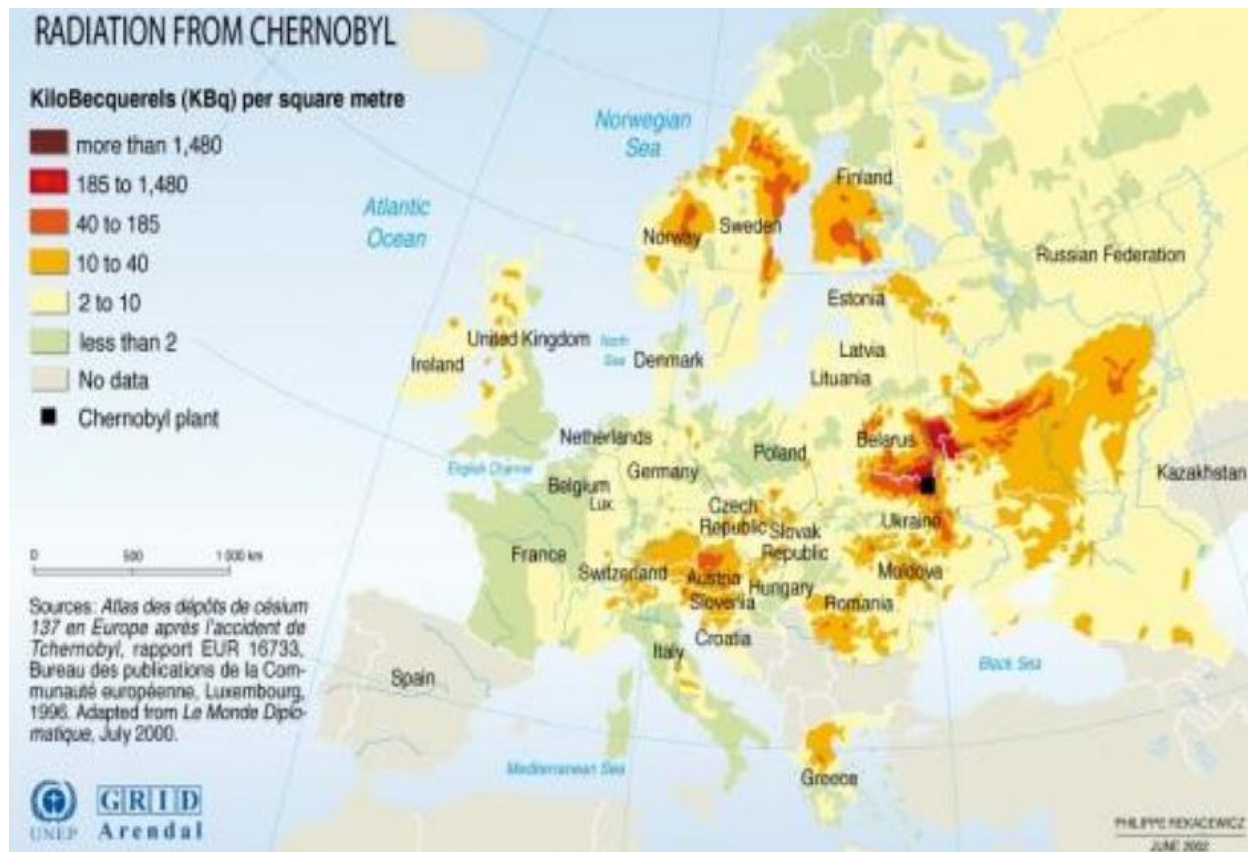
Paveikslas Nr. 5. *Valstybių santykis su TATENA standartais esant bendradarbiavimo sutarčiai ir be jos*

Paveikslas Nr. 6. *Intergeneracinės lygybės, tvaraus vystymosi, prevencijos, atsargumo ir PAV principų sąveika*

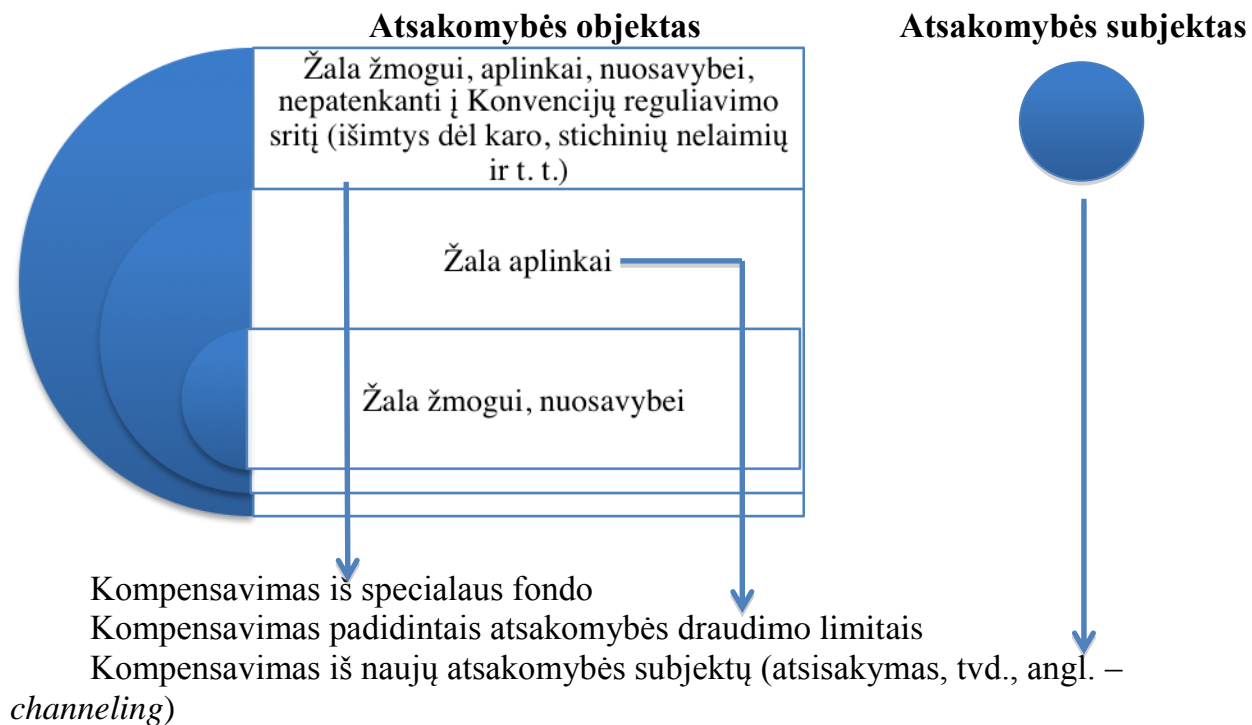

Paveikslas Nr. 7. Černobylio avarijos poveikis Europai

UNEP/GRID-Arendal, European Environmental Agency; AMAP Assessment Report: Arctic Pollution Issues, Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP), 1998, Oslo: European Monitoring and Evaluation Programme (EMEP); Co-operative programme for monitoring and evaluation of the long range transmission of air pollutants in Europe, 1999. Adapted from Le Monde Diplomatique, July 2000.

Paveikslas Nr. 8. Atsakomybės už branduolinę žalą objekto ir subjekto disproporcija ir kovos su ja būdai

Paveikslas Nr. 9. *Informavimo (apie būsimą poveikį) principas*

